

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBNÜ'L-HÜMÂM'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE FETHU'L-KADÎR'DE
İZLEDİĞİ HADİS METODOLOJİSİ
(NİKAH, TALAK VE YEMİN HADİSLERİ ÖRNEĞİ)

Şule Yüksel UYSAL

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

Konya - 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule Yüksel UYSAL		
	Numarası	024144021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
Tezin Adı	İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği)			

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule Yüksel UYSAL		
	Numarası	024144021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Zekeriya GÜLER		
Tezin Adı	İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği)			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği) başlıklı bu çalışma 26/03/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER	Danışman	
Prof. Dr. Bilal SAKLAN	Üye	
Prof. Dr. Ahmet YAMAN	Üye	
Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL	Üye	
Doç. Dr. Muhittin UYSAL	Üye	

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule Yüksel UYSAL		
	Numarası	024144021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Zekeriya GÜLER		
Tezin Adı	İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlimindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği)			

ÖZET

Memluk Devletinin topraklarında doğup, burada yaşayan İbnü'l-Hümâm, Hanefî mezhebinin önemli âlimlerindedir. Hanefî mezhebinin en önemli kaynaklarından olan Hidâye'yi şerh eden İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh ve kelam alanında önemli eserleri vardır. Fethu'l-Kadîr de fıkıh alanında yazdığı en geniş eseridir. Çalışmada hadis alanında günümüze ulaşan eseri olmayan müellifin hadis ilmindeki yeri bu eserinden yola çıkılarak incelenmiştir. Tez; bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konu, amaç ve kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde İbnü'l-Hümâm'ın içinde yaşadığı sosyal ve ilmî çevre ile hayatı, eserleri, hocaları ve talebeleri gibi konular anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği değerlendirilmiştir. Eseri baştan sona okunarak elde edilen verilerden yola çıkılarak bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca bu bölümde daha önceden belirlenen 350 kadar hadisin sıhhat değerlendirmeleri yapılmıştır.

İkinci ve son bölüm, İbnü'l-Hümâm'ın kullandığı kaynakların değerlendirilmesi ve sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule Yüksel UYSAL		
	Numarası	024144021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Zekeriya GÜLER		
Tezin İngilizce Adı	Contributions of Ibnu'l Humam to Hadith Science and Evaluation of his Methodology in Fethu'l Kadir through hadithes on Nikah, Talaq and Aqşam			

ABSTRACT

Ibnu'l-Humam, who was born and lived in the land of Mameluke, is one of the most significant scholars of Hanafi school. Ibnu'l-Humam had interpreted "Hidaye" which is considered to be an important source in Hanafi school. He has considerable works in the field of fiqh (jurisprudence) and kalam (theology). Fethu'l-Kadir is the most comprehensive work of him in fiqh. In this study, contributions of Ibnu'l-Humam to hadith sciences have been examined and Fethu'l-Kadir is chosen to be the primary source of reference since the author doesn't have any other known works on hadith sciences. The thesis is composed of an introduction and two sections.

In the introduction, the subject, goal and the sources of the study has been explained.

In the first section, the social and scientific aspects of his time as well as his life, studies, his masters and students have been examined.

In the second section, hadith knowledge of Ibnu'l-Humam has been evaluated. Some results are achieved after a through reading and analysis of his work, Fethu'l-Kadir. Additionally, authenticity of a predefined set of 350 hadiths have been studied.

In the third and last section, the sources that Ibnu'l-Humam had used in his work has been analysed and the study is concluded.

ÖNSÖZ

Temel İslâm Bilimleri adı altında anılan ilim dallarının birbirlerine destek olmaları ve birbirlerinden güç almaları hem faydalı hem de zorunludur. Çünkü bu ilim dalları sanki binanın birbirini destekleyen farklı bölümleridir. Onlardan bir kısmı temeli oluştururken, diğer bir kısmı binayı ayakta tutar; bir başka kısmı da koruyucu unsurlar durumundadır. İdeal olan bu birlikteliğin sağlanamaması ise bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirecektir.

Hadis ve Fıkıh ilminin birbirine yakınlığı, birbirleriyle ilişkisi ve etkileşimi ilk bakışta fark edilecek kadar belirgindir. Bundan dolayı hadis ilimleri içinde “Fıkhu’l-Hadîs” in ilmî bir disiplin olarak kullanılışı târihî süreç içerisinde daha geç olsa da “sözü anlama”, “sözün özüne vâkıf olma”, “söylenenle söylenmeyeni kavrama” gibi anlamları ifade eden fıkıh kelimesinin kullanımı çok daha eskidir. İşte bu, aslında fıkıh ve hadisin ayrılmaz ya da ayrılmaması gereken bir ikili olduğunun açık işaretidir.

Fıkıh, sünneti ikinci kaynak olarak kabul etmekle; sünnet de ilk dinî kaynak olan Kuran’ın pratiği olmakla zaten bu birlikteliği asırlardır yaşayagelmişlerdir. Bu birlikteliğin gereği olarak İslâm âliminin üzerindeki sorumluluk ise; iki ilmi iyi bilmek, ikisinin de ilkelerine uygun düşünmek ve üretmek olmalıdır. Râmhürmüzî (360/970)’nin “Hadis ile fıkıh (tefakkuh, ince anlayış, hüküm çıkarma tekniği ve istinbat melekesi) birlikte oldukları zaman tekemmül eder, birbirlerinden ayrıldıkları zaman ise noksan kalırlar” sözü (*el-Muhaddisu’l-Fâsıl*, s. 161) veya Hattâbî (388/998)’nin “İstedim ki hadislerin anlamı ile ilgili yazdıklarımı gören fakih, Hadis İlmine, muhaddis ise Fıkıh İlmine yönelsin. Böylece rivâyet ile dirâyet bir arada ilim ehlinin istifadesine sunulsun.” sözü de (*Maâlimü’s-Sünen*, I, 4) bu sorumluluğu hatırlatmaktan başka bir şey değildir.

Bu birlikteliğin İbnü'l-Hümâm(861/1457)’in eserlerine yansımaları tesbit amaçlı olarak bir fıkıh kitabının hadis ilmi açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Daha çok bir fıkıh ve kelâm âlimi olarak tanınan İbnü'l-Hümâm’ın hadis ilmindeki yerini tesbit etmeyi amaçladığımız bu çalışma, Hanefî mezhebi temel fıkıh metinlerinden Burhaneddin el-Merğînânî (593/1197)’ye ait, *el-Hidâye*’nin şerhi *Fethu’l-Kadîr* isimli eseri çerçevesinde onun sünnete bakışı ve hadis metodolojisini konu edinmektedir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Girişte çalışmanın konusu, amacı ve metoduna ilişkin bilgiler verilmiştir. Birinci bölüm; *Fethu'l-Kadîr*'in yazarı İbnü'l-Hümâm'ın tanıtımına ayrılmıştır. Bu bölümde İbnü'l-Hümâm'ın içinde yaşadığı dönemin siyâsî, ilmî ve ictimâî şartlarına değinilmiş ardından hayatına dair bilgiler verilmiştir. Hocaları, talebeleri, eserleri ve ilmî şahsiyeti başlığı ile de İbnü'l-Hümâm'ın ilmî yönü tektik edilmiştir. İkinci bölüm; İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin işlendiği bölümdür. Bu bölümde nikah talak ve yemin bölümleri hadislerinin tahric ve değerlendirilmesi ile *Fethu'l-Kadîr*'de İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilimlerini kullanışı çalışılmış, eserinden yola çıkarak hadis ıstılahları ve hadis ilimleri ile ilgili veriler tesbit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak *Fethu'l-Kadîr*'i telif ederken yararlandığı hadis kaynaklarına işâret edilmiş, *Nasbu'r-Râye* ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tahrici yapılacak hadisler belirlendikten sonra *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzî'l-Hadîsi'n-Nebevî* (*Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*) ile el-Mektebetü's-Şâmîle'den hadisin kaynakları tesbit edilmiş, kaynaklar belirlendikten sonra hadis tahrici yapan eserlere, ilal, tabakât ve ricâl kitaplarına müracaatla hadis hakkında bir kanaate varılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hadis metinlerini veren *Câmî*, *Sünen*, *Müsned*, *Musannef* ya da *Müstedrek* gibi eserler tabîî olarak en sık başvurduğumuz eserler olmuştur. Bunların dışında hadislerin sıhhat değerini tesbit etmek üzere öncelikle varsa ilgili hadisin tahricinin ve değerlendirilmesinin yapıldığı kitaplar; ardından ricâl ilmi ile ilgili kaynaklar yine en sık başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Ancak hadislerin sıhhatini tesbit ya da değerlendirme *Sahîhayn* veya ikisinden birinde geçmeyen hadisler için gerekli görülmüştür. Bir hadis Buhârî, Müslim ya da ikisi tarafından rivâyet edilmişse o hadisin yalnızca kaynağını zikretmekle yetinilmiştir. Bunun sebebi genel olarak bu eserlerin öncelikle hadis otoriteleri, ardından islam ümmeti nezdindeki haklı güvenilirliği ve şöhretidir. Bu nedenle bu iki *Sahîh*'ten herhangi birinde geçen hadisin yalnızca yerinin tesbiti yapılmış, ancak söz konusu bu iki *Sahîh*'ten herhangi birinde geçmeyen hadisler için değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Çalışmada okuyucuyu yormamak amacıyla kaynaklar verilirken gerek metin içerisinde gerekse dipnotlarda müellif ve eser isimlerinin anlaşılabilir en kısa hali tercih edilmiş; tam künyeleri ise yalnızca bibliyografyada kaydedilmiştir. Yine üslûbu yalınlaştırmak ve akıcılığı sağlamak amacıyla Türkçe açısından pratikte bir değeri

olmayan “el” takıları çoğu kez terkedilmiş, ancak dil kurallarının kullanımı zorunlu kıldığı yerlerde olduğu gibi bırakılmıştır.

Ta’zim bildiren ifadeler de çoğu zaman terkedilmiş ancak özellikle Peygamberimizin adı anıldığı zaman hemen her defasında (s.a) şeklinde sahâbîler zikredildiğinde de bazen (r.a) şeklinde kısaltmalara yer verilmiştir.

Lisans döneminden itibaren kıymetli vakitlerini ayırarak eğitim hayatımızda unutulmaz izler bırakan Sayın Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu’ya, hadis alanında çalışmamızı teşvik eden ve çalışmanın tüm aşamaları boyunca sabır ve özenle desteğini sürdüren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Zekeriya Güler’e, tez izleme çalışmaları esnasında değerli görüşleri ve yönlendirmeleriyle yolumuzu açan Sayın Prof. Dr. Bilâl Saklan’a ve Sayın Prof. Dr. Ahmet Yaman’a şükranlarımı sunuyorum. Tez savunması esnasında yol gösterici tenkitleri ile çalışmanın ikmâline vesile olan Sayın Doç. Dr. Mehmet Özşenel ve Sayın Doç. Dr. Muhittin Uysal’a teşekkürlerimi sunuyorum. Tezin şekillenmesi ve daha güzele ulaşması konusundaki içten yardımlarından dolayı Dr. Huriye Martı’ya teşekkür ediyorum. Engin tecrübelerinden faydalandığım Sayın Ramazan Uysal’a, rehberliği ve özverisiyle her zaman yanımda hissettiğim eşim Halil Uysal’a, küçücük yüreklerine karşılık gösterdikleri büyük sabır için Emir’e ve Eymen’e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu mütevâzı çalışmanın ilim adına küçük bir katkı sağlaması bizim için mutluluk vesilesi olacaktır.

Gayret bizden tevfik Allah’tandır.

Şule Yüksel UYSAL

Konya - 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ

KONU, METOD VE KAYNAKLAR

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
B. ARAŞTIRMANIN METODU	7
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-HÜMÂM'IN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

I. YAŞADIĞI DÖNEM	13
A. Siyâsî Durum	14
B. İktisâdî Durum	16
C. Sosyal Durum	17
D. İlmî Durum	18
E. Kültürel Durum	22
F. Dinî Hayat	23
II. İBNÜ'L-HÜMÂM'IN HAYATI	24
A. İsmi, Künyesi Ve Lakabı	25
B. Doğumu	25
C. Ailesi	26
D. Çocukları	27
E. Meslek Hayatı	28
F. Tasavvufî Yönü	31

G. Vefatı.....	34
H. Ahlâkı.....	36
III. İBNÜ'L-HÜMÂM'IN İLMÎ KİŞİLİĞİ	38
A. Tahsil Dönemi.....	38
B. İlim Yolculukları.....	43
C. Hocaları	44
D. Talebeleri	49
E. İlmî Otoritesi	53
F. Eserleri.....	57
G. Hadis İlmindeki Yeri.....	66
IV. DEĞERLENDİRME	69

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS İLİMLERİ AÇISINDAN FETHU'L-KADİR

I. FETHU'L-KADİR'İN GENEL TAVSİFİ	73
A. Eserin Kaynakları.....	78
1. Kur'ân-ı Kerîm	78
2. Hadis	79
3. Şiir.....	79
4. Fıkıh Usûlü	81
5. Diğer Müctehidlerin Görüşleri.....	83
B. Eserin Üslûp ve Metodu.....	84
1. Müellifin Kapalı İfadelerini Açıklamak	84
2. Alt Başlıklarla Zenginleştirmek.....	84
3. Müellifin Hatalarına İşaret Etmek	85
4. Hidâye'de Olmayan Hadislere Yer Vermek.....	86
5. Bölüm Başlarında Bilgi Vermek.....	87

II. HADİS İLİMLERİ AÇISINDAN FETHU'L-KADİRİN DEĞERLENDİRİLMESİ	88
A. Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usulüne Dair Kullanılan İstılahlar	88
B. Fethu'l-Kadîr'de Metin ve Senetle İlgili Uygulamalar.....	92
1. Senetle İlgili Uygulamalar	92
a) Senetle İlgili Bilgi Vermeden Nakletmek.....	92
b) Senetle İlgili Bilgi Vererek Nakletmek	92
c) Sıhhat Değerlendirmesiyle Birlikte Nakletmek.....	95
d) Ricâl Değerlendirmesiyle Birlikte Nakletmek	95
e) Sıhhat Değerlendirmesi Konusunda Tercihle Bulunmak	97
2. Metinle İlgili Uygulamalar	101
a) Aynı Anlamı Veren Birden Çok Metin Nakletmek.....	101
b) Metni Nakledip Lafız Farklılıklarına İşaret Etmek	104
c) Metni Tam Olarak ve Kaynağıyla Birlikte Nakletmek.....	106
d) Metni Tam Olarak, Kaynak Zikretmeden Nakletmek.....	109
e) Metnin Bir Bölümünü Nakletmek	110
f) Kîle Lafzıyla Nakletmek	112
g) Birkaç Kelimeyle Metne İşaret Etmek	113
C. Hadisleri Doğru Anlamaya Yönelik Uygulamalar.....	115
1. Garîbü'l-Hadis İلمي.....	116
2. Muhtelifü'l-Hadis İلمي.....	121
a) Cem ve Te'lif.....	123
b) Tercih.....	129
c) Nesih	131
3. Fıkhu'l-Hadis	133
D. Mezhebinin Hükmü ile Rivayet Arasında Tercih	138
1. Mezhebin Hükmünü Tercih Örnekleri.....	138
2. Rivâyeti Tercih Örnekleri.....	149

E. Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri: Tahric ve Değerlendirme.....	152
1. Nikah Hadisleri Tahrici	152
2. Talak Hadisleri Tahrici	215
3. Yemin Hadisleri Tahrici	281
4. Genel Değerlendirme	309
III. FETHU'L-KADİR'İN HADİS KAYNAKLARI	314
A. Kaynak Kullanımında İzlediği Yöntem	314
B. Hadis Literatürü	316
C. Ricâl İlimine İlişkin Kaynakları	323
IV. DEĞERLENDİRME	325
SONUÇ	328
BİBLİYOGRAFYA	334

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.mlf.	Aynı müellif
as.	Aleyhisselam
a.y.	Aynı yer
CUİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dğr.	Diğerleri
edt.	Editör
GAL	Geschichte der Arabischen Litteratur
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ra.	Radıyallâhu anh, radıyallâhu anhâ, radıyallâhu anhümâ.
s.	Sayfa
s.a	Sallallâhü aleyhi ve sellem
ss.	Sayfa sayısı
Supp.	Supplementband

S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜSBE	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	Tahkik eden
thr.	Tahrîc eden
tlk.	Ta'lik, ta'lik yazan
trc.	Tercüme, tercüme eden
ts.	Tarihsiz
Ün.	Üniversitesi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vr.	Varak
yay.	Yayınevi
yay.yön.	Yayın yönetmeni
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

KONU, METOD VE KAYNAKLAR

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Tezin konusu *İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlimindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği)*'dir.

Bir şahıs ve eseri üzerinde yapılan araştırmalarda öncelikle kitabın müellifinin tanıtılması önem arz etmektedir. Bir müellifi doğru tanıyabilmek; kişinin içinde yaşadığı coğrafyanın, zaman diliminin ve bu dönemin özelliklerinin ana hatlarıyla bilinmesine bağlıdır. İnsanın ahlâkî, kişisel ya da ilmî yönlerinin oluşumunda, zamanın, mekânın ve içinde yaşanan şartların önemli bilinen bir husustur. Bu sebeple; tezin ana konusuna geçmeden önce birinci bölümde öncelikle İbnü'l-Hümâm'ın içinde yaşadığı dönem siyâsî, dînî, ictimâî ve ilmî yönleriyle ele alınacak ve İbnü'l-Hümâm'ın yetişmesindeki etkenlere işâret edilecektir. Ardından ana hatlarıyla İbnü'l-Hümâm'ın ilmî şahsiyeti ise, tahsil dönemi, ilmî yolculukları, hocaları, talebeleri, eserleri ve ilmî otoritesi başlıkları altında incelenecektir.

İkinci bölüm, İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin tetkik edileceği ana bölümdür. Bu bölümde önce ana hatlarıyla *Fethu'l-Kadîr* tanıtılacak sonra eser hadis ilimleri açısından değerlendirilecektir. Bu değerlendirme çerçevesinde önce nikah, talak ve yemin hadislerinin tahriri sonucunda yapılacak değerlendirmelere, ardından da *Fethu'l-Kadîr* okumalarında yapılan tesbitlerden oluşan bölüme yer verilecektir. Son olarak "*Fethu'l-Kadîr*'in Hadis Kaynakları" bölümü ile İbnü'l-Hümâm'ın şerhini yazarken istifa ettiği müellifler ve eserleri tanıtılacaktır. Bu bölümde kullanılan eserler ayrıntılı olarak tanıtılmayacak yalnızca müellif ve eserinin ismine işâret edilerek ve tesbit edilen kaynaklar Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'deki kaynaklarıyla kıyaslanarak son değerlendirme yapılacaktır.

Bir Hanefî fakihî olan İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin tez konusu olarak belirlenmesinin amacı aslında Hanefî mezhebinin hadise bakışına yönelik eleştirilerin bilimsel değerini tesbit arayışıdır.

Sünneti dinin ikinci kaynağı olarak benimseme konusunda aralarında görüş birliği olan mezheplerin sünnet malzemesini değerlendirme yöntemleri birbirinden farklı olabilmektedir. Gerek dört mezhep, gerekse diğer mezheplerin hüküm çıkarmadaki ikinci kaynakları sünnettir. Ancak bu ortak değere rağmen müctehidlerin hadise ulaşabilme, onu değerlendirme, anlama ve yorumlama konusundaki farklı yaklaşımları vardıkları sonucu doğrudan etkilemiş, onları bazan birbirlerine tamamen zıt görüşlere götürmüştür.

Ulaştıkları malzemeyi farklı bakış açılarına göre değerlendiren müctehidlerin metodlarının birbirinden farklı oluşu İslam ümmeti için bir zenginlik sayılabilirken bazan bu farklılık ciddi eleştirileri de beraberinde getirmiştir. İlk dönemden itibaren alimlerin “Ehl-i Hadis” ve “Ehl-i Rey” şeklinde iki temel yaklaşıma ayrılmaları da bu farklılığın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

“Ehl-i Rey” olarak değerlendirilen Hanefîlerin veya Ebû Hanîfe'nin reyi hadisin önüne geçirdiği, ictehadlarında sünnetin verilerini yeterince ve gereğince kullanmadığı eleştirileri yapılmıştır. Hatta bazan bu eleştirilerin insaf sınırlarını aştığı görülmektedir¹. Bu eleştirilerin ilmî değerini ortaya koymak, Ebû Hanîfe ve ona tâbî olanların hadise bakışını, hadis ilmindeki yerini ve düzeyini tesbit etmek için pek çok çalışma yapılmıştır. Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin, *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve Hadîsühüm* (Beyrut 1390), İsmail Hakkı Ünal'ın, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara 1994), Zekeriya Güler'in *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri* (Ankara 1997), Mehmet Özşenel'in *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey - Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî isimli doktora tezi* (İstanbul, 1999) ve *Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı* (İstanbul 2008) eserleri Mahmud Esad Erkaya'nın *Hanefî Fakihlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri -el-Hidâye Örneği-* (Konya, 2009) isimli yüksek lisans tezi bu amaca yönelik çalışmalardan yalnızca bir kaçıdır. Gerek ismini zikrettiklerimiz gerekse zikredemediğimiz daha pek çok çalışma Hanefî mezhebinin ya da bu mezhebe mensub

¹ bkz. Güler, Zekeriya, “İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili”, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Bursa, 2005, II, 325-333.

herhangi bir âlimin hadis metodolojisini ilmî usuller çerçevesinde ortaya koymaya yöneliktir.

İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlimindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği) isimli bu çalışma Hanefî mezhebinin temel fıkıh metinlerinden *Hidâye* üzerine yazdığı *Fethu'l-Kadîr* isimli şerhi çerçevesinde İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğini ve eserinin hadis ilmi açısından değerini tesbit amacına yöneliktir.

Türk asıllı olan İbnü'l-Hümâm üzerinde yeterince çalışılmamış bir âlimdir. Gerek Türkiye'de gerekse Arap âleminde onunla ilgili yapılan çalışmalar yeterli değildir.

İbnü'l-Hümâm'la ilgili yapılan ilk ve en önemli çalışma öğrencisi Sehâvî'nin *el-İhtimâm bi tercemeti'l-Kemâl İbni'l-Hümâm* isimli eseridir². Ancak bu eser; matbu olmadığı gibi yazma nüshasının günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir. Esere ulaşmak için gerek ülkemizde gerekse Arap âlemindeki yazmalara ait kataloglar taranmış, maalesef hiçbir sonuca ulaşılamamış ve eserin günümüze gelip gelmediği, geldiye neredede olduğu tespit edilememiştir.

İbnü'l-Hümâm ile ilgili olarak yurt dışında yapılan çalışmalar tesbit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca iki tanedir³. Yurt içinde yapılan çalışmalar ise nisbeten daha sevindirici durumdadır. Tamamı yüksek lisans düzeyinde olan tezler daha çok kelâmî ve fikhî yönünü tesbite yöneliktir. İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmindeki yerini çalışıp değerlendiren iki tez tesbit edilmiştir. Bunlardan biri; Ramazan Özmen'e ait olan *Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği* isimli yüksek lisans tezidir⁴.

İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği bağlamında tesbit edebildiğimiz kadarıyla yapılan ilk tez olma özelliğine sahip çalışma; onun *Fethu'l-Kadîr* isimli eserini esas alarak

² Bağdatlı, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 151.

³ Cemâleddin el-Kâsımî, *el-Ecvibetü'l-Merdiyye*, Dimeşk, 1326; Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, *Kemâliiddîn İbnü'l-Hümâm ve Tahkîku Risâletihî "İ'râbu Kavlihî (s.a) Kelimetâni Hafîfetân..."* Bağdad Üniversitesi, Bağdad, 1980.

⁴ Ramazan Özmen, *Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği*, Danışman; Fatih Kesler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997.

tamamlanmıştır. Tez, girişin dışında *Genel Hadis Kültürü* ve *Fethu'l-Kadîr*'deki Hadisçiliği ve İzlediği Hadis Metodu başlıklı iki bölümden oluşmaktadır.

Özmen birinci bölüm içinde *Hadis İlimlerine Dâir Bilgisi* başlığı altında Hadis Usûlü İle İlgili Görüşleri, Hadis Literatürüne Vukûfiyeti, Önceki Hadisçileri Eleştirmesi, Hadis Açısından Mezhepler Karşısındaki Tavrı konuları incelemiş; muhtemelen bir yanılığın sonucu olarak yine *Hadis İlimlerine Dâir Bilgisi* ana başlığı altında Cerh ve Ta'dîl Bilgisi, Ricâlü'l-Hadîs Bilgisi, Garîbu'l-Hadîs Bilgisi konularını değerlendirip örneklerle açıklamıştır.

İkinci bölümde “*Hadislerin Uygulanması ile İlgili İlkeler*” başlığı altında Kuran-Sünnet Bütünlüğü, Sünnetin Kendi İçinde Bütünlüğü İlkesi konuları ele alınmıştır. “*Hadisleri Değerlendirme Yöntemi*” ana başlığı altında ise Hadislerin Farklı Varyantlarını Vermesi, Hadisleri Değerlendirmedeki Dikkati, Hadisleri Yorumlaması, Bir Konuyla İlgili Bütün Rivâyetleri Vermesi, Sened Tenkîdi Yapması, Metin Tenkîdi Yapması konuları örneklerle ele alınmıştır. Bu bölüm içinde “*Çelişkili Hadislere Yaklaşım Tarzı*” ana başlığı altında Çelişkili Hadisler Meselesi, Cem' ve Telif İlkesini Uygulaması, Nesh İlkesini Uygulaması, Tercih İlkesini Uygulaması alt başlıkları açılmış, konu örneklerle değerlendirilmiş ve sonuca ulaşılmıştır.

Ciddî bir emek ürünü olan tezin en önemli eksikliği *Nasbu'r-Râye* ile ilişkilendirilmemesi, benzerlik veya aynîliklere değinilmemesi ve bunun tabiî sonucu olarak Zeylaî ile ilgili yapılabilecek tespitlerin İbnü'l-Hümâm için yapılmış olmasıdır. *Fethu'l-Kadîr*'in *Nasbu'r-Râye* ile mukayesesi ve İbnü'l-Hümâm'ın bu eserden hangi ölçüde yararlandığı çalışılmadığı için; hadis kaynaklarına vukûfiyeti, cerh ve ta'dîl ilmine dair bilgisi ve kaynaklara hâkimiyeti gibi tesbitler aslında İbnü'l-Hümâm için değil Zeylaî için yapılmalıdır. Bu ana eksikliğin dışında, dil, üslûp ve sistematikle ilgili bazı zaafılar her çalışma için söz konusu olabilir. Ancak *Nasbu'r-Râye* ile benzerliğin tesbit edilememiş olması ve büyük oranda ondan yararlandığının görülememesi kanaatimizce tez için bir eksikliklerdir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin incelendiği bir diğer tez de Bekir Özüdoğru'ya ait olan *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı* başlıklı tez çalışmasıdır⁵.

Tez; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Özüdoğru girişte İbnü'l-Hümâm ve Fethu'l-Kadîr'i başlığı altında müellifi ve eserini tanıtmış, ardından "Sünnet Anlayışı ve Hadisçiliği" başlıklı ikinci bölüme geçmiştir. Adı geçen ikinci bölümde İbnü'l-Hümâm'ın sünnet anlayışı ve hadisçiliği ana başlıkları altında sünnet tanımı, haberlerin kısımları ve değerleri ile ilgili yorumları, hadis hocaları, rivayetleri senet, kaynak ve lafız farklılıklarıyla birlikte vermesi, hadisleri açıklaması, parçacı değil bütüncül yaklaşımı, hadis kaynaklarına vukûfiyeti, önceki alimlerin görüşlerini değerlendirmesi gibi başlıklarla *Fethu'l-Kadîr*'deki malzeme işlenmiştir.

İkinci bölümde ise "İsnadı Esas Alan Değerlendirmeleri" ve "Metni Esas Alan Değerlendirmeleri" ana başlıkları altında; söyleyeni açısından hadis çeşitleri, isnatta kopukluk, râvî değerlendirmeleri, metin tenkidi, hadislerin Kuran'a, meşhur sünnete, tarihi olaylara, sahabe uygulamasına, icmaya, akla ve sıkça karşılaşılan olaylara arzı konuları ve ihtilafu'l-hadîs konusu işlenmiştir.

Sonuçta Özüdoğru, İbnü'l-Hümâm'ın hadis literatürüne vakıf, mezhep taassubundan uzak, hadis ilminin prensiplerini bilen ve uygulayan bir müellif olarak değerlendirilmiş ayrıca eserin özellikle İhtilafü'l-hadis ilmi açısından müstakil olarak çalışılmasının gerekliliği kanaati dile getirilmiştir.

Özmen'in tezinde olduğu gibi bu tezin de en önemli özelliği İbnü'l-Hümâm'ın ilk ve vazgeçilmez başvuru kaynağı olan *Nasbu'r-Râye*'ye herhangi bir vesile ile hiç değinmemiş olmalarıdır. Bunun sonucunda *Fethu'l-Kadîr*, fıkıh şerhi olmasına rağmen hadis açısından da çok başarılı ve orijinal bir eser olarak görülmüş ve Zeylaî' için yapılması gereken tesbitler İbnü'l-Hümâm için yapılmıştır.

Çalışmamızın bu iki tezden en temel farkı *Nasbu'r-Râye* ile mukayesesini ve eserde kullanılan hadislerin bir bölümünün sıhhat değerlendirmesinin yapılmasıdır. Her iki çalışmada da *Fethu'l-Kadîr*'den yola çıkılarak değerlendirmeye gidilmiş ve

⁵ Bekir Özüdoğru, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı*, Danışman, Raşit Küçük, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.

kanaatimizce ilk olarak bizim tesbit ettiğimiz *Fethu'l-Kadîr* ve *Nasbu'r-Râye* arasındaki benzerliğe hiç değinilmemiştir. Bu benzerliğin tesbit edilememiş olması İbnü'l-Hümâm'ın *Nasbu'r-Râye*'den ne kadar faydalandığının görülememesine dolayısıyla da aslında belki de Zeylaî ve eseri ile ilgili olarak yapılması gereken tesbitlerin İbnü'l-Hümâm ve eseri için yapılmış olması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca çalışmamızda yer alan tahrir bölümü, *Fethu'l-Kadîr*'in hadislerinin tümü için genel bir fikir vermekte ve onun hadisçiliğini değerlendirmek adına çok önemli ipuçları taşımaktadır. Ancak bu da diğer çalışmalarda bulunmamaktadır.

Hadisçiliğini işleyen iki tez dışında özellikle hayatını ayrıntılarıyla ele alan en kapsamlı çalışma; Hakkı Aydın'a ait olan *Sivaslı İbn-i Hümâm ve Tahrîri* isimli çalışmadır. Aydın bu çalışmasında İbnü'l-Hümâm'ın usûl-ı fikha dair eseri *Tahrîr*'i de değerlendirmiştir. Adı zikredilen bu çalışmaların dışında daha çok kelâmî yönünün incelendiği makale ve yüksek lisans tezleri mevcuttur.

Tesbit edilebildiği kadarıyla fikhî ve kelâmî yönü daha çok incelenen İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği ne yurt içinde ne de yurt dışında doktora düzeyinde çalışılmamıştır. Adı geçen tezler, alanlarında bir boşluğu dolduran emek mahsulü çalışmalar olsa da İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği özellikle *Nasbu'r-Râye* ile mukayeseli olarak çalışmayı hak etmektedir. Hadisçiliğini değerlendirirken esas alınacak eser de *Fethu'l-Kadîr* olmalıdır. *Fethu'l-Kadîr*, Hanefî mezhebinde fûrû-u fikh konusunda en muteber olan eserlerden biridir. İbnü'l-Hümâm'ın bu eseri Merğînânî'nin *Hidâye* isimli fikh metninin şerhidir.

Merğînânî'(593/1197)nin daha sonra asırlar boyunca mezheb içinde okunacak ve çok meşhur olacak eseri *Hidâye*, aslında bir muhtasardır. Merğînânî önce; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (428/1037) *Mesâilu'l-Kudûrî* adlı eseri ile İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin (189/804) *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserini bir araya getirmek suretiyle *Bidâyetu'l-mubtedî* adlı eserini meydana getirmiştir. Daha sonra müellif, bu esere bir takım meseleler ilâve ederek yeni bir eser telif etmiş; bu eserine de uzun bir şerh yazmıştır. Müellif bu şerhe, *Kifâyetu'l-Müntehâ* adını vermiş, ancak daha sonra şerhin çok uzun olduğunu ve kullanışlı olamayacağını düşünüp ihtisar etmiş ve böylece Hanefî mezhebinin meşhur metinlerinden *Hidâye* ortaya çıkmıştır.

Haneî mezhebinin bu temel metni ders kitabı olarak okutulmasının yanında bir çok şerh, hâşiye ve ta'lik türü çalışmanın da konusu olmuştur. İşte bu şerhlerden biri olan *Fethu'l-Kadîr*, müellifinin fıkıh ve usuldeki yetkinliği sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Mezhep içindeki konumu ve önemi bilinen *Hidâye*'nin meşhur şerhlerinden biri olmanın yanı sıra pek çok hadis içeren *Fethu'l-Kadîr*'in belli ölçüler çerçevesinde Haneî mezhebinin hadis ilmindeki yerine de işaret edebileceği düşüncesiyle şarihin adı geçen eserinden yola çıkılarak hadis ilmindeki yerinin tespiti tezin ana konusunu ve hedefini oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Metodu

İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'deki hadis metodolojisini inceleyeceğimiz çalışmada takip edilecek yöntem ana hatlarıyla şu şekilde belirlenmiştir.

Fethu'l-Kadîr'in Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî tarafından yapılmış, tahrirci baskısının tamamı okunacak ve çalışmanın temelini oluşturabilecek bilgiler tesbit edilecektir. Bu bağlamda *Fethu'l-Kadîr*'de kullanılan hadisler öncelikle göz önünde bulundurularak İbnü'l-Hümâm'ın hadislere bakışı ve kullanımını belirlemek için, senet ve metinle ilgili tasarrufları, hadis metinlerini naklederken kaynak zikredip zikretmemesi, hadis ilimlerine dâir verdiği bilgiler derlenecek; tüm okumalar bittikten sonra bu bilgiler belli bir sistem dahilinde tasnif edilecektir. Bilgilerin değerlendirilmesinde daha çok karşılaştırma, örnekleme ve tahlil yöntemlerine başvurulacaktır.

Fethu'l-Kadîr okumaları boyunca adı geçen müellif ve kaynak isimleri tesbit edilecektir. Bunun için önce şerhte kaynak ismi zikredilmiş ise müellifi, müellif ismi zikredilmiş ise eseri araştırılmak üzere gerekli biyografi kaynaklarına başvurulacaktır.

Hidâye'nin hadislerini tahrir eden Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinden İbnü'l-Hümâm'ın faydalanıp faydalanmadığını tesbit etmek üzere karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu karşılaştırmalı okumalarla İbnü'l-Hümâm'ın verdiği bilgiler ve kullandığı kaynakların ne kadarının kendisine ait orijinal bilgi ve çıkarımlar olduğu, ne kadarında *Nasbu'r-Râye*'nin izlerinin görüldüğü tesbite çalışılacaktır.

İbnü'l-Hümâm'ın hayatının, eserlerinin ve ilmî kişiliğinin tesbiti amacıyla bize kadar gelen ilgili bütün kaynaklara ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler *Fethu'l-Kadîr* okumaları sonucunda ulaşılan tesbitlerle harmanlanarak birinci bölüme son şekil verilecektir. Birinci bölümde İbnü'l-Hümâm'ın içinde yaşadığı dönem çalışılacak, konumuzla doğrudan ilgili olmadığından en kısa yoldan en net bilgiye ulaşmak amacıyla İslâm Tarihi'nin o dönemi anlatan eserlerine müracaat edilecektir.

Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği ve *Fethu'l-Kadîr*'deki Hadis Metodolojisi, (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği) konulu çalışmada eserin içindeki hadislerin değerini tesbit etmek amacıyla, eserdeki hadislerin bir kısmı da tahrir edilecektir. Ancak *Fethu'l-Kadîr*'in içindeki hadislerin binlere ulaşıyor olması nedeniyle, tüm hadislerin tahriri bir doktora tezinin süresi ve kapsamı açısından mümkün görünmemektedir. Bu sebeple kitabın içerisinden belli bölümlerin tercihi zorunlu hale gelmiştir.

Tahriri yapılacak hadisler tesbit edilirken bir sınırlama getirmesi, bütünlük ve pratiklik arz etmesi açısından eserin kendi tasnif sistemine uygun olarak “kitab” adı verilen bölümlerin bir ya da bir kaçının seçilmesi uygun görülmüştür. Nikah, talak ve yemin bölümlerinin hadisleri, tahriri yapılacak bölümler olarak tesbit edilmiştir. Bu bölümlerin tercihinde söz konusu üç bölümün birbirleriyle bağlantılı oluşunun yanı sıra bölümlerin içindeki bazı konuların mezhepler arasında ciddî ihtilafların odağını oluşturuyor olması temel etken olmuştur.

Tezin asıl amacı; İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmindeki yerini tesbit edebilmek ve bunu sağlayabilmek üzere kullandığı hadislerin sıhhat durumunu belirlemektir. Tahriri yöntemi belirlenirken önceden sayıları tesbit edilen 350 kadar hadis miktarı göz önünde bulundurulmuş, detaylı bir cerh-ta'dil cihetine gidilmeksizin hadislerin kaynakları gösterilmiştir.

Başlıkta belirlenen nikah, talak ve yemin hadislerinin tamamının tahririnin yapılması da yine sürenin kullanımı açısından zorlayıcı olacağından tahriri yapılırken ikinci bir sınırlamaya gidilecektir. Bu sınırlama ile tahriri yapılacak olan hadis sayısı, kitabın geneline oranlanabilmesi mümkün olan en asgarî düzeye indirilecektir. Bunu

sağlayabilmek için söz konusu bölümlerdeki hadislerin tekrar olanları doğal olarak tahrir ameliyesinin dışında kalacaktır. Çünkü tekrarlar, bir şekilde tahrir içinde yer alacağından tekrarları da tahrir işlemine dâhil ederek, sonucu az da olsa değiştirmelerine izin vermek yerine her hadisin yalnızca bir defa işleme konulduğu tahririn ve buna bağlı olarak yapılacak değerlendirmenin daha pratik olacağı düşüncesiyle bu yol tercih edilecektir.

Tahrir yapılacak bölümlerin hadis sayısı bakış açısına göre küçük farklılıklar arz etmekle birlikte genel hatlarıyla tesbit edilmiştir. Bu tesbite göre nikah kitabında tekrarlar dışında 138 merfû' 20 mevkûf; talak kitabında 148 merfû', 53 mevkûf; yemin kitabında 56 merfû', 4 mevkûf hadis bulunmaktadır. Mevkûf'un da hadis türlerinden biri olduğu gerçeğine rağmen; daha sistematik ve pratik olması açısından tahriri yapılacak hadisler tekrarlar ve mevkûflar dışında sadece merfû' haberler olarak tesbit edilmiştir.

Tahrir işlemi yapılırken öncelikle çalışmaya hız kazandırmak ve genel olarak bir fikir sahibi olabilmek için teknolojik imkanlardan yararlanılarak, bilgisayarda kullanılacak programlardan istifade edilecektir. Ardından burada tesbit edilen kaynaklara ulaşılarak, hadisin sıhhati hakkında genel değerlendirme yapılacaktır.

Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'si *Hidâye*'nin hadislerinin tahririni amaçlayan bir eser olmasına rağmen; müellif bu çalışmada neredeyse Merğînânî'nin kullandığının birkaç katı kadar hadisin; bir başka deyişle daha yazılmadan önce *Fethu'l-Kadîr*'in hadislerinin tahririni yapmıştır. Bu sebeple çalışmanın tüm aşamasında olacağı gibi tahrir aşamasında da *Nasbu'r-Râye* sık başvuracağımız kaynaklar arasında olacaktır. Zeylaî *Nasbu'r-Râye*'de pek çok hadisin tahririni yapmış ancak döneminin adeti olduğu üzere naklettiği bilginin kaynağını ya da yalnızca bu kaynağın müellifinin ismini vermiş; bazen da hem müellif hem eser ismi nakletmekle yetinmiş; eserler içindeki yerine işâret etmemiştir. Bilgisayar programları ve *Nasbu'r-Râye*'den alınacak ip uçları ile kaynaklara yönelmek suretiyle hadis ile ilgili verilen hükümler en öz ve pratik haliyle nakledilecektir.

Fethu'l-Kadîr'in tahrirli baskısını yayımlayan Abdurrahman Gâlib el-Mehdî de çok büyük oranda *Nasbu'r-Râye*'den yararlanarak hadislerin sıhhat derecelerini tesbit

etmiş ve bunları dipnotta göstermiştir. Tahrîc yaparken *Nasbu'r-Râye* ile kıyaslayarak fikir vermesi açısından başvuracağımız bir diğer kaynak da *Fethu'l-Kadîr*'in söz konusu tahkîk ve tahrirci bu baskısı olacaktır.

Hadislerin sıhhati ile ilgili değerlendirme yaparken *Sahîhayn*'da ya da ikisinden birinde geçen hadis için araştırma yapma gereği duyulmadan yalnızca hadisin nakledildiği kaynaklar zikredilecektir. Çünkü genel olarak hadis otoritelerinin hem de diğer ilim çevrelerinin *Sahîhayn*'a verdikleri değer ve gösterdikleri hürmet gereği bu hadisler hakkında hiçbir değerlendirme yapılmayacak ve doğrudan sahih hadisler olarak sayıya dahil edilecektir. *Sahîhayn*'dan herhangi birinde geçmeyen hadisler için tahrir ve değerlendirme yapılacaktır.

İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği lafızlarla kaynaklarda tesbit edilemeyen hadislerin durumu da zikredilecek; haber, yakın lafızlarla kaynaklarda yer almışsa günümüze kadar ulaşamayan daha eski kaynaklarda bu haliyle geçmiş olma ihtimalinden dolayı bu yakın lafızlarla gelen hadislerin hükmüne göre işleme tabi tutulacaktır.

C. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmada öncelikle İbnü'l-Hümâm'ın hayatı ve içinde yaşadığı dönem işlendiğinden dolayı hicrî sekizinci ve dokuzuncu asırda Mısır'la ilgili bilgi veren kaynaklar ile İbnü'l-Hümâm'ı anlatan biyografik eserler kullanılacaktır. İbnü'l-Hümâm'ın talebelerinden Sehâvî'nin hocası hakkında yazdığını tesbit ettiğimiz ancak araştırmalarımıza rağmen ulaşamadığımız *el-İhtimâm bi-Tercemeti Kemaliddîn İbni'l-Hümâm* adlı eseri İbnü'l-Hümâm hakkında en doğru ve en ayrıntılı bilgi veren eser olmalıdır. Ancak ulaşamadığımız bu eser yerine yine ayrıntılı bilgi aldığımız Sehâvî'nin *ed-Dav'ul-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'* ve *Zeyl alâ Rafi'l-Isr* eseri sık başvuracağımız kaynaklardandır. Bunların dışında Süyûtî'nin *Husnü'l-Muhâdara*, *Buğyetü'l-Vuât* ve *Nazmü'l-İkyân* isimli eserleri ile Şevkânî'nin *el-Bedru't-Tâli'i*, İbn Tağriberdî'nin *el-Menhelü's-Sâfi'si*, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Îzâhu'l-Meknûn'u* ve *Hediyetü'l-Ârifîn'i*, Ziriklî'nin *Â'lâm'ı* ve Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-Müellifîn'i* en çok başvurulacak kaynaklar arasındadır. Bunların dışında dönemin siyâsî, ilmî ve kültürel durumu ile ilgili olarak İsmâil Yiğit'in *Memlûkler* isimli eseri ile, aynı adlı ansiklopedi maddesi, bir çok müellifin katkılarıyla ve Kenan Seyithanoğlu editörlüğünde

yayımlanmış olan, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi* isimli eserin Memlûkler ile ilgili bölümü, Nuaymî'nin *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris* isimli eseri, Mahmûd Şâkir'in *et-Târîhu'l-İslâmî* isimli eseri çalışma esnasında başvuracağımız pratik araştırmalardandır.

Tez boyunca elimizden düşmeyecek en önemli iki kaynak İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'i ve Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sidir. Bunlar dışında İbn Hacer'in *Dirâye*'si ile İbn Kutluboğa'nın *Münyetü'l-Elmaî*'si yine müstağnî kalamayacağımız eserlerdendir. Çalışmaya esas olarak *Fethu'l-Kadîr*'in Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî tarafından yapılmış tahrirci baskısı kullanılacak; *Fethu'l-Kadîr*'de tesbit edilen tüm bilgi, değerlendirme ve kaynak atıfları orijinalitesinin tesbiti amacıyla *Nasbu'r-Râye* ile karşılaştırılarak tahlil edilecektir.

Hadislerin sıhhatine dair sonuca ulaşmak için en çok kullanacağımız eserler ricâl ilmini ilgilendiren eserler olacaktır. Bu bağlamda Buhârî'nin *Târîh*'leri; Ahmed b. Hanbel'in *İlel*'i; İbn Ebî Hâtîm'in *Cerh ve Ta'dîl*'i; Nesâî'nin *Kitâbü'd-Duafâ*'sı, İbn Hıbbân'ın *Sikât ve Mecrûhîn*'i; Ukaylî'nin *Kitâbü'd-Duafâ el-Kebîr*'i, İbn Adıyy'in *el-Kâmil fî'd-Duafâ*'sı ve Zehebî'nin *Mîzânü'l-İ'tidâl*'i sık başvuracağımız kaynaklar arasındadır.

Zikredilen kaynakların dışında ihtiyaç hissedildikçe daha çok hadis ilmi ve dallarına ait pek çok esere başvurulacak, eserler açık künyeleriyle birlikte bibliyografyada zikredilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-HÜMÂM'IN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

I. YAŞADIĞI DÖNEM

XV. asrın yetiştirdiği Türk asıllı Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın ilim dünyasına katkısı günümüzde de sürmektedir. İlmî yetkinliğinin kanıtı olan eserleri sayesinde kendisinden yararlananlar yalnızca çağdaşları değildir; kendisinden sonra gelenler de ondan hala yararlanmaktadır. Hayatını ve eserlerini anlatmaya geçmeden önce, yaşadığı devrin siyasî, içtimaî ve ilmî yapısından kısaca bahsetmek İbnü'l-Hümâm'ı doğru anlayabilmek ve daha iyi tanımak adına faydalı olacaktır. Çünkü çağlar boyunca eserleri okunan bir ilim adamının yaşadığı dönem, onun ilmî derecesini olumlu ya da olumsuz bir biçimde mutlaka etkilemiştir.

Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın hayatının tamamı, aslen Sivaslı olmasına rağmen, Memlûk hükümleraltığı altındaki Mısır'da geçmiştir. Çağdaşı olan Memlûk sultanları: Berkûk (784-801/1382-1399), Ferec (801-815/1399-1412), Şeyh Müeyyed el-Mahmûdî (815-824/1412-1421), Barsbay (824-841/1422-1438), Seyfeddin Çakmak (842-857/1438-1453) ve Seyfeddin İnal (857-865/1453-1461)'dir⁶. Ayrıca onun yaşadığı zaman dilimi Osmanlı Devletinde de Sultan I. Beyazıt (792-805/1389-1403), Sultan Çelebi Mehmet (816-824/1413-1421), Sultan II. Murat (824-855/1421-1451) ile Fatih Sultan Mehmet (855-886/1451-1481) dönemine rastlamaktadır.

Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın babası Sivaslı olmasına rağmen daha o doğmadan, bu şehri terk etmiş, Memlûkların idaresi altında bulunan Mısır'a yerleşmiş ve Sivas'ta yürüttüğü kadılık mesleğini burada devam ettirmiştir⁷. Sivas'ı terk edip Mısır'a yerleşme sebebi kaynaklarımızda açıkça zikredilmemekle birlikte dönemin siyasî çekişmeleri ve Timur'un Anadolu'ya saldırıları göçün muhtemel sebebi olabilir. Yerleşim yeri olarak Mısır'ı tercih sebebi de yine kesin olarak bilinmemektedir. Fakat aşağıda ayrıntılı olarak işaret edeceğimiz üzere o dönemde Mısır'ın şartları İbnü'l-

⁶ Yiğit, İsmail, *İslâm Tarihi, Memlûkler*, VII, 21.

⁷ İbn Emîr el-Hâc, *Takrîr*, I, 6; Emîr Padişah, *Teysîru't-Tahrîr*, I, 3; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s.297; Serkis, *Mu'cemü'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, I, 278-279.

Hümâm'ın ilmî yönü olan babasına uygun bir yurt olacak niteliktedir. Şimdi müellifimizin yaşadığı döneme konumuzu ilgilendirdiği ölçüde kısaca değinebiliriz.

A. Siyâsî Durum

İbnü'l-Hümâm'ın hayatının tamamı Memlûk devleti zamanında ve sahip olduğu topraklarda geçmiştir. Memlûk devleti İslâm tarihi içinde özellikle Haçlılara karşı gösterdikleri başarılar sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere “memlûk” kelimesi “bir şeye sahip olmak” manasına gelen Arapça me-le-ke fiilinden⁸ türetilmiş bir ismi mef'ul olup, “sahip olunan şey”, “köle” gibi anlamlara gelmektedir.

Başlangıçta bütün köleleri içine alan memlûk tabiri zamanla özel bir anlam kazanmış ve “abd” kelimesinden farklı olarak savaşlarda esir edildikten ya da esir tüccarlarından satın alındıktan sonra asker olarak yetiştirilen köle anlamını ifade eder olmuştur. Artık yeni anlamıyla memlûk; halife, hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp özel bir eğitimle yetiştirerek muhafız birliklerini teşkil ettikleri ücretli askerlerdir⁹.

Satın alınan Memlûkların ileride iyi yerlere geleceğinin farkında olan bazı aileler çocuklarını gönüllü olarak köle pazarına getirir hatta pazarlık yaparak satarlardı¹⁰. Bazı ailelerin çocuklarını gönüllü olarak köle pazarına getirip satışa sunması sonuç getirmeyebilirdi. Çünkü ileride asker olarak yetiştirilecek olan kölelerin cesaret, fizikî güç, uzun boyluluk ve çeviklik gibi özelliklere sahip olması bunların yanında da cihat, şehadet ve gazilik gibi değerlerin kendilerine aşılabilmesi için yaşı küçük bir genç hatta çocuk olması gerekirdi¹¹. Bu Memlûkların yetişmesi için takip edilen yöntem şu şekildeydi: “Satın alınan memlûklere iyi bir eğitim veriliyordu. Onlara önce okuma yazma, ardından Kur'ân-ı Kerim öğretilir, gerekli dini bilgiler verilirdi. Bu konuda titiz bir eğitim ve öğretimden sonra askerî eğitime tabi tutulurlardı. Ata binmek, yüzmek; kılıç, kalkan, mızrak ve topuz gibi savaş aletlerini kullanmak öğretilirdi. Ayrıca harp tekniklerine dair dersler verilirdi. Sonuçta onlar din ve vatanlarını müdafaa etme ve sahiplerini koruma uğrunda her tehlikeyi göze alabilecek mahir birer asker durumuna

⁸ Me-le-ke fiili ve türevlerinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanışları için bkz: Nisa 4/24, 25, 36, Nur 24/31, 33, 58, Müminün 23/6; Meâric 70/30; Nahl 16/75.

⁹ Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1083; Yiğit, a.g.e. VII, 9; Kızıltoprak Süleyman, “Memlûk”, *DİA*, XXIX, 88.

¹⁰ Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk*, II, 214.

¹¹ Makrizî, *Hitat*, II, 220.

gelirlerdi”¹². İşte bu şekilde eğitilen ve askeri alanda söz sahibi olan Memlûkler hiyerarşi basamaklarını tek tek tırmandıktan sonra bir devlet kuracak hale gelmişlerdi.

Abbâsîlerden itibaren süre gelen geleneğe uyarak Eyyûbîlerden Melik Salih 1241 senesinde Mısır’da şahsına ait bir memlûk sınıfı kurmuş ve Nil nehrindeki adalarda bulunan kalelere yerleştirmişti. Böylece Bahrî Memlûkları diye adlandırılan bu özel birlikler çok geçmeden Eyyûbî ordusunun en önemli unsuru haline gelmiş ve o dönemde haçlılara karşı kazanılan zaferde en önemli rolü oynamışlardır. Melik Salih’in ölümünün ardından başa geçen Turan Şah Memlûkları tahtın ortakları gibi görüp görevlerinden almaya başlamıştı. Bu ve başka sebeplerin sonucunda Memlûkların emirlerinden Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları bir suikastla Turan Şah’ı öldürdüler. İşte Nil nehrine izafeten Bahrî Memlûklar diye adlandırılan devlet Turan Şah’ın öldürülmesi ve Eyyûbî Devletinin yıkılmasının ardından kurulmuş oldu ve 1250-1328 yılları arasında hüküm sürdü¹³. Ancak Kıpçaklı Kalâvûn’un Türkler dışında farklı ırklardan memlûk gruplar kurması Bahrî Memlûkları’nın yıkılıp yerine Kahire Kalesinin Burçlarına yerleştirildikleri için Burcî Memlûkları diye anılan ve çoğunluğunu Çerkezlerin oluşturduğu devletin kurulmasına sebep olmuştur¹⁴. 1382 yılından itibaren 135 sene saltanat süren Burcî Memlûkları 1517 yılında Ridâniye Savaşı’nda Yavuz Sultan Selim’e yenildikleri zaman toprakları Osmanlılara katılmıştır¹⁵.

Kuruluşu, yıkılışı ve diğer hükümdarlar zamanındaki siyasî durum bir kenara bırakılarak müellifimin yaşadığı döneme bakılacak olursa, neredeyse devletin en parlak dönemini bu zaman diliminde yaşadığı söylenebilir. İbnü’l-Hümâm’ın yaşadığı dönemin hükümdarlarından biri olan Seyfeddin Çakmak Melik Zâhir döneminde ülke, en istikrarlı ve en sakin dönemlerinden birini yaşamıştır. Seyfeddin Çakmak adil, dindar, son derece iffetli, cömert, mütevâzı ve aynı zamanda sade ve tutumlu bir hükümdar olarak halkının sevgisini kazanmıştı. Fasih Arapça konuşan Çakmak, fıkıh ilminde ihtisas sahibiydi. Fakihlerle sanki onlardan biri gibi muhatap olur, bilhassa

¹² İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, V, 441, Koprman, *Memlûkler*, VII, 28.

¹³ Geniş bilgi için bkz: Makrizî, *Hitat*, II, 221 v.d. Yiğit, a.g.e. VII, 23 v.d; Yiğit, “Memlûkler”, *DİA*, XXIX, 90.

¹⁴ Makrizî, *Hitat*, a.y. Yiğit, a.g.e. VII, 95 v.d.

¹⁵ Ayrıntı için bkz. Makrizî, *Hitat*, II, 241 v.d.; Yiğit, a.g.e. VII, 130 v.d. Yiğit, *Memlûklar*, XXIX, 93.

Hanbelî Kadısı Bedr el-Bağdâdî ve Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'a çok hürmet ederdi. İlim adamlarına karşı oldukça cömert davranırdı¹⁶.

Dönemin devletlerinden hiç birinin karşısında duramadığı Moğollar karşısında direndikleri gibi, Haçlı savaşlarında da çok büyük bir direniş gösterip onları defalarca püskürtmeleri Memlûkların en önemli başarılarından¹⁷.

Bu başarılarının yanı sıra Bağdat hilâfetinin Moğollar tarafından yıkılışından sonra üç buçuk yıla yakın bir süre halifesiz kalan Müslümanlar Memlûklar sayesinde yeniden halifelerine kavuşmuşlardır. Fiilen tesir gücünü yitirmiş olmasına rağmen hilâfet, İslâm birliği ve meşruiyetin en yüce ifadesi olarak Müslümanların nazarında saygınlığını korumaya devam ediyordu. Hilâfetin yıkılması tehlikeli bir boşluk oluşturmuştu. Baybars bu boşluğu doldurmak için iyi bir yol buldu. Moğol katliamında Bağdat'tan kaçarak kurtulmuş olan Abbâsîlerden bir veliaht, "el-Mustansır" unvanıyla 1261 yılında Kahire'de fiilen halife ilan edildi. Sultan devletin tüm şehirlerine halifenin tahta geçtiğini bildiren mektuplar gönderdi ve adının hutbelerde okunmasını, adının paralara yazılmasını emretti. Böylece Memlûklar İslâm'ın merkez karargâhı olarak devletlerinin gücünü artırmış yerlerini sağlamlaştırmış oldular¹⁸.

Diğer taraftan özellikle Şeyh el-Müeyyed, Zahir Çakmak ve Seyfeddin İnal döneminde Memlûk-Osmanlı ilişkileri iyiydi. Ancak Fatih'in Hac yolundaki su kuyularını çoğaltmakla ilgili teklifi Seyfeddin İnal tarafından reddedilince ilişkiler bozulmaya başladı¹⁹. Bu bozulma Ridaniye Savaşı'yla Memlûkların ortadan kaldırılmasına kadar sürdü.

B. İktisâdî Durum²⁰

Mısır'da tarihin her döneminde olduğu gibi Memlûklar döneminde de ekonomik hayatın temelini ziraat; ziraatın temelini de Nil nehri teşkil etmekte idi. Ziraî ürünlere bağlı olarak çeşitli endüstri dalları gelişmiştir ki, bunların en başında dokumacılık gelmekte idi. Tarımın ardından ticaret gelirdi.

¹⁶ Yiğit, a.g.e. VII, 116.

¹⁷ Ayrıntı için bkz: Şâkir, Mahmud, *et-Târih 'ul-İslâmî*, V, 198 v.d.

¹⁸ Hol, P. M, Lambton, A. K. S. Lewis, B., *The Cambridge History of İslâm*, I, 225.

¹⁹ Yiğit, a.g.e. VII, 149.

²⁰ Bu bölüm Yiğit, a.g.e. VII, 224-231 ve Kopruman, a.g.e. VII, 31-41'den özetlenerek yazılmıştır.

Avrupalı tüccarların Doğu'nun mallarını makul fiyatlarla elde etmek için gösterdiği çabalar Ümitburnu'nun keşfiyle sonuçlanmış, Mısır ve Suriye'nin dış ticareti bütünüyle çökmüştü. Zaten bu gelişmenin ardından ülkenin ekonomik durumu giderek kötüleşti ve istikrarsızlığa neden oldu²¹.

Yedi kalemede toplanan vergiler hazinenin kaynaklarından bir diğerini teşkil ediyordu. Bunların bir bölümü mahallî ihtiyaçlara bir bölümü ümerâ ile memlûklarına ve diğer görevlilere yapılacak ödemeler için ayrılıyordu. Merkezdeki ilgili divanlara gönderilen bakiyesi de yine asker ve sair görevlilerin maaşları ile yol, köprü ve resmî inşaatlar gibi gerekli devlet işlerine harcanıyordu²².

C. Sosyal Durum

Memlûk toplumunun sosyal yapısına baktığımızda hemen dikkati çeken toplumun birbirinden keskin sınırlarla ayrılan iki ayrı tabakadan oluşması ve bu tabakaların ülke idaresinde sahip oldukları hakların birbirinden tamamen farklı oluşudur. Birinci tabaka, ülke idaresinde yegâne söz sahibi olan askerî sınıfın oluşturduğu yönetici tabaka, diğeri ise, halk tabakası idi²³. Bahrî Memlûkları döneminde yöneten sınıfın çoğunluğunu Türk asıllılar; Burcî Memlûkları döneminde ise Çerkez/Kafkas asıllılar teşkil ediyordu²⁴. Çeşitli gruplardan oluşan yerli halk ülkenin idaresinde kesinlikle söz sahibi değildi. Dinî, adlî ve divânî görevler halk tabakasına mensup ilim adamlarına verilirdi. Ancak onlar da sonuçta yönetici sınıfa mensup bir emire bağlı olurlardı. Baştabipler, başkadılar, şeyhu'ş-şüyûhlar müderrisler bizzat sultan tarafından tayin edilirdi²⁵. Sonuç olarak ilim adamlarının veya okumuşların oluşturduğu aydın tabakasının yönetici sınıftan sonra gelen ikinci tabakayı oluşturduğu söylenebilir. Nitekim bu tabakadan olan ulema ve çeşitli kişiler muhtelif divanlarda görev almışlardır. Bu yönüyle halka nazaran nispeten imtiyazı olan bu grubun zaman zaman sıkıntılara düştüğü de bilinmektedir²⁶. Ancak hâkimiyeti devam ettirmek için halkın isteklerini yerine getirmek durumunda olduğunu bilen Memlûk sultanları bunu sağlamak amacıyla ulema

²¹ Yiğit, a.g.m. XXIX, 96.

²² Yiğit, a.g.e.VII, 236; Koprıman, a.g.e. VII, 38-39.

²³ Yiğit, a.g.e. VII, 479; Koprıman, a.g.e. VII, 28.

²⁴ Hitti, a.g.e. IV,1087-8; Yiğit, a.g.e. VII, 380.

²⁵ Yiğit, a.g.e. VII, 381.

²⁶ Koprıman, a.g.e. VII, 29.

grubundan istifade etmiş; ancak bazı sultanlar alimlere sıkıntı çıkarmaktan geri durmamışlardır²⁷.

D. İlmî Durum

Memlûklar dönemindeki ilmî duruma gelince, dönemin bu gözde ülkesinin ilmî açıdan da oldukça ileri durumda olduğu görülmektedir. Hatta İslâm Kültür Tarihinin oluşumunda Memlûklar döneminin eşine az rastlanan özel dönemlerden birini oluşturduğu söylenebilir. Bu dönemde ülke topraklarında çok büyük âlimler yetişmiş ve çok önemli eserler verilmiştir. Ülkenin, zamanının en istikrarlı ülkelerinden biri olmasının yanı sıra hükümdarların ilme ve âlime verdikleri değer ülkede bu denli fazla âlimin yetişmesinde etkili olmuştur. Pek çok Memlûk sultanı yaşadıkları kalede haftada birkaç kere dinî ve ilmî meclisleri toplarlardı. Bu meclislerde çeşitli konuların münakaşa ve münazarası yapılırdı²⁸. Memlûk sultanlarının ilmî faaliyetlere verdikleri önemin diğer bir göstergesi de camilere ilaveten yaptırdıkları medreselerdi²⁹.

Ayrıca devletin güvenli iklimine sığınmak isteyen pek çok âlim de değişik ülkelerden göç ederek Memlûk topraklarına yerleşmiş, sonuç olarak ülkenin başkenti olan Kahire o dönem ilim dünyasının başşehri haline gelmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın babası da daha İbnü'l-Hümâm dünyaya gelmeden önce Anadolu'yu terk ederek Mısır'a göç etmişti. Göçün sebebini kaynaklarımız açıkça bildirmese de, o dönemin şartlarına bakınca bu sebebin öncelikle Memlûk topraklarının güvenli oluşu, ardından da Memlûk hükümdarlarının ilim adamlarına gösterdikleri hürmet olduğu söylenebilir.

Dönemin ilim merkezi olarak âlimlere ev sahipliği yapan Kahire ve diğer şehirler Müslüman âlimler için tabiri caizse bir cazibe merkezi olmuştur. İşte bu karşılıklı etkileşim sonucu Memlûk toprakları bir yandan ilim için imkân hazırlayarak çeşitli ülkelerden Müslüman âlimleri misafir etmiş, diğer yandan onların gelişiyile artan ilmî seviye yeni ilmî gelişmelere zemin hazırlamıştır. Memlûk sultanlarının ilme ve âlime verdiği değeri örneklendirme amacıyla Sultan Ferec zamanında Dımeşk'ta Timur ile

²⁷ Koprman, a.g.e. VII, 30-31.

²⁸ Koprman, a.g.e. VII, 41 v.d.

²⁴ Koprman, a.g.e. VII, 41.

başlatılan barış görüşmelerine İbn Haldûn'un heyet başkanı olarak katıldığını zikretmek zannımızca yeterli olacaktır³⁰.

Dönemin ilmî faaliyetlerine bakıldığında, hem aklî hem de naklî ilimlerde ilimler tarihinin temel taşları diyebileceğimiz önemli şahsiyetlerin yetiştiği ve değerli eserlerin yazıldığı görülür. Hatta bu dönem İslâm tarihinin yazılı eser vermek bakımından en zengin devresi sayılabilir³¹. Bu âlimlerin ve eserlerinin tamamını burada zikretmek mümkün olamayacağından, sadece her ilim dalından bazı şahsiyetleri ve onların da yalnızca önemli bazı eserleri ile yetinilecektir³².

İlk olarak hadis ilmi açısından bakıldığında, söz konusu zaman dilimi çok verimli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından “Hadis ilminin altın çağı” olarak adlandırılan³³ bu dönemde pek çok şerh ve ricâl kitabı yazılmış, bu eserler sahanın en güvenilir ve en çok başvurulan kaynakları haline gelmiştir. Bu dönemde yaşayan hadis âlimleri daha çok kendilerinden önceki dönemde yazılmış eserler üzerinde yoğunlaşmışlar ve şerh, cem, istidrâk, zevâid türü eserler yazmışlardır. Örneğin Süyûtî (911/1505) bütün hadis külliyâtını bir araya getirmek için bir çalışmaya girişmiş ancak ömrü bu çalışmanın tamamlanmasına yetmemiştir. Hadis ilminde adından söz ettiren bazı âlimler ve eserlerinin ismini de şöyle sıralayabiliriz: Nevevî'nin (676/1277) *el-Minhâc fi şerhi Sahih-i Müslim b. el-Haccâc* isimli *Sahih-i Müslim* şerhi, Zehebî'nin (748/1347) *Tezkiretü'l-Huffâz'ı*, Moğoltay b. Kılıç'ın (762/1361) *Şerhu'l-Buhârî'si* ve *Şerhu Süneni İbn Mâce'si*; İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) *Fethu'l-Bârî'si* ve *Nuhbetü'l-Fiker'i*, el-Kastallânî'nin (923/1517) *İrşâdü's-Sârî fi Şerhi'l-Buhârî'si* hadis alanında dikkat çeken eserlerden sadece birkaçıdır.

Bunların dışında Mizzî (742/1342), İbnü't-Türkmânî (750/1349), Hâfız el-İrâkî (806/1404) ve Nureddin Heysemî (807/1405) hadis alanındaki yetişmiş büyük âlimlerden bazılarıdır³⁴. Bu dönemde hadis ilminin bu kadar güçlenmesinde medreselerin de etkisi büyük olup, Dımeşk'te 16 Dâru'l-Hadîs, 3 Dâru'l-Hadîs ve'l-Kur'ân, Kahire'de ise 2 Dâru'l-Hadîs bulunuyordu. Bu dönemde dikkat çeken bir başka

³⁰ Hitti, a.g.e. IV, 1112.

³¹ Şâkir, a.g.e. VII, 16.

³² Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 335 v.d. Hitti, a.g.e. IV, 1105 vd; Yiğit, a.g.e. 252 v.d.

³³ Ma'tûk, *Bedrüddin el-Aynî*, s. 37.

³⁴ Hitti, a.g.e. IV, 1113; Yiğit, a.g.e., VII, 272 vd.

konu da İbnü'l-Cezerî'nin hocalarından Sittü'l-Arab (767/1366)³⁵ İbn Hacer el-Askalânî'nin hocalarından Âişe bint Muhammed (816/1413)³⁶ ve Sehâvî'nin hocalarından Ümmü'l-Fadl (874/1469)³⁷ gibi kadın muhaddislerin yetişmiş olmasıdır³⁸.

Memlûklar zamanı, diğer dinî ilimlerin yanısıra yetiştirdiği kıraat âlimleriyle de ilimler tarihinde yer etmiştir. Bu kıraat âlimlerinden en meşhurları ise şunlardır: *Hülâsâtü'l-Ebhâs ve Şerhu's-Şâtibiyye* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî (833/1424), ayrıca İbnü'l-Kerekî (853/1449), İbnü'l-Bârîzî (738/1377), Celâleddin el-Bulkînî (824/1421) ve ismini zikredemediğimiz diğer kurrâ, Memlûklar döneminin bereketli ortamında yetişmiştir³⁹.

Tefsir ilmi açısından da bu dönem yine zikredilmeye değer niteliktedir. Çünkü Memlûklar zamanında yazılmış rivâyet ve dirâyet tefsirlerine ait pek çok güzel örnek görülebilir. İbn Kesîr'in (774/1373) *Tefsîr'i*, Kurtubî'nin (671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Müneyyir'in (683/1284) *el-Bahru'l-Kebîr'i*, Süyûtî'nin (911/1505) *Tefsîru'l-Celâleyn ve el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı bu dönemin ürünü olan en meşhur tefsir ve usûl-i tefsir örneklerden bazılarıdır.

Bu dönem, Fıkıh ilmi açısından da oldukça zengin bir dönemdir ve önemli fıkıhçılar yetişmiştir. Bunlar içinde en meşhur olanlardan bazılarının ismini mezheplere göre ayrıma tabi tutarak şöyle sıralayabiliriz:

Hanefî mezhebine mensup olanlar; Zeylaî (743/1342), Bâbertî (768/1384), Abdulkadir el-Kuraşî (775/1373), Kasım İbn Kutluboğa (879/1350), İbn Arabşah (901/1496).

Şâfiî mezhebine mensup olanlar; İzz b. Abdisselâm (660/1262), İbnü'l-Mülakkın (804/1401), Sadreddîn b. Vekîl (716/1316), Sirâcüddin el-Bulkînî (868/1464), İbn Cemâa (733/1333), Taceddin es-Sübkî (771/1370).

³⁵ Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, III, 120.

³⁶ Sehâvî, *Dav'*, VII, 81; Ziriklî, *A'lâm*, XI, 16.

³⁷ Sehâvî, *Dav'*, VII, 131; Ziriklî, *A'lâm*, IX, 36.

³⁸ Yiğit, a.g.e. VII, 274.

³⁹ Yiğit, a.g.e. VII, 257 vd.

Mâlikî mezhebine mensup olanlar; Karâfî (684/1285), İbn Ferhûn (799/1397), Kâdî'l-Kudât es-Sübki (669/1270), Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî (840/1436).

Hanbelî mezhebine mensup olanlar; Tûfî (716/1316), Abdullah b. Abdülmelik el-Makdisî (769/1367), İbn Teymiyye (728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), Ebu'l-Berekât el-Askalânî (876/1471).

Tasavvuf alanında Seyyid Ahmed Bedevî (675/1276), İbn Atâullah el-İskenderî (709/1309), Muhammed Vefâ Şâzelî (765/1364) gibi isimler de yine Memlûk döneminde ve topraklarında yetişmiştir.

Zikredilen ilim dallarında görülen yükseliş kelimde görülmemektedir. Hatta İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim istisna edilirse ciddi kelamcılar yetişmemiştir demek yanlış olmaz⁴⁰.

Bu dönemde değerli eserler yazan ünlü ansiklopedistler ve tarihçiler de yetişmiştir. Bunlardan tamamı değilse bile en önemlilerinden bir kısmı eserleriyle birlikte şöyle sıralanabilir: İbn Manzûr (711/1311) ve *Lisânü'l-Arab*, Makrizî (845/1441) ve *Kitâbü'l-Mevâz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, İbn Tağriberdî (874/1469) ve *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, Sehâvî (902/1497) ve *ed-Dav'ü'l-Lâmî' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'* isimli eserleri en bilinenlerdendir. Bunların yanı sıra İbn Hallikân'ın (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân'ı*; Süyûtî'nin *Husnü'l-Muhâdara fî Ahbârı Mısır ve'l-Kâhira'sı*; Ebu'l-Fidâ'nın (732/1332) *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer'i*; Ahmed b. İyâs el-Hanefî'nin (930/1524) *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vakâi'i-d-Duhûr'u*; Safedî Halîl b. Aybek'in (764/1363) *el-Vâfî bi'l-Vefeyât'ı*, İbn Haldûn'un (808/1406) *el-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Mukaddime'si*; Kalkaşandî'nin (821/1418), *Subhu'l-A'şâ fî Kavânîni'l-İnşâ* isimli eserleri ile daha bu sayılanlara benzer nice eserler Memlûkler dönemine aittir⁴¹.

Yukarıda zikri geçen dinî ilimlerin dışında tıp, matematik, geometri, astronomi, felsefe, mantık, kimya ve coğrafya gibi alanlarda da birçok âlim yetişmiş ve eserler

⁴⁰ Yiğit, a.g.e. VII, 302.

⁴¹ Hitti, a.g.e. IV, 1111-1113; Yiğit, a.g.e., VII, 326 vd.

vermiştir⁴². İsmi zikrettiğimiz veya edemediğimiz binlerce ilim adamı Memlûk Devleti zamanında ve himayesinde yetişmiş, ilimler tarihine damgasını vuracak on binlerce ciltlik eserler yazılmış, hatta bu dönemde yaşayan âlimler ve eserleri sayesinde bütün ilim dallarında ciddi gelişmeler kaydedilmiştir.

E. Kültürel Durum

Kahire ve Şam yaklaşık iki buçuk asır süren Memlûklar zamanında sadece bu devletin değil, bütün İslâm dünyasının en büyük iki kültür merkezi idi. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilaları sebebiyle İslâm dünyası tarihte gördüğü en önemli krizlerden birini yaşıyordu. Bu sırada kurulan, Mısır ile Suriye'yi bu iki düşmandan kurtaran Memlûk Sultanlığı, himayesine sığınan tüm Müslümanlara kucak açmıştı. Sadece İslâm dünyasından değil, Endülüs ve Kuzey Afrika'dan da zamanın en istikrarlı ülkesi sayılan Memlûk topraklarına gelen İslâm âlimleri vardı. Bütün bu göçlerin Memlûk ülkesi ilim ve kültürün merkezi haline gelmişti⁴³.

Memlûk sultanlarının inşa ettirdikleri camiler, medrese, hângâh, tekke ve zâviye gibi eğitim ve öğretim kurumları sayesinde Mısır ve Dimeşk şehirleri kültür merkezi konumuna yükseldi. Hatta bu konuda bir eser veren Nuaymî Şam'daki eğitim kurumlarını anlatırken o dönemde hizmet veren 159 medrese, 75 hângâh, ribat ve zâviyeyi ayrıntılı bir biçimde tanıtmıştır⁴⁴. Mısır'daki eğitim kurumları hakkında ise Makrizî'nin eserinden ayrıntılı bilgi almak mümkündür. O da eserinde bu dönemlerde faaliyet gösteren 70 kadar medreseyi tanıtmaktadır⁴⁵.

Kültürel mirasın oluşumunda yalnızca medreselerin değil, bunların yanında camilerin, müritlerin barınağı olmanın yanı sıra tasavvuf ve diğer dini ilimlerin tedris edildiği birer eğitim ve öğretim müessesesi olan hângâh, ribat ve zâviyelerin de önemli yeri vardı⁴⁶. Bunların yanı sıra bünyelerindeki tıp külliyesi ile tıp ilminin öğrettiği yerler olan hastaneler de ilim ve kültür merkezleriydi. Bütün bu çeşitlilik ve dönemin

⁴² Hitti, a.g.e. IV, 1107 v.d; Yiğit, a.g.e., VII, 315 vd.

⁴³ Yiğit, a.g.e. VII, 243.

⁴⁴ Bkz. Nuaymî, a.g.e. 12 v.d.

⁴⁵ Makrizî, *Hutat*, s. 362-405.

⁴⁶ Memlûklar zamanında yapılan eğitim kurumları ve ayrıntılar için bkz: Nuaymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, Martel-Thoumian, Bernadette, *Les Civils et L'administration Dans L'état Militaire Mamlûk (IX./XV. Siecle)*.

sultanlarının bilgiye verdiği değer Memlûkları ve onların topraklarını ilim ve kültür konusunda kıyaslanamaz bir konuma yükseltmiştir.

F. Dinî Hayat

Memlûklar devrinde Mısır'da dinî hayat çok canlıydı. Müslüman halkın ekseriyeti dört Sünnî mezhepten birine bağlıydı. Şîî unsurlar ise Sünnîlere oranla gayet azdı. Tamamen yok edilemese bile Mısır'da Fâtımî devletine son verip Eyyûbî devletini kuran Selahaddin Eyyûbî'nin çabaları sonuç vermiş, Mısır'da önce Şîîler kendilerini gizlemek zorunda kalmış, sonra ise tamamen görünmez olmuşlardı⁴⁷. Bu görünmezlikte Şîîleri bastırmak için Memlûkların kullandıkları güç de etkili olmuştu. Bir kimsenin hoşlanmadığı bir kimseye “Şîîdir” diyerek iftira atması yetiyordu. Bu dönemde Şîîlerin şahitlikleri kabul edilmiyor, kadı olarak tayin edilmiyor, imam, hatip ya da müderris olarak bile görev alamıyorlardı⁴⁸. Yani devlet açık olarak Sünnîliği destekliyor ve Şîîliği de yok etmeye çalışıyordu. Medreselerin bile ilk kuruluş amacının Şîîlerle mücadele olduğu bilinmekteydi. Devlet bu yolla Sünnîlerin elini güçlendiriyordu. Çünkü medreselerde tamamen Sünnî akideyi destekleyici ve kuvvetlendirici programlar uygulanıyor, bu şekilde dersler işleniyordu⁴⁹.

Dinî hayatın en önemli görüntüsünü camiler oluşturuyordu. Sultanlar dine değer verdiklerini ispatlamak üzere cami ve mescit yaptırırlardı. O dönemde Kahire'de Cuma hutbesi okunan yüz otuz camiden söz edilmektedir⁵⁰.

Dinî hayata şekil veren önemli bir husus da tasavvufu. İslâm tasavvufunun en parlak dönemlerinden birini yaşadığı, idare tarafından yakından desteklendiği ve vatandaşlardan pek çoğunun bir tarikat mensubu olduğu ülkede en fazla Bedeviyye, Şâzeliyye, Rifâiyye ve Düsûkiyye tarikatları yayılmıştı.⁵¹ Halk arasında tasavvufun bu denli benimsenmesinin sebeplerinden bir diğeri de Haçlı ve Moğol tehlikelerinin yanı sıra bazı Memlûk sultanlarının kötü muameleleri, kıtlık ve salgın hastalıklar, insanların züht ve takvada teselli aramalarıydı⁵². İbn Teymiyye gibi tasavvufun özüne değil ama o

⁴⁷ Makrizî, *Hitat*, II, 343; Yiğit, a.g.e. VII, 383.

⁴⁸ Kopruman, a.g.e. VII, 43.

⁴⁹ Kopruman, a.g.e. VII, 43.

⁵⁰ Kopruman, a.g.e. VII, 44.

⁵¹ Yiğit, *Memlukler*, XXIX, 95.

⁵² Kopruman, a.g.e. VII, 44.

günkü tarikatların uygulamalarına ve bunların tezahürlerine karşı açık bir tavır alan⁵³ âlimlerin sayılarının azlığına bakılacak olursa âlimlerin büyük çoğunluğu da tasavvufla iç içeydi⁵⁴.

Vatandaşların bir kısmı ise gayri müslimlerdi. Bu gayri müslim vatandaşlar tam bir inanç özgürlüğüne sahipti hatta kendi eğitim ve öğretim kurumlarına sahip olmanın yanı sıra vakıflar bile kurabiliyorlardı⁵⁵. Memlûk sultanları gayri müslimlerin başlarına kendi seçtikleri kişileri nâzır olarak tayin ederdi⁵⁶.

Sonuç olarak İbnü'l-Hümâm'ın siyasî açıdan güçlü, ekonomik açıdan zengin, ilmî ve kültürel açıdan öncü sayılan bir devlet himayesinde yetiştiği söylenebilir. İlmî gelişim için uygun bir ortam ve rahat imkânlar içinde çok iyi bir eğitim aldığı, aldığı eğitimi üstün yetenekler ve azmiyle birleştirerek iyi bir seviyeye geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

II. İBNÜ'L-HÜMÂM'IN HAYATI

İbnü'l-Hümâm'ın hayatını tespit etmek amacıyla yaptığımız araştırma sonucunda gördük ki, kaynaklarda hayatı hakkında çok geniş ve yeterli bilgi yoktur; en geniş bilgi talebesi Sehâvî (902/1496) kanalıyla bize ulaşmaktadır. Sehâvî'nin hocası İbnü'l-Hümâm'ın hayatıyla ilgili olarak yazdığı *el-İhtimâm bi tercemeti'l-Kemâl b. Hümâm* adlı kitabı⁵⁷ aslında İbnü'l-Hümâm'ı tanıtılabilecek ilk ve en önemli kaynak sayılabilir. Ancak araştırmalarımıza rağmen bu eseri kütüphanelerde bulamadık ve zamanımıza ulaşmış olup olmadığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Gerçi talebesi Sehâvî, hocası İbnü'l-Hümâm hakkında bize farklı eserlerinde de bilgi vermiştir. Ancak yalnızca onu anlatmak üzere kâleme alınmış bu esere ulaşılabilsen müellifimizin hayatına dair bize kapalı olan pek çok kapı aralaması mümkün olabilirdi. Ancak yaptığımız araştırmalardan sonuç alamadık ve günümüze ulaşan gerek yazma gerekse matbu kaynaklardan yola çıkarak İbnü'l-Hümâm'ı tanıtmaya çalıştık.

⁵³ İbn Teymiyye'nin fikhî ve akidevî bazı görüşleri ve o dönem toplumunda yansımaları için bkz. . Rapoport Yossef, *İbn Taymiyya and Mamluk Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, *The Mamluks In Egyptian and Syrian Politics and Society*, s. 191 vd; Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye", *DİA*, XX, 391-405.

⁵⁴ Yiğit, a.g.e. VII, 388-389.

⁵⁵ Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, s. 96.

⁵⁶ Yiğit, a.g.e. VII, 383.

⁵⁷ Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 151.

A. İsmi, Künyesi ve Lakabı

İbnü'l-Hümâm'ın asıl adı Muhammed, künyesi Ebû Abdullah, lâkabı Kemâleddîn, tam ismi Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd b. Mes'ûd Kemâleddîn b. Hümâmüddin b. Kadı Hamidüddin b. Kadı Sadüddin Mesuddur⁵⁸.

İlim dünyasında ise dedesi Hümâmüddin'in ismine izafeten İbnü'l-Hümâm lâkabıyla tanınıp meşhur olmuştur. Daha çok Kemâleddîn Muhammed bin Abdülvahid bin Abdülhamid es-Sivasî el-İskenderî şeklinde anılmaktadır. Babası Sivaslı olduğu için Sivasî, İskenderiye'de doğduğu için de İskenderî nisbesini almıştır. Sivasî nisbesi asıl memleketine istinaden verilmiştir. Bunu İbnü'l-Hümâm da *et-Tahrir*'inin başında açıkça belirtmiştir⁵⁹. Babası Sivas'tan Mısır'a göç ettikten sonra orada Malikî mezhebine mensup olan bir Kadı'nın kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten de İbnü'l-Hümâm dünyaya gelmiştir⁶⁰. Dedeleri Hanefî'dir, babası gibi dedesi ve babasının dedesi de Sivas'ta görev yapmış kadılardan ve İbnü'l-Hümâm olarak bilinirlerdi⁶¹. Dedelerinden birine verilen Hümâmüddin lâkabı müellifimizin lâkabı olmuştur. Talebelerinden İbn Emîr el-Hâc'ın (789/1387) bildirdiğine göre babası müellifimize "İbn Hümâmiddîn" lâkabını vermiştir. Ancak belki telaffuz kolaylığı için lâkap İbnü'l-Hümâm'a dönüşmüş ve böyle yaygınlaşmıştır. Hümâm, "efendi, yiğit, büyük hükümdar" gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Bu lâkabın verildiği bir ailenin çocuğu olarak İbnü'l-Hümâm, ilmî sahada ismine yakışır bir yer edinmiştir.

B. Doğumu

Kemâl İbnü'l-Hümâm'ın doğum tarihiyle ilgili bize ulaşan bilgiler farklı tarihlere işaret etmektedir. Onun 790 yılında doğduğunu kaydedenler⁶² olduğu gibi, 789/1387 yılında⁶³ ya da bir sene daha önce 788/1386 yılında doğduğunu bildirenler de vardır⁶⁴.

Talebelerinden Sehâvî "Kendi el yazısından okuduğuma göre kanaatimce 790/1388 yılında doğdu." demektedir⁶⁵, bir diğer öğrencisi Süyûtî de bu tarihi

⁵⁸ İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlû 'ş-Şâfi*, II, 650; Sehâvî, *Dav'*, VII, 127.

⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 2.

⁶⁰ Arslan, Ahmed Turan, "Kemaleddin İbnü'l-Hümâm es-Sivasî", s. 6.

⁶¹ Sehâvî, *Dav'*, VII, 127.

⁶² Şevkânî, *el-Bedru 't-Tâli*, II, 201; Zirikî, *A'lâm*, VII, 134.

⁶³ Kehhâle, *el-Mu'cemü 'l-Müellifîn*, X, 264.

⁶⁴ Brockelmann, *Supplementband*, II, 91.

vermektedir⁶⁶. Makrizî 788/1386 veya 789/1387 yılında doğmuştur, demektir⁶⁷. Tarih olarak İbnü'l-Hümâm'a en yakın talebesi İbn Tağriberdî de hocasının doğum tarihini tercihte bulunmadan 788 veya 789 olarak verir⁶⁸. Taşkoprizâde'nin (968/1561) tercihi ise kesin bir rakam vermeksizin, "takribi 790 yılıdır⁶⁹." Bütün bu bilgiler çoğunlukla yaklaşık kaydıyla verildiğinden, İbnü'l-Hümâm'ın doğum tarihini kesin olarak değil, ancak yaklaşık olarak tesbit mümkün olabilir ve 789 ya da 790 yılında doğmuştur, denilebilir.

İbnü'l-Hümâm'ın aslı Sivas'tandır, ancak kendisi İskenderiye'de doğmuştur⁷⁰. Ömer Nasuhi Bilmen, İbnü'l-Hümâm'ın Sivas'ta doğduğunu da söylemiştir⁷¹, fakat ilk kaynaklar İskenderiye'de doğduğunda görüş birliği içindedirler⁷². İbnü'l-Hümâm'ın kendi ifadesi de bu bilgileri doğrulamaktadır. İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*'inin ilk sayfasında; kendi isim ve künyesini bildirirken "doğumu itibariyle İskenderiyeli aslen Sivaslı" ifadesini kullanmıştır⁷³.

İbnü'l-Hümâm'ın Sivas'ta doğmadığı kesindir. Ancak hayatının herhangi bir döneminde Sivas'a gidip asıl vatanını görüp görmediği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

C. Ailesi

İbnü'l-Hümâm'ın kendisi hakkında olduğu gibi ailesi hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak biz kaynaklarda ulaşabildiğimiz birkaç cümleyle de olsa müellifimizin ailesini tanıttık ve en azından genel bir kanaat edinmeye çalışacağız.

Talebesi İbn Emîr el-Hâc, "Musannıf (İbnü'l-Hümâm) bana böyle anlattı" diyerek şu bilgileri vermektedir⁷⁴. "İbnü'l-Hümâm'ın babası, Sivas Kadısı idi. Sonra Kahire'ye

⁶⁵ Sehâvî, *Dav'*, VII, 127.

⁶⁶ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuat*, I, 166.

⁶⁷ Sehâvî, *Dav'*, VII, 127; Süyûtî, *Buğye*, I, 166.

⁶⁸ İbn Tağriberdî, *Delîl*, II, 650.

⁶⁹ Taşkoprizâde, *Miftâh*, s. 643.

⁷⁰ İbn Tağriberdî, *Delîl*, II, 650; Zirikî, *A'lâm*, VII, 135; Brockelmann, *Supp.* II, 91.

⁷¹ Bilmen, *Kâmus*, I, 405.

⁷² Sehâvî, *Dav'*, VII, 127; Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Zirikî, *A'lâm*, VII, 134; Brockelmann, *Supp.* II, 91.

⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, s. 2.

⁷⁴ İbn Emîr el-Hac, *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*, I, 6.

geldi ve orada kadılık görevi aldı. Sonra İskenderiye’de kadı oldu. O zamanın Mâlikî mezhebinin kadısı olan Ebu’l-Hayr isimli bir zatın kızı Fâtımâ Hanım ile evlendi ve bu evlilikten de Kemâl dünyaya geldi⁷⁵ .” İbnü'l-Hümâm doğmadan önce babasının Sivas’tan ayrılıp Mısır’a geldiği bilinmektedir. Ancak kaynaklar bu intikalin sebebi ile ilgili bir bilgi vermezken Merâğî, bu göçün sebebinin Mısır’daki alimlerden yararlanmak olduğunu nakletmektedir⁷⁶.

Talebesi Sehâvî ise sadece babası değil, dedeleri ile ilgili olarak da bilgi verir ve şöyle der: “Dedeleri Hanefî idi. Babası gibi dedesi ve babasının dedesi de Sivas kadılarındandı, İbnü’l-Hümâm olarak bilinirdi⁷⁷.” İbnü’l-Hümâm’ın babasının Sivas kadısı olduğunu hemen bütün kaynaklar belirtirken; dedesi ya da büyük dedeleri ile ilgili olarak elimizde Sehâvî’nin bildirdiğinden başka bilginin olmayışı şanssızlıktır. Ancak dedelerinden birine verilen Hümâmüddin lâkabı müellifimizin soyu ile ilgili bazı ipuçları vermektedir. Zira Hümâm, “efendi, yiğit, büyük hükümdar” gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Geçen satırlarda da temas edildiği gibi cesareti, ahlâkı, dinî ve ilmî yeterliliği çağrıştıran bu lâkabin verildiği aile sıradan bir aile değil döneminde farklı özellikleriyle öne çıkmış bir aile olmalıdır.

İbnü’l-Hümâm’ın annesinin yukarıda geçtiği gibi Mâlikî mezhebinden Ebu’l-Hayr lâkaplı bir kadının kızı Fâtıma Hanım olduğu bildirilmektedir⁷⁸. Fâtımâ Hanım 799/1396 yılında vefat etmiştir⁷⁹. İbnü’l-Hümâm’ın annesinin de ilmî yönü olan bir aileden geldiği anlaşılmaktadır.

D. Çocukları

İbnü’l-Hümâm’ın babası ve dedeleri ile ilgili olduğu gibi eşi, çocukları ya da torunları hakkında da kaynaklarımızda yeterli bilgi yoktur. Hocasının biyografisini en iyi şekilde veren ilk başvuru kaynağımız Sehâvî’nin bildirdiğine göre; İbnü’l-Hümâm’ın kızı babası hayattayken Hüseyin b. Hâce Şihâbüddîn Kâvân isimli bir bey ile evlenmiştir. Ancak babasının vefatının ardından bu evliliği sonlandırıp onun öğrencisi el-Kadı Şerafüddin Ebû Zekeriyâ eş-Şâfiî (871/1466) ile evlenmiştir. İbnü’l-

⁷⁵ İbn Emîr el-Hâc, a.g.e. I, 6; Emîr Padişah, *Teyşîru’t-Tahrîr*, I, 3; Leknevî, *el-Fevâidü’l-Behiyye*, s.297.

⁷⁶ Merâğî, *el-Fethu’l-Mübîn*, III, 36.

⁷⁷ Sehâvî, *Dav’*, VII, 127.

⁷⁸ Sehâvî, *Dav’*, XII, 91-92.

⁷⁹ Sehâvî, a.e. a.y.

Hümâm'ın adı Âişe olan başka bir kızı daha vardır⁸⁰. İbnü'l-Hümâm'ın bir erkek çocuğunun olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu konuda kesin bir bilgi mevcut değildir⁸¹. *Tahrîr*'in Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümünde 1245 numarada kayıtlı nüshasında müellif kendi künyesini Ebû Abdullah şeklinde vermektedir⁸² ancak yalnızca bu künyeden yola çıkarak oğlunun olduğunu kesin olarak söylemek mümkün olmamaktadır. Çünkü bazı künyeler lakap yerine de verilebilmektedir.

Sonuç olarak İbnü'l-Hümâm'ın iki kızı ve muhtemelen bir de oğlu olduğu bilgisine ulaşılmış sayılabiliriz. Ancak kaynaklarda torunları ile ilgili bilgiye ulaşılamadığı gibi çocuklarının ilmî yönüyle ilgili herhangi bir bilgiye de rastlanmamıştır.

E. Meslek Hayatı

İbnü'l-Hümâm, devrinin hem ilmî ve edebî hem de ahlâkî açıdan takdir gören ve değeri bilinen şahsiyetlerindendir. Müellifin aldığı çok yönlü eğitim onun hür düşüncesi ve ilme yakışır ahlâkî ile birleşince gerçekten de kemal sıfatlarına sahip bir âlim ortaya çıkmıştır. Yaşadığı dönemde gerek yönetici sınıf gerekse ilim çevresi İbnü'l-Hümâm'ın değerini bilmiş ve hep ondan faydalanmak istemiştir. İbnü'l-Hümâm gönüllü olarak sürdürdüğü eğitim faaliyetleri dışında, resmi göreviyle de insanlara faydalı olmuş bir ilim adamıdır.

İbnü'l-Hümâm'ın eğitimini büyük ölçüde tamamladıktan sonra aldığı ilk resmî görevi Mansuriyye Medresesinde fıkıh öğretimi olmuştur⁸³. Kaynaklarımız bu göreviyle ilgili çok fazla bilgi vermemektedir. Ancak bilgimiz, ilk resmî görevi olduğu ve burada fıkıh okuttuğu yönündedir.

Melik Eşref Barsbay (826-842/1422-1438), kurduğu Eşrefiyye Medresesi'ne 25 Rabîu'l Âhir 829/1425 tarihinde⁸⁴ Alâuddîn Ali er-Rûmî yerine İbnü'l-Hümâm'ı müderris olarak tayin etmiştir. Eşref Barsbay medresesine yetkin bir ilim adamını atamak ister, ancak İbnü'l-Hümâm'ın yaşı gençtir. Daha kırk yaşını bile doldurmamış

⁸⁰ Sehâvî, *Zeyl âla Raf'i'l-Isr*, s. 460.

⁸¹ Sehâvî, *Dav'*, X, 254, *Zeyl*, s. 440; Arslan, Ahmed Turan, "Kemaleddin İbnü'l-Hümâm, Hayatı – Şahsiyeti - Eserleri", s. 9.

⁸² Bkz, İbnü'l-Hümâm, *Tahrir*, vr. 1a.

⁸³ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129.

⁸⁴ Makrizî, *Sülûk*, II, 717.

olan İbnü'l-Hümâm'ın çok genç olmasına itiraz edenler olmasına rağmen, Barsbay bu atamada ısrarcı olmuş, ataması yapılmıştır. İbnü'l-Hümâm, üç sene kadar bir müddet ders verdikten sonra Hazindar Cevher ile aralarında geçen bir tatsızlık sebebiyle kendi isteğiyle 18 Şaban 833/12 Mayıs 1430 tarihinde bu görevinden ayrılmıştır⁸⁵. İbnü'l-Hümâm'ın görevden ayrılması aslında hem medrese hem öğrenciler için büyük kayıptır. Bunun farkında olan ve yaşanan olayda İbnü'l-Hümâm'ı haklı gören sultan İbnü'l-Hümâm'ın görevden ayrılmasına çok üzülmüş, tekrar görevine dönmesi için müellife ısrar etmiş ancak İbnü'l-Hümâm, sultanın ısrarlarına rağmen görevine dönmemiştir. Şevkânî, bu görevi terk etme hadisesini şöyle anlatır: *Taylasanı çıkardı ve attı. Bu olay sultana ulaştı ve onu (sultanı) çok üzdü ona (İbnü'l-Hümâm) yalvardıysa da İbnü'l-Hümâm sultanın isteğini yerine getirip tekrar göreve dönmedi. İçine kapandı, yalnızca insanlara iyiliği emredip onları kötülükten sakındırmak için veya meliklere ya da daha aşağı kademedekilere öğüt vermek için insanlarla bir araya gelir oldu*⁸⁶.

Eşrefiyye'deki görevinden kendi isteğiyle ayrılan ve ısrarlara rağmen kararından dönmeyen İbnü'l-Hümâm bir süre resmi görevden uzak bir biçimde eğitim faaliyetlerine devam etmek üzere Tara'ya gitmiştir⁸⁷. Daha sonra bir başka Memlûk hükümdarı Melik Zâhir Çakmak 847/1443'de O'nu Kahire'ye çağırılmış ve Şeyhuniyye Hângâhı'na yönetici olarak atamış⁸⁸, bu görevle birlikte İbnü'l-Hümâm, “Şeyhu’ş-Şüyûh” ünvanını almıştır. Kaynaklarda “Meşîhatü'l-Hângâh” olarak zikredilen bu medrese bir nevi tasavvuf şeyhlerinin atandığı Siryakus'daki “el-Hângâh eş-Şeyhûniyye” ya da Kahiredeki “el-Hângâh es-Salâhiyye” (Dârü Saîdi's-Süedâ) olabilir. Bu medreseler, daha çok sûfî şeyhlerinin atandığı ilim yuvalarıdır⁸⁹. Onbir yıl boyunca işini en iyi biçimde yapan İbnü'l-Hümâm, görevi esnasında büyüklere ve devlet adamlarına iltifat etmemiştir. Ancak bilemediğimiz bir sebeple 858/1454 yılında bu görevinden de istifa edip Hameyn'e gitmiştir⁹⁰. Tarihlerini ve sürelerini tespit edememekle birlikte kaynaklar müellifimizin Eşrefiyye ve Şeyhûniyye Medreselerinde

⁸⁵ İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfâ ba'de'l-Vâfi*, III, 276; Süyûtî, *Buğye*, I, 167; a.mlf. *Husnü'l-Muhâdara*, I, 394; Şevkânî, a.g.e. II, 202.

⁸⁶ Şevkânî, a.g.e. II, 202.

⁸⁷ Brockelmann, *Supp.* II, 91.

⁸⁸ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 130.

⁸⁹ Tekindağ, Şehabettin, “Berkûk devrinde Memlûk Sultanlığı”, s.150.

⁹⁰ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; *Husnü'l-Muhâdara*, I, 393; İbn Tağriberdî, *Delil*, II, 650; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 135.

müdürlüğün yanı sıra Mansûriyye ve Kubbetü's-Sâlih Medreselerinde de bir süre hocalık yaptığından bahsetmektedirler⁹¹.

Şeyhûniyye hangâhındaki görevini bıraktıktan sonra kendisinin yerine kimsenin atanmadığını ve medresenin hocasız kaldığını duyan İbnü'l-Hümâm, Sultana kendisi yerine başkasını atmasını isteyen bir haber gönderir, ancak sultan buna yanaşmaz. Düşüncesi Harameyn'den döndükten sonra aynı görevi yeniden İbnü'l-Hümâm'a vermektir. Aradan bir müddet daha geçtikten sonra İbnü'l-Hümâm yine kendisi yerine birisinin atanmasını çünkü Kahire'ye dönse bile o göreve dönmeyeceğini bildiren bir haber gönderir. Bunun üzerine Melik Zâhir Çakmak İbnü'l-Hümâm'ın göreve dönmeyeceğini kesin olarak anlar ve Muhyiddîn el-Kâfiyeci'yi tayin eder⁹². İbnü'l-Hümâm'ın son resmî görevi Şeyhûniyye'deki görevidir ve vefatından üç yıl kadar önce kendi isteğiyle bu görevinden ayrılmıştır.

Meliklerin kurduğu medreselerde yaptığı öğreticilik ve yöneticilik görevinden başka İbnü'l-Hümâm, hayatında kısa bir dönem fetva vermiş, sonra tamamen bundan da vazgeçmiştir⁹³. Fetva verme işinden neden vazgeçtiği kaynaklarda açıkça zikredilmemekle birlikte, diğer resmî görevlerde söz konusu olan ve İbnü'l-Hümâm'ı görevden ayrılmaya sevkeden unsurların ya da benzerlerinin onu fetva vermekten uzaklaştırdığı söylenebilir.

İbnü'l-Hümâm son kez gittiği Hacc'ın ardından Mekke-i Mükerrreme'de ders vermiş, ömrünü orada geçirmeyi düşünmüş, fakat orada hastalanınca Kahire'ye dönmek zorunda kalmıştır⁹⁴.

Kendi talebiyle değil, devlet erkanının ısrarlı talepleri sonucu resmî görev alan, ancak kendi isteğiyle çekilen ve ısrarlara rağmen tekrar dönmeyen İbnü'l-Hümâm'ın tavrında ilk dikkati çeken ilim adamına yakışan vakar ve ciddiyettir. Hiçbir zaman göreve talip olmamış, prensipleriyle çatışan bir durum söz konusu olduğunda pek çok kimsenin hayır diyemeyeceği makamları terk etmekten çekinmemiştir. Ancak bilinen gerçek şudur ki, resmî görevi olsun ya da olmasın ömrünün yaklaşık olarak ilk yarısını

⁹¹ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; a.mlf. *Husnü'l-Muhâdara*, I, 394.

⁹² Sehâvî, *Tuhfetü'l-Ahbâb ve Buğyetü't-Tullâb*, s.451; Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 64.

⁹³ Süyûtî, *Buğye*, I, 167, Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 644.

⁹⁴ Brockelmann, *Supp.* II, 92.

öğrenmeye, son yarısını da öğretmeye adanmış, nerede olursa olsun ilmiyle insanlara faydalı olmuş bir âlimdir.

F. Tasavvufî Yönü

Dinî ilimlerin yanı sıra İbrahim b. Ömer el-Edkâvî ve Muhammed b. Muhammed el-Havâfî'ye⁹⁵ bağlanarak tasavvuf terbiyesi alan⁹⁶ ve ruhî eğitimini sürdüren İbnü'l-Hümâm'ın tasavvufî yönüne hemen bütün kaynaklarda işaret edilmektedir. Onun sadece tasavvufa intisabı⁹⁷ değil, bunun yanı sıra sûfilere katında önemli bir yeri olduğu da kaynaklarımızda bildirilmektedir⁹⁸. Ancak İbnü'l-Hümâm'ın bu yönü ilmî yönünü gölgeleyecek kadar ağır basmamaktadır.

Tasavvuf terbiyesini aldığı hocaları İbrahim b. Ömer el-Edkâvî ve Muhammed b. Muhammed el-Havâfî dışında İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'ini okutan Nasrullah b. Abdurrahman el-Ensârî ile sohbetlerde bulunmuş ve bir süre onunla birlikte Mansûriye'de ikamet etmiştir⁹⁹. Tasavvufla ilgili aldığı eğitimi ve pratiği sebebiyle seçkin sûfilere verilen "şeyhü'ş-şüyûh" ve "şeyhü'l-ârifin" unvanlarıyla anılmış ve Mısır'da Şeyhûniyye Hângâhı'nın şeyhliğine tayin edilmiştir¹⁰⁰. Şeyhûniyye Hângâhı dönemin ilim yuvası olmasının yanı sıra, tasavvufî unsurların da baskın olduğu bir merkezdir ve İbnü'l-Hümâm orada yöneticilik görevine tayin edilmiştir.

İlmî yetkinliği yöneticiler, âlimler ve halk tarafından bilinen İbnü'l-Hümâm, bir ara tasavvufî hayata ilgisini öyle artırmıştır ki, insanlardan uzak kalıp bir süre külliyyede uzlete çekilmiştir. Ancak aynı yolun yolcusu olan çevresindeki akıl ve insaf sahibi kimseler, onu halkın içine dönmesinin gerekliliği konusunda uyarılmışlar ve halkın onun ilmî ihtiyacı olduğunu, bu yolla daha faydalı olacağını hatırlatmışlardır¹⁰¹. Bu uyarıların ardından İbnü'l-Hümâm uzletine son vermiş, halkın arasına karışarak ilmi faaliyetlerine devam etmiş, ancak tasavvufla alakasını da tamamen kesmemiştir. Talebelerinden Süyûtî, İbnü'l-Hümâm'ın tasavvufî yönünü anlatırken *Sûfîlerin âdeti*

⁹⁵ Taşköprizade, *Miftâh*, s. 644, Taşköprizade yanlışlıkla bu ismi Havâfî olarak kaydetmiş, tahkik eden de böyle bir isim bulamadığını zikretmiştir.

⁹⁶ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizade, *Miftâh*, s. 644.

⁹⁷ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 131; Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I, 679.

⁹⁸ Brockelmann, *Supp.* II, 92.

⁹⁹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128.

¹⁰⁰ İbn Tağrıberdi, *Delîl*, II, 650; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 135.

¹⁰¹ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşköprizade, *Miftâh*, s. 644.

olan taylasânı giyer, Şeyhûniyye’de bulunduğu sürece taylasânı yüzüne doğru sarkıttı. Ziyaretini de, sufilerinki gibi namazını da hafif tutardı, diyerek¹⁰²; hocasının tasavvuf tecrübesinden kaynaklanan bazı özelliklerine işaret etmektedir.

Hanefî hadis ve fıkıh âlimi Keşmirî (1352/1933) İbnü'l-Hümâm’ın tasavvufî yönüyle ilgili şöyle der: “İbnü'l-Hümâm, tarikat ehliyendi. Mısır’da Şeyhuniyye Hângâhında Şeyhu’ş-Şüyüh olarak ders verdi ve ömrü boyunca verdiği derslerden hiç ücret almadı. Sadece Allah rızası için ders okuturdu. Mal biriktirmez, buradan sadece kendini yaşatacak kadar bir miktar alırdı. Mısır sultanı kendisine büyük bir güven duyar, İbn Hacer el-Askalânî ve Aynî gibi âlimler olduğu halde, önemli meselelerin çözümünde ona başvururdu¹⁰³.”

Süyûtî, İbnü'l-Hümâm’da hal erbabına has olan keşif ve keramet gibi hallerin bol miktarda görüldüğünü, ancak insanlarla birlikte yaşadığından çabucak o halden sıyrıldığını söyler¹⁰⁴. Bu söylediğini isbatlamak üzere de şöyle bir olay anlatır: Arkadaşlarından bazı sūfîler bana şöyle anlattılar: İbnü'l-Hümâm, Mısır’daki evinin yanındaydı. O’na bir hal geldi. Hızla yürümeye başladı. Anlatan diyor ki: “Elimi tuttu ve beni sürüklüyordu, yürüme sınırını çoktan aşmıştı ve ben de onunla sürükleniyordum. Gemilerin yanında duruncaya kadar bu böyle devam etti. “Ne oluyor da burada duruyorsunuz” dedi. Onlar da “Bizi rüzgar durdurdu; bu kendi seçimimiz değil.” dediler. “Sizi karada ve denizde yürüten de durduran da Allah’tır.” ayetini okudu ve “Öyle değil mi?” dedi. Onlar da “Evet” dediler. Sonra bu halden sıyrıldı ve bana şöyle dedi: “Galiba seni zor durumda bıraktım.” “Evet öyle oldu.” dedim. Koşmaktan sanki kalbim durmuştu. O da “Bu konuda beni sorgulama, ben yaptığım hiçbir şeyin farkında değilim.” dedi¹⁰⁵.

Bize göre anlatılan olayın doğruluğu isbatlanamayacağı gibi, çeşitli şekillerde yorumlanması da mümkündür. İbnü'l-Hümâm’ın tasavvufî yönünü anlatmak, ahlâkî yüceliğini göz önüne sermek ya da Allah katındaki değerine işarette bulunmak için

¹⁰² Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşkoprîzâde, *Miftâh*, s. 643. İbnü'l-Hümâm’ın hayatıyla ilgili diğer bilgilerde olduğu gibi tasavvufa intisabı başlığı altında anlatılanlar da kaynaklarda bazan nisbet edilmeksizin, bazen da nisbet edilerek Süyûtî’den yapılan nakiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Taşkoprîzâde’nin ifadeleri Süyûtî’nin naklettikleriyle harfi harfine aynıdır.

¹⁰³ Keşmirî, *Feyzu'l-Bârî*, I, 163.

¹⁰⁴ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşkoprîzâde, *Miftâh*, s. 644.

¹⁰⁵ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşkoprîzâde, *Miftâh*, s. 644; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, IX, 437.

böyle bir olayı bilmeye ya da nakletmeye ihtiyacımız yoktur. Elimizdeki bilgiler açıkça onun ilmi ve ahlâkî üstünlüğünü göstermektedir. Yoruma açık olan bu rivayeti nakletmekteki tek amaç kaynaklarda bu tür bilgilerin de geçtiğine işaret etmektir. Onun tasavvufî bakışını kendi eserlerinden yola çıkarak okumamız daha doğru olacaktır.

İbnü'l-Hümâm'ın en önemli eseri *Fethu'l-Kadîr*'de tasavvufî bakışının inceliklerine dair ipuçları bulabiliriz. Örneğin ezan okunurken müezzin "Hayye ale's-Salâh" derken dinleyen ne yapacağı ile ilgili olarak: "*Müezzin 'Hayye ale's-Salâh' deyince dinleyen, 'Hayye ale's-Salâh, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' der. Müezzin 'hayye ale'l-Felah' derken de aynı şekildedir. Biz sûfî hocalarımızın iki hadisle de amel edebilmek için böyle cem ettiklerini gördük. Bu sözle hem kendilerini namaza çağırırlar, sonra da güç ve kuvvetten mahrum olduklarını (gerçek gücün Allah'a ait olduğunu) söylerlerdi.*" der¹⁰⁶.

Bir başka yerde İbnü'l-Hümâm, Hac yolcusunun âdâbını anlatırken; "*Kişinin, unuttuğu zaman kendisine hatırlatacak, üzüldüğünde sabrı tavsiye edecek, yetersiz kaldığında ona yardım edecek bir arkadaşının olması gerekir. Salihlerden birine göre akrabalar arasında kırgınlıktan uzak kalabilmek için arkadaşın yakınlardan değil de yabancılardan olması daha iyi olur.*" diyerek¹⁰⁷; tasavvuf terbiyesi almış dostlarının tavsiyelerini önemseydiğine işaret eder.

Fethu'l-Kadîr'de İbnü'l-Hümâm'ın ilk zâhidlerden Bişr el-Hâfî (227/841) ile ilgili anlattığı bir olay tasavvufî yönünü tesbit açısından önemlidir. İbnü'l-Hümâm, orucun faydalarını anlatırken şöyle bir olay nakleder: "*Bir gün Bişr el-Hafî'nin yanına kış gününde bir adam gelir ve onun elbisesinin askıda olduğunu kendisinin de titreyerek oturduğunu görür. 'Böyle bir günde elbise çıkarılır mı?' diye sorar. Bişr: 'Ey kardeşim, fakirlerin sayısı çok. Benim elbise alarak onlara yardım etme imkanım yok. Ben de onların tahammül ettiği gibi soğuğa dayanarak onlara destek olmaya çalışıyorum.'*" der¹⁰⁸. İbnü'l-Hümâm, bu olayı oruç tutarak fakirlerin halini anlamanın gereği ve faydası konusunu anlatmak üzere zikretmiş ve bu olaydaki bakış açısını

¹⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 255.

¹⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 412.

¹⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 306.

onayladığını hissettirmiştir. İbnü'l-Hümâm, eserinin bir başka yerinde de Serî es-Sekati'den alıntı yapmaktadır¹⁰⁹.

İbnü'l-Hümâm, zina eden bekâr kimsenin toplumdan uzaklaştırılması ile ilgili olarak; bunun had cezası olmadığını aksine tazir olduğunu söyler ve yine sûfilerin uygulamalarından örnek vererek şöyle der: “*Bunun örnekleri muhakkık sûfî şeyhlerde çoktur. (Allah onlardan da bizden de razı olsun ve bizi onlarla birlikte haşır etsin.) Onlar, güçlü ya da inatçı bir nefse sahip olduğunu gördükleri müritleri, nefsinin kuvveti kırılsın veya yumuşasın diye bir süre memleketinden uzaklaştırırlar*”¹¹⁰. Şer’î bir hükmü kendisinin zihninde çok canlı bir biçimde yer eden müridlerin nefislerinin terbiyesi için kullanan şeyhlerinin tutumuna benzeten İbnü'l-Hümâm bu benzetme ile tasavvuf terbiyesini önemseydiğini ve benimsediğini hissettirmiştir.

Süyûtî'nin bildirdiği halin dışında İbnü'l-Hümâm'ın mutasavvıflığının akla ilme ya da edebe aykırı herhangi bir tarafı olduğunu görmüyoruz. Talebesinin anlattığı bu olayın da ihtiyatla karşılanması gereken bir durum, tevil edilebilir bir olay ya da abartılmış bir gerçek olabileceğini düşünüyor ve İbnü'l-Hümâm'ın tasavvuf anlayışı ile ilgili olarak Muhammed Avvâme'nin tesbitlerine aynen katılıyoruz. O şöyle der: “*İbnü'l-Hümâm, ilmini tasavvufla nurlandıranlardan, tasavvufunu ilimle süsleyenlerdendi. İşte kemal de budur. O'na göre tasavvuf; boş laf, hile, bazı kişileri kutsama değil, aksine; İslâmın kalben, ruhen, taabbuden, ahlâken pratiğe dönüştürülmesi, Nebi'ye tabi olmak, kendisiyle güzelleşebilmek için sünnetini araştırmaktır. Zaten Müslüman âlimlerden hiç biri de böyle bir tasavvufu kabul etmekte tereddüt etmez*”¹¹¹.

G. Vefatı

İbnü'l-Hümâm son kez gittiği Harameyn'den 860 yılının Ramazan ayında hasta ve yorgun olarak dönmüştür¹¹². Ancak hasta olmasına rağmen dönüşüne çok sevinen ve etrafına toplanan halka ve talebelerine vefatına kadar geçen bir yıl boyunca ders

¹⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 411.

¹¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, V, 234.

¹¹¹ Avvâme, *Dirâse Hadisiyye* s. 230.

¹¹² Sehâvî, *Dav'*, VIII, 132.

vermeye devam etmiş; hayatının son anına kadar insanlara faydalı olmuş ve gerçek bir âlimden beklenen özveriyle bereketli bir ömür sürmüştür.

İbnü'l-Hümâm, hicrî 861 yılının¹¹³ Ramazan ayının yedisine rastlayan 30 Temmuz 1457¹¹⁴ Cuma günü¹¹⁵ Kahire'de vefat etmiştir¹¹⁶; İbn Tağriberdî'ye göre ise vefat tarihi 862'dir¹¹⁷. Ancak bu diğer kaynakların doğrulamadığı zayıf bir görüştür.

Cenazesi çok kalabalık bir grup tarafından Cuma günü ikindi vaktinde kılınmıştır. Sultan Seyfüddin İnal (857-866/ 1453-1461) ile diğer devlet erkânının da hazır bulunduğu cenaze namazını Hanefî mezhebinin imamı; İbnü'd-Deyrî (867/1463) kıldırılmıştır. İbnü'd-Deyrî, İbnü'l-Hümâm'ın sağlığında kendisinden alıntılar yaptığı, hadisler rivayet ettiği ve ona intisap etmekten gurur duyduğunu ifade ettiği bir hocasıdır. O da kendisine bu denli hürmet gösteren İbnü'l-Hümâm'ı vefatından sonra bu şekilde -namazını kılarak- yüceltmıştır¹¹⁸.

Na'sı günümüzde Besâtin denilen yere giderken İmam Şâfiî türbesinin solunda bulunan İbn Atâullah el-İskenderî'nin (709/1309) Karâfe'deki türbesine defnedilmiştir¹¹⁹.

İbnü'l-Hümâm'ın vefatı zamanının ilim dünyasını öylesine üzmüştür ki, en yakın talebesi Sehâvî hocasını kaybetmenin üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir: “İnsanlar onu kaybettiklerinden dolayı büyük üzüntü duymuşlardır ve ardından onun gibisi bir daha asla gelmemiştir”¹²⁰. Bir âlime duyulan bu saygı ve hürmetin kaynağı ilim ve bu ilme bağlı olan amel olmalıdır. Ölümü üzerine sevenlerinden ve onunla Hângâh'ta uzun süre arkadaşlık yapanlardan eş-Şihâb el-Mansûr'un yazdığı beyitler onun insanlar katındaki değerini gösterme açısından anlamlıdır. Şihâb el-Mansûr şöyle der¹²¹:

¹¹³ Süyûtî, *Buğye*, I, 168; a.mlf. *Husnü'l-Muhâdara*, I, 393; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 645; Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 358; Şevkânî, a.g.e. II, 202; Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201.

¹¹⁴ Brockelmann, *Supp.* II, 92.

¹¹⁵ Süyûtî, *Buğye*, I, 168; Şevkânî, a.g.e. II, 202; Brockelmann, *Supp.* II, 92.

¹¹⁶ İbn Tağriberdî, *Delil*, II, 650; ez-Ziriklî, a.g.e. VII, 135.

¹¹⁷ İbn Tağriberdî, *Delil*, II, 650.

¹¹⁸ Sehâvî, a.g.e. VIII, 132; İbn Tağriberdî, *Delil*, II, 650.

¹¹⁹ Sehâvî, a.g.e. VIII, 132.

¹²⁰ Sehâvî, a.g.e. VIII, 132; Şevkânî, a.g.e. II, 202.

¹²¹ Şiirin tam metni için bkz. Süyûtî, *Buğye*, s. 71.

“Şeyhimizin yüzünü dolunayla kıyas etme. Çünkü dolunay, şeyhimiz Kemal’in yüzü yanında sönük kalır.

İlimlerde coşan ve taşan bir denizdir. Haklar konusunda keskin ve parlatılmış bir kılıçtır.

İlim ve hilmin her ikisini de O’na sor. O bir Ebû Hanîfe ve koyu bir Hanefî’dir.

Asla büyüklenen ve kibirlenen bir kimse değildir. Böbürlenme ve kibirlenme de ona asla kardeş olmadı.

Solundan ona kibir asla yol bulmadı. Hayırsızlık ve sevimsizlik yanında dolaşmadı.

Hayır ve takvanın her çeşidinde Selef-i Sâlihîn’in bulunduğu yol üzerinde idi.”

H. Ahlâkı

İbnü’l-Hümâm âlime yakışan ve ondan beklenen ahlâkî erdemlerin hepsine sahipti, ancak özellikle dikkat çekilmesi gereken yönlerinden ikisi tevâzusu ve edebiydi.

Sehâvî, onun oluşturduğu ilim meclisini anlatırken; oradakilerin ısrarına rağmen edebinden dolayı hocalarıyla beraber meclisin başına değil okuyucuların yanına oturduğunu söyler¹²².

Bir başka sefer İbnü’l-Hümâm’ın, Alâ el-Buhârî’nin meclisine tam derse dalmışken geldiği ve talebelerin arasına oturduğu bunun üzerine Buhârî’nin dersi keserek “*Yanıma gel. Bu yaptığın tevâzu değildir. Çünkü sen de bilirsin ki herkes senin önceliğine ve büyüklüğüne inanır.*” demiştir¹²³.

İbnü’l-Hümâm’ın eserlerinin isimleri bile tevâzu ve alçak gönüllülüğüne delalet etmektedir. Yaptığı şerhin, *Hidâye*’nin en güzel şerhlerinden biri olduğu tesbit edilmesine rağmen kendisi eserini, önsözünde “talik” olarak nitelemiş ve *Fethu’l-Kadîr li’l-Âcizi’l-Fakîr* ismini vermiştir. *Fethu’l-Kadîr li’l-Âcizi’l-Fakîr*, "Her Şeye Kadir

¹²² Sehâvî, *Dav*, VIII, 129.

¹²³ Sehâvî, *Dav*, VIII, 128.

Olan Mevlâ'nın, Aciz ve Onun Yardımına Muhtâc Olan Bu İnsana Lütfettiği Bilgiler" anlamındadır. Bunun dışında *Zâdü'l-Fakîr* ve *Müsâyere* gibi diğer eserlerinin isimleri de onun tevazusunun belirtisi olarak değerlendirilebilir.

Onu anlatan kaynaklar neredeyse bütün güzel sıfatları ona nisbet ederek anlatır ve “*İbnü'l-Hümâm, bildiklerini önce kendi nefsinde uygulayan, nazik, yumuşak huylu, güler yüzlü, sempatik, hoş sohbet, sevgi dolu, yardım sever, insafli, âlimlere saygılı, mütevâzı, aynı zamanda vakar sahibi, dünyaya dalıp ahiretini ihmal edenlere fazla itibar etmeyen bir şahsiyete sahiptir*¹²⁴.” derler.

İbnü'l-Hümâm'ın bir diğer önemli özelliği de yaşamı boyunca önüne pek çok fırsat çıkmasına rağmen devlet büyükleriyle ilişkilerinde hep mesafeli olması ve ilim ehline yakışan bir tavır içinde bulunmasıdır. O resmi görevi süresince kendisini çok sevip saymalarına rağmen hiçbir devlet başkanı veya büyüğüne iltifat etmemiş¹²⁵, onların ilme ve âlime verdikleri değeri kötüye kullanmadan, onların yakın ilgilerine rağmen çıkar sağlamayı aklına bile getirmeden görevini sürdürmüştür.

İbnü'l-Hümâm, doğrularının peşinde koşan, sözünün ardında duran bir şahsiyettir. Eğer doğru bildiklerine aykırı bir durum görürse, buna hemen karşı çıkar ve doğru bildiğini savunur. İlmî meselelerde böyle olduğu gibi günlük yaşantısında da buna azâmî derecede gayret gösterir ve herkesi doğruya tabi olmaya çağırır. Kendisi yeri geldiği zaman eğer hata ettiğini anlarsa doğruya ulaşmak üzere görüşünü terk eder, başkalarından da bunu bekler. İlmî performansını beğendiği talebelerinden Antepi Muhammed b. Ahmed el-Emtâşî'yi (885/1480) Eşrefiyye medresesine Tasavvuf müderrisi olarak tayin ettiğinde; Cevher Lâla Atik Ahmed el-Haznedar (842/1438) onun yerine başkasını tayin etmesini istemiştir. Kaynaklarımız ayrıntılı bir bilgi vermemekle birlikte, İbnü'l-Hümâm'ın tavrından anladığımız kadarıyla Cevher Lâla'nın isteği kendi nüfuzundan kaynaklanmakta ve geçerli hiçbir sebebe dayanmamaktadır. Bunun üzerine İbnü'l-Hümâm kızmış ve ikinci vaktinde veregeldiği tasavvuf dersinde taylasanını çıkarıp atmış ve “Şahit olunuz, kendimi bu vazifeden azlettim ve şu taylasanımı çıkarıp attığım gibi kendimi de bu görevden uzaklaştırdım”

¹²⁴ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 131; Süyûti, *Buğye*, s. 71; Şevkânî, a.g.e. II, 202; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, I, 733.

¹²⁵ Süyûti, *Buğye*, I, 167; Ziriklî, a.g.e. VII, 135.

demıştır. Sonra Karâfe'deki bir eve çekilmiş ve bir süre kimseyle görüşmemiştir. İbnü'l-Hümâm müderris atama konusunda kendisine verilen yetkiye ve bu yetkiyle yaptığı usule uygun bir atamaya Cevher Lâla'nın yalnızca otoritesine dayanarak itiraz etme hakkı bulmasına kızmıştır. Verdiği kesin bir kararla bu tür müdahaleleri hak etmediğini ifade etmek üzere kendi görevinden istifa ederek bir anlamda Cevher Lâla'ya haddini bildirmiştir. Ancak olay sadece İbnü'l-Hümâm'ın istifasıyla kalmamış, olayı haber alan Sultan, Cevher Lâla'ya kızmış ve İbnü'l-Hümâm'ın gönlünü almak istemiştir. Ancak İbnü'l-Hümâm verdiği karardan dönmemiştir. Sultanın kızmasından korkan Lâla, vaziyeti düzeltmek için İbnü'l-Hümâm'la bir araya gelmek istemiş ancak İbnü'l-Hümâm kabul etmemiştir. İbnü'l-Hümâm'ın namaz kıldığı tekkeye gidip, özür dileyen ve affını isteyen Lâla'ya verilen cevap ise Lâla'yı şaşkına çevirecek niteliktedir. İbnü'l-Hümâm “Ben vazifemi senin yüzünden bırakmadım. Allah için bıraktım” diyerek¹²⁶; yapılanın yanlışlığına işaret etmektedir. Yönetimin âlim üzerindeki baskısı ya da nüfuzunu kabul edemeyen İbnü'l-Hümâm bu şartlar altında kendisinin de müderris olarak aynı kurumda kalamayacağını ifade etmiş ve görevini bırakmıştır. İbnü'l-Hümâm'ın doğrudan hiçbir zaman vazgeçmediğini hatta bu yolda başkalarının peşinden koştuğu makam ve mevkîleri terk edebildiğini gösteren bu olay onun ahlâkî yönünün de en az ilmi yönü gibi kemal sıfatıyla muttasıf olduğunu göstermektedir.

III. İBNÜ'L-HÜMÂM'IN İLMÎ KİŞİLİĞİ

İbnü'l-Hümâm'ın ilmî kişiliğini tespit etmek üzere bu bölümde onun öncelikle tahsil hayatına ve ilim amaçlı yolculuklarına yer verilecek, ders aldığı belli başlı hocalarından ve ders verdiği talebelerinden bahsedilecektir. Hocaları ve talebelerinin ardından eserleri ve hadisçiliği üzerinde durulacaktır.

A. Tahsil Dönemi

İbnü'l-Hümâm, kaynaklar tarafından ‘ilim ve fazilet yuvası’ olarak nitelendirilen bir evde doğmuş ve yetişmiştir¹²⁷. Daha önce de belirttiğimiz gibi müellifin hem babası hem de dedeleri ilim ve hüküm konusunda zamanlarının resmî görevlileri ve yetkin isimleridir. İbnü'l-Hümâm, ilmin gelenekleştiği bir evde dünyaya gelmiş ve böyle bir

¹²⁶ İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-Gumr*, VIII, 203; Sehâvî, *Dav'*, VIII, 130.

¹²⁷ İbn Emîr'il-Hâc, a.g.e. I, 6.

aile ortamında yetişmeye başlamıştır. Müellifimizin eğitim hayatında tanıştığı ilk hocası babasıdır. O, öncelikle babasından ilim tahsil etmiş daha sonra asrının âlimlerinden ders almaya başlamıştır¹²⁸.

İbnü'l-Hümâm daha on yaşlarında iken İskenderiye kadısı olan babası 801/1398 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir¹²⁹. Babasının erken yaşta vefatı sebebiyle İbnü'l-Hümâm, Hanefî kadısı olan babasının ilminden yeterince faydalanamamış, babasının ardından diğer âlimlerden alacağı derslerle kendini yetiştirmeye devam etmiştir. Kâdî'l-kudât olarak da anılan ve İskenderiye kadısı olan babası Abdulvahid b. Abdulhamid'in ölümünden sonra ed-Demâminî'nin (827/1424) yazdığı kaside¹³⁰, İbnü'l-Hümâm'ın nasıl bir aile ortamında dünyaya gelip, eğitim aldığına dair işaretler vermesi açısından anlamlıdır. Bu kasidede İbnü'l-Hümâm'ın babasının ilmî yetkinliği ve ahlâkî olgunluğundan bahsedilmektedir. İbnü'l-Hümâm babasının vefatından sonra anneannesinin gözetiminde büyümüştür. Anneanesi ise Faslı bir hanım olup, Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerini ezbere bilmesiyle temayüz etmiştir¹³¹. Annesinin babası da kadı olan İbnü'l-Hümâm, her iki taraftan da ilim ve faziletle temayüz etmiş bir ailenin çocuğu olarak yetişmiştir.

İbnü'l-Hümâm, İskenderiye'den, babasının vefatının ardından onu yetiştirme sorumluluğunu alan anneanesiyle birlikte İskenderiye'den Kahire'ye gelmiş ve anneannesinin yanındayken devrinin adeti üzere eğitimine Kur'an öğrenmekle başlamış ve Şihâbüddin el-Heysemî gözetiminde hıfzını tamamlamıştır¹³². Hıfzını tamamladıktan sonra daha küçük yaşta iken Kahire'de İbnü'z-Zerâtî' den (825/1421)¹³³ kıraat dersleri almış, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (761/1360) nahiv ilmine dair eseri *Elfiye*'yi, Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin (428/1036) *Muhtasaru'l-Kudûrî*'sini, Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin (710/1310) *Menâru'l-Envâr* adlı fıkıh usulü kitabını, ez-Zemahşerî'nin (538/1143) Arapça ile ilgili *el-Mufasssal fi'l-Lüğa* adlı eserini ezberleyip asrının hocalarına sunmuştur¹³⁴. Bir süre sonra anneanesiyle birlikte tekrar İskenderiye'ye gitmiş, orada Zeynüddin Abdurrahman Tefehnî'den (835/1431) kıraat dersleri almıştır.

¹²⁸ Leknevî, a.g.e. s. 297.

¹²⁹ Sehâvî, *Dav'*, X, 209; Leknevî, a.g.e., s. 180.

¹³⁰ Kefevî, *Ketâibu'l-A'lam*, s. 4; Ziriklî, a.g.e. VIII, 135.

¹³¹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

¹³² Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

¹³³ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 644.

¹³⁴ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127; Şevkânî, a.g.e. II, 201.

İskenderiye kadısı Cemâleddin el-Humeydî'den (821/1418) nahiv dersleri alan¹³⁵ ve bazı kaynaklara göre hocasını bu konuda geride bırakan¹³⁶ İbnü'l-Hümâm, yine bu hocasının gözetiminde de *el-Hidâye*'nin bir kısmını okumuş ve sonra yine Kahire'ye dönmüştür¹³⁷.

Kahire'de Faslı Yahyâ el- Uceysî'den (862/1458) bir süre ders almıştır. Ancak Kemâl İbnü'l-Hümâm, diğer hocalarına gösterdiği saygı ve hürmetin aksine Uceysî ile ilgili olarak onun kendisine büyük bir faydasının olmadığını söyler; hatta ondan ders okuduğunu da kabul etmez ve bir arkadaşıyla birlikte onun yanında bir süre bulunduğunu dile getirir. Söz konusu tutum ve tavır aslında daha sonra kişiliğini anlatacağımız İbnü'l-Hümâm'dan beklenen bir tavır değildir. Ancak hocasını çok iyi tanıyan Sehâvî'nin bu ifadelerle ilgili yorumu ise şöyledir: “Muhtemeldir ki Kemâl (İbnü'l-Hümâm) büyüdükten (ve yetkin bir ilim adamı olduktan) sonra hocası Uceysî; “Sen küçük bir çocuktun, seni biz büyütmedik mi?” gibi bir söz söylemiştir¹³⁸.” Talebesinin yaptığı yorum İbnü'l-Hümâm'ın bu tavrının, aslında kendisine yönelik olumsuz bir düşünce ve davranışa verdiği bir tepki olduğu yönündedir. Kendisine karşı saygısızlık içeren bir söze içerleyen İbnü'l-Hümâm da başka hocalarına gösterdiği saygı ve hürmeti bu hocasına göstermeyi uygun bulmamıştır.

Kahire'de eğitim faaliyetlerine ara vermeden devam eden İbnü'l-Hümâm, Yahyâ el-Uceysî'den başka; Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî'den¹³⁹(842/1438) Usûlüddîn ve diğer bazı ilimleri okudu¹⁴⁰. Bisâtî'den diğer ilimler ve meşhur eserlerin yanı sıra Mevlânâzâde Ahmed b. Mahmûd el-Herevî'nin *Hidâyetü'l-Hikme*'sini okudu. Cemâliyye şeyhi Hümâmüddin el-Harezmi'den (829/1425) Kemâleddîn eş-Şümunnî Muhammed b. Muhammed el-Mâlikî'den (821/1418) ve el-Bedr Hüseyin b. Ali el-Bûsirî el-Maliki'den (838/1434) de dersler aldı.

¹³⁵ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprîzâde, *Miftâh*, s. 643.

¹³⁶ Taşköprîzâde, *Miftâh*, s. 643.

¹³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 9; Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

¹³⁸ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

¹³⁹ *Şezerât*'ın tahkik'ini yapan Muhammed el-Arnâvut bu ismin Süyûtî'de yanlışlıkla “Sinbâtî” olarak geçtiğini aslının Bisâtî olduğunu, Mısır'ın kıyı bölgelerinde bir köy olan Bisât'a nisbetle Bisâtî dendiğini, isminin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Nuaym el-Bisâtî olduğunu ve 842 yılında vefat ettiğini söylemiştir.(İbnü'l-İmâd, a.g.e. IX, 437). Biz de çalışmamız süresince başvurduğumuz kaynaklar içinde Süyûtî'nin eseri dışında hiçbir yerde Sinbâtî ismine rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

¹⁴⁰ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127; Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprîzâde, *Miftâh*, s. 643.

İbnü'l-Hümâm, el-Kutub Muhammed Eberkûhî'den (819/1416) *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı kelâm kitabını ve İbnü'l-Mecdî'den (850/1447) mantık kitabı *İsagoji*'yi okudu. Bedrüddin Muhammed el-Aynî'nin (855/1451) Müeyyediyye Medresesi'nde vermiş olduğu dersleri takip ederek Arap şiirini öğrendi ve onun hadis derslerine bir süre devam etti. İzzüddîn Muhammed b. Cemâa'dan (819/1416) da bazı ilimleri tahsil etti. Irâkî'nin (806/1404) *Elfîye*'sinin şerhinin büyük bir bölümünü müellifinin oğlu el-Velî İbnü'l-Irâkî (826/1423)'den okudu.

Fıkıhı, Kâriu'l-Hidâye diye meşhur olan Sırâcüddin Ömer b. Ali el-Kinânî'den (829/1426), Kâdi'l-Kudât Cemâlüddin el-Hümeydî ve müctehid Zeynüddîn el-İskenderî el-Hanefî'den öğrendi; Bu hocalarından Merğınânî'nin meşhur *el-Hidâye* adlı fıkıh kitabını okudu¹⁴¹.

Ayrıca Kadı Muhibbüddin b. eş-Şihne el-Hanefî'den (815/1412), Kahire'ye geldiğinde, Kivâmüddin el-Kâkî'nin (749/1384), Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (710/1310) *Menâr*'ına yazmış olduğu ve *Şerh-i Sağîr* de denilen *Câmi'ul-Esrâr fi Şerhi'l-Menâr*'ının bir kısmını okudu¹⁴². Celâleddin el-Hindî'den Kâdi Beydâvî'nin *Metâliü'l-Envâr* şerhi *Tevâliü'l-Envâr*'ını, okudu¹⁴³. İz b. Cemâa'nın derslerine de ara sıra devam etti. Ancak kaynaklarda bu hocasının; Onun derse geldiğini hissedince çok zeki olmasından dolayı okumayı kestiği nakledilir¹⁴⁴.

Hadis bilgisinin bir kısmını, Ebû Zür'a Ahmed el-Irâkî'den (825/1423) aldı. Ayrıca Şems eş-Şâmî, Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî (831/1427), Cemâl Abdullah el-Hanbelî (815/1412), Tağribirmiş el-Hanefî et-Türkmânî (823/1420), Ahmed b. Ali b. İbrahim el-Vâsitî (836/1432), İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) Cemâl Abdullah b. Ali el-Kinânî el-Askalânî el-Hanbelî (815/1412), eş-Şihâb Ahmed b. Abdillâh el-Bûsırî (840/1436), eş-Şems eş-Şâmî Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî'den(831/1427)¹⁴⁵ ve başka hocalardan¹⁴⁶ hadis dinlemiş, fakat rivayet ilmiyle çok fazla uğraşmamıştır¹⁴⁷. Rivayet dışında diğer ilimlerde derinleşmiş, akranlarını geçmiş, mükemmel bir

¹⁴¹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

¹⁴² a.mlf. a.e. a. y.

¹⁴³ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 643; Şevkânî, a.g.e. II, 201.

¹⁴⁴ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128; Şevkânî, a.g.e. II, 201.

¹⁴⁵ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 644.

¹⁴⁶ Süyûtî, *Buğye*, a.y.

¹⁴⁷ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129.

üstünlükle temayüz etmiştir. Hatta öyle ki bazıları; Süyûtî'nin ifadesine göre ise akranlarından ve Kahireli Şafîî fakihlerden biri olan Burhân el-Enbâsî “Dinî hükümlerin delillerini istersen; beldemizde ondan (İbnü'l-Hümâm'dan) başka bunları sana sunabilecek olan yoktur” demiştir¹⁴⁸.

İbnü'l-Hümâm eğitim hayatında çok büyük bir yeri olan hocası Kâriu'l-Hidâye es-Sirâc'dan 818 veya 819 yıllarında fıkıh okumuş; yalnız fıkıh ilminde değil usulde ve diğer ilimlerde de onu takip etmiş ve hocasından çok faydalanmıştır¹⁴⁹. Ancak okuduğu derslerde sürekli olarak düşünüp kafa yoran Kemâl İbnü'l-Hümâm bu derslerde de hocasıyla tartışıp onu sıkıştırmış, bütün ilim dallarındaki araştırma arzusunu ifade eden kemal sıfatıyla hocasını zor durumda bırakmıştır. Onun bu olumlu merakı, tetkik ve tahlil arzusuyla aldığı dersler sonrasında hocası Sirâc, Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm hakkında; “Benden faydalanmasından çok, onun bana faydası dokundu.” diyerek¹⁵⁰ öğrencisi hakkındaki olumlu görüşünü dile getirmiştir.

Yukarıda zikredilen hocaların dışında İbnü'l-Hümâm'a icâzet veren başka hocalardan da söz edilmektedir. Kaynaklar hangi ilim dalı ya da eserle ilgili olduğuna dair ayrıntı vermeksizin İbnü'l-Hümâm'ın ez-Zeyn eş-Şeref Ebu'l-Feth el-Merâğî (816/1414), İbn el-Cemâl Muhammed b. Abdillâh b. Zahîra (816/1413), Rukiyye bint Yahyâ b. Abdisselâm Ümmü'l-Hayr el-Medeniyye (825/1421), ez-Zeyn Abdurrahman et-Tefehnî (829/1425), Ahmed b. Osman b. Muhammed el-Külütâtî (832/1428), Abdurrahman b. Muhammed ez-Zerkeşi el-Hanbelî (846/1442), el-Bedr Hüseyin b. Ali el-Bûsirî el-Mâlikî (838/1434), el-Cemâl Abdullah b. el-Bedr el-Behnesî (835/1431), Tâc Muhammed b. Musa el-Hanefî, Abdurrahman b. Ömer el-Kıbâbî (838/1434), Tedmürî, eş-Şems Muhammed b. el-Hıdr b. el-Mısrî (852/1448), eş-Şihâb Ahmed b. Abdurrahman b. Nâzır es-Sâhibe el-Hanbelîyye (849/1445), Abdurrahman b. Yusuf b. et-Tahhân (845/1441), Aişe bint Ali b. Ahmed el-Kinânî el-Kâhirî el-Hanbelî (840/1436), Âişe bint İbni'ş-Şerâihî (742/1432) ve başkalarından icazet aldığını bildirmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁸ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşköprîzâde, *Miftâh*, s. 643; Şevkânî, a.g.e. 2, 201.

¹⁴⁹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128; Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprîzâde, *Miftâh*, s. 643; Brockelmann, *Supp.* II, 91.

¹⁵⁰ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128.

¹⁵¹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129; Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprîzâde, *Miftâh*, s. 644.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, küçük yaştan itibaren gerek dinî ilimler gerekse akılî ilimler sahasında aldığı eğitimi, üstün zekası ve sentez gücüyle harmanlamayı bilmiş ve bu sayede çağları aşan haklı bir üne kavuşmuştur. Akla dayalı meselelerde taklitten uzak duran, dinî ilimlerde eleştirel bakışını koruyarak eskilere yeni şeyler ilave edebilen ilim adamlarından olmayı başarmıştır. Aldığı eğitimin çok yönlü oluşu, farklı ilimleri bir arada kullanabilme gücü ona kemal sıfatını kazandırmıştır.

B. İlim Yolculukları

İlk eğitimini babasından alan İbnü'l-Hümâm'ın tahsil hayatının önemli bir bölümü Kahire'de geçmekle birlikte başka ilim merkezlerine de ilmî seyahatler yaptığı bilinmektedir. İbnü'l-Hümâm anneanesiyle birlikte İskenderiye'den Kahire'ye geldikten sonra İskenderiye'ye tekrar gitmiş, akabinde Kahire'ye dönüp daha uzun süre kalarak tahsil hayatına devam etmiştir.

813 senesinde Kahire'ye geldiğinde Muhibbuddin İbn Şihne'den faydalanmış ve derslerine devam etmiştir. Daha sonra (814/1411) yılında onunla birlikte Halep'e gitmiş hocası 815 yılında İbnü'l-Hümâm'ın Kahire'ye dönüş masrafının karşılanmasını vasiyet ettikten bir süre sonra vefat edinceye kadar onunla birlikte Halep'te kalmış ve O'ndan faydalanmıştır¹⁵². Bir süre Halep'te eğitimine devam ettikten sonra tekrar Kahire'ye dönmüştür.

İbnü'l-Hümâm bir başka sefer de kendisinden çok faydalandığı hocası Abdurrahman et-Tefehnî ile birlikte Kudüs'e gitmiş ve orada başka hocalarla eğitimine devam etmiştir¹⁵³.

Kutsal beldelere 824 yılında hac görevini yerine getirmek için yaptığı seyahatten sonra 854 ve 858-860 yıllarında tekrar mübarek mekânlara gitmiş, bu seyahatleri esnasında Mekke ve Medine'de uzun süre kalmış, orada bulunan âlimlerle görüşmüş, onlarla ilmi müzakerelerde bulunmuştur. İbnü'l-Hümâm orada yalnızca âlimlerle görüşmemiş, ilmi yaymak için uğraşmış ve pek çok insana faydalı olmuştur. Bu yolculuklarında istikamet ve İslâm hakikati üzere olmak amacıyla zemzem suyu içmiş

¹⁵² Sehâvî, *Dav'*, VII, 128; Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 643; Ziriklî, a.g.e. VII, 135.

Brockelmann, *Supp.* II, 91.

¹⁵³ Şevkânî, a.g.e. II, 201.

ve vefatından bir sene kadar önce Haremeyn'den Kahire'ye dönmüştür. Kaynaklarda geçtiğine göre onun bu Haremeyn yolculuğu vefatından önceki son yolculuğudur. İbnü'l-Hümâm'ın dönüşüne Kahire halkı çok sevinmiş, hastalığına rağmen vefatına kadar onu boş bırakmamışlar ve haftanın birkaç gününde derslerine devam etmişlerdir¹⁵⁴.

Genel olarak hayatına bakıldığında İbnü'l-Hümâm'ın İskenderiye'de doğduğu, asıl memleketi Sivas'a büyük ihtimalle hiç gitmediği, daha çok Kahire ve İskenderiye'de eğitim aldığı, ancak bu iki şehirden başka Halep, Kudüs, Mekke ve Medine'de de bulunduğu söylenebilir.

C. Hocaları

İbnü'l-Hümâm'ın veya benzer şekilde adından söz ettiren âlimlerin hayatlarında yer alan tüm hocalarının tesbiti zamanımız ve şartlarımız açısından mümkün değildir.. Ancak gerek kendi eserlerinden gerekse dönemin biyografi kaynaklarından hocalarının bir kısmını tesbit ve ana hatlarıyla tanımak mümkün olmaktadır. Burada önde gelen hocalarına işaret edilmektedir.

Kâriü'l-Hidâye Sirâcüddin Ömer b. Ali (829/1425), İbnü'l-Hümâm'ın uzun süre ders okuduğu en meşhur hocalarından biridir. İlk işi terzilik olan Kâriü'l-Hidâye daha sonra ilim yolunu tercih etmiş, özellikle fıkıh ilminde derinleşip temayüz etmiş ve Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerden olmuştur. Pek çok öğrenciye ders vermiş, Berkûkiyye, Eşrefiyye ve Nâsiriyye medreselerinde ders okutmuş, eserler yazmış ve seksen yaşları civarında vefat etmiştir¹⁵⁵. İbnü'l-Hümâm'ın hayatında Kâriü'l-Hidâye'nin yeri çok büyüktür. İbnü'l-Hümâm, en önemli eseri *Hidâye* şerhinin mukaddimesinde hocasından övgüyle bahseder, onun için Allahtan “cennetin ortasını” ister ve hocasını “son müçtehid” olarak niteler¹⁵⁶. Kaynaklar da İbnü'l-Hümâm'ın bu hocası sayesinde fıkıhta derinleştiğini söylerler¹⁵⁷. İbnü'l-Hümâm yalnızca ondan ders okumakla kalmamış, bir dönem hocasıyla birlikte Kudüs'e gitmiş ve orada da eğitimine

¹⁵⁴ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 131-132; Ziriklî, a.g.e. VII, 135.

¹⁵⁵ Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 392.

¹⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 6.

¹⁵⁷ Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 392.

devam etmiştir. *Şerhu'l-Menâsik li's-Sindî, Câmiu'l-Fetâvi ve Talik ale'l-Hidâye*, eserlerinden bazılarıdır¹⁵⁸.

Ders aldığı hocalardan bir diğeri ez-Zeyn Abdurrahman bin Ali et-Tefehnî el-Hanefî (835/1431)'dir. İbnü'l-Hümâm gibi küçük yaşta babasını kaybetmiş annesi ile birlikte Kahire'ye gelmiştir. Kudûrî'nin muhtasarını ve bazı muhtasar kitapları ezberleyerek eğitimine devam eden Tefehnî özellikle pek çok ilim dalında mahir olmasına rağmen en çok fıkıh ve Arap dilinde ilerlemiştir. Bir dönem Şeyhûniyye Medresesi'nde görev yapmış bir dönem de Hanefî kadılığına getirilmiştir. 835 yılının Şevval ayında bir rivayete göre zehirlenmiş olarak ölmüştür. Pek çok talebeye ders veren Tefehnî İbnü'l-Hümâm'a da *Hidâye* okutmuştur¹⁵⁹.

Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (855/1451) özellikle hadis alanında İbnü'l-Hümâm üzerinde emeği olan hocalardan biridir. Aslen Antep doğumlu olan Aynî sonraları Kahire'ye yerleşmiştir. Kemâleddîn eş-Şümünni, Zeyn Kasım, Seyfuddin, İbn Hızır, Münavi, Cemal b. Hişam gibi hocalardan ders almıştır¹⁶⁰. Hanefi kadılığı da yapmış olan Aynî velûd bir âlimdir. Kesintisiz bir şekilde okuma yazma faaliyetini sürdüren Aynî Kahire dışında başka yerlere de gidip değişik hocalardan ders almış ve özellikle fıkıh ve hadis ilminde temayüz etmiştir. Bıraktığı pek çok eserden en meşhur olanları: *Umdetü'l-Kârî, el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye, İkdü'l-Cümân ve Tabakatü'l-Hanefiyye*'dir¹⁶¹. İbnü'l-Hümâm bu hocasından Arap şiiri okumuş, ayrıca Müeyyediyye Medresesi'ndeki hadisçiler arasında daha çok Aynî'den yararlanmışır¹⁶².

Bir başka hocası İbnü's-Şihne (815/1412), Halep'te doğmuştur ve Türk asıllıdır. Eğitimine Halep'te başlamış ardından Dimeşk ve Kahire'de sürdürmüştür. Pek çok ilim dalında eğitim görmesine rağmen özellikle fıkıhta otorite olan İbnü's-Şihne mezhep imamının usul ve kaideleri çerçevesinde icihad yapmış ve tercihlerde bulunmuştur. İbnü'l-Hümâm'ın hayatında önemli yeri olan hocalarından biridir. İbnü'l-Hümâm

¹⁵⁸ Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *el-İnbâ*, VIII, 115-116; Sehâvî, *Dav'* VI, 109, Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 392; Ziriklî, a.g.e. V, 219.

¹⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 5; Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 243; Sehâvî, *Dav'*, IV, 98; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 393.

¹⁶⁰ Şevkânî, a.g.e. II, 202.

¹⁶¹ Geniş bilgi için bkz: Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 393; Ma'tûk, Salih Yusuf, *Bedrüddîn el-Aynî ve Eseruhü fi İlmi'l-Hadis*.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz: Sehâvî, *Dav'*, X, 131-135; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 393.

Kahire’de ondan bir süre ders aldıktan sonra Onunla birlikte Halep’e gitmiş ve ölünceye kadar onunla birlikte Halep’te kalmıştır¹⁶³.

İbnü’z-Zerâtinî (825/1421) İbnü'l-Hümâm’ın çok küçük yaşlarda tanıdığı ilk öğretmenlerindendir. Diğer pek çok ilmin yanı sıra fıkıh ve kıraatte kendini göstermiş bir âlim olan İbnü’z-Zerâtinî özellikle kıraat konusunda derinleşmiş, kıraat ilminin yayılmasına emek vermiş çok çeşitli memleketlerden pek çok talebe yetiştirmiştir. İbnü'l-Hümâm da Kur’an hıfzının hemen ardından bu hocasından kıraat dersleri almıştır¹⁶⁴.

İbnü'l-Hümâm’ın hadis dinlediği hocalarından biri de¹⁶⁵ Cemâl el-Hanbelî (846/1443)dir. Hanbelî fakihî ve kadısı olan Cemâl el-Hanbelî İbnü'l-Hümâm’ın özellikle hadis alanında yetişmesinde katkısı olan bir âlimdir.

Bir başka hocası İbn Zahîra (827/1424), Mekke’de doğup, ilk derslerini burada aldıktan sonra İskenderiye, Halep, Humus, Kudüs ve Ba’lebek’e giderek özellikle fıkıh ve hadis alanındaki bilgilerini artırmıştır. Kadılık da yapan ve Şafii fakihlerinden olan İbn Zahîra İbnü'l-Hümâm’a icazet vermiştir¹⁶⁶.

Hocalarından biri de Bisâtî (842/1438)’dir. Tam ismi, Yusuf b. Halid b. Nuaym b. Mukaddem b. Muhammed b. Hasan et-Tâî el-Bisâtî el-Kâhirî’dir. Bisâtî Iz b. Cemâa ve İbn Haldûn gibi döneminin büyüklerinden ders almış, sadece naklî değil aklî ilimlerde de üstünlük göstermiş bir âlimdir. Çok değerli talebeler yetiştirmiş olan Bisâtî’den İbnü'l-Hümâm, usul ve mantık dersleri almıştır¹⁶⁷.

Tam ismi Yusuf b. Muhammed el-Cemâl el-İskenderî el-Humeydî olan Cemâleddin el-Humeydî (821/1418) pek çok ilim dalında mahir olmasına rağmen en fazla fıkıh ilminde derinleşmiştir. İbnü'l-Hümâm bu hocasından hem nahiv okumuş,

¹⁶³ İbn Hacer, *İnbâ*, VI, 165,223; Sehâvî, *Dav’*, X, 3-6, *Zeyl*, 357-360; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 643;

Özen, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne Ebu'l-Velîd”, *DİA*, XXI, 222-224.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *İnbâ*, VII, 482; Sehâvî, *Dav’*, VII, 127; Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 643.

¹⁶⁵ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 644.

¹⁶⁶ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 644.

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bkz: Sehâvî, *Dav’*, VII, 5,VIII, 127-128; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 462.

hem de *Hidâye*'yi, Kâriü'l-Hidâye'den önce İskenderiye'de bu hocasına "Nikahta Vekâlet" faslına kadar okumuştur¹⁶⁸.

İsmi, Ebu'l-Abbas Şihâbudin Ahmed b. Receb b. Tibuga olan Türk asıllı İbnü'l-Mecdî (850/1447) İbnü'l-Hümâm'ın hocalarından bir diğeridir. O, temel eğitiminin ardından Salih b. Ömer el-Bulkînî ve İbnü'l-Mülakkın'dan fıkıh dersleri almıştır. Önceleri fıkıh ve feraiz ilmi ile uğraşan İbnü'l-Mecdî sonradan geometri, astronomi ve mîkât ilmine yönelmiştir. Mısırlı astronomlar zincirinin son halkalarından biridir. Günümüze çoğu ulaşmayan eserlerinin büyük bir kısmı astronomi alanında yazılmıştır. *ed-Dürrü'l-Yetîm fi Teshîli Sınâati't-Takvîm, İrşâdü'l-Hâir ilâ Tahtîti Fadli'd-Dâir* gibi eserleri vardır¹⁶⁹.

Bir diğer hocası tam ismi, Ebû Zür'a Veliyyüddin Ahmed b. Abdirrahim b. El-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî olan Ebû Zür'a İbnü'l-İrâkî (826/1423)'dir. Meşhur Şâfîî âlimi İrâkî'nin oğlu olan Velî İbnü'l-İrâkî, 762 yılında Kahire'de doğmuş ve ilmî yönü olan bir ailede yetişmiştir. Mısır'da kadılık da yapan Ebû Zür'a pek çok ilimde söz sahibidir. Fıkıh, usul, hadis ve dil alanında özellikle yetkin olan İrâkî babasının yeniden canlandığı imlâ meclislerini onun vefatından itibaren devam ettirmiş ve 600 den fazla mecliste hadis imla etmiştir. İbnü'l-Hümâm da İbnü'l-İrâkî'den hadis dersleri alan pek çok talebeden yalnızca biridir¹⁷⁰.

Tam ismi, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî olan İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) İbnü'l-Hümâm'ın en önemli hocalarından biridir. İbn Hacer döneminin en yetkin isimlerindedir. Âdet olduğu üzere Kur'an ezberiyle ilim hayatına başlamış, ardından çeşitli ilim dallarının klasik kitaplarını ezberlemiş, daha çok hadis ilmiyle uğraşmıştır. Mısır'da yirmi yıl kadılık da yapan İbn Hacer özellikle hadis alanında verdiği eserlerle tanınmaktadır. Farklı ilim dallarına dair 150 kadar eserinden söz edilen İbn Hacer'in en önemli eserlerinden bazıları *el-İsâbe fi Temyîzi's-*

¹⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 8; Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127, X, 311.

¹⁶⁹ Sehavî, *Dav'*, I, 300-302; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s. 42, a.mlf. *Buğye*, I, 307, Ökten, Saadettin, "İbnü'l-Mecdî", *DİA*, XXI, 123-124.

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *İnbâ*, V, 172; VIII, 21-22; Sehâvî, *Dav'*, I, 336-344, VIII, 128, Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 363; a.mlf. *Tabakâtü'l-Huffâz*, s. 548; Kandemir, M. Yaşar, "İbnü'l-İrâkî", *DİA*, XXI, 90-92.

Sahabe, Tehzîbü't-Tehzîb, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî; Bulûğu'l-Merâm'dir¹⁷¹. İbnü'l-Hümâm, hocası İbn Hacer'i, "kendisine güvenilenlerden ve Kâdi'l-kudât" şeklinde anmaktadır¹⁷².

İsmi, Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b. Ebi Bekir el-Kinânî el-Hamevî olan hocası İbn Cemâa (819/1416) olarak meşhurdur. Özellikle fıkıh ve hadis alanında kendini göstermiştir. Dedesi İz b. Cemâa'dan, hadis dinleyen İbn Cemâa, İbn Haldûn, Taceddîn es- Sübkî, Ömer b. Raslân el-Bulkînî gibi hocalardan ders almış, astronomi, kimya, tıp, ilm-i cedel, hilâf, fıkıh, tefsir, hadis, kelam, mantık, sarf nahiv, meânî, beyân ve bedî gibi pek çok dalda ilim sahibi olmuştur. Hiçbir resmî görev kabul etmeyen takva sahibi ve devlet ricalinden uzak duran büyük bir ilim adamıdır¹⁷³.

Edkâvî (834/1430), İbnü'l-Hümâm'ın bir başka hocasıdır. İsmi İbrahim b. Ömer b. Muhammed el-Edkâvî el-Kâhirî eş-Şafî'dir. Birçok hocadan ders alıp bazı metin kitaplarını ezbere bilen Edkâvî'den İbnü'l-Hümâm, daha çok tasavvuf alanında faydalanmış ve onun tarikatına girmiştir. Ali el-Buhârî ile birlikte İbnü'l-Hümâm gibi pek çok kimseye ders vermiştir¹⁷⁴.

Havâfî (838/1435) nisbesiyle meşhûr Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir ez-Zeyn el-Havâfî Arapça ve İslâmi ilimlerde derinleşmiş, Hicaz, Mısır, Şam, Azerbeycan gibi farklı muhitlerde yetişmiş pek çok hocadan ders alarak kendini geliştirmiştir. İlmî yönünün yanı sıra tasavvufî yönüyle de dikkat çeken Havâfî'den İbnü'l-Hümâm istifade etmiş hatta onunla Kudüs'e gitmiştir. Hocası da onun, ilmiyle amel eden âlim ve salih kullardan olması için dua etmiştir¹⁷⁵.

İbnü'l-Hümâm'ın ders aldığı hocalarının sayılan isimlerle sınırlı olmadığı bilinmektedir. Yukarıda adı zikredilemeyen ancak yetişmesi ve tahsil hayatı başlığı altında adı geçen hocalarının yanı sıra çalışmada yer verilemeyen başka hocalardan da faydalanmış olması muhtemeldir. Ancak çalışmanın ana konusunu teşkil etmemesi

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz: Sehâvî, *Dav'*, II, 36-40, VIII, 128; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 363-364, *Nazmü'l-İkyân*, s. 45-53.

¹⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 519,521.

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *İnbâ*, VII, 240-243; Sehâvî, *Dav'*, VII, 171-174; Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa", *DİA*, XIX, 304-305.

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz: Sehâvî, *Dav'*, I, 114, VIII, 128, XI, 183.

¹⁷⁵ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128, IX, 260, XI, 200; Brockelmann, *GAL*, II, 206, 526.

sebebiyle burada yalnızca en önemli ve meşhur olanlardan bazıları önemli özellikleriyle birlikte zikredilmiştir.

D. Talebeleri

İbnü'l-Hümâm, yetmiş yıllık hayatı boyunca pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında İbn Emîr el-Hâc, Sehâvî, Kâsım b. Kutluboğa, Suyûtî, Necmeddîn İbn Kâdî Aclûn, Takıyyüddin eş-Şümunnî, Zekeriyâ el-Ensârî, İbnü'l-Ğars ve İbnü'l-Kerekî gibi büyük âlimler yer almaktadır.

İbnü'l-Hümâm'ın ölümüne kadar sürdürdüğünü bildiğimiz öğretim faaliyetleri sonucunda karşımıza çıkan ilmî şahsiyetlerin bazılarını burada zikretmek uygun düşecektir.

Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Emir Hâc el-Halebî el-Hanefî (879/1474) İbnü'l-Hümâm'ın en meşhur talebelerinden biridir. İbn Emir el-Hâc Halep'te doğmuş ve eğitiminin bir kısmını orada almıştır. Kur'an-ı Kerim'i ve pek çok temel kitabı ezberleyen İbn Emir el-Hâc tefsir, fıkıh ve usul konularında temayüz etti. İbnü'l-Hümâm bu talebesine ders okutması ve fetva vermesi konusunda icazet verdi. En önemli eseri hocası İbnü'l-Hümâm'ın *Tahrîr* adlı usul kitabının şerhi olan *et-Takrîr ve 't-Tahbîr'* dir¹⁷⁶.

Bir başka meşhur talebesi Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed es-Sehâvî eş-Şâfî (902/1496)'dir. 831 yılında doğan Sehâvî, küçük yaşta Kur'an hıfzıyla eğitimine başlamıştır. *Umdetü'l-Ahkâm*, *Tenbih*, *Minhâc*, *Irâkî* ve İbn Mâlik'in *Elfiye*'leri gibi metinleri ezberlemiş, Fıkıh, Arap Dili, Kırâat ve Târih gibi ilim dallarında meşhur olmuştur. Pek çok kişi ona fetva, tedris ve imlâ konusunda icâzet vermiştir. *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, *el-İ'lân bi't-Tevbih*, *el-Mekâsîdü'l-Hasene*, eserlerinden yalnızca bir kaçıdır. İbnü'l-Hümâm'ın hayatı hakkında en çok bilgi talebesi Sehâvî yoluyla bize ulaşmıştır¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Sehâvî, *Dav'*, IX, 210-211; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s.161; Şevkânî, *Bedr*, II, 254; Koca, Ferhat, "Emîr Padişah", *DİA*, XI, 143; Köse, Saffet, "İbn Emir el-Hâc", *DİA*, XIX, 476-477.

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sehâvî, *Zeyl* girişi.

Kahire doğumlu olan Zeynüddin Ebu'l-Adl Kasım b. Kutluboğa el-Kahirî el-Hanefî (879/1474)¹⁷⁸İbnü'l-Hümâm'ın en meşhur talebelerinden biridir. İbnü'l-Hümâm'ın ders aldığı Zerâtinî, Kâriu'l-Hidâye, Tefehnî, İbn Hacer gibi hocaların yanında İbnü'l-Hümâm'dan da ders okumuştur. İbnü'l-Hümâm'ın derslerine uzun süre devam etmiş, *Fethu'l-Kadir*'in dörtte birini ve *Müsâyere*'nin tamamını hocasından okumuştur. Hocası gibi devrinin meşhur eğitim kurumlarında ders veren Kâsım b. Kutluboğa hocasının takdir ve güvenini kazanmıştı. Nitekim İbnü'l-Hümâm, Şeyhûniyye medrsesindeki görevinden ayrılınca yerine bu talebesini bırakmıştır. Pek çok eser veren Kâsım b. Kutluboğa'nın en meşhur eserlerinden bazıları şunlardır: *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, *Şerhu'l-Mesâbih*, *Hâşiye ale't-Tavzih*, *Tahrîcü Ehâdisi Bidâyeti'l-Mübtedî*....

Seyfüddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kutluboğa, 800 tarihinde doğmuş, Kâriu'l-Hidâye Tefehnî ve İbnü'l-Hümâm'dan ders almış, fıkıhta ve usulde parlamıştır. İbnü'l-Hümâm onun hakkında şöyle demiştir: “Selef-i salihînin, ibadet ve hayrın yolunu benimsemekle O Mısır diyarının muhakkıkı olmuştur¹⁷⁹.”

804 yılında Halep'te doğan Ebu'l-Fazl Muhibbüddin İbnü's-Şihne (882/1477), Ebu'l-Velîd Muhibbüddin İbnü's-Şihne'nin oğludur. Halep, Dimeşk ve Kahire'de çeşitli hocalardan ders almıştır. Değişik medreselerde müderrislik yaptığı gibi Halep Ulu Camii de imam hatip olarak da görev aldı. Şeyhûniyye Hângâhı şeyhliğinde de bulunan İbnü's-Şihne'nin başkadılık yaptığı da kaynaklarda bildirilmektedir¹⁸⁰.

Dimeşk'te doğup, orada yetişen Ebu'l-Fazl Necmüddin İbn Kâdî Aclûn (876/1472)'un, dedeleri Dimeşk'in köylerinden Aclûn'da kadılık yaptığı için İbn Aclûn diye anılmaktadır. Önce Dimeşk'te sonra Kahire'de eğitim alan İbn Aclûn'un hocaları arasında İbn Hacer el-Askalânî, Bedrüddin el-Aynî, İbnü'l-Hümâm, Kâfiyeci, Şümünnî gibi bir çok âlim bulunmaktadır. İbn Tolun Camii, Hicâziyye, Atabekiyye, Azîziyye, Rükniyye gibi medreselerde müderrislik ayrıca, müftilik ve şeyhlik gibi görevlerde

¹⁷⁸ Sehâvî, *Dav'*, VI, 184-190, Süyûtî, *Buğye*, I, 139; a.mlf. *Husnü'l-Muhâdara*, I, 478-479, Leknevî, *Fevâid*, s.181; Sakallı, Talat, “İbn Kutluboğa”, *DİA*, XX, 152-154.

¹⁷⁹ Leknevî, a.g.e. s.297.

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz: Sehavî, *Dav'*, VI, 189, IX, 295-305; *Zeyl*, s. 125-126, 357-406; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s. 171-172.

bulunmuştur. *Tahrîrû'l-Minhâc*, *Tashîhü'l-Minhâc*, *Muğni'r-Râğibîn fi şerhi Minhâci't-Tâlibîn* gibi eserleri vardır¹⁸¹.

Muhammed b. Ebî Bekr es-Sudrûşî el-Kâhirî el-Hanbelî Ma'ruf es-Sa'dî (900/1494)¹⁸² ölümünden kısa bir süre önce İbnü'l-Hümâm'dan *Tahrîr* isimli eserini okuyan bir başka talebesidir.

Diğer ünlü bir öğrencisi, Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî el-Kâhirî eş-Şâfî (926/1519) Kur'an ve bazı kısa metin kitaplarını ezberleyerek başladığı ilim hayatına pek çok büyük hocadan ders alarak devam etmiş, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, tefsir Arapça, belâğat, mantık gibi ilimlerin yanı sıra hendese, feraiz, cebir, hesap ve tıp gibi ilimler de okumuştur. Daha hocaları hayatta iken ders vermeye başlayan Zekeriyâ çoğu şerh özelliği taşıyan pek çok eser yazmıştır. Hocası İbnü'l-Hümâm'a Irakî'nin *Elfiye* şerhi'ni okumuş, ayrıca ondan nahiv, mantık ve usûlüddîn dersleri almıştır.¹⁸³

Kadı Şerefüddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Mahlûf el-Münâvî eş-Şâfî (871/1466) İbnü'l-Hümâm'ın tavsiyesiyle Zâhir Çakmak tarafından baş kadılığı tayin edilen bir başka önemli talebesidir. Fıkıhın yanı sıra tasavvufa da yakın ilgisi bilinen Şerefüddin hocası gibi İbrahim el-Edkâvî'ye intisab etti ve ilmî mesâisinin yanı sıra ibadet hayatından da geri kalmadı. Aynı zamanda İbnü'l-Hümâm'ın damadı olan Şerefüddin birçok eser verdi. Ancak eserleri içinde en meşhur olanı *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî* idi¹⁸⁴.

Diğer bir öğrencisi tam ismi Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin et-Temîmî ed-Dâri olan Takiyyüddin eş-Şümunnî (872/1467), zamanının ve çağdaşlarının önde geleni, büyük bir ilim adamıdır. *Menhecü'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Evkâfü'l-Mesâlik li Tediyyeti'l-Menâsik*, *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker* de eserlerinden bazılarıdır¹⁸⁵.

¹⁸¹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 96-97; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s. 150; İbnü'l-Imâd, a.g.e. VII, 322; Ma'tûk, a.g.e. s.154.

¹⁸² Geniş bilgi için bkz. Sehâvî, *Zeyl*, s. 309-310.

¹⁸³ Sehâvî, *Dav'*, III, 234 -238, *Zeyl*, s. 140-142; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s. 113.

¹⁸⁴ Sehâvî, *Dav'*, X, 254, *Zeyl*, s. 440, 469; Süyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, I, 445.

¹⁸⁵ Sehâvî, *Dav'*, II, 174-178, VIII, 131; Süyûtî, *Buğye*, I, 163-167; a.mlf. *Husnü'l-Muhâdara*, I, 474 - 478.

Bir başka öğrencisi, Ömer b. İsa el-Ververî eş-Şâfiî (861/1461) Kahire’de doğup burada eğitim gördü. Arapça, fıkıh gibi ilimlerin yanı sıra feraiz, hesap ve cebir gibi ilimleri de öğrendi. Zerkeşî ve Irâkî’den hadis, İbrahim el-Edkâvî’den tasavvuf İbnü’l-Hümâm’dan da Arapça ve fıkıh okudu. Bir müddet Şeyhûniyye medresesinde hocalık da yapan Ververî İbnü’l-Hümâm’ın talebesi olan Sehâvî’ye de ders verdi¹⁸⁶.

Kahire’de doğan ve yetişen Cemâl Abdullah b. Muhammed b. el-Muhib b. Hişâm el-Hanbelî (855/1451)¹⁸⁷ zamanında mezhebinin büyük âlimlerindedir. Kendisi el-Muhib b. Nasrullah, Burhân el-Enbâsî, Gâyâtî, İbnü’l-Hümâm gibi hocalardan ders almış ve Sehâvî gibi büyük insanlara ders okutmuştur.

Asıl adı Ebu’l-Yüsr Bedrüddin Muhammed b. Muhammed el-Kâhirî olan İbnü’l-Gars (894/1489) büyük dedesi Halil’in lâkabına nisbetle İbnü’l-Gars diye anılmaktadır. Kahire doğumlu olan İbnü’l-Gars, Kur’an hıfzının ardından İbnü’l-Hümâm, Seyfeddin ibn Kutluboga, İbnü’d-Deyrî, Ebu’l-Fazl el-Mağribî, Burhâneddin el-Hindî gibi âlimlerden ders aldı. Özellikle fıkıh konusunda kendisini yetiştiren İbnü’l-Gars’ın şairlik yönünden bahsedilmektedir. *er-Risâle fî Hukmi’l-Mâi’l-Müsta’mel, Hâşiye alâ Şerhi’t-Taftazânî* gibi eserleri vardır¹⁸⁸.

Aslen Ürdün’ün doğusundaki Kerek’ten olup Kahire’de doğan İbnü’l-Kerekî olarak meşhur Ebu’l-Vefâ Burhânüddin el-Kerekî el-Hanefî (922/1516) Kur’an’ı ve bazı temel metinleri ezberleyerek başladığı eğitim hayatını Zeynüddin ez-Zerkeşî, İz b. Abdisselâm, Şehâbeddin İbnü’l-Attâr gibi hocalardan okuduğu hadis dersleri ile sürdürdü. Bulkınî, İbn Hacer, Kalkaşendî, İbnü’d-Deyrî, Takıyyüddin eş-Şümunnî, İbnü’l-Hümâm gibi hocalardan ders ve icazet aldı. İmamlık, müderrislik ve başkadılık gibi resmi görevler de alan İbnü’l-Kerekî 922 yılında vefat etti¹⁸⁹.

Bütün bunlar sayısız öğrencisi arasından temâyüz edip meşhur olanlardan bazılarıdır. Sehâvî; “*Onun derslerinden büyük bir grup mezun olmuştur ve bu kimseler hayatlarında hep önder olmuşlardır*”¹⁹⁰ der. Sehâvî’nin bu tesbiti bir abartı olarak

¹⁸⁶ Sehâvî, *Dav’*, VI, 112, VIII, 131; Süyûtî, *Nazmü’l-İkyân*, s. 133.

¹⁸⁷ Sehâvî, *Dav’*, V, 56, VIII, 131; Süyûtî, *Nazmü’l-İkyân*, s. 121.

¹⁸⁸ Geniş bilgi için bkz: Sehâvî, *Dav’*, IX, 220-221; Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-Vüsûl*, vr. 227a; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 105-106.

¹⁸⁹ Sehâvî, *Dav’*, I, 59-64; Özel, a.g.e. s. 110.

¹⁹⁰ Sehâvî, *Dav’*, VIII, 131.

görülmemelidir. Bilakis İbnü'l-Hümâm gibi sahasının otoritesi, tahkîk ve tenkît zihniyetine sahip bir âlimin rahle-i tadrîsinden geçmiş olmalarının bir sonucu kabul edilmelidir. Nitekim öğrencilerinin arasında dört büyük mezhebe mensup âlimlerin bulunması da bunun bir göstergesi olmalıdır.

E. İLMÎ OTORİTESİ

İbnü'l-Hümâm'ın ilmî yönünü tesbit ederken öncelikle onun öğrencilik yıllarına göz atmak doğru bir tesbit için önemlidir. Nitekim o, daha öğrencilik yıllarında iken üstün zekası ve gayreti ile akranlarının önüne geçmiş ve fark edilmiş bir öğrencidir. Hatta ilmî açıdan o kadar ileri gitmiş ki, hocalarını bile geride bıraktığı alanlar olmuştur¹⁹¹. Örneğin zamanının büyük fakihî Burhan el-Ebnâsî'nin İbnü'l-Hümâm ve hocalarından Bisâtî'yi kıyaslayarak söylediği “İbnü'l-Hümâm'ın ilmi Bisâtî'den fazla, dili daha fasih ve ifadeleri daha akıcıdır.” sözü¹⁹² İbnü'l-Hümâm'ın ilmî konumunu belirlemede anlamlı bir tespittir.

Yukarıdaki kıyaslamada bahsi geçen hocası Bisâtî ise, bir defasında talebesi İbnü'l-Hümâm “*Kime hikmet verilmişse ona çokça hayır verilmiştir*” anlamına gelen âyeti kerimeyi¹⁹³ tefsir ederken; “*Bırakınız konuşsun (sözünü kesmeyiniz) zira onun sözünden zevk alınır ve o, benzeri olmayan şeyler söylemektedir*” diyerek öğrencisine duyduğu saygı ve takdiri açıkça beyan etmiştir¹⁹⁴.

Kaynaklarımız İbnü'l-Hümâm'ın hocalarını bile geride bırakacak kadar üstün zekâyâ sahip ve kabiliyetli olduğu, bu zekâ ve yeteneğini büyük bir azim ve gayretle birleştirdiğini haber vermektedir¹⁹⁵. Zaten başarı da iyi bir eğitim süreciyle birlikte kişinin kendi yeteneğiyle bu bilgi birikimini sentez edebilmesinin sonucunda gelmektedir.

Süyûtî hocasını anlatırken “*O, akranlarını geride bırakmış, pek çok ilim dalında parlamış, ilmin yayılması için uğraşmış, insanlara faydalı olmuş; araştırmacı ve*

¹⁹¹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128; Süyûtî, *Buğye*, I, 166.

¹⁹² Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129.

¹⁹³ Bakara 2/269.

¹⁹⁴ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 130.

¹⁹⁵ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128.

tartışmacı bir ilim adamıdır."¹⁹⁶ diyerek üstün zekâsına ve sorgulama özelliğine vurgu yaparken; bir başka talebesi Sehâvî, "*İbnü'l-Hümâm, çok zeki ve derin düşünceliydi. Meseleleri öylesine dikkatle incelerdi ki, başkalarını bir tarafa koyalım, hocalarında bile bu yönüyle hayretler uyandırır. İstilah ve benzeri konularda ne dediğini anlamadıkları için, hocaları bazen şüpheye bile düşerlerdi.*"¹⁹⁷ demektedir. Sehâvî böyle derken aslında müellifimizin sadece ezbere dayalı bir eğitim yerine araştıran, sorgulayan ve üreten bir eğitim anlayışına sahip olduğunu, bu yönüyle bazen hocalarını bile geride bıraktığını söylemektedir. Belki de bundan dolayıdır ki, kaynaklar onun farklı dallarda eğitim aldığını söylemek yerine "*Usul, tefsir, fıkıh, feraiz, hesap, tasavvuf, nahiv, sarf, meânî, beyân, bedî', mantık, cedel, edebiyat ve musikîde üstattı*"¹⁹⁸ demeyi tercih etmişlerdir.

Yalnızca talebesi Sehâvî değil, yanında Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği hocası Şihâbeddin el-Heysemî, onu ileri derecede zeka, mükemmel bir akıl ve sükûnetle vasıflandırmış¹⁹⁹, hocalarından Kutub el-Eberkûhî ise "Hocaları arasında ondan daha zeki olan yoktu." demiştir²⁰⁰.

"*Aklî ilimlerde hiç kimseyi taklit etmem.*" diyen²⁰¹ İbnü'l-Hümâm, bu sözüyle hem fikrî yapısını, hem de diğer ilim erbabı arasında kendi durumunu doğru bir şekilde tesbit edebilecek olgunluğa ve özgüvene sahip olduğunu gösterir.

İbnü'l-Hümâm yalnızca kendini değil hocalarını da ilmî gayretlerine göre objektif olarak değerlendiren ve tercih yapan bir talebedir. Hocalarından Bisâtî'yi İzz b. Cemâa'ya tercih eder ve bunun sebebi olarak da Bisâtî'nin *Matâli Şerhini, Adud ve Hâşiye*'yi İzz b. Cemâa'dan daha iyi bilmesini gösterir²⁰². İbnü'l-Hümâm'ın bu tercihinde İbn Cemâa'nın ders okurken İbnü'l-Hümâm'ın geldiğini hissedince okumayı kesmesi²⁰³ etkili olmuş olabilir.

¹⁹⁶ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Taşkoprîzâde, *Miftâh*, s. 644.

¹⁹⁷ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128; Şevkânî, a.g.e. II, 201.

¹⁹⁸ Süyûtî, *Buğye*, I, 166; Şevkânî, a.g.e. II, 202.

¹⁹⁹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

²⁰⁰ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127.

²⁰¹ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; a.mlf. *Husnü'l-Muhâdara*, I, 393.

²⁰² Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128.

²⁰³ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128.

Yahyâ b. Attâr İbnü'l-Hümâm'ın fizikî güzelliğine rağmen iffetini korumasıyla, dili güzel kullanmasıyla, edebiyatla birlikte araştırmalarındaki doğruluğuyla darb-ı mesel olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir: “Yani o, asrında ilmiyle eşsiz olmuş, şöhreti yayılmış, adı duyulmuş, küçükler gibi büyükler de ona uymuş, hocalarından pek çoğu onu kendilerine tercih etmiş ve medreselerde dersler vermiştir²⁰⁴.”

Sehâvî'nin hocasıyla ilgili söyledikleri ise neredeyse eksiksiz olarak İbnü'l-Hümâm'ı bize tanıtmaktadır. O hocası hakkında şöyle der: “O, imam ve allâmeydi, akâidi, tefsiri, fikhî, usulünü, ferâizi, matematiği, tasavvufu, nahvi, sarfî, meâniyi, beyan ve bedî'i, mantık, cedel ve edebiyatı bilirdi. Dereceleri birbirinden farklı da olsa hem aklî hem de naklî ilimlerde yücelmiştir. O, yeryüzünün âlimi ve asrının eşsiz muhakkıktır, parlak delilleri ve güçlü tercihleri vardır. O gördüğümüz ilim adamlarının en önde geleni, ilimleri en iyi biçimde sentezleyen, ince mevzularda en güzel konuşan, bu konularda itinalı ve tavizsiz haliyle, tek bir talebenin görüşü bile olsa araştırmalarında doğruya koşan biriydi²⁰⁵. İbnü'l-Hümâm, zamanında ilim çevrelerinden haklı olarak ilgi görmüş, zamanın ilim adamlarına değer veren idarecilerinin de dikkatini çekmiştir²⁰⁶.”

Sehâvî hocasının okuduğu ve okuttuğu eserlerle ilgili olarak güzel bir benzetme yaparak şöyle der: “O, İbnü's-Sââtî'nin (694/1294) *Mecmau'l-Bahreyn* adlı eserinden nice “inciler” çıkarmış, Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin (710/1310) *Kenzü'd-Dekâik* adlı eserinden nice “hazinelere” bulup eklemiş, *Hidâye* ve açıklamasını nice talebelere “ulaştırmış” ve Nesefî'nin *Menâru'l-Usûl* adlı eseri ile nice cehalet karanlığındakileri “aydınlığa” çıkarmıştır²⁰⁷.”

İbn Emîr el-Hâc ise hocasının bir başka yönüne, olumsuz şartlara rağmen doğruyu yayma konusundaki çabalarına ve araştırmacılığına işaret etmek üzere şöyle demektedir: “İbnü'l-Hümâm'ın çeşitli sıkıntılara rağmen iyiliği ve faziletleri yayma konusundaki çabası ve ilimleri tahkik konusundaki menakıbı da yaygın ve

²⁰⁴ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129; Şevkânî, a.g.e. II, 202.

²⁰⁵ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 131.

²⁰⁶ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128 vd. ; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, X, 264.

²⁰⁷ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 131.

*meşhurdur*²⁰⁸.” İbn Emîr el-Hâc’ın işaret ettiği sıkıntıların İbnü'l-Hümâm’ın varlığından şikayet ettiği sağlık problemleri olduğu söylenebilir.

Hanefî fıkıh âlimi Keşmirî ise, onun herkeste bulunmayan çok önemli bir başka yönüne işaret etmek üzere şöyle der: “*Bizde(Hanefiler arasında) şerî ilimlerle halkın yolunu(tasavvufu) birleştiren, insaf ve adaletten ayrılmayan kişi örneği Fethu’l-Kadîr sahibi muhakkik şeyh İbnü’l-Hümâm’dır.*”²⁰⁹ Bu görüşüyle Keşmirî, İbnü'l-Hümâm’ın ilmi ile birlikte ahlâkî bir üstünlüğü yakaladığına işaret etmektedir. Nitekim Şihâb el-Mansûr’un şiirinde geçen “Onun zarâfeti yıldızlara benzemez, çünkü yıldızlardan daha zariftir, şeyhimizin yüzünü dolunayla kıyaslama çünkü onun yanında ay tutulur, ilimde derin bir okyanus, hükümde parlak bir kılıçtır, ilmin olgunlaşmış ağacıdır, insanlar ondan faydalanır, sıkıntıların kendisiyle yok olduğu rahmettir. İlim ve hilmi ona sor o Ebû Hanîfe’dır.”²¹⁰ İfadeleri hem ilmî hem de ahlâkî olgunluğuna işaret niteliğindedir.

Bedrüddin ed-Demâminî onun ilmi derecesinin yüceliğini, hüküm vermedeki güzel metodunu anlatırken²¹¹ Yahyâ b. Attâr, İbnü'l-Hümâm’ın örnek gösterildiği yönlerden birinin de fesâhati olduğunu söylemiştir. Arapça yanında Farsça ve Türkçe de bilen İbnü'l-Hümâm şiir yazmış olmakla birlikte müstakil bir divanı bulunmayıp şiirlerinden bazı parçalar tabakât kitaplarında yer almaktadır²¹².

Son dönem hukukçularından Seyyid Bey de İbnü'l-Hümâm’ın ilmi yönünü tespit ederken onu Hanefî mezhebinin son müctehidlerinden biri sayar ve şöyle der: “Zaman bakımından çok geride olduğu halde ilim yönünden çok ileri gitmiş bir kimsedir. Birçok âlimin de itiraf edip şahit oldukları gibi o, ictihad rütbesini kazanmış bir âlimdir. Fıkıh Usulüne dair *Tahrîr* isimli eseri *Hidâye* şerhlerinin en önemlilerinden olan *Fethu’l-Kadîr* isimli şerhi, kelim ve tevhide ait *el-Müsâyere* adlı eseri gerçekten müctehidâne yazılmış ölmez eserlerindedir.” der²¹³.

²⁰⁸ İbn Emîr’el-Hâc, a.g.e. I, 6.

²⁰⁹ Benûrî, Muhammed Yusuf, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 8.

²¹⁰ Süyûtî, *Buğye*, I, 168.

²¹¹ İbn Emîr’el-Hac, a.g.e. I, 6.

²¹² Şiirlerinden örnekler ve edebi yönü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan Şükrü, “İbnü'l-Hümâm es-Sivâsi’nin Edebî Şahsiyeti”, s. 73-78.

²¹³ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, I, 58-59.

İbnü'l-Hümâm'ın Gazâlî'ye ait *er-Risâletü'l-Kudsiye* adlı eseri şerhetmesi bazı araştırmacılar tarafından onun taassuptan uzak bir alim olmasının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.²¹⁴

Sonuç olarak; ilim ehlinin yoğun olarak yaşadığı bir bölgede dünyaya gelip yetişmesi, eğitimini çok çeşitli alanlarda sürdürmesi, üstün zekâ ve yeteneğini sağlığı ve hayat şartlarının elverdiği ölçüde çalışma ve gayretle birleştirmesi, farklı mezheplerin âlimleriyle buluşma ve fikir alış verişi imkanının olması, hocalarının arasında farklı mezheplerden âlimlerin yer alması; onun ufkunun genişlemesine, bakış açısında zenginliğe ve geniş bir ilmî hoşgörüyü sahip olmasına neden olmuş; bu özellikler de eserlerine açık bir şekilde yansımıştır²¹⁵. İbnü'l-Hümâm'ı eserleriyle birlikte çağlar ötesine taşıyan unsurlar da yukarıda zikredildiği gibi; yetenek, eğitim ve gayrettir.

F. Eserleri

Osmanlı devletinin yükseliş devrinde ancak Memlûk topraklarında yaşayan İbnü'l-Hümâm, hadis, fıkıh, akâid ve tasavvuf gibi pek çok ilim dalında ilerlemiş ve çeşitli eserler vermiştir. İbnü'l-Hümâm'ın eserlerinden pek çoğu basılmıştır ancak bunlar günümüze kadar gelen yazma nüshaların tahkik ve tenkitli baskıları değildir²¹⁶.

Hepsi de birbirinden değerli ve orijinal olan eserlerinden bize kadar ulaşanları kısa kısa tanıtacağız. Ancak şunu da hemen kaydedelim ki kaynaklar İbnü'l-Hümâm'ın eserlerinin sayısı, ismi ve içeriği konusunda hemfikir olmayıp bazen birinin zikrettiğini diğeri zikretmemektedir. Örneğin Bağdatlı İsmail Paşa eserinde İbnü'l-Hümâma ait sekiz eser saymakta²¹⁷, başka kaynaklar ise buna ilaveler yapmaktadır.

Ancak bizim bütün kaynakları tarayarak tespit ettiklerimiz aşağıda temel özellikleriyle zikredilecektir.

²¹⁴ Taşpınar, Halil, “Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri ve el-Müsâyere Adlı Eserinden “İman ve İslâm” Örneği”, IX, 2, s.168; Hizmetli Sabri, “Kemaleddin İbnü'l-Hümâm es-Sivâsi'nin Kitabı'l-Müsâyere'si ve İslâm Tarihindeki Yeri” s. 51.

²¹⁵ Bu konuda bkz: İçsıcık, Yusuf, “Delile Bağlılık, Hür Düşünce ve İbnü'l-Hümâm”, s. 83-89.

²¹⁶ Furat, Ahmet Suphi, “İbnü'l-Hümâm'ın Avrupa Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Eserleri”, s. 91.

²¹⁷ Bağdatlı, a. g. e. II, 201.

Fethu'l-Kadîr, Merğınânî'nin Hanefî fikhına dair yazdığı *Hidâye* kitabının şerhidir. İbnü'l-Hümâm bu şerhi baştan vekâlet kitabına kadar yazabilmiş, tamamlamaya ömrü yetmemiştir²¹⁸. Şerhi yapılan kısım ise yaklaşık olarak *Hidâye*'nin dörtte üçüne denk düşmüştür.

İbnü'l-Hümâm şerhi yazmaya başladığı zamanı şerhinin mukaddimesinde; “Bunu yazmaya 829 senesinin aylarında bazı kardeşlerimize okuturken başladım.” diyerek bildirir²¹⁹. Aynı mukaddimede İbnü'l-Hümâm, on dokuz yıl itkân ve tahkik yoluyla hocası Kâriü'l-Hidâye'ye *Hidâye*'nin tamamını okuduğunu da ifade etmiştir²²⁰.

İbnü'l-Hümâm'ın şerh edemediği kalan bölümünü Kadızâde diye meşhur Şemsüddin Ahmed (988/1580) *Netâicü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr* ismiyle şerh etmiştir²²¹. *Fethu'l-Kadîr*'in ülkemiz kütüphanelerinde pek çok yazması bulunmaktadır. Fatih 1903 (II. cilt, 307 varak, 851h.), Fatih 1910 (I. Cilt, 388 varak, 891 h.), Esâ Han 178 (III. Cilt, 866h.), Molla Çelebi 64 (I.cilt, 355 varak, 858 h.), İzmir 222 (II. Cilt. Ebu's-Suud Efendi'nin), Damad İbrahim Paşa 589(710 varak, 969 h.) bunlardan bazılarıdır. Ülkemiz dışında *Fethu'l-Kadîr*'in bir nüshası Paris'te La Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır. Eserin bir diğer nüshasının da İngiltere'de “Indian Office”de bulunduğu kaydedilmektedir²²². Eser; *Hidâye*, Babertî'nin *Înâye*'si ve Sadî Çelebi'nin *Hidâye* ve *Înâye*'ye yaptığı haşiye ile birlikte pek çok kez Mısır'da basılmıştır. Son olarak Mısır'da tahrîcli bir baskısı daha yapılmıştır.

Ali el-Kârî (1014/1605), *Fethu'l-Kadîr*'e hâşiye yazmış²²³, Burhâneddin İbrahim el-Halebî (956/1594) de *Fethu'l-Kadîr*'i özetleyerek *Telhîsü Fethi'l-Kadîr* ismiyle tek cilde indirmiştir²²⁴.

Usûl-i fikha dair olan *et-Tahrîr* adlı eseri fukahâ ve mütekellimîn metodlarını birleştiren bir yolla yazılmıştır. Müellif bu eseri yazış sebebini şöyle açıklamaktadır: “Ömrümün büyük bir kısmını Hanefî ve Şafiî fikh usûlü bilgilerini mütâlaa ederek

²¹⁸ Süyûtî, *Buğye*, I, 168.

²¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 4 -5.

²²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 6.

²²¹ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 2034.

²²² Furat, a.g.e. s. 91.

²²³ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 2034.

²²⁴ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 2034; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, I, 85; Özel, Ahmet, a.g.e. s.114.

geçirdim. Daha sonra bu iki mezhebe ait bilgileri ve ıstılahları açıklayan bir kitap yazmak hatırıma geldi. Bu kitap sayesinde onu iyi öğrenen kimse, her iki mezhebe ait bilgi ve ıstılahları anlayabilmeliydi. Zira benim bildiğim bu iki mezhebe ait bilgileri bir arada anlatmak ve açıklamak isteyenler, bu iki ekolü tam da açıklayamadılar. İşte ben bu işi gerçekleştirmek için bu kitabı yazmaya başladım. Bu sefer düşündüğüm gibi yazsam kitabın çok geniş olacağı hatırıma geldi. Ayrıca bu dönemde kimsenin geniş ve tafsilatlı kitapları okumadığı da bir gerçektir. Bu sebeple bütün meseleleri ihtiva eden kısa ve özlü bir kitap yazdım. İsmine de *et-Tahrîr* dedim²²⁵.”

Kitap mukaddime ve üç bölümden oluşur. Eser yukarıda da anlatıldığı üzere yoğun anlam içeriğine rağmen son derece kısa ve veciz ifadelerle kaleme alındığından neredeyse bilmece gibidir. Seyyid Bey eserin bu yönünü ifade etmek üzere; “*Tahrîr* pek kısa cümleler ile başları uçları kesik ibareler ile yazılmış olduğundan bir ilim kitabı olmaktan çıkmış, adeta luğaz ve muamma halini iktisab eylemiştir. Eğer bu kitab âsârı eslâf gibi, basit ve açık bir ifade ile yazılmış olsaymış âsârı eslâfı arattırmayacakmış. Sanki müşarun ileyh İbnü'l-Hümâm bu kitabı istifâde-i umûmiye için değil, luğaz tertibinde iktidârını tecrübe için yazmış” demiştir²²⁶. Bu özelliği sebebiyle eser farklı kişilerce şerh edilmiştir²²⁷. Şerhleri şöyledir:

a) Muhammed b. Muhammed İbn Emîri'l-Hâc el-Halebî(879/1487) nin şerhidir. Kemâl İbnü'l-Hümâm'ın talebesi olan şarih, eseri memzûc şerh yöntemiyle kelime kelime şerh etmiş ve eserine *et-Takrîr ve't-Tahbîr* ismini vermiştir. Şârih eserini 871 yılı Ramazan ayında tamamlamıştır. Bu eserde yazar; pek çok kimsenin yazmadığı “ilim dalının amacı” konusunu yazdığını ve güzel bir tertible Hanefî ve Şafîî ıstılahlarını birleştirdiğini bildirir²²⁸. *et-Takrîr* büyük boy üç cilt halinde 1316 yılında Bulak'ta basılmıştır.

b) Emîr Padişâh olarak bilinen Muhammed Emin el-Buhârî'nin(987/1579) şerhidir. Memzûc bir şerh yapmış, bu şerhte başarılı olmuş ve eserine *Teyşîru't-Tahrîr* ismini vermiştir. Ayrıca bu eseri daha önce şerh edenlerin, bu alanda söz sahibi

²²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, s. 3.

²²⁶ Seyyid Bey, a.g.e. s. 58 -59.

²²⁷ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 358; Brockelmann, *GAL*, II, 99.

²²⁸ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 358.

olmadıklarını söylemiştir²²⁹. Bu eser, orta boy dört cilt olarak 1350/1931 yılında Kahire’de basılmıştır.

c) *Bahru’l-Ulûm* Abdulâlî b. Nizamüddin el-Leknevî (1235/1819) tarafından yapılan bir şerhtir ve adı *Şerhu Tahrîri’l-Usûl*’dür.

Zeynül Âbidîn İbn Nuceym el-Mısırî (970/1562), *Lübbü’l-Usûl* ismiyle *Tahrîr*’i ihtisar etmiştir. Musannıf, bu eseri için; “Bu; *Tahrîr*’i ihtisar ettiğim, bazı eklemelerde bulunduğum ve aslı, bazı Şâfiî kitaplarının sisteminde yazıldığı için Hanefî kitaplarına göre düzenlediğim bir ihtisardır.” der. Eserini 951 yılının Cemâziye’l-Âhir ayının sonlarında tamamlamıştır²³⁰. Cemâlüddin İbnü’l-Kâdı Zekeriyâ da bu muhtasarı şerh etmiştir²³¹.

Tahrîr’in ülkemizde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Fatih 1245, (854 h. Müellifin el yazması ile müstensihce icazet kaydı vardır.), Bağdatlı Vehbi 347, (183 varak 854 h.), Kılıç Ali Paşa 283,(306 varak 857 h.), Şehid Ali Paşa 607/2(122-358. varaklar, 861 h.)Yusuf Ağa 177(113 varak, 856 h.) bunlardan bazılarıdır.

*el-Müsâyere fi’l-Akâidi’l-Münciye fi’l-Âhira*²³² İbnü’l-Hümâm’ın akâid ve kelama dair eseridir. Süyûtî, İbnü’l-Hümâm’ın eserlerini verirken bir kitabında²³³ *Müsâyere*’den hiç söz etmemiş, ancak diğer kitabında kitabın içeriğini açıklamaksızın *Müsâmere* ismini zikretmiştir²³⁴. Bu, bir istinsah hatası mıdır, yoksa *Müsâyere*’nin *Müsâmere* isimli şerhlerinden kaynaklanan bir bilgi yanlışı mıdır bilemiyoruz. Ancak Süyûtî dışındaki kaynaklar, bu eserin ismini görüş birliği içinde *Müsâyere* olarak vermektedirler. Nitekim kitabın yazılış amacı ve seyri de bu ismi gerektirmektedir. *Müsâyere*’nin birçok nüshası Kahire, Tunus ve İstanbul Kütüphanelerinde (Şehid Ali Paşa 1725, Laleli 2439 ve 2468, gibi) ve bir tanesi de Avrupa Kütüphanelerinde²³⁵ bulunmaktadır. Yazma nüshalarının sayısı tam olarak bilinmemektedir. İlk baskısı, Bulak, Kahire1317/1899 da yapılmıştır.

²²⁹ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 358.

²³⁰ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 358.

²³¹ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 358.

²³² Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 645; Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, I, 882, II, 1666; Şevkânî, a.g.e. II, 202; Ziriklî, a.g.e. VII, 135; Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201; Brockelmann, *GAL*, II, 99.

²³³ Süyûtî, *Husnü’l-Muhâdara*, I, 393.

²³⁴ Süyûtî, *Buğye*, I, 168.

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Furat, a.g.e. s. 93.

İbnü'l-Hümâm *Müsâyere*'yi yazış sebebini şöyle anlatır: “Bazı din kardeşlerimiz, Hucetü'l-İslâm Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî hazretlerinin *er-Risâletü'l-Kudsiyye* adlı eserini okumaya başladılar. Kitabı okuyanlar onu yarılâyınca kitabı ihtisar etmeyi düşündüm ve bu düşünce bana hoş geldi. Bu niyetle ihtisar işine başladım. Henüz iki varak yazmıştım ki, bu kez de aynı kitap üzerine ziyadeler yapmanın güzel olacağı aklıma geldi, düşüncelerim de ilaveler yapmanın akidenin düzeltilmesinde önemli olacağı şeklinde bana yol gösterdi. Üstelik isteyenlerin maksatlarına ulaşmaları için bir tamamlama niteliğinde olacaktı. Bu düşünce devam etti ve artık çalışmam ihtisar niyetinden çıkıp ziyadelerin fazlalığından dolayı müstakil bir eser halini aldı. Ancak eserim bu bağımsızlığına rağmen İmam Gazzâlî'nin eseri *er-Risâletü'l-Kudsiyye* ile tertibin güzelliği ve üslubunun eşsizliği hususunda bir müsâyere halindedir, omuz omuza aynı seyir içindedirler. Onun kitabına fazlalık olarak iman bahsine dair bir hatime ve birinci rûknun başına bir mukaddime serd ettim, onun farklı rûkunlarda ele aldığı açıklamaları ben bir rûkunda ele aldım. Kitabımın kolaylığı ve açıklamalarındaki anlaşılabilirliği hususunda maksadıma ulaştığımı düşünüyorum. Bu kitabım, ilmî bakımdan orta durumlu olan ve ilme yeni başlayanlara kolay gelecek şekildedir. Bu kitabım vesilesiyle Allah Teâlâ'nın ahirette beni mükafatlandıracağını umuyorum. Ayrıca okuyan kimseler için de duam budur. Allah Teâlâ, ne güzel mevladır, O bana yeter, O ne güzel vekildir, Kitabıma *Kitâbü'l-Müsâyere fi'l-Akâidi'l-Müncie fi'l-Âhira* adını verdim²³⁶.” *Müsâyere* üzerine başta kendi müellifine ait olmak üzere çeşitli şerh ve hâşiyeler yazılmıştır. Tesbit edebildiklerimiz şunlardır²³⁷ :

a) *Tavzîhu'l-Müsâyere*, İbnü'l-Hümâm'ın kendi şerhidir. Kahire 1347, Delhi 1904 (*el-Müsâmere* ile birlikte) ve Bulak 1317'de (*Kutluboğa Hâşiyesi* ile birlikte) basılmıştır.

b) *el-Müsâmere bi şerhi'l-Müsâyere*, Muhammed b. Muhammed b. Ebi Bekir'e (905/1499) aittir. Şârih, İbnü Ebi'ş-Şerîf el-Murrî el-Kudsî eş-Şâfiî diye meşhurdur²³⁸.

²³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Müsâyere*, s. 7-8.

²³⁷ Brockelmann, *GAL*, II, 99; Supp. II, 92; Güneş Kamil, *İbnü'l-Hümâm'ın Kader Anlayışı*, s. 16-17.

²³⁸ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 1667.

c) Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî'ye (879/1474) aittir²³⁹. İsmi *Hâşiye ale'l-Müsâyere*'dir. İbn Kutluboğa bu haşiyeyi talebelerinin isteği üzerine eserin kapalı olan yerlerini açıklamak amacıyla yazdığını belirtmiştir.

d) Sadeddîn ed-Deyrî el-Hanefî (867/1463)'nin yazdığı bir başka şerh daha vardır²⁴⁰.

e) Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in "*el-Müsâyere fi İlmi'l-Kelâm ve'l-Akâidi't-Tevhidîyyeti'l-Münciye fi'l-Âhira*" isimli şerhidir. Mısır'da 1929 yılında Mahmûdiye et-Ticâriyye matbaasında basılmıştır. Şârihin şerhinde, bir yandan Ehl-i sünnet düşüncesini ortaya koyduğunu, diğer yandan da Mu'tezile ve benzeri inanç okullarının görüşlerine işaret edip cevap verdiği gözlenmektedir²⁴¹.

f) *Tavzîhu'l-Müsâyere* ise *Müsâyere*'nin kendi müellifi tarafından yazılmış şerhidir²⁴². Selimağa kütüphanesi 343 numarada kayıtlı bir yazması mevcuttur²⁴³. Kahire 1347, Delhi 1904, (*el-Müsâmere* ile birlikte) ve Bulak 1317'de (*Kutluboğa Hâşiyesi* ile birlikte) basılmıştır.

*Zâdü'l-Fakîr fi'l-Fürû*²⁴⁴ İbnü'l-Hümâm'ın taharet ve namaz konulu muhtasar bir eseridir. Kitabın yazma nüshaları ülkemizde; Esad Efendi 276/4, Şehid Ali Paşa, 2750/2 ve başka yerlerde bulunmaktadır. Esad Efendi bölümündeki eser Nesih yazıyla 1063/1652 tarihinde istinsah edilmiştir; ancak müstensihinin ismi bilinmemektedir. 276/4 numarada kayıtlı eserin 39 ila 60. varakları *Zadü'l-Fakîr*'dir. Eserin matbu bir nüshası da yine Süleymaniye kütüphanesinde bulunmakta ancak yayın tarihi ve yeri bilinmemektedir.²⁴⁵

²³⁹ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 1667.

²⁴⁰ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 1667.

²⁴¹ Hizmetli Sabri, "Kemaleddin İbnü'l-Hümâm es-Sivasi'nin Kitabı'l-Müsâyere'si ve İslâm Tarihindeki Yeri" s. 53.

²⁴² Brockelmann, *Supp.* II, 99.

²⁴³ Brockelmann eserinde böyle bir bilgi vermesine rağmen biz araştırmamızda Selimağa Kütüphanesi 343 numarada bu esere rastlayamadık.

²⁴⁴ Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 645; ez-Ziriklî, a.g.e. VII, 135; Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201; Brockelmann, *GAL*, II, 99.

²⁴⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, 297.5 tasnifli, 0002750 nolu eser.

Temizlik ve namazla ilgili hükümleri ihtiva eden eseri müellif, bazı arkadaşlarının isteği üzerine hac yolculuğuna çıkmak üzere iken kâleme almıştır²⁴⁶. Esere Besmele ile başlayan İbnü'l-Hümâm, hamd ve salâtin ardından eseri kaleme alış sebebini bildirmiş ve fıkıh kitaplarında mutâd olduğu üzere “temizlik” konusuyla başlamıştır. Son olarak küsûf namazı konusunun işlendiği eser “Hasbünallâhü ve ni'mel vekîl” cümlesi ile bitmektedir²⁴⁷.

Esere *Tenvîrü'l-Ebsâr* sahibi Muhammed b. Ali et-Timurtâşî (1004/1595) *Î'ânetü'l-Hakîr* isimli bir şerh yazmış ancak bu şerh Brockelmann'ın kaydına göre basılmamıştır²⁴⁸. Tâcüddîn Abdulvehhâb el-Hümâmî İbn Muhammed el-Huseynî el-Hanefî el-Halebî (875/1470) *Zâdü'l-Fakîr li Fethi'l-Kadîr* isimli bir şerh kâleme almıştır. Şerhin diğer ismi *Nüzhetü'l-Basîr li halli Zâdü'l-Fakîr*'dir. Bu şerhin bir nüshası Avrupa kütüphanelerinde bulunmaktadır²⁴⁹. Bunların dışında Abdürrahim el-Mesnevî de *Nüzhetü'l-Basîr* adıyla bir şerh yazmıştır.²⁵⁰

“*Sübhanelâhi ve bihamdihî*” ifadesine dair bir risale şeklinde kaynaklarda zikredilen eser²⁵¹ İbnü'l-Hümâm'ın, Rasûlullah'ın bu sözü üzerine yaptığı i'râbla ilgili bir çalışmadır. Öğrencisi Sehâvî'nin bildirdiğine göre müellif eserine şu sözlerle başlamaktadır: “Bir kadın elinde bir sayfa ile yanıma geldi ve kendisini bir adamın gönderdiğini ve kağıtta yazılı olan şeyi sorduğunu söyledi. Baktım, Rasûlullah'ın “*كَلِمَاتَانِ خَفِيفَتَانِ*” şeklinde başlayan sözünün²⁵² i'râbını soruyordu. Bu aciz kul da konuyla ilgili çok fazla bilgisi olmamasına, uzun zamandır bu konulardan uzak kalmasına ve yazının da acil olmasına rağmen, zamanın elverdiği kadar bir şeyler yazdı ve cevabı zikretti²⁵³.” Yazılış sebebi bu şekilde açıklanan çalışma, küçük bir risale şeklinde yalnızca üç sahifedir.

Eser bazı kaynaklarda hadis şerhi olarak geçmektedir²⁵⁴. Nitekim Müctebâ Uğur da bu eseri hadis şerhleri arasında “Şerhu Hadîsi “Kelimetâni Hafîfetâni...” adıyla

²⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *Zâdü'l-Fakîr*, vr. 40/a.

²⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Zâdü'l-Fakîr*, vr. 40/a, 60/b.

²⁴⁸ Brockelmann, *GAL*, II, 99.

²⁴⁹ Brockelmann, *GAL*, II, 99; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 351; Furat, a.g.e. s. 92.

²⁵⁰ Brockelmann, *GAL*, II, 99.

²⁵¹ Süyûtî, *Buğye*, I, 168; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 645; Şevkânî, a.g.e. II, 202; Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201;

²⁵² Buhârî, *Tevhit*, 58; Müslim, *Zikir*, 10

²⁵³ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 130.

²⁵⁴ Tahir Efendi, a.g.e. I, 351.

vermiştir²⁵⁵. Oysa öğrencisi Sehâvî, hocasının kitabı yazış sebebini aktardıktan sonra bu eserin hadisin şerhiyle değil, i'râbıyla ilgili olduğunu tekrar hatırlatarak yanlış anlaşılmalara önlemeye çalışmaktadır. Nitekim risâle nahiv ilmine ilişkin olduğundan Süyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv* kitabında da olduğu gibi nakledilmiştir²⁵⁶. Risale, h.1400 yılında Dr. Kahlân ed-Dûrî tarafından Bağdat'ta basılmıştır.

*Şerhu Bedü'n-Nizâm li'bni's-Sââtî*²⁵⁷ İbnü'l-Hümâm'ın, Muzafferuddin Ahmed b. Ali İbnü's-Sââtî'nin(694/1294) "*Bedü'n-Nizâm*" adıyla meşhur olan ancak müellif nüshası başta olmak üzere, diğer yazma nüshalarından da anlaşıldığı gibi asıl adı *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl* olan eserine²⁵⁸ yazdığı şerhin adıdır.

İsmail Paşa bu eserin fûrûa dair olduğunu söyleyerek hata etmiştir²⁵⁹. Ali Şafak da eserin Arap edebiyatına dair olduğunu söylemiş, ancak bu bilgi kaynaklar tarafından doğrulanmamıştır²⁶⁰. İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*'de "Bunu *Bediu'n-Nizam*'a yazdığımız şerhte açıkladık." diyerek bu eserine atıfta bulunur ve eserin usule dair olduğunu açıkça bildirir.²⁶¹ Eser matbû olmadığı gibi yazmaları da araştırmalarımıza rağmen ülkemiz kütüphanelerinde bulunamamıştır.

Fevâtihu'l-Efkâr fi Şerhi Lemeâti'l-Envâr adlı eseri Bağdatlı, zikretmiş ve bunun bir teşrîh mukaddimesi şeklinde olduğunu belirtmiştir²⁶². Taşkoprîzâde de "İlmü't-Teşrîh" maddesinde İbnü'l-Hümâm'ın bu konuda faydalı bir risalesi olduğunu söyler. Ancak isim vermez²⁶³.

Kâtib Çelebi, anatomi ilmini karşılayan²⁶⁴ teşrîh ilminin vücudun organlarından bahsettiğini belirttiikten sonra birinci ciltte İbnü'l-Hümâm'ın bu konuda bir eserinin olduğunu zikredildiğini ancak bu eserin İbnü'l-Hümâm'a değil; İbn Cemâa'ya ait olup

²⁵⁵ Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 130.

²⁵⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, III, 291-296.

²⁵⁷ İbn Emîr'il-Hac, a.g.e. I, 5-34; Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 236; Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201.

²⁵⁸ Özel, Ahmet, "İbnü's-Sââtî", *DİA*, XXI, s.192.

²⁵⁹ Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201.

²⁶⁰ Şafak Ali, "Sivaslı Kemaleddin İbnü'l-Hümâm ve Hukuk Metodolojisinde (Usulü Fıkıhta) Yeri, Eserlerinden Bazı Örnekler", s.61.

²⁶¹ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 236; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 15.

²⁶² Bağdatlı, *Hediyye*, II, 201.

²⁶³ Taşkoprîzâde, *Miftâh*, s.281.

²⁶⁴ Tânevî, Muhammed Ali, *Istulâhât*, I, 445.

İbnü'l-Hümâm'ın bu risaleyi ondan okuduğunu aktarır²⁶⁵. Ancak eserinin ikinci cildinde; İbnü'l-Hümâm'ın *Fevâtihü'l-Efkâr fi Şerhi Mukaddimeti't-Teşrih* isimli bir eseri olduğundan bahs eder²⁶⁶.

Ahmet Suphi Furat, eseri, İbnü'l-Hümâm'ın kendi eseri üzerine yazdığı bir şerh olarak bildirir de²⁶⁷, kaynakların aktardıklarından ortaya çıkan; İbnü'l-Hümâm'ın hocası İbn Cemâa'nın *Mukaddimetü't-Teşrih* ya da *Lemeâtü'l-Envâr* isminde anatomiye ait muhtasar bir eserinin olduğu, İbnü'l-Hümâm'ın da bu eseri *Fevâtihu'l-Efkâr* ismiyle şerh ettiği. Şerhin yazma bir nüshası Berlin'de Staatsbibliothek'te 6252 numarada kayıtlı bulunmaktadır²⁶⁸.

Risâle fi Teâruzi'n-Nefyi ve'l-İsbât, Sultan Barsbay'ın meclisinde 838 senesinde sorulan bir soruya verilen cevaptan oluşur. Bu eseri Süyûtî, nahiv kitabı *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'de zikretmiştir²⁶⁹.

Çorum İskilip İlçe Halk Kütüphanesi, 1178 numarada kayıtlı *Es'ile ve Ecvibe*²⁷⁰ ile yine aynı yerde 1289 numarada kayıtlı *Fetâvâ İbni'l-Hümâm*²⁷¹ onun diğer iki eseridir.

*İktidâü'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye*²⁷² Brockelmann tarafından zikredilen ancak hakkında başka bir bilgi verilmeyen eserdir. Eser isminden de anlaşılacağı üzere Hanefî bir kişinin Şafîî bir imamın arkasında namaz kılması ile ilgilidir. Eserin hacmi ve nüshaları ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

İbnü'l-Hümâm'ın derlediği, hocasının Kâriu'l-Hidâye'nin fetvalarına yine İbnü'l-Hümâm tarafından hazırlanmış bir fihrist olan *el-Fetâvâ es-Sirâciyye* Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü 378/2 numarada kayıtlıdır.

²⁶⁵ Kâtib Çelebi, a.g.e. I, 409.

²⁶⁶ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 1292.

²⁶⁷ Furat Ahmet Suphi, a.g.e. s.93.

²⁶⁸ Brockelmann, *GAL*, II, 99; Furat Ahmet Suphi, a.g.e. s. 93

²⁶⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 212-215; Avvâme, a.g.e. s. 235.

²⁷⁰ Koca, Ferhat, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, XXI, 89.

²⁷¹ a.mlf. a.y.

²⁷² Brockelmann, *Supp.* II, 92.

“Bismillahirrahmanirrahim, emmâ ba’dü, fehâzihi suâlâni...” Şeklinde başlayan eser, “Fî sâni aşera şehri şa’ban el-mükerrem sene 972” şeklinde sona ermektedir²⁷³.

Çalışma ve kazanç yolları ile ilgili olan *et-Terğîb fi'l-Kesb* isimli risâlede İbnü'l-Hümâm; yeme, yedirme, giyme, giydirmeye ve konuşma ile ilgili konuları işlemiştir. Fıkıh kitapları gibi kitap ve bablara ayrılarak konular işlenmiştir. Eser; Kesb Kitabı ve Ma’rifetü'l-Kesb Babıyla başlamaktadır. Eser matbu değildir; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr.929/6 da kayıtlı bir nüshası vardır.

Brockelmann, *el-Ecvibetü'l-Mardiyye ammâ Evradehû Kemâlüddîn b. Hümâm alâ'l-Mustedillîn bi Subûti Sünneti'l-Mağrib el-Kabliyye* isimli eseri İbnü'l-Hümâm'ın eseri olarak zikretmiştir²⁷⁴. Ancak bilindiği üzere bu İbnü'l-Hümâm'ın değil, Cemâleddin el-Kâsimî'nin eseridir.

İbnü'l-Hümâm'ın eserleri dikkatle incelendiğinde eserlerinin başkalarında az bulunan özelliklere sahip olduğu ve pek çok fayda ihtiva ettiği görülmektedir. Eserlerde en çok göze çarpan husus ise İbnü'l-Hümâm'ın aklî ve naklî delillerle zenginleştirilmiş bir üslup kullanmasıdır. Bütün eserlerinin değişik ilim dalları açısından derinlemesine incelenmesinin ilim dünyasına büyük katkılar sağlayacağı düşüncesindeyiz. Ancak bu çalışma içerisindeki yeri itibariyle yalnızca temel bazı bilgiler vererek eserlerini tanıtmayı amaçladık.

G. Hadis İlimindeki Yeri

İbnü'l-Hümâm, çağdaşları ve ardından gelen ilim çevresinin de takdir ettiği üzere çok yönlü bir âlimdir. Talebeliğinden beri aklî ve naklî ilimleri birlikte öğrenen ve eserlerinde kullanan müellifin en güçlü olduğu alan fıkıh, fıkıh usulü ve kelamdır. Ancak böyle bir âlimin diğer ilimlerde de belli bir yetkinliğinin olması zorunludur. Bu başlık altında İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği; ardından gelenlerin tespitleri ve eserlerine bakılarak ana hatlarıyla burada ortaya koyulmaya çalışılacak, ayrıntılı bilgi *Fethu'l-Kadîr*'in hadis açısından incelendiği bölüme bırakılacaktır.

²⁷³ İbnü'l-Hümâm, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 378, 2.

²⁷⁴ Brockelmann, *Suppl*, II, 92.

İbnü'l-Hümâm'ı en iyi tanıyan talebelerinden Sehâvî, bir yerde; hocasının; dereceleri birbirinden farklı da olsa pek çok ilim dalında yükseldiğini söylerken, hadisle ilgili bilgisinin az olduğunu²⁷⁵, başka bir yerde ise hocasının fazla hadis rivayet ederek mesâisinin büyük bir bölümünü buna harcamak istemediğini söyler²⁷⁶ ki, zannımızca önceki ifadesiyle de aslında bunu kastetmiştir. Yani İbnü'l-Hümâm zamanının çoğunu hadis ilmine hasretmemiş, hadis rivayetiyle çok fazla ilgilenmemiş ve diğer ilimlere ayırdığı zamanı hadis ilmine ayıramamış, bundan dolayı da daha çok başka alanlarda kendini göstermiştir. Ancak bu onun hadis ilminde yetersiz olduğu anlamına gelmemektedir.

İbnü'l-Hümâm'ın çağdaşlarından Burhân el-Enbâsî, dinî delilleri ondan daha iyi sunabilecek kimsenin bulunmadığını söylemiştir²⁷⁷. Bu iddialı söz, öncelikle fikhî hükümlerin delilleri olan ayet ve hadisleri iyi bilmek, hafızada tutmak, yeri gelince de kullanmak anlamına gelmektedir ki, delillerin büyük çoğunluğu hadislerden oluşmaktadır. O halde bu sözü söyleten İbnü'l-Hümâm'ın hadis bilgisinin kemâl sıfatlarına sahip bir âlime yetecek miktarda olduğunu kabul etmek gerekir.

İbnü'l-Hümâm'ın eğitim hayatına bakıldığında, devrinin âdeti olduğu üzere, diğer dinî ilimlerde olduğu gibi, hadis alanında da ders aldığı görülmektedir.

Sehâvî'nin bildirdiğine göre İbnü'l-Hümâm hadis bilgisinin bir kısmını, Ebû Zür'a Ahmed el-İrâkî'den (825/1423) aldı. Ayrıca Şems eş-Şâmî Muhammed b.Ahmed el-Hanbelî (831/1427), Cemal Abdullah el-Hanbelî (815/1412), Tağribirmîş el-Hanefî et-Türkmânî (823/1420), Ahmed b. Ali b. İbrahim el-Vâsitî (86/1432), İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) ve başka hocalardan da hadis dinlemiştir²⁷⁸. İbnü'l-Hümâm, Bedrüddin el-Aynî'den de hadis dersleri almış, hatta onun Müeyyediyye'deki hadis meclisinde Aynî'nin mukarrirlerinden biri olmuştur²⁷⁹. Ancak hadis alanında telif ettiği ve günümüze ulaşan bir eseri olmamıştır.

Çok fazla olmasa da hadis rivayeti ile ilgilendiğini yine talebesi Sehâvî'den öğrenmekteyiz. Sehâvî, İbnü'l-Hümâm'ın sema ve icazet yoluyla alıp aktardığı

²⁷⁵ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 131.

²⁷⁶ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129.

²⁷⁷ Süyûtî, *Buğye*, I, 167; Taşköprizâde, *Miftâh*, s. 643; Şevkânî, a.g.e. 2, 201.

²⁷⁸ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 129.

²⁷⁹ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 127-128.

hadisleri derleyip kırk hadisten oluşan bir cüz oluşturduğunu ve buna hocasının çok sevdiğini bildirir. Daha sonra İbnü'l-Hümâm bu cüzü anlatmış, âlimler de ondan dinlemiştir. Sehâvî “Bana göre yüceliği ve övgüye değer oluşu bununla daha çok arttı.” diyerek, hocasının küçük de olsa hadise dair bir çalışmasının olmasını önemseydiğini bildirmektedir²⁸⁰. Ancak bu hadis cüzünün günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmindeki yerini tespit sadedinde talebesi İbn Emîr el-Hâc, hocasını hâfız olarak nitelerken²⁸¹, Leknevî de onun iyi bir hadis âlimi ve hâfızı olduğunu söylemiştir²⁸². Kevserî, onu Hanefî mezhebinin büyük hâfız ve muhaddislerinden saymıştır²⁸³. Hayri Kırbaçoğlu ise, “İbnü'l-Hümâm'ın eserleri incelendiğinde onun hadis ilmine dair bilgisinin, Fıkıh ve Kelam ilimlerindeki bilgisinden hiç de geri kalmadığı ortaya çıkmıştır” diyerek, bu görüşleri desteklemektedir²⁸⁴. Tüm bu değerlendirmeler, diğer yönlerini gölgeleyecek kadar hadis ilminde de yetkin olduğunu ifade etmese de hadis alanında aldığı eğitimi ve bunu eserlerine yansıttığını ifade etmektedir.

Diğer taraftan İbnü'l-Hümâm'ın hadisleri, eserlerinde sık sık kullandığı görülür. Örneğin *Müsâyere*'de kelâmî meseleleri incelerken öncelikle konu ile ilgili ayetleri sonra hadisleri, daha sonra varsa icmâyı zikretmektedir. Ayrıca İbnü'l-Hümâm kelâmî konulardaki hadislerin çoğunun muhtemelen şöhretinden dolayı kaynaklarını çoğu kez vermemekte, fakat meşhur olmayan veya çok fazla bilinmeyen hadislerin kaynaklarını belirtmektedir²⁸⁵. Ayrıca bu eserinde hadislerin sıhhat değerlendirmesine dair bilgiler vermemektedir.

En çok hadis kullandığı eseri *Fethu'l-Kadîr*'de hadis ilminin çeşitli alanlarında bilgiler aktarıp yorumlar yapan İbnü'l-Hümâm'ın bu alandaki en büyük yardımcısı Zeylaî'nin *Hidâye* hadislerini tahrir ettiği eseridir. Bu eserden aldığı yardımla *Fethu'l-Kadîr*'de diğer eserlerinden farklı olarak sayıca çok fazla hadis malzemesi

²⁸⁰ Sehâvî, *Dav'*, VIII, 128.

²⁸¹ İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, II, 240.

²⁸² Leknevî, a.g.e. s. 180.

²⁸³ Kevserî, *Fikhü Ehli Irâk*, s. 73.

²⁸⁴ Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, “Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği”, s. 25.

²⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Müsâyere*, s.204, 206, 228-229, 240 vd.

kullanmaktadır. Bu hadisleri sadece nakletmekle yetinmeyen İbnü'l-Hümâm, hadislerin çoğu zaman kaynaklarını, bazan senetlerini ve ricâlinin durumunu değerlendirir.

Genel olarak eserlerinden yola çıkılarak yapılabilecek bir değerlendirmede İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin en iyi okunabildiği eserinin *Fethu'l-Kadir* olduğu, bu eserindeki hadis bilgilerinin çoğunun kaynağının da *Nasbu'r-Râye* olduğu söylenebilir. Bu tesbit de İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmine fıkıh ve kelim ilmine ayırdığı kadar zaman ayırmadığı ve uzmanlaşmadığı sonucuna götürmektedir.

IV. DEĞERLENDİRME

Döneminin en güçlü devleti Memlûklerin topraklarında dünyaya gelip büyüyen İbnü'l-Hümâm, ilmî geleneğe mensup bir aileden gelmektedir. Aslen Sivaslı olan İbnü'l-Hümâm'ın babası ve dedelerinin Sivas'ta kadılık yaptığı, sonra Anadolu topraklarında çıkan karışıklıklar sebebiyle Mısır'a göç ettiği bilinmektedir. İskenderiye'de dünyaya gelen ve devrinin âdeti olmak üzere küçük yaşta Kuran ve dil eğitimiyle başladığı eğitim hayatını uzun yıllar yoğun bir biçimde sürdüren İbnü'l-Hümâm, hem yaşarken hem vefatının ardından ilim çevrelerine büyük katkılarda bulunmuş yetkin bir ilim adamıdır. Küçük yaştan itibaren kısa süre babasından, ardından da devrinin büyük âlimlerinden Kuran, kırâat, usûl, mantık, beyân, bedî', nahiv, fıkıh, tefsir, hadis ve akâid gibi pek çok alanda ders alan İbnü'l-Hümâm en çok usul, fıkıh ve kelamda derinleşmiştir. Ancak yalnızca bu üç alanda değil ders aldığı hemen her konuda yetkin olan İbnü'l-Hümâm'ın bu ilmî seviyeye ulaşmasının sebepleri arasında o dönemde Mısır'da sayısız ilim adamının ve ilim meclislerinin varlığı, Memlûk Sultanları'nın ilme ve âlime verdikleri değer, çok farklı alanlarda ve hocalardan aldığı dersler ve doğrunun peşinden gitme prensibi sayılabilir.

Babasının ölümü üzerine anneannesi ile birlikte öncelikle Kahire ve İskenderiye'de beraberinde Şam ve Kudüs'te sürdürdüğü eğitim faaliyetlerini, yeteneği ve azmiyle birleştiren İbnü'l-Hümâm genç denebilecek yaşta ders vermeye başlamış, hatta genç yaşında resmî görev aldığı için bazı akranlarının tepkisine maruz kalmıştır. Yeteneği ve azmiyle akranlarını geride bırakmış, hocaları tarafından parmakla gösterilir hale gelmiş, hatta bazı hocalarının şهادetiyle hocalarından bir kısmından daha ileri seviyeye ulaşmıştır. Yaşadığı dönemde çeşitli ilim meclislerinde dersler verdiği gibi,

dönemin en seçkin eğitim kurumları arasında yer alan Mansûriyye, Eşrefiyye ve Şeyhûniyye medreselerinde kimi zaman öğretici, kimi zaman da yönetici konumunda görev yapmıştır. İstek üzerine başladığı görevini kendi isteğiyle sonlandırmış, doğru bildiği ilkeler uğruna zor ulaşılabilecek makamları terk edebilmiştir.

İbnü'l-Hümâm, ilmî temâyüzü ve ahlakı sayesinde gerek ilim çevrelerinde gerek halkın yanında gerekse yöneticiler katında hak ettiği itibarı görmüş, ancak hiçbir zaman bu yakınlık ve hürmeti kötüye kullanmamıştır. Hayatını ilmî çalışmalara adayan İbnü'l-Hümâm, son defa gittiği Haremeyn'den vefatına yaklaşık bir yıl kala döndüğünde rahatsızlanmıştır. Ancak rahatsızlığına rağmen gelen yoğun talep üzerine ders vermeye devam etmiştir. İlme adanan bereketli bir ömrün ardından İbnü'l-Hümâm ilim dünyasına ciddî katkılarda bulunmuş, pek çoğu kendi alanında eşsiz eserler vermiştir.

Eserlerinden, çalışmanın da konusunu oluşturan *Fethu'l-Kadîr*'de ilmî yetkinliğini ve çok yönlülüğünü gösteren İbnü'l-Hümâm bir fıkıh şerhi olan kitabında yalnızca fikhî konularda kâlem oynatmamıştır. Eserinde, üzerinde çalıştığı Merğînânî'nin *Hidâye* isimli eserinde olmayan fikhî konulara yer veren İbnü'l-Hümâm, neredeyse yeni bir eser ortaya koymuştur. Gerek hacim itibarıyla gerek konuların işlenişi ve zikredilen deliller itibarıyla *Fethu'l-Kadîr* bir şerh olmaktan çıkıp neredeyse müstakil bir esere dönüşmüştür. İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*'inde *el-Hidâye*'de zikredilmeyen fikhî konulara değinmiş, orada geçmeyen pek çok hadisi nakletmiş ve tahrîc etmiş, hadislerle usul bilgilerini sentezlemiş, diğer mezheplerin görüşlerine ya da mezhep içindeki farklı görüşlere değinmiş ve tartışmıştır. Böylece eserini Hanefî mezhebine ait bir şerh olmaktan çok; delilli, tartışmalı ve mukayeseli bir fıkıh kitabına dönüştürmüştür.

Fethu'l-Kadîr, *el-Hidâye*'nin en güzel şerhlerinden biri olarak ilim dünyamızda yerini almış ve İbnü'l-Hümâm'ı günümüze taşıyan önemli bir eser olmuştur. *Fethu'l-Kadîr* gerek Hanefî mezhebini öğrenmek, gerekse ahkam hadislerini genel olarak görüp bilmek isteyenler için değerli bir kaynaktır. Eser yalnızca hadislerin nakli değil yeri geldiğinde yorumlanması ve tercih yapılması yönüyle de farklı bir zenginliğe sahiptir.

Sadece *Fethu'l-Kadîr* değil eserlerinden özellikle *et-Tahrîr* ve *el-Müsâyere* de ilim çevreleri tarafından kabul görmüş, alanında büyük hizmetler vermiş eserlerdir.

Tahrîr'de fukahâ ve mütekellimûn metodunu birleştiren İbnü'l-Hümâm, bu eserinde oldukça kısa ve veciz bir dil kullanmış, neredeyse kitabı ilim çevrelerine hasretmiştir. Gazzâlî'nin "*er-Risâletü 'l-Kudsiyye*" isimli eserini ihtisar amacıyla dostlarının isteği ile başladığı çalışması ihtisar niteliğinden çıkmış, başlı başına ayrı bir eser halini almıştır.

Hadis ilmine dair eser vermeyen İbnü'l-Hümâm'ın eserlerinde hadisleri sıkça kullanması ve yeri geldiğinde hadislerle ilgili bilgiler verip tercihte bulunması, onun diğer İslâm ilimlerinde olduğu gibi hadis alanında da yetkin olduğunu göstermektedir. Ancak İbnü'l-Hümâm, hadis ilminden çok fıkıh, usul ve kelâm alanında derinleşmiş ve eser vermiştir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği ile ilgili bu tesbitlerin ardından Fethu'l-Kadîr'in hadis ilimleri açısından inceleneceği ikinci bölüme geçebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

FETHU'L-KADİR'DE İZLENEN HADİS METODOLOJİSİ

Fethu'l-Kadîr'in hadis ilmindeki yeri ve İbnü'l-Hümâm'ın hadis metodolojisi konularından önce faydalı olacağı kanaatiyle üzerinde çalışılan temel kitap *Fethu'l-Kadîr*'in tanıtımı uygun görülmüştür.

I. FETHU'L-KADİR'İN GENEL TAVSİFİ

Fethu'l-Kadîr'in doğru anlaşılması ve *Hidâye*'nin diğer şerhleri arasındaki yerinin eksiksiz bir biçimde tespiti için eserin hem nitelik hem de nicelik bakımından bazı özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Eser, müellifinin hadisçiliği incelenirken hadis ilmi açısından değerlendirilmiş olduğundan bu bölümde şekil ve hadis dışındaki diğer ilimler yönüyle bazı temel noktalara işaret edilecek, özellikle eserin hadis ilmi açısından yeri ve değeri sonraki bölümde işlenecektir. Ancak bundan önce *Fethu'l-Kadîr*'in temeli olan *Hidâye* ve müellifi hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Fethu'l-Kadîr'in varlığının sebebi *Hidâye* müellifinin adı, Ebu'l-Hasen Ali b. Bekr b. Abdilcelîl b. Burhânüddîn el-Merğînânî er-Raşadânî'dir. Merğînânî (593/1197), zamanının önemli ilim adamlarından ders almış ve özellikle fıkhıta derinleşmiştir. Ders aldığı hocalarından bazılarını zikretmek gerekirse; Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî, Ebu'l-Leys Ahmed en-Nesefî, Sadru's-Şehîd Hüsâmüddîn Ömer, Sadru's-Saîd Tâcüddîn Ahmed ve Ebû Amr Osman el-Beykendî'nin adları sayılabilir. Merğînânî'nin eserleri; *Bidâyetü'l-Mübtedî*, *el-Hidâye*, *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-Fetâvâ*, *Menâsiku'l-Hacc*, *Muhtâru Mecmûi'n-Nevâzil*, *Kitâbu'l-Ferâiz*, *Kifâyetu'l-Müntehî*, *Neşru'l-Mezheb*, *el-Müntekâ*'dır²⁸⁶.

el-Merğînânî'nin en meşhur eseri *Hidâye*'dir. O, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (428/1037) *Mesâilu'l-Kudûrî* adlı eseri ile İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin (189/804) *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserini bir araya getirmek suretiyle *Bidâyetu'l-Mübtedî* adlı kitabını ortaya koymuştur. Daha sonra

²⁸⁶ Ayrıntılar için bkz. Koca, Ferhat, "Merğînânî", *DİA*, XXIX, 182-183.

müellif, bu esere bir takım meseleler ilâve ederek yeni bir eser telif etmiş; bu eserini de seksen cild halinde şerh etmiştir. Müellif bu şerhe, *Kifâyetu'l-Müntehâ* adını vermiştir. Daha sonra bu şerhin çok uzun olduğunu ve kullanışlı olamayacağını düşünen Merğînânî, şerhini ihtisar etmiş ve böylece Hanefî mezhebinin meşhur metinlerinden *Hidâye* ortaya çıkmıştır.

Hanefî mezhebinin en önemli kaynaklarından biri olan *Hidâye* özellikle mezhep içinde çok tutulmuş ve bir çok âlim bu eseri şerh etmiştir. *Hidâye*'nin meşhur şerhlerinden bazıları ve müellifleri şunlardır:

1. *en-Nihâye*: Hüsâmuddîn Sıgnâkî el-Huseyn b. Ali b. el-Haccâc b. Ali (700/1301) tarafından yazılan şerhin pek çok yazma nüshası vardır.²⁸⁷

2. *Mi'râcu'd-Dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye*: Kıvâmuddîn el-Kâkî diye tanınan Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'ye ait olan şerhte diğer üç mezhep imamının görüşlerine de yer verilmiştir²⁸⁸.

3. *el-Fevâid*: Hamîdüddîn ed-Darîr (666/1268) tarafından yazılmıştır. *Hâşiyetü'l-Hidâye* adıyla da bilinmektedir.

4. *el-Kifâye fî Şerhi'l-Hidâye*: Habbâzî (691/1292)'nin yazdığı bu şerhin *Müşkilâtü'l-Hidâye*, *Haşiye 'ale'l-Hidâye*, *Şerhu'l-Hidâye*, *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye* gibi değişik isimlerde pek çok yazması bulunmaktadır.²⁸⁹

5. *Nihâyetü'l-Kifâye li-Dirâyeti'l-Hidâye*: Tâcüşşerîa Ömer b. Ahmed b. Ubeydullah'a aittir. Bu şerhin Süleymaniye (Fâtih. nr. 1993; Hacı Mahmud Efendi, nr. 826; Kadızâde Mehmed, nr. 206; Serez, nr. 821. 822; Süleymaniye, nr. 567; Sâliha Hatun, nr. 78, 79), Millet (Fezullah Efendi, nr. 902,903), Murad Molla (nr. 973). Koca Râgıb Paşa (nr. 556), Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 944) ve İzmir Millî (nr. 444) kütüphanelerinde nüshalan vardır.

6. *Gâyetü'l-Beyân ve Nâdiratü 'l-Akrân fî Âhiri'z-Zamân*: Emir Kâtip el-İtkânî

²⁸⁷ Yazma nüshalar için bkz. Brockelmann, GAL, I, 466; Suppl, I, 644.

²⁸⁸ Brockelmann, GAL, I, 466; Suppl, I, 644-645

²⁸⁹ Rıdvanoğlu, Mahmut, "Habbâzî", *DİA*, XIV, 343.

7. *el-Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*: Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Bâbertî'nin yaptığı bu şerhin çeşitli baskıları yapılmıştır (Bulak 1315-1318; I-VIII, Kahire 1356, İbnül-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'i, Sadî Çelebi'nin hâşiyesi ve Ahmed Şemseddin Kâdızâde'nin *Fethu'l-Kadîr* tekmilesi *Netâicü'l-Efkâr* ile birlikte; I-IX, Kahire 1306. 1319, I-IX, Kurlânî'nin *el-Kifâye*'si, *Fethu'l-Kadîr*, Sadî Çelebi hâşiyesi ve Kadızâde tekmilesiyle birlikte; I-X, Kahire 1970, *Fethu'l-Kadîr*, Sadî Çelebi hâşiyesi ve Kadızâde tekmilesiyle birlikte; Kalküta 1831, 1837, 1840)²⁹⁰.

8. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*: Bedreddin el-Aynî'nin 817-850 (1414-1446) yılları arasında kaleme aldığı eser *el-Hidâye*'deki kapalı ifadeleri açması, fikhî konular derli toplu bir şekilde ele alması ve hadisleri tartışması bakımından önemlidir. Diğer mezheb hükümlerinin anlaşılır bir dille açıklandığı bu şerhte özellikle ahkâm hadisleri geniş bir şekilde izah ve tahrir edilmiştir. Başta el-Hidâye'nin müellifi ve şârihleri olmak üzere Hanefî ulemâsı ile diğer mezheplerin imam ve âlimlerini zaman zaman eleştiren Aynî kendi tercihlerini de belirtir. el-Hidâye'nin en hacimli şerhi olan bu eserin çeşitli baskıları vardır (I-IV, Leknev 1293; I-X, Kahire 1980.)²⁹¹

9 *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*: Celâleddin el-Kurlânî'ye (767/1366) ait olan şerhin müstakil olarak ve *Fethu'l-Kadîr* ile birlikte çeşitli baskıları yapılmıştır (Kalküta 1831-1836; Bombay 1279-1280, 1288; Leknev 1876-1881, 1304; Kazan 1304; Kahire 1306, 1319).

10. *Fethu'l-kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*: Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (861/1457)'a ait olan şerh Hanefî mezhebinde meşhur olmuş üzerinde çalıştığımız eserdir. Müellifinin vefatıyla yarım kalan eser, "Kitâbü'l-Vekâle"den itibaren Kâdızâde Ahmed Şemseddin tarafından *Netâ'icü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır. *Fethu'l-Kadîr*'in birçok baskısı yapılmıştır (Bulak 1318; I-III, Leknev 1292. Kâdızâde'nin tekmilesi *Netâ'icü'l-Efkâr* ile, Bulak 1315-1318; I-VIII, Kahire 1356, Kâdızâde'nin tekmilesi, Bâbertî'nin şerhi ve Sa'dî Çelebi'nin hâşiyesiyle; I-IX, Kahire 1306, 1319, Kâdızâde, Kurlânî. Bâbertî ve Sa'dî Çelebi'nin eserleriyle; I-X, Kahire 1970, Kâdızâde, Bâbertî ve Sadî Çelebi'nin eserleriyle).²⁹²

²⁹⁰

²⁹¹ Kallek, Cengiz, "Hidaye", *DİA*, XVII, 472.

²⁹²

Hanefî mezhebi içinde çok tutulan bu eser, bir çok kişi tarafından şerhedilmesinin yanı sıra âlimler, *Hidâye*'nin hadislerini tahrir etmek için de pek çok çalışma yapmışlardır. Bu tahrir çalışmalarının amacı *Hidâye*'deki hadislerin zayıf olduğu iddiasını reddetmektir. Bu tahrir çalışmalarının bâzıları ve müellifleri de şöyle sıralanabilir:

1. *el-Înâye fî Tahrici Ehâdisi'l-Hidâye*: Abdulkâdir el-Kuraşî (775/1373)'ye ait olan eserin önsözünde müellif, Hanefîler'in hadis konusuna bakışları, hadisi delil olarak kullanmaları ve buna verdikleri önemle bu konuda Hanefîler'e yöneltilen eleştirilere temas eder. Tahâvî, Ebû Bekir er-Râzî ve Kudûrî gibi mütekaddimîn Hanefî ulemâsının hadisleri değerlendirerek sahih ve zayıf olanları tesbit ettiklerine, sonraki âlimlerin ise bunlara güvenip araştırma yapmadıklarına işaret eden müellif, Ahmed b. İbrahim es-Serûcî hariç *Hidâye* şârihlerinin de buna yönelmediğini görünce bu kitabı yazdığını, 727/1327 yılında tamamlayıp 730'da temize çektiğini kaydeder.²⁹³ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih ve Yeni Cami bölümleri ile Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi bölümlerinde nüshaları bulunmaktadır.

2. *el-Kifâye fî Ma'rifeti Ehâdisi'l-Hidâye*: Alâuddîn İbnü't-Türkmânî (750/1349)'ye ait olan²⁹⁴ eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi bölümü, 261. numarada kayıtlıdır²⁹⁵.

3. *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*: el-Hâfız Cemâluddîn b. Yusuf ez-Zeylâî (762/1360)'ye aittir. Eserde *Hidâye*'nin tertibine uyularak her babda geçen hadislerin kaynakları zikredilip hadisler, sıhhat dereceleri bakımından değerlendirilmekte, kaynağı bulunamayanlar belirtilmektedir. Eserin birden fazla baskısı vardır. (Leknev 1301; Kahire 1357, 1393)²⁹⁶

4. *Münyetü'l-Elmaî'*: el-Hâfız Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî (879/1474) tarafından yapılmış çalışma *Nasbu'r-Râye*'de bulunamadığı bildirilen hadislerin tahririni amaçlamaktadır. Bu küçük hacimli eser, Zâhid Kevserî'nin tahkikiyle önce İbn Hacer'in *ed-Dirâye Telhisi Nasbu'r-Râye*'si üzerine İbn Kutluboğa'nın yaptığı bazı

²⁹³ Özel, Ahmet, "Kureşî", *DİA*, XXVI, 441.

²⁹⁴ Kâtib Çelebi, a.g.e. II, 2035.

²⁹⁵

²⁹⁶

ta'likatla birlikte müstakil olarak (Kahire 1369/ 1950), daha sonra *Nasbu'r-Râye*'nin IV. cildinin sonunda (Kahire 1393/1973) yayımlanmıştır.

5. *ed-Dirâye fî Tahrici Ehâdîsi'l-Hidâye*: İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sini ihtisar etmiş ve bu ismi vermiştir. Eserin çeşitli yer ve tarihlerde birden fazla baskısı yapılmıştır. (Delhi, 1299, Leknev, 1301, Kahire, 1384).

Hidâye'nin üzerine yapılan çalışmalar arasında *Fethu'l-Kadîr*'in özel bir yeri bulunmaktadır. Eseri diğer şerhlerden ayıran en önemli özellikler Şerhe bu özelliği veren; ilk olarak metinde geçmeyen pek çok hadis ilavesiyle eserin neredeyse bir ahkam hadisleri kitabına dönüşmesi; ikinci olarak da şârihinin ilmî dirâyeti sayesinde gerek hadislerin tenkidi ve usul bilgilerinin işlenmesi, gerekse diğer mezheplerin görüşlerine sıkça değinilip görüşlerin tartışılması sayesinde eserin yalnızca şerh olma özelliğini aşması, ahkam hadisleri ağırlıklı, mukayeseli ve delilli özgün bir fıkıh kitabı haline gelmesidir.

İbnü'l-Hümâm şerhini “şerh bil-kavl” şeklinde adlandırılan bir üslupla yazmıştır. Bu üslupta şârih her bir kelime ya da cümleyi şerh etmez. Yalnızca açıklanması gerekli olan kelime ve cümleleri açıklar ve açıklayacağı bu kelime ya da cümlelerin başına “قوله” kelimesini koyar ve bu şekilde şerh yapar.

İbnü'l-Hümâm şerhinde *Hidâye* yazarı Merğînânî için musannıf ifadesini kullanır²⁹⁷, ismini zikrettiği yerler ise nâdirattandır²⁹⁸, Bazen da musannıf yerine “*Hidâye* sahibi” diyerek eserinin ismine vurgu yapar²⁹⁹.

Bu genel tanıtımın ardından metnin şerhinde kullanılan kaynakları tanımaya geçebiliriz.

²⁹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 212, 215, 233, 268, IV, 17, 36, V, 67,75, 79, 81, 85, 357, 495.

²⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 197, IV, 84, 169, V, 151.

²⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 374, VI, 238.

A. Eserin Kaynakları

1. Kur'ân-ı Kerîm

Fıkıh ilminin ilk kaynağı olması açısından, konular işlenirken Kur'an-ı Kerîm'e sık sık başvurulur ve âyetler kullanılır. Müellifin kitabında kullandığı âyetlere ilaveten İbnü'l-Hümâm konuyla ilgili delil olarak kullanılabilir neredeyse bütün âyetlere işaret eder. Bazen âyetler tamamen verilir, bazen yalnızca ilgili bölüm zikredilir, bazen de delil olarak kullanılmak istenen âyete birkaç kelime ile işaret edilir. İbnü'l-Hümâm'ın bu üslûbu taassup yerine delili arama ve ona tabi olma düşüncesinin açık göstergesi olarak görülebilir.

Hükümlerin kaynağı olmasının yanı sıra, dile ait ayrıntılarda da âyetleri şahit olarak kullanır. Yemin kelimesinin anlamını tam olarak tespit için âyetleri kullandığı gibi³⁰⁰, Allah lafzı yerine hangi lafızlarla yemin edilebileceğini açıklamak üzere yine bir başka âyet³⁰¹ zikreder³⁰².

Dile dair bilgileri delillendirmek üzere örneğin “nekranın umum ifade edeceğini” delillendirmek için bir âyet³⁰³ kullanır³⁰⁴.

Müjdelemek şeklinde çevrilebilen *بشیر* kelimesinin “sevindiren ya da sıkıntı veren bir haber ulaştırmak” anlamına geldiğini “Onlara acı bir azabın müjdesini ver” mealindeki âyetle³⁰⁵ delillendirir³⁰⁶. “Miskîn” kelimesinin anlamını tesbit için Kehf suresinin 79. ve Beled suresinin 16. âyetini, bir hadisi ve bir şiiri delil olarak kullanır³⁰⁷.

Şerhin tamamına bakıldığında İbnü'l-Hümâm'ın dinin ilk ve temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim'i gerek dini hükümlerin delillendirilmesi, gerekse Arap dilindeki kullanımların doğrusunu tespit amaçlı olarak sık sık kullandığı görülmektedir³⁰⁸. Bu kullanımın yoğunluğu İbnü'l-Hümâm'ın dinî delillere hakim olduğunu, dili çok iyi

³⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 54.

³⁰¹ Yusuf 12/21.

³⁰² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 62.

³⁰³ Tekvîr 81/14.

³⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 135.

³⁰⁵ Âl-i İmrân 3/21.

³⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 153.

³⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 266.

³⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 183, 312.

bildiğini ve kullandığını gösterdiği gibi *Fethu'l-Kadîr*'in deliller bakımından ne kadar zengin bir kitap olduğunun da açık göstergesidir.

2. Hadis

İbnü'l-Hümâm fikhın ikinci kaynağı olan sünnetin verilerini de oldukça yoğun bir biçimde kitabına kaydetmiştir. Fikhî hükümlerin delili olarak kullanımının yanı sıra, dil ile ilgili bir tespit veya tercih yapacağında da şahit olarak kullanır.

Nikah kitabında kelimenin akit ya da vat' anlamını tercih etmek üzere hadisleri değerlendiren İbnü'l-Hümâm, bu kelimenin akit anlamına geldiğine bir hadisi³⁰⁹ vat' anlamına geldiğine bir başka hadisi örnek olarak sevkeder³¹⁰.

Miskin kelimesinin anlamını tespit için bir hadis nakleder³¹¹. Katık anlamına gelen كاتك kelimesinin anlamını tespit etmek üzere aynı kelimenin veya türevlerinin geçtiği üç farklı hadisi zikreder³¹².

Lağv yemininin anlamını tespit etmek üzere önce kendi yorumunu aktarır. Ardından Şa'bî, Mesrûk ve Saîd b. Cübeyr'in tercihlerine göre kelimenin anlamını verir. Ardından da bir hadis zikrederek özellikle Saîd b. Cübeyr'in görüşünün isabetsiz olduğunu isbatlamaya çalışır³¹³.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm hadislerin luğavî ve edebî konularda ölçü olduğu bilinciyle sık sık onlara başvurmakta ve şahit olarak kullanmaktadır.

3. Şiir

Dili doğru kullanabilme konusunda klasik Arap Edebiyatının verilerinden yararlanan İbnü'l-Hümâm, bazen fikhî terimleri açıklamak, bazen de kendi fikhî görüşünün doğruluğunu ispatlamak için şiiirlere başvurur. İbnü'l-Hümâm, yalnızca şiiirleri nakletmekle kalmaz; bir kelimenin anlamını tesbit etmek üzere bir ya da birkaç beyit nakleden müellif çoğu zaman şairin adını da kaydeder. Şiirin kendisini

³⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 175.

³¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 176.

³¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 267.

³¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 121.

³¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 59.

destekleyen bölümünü zikreder, kelimelerin anlamını ya da kökenini açıklar, bazen i'rabını da yapar. Bu veriler aslında onun Arap edebiyatına hakimiyetini ve yeri geldiğinde kullanabilecek ölçüde şiir bildiğini göstermektedir. Tez konusu ile doğrudan ilgili olmadığından dolayı eserde zikredilen şiirlerle ilgili olarak İbnü'l-Hümâm'ın verdiği bilgilerden yalnızca birkaç örnek zikredilecektir.

“Küsûf Namazı” babının başında “Kâsif” kelimesinin geçtiği bir dörtlüğe yer verir ve şiirde geçen kelimelerin i'râbı ile birlikte bazı edebî ayrıntılara işaret eder³¹⁴. Oruç konusunun başında savm kelimesinin anlamını tespit için şiir kullanır³¹⁵.

Nikah kelimesinin dilde hem cinsî münâsebet, hem de akit anlamında kullanıldığını tespit üzere beyitler aktarır³¹⁶.

Farazdak (114/732) ve İmruülkays'ın (25/645) şiirlerini “half” kelimesinin masdarına işaret etmek üzere şahit olarak kullanır³¹⁷. Yemin kelimesinin asıl anlamının “kuvvet” olduğunu delillendirmek üzere Şümmah'ın bir beytini³¹⁸ yeminin bozulması konusu işlenirken Dâr kelimesinin anlamını tespit için asıl ismi Ziyâd b. Muâviye olan Nâbiga ez-Zübyânî'nin (604/1204) beyitlerini zikreder³¹⁹.

Bazen kasem “vâv”ının gizlenebileceğini, bunun örneklerinin harfî cerlerde de görüldüğünü söyler ve delil olarak bir beyit nakleder³²⁰.

Bu şekilde Arap Dili ve Edebiyatı ürünleri şahit getirme amaçlı olarak kitap içinde fazlaca zikredilmektedir³²¹. Arap şiirini bu yoğunlukta kullanması İbnü'l-Hümâm'ın Arap diline hakimiyetini göstermektedir.

İbnü'l-Hümâm, eserinde kendi şiirlerine de yer verir. Evlilik için bekar kızın susmasının izin anlamına geleceğini anlattıktan sonra “Şeyhülişlâm ve başkaları sükutun rıza anlamına geleceği yerleri zikretmişlerdir. Ben de bunları bir araya getirdim

³¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 83.

³¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 306.

³¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 176.

³¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 464.

³¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 54.

³¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 92, 144.

³²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 65.

³²¹ Benzer örnekler için bkz: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 266, III, 220, IV, 29, 31, 92, 101, V, 94, 196, 197, 221, 233, 251, 273, 274, 288, 431, 473, VI, 164, 186.

ve ezberlemek kolay olsun diye basitçe şu beyitlerde topladım” dedikten sonra on beyit aktarır³²². Benzer şekilde İbnü'l-Hümâm'ın bazı fikhî hükümleri topladığı beyitlerine *Fethu'l-Kadîr*'de rastlamak mümkündür³²³.

Arap dili yanı sıra Farsça'yı da yeri geldikçe kullanan İbnü'l-Hümâm, Farsça örneklerle yemin ya da talak konusunda hüküm ifade eden kelimeleri ya da cümleleri ortaya koymaya çalışır. Aslında ilk örneği Merğînânî vermiş, İbnü'l-Hümâm ise bu örnekleri artırmıştır³²⁴. Dönemin şartları gereği eseri Arapça olsa bile eserin faydasını artırma ve Fars dilinde bazı yaygın kullanışların hükmünü bildirmek üzere bu örneklere eserinde yer vermeyi gerekli görmüştür.

4. Fıkıh Usûlü

İyi bir fıkıhçı ve usulcü olan İbnü'l-Hümâm'ın Hanefî fürûu'na dair bu önemli serhinde usul bilgilerini kullanmaması düşünülemezdi. Nitekim usûle dair ayrı bir kitabı da bulunan İbnü'l-Hümâm'ın özellikle konular işlenirken sözlerinin delilli, itirazlarının güçlü olabilmesi için usul birikimini sık sık devreye soktuğu ve bu birikiminden güç aldığı görülmektedir. Aslında bu durumun örneklerini kitabın tamamında görmemiz mümkündür, çünkü kitap usûl bilgileri ile iç içedir. Ancak burada yalnızca birkaç örnek verilip kitabın tamamında benzer bir üslûbun kullanıldığı ve eserin neredeyse usûl bilgileriyle kol kola yürüdüğüne işaretle yetinilecektir.

İbnü'l-Hümâm, “Emrin, aksi bir karîne bulunmadığı sürece vücûb ifade ettiğini, ancak karînelerle vücûbdan başka bir anlama gelebileceğini” söyler. Bûharî'nin de tahric ettiği kûsûf namazı kılma emrinin geçtiği rivayeti yorumlayan İbnü'l-Hümâm, “Bu emrin nedb ifade ettiği açıktır” der ve sebep olarak da söz konusu namazın korku halini gidermek için kılınmasını, bunun da kulların dünyevî menfaatleriyle ilgili olmasını gösterir³²⁵.

Mürtedin öldürülmesi konusunda kendi mezheplerine göre mürtede üç gün mühlet verileceğini, ancak Şafii'nin görüşüne göre hemen öldürülmesi gerektiğini söyler.

³²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 256.

³²³ Benzer örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 264, IV, 108.

³²⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 183, V, 69, 86, 134, 148.

³²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 83.

“Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” âyeti³²⁶ ile, “Kim dinini değiştirirse onu öldürün.” hadisini³²⁷ delil olarak her iki tarafın da kullandığını söyler. Ardından usul bilgilerini de kullanarak hadisin doğru anlaşılması için şöyle savunma yapar: “Bu delille üç gün bekletmenin müstehap olduğu hükmü inkar edilirse biz de deriz ki bu emirler mutlak ve âciliyet gerektirmez. Bilindiği gibi emri geciktirmek caizdir. Sonra bunun vücûbiyeti de Ömer hadisiyle sabittir. Musannıfın “Böyledir çünkü vacibin şüpheli bir durum için geciktirilmesi caiz değildir.” sözü de iyi değildir. Çünkü bu söz üç gün mühlet verilmesinin kerih görüldüğü anlamına gelmektedir ki, bu da mezhebe ve bizim zikrettiğimiz “Emir mutlak ve kaçmasından korkulmadığı takdirde âciliyet gerektirmez.” ilkesine terstir. Eğer “Zikredilen emirlerin mutlak olduğunu kabul etmiyoruz; aksine emirler fiilin başındaki “fâ” harfi ile mukayyettir. Çünkü bu harf vasl ve takip ifade eder.” denirse; biz de, “Bu harf atf harfidir yani sebep fâ’sıdır.” deriz. Eğer; ma’lûlun illetten geri kalamayacağı gerekçesiyle bu fâ’nın vasl ifade ettiği söylenirse; biz de, “Ma’lûl şer’î hükümdür. Bu hüküm de öldürülmesinin vacip olduğudur. Ma’lûl kendisine sebep olan illetten yani küfürden geç kalmış, (zaman itibariyle) uzak düşmüş değildir. Ancak bu şer’î hükmü hemen yerine getirmek ayrı bir şeydir.” deriz, şeklinde usul bilgilerini de kullanarak hadisi doğru anlama konusundaki çabalarını ortaya koyar³²⁸.

Nikah konusunda şahitlerle ilgili hadisleri işlerken “Kitab’ın haberi vâhidle tahsîsi konusunda bilgi verir³²⁹. Yine nikah kitabının “muharramât” babında Kur’an-ı Kerim’in neshi ile ilgili bilgiler verir³³⁰.

Şafii’nin mehrin miktarı ile ilgili görüşünün “haberi vâhidle nassa ilave” anlamına geldiğini, bu görüşleriyle aslında mutlak olan helal kılma ifadesinin³³¹ takyîd edildiğini ve haberi vâhidle böyle bir ziyâdenin yapılamayacağını anlatmak üzere usul bilgilerini aktarır³³².

³²⁶ Tevbe 9/5.

³²⁷ Tirmizî, Hudûd, 25; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1.

³²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 65.

³²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 192.

³³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 219-220.

³³¹ Bkz: Nisa 4/24.

³³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 308.

Mut'a nikahı konusunu anlatırken, Merğînânî'nin bir ifadesini açmak üzere nesih konusuna girer ve icmânın hiçbir zaman nâsîh olamayacağını bildirir. Ardından da bu konuda nâsîh olarak zikredilen hadisleri aktarıp mut'anın iki defa nesh edildiğini söyler³³³.

Verilen örnekler dışında tüm kitapta hakim olan üslup gereği İbnü'l-Hümâm'ın usul bilgilerine sık sık başvurduğu³³⁴, şerhin en önemli özelliklerinden birinin de bu olduğu görülmektedir.

5. Diğer Müctehidlerin Görüşleri

Fethu'l-Kadîr'in en önemli özelliklerinden biri de yalnızca Hanefî mezhebinin görüşlerini aktaran bir kitap olmayıp yeri geldiğinde mezhep içindeki farklı görüşlere veya diğer mezheplerin görüşlerine işaret etmesidir. Delilli bir biçimde meseleleri ortaya koymaya çalışan İbnü'l-Hümâm, ihtiyaç duyduğunda diğer mezheplerin görüşlerini ya açıkça ya da işaret yoluyla örneğin "hilâfen" kelimesiyle ortaya koyar. Ardından da "Eğer denirse ki" diyerek karşı taraftan gelecek muhtemel itirazları dile getirdikten sonra "Biz de deriz ki" ifadesiyle kendisinin ya da mezhebinin görüşünü ortaya koyar³³⁵. Ardından kendi delillerini sunar, gerekirse diğer delilleri çürütür ve son sözünü söyler. Bu yönüyle *Fethu'l-Kadîr*'i bir Hanefî furû' kitabı olarak görmek yerine, mukayeseli ve tartışmalı bir fıkıh kitabı olarak değerlendirmek de mümkündür. İbnü'l-Hümâm, bazen dört mezhebin dışındaki görüşlere de işaret eder, ancak bu diğerlerine oranla çok sık görülen bir durum değildir.

İbnü'l-Hümâm şerhinde Ebû Hanîfe'nin (150/767)³³⁶, İmâmeyn'in ya da ikisinden farklı düşünenin³³⁷, İmâm Züfer (158/775) veya İmâm Hasan b. Ziyad (204/819)³³⁸, açıkça ya da işaret yoluyla İmâm Şâfî'nin (204/819)³³⁹, İmâm Mâlik'in

³³³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 238.

³³⁴ Benzer örnekler için bkz: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 212, 233, 240, 266, 305, 328-329, IV, 93, 94, V, 79, 120, 230, 440.

³³⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 207, 262, 272.

³³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 264, IV, 99, 430, 440, 446 VI, 99.

³³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 259, 262, 267, 277, 278, 282, 291, 325, 338, 339, 446, III, 235, 260, 264, IV, 430, 433, 440, 446, V, 8, 31, 74, 257, 262, VI, 32, VI, 99, 190.

³³⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 331, 338, III, 236, 263, 279, 285, 334, 373, IV, 20, 99, VI, 75.

³³⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 98, 109, 110, 184, 239, 253, 259, 267, 287, 291, 294, 359, 426, 429, 444, III, 210, 211, 214, 324, IV, 56,57, 61, 76, 431, 432, 435, 447, VI, 112.

(179/795)³⁴⁰, Ahmed b. Hanbel (241/855) ya da Hanbelîler³⁴¹ ile Zâhirîler'in ya da Dâvûd ez-Zâhirî'nin (270/883) görüşünü³⁴² sık sık zikrettiğini görüyoruz. Ancak tezin konusunun tamamen dışında olduğu için bu görüşlerin kaynağını ve doğruluk oranını tespit araştırması yapılmamıştır. Diğer pek çok eserde olduğu gibi bu görüşlerin nisbetinde belki bazı yanılgılar olabilecektir. Ancak bu kadar hacimli bir eserde bu tür hataların olması kaçınılmazdır ve kanaatimize göre *Fethu'l-Kadîr*'in değerine gölge düşürmeyecektir.

B. Eserin Üslûp ve Metodu

1. Müellifin Kapalı İfadelerini Açıklama

Şerhler esas alınan metni açıklamak ve daha faydalı hale getirmek üzere yazılan çalışmalardır. Ancak İbnü'l-Hümâm burada Merğînânî'nin mutlak olarak zikrettiği veya müphem bıraktığı bazı kelimeleri de açıklığa kavuşturmuştur. Merğînânî'nin “kitap” kelimesini “yani *Mebisût* ya da Kudûrî'nin *Kitab'ı*” sözleriyle açıklar³⁴³. Bir başka yerde ise yine mutlak olarak zikredilen kitap ifadesini “yani *el-Câmiu's-Sağîr*” bilgileriyle açıklığa kavuşturur³⁴⁴. Benzer şekillerde Merğînânî'nin mutlak ifadelerini açıklayarak ya da kullandığı zamirlerin merciini belirleyerek şerhi daha kolay ve pratik bir hale getirmiştir.

2. Alt Başlıklarla Zenginleştirmek

İbnü'l-Hümâm her ne kadar *Fethu'l-Kadîr*'de bir metni şerh amacıyla yola çıkmış ve klasik şerh yöntemlerinden birini takip etmişse de diğer kitaplarında özellikle *Müsâyere*'de de gördüğümüz gibi asıl metne bağlı kalmanın yanı sıra faydalı olmak adına gerekli gördüğü durumlarda ilaveler yapar. Örneğin Merğînânî'nin değinmediği furûa dair konuları bazen konu işlenirken ayrı bir başlık açmadan gündeme getirir ve değerlendirirken bazen da “fer”, “fûrû”, “fûrû' uhrâ”, “tetimme” gibi ayrı başlıklar açarak burada işler³⁴⁵. Örneğin nikah kitabında fer' başlıklarının biri altında nikah

³⁴⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 98, 184, 259, IV, 56, 76, III, 210, VI, 112.

³⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 184, 334, 473, III, 210, 336, IV, 56, 61, 76, VI, 112.

³⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 473, III, 209, IV, 189, 238, 391, 411, V, 40, 237.

³⁴³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 77.

³⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 362.

³⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 113, 256, 263, 273, 305, 445, 471, III, 184, 373, IV, 20, 456, V, 9, 34, 97, 149, 415, VI, 14, 91, 101-102.

kelimesi dışında; hibe, temlik, sadaka gibi lafızlarla nikah akdinin gerçekleşmesi konusunu işler³⁴⁶.

Bazen *Hidâye*'de geçen konuları işlerken de ayrıca bir fer' başlığı açtığı görülmektedir.³⁴⁷ Bu başlığı açmasının amacı yukarıda zikredildiği gibi metinde zikredilmeyen bir konuya değinmek değil konu değişimine dikkat çekmektir.

İbnü'l-Hümâm, bazen fer' adını verdiği başlıklara da bir başka isim verir “Bu giyinmeyle ilgili bir bölümdür³⁴⁸”, “Farklı Cinslerle İlgili Bölüm³⁴⁹”, “*Mebûsût*'tan Bir Bölüm³⁵⁰”, “Tüccar İçin Önemli Bir Bölüm³⁵¹” gibi... Bazen da fûru' başlığını verdiği bölümü birinci kısım, ikinci kısım şeklinde bölümlere ayırarak farklı konuları ardı ardına işlemektedir³⁵².

Yeni bir fasıl açarak metinde işlenmeyen konulara yer verdiğine de rastlanmaktadır. Örneğin vakıf kitabının sonunda “Mütevelli Hakkında Birinci Fasıl” ve “Mevkuf Aleyh Hakkında İkinci Fasıl” başlıklarıyla iki yeni bölüm açmıştır³⁵³. Görebildiğimiz kadarıyla fer' başlığı altında sadece birkaç noktaya değinirken açtığı fasıllarda bir çok konuya değinmekte ve bazen bir fasıl birkaç sayfa sürebilmektedir.

3. Müellifin Hatalarına İşaret Etmek

“Kabe'de namaz” babında müellifin “İmam Şâfî'nin görüşünün aksine Kabe'de namaz kılmak caizdir.” derken; İbnü'l-Hümâm bu bilgiyi düzeltir ve “Bu hatadır. Çünkü Şâfî Kabe'de namaz kılmanın câiz olduğuna hükmeder.” der³⁵⁴.

Siyer kitabının cizye babında da yine Merğînânî'ye itiraz eder. “Rasulullah'ın Negrânlılarla iki bin kat elbise cizye ödemeleri karşılığında barış imzaladığını” bildiren hadisi Merğînânî bin iki yüz şeklinde vermiştir ve Negrân ehli yerine Negrânogulları ifadesini kullanmıştır. Buna karşılık İbnü'l-Hümâm, “Musannıfın bin iki yüz ifadesi

³⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 185.

³⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 65; VI, 214.

³⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 176.

³⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 191.

³⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 284.

³⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 370.

³⁵² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 184-189, 215-217.

³⁵³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 223, 225.

³⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 160.

doğru değildir. Aynı şekilde Negrânogulları kullanımını da doğru değildir. Çünkü Negrân Yemen çevresinde bir yer ismidir. Bir kabile ismi değildir. Bu sebeple, doğru kullanım hadiste de geçtiği üzere “Ehli Negrân” şeklindedir.” diyerek, musannıfın hatasına ilmî bir üslûpla işaretin yanı sıra hadisin doğru lafızlarla aktarılması konusundaki hassasiyetini de göstermiştir³⁵⁵.

Mut’a nikahı ile ilgili olarak Merğînânî İmam Mâlik’in buna cevaz verdiği bilgisini aktarır. Ancak İbnü'l-Hümâm şerhinde İmam Malik’e bu görüşü nisbet etmenin yanlış olduğunu söyleyerek, Merğînânî’nin bu konudaki bilgisinin doğru olmadığını söyledikten³⁵⁶ sonra, Merğînânî’nin yanlış anlaşılması muhtemel bir ibaresini de açıklığa kavuşturur. “قد ثبت النسخ بإجماع الصحابة” ifadesinde geçen “bâ” harfinin sebebiyet ifade etmediğini, çünkü tercih edilen görüşe göre icmânın nâsîh olamayacağını dile getirir³⁵⁷.

4. Hidâye’de Olmayan Hadislere Yer Vermek

Fethu'l-Kadîr’in en önemli özelliklerinden biri de kitapta zikredilen hadislerle ilgilidir. Bilindiği üzere *Hidâye* delilli bir fıkıh kitabıdır ve Hanefî fıkıhına ilişkindir. Ancak İbnü'l-Hümâm’ın şerhi olan *Fethu'l-Kadîr* bir Hanefî fıkıh kitabının şerhinin çok ötesinde bir yeredir. İbnü'l-Hümâm öncelikle Merğînânî’nin zikrettiği hadislerin kaynağını vermesi, yeri gelince değerlendirmesi, onun zikrettiği hadislerin değişik tariklerini zikretmesi, onun hadis nakletmediği konularda hadis zikretmesi, karşıt görüşlere yer vermesi, onların delillerini kaynağıyla birlikte vermesi, delilleri tartışması vb konularla, kitabını klasik bir şerh anlayışının ötesine taşımıştır. Kitapta isteyenler Hanefî mezhebince kullanılan hadisleri bulabileceği gibi, diğer mezheplerce kullanılan ya da kullanılması muhtemel yüzlerce hadisi de bulabilir. Bu yönüyle şerh fıkıh literatürü içerisinde özel bir yere sahiptir. Ancak İbnü'l-Hümâm bazen sanki kitabının fıkıh kitabı olduğunu hissettirircesine hiç hadis aktarmadan yalnızca usul ve fıkıh bilgilerini kullanarak onlarca sayfa yazabilir. Hadler kitabının “zina şahitliği yapıp sonra şahitlikten vazgeçme babı” nda on sekiz sayfa hiç hadis nakledilmeden

³⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 42.

³⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 237.

³⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 237-238.

yazılmıştır³⁵⁸. Bu aslında bir şerh ve müellif için normal sayılsa bile İbnü'l-Hümâm ve *Fethu'l-Kadîr* için istisnâ bir durumdur denebilir³⁵⁹.

5. Bölüm Başlarında Bilgi Vermek

İbnü'l-Hümâm, muhtasar bir fıkıh kitabı olan *Hidâye*'ye yalnızca fikhî bir şerh yazmamış, yaptığı ilavelerle aynı zamanda kitabı zenginleştirmiştir. İhtiyaç hissettikçe özellikle kitapların başına yazdığı mukaddime mahiyetindeki bilgiler kitabın değerini artırmıştır. Bu bölümlerde; sebebi nüzûl, hikmeti teşrî', teşrî tarihi, luğavî ya da edebî pek çok farklı yöne işaret ederek, kitaptan sağlanacak yararı artırmayı hedeflemiştir.

Yemin kitabı başında³⁶⁰ hadler kitabının öncesinde³⁶¹, ve diğer pek çok kitapta bu tür açıklamalar bulunmaktadır. Ancak nikah, hac, ve siyer kitaplarının mukaddimeleri³⁶² özellikle zikredilmeye değer niteliktedir. Yemin kitabının başındaki açıklamalarda öncelikle yemin kelimesinin lügat anlamını âyet ve şiir desteğiyle açıkladıktan sonra yemin, nikah, talak ve ıtak konuları ile ibadetler arasındaki benzerlik ve ilişkiye kısaca değinir, ardından yemin kelimesinin ıstılah anlamını da vererek, konunun fikhî yönüne girmeden önce okuyucunun zihninde bir ön bilgi oluşturmayı hedefler³⁶³.

Eser, müellifinin hadis metodolojisi açısından ayrıca değerlendirileceğinden, bu başlık altında eserin hadis ilimleri açısından önemine işaret etmeden bu temel bilgi ile yetinilecek ayrıntılar ilgili bölüme bırakılacaktır.

³⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 267-285.

³⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 296-304, V, 386-391, VI, 150-164, 246-261.

³⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 54-55.

³⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 195-196.

³⁶² bkz: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 410 vd. V, 54 vd. V, 417 vd.

³⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 54.

II. HADİS İLİMLERİ AÇISINDAN FETHU'L-KADİRİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında *Fethu'l-Kadîr*'de hadis ilmine ilişkin olarak tesbit edilen veriler incelemeye tâbî tutulacak ardından eserde tesbit edilen bölümlerin hadislerinin tahric ve değerlendirmesi ile ve hem müellifin hadisçiliği hem de eserin hadis ilmi açısından yeri ortaya konacaktır.

A. Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usulüne Dair Kullanılan İstilahlar

Hadis Usûlü, dindeki özel önemine binâen Rasûlullah (s.a)'ın söz fiil ve davranışlarını nesilden nesle aktarırken uyulması gereken özel ilkeleri tanımlayan bir disiplindir. Dinin ikinci kaynağı olması ve Rasûlullah (s.a), yaşarken tamamının yazıya geçirilmemiş olması nedeniyle bu değerli malzemeyi korumak, bozulmadan nesilden nesle aktarmak için konan ilkeler bütünüdür. Başka bir deyişle Hadis Usûlü; Rivâyetin hakikatini, şartlarını, çeşitlerini, hükümlerini, râvîlerin hallerini ve şartlarını bildiren ilimdir³⁶⁴. Buna göre Hadis Usûlü, hadislerin sıhhat dereceleri, hüccet değerini, senetlerin durumu, rivâyet yolları ve râvîlerin durumundan bahsederek elimizdeki rivâyetle ilgili olarak hüküm vermeyi sağlayan kurallar bütünüdür.

Hadislerin sıkça kullanıldığı bir eserde Hadis Usûlü ilminin verilerinden müstağnî kalmak bir eksiklik sayılabilecektir. İşte *Fethu'l-Kadîr*'de de kullanılan hadisler sadece nakledilmekle yetinilmemiş, yeri geldikçe hadisin, sıhhati, râvîleri ve dereceleri ile ilgili hükümler verilmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Hümâm, Hadis Usûlüne dair ıstıhlara eserinde sık sık yer vermektedir. Hadis Usûlüne dair müstakil bir eseri olmayan İbnü'l-Hümâm'ın diğer İslâm İlimleri gibi hadis ilmini de zamanının büyük hocalarından aldığı bilinmektedir. İşte aldığı bu eğitim ve *Nasbu'r-Râye*'den aldığı yardımıla *Fethu'l-Kadîr*'i yazarken Hadis Usûlünün terimlerini sıkça kullanmaktadır. Hatta bazen ıstıhlaların kullanımındaki hatalara işaret etmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın ıstıhlaları bilmesi ve bunun göstergesi olarak yeri geldiğinde kullanması, *Fethu'l-Kadîr*'in tamamında görülebilen çok yaygın bir durum olduğundan burada sadece birkaç örnek verilecektir.

³⁶⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, I, 41.

Merğînânî'nin “Bu hadis meşhurdur” sözünü; “Müslim ve İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'inde sabittir. Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesâî, rivâyet etmiş, sahâbe ve tâbiûnun oluşturduğu ilk nesil bu rivâyeti kabulle karşılaşmış ve büyük bir kalabalık rivâyet etmiştir. Ebû Hüreyre, Câbir, İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve Ebû Saîd el-Hudrî onlardan bazılarıdır” diyerek açıklamıştır³⁶⁵.

İbnü'l-Hümâm *Hidaye* müellifinin meşhur dediği ve nebiz ile abdest almaya izin veren hadisle ilgili olarak; “Burada bir konu vardır. Meşhur asıl itibariyle âhad, olan ancak sonraki nesillerde tevâtür derecesine ulaşmış olandır. Bu ise öyle değildir. Hatta müteahhirînden pek çoğu bu hadis hakkında tenkitte bulunmuşlardır.” diyerek müellifin meşhur hükmünün doğru olmadığını söyler³⁶⁶. Bu itiraz üzerinde şerh yazdığı kitabın müellifi ve kendi mezhebinden bir şahsiyete ait bile olsa, hatanın giderilmesi yolundaki çabasının ürünüdür.

Hidaye'de başın üç defa meshedilmesi ile ilgili bir rivâyet için geçen “ruviye” ifadesinin temrîz sıygası olduğunu ve zayıflığı hissettirdiğini bildirir³⁶⁷. Zayıf olduğuna işaret ettiği bu rivâyetin ardından Osman (r.a)'dan farklı tarîklarla sahih olarak gelen diğer hadisleri zikreder ve orada yıkamanın üçer defa yapıldığını ancak başı meshe gelince üç defa değil yalnızca bir defa mesh yapıldığını söyleyerek bir bakıma; hadisin zayıflığını aynı râvîden gelen daha sağlam, ancak öncekiyle çelişen haberlerle isbatlama ve cem etme yoluna gitmektedir. Konuyla ilgili olarak Beyhakî'nin “Osman (r.a)'dan başın üç defa meshi ile ilgili rivâyet garîb yollarla gelmiştir. Hafızlara muhalefeti sebebiyle bu rivâyet, ehli ilim katında delil değildir”³⁶⁸ diyerek rivâyetin şâzz olduğuna işaret ettiğini aktarır.

Teyemmümün şartlarını anlatırken, iki vuruşun gerekli olduğunu ifade eden hadislerin yanı sıra, Ammâr'dan gelen ve tek vuruşun yeterli olacağını ifade eden bir hadis nakleder. Ardından da “Ümmetin çoğunun amelinin bu yönde (iki vuruş yönünde) oluşu bu hadisin, Ammâr hadisine karşı tercih sebebidir. Çünkü bir hadis

³⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 207-208.

³⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 123.

³⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 35.

³⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 35.

ümme't tarafından hüsn-i kabul görürse (telakkî bi'l-kabul), bu hadisi, kendisine muarız olana karşı tercihe etmiştir.” diyerek usûl kâidelerine hakimiyetini ortaya koyar³⁶⁹.

Bazı râvîlerden mevkûf bazılarında merfû olarak gelen, imamın kırâatinin imama uyan cemaatin kıraati yerine de geçtiğine dair haberleri zikreder ve ardından “Süfyân, Şerîk, Cerîr ve Ebû'z-Zübeyr, hadisi sahih tarîklerle merfû olarak nakletmişlerdir. Bu durumda bu kimseleri merfû olarak nakletmeyenlerin arasında saymak batıldır. Sika râvî yalnız kalsa bile kabulü vâcib'tir. Çünkü raf' ziyâdedir ve sikanın ziyâdesi makbuldür” diyerek³⁷⁰, hadis usulünün temel terimleri ve kaidelerinden birine vurgu yapar.

Senedi İbn Abbas'ta son bulan korku namazı ile ilgili bir rivâyet için; “Bu, reyin geçerli olmadığı bir alandır. Bu konuda mevkûf da merfû gibidir.” der³⁷¹.

“Senette İbrahim ve Ömer arasında kopukluk/inkitâ' vardır ama bu, bize göre kusur değildir.” dedikten sonra Ahmed b. Hanbel tarafından muttasıl bir senedle aktarılan benzer bir haberi senediyle birlikte zikreder³⁷².

Tirmizî'nin “Hem mevkûf hem de merfû olarak rivâyet edilmiştir. Sanki mevkûf daha sahihtir.” sözünü nakleder ve ardından “Hadisin mevkûf ya da merfû oluşu konusunda teâruz varsa zabt ve adalet ilkeleri sağlanmışsa merfû tercih edilir. Tariklarının fazla olması tercih sebebi değildir”³⁷³ diyerek itiraz eder.

“Bu Saîd (b. Müseyyib)'in mürselidir. Mürseli kabul etmeyenlerin çoğuna göre de makbuldür. Bize göre ise mutlak olarak delildir.”³⁷⁴, “Sahâbînin “sünnettendir” sözü raf' hükmündedir”³⁷⁵, “Buhârî'nin cezm sıygasıyla aktardığı muallak rivâyetleri sahih hükmündedir”³⁷⁶ diyerek hemen hemen tüm hadis ıstılahlarına yeri geldikçe yer

³⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 130.

³⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 246, II, 165.

³⁷¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 98.

³⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 126.

³⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 136.

³⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 344.

³⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 503.

³⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 288.

vermektedir. “من حديث أنس يرفعه”³⁷⁷, “تکلم فيه”³⁷⁸, “متروک”³⁷⁹, “الحبر الواحد”³⁸⁰ gibi terimleri de kitabında sık sık kullanmaktadır.

Yemin kefaretinin yemin bozulmadan önce gerekmeceğini zikrederken karşıt görüş olarak delil getirilebilecek olan “Yeminini bozsun, sonra daha hayırlı olan işi yapsın.”³⁸¹ anlamındaki hadisi aktardıktan sonra “Biz de deriz ki” diyerek Buhârî’de, *sünen* ve *müsned*lerde geçtiğini belirttiği bazı hadisler zikreder ki, bu hadislerde önce yemini bozma sonra kefaret ödeme tavsiye edilmiştir. Bu hadislerin ardından karşı tarafın delil olarak öne sürebileceği “sonra” ibaresinin geçtiği hadisin sahihlere muhalefetinden dolayı şazz olduğunu bildirir. Ayrıca bu durumun hadis ilminde geçen münkerin tanımına tam olarak uyduğunu, çünkü münkerin kendisinden daha sika olan râvîye muhalefet eden râvînin rivâyeti olduğunu hatırlatarak hadis usulüne dair bilgisini ortaya koyar³⁸².

İbnü'l-Hümâm’ın yeri geldikçe hadis ıstılahlarını kullanması, Merğînânî’nin kullandığı ıstılahların anlamını açıklaması ya da hatalarına işaret etmesi onun usûl bilgisine hâkimiyetini göstermektedir. Bu hakimiyet eserin tamamında kendisini hissettirmektedir. Ancak yukarıda da zikredildiği üzere *Fethu'l-Kadîr*’i yazarken elinden düşürmediği Zeylaî’nin *Nasbu'r-Râye*’sinin bu konudaki etkisini göz ardı etmemek gerekir. Onun naklettiği ıstılah ve bilgileri çoğu kez aynen nakleden İbnü'l-Hümâm örneğin “garîb” terimini kullanmakta da ona tâbî olmuş, ve terimin asıl anlamına işaret etmemiştir. Zeylaî eserinde kaynaklarda bulamadığı metinler için “Garîp” lafzını kullanmış³⁸³, İbnü'l-Hümâm da aynı terimi eserinde aynı anlamda kullanmıştır. Oysa garîb’in Hadis Usûlündeki tanımı daha çok “Sahih olsun, zayıf olsun; tarikları çok olsa bile tek râvînin infirad ettiği hadis³⁸⁴” şeklinde yapılmaktadır. İbnü'l-Hümâm bu terimin kullanımı için Zeylaî’nin ismini anarak ya da anmadan herhangi bir açıklama ya da düzeltme yapmamış, aksine Zeylaî’nin kullandığı anlamda kullanmıştır.

³⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 23.

³⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 23.

³⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 20.

³⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 21.

³⁸¹ Hadislerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Bu çalışmanın “Yemin Hadisleri Tahrici” bölümü.

³⁸² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 80.

³⁸³ Zeylaî, a.g.e. III, 167.

³⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 136; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 217; Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 191.

Eserdeki usûl terimlerinin kullanımına dair bu başlıkta zikredilebilecek örnekler değişik vesilelerle değişik başlıklar altında da zikredileceğinden yukarıdakilerle yetinilmiştir.

Bu bilgilerin ardından Fethu'l-Kadîr'deki rivâyetlerin senet ve metin yönünden değerlendirilmesine yer verip, genel olarak rivâyetlerin hangi şekillerde yer aldığını görebiliriz.

B. Fethu'l-Kadîr'de Metin ve Senetle İlgili Uygulamalar

1. Senetle İlgili Uygulamalar

İbnü'l-Hümâm'ın eserinde hadislerin senetleri konusunda birbirinden farklı tutumlar içinde olduğunu görmekteyiz. Bazı hadisleri tüm senetleriyle veren İbnü'l-Hümâm, bazılarında senedi söz konusu yapmaz sadece metni verir. Bazen sahâbî râvînin adını zikreder, bazen cerh edilmiş râvîyi zikreder. Eserin tamamında senetlerle ilgili bir ilkenin benimsendiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak bazı tercihlerin sebepleri anlaşılabilir. Senetle ilgili tasarruflarını aşağıdaki alt başlıklarla sınıflandırmak mümkündür.

a) Senetle İlgili Bilgi Vermeden Nakletmek

İbnü'l-Hümâm'ın bütün hadisleri senediyle birlikte vermek gibi bir ilke benimsemeyip genellikle diğer fıkıh kitaplarında olduğu gibi hadisleri senetsiz olarak verdiği görülmektedir³⁸⁵. Senetsiz olarak verdiği hadisleri; bazen **فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ** veya **قَوْلُهُ** **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** veya **حَدِيثُ** gibi kesin ifadeler, bazen da zayıflığı hissettirmek üzere temrîz sıygasıyla nakletmektedir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla senetsiz olarak verdiği metinler, İbnü'l-Hümâm'ın hafızasından veya başka bir kaynaktan naklettiği, konuyla doğrudan ilgili olmayan ve *Nasbu'r-Râye*'de geçmeyen metinlerdir.

b) Senetle İlgili Bilgi Vererek Nakletmek

Senetsiz nakledilen metinlerin yanı sıra İbnü'l-Hümâm'ın bazı metinleri senetleriyle birlikte verdiği de görülmektedir. Ancak senedin bazen tamamını veren

³⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 104, IV, 68, IV, 273, VII, 158, 345.

İbnü'l-Hümâm, bazen sadece sahâbî râvîsini zikretmekte, bazen de ayrıntıya girmeden senedin durumuna dair bilgi vermektedir.

İbnü'l-Hümâm, abdestte mazmaza ve istinşakla ilgili hadislerin birini senediyle birlikte naklederken³⁸⁶, bir başka yerde Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde geçen mevkûf ya da merfû oluşu tartışılan bir rivâyeti nakleder³⁸⁷ ve kaynağını Tahâvî olarak gösterdiği bir rivâyeti naklederken tüm senedi zikreder³⁸⁸. Bunların dışında tüm senedi zikrettiği başka yerler de vardır.³⁸⁹

Rasûlullah (s.a)'ın Sâd Suresini okurken secde ettiğini bildiren rivâyeti kaydettikten sonra benzer bir rivâyetin Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde de geçtiğini bildiren İbnü'l-Hümâm, Ebû Hanîfe'nin zikrettiği senedi tam olarak verir³⁹⁰. İbnü'l-Hümâm muhtemelen genel olarak Hanefî mezhebi, özelde de Ebû Hanîfe'nin hadisçiliğini eleştirenlere yanıt olması ya da isteyenler tarafından senedin görülüp incelenebilmesini sağlamak amacıyla Ebû Hanîfe'nin mevkûf ya da merfû rivâyetlerini³⁹¹ ya da Tahâvî gibi Hanefî mezhebine mensup alimlerden tahrir ettiği hadisleri senediyle birlikte vermektedir. Burada yukarıda söz konusu ettiğimiz düşünce etkili olabileceği gibi İbnü'l-Hümâm'ın elinde bu kaynakların var olması ve hadisleri kaynaklarında senetleriyle birlikte görmesi de etkili olabilir.

Senedini verdiği bir hadisi Hâkim eş-Şehîd'in (334/945) *Kâfi*'sinin "ıtk" bölümünden naklettiğini bildiriyor³⁹². Bu hadis *Nasbu'r-Raye*'de ilgili bölümde rastlayamadığımız bir hadistir. Yine Zeylaî'nin nakletmediği bir hadisi "Ebû Bekir er-Râzî *Ahkâm*'ında rivâyet etmiştir" diyerek, senedinin de tamamını vererek aktarıp hadisin merfû olduğunu zikreder³⁹³. Ancak kitabın bütününe bakıldığında *Nasbu'r-Raye*'de zikredilmeyen bir hadisin İbnü'l-Hümâm tarafından senediyle birlikte verildiği çok nadir rastlanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Senedi verilen rivayetlerin

³⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 26, III, 203, 204, 209.

³⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 346, V, 29.

³⁸⁸ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, III, 110; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 407.

³⁸⁹ Benzer örnekler için bkz: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 100, 107, 128, 300, 382, 383, VI, 34...

³⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 11.

³⁹¹ bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 167-168, 232, 352, 455, IV, 267, 393, V, 242, 345, 383, VI, 38, 69.

³⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 392.

³⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 92.

neredeysi tamamı Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinde zikrettiği rivayetlerdir ki, İbnü'l-Hümâm metinleri senetleriyle birlikte oradan nakletmiştir.

İbnü'l-Hümâm senedin tamamını kaydetmenin yanında bazen senetle ilgili bilgi de verir. Örneğin; “Taberânî *el-Mu'cemu'l-Kebir* ve *el-Evsat*'ta rivâyet etti. Birinin isnadı ceyyiddir”³⁹⁴, “İbn Mâce Abdurrahman b. Ziyad b. En'um tarîkı ile rivâyet etti”³⁹⁵. “Ebû'l-Alâ'dan başkası merfû olarak nakletmemiştir, o da tefsir kitabında merfû olarak naklederken, talak kitabında mevkûf olarak nakleder”³⁹⁶ “Hadisi Yahya b. Hâşim, A'meş'ten rivâyet etmiştir”³⁹⁷ “Ebû Dâvûd'da sahih bir senedle İbn Abbas'tan gelmiştir.”³⁹⁸ “Tâvûs, Muâz'a erişmemiştir.”³⁹⁹ gibi ifadelerle hadisin sıhhat derecesini tam olarak belirtmemekle birlikte, senedin zayıflığı ve sıhhatine dair ipuçları verir.

Bir başka konuda senedinin tamamını zikrettiği bir hadiste, peygamberimizden nakil yapanın sahâbî olup olmadığını tesbit üzere: “Hadis hakkında Ebû Dâvûd ve Münzirî yorum yapmamıştır. İbn Maîn'e Ka'b'ın Rasûlullah (s.a)'la sohbetinin olup olmadığı sorulmuş, O da; “Hadisçiler O'nu gördü, diyorlar.” demiştir. Talha'nın ev halkı ise Ka'b'ın Rasûlullah (s.a)'la sohbetinin olmadığını söylüyor. Ancak işin ehli itiraf ettikten sonra durum tamamdır. İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ındaki rivâyet de buna delildir. Rivâyet zinciri şöyledir.” diyerek tüm senedi verir⁴⁰⁰. Ancak bu meyanda zikredilen tüm bilgiler tamamen *Nasbu'r-Râye*'den alınmıştır⁴⁰¹.

Bir başka hadisin senedi ve râvîlerinden biri ile ilgili olarak *Nasbu'r-Râye*'den uzunca alıntı yapan İbnü'l-Hümâm yine alıntı yaptığı kaynağı zikretmez⁴⁰². Mevkûf bir haberle ilgili olarak “Abdulalâ'nın *Tefsir*'inde rivâyetinden başka hiç kimse merfû olarak zikretmemiştir. O da talak kitabında mevkûf olarak zikretmiştir.” diye verdiği bilgiyi Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*'de “Tirmizî dedi ki:” şeklinde bilginin sahibine işaret

³⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 179.

³⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 181.

³⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 191.

³⁹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 20.

³⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 27.

³⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 189.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 26.

⁴⁰¹ Zeylaî, a.g.e. I, 17-18.

⁴⁰² Zeylaî, a.g.e.III, 356-357; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 343-344.

ettikten sonra aktarır⁴⁰³. Ancak İbnü'l-Hümâm bu bilgileri aktarırken ne Zeylaî'nin ne de Tirmizî'nin adını anmaktadır⁴⁰⁴.

c) Sıhhat Değerlendirmesiyle Birlikte Nakletmek

Senedi zikretmek ya da senetle ilgili genel bilgi vermenin yanı sıra İbnü'l-Hümâm bazan hadisle ilgili sıhhat değerlendirmelerini de aktarır. “Tirmizî rivâyet etti ve hadisinden hasen, garîb olduğunu söyledi⁴⁰⁵.” “Tirmizî ve Hâkim sahih hükmünü verdi⁴⁰⁶”, “Beyhakî ve İbn Hibbân sahih hükmünü verdi⁴⁰⁷”, “Beyhakî bunun sağlam olmadığını söyledi.”⁴⁰⁸, “Dârakutnî zayıf dedi⁴⁰⁹”, “Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir⁴¹⁰” gibi kısa ve net bir biçimde hadisler hakkında değerlendirmeler yapar.

İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'de zikrettiği hadislerle bakıldığında genel olarak Merğînânî'nin zikrettiği hadislerin çoğunun ve Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'de zikredip İbnü'l-Hümâm'ın da şerhine aldığı hemen bütün hadislerin sıhhat derecesini bildirdiğini, en azından yukarıda zikredildiği şekliyle kısa ve net bir şekilde naklettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu fıkıh kitapları için hem oldukça gerekli hem de oldukça faydalı bir yoldur. İşte *Fethu'l-Kadîr*'i diğer fıkıh kitaplarından ayıran önemli özelliklerden birisi de budur. Ancak bu yöntemi eserin tamamında görmek mümkün değildir. Çünkü İbnü'l-Hümâm'ın ya elindeki başka kaynaklardan zikrettiği ya da hafızasından nakletmediği hadislerle ilgili böyle bir bilgi nakletmediğini görmekteyiz. Çünkü sıhhat derecelerine dair verdiği bilgilerde de İbnü'l-Hümâm'ın ilk kaynağı yine *Nasbu'r-Râye*'dir⁴¹¹.

d) Ricâl Değerlendirmesiyle Birlikte Nakletmek

Genel olarak hadisin sıhhat derecesini bilmenin yanı sıra bu dereceye ulaşması veya düşmesine sebep olan durumları da bilmek esastır. Pek tabiidir ki bu daha çok hadis ilminin uzmanlık alanına girdiğinden, fıkıh veya usûl kitaplarında bu tür ayrıntılı

⁴⁰³ Zeylaî, a.g.e. III, 167.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 191.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 179, 204, IV, 222.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 180.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 204.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 80.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 82.

⁴¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 189.

⁴¹¹ Karşılaştırma için bkz. Zeylaî, a.g.e. III, 230-231; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 102-103.

bilgilere çok fazla rastlanmamaktadır. Ancak *Fethu'l-Kadîr*'de İbnü'l-Hümâm'ın hadislerin sıhhati veya zayıflığının yanı sıra bu hükümlerin temelini oluşturacak ricâl ilmine dair de çok fazla bilgi aktardığı görülmektedir.

Konuları işlerken temel argüman olarak kullandığı hadislerin pek çoğunun ricâlî ile ilgili olarak bilgi veren İbnü'l-Hümâm, çoğu zaman bu bilgilerin temel kaynaklarını da vermektedir. Ya müellif ya da eser ismi vererek herhangi bir râvînin kim tarafından tevsîk ya da taz'îf edildiğini bildirir. Bu ayrıntılı bilgiler sadece *Nasbu'r-Râye*'de geçen hadislerle ilgili olarak verilmektedir. *Nasbu'r-Râye*'de geçmeyen hadisler için İbnü'l-Hümâm'ın rical değerlendirmesi yaptığına rastlamak neredeyse imkansızdır.

Ricâl değerlendirmesi yaparken İbnü'l-Hümâm eserini çok fazla uzatmamak endişesiyle veya eserin fûrû-ı fıkha dair olduğunun bilinciyle çok kısa değerlendirmelere yer vermiş, bazen değerlendirmenin sahibine işaret etmemiş ve en kısa yoldan en hızlı şekilde sonuca ulaşmayı hedeflemiştir.

“Hadis zayıftır, çünkü hadisi Yahyâ b. Hâşim, A'meş'ten rivâyet etmiştir. A'meş ise metrûktür⁴¹²” misvakla ilgili bir hadisin râvîsi ile ilgili olarak “hakkında tenkit yapılmıştır”⁴¹³, “Dârakutnî râvîlerin hepsi de sikadır, dedi⁴¹⁴. “Nâsîh b. Abdullah sebebiyle zayıftır⁴¹⁵”, “Senette Ahmed b. Meysera vardır, O da metrûktür⁴¹⁶,” “İbn Maîn, (A'meş) zayıftır, derken; Ebû Hâtim, onun sadûk olduğuna hükmetti⁴¹⁷,” gibi değerlendirmeler yaparak, fıkıh şerhini aşacak düzeyde hadis ilmine dâir bilgiler aktarır.

Görebildiğimiz kadarıyla Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'de zikretmediği ve Hanefilere karşı kullanılması muhtemel olan “لا يُحَرَّمُ الْحَرَامُ الْحَلَالُ” hadisini⁴¹⁸ nikah kitabında zikrettikten sonra; “İbn Abbas hadisi Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî sebebiyle zayıf görülmüştür. Çünkü Yahyâ b. Maîn onu yalancılıkla ta'n etmiştir. Buhârî, Nesâî, Ebû Dâvûd, “O bir şey değildir.” demiştir. Abdulhak bu rivâyeti İbn Ömer'den

⁴¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 20.

⁴¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 23.

⁴¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 335.

⁴¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 115.

⁴¹⁶ Zeylaî, a.g.e. IV, 8; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 280.

⁴¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 351.

⁴¹⁸ İbn Mâce, Nikah, 35, 63; Dârakutnî, *Sünen*, III, 268; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 265; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, V, 93, VII, 183.

nakletmiş ve “İsnadında İshak b. Ebî Ferve vardır ve o da metruktür.” demiştir.” şeklinde bilgi vermektedir⁴¹⁹ ve bu bilgiler Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinde bulamadığımız bilgilerdir. Ancak istisnâî bir durum olarak *Nasbu'r-Râye*'de geçmediğini zannettiğimiz bu hadis ile ilgili bilgilere İbnü'l-Hümâm başka kaynaklardan ulaşmıştır. Şu da belirtilmelidir ki, İbnü'l-Hümâm'ın hadis ile ilgili kaynaklara ulaşip da *Nasbu'r-Râye*'dekinden farklı ya da daha fazla bilgi aktarımı, *Fethu'l-Kadîr*'de sık rastlanan bir durum değildir.

e) Sıhhat Değerlendirmesi Konusunda Tercihle Bulunmak

İbnü'l-Hümâm, bazen senedle ilgili bilgiler verirken hadis alimlerinin verdiği hükümleri yorumlar, itiraz eder ve yeri geldiğinde de tercihte bulunur. Özellikle isim ve künyelerin tesbitinde yanlışlık veya bir râvî hakkında iki farklı yorum varsa böyle durumlarda doğruyu tesbit adına farklı delillerle itiraz eder, gerektiğinde de tercih yapar. Namazda sesli gülmenin abdesti bozacağı konusundaki hadisi zikrederken, Zeylaî'nin de zikrettiği mürselleri, senedleriyle birlikte aktardıktan sonra şöyle der: “(Ebû Hanîfe'nin rivâyet ettiği hadisin senedinde geçen) Ma'bed'in Rasûlullah (s.a) ile sohbetinin olmadığı ve bu sebeple rivâyetin de mürsel olduğu söylendi. Bu konuda düşünülmesi gerekir. Çünkü Rasûlullah (s.a) ile sohbeti olmayan Ma'bed, Hasan Basrî'nin “Ma'bed'den uzak durunuz, çünkü o, sapmış ve saptırmıştır.” dediği kişidir. Bu ise, Ebû Hanîfe'nin de *Müsned*'inde açıkça belirtildiği üzere Ma'bed el-Huzâî'dir ve Rasûlullah (s.a) ile sohbetinde şüphe yoktur.” der. İbnü'l-Hümâm kendi görüşünü isbatlamak üzere İbn Mende ve Ebû Nuaym'ın sözkonusu kişiyi sahabilerden saydığını söyler ve Onunla ilgili olarak Câbir'den rivâyet ettikleri hadisi nakleder. Bu açıklamalardan sonra son sözü ise; sıhhati sabit olan mürselin kendilerine göre delil olduğudur⁴²⁰. Zeylaî, Ebû Hanîfe'nin Ma'bed'den yaptığı bu rivâyetle ilgili olarak “Dârakutnî, “Ebû Hanîfe bu rivâyeti Mansûr'a nisbet konusunda yanılmıştır. Mansûr bunu Muhammed b. Sîrin'den, Muhammed de Ma'bed'den rivâyet etmiştir ki Ma'bed'in Rasûlullah (s.a) ile sohbeti vâkî değildir. O'nun tabiîn içinde kaderle ilgili ilk kez konuşan kimse olduğu söylenir. Bu hadisi Mansûr'dan ve İbn Sîrin'den Ğaylân b. Câmi' ve Hüseyim b. Beşîr de rivâyet etmiştir. İkisi de senedi hafızada tutma

⁴¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 212.

⁴²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 53.

konusunda Ebû Hanîfe'den daha iyidir.” der ve bu şekilde rivâyet eder. İbn Adıyy ise “Ebû Hanîfe'den başka hiç kimse isnadda “Mabed'den” dememiştir. Ebû Hanîfe bu konuda hata etmiştir.” der⁴²¹.” Bu konuyla ilgili olarak *Nasbu'r-Raye*'de verilen bilgilere katılmadığı için olsa gerek; İbnü'l-Hümâm bu bilgileri aktarmaz. Ancak Fethu'l-Kadir'in notlar ekleyerek yeni baskısını yapan Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî bu Ma'bed'in; Huzâî olmadığını söyler⁴²² ve görüşünü; İbn Hacer'in *Dirâye*'deki “İmam Muhammed'in *Âsâr*'da Ebû Hanîfe'den yaptığı rivâyet, Mansûr'dan son olarak da Hasan'dan gelmektedir. Orada Ma'bed yoktur” sözüyle⁴²³ delillendirir ve ardından “İbnü'l-Hümâm'ın Huzâî'nin Rasûlullah (s.a)'la sohbet ettiğini desteklemek üzere İbn Mende ve Ebû Nuaym'ın rivâyet ettiği hadisi zikretmesi faydasızdır” der.

Âdet kanamasının azami ve asgari süresi ile ilgili hemen hepsi zayıf olarak değerlendirilen hadisleri râvîleri ve ta'n noktalarıyla birlikte *Nasbu'r-Râye*'den neredeyse olduğu gibi nakleden⁴²⁴ İbnü'l-Hümâm ardından; “Bunlar çeşitli tariklerle Rasûlullah (s.a)'tan aktarılan hadislerdir. Bu, zayıfı hasen derecesine çıkarır. Çünkü şer'î ölçülere akılla ulaşamaz. Burada mevkûf da merfû hükmündedir. Senette zayıf râvî bulunmasına rağmen, sahabe ve tabiînden rivâyet edilenlerin çokluğu kişiyi mutmain kılar. Sonuç olarak bunun dinde bir yeri vardır.” şeklinde kendi görüşünü dile getirir⁴²⁵.

Senette adı geçen Husayf için “Hakkında konuşulmuşsa da hüküm başka hadislerle de sâbit olmuştur.” diyerek sanki bazı zayıf hadislerin itibar için yazılabileceğine işaret etmektedir⁴²⁶. Bu yorumla İbnü'l-Hümâm bütün zayıf hadisin ihmâlini değil, özellikle zayıflıkları çok fazla değilse i'mâlini benimsediğini hissettirmekte, şahit olarak yazılmasında sakınca görmemektedir.

⁴²¹ Zeylaî, a.g.e. I, 51.

⁴²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 52.

⁴²³ İbn Hacer, *Dirâye*, I, 37.

⁴²⁴ karşılaştırma için bkz. Zeylaî, a.g.e. III, 230-231; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, IV, 102-103.

⁴²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 165.

⁴²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 209.

Bir başka râvî ile ilgili olarak “İbn Maîn, (o) zayıftır” Ebû Hâtim, ise “sadûktur” dedi. İkisinin sözü arasında çelişki yoktur. Çünkü doğruluk sıfatı, diğer zayıflık sebeblerini nefyetmez.” diyerek yorum yapar⁴²⁷.

Merğînânî'nin talak kitabında zikrettiği Zeylaî'nin de “Bu lafızla garîbdir.” dediği⁴²⁸ hadisin yalnızca baş tarafını verdikten sonra, “Bu lafızla garîbdir, ancak manası rivâyet edilmiştir. Dört sünen sahibi, Eyyûb es-Sahtiyânî'den gelen bir hadisi tahrir etmişlerdir.” diyerek⁴²⁹ hadisin metnini, ardından Tirmizî'nin metnini nakleder ve ardından şu açıklamayı yapar: “Hadisi Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Mâce tahrir etmiştir. Tirmizî hadisin hasen garîb olduğunu söylemiştir. Nâfi' İbn Ömer'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Salim'den ve İbn Ömer'den mevkûf olarak nakledilmiştir. Eyyub es-Sahtiyânî'den başka bu haberi merfû olarak nakleden kimseyi bilmiyoruz. İsmail b. İbrahim, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin bu hadisi bazen merfû bazen ise mevkûf olarak zikrettiğini söyledi. Vakf ve raf'ın teâruzunda, daha önce de defalarca söylediğimiz üzere, bütün bu söylenenler hadise zarar vermez.⁴³⁰ Bu bilgilerin tamamı özetleme yoluyla Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinden alınmıştır⁴³¹. Yalnızca son cümle İbnü'l-Hümâm'ın kendi yorumudur. Bu yorumuyla hadisin merfû olarak değerlendirilmesinin gerektiği yönünde tercihini bildirir.

İbnü'l-Hümâm, abdestte sakalların hilâllenmesi konusuyla ilgili bazı rivâyetleri *Nasbu'r-Râye*'den aktardıktan sonra, râvîlerinin durumu ile ilgili aynı eserden alıntılar yapar. Ancak yeri geldiğinde de yanlış olduğunu düşündüğü noktalara itiraz eder. Konuyla ilgili bir hadisi rivâyet eden Âmir b. Şakîk'i Zehebî'nin zayıf saydığını, aynı kişi için Ebû Hâtim'in de “Sağlam değildir.” dediğini aktardıktan sonra kendi görüşünü; “İlk olarak; bu ta'n müphemdir ve makbul değildir İkincisi, kabul etsek bile bu, hadisi zayıf derecesine düşürmez. Son söz olarak; hadis üzerindeki bu ihtilaf, hadisi hasen derecesinden daha aşağı dereceye düşürmez⁴³².” şeklinde ifade ettikten sonra kendi görüşünü desteklemek üzere Tirmizî'nin, Buhârî'den aktardığı “Bu konuda

⁴²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 351.

⁴²⁸ Zeylaî, a.g.e. III, 234.

⁴²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 122.

⁴³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 122.

⁴³¹ Krş. Zeylaî, a.g.e. III, 235.

⁴³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 29.

elimde olan en sağlam hadis Osman'ın hadisidir.” sözünü Zeylaî ve Tirmizî'nin eserlerine işaret etmeden aktarır.

Aynı konu ile ilgili olarak İbnü'l-Hümâm, bazen senedlerin tamamını bazen da ilk râvîsinin ismini vererek Zeylaî'nin aktardığı hadislere işaret etmeye devam eder⁴³³. Ancak yine son söz kendisindedir: İbnü'l-Hümâm'a göre; bu hadisler ondan fazla sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir ve hepsi zayıf olsa bile tariklarının çokluğu sebebiyle delil oluşu sabittir. Hiç biri bir diğerini hasen mertebesinden aşağı düşürmez. Ebû Hanîfe, Rasûlullah (s.a)'ın bunu devamlı yaptığının sabit olmadığını yalnızca mücerred bir fiil olarak aktarıldığını söyleyerek sünnet değil de müstehab hükmünü verir. Buna İbnü'l-Hümâm, Ebû Dâvûd'da geçen ve zayıflığı isbatlanmayan “Rabbim bana böyle emretti.” hadisiyle itiraz eder ve “Bu, devamlılığın açıkça nakledilmesine ihtiyaç duymaz. Çünkü Allah'ın emri, devamlılığa hamledilir.” der. Bütün bu açıklamaların ardından son sözü ise; “*Mebсут*'ta da Serahsî'nin tercih ettiği gibi Ebû Yusuf'un sözü tercihe şayandır.” şeklindedir⁴³⁴. Bu delil karşısında İbnü'l-Hümâm'ın mezheb imamının görüşünü terk ettiğinin yalnızca bir örneğidir ve İbnü'l-Hümâm'ın nasslar karşısındaki tutumunun, mezheb taassubundan uzak oluşunun ve tenkitçi ilmî zihniyetinin açık göstergesidir.

İbnü'l-Hümâm rivâyetlerden birinde geçen Amr b. Ferrûh ile ilgili olarak Beyhakî'nin “Yalnızca Amr b. Ferrûh merfû olarak zikretmiştir. O da zayıftır.” tesbitini aktarır. Sonra yine Zeylaî'nin verdiği bilgilere dayanarak “Zehebî, Ebû Dâvûd, İbn Maîn ve Ebû Hatim gibi işin üstadlarından Amr b. Ferrûh'un sika sayıldığını aktarmıştır.” der. Bu nakillerden sonra “Raf”, bir tür ziyadedir ve sika râvîden gelirse makbûldür.” diyerek⁴³⁵, Beyhakî'nin taz'ifini değil yukarıda zikredilen imamların tevsikini tercih eder. Oysa Zeylaî, yalnızca görüşleri aktarmış, bir tercihte bulunmamış ve hadis hakkında hüküm vermemiştir⁴³⁶. İbnü'l-Hümâm'ın *Nasbu'r-Râye*'den farklı olarak *Hidâye*'ye yaptığı en önemli katkılardan biri de söz konusu bu tercihleridir.

⁴³³ bkz. Zeylaî, a.g.e. I, 24-26; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 30.

⁴³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 30-31.

⁴³⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 378.

⁴³⁶ bkz. Zeylaî, a.g.e. IV, 11.

2. Metinle ilgili Uygulamalar

Fıkıh ilmi açısından hadislerin delil olan tarafları senetlerinden çok metinleri olarak görülmüş ve bu nedenle hadisler genellikle senetsiz olarak zikredilmiş, metin ve mana öncelikle önemsenmiştir.

Bir fıkıh şerhi olan *Fethu'l-Kadîr*'de de hadisleri incelemeye tâbi tutarken öncelikle metinlerin nasıl kullanıldığının tesbit edilmesi gerekmektedir. Çünkü metnin nasıl kullanıldığı, kullananın hadise bakışına ilişkin ciddi ip uçları taşımaktadır. Yukarıda senetlerle ilgili tasarruflarını tesbit etmeye çalıştığımız İbnü'l-Hümâm'ın hadis metinlerini kullanımı ile ilgili olarak tüm kitapta hakim olan tek bir ölçünün benimsenmediği görülmektedir. Aksine İbnü'l-Hümâm metni serdederken birbirinden farklı birkaç yol izlemiş, farklı amacına yönelik olarak bazen metni tam verirken, bazen yalnızca ilgili bölümle yetinmiştir. Bazen konuyu ilgilendiren bir rivâyetle yetinirken, bazen aynı anlamı veren birden çok rivâyeti ard arda sıralamıştır. Bu birbirinden farklı kullanımların örnekleri ve muhtemel sebepleri aşağıdaki alt başlıklarda değerlendirilebilir.

a) Aynı anlamı veren birden çok metin nakletmek

İbnü'l-Hümâm işlediği konuyla doğrudan ilgili olan hadislerin yalnızca biriyle yetinmez, aynı anlamı veren hadislerin mümkün olduğunca tamamını vermeye çalışır, kullandığı hadis sahih olsa bile pek çok rivâyeti ard arda sıralar. Muhtemelen bu durum görüşünü kuvvetlendirmek amacına yönelik olduğu kadar, sünnet malzemesini göz önüne serme amacına da yöneliktir. Hemen hemen her konuda aynı tutumu sürdüren İbnü'l-Hümâm, mazmaza ve istinşakın sünnet olduğunu isbatlamak üzere Peygamberimizin abdestini anlatan yirmi iki ayrı sahabenin ismini, rivâyetlerin nerede geçtiğini ve bu rivâyetlerde mazmaza ve istinşakla ilgili ayrıntıları özet bir biçimde üç sayfada verir⁴³⁷. Zeylaî, bu hadislerin râvîlerinin sayısının yirmiye ulaştığını bildirmiş ancak yirmibir hadis zikretmiştir⁴³⁸. İbnü'l-Hümâm ise bu rivâyetlere Amr b. Şuayb'ın babasından; O'nun da dedesinden yaptığı başka bir rivâyeti ekleyerek sayıyı yirmi ikiye

⁴³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 24-26.

⁴³⁸ Zeylaî, a.g.e. I, 10-16.

çıkartır, ancak rivâyetin senedini zikreder metni daha sonra zikredeceğini bildirir⁴³⁹. Tüm bu hadislerin sıralanmasının amacı mazmaza ve istinşaka Rasûlullah (s.a)'ın devam ettiğini bildirmektir.

Namazda başkasının duyacağı kadar sesli gülmenin abdesti bozacağını bildiren mürsel haberleri zikreden ve mürselin kendilerine göre delil olduğunu da tekrarlayan İbnü'l-Hümâm, ancak bizim bu hükmü vermemizin sebebi yalnızca bu mürseller değildir diyerek, konuyla ilgili müsned haberleri de zikreder ve dikkatlerimizi haberlerin birbirini desteklemesine gösterdiği hassasiyete yöneltir⁴⁴⁰.

Adet kanamasının azamî ve asgarî süresi ile ilgili hemen hepsi zayıf olarak değerlendirilen pek çok hadis zikredip⁴⁴¹ farklı tarikaları bir arada değerlendirerek zayıf bile olsa rivâyetlerin hüccet değeri olduğuna işaret eder ki, rivâyetlerin tamamını kullanmanın en pratik faydası da budur.

Hür kadının üzerine cariyenin nikahlanmayacağını bildiren kimisi merfû, kimisi mevkûf pek çok haberi, kaynağı ve râvîleriyle birlikte zikretmektedir⁴⁴². Bunun yanı sıra misvakın abdestin sünnetlerinden biri olduğunu ifade ederken; misvakla ilgili aralarında küçük lafız farkları olan dokuz hadis⁴⁴³, Rasûlullah (s.a)'ın abdestsiz olarak selam almayı ile ilgili dört hadis⁴⁴⁴ nakleder.

Loğusalığın azamî süresi ile ilgili haberleri naklettikten sonra bu haberlerin zayıf yollarla bize geldiğini ancak bu çokluk sebebiyle haberlerin hasen derecesine çıktığını söyler⁴⁴⁵. Kızının iznini almadan onu evlendiren baba ile ilgili hadisin kullandığı tarîki mürsel olunca; İbnü'l-Hümâm mürselin kendilerine göre hüccet olduğunu söylemekle yetinmez; aynı hadisi muttasıl müsnet tarikalarıyla birlikte yeniden zikreder⁴⁴⁶.

Rasûlullah (s.a)'ın sarığının kıvrımı üzerine secde yaptığını ifade eden pek çok hadis zikreder⁴⁴⁷. Ardından söyledikleri ise onun sıhhati yönünden hadis çeşitleri ile

⁴³⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 24-26.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 52-53.

⁴⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 165.

⁴⁴² Zeylaî, a.g.e. III, 175; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 227.

⁴⁴³ Zeylaî, a.g.e. I, 8-9; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 22-23.

⁴⁴⁴ Zeylaî, a.g.e. I, 5-6; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 18-19.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 190.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 252-253.

⁴⁴⁷ Zeylaî, a.g.e. I, 384-385; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 311-313.

ilgili bilgi ve yorumunun hadisçilerinkiyle örtüştüğünü gösterir. Çünkü İbnü'l-Hümâm; aktardığı hadislerin tamamının zayıf olduğu kesinleşse bile, tariklarının çokluğundan dolayı hasen mertebesine çıkacağını, zayıfın tamamen asılsız ve batıl anlamına gelmediğini; aksine sahih olabilme ihtimaliyle birlikte; hadis ehline itibar edilen şartları taşımadığını, ancak bir karine ile birleştiğinde sahih olabileceğini dile getirir⁴⁴⁸. “Sen ve malın babana aitsiniz⁴⁴⁹.” hadisinin birden çok farklı târîkini ve metnini Zeylaî’den nakleder. Bu bağlamda hadisin önce sahih ve yaygın olan tarikları verilmiş, ardından da Taberânî’nin *el-Muceму’s-Sağîr*’inde ve Beyhaki’nin “*Delâilün-Nübüvve*”sinde geçen bir hadis hem Zeylaî hem de İbnü'l-Hümâm tarafından nakledilmiştir⁴⁵⁰.

İbnü'l-Hümâm bir konuda birden çok hadis zikretmişse bu hadisler genelde Zeylaî’nin de eserinde kullandığı hadislerin tamamı, ya da bunlar içinden İbnü'l-Hümâm’ın tercih ettikleridir. Ancak bazen O’nun hadis aktarmadığı konularda da İbnü'l-Hümâm başka kaynaklara başvurarak bazı hadisler zikreder: Abdesti bozan şeyler konusunun hemen başında zikrettiği iki hadis bunlara sadece bir örnektir. Söz konusu iki hadisten biri ile ilgili ne kaynak ne hüküm olarak hiçbir bilgi vermezken, bir tanesinin hem kaynağını verir hem de râvîlerinden birisi ile ilgili olarak verilen zayıf hükmünü aktardıktan sonra haberin mevkûf olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağını bildiren yorumlar nakleder⁴⁵¹. Bu hadislerden biri merfû olarak sabit değilse de diğeri, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından bazılarında da geçen meşhur bir hadistir⁴⁵².

Aynı anlamı veren birden çok rivâyeti sıralama konusunda İbnü'l-Hümâm aynı usulü şerh boyunca sürdürür, ancak daha önce zikrettiği rivâyetleri tekrar kullanmak durumunda ise önceki rivâyetlere işaret etmekle yetinir. Örneğin daha önce ıtk kitabında zikrettiği bazı hadisleri siyer kitabında tekrarlaması gerektiğinde, sadece rivâyetlerden birini zikreder ve “Bu konuda daha önce de zikrettiğimiz başka hadisler vardır. Ubeyd et-Tâif’in müslüman oluşu ile ilgili rivâyet, bu hadislerdendir. Aynı

⁴⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 313.

⁴⁴⁹ Ebû Dâvûd, *Büyû*, 77, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 180, 214; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 756.

⁴⁵⁰ Zeylaî, a.g.e. III, 338; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 243.

⁴⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 39.

⁴⁵² Tirmizî, *Tahâret*, 93, İbn Mâce, *Tahâret*, 115; Beyhaki, *Sünenü'l-Kübrâ*, I, 344, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 42, 204, 262.

şekilde Ebû Bekra ve Münbais de bu müslüman olanlardandır. Bütün bu rivâyetler itk kitabında geçmişti, oraya müracaat edilsin.” der ve aynı hadisleri tekrar etmez⁴⁵³.

Bir konuda aynı anlamı veren birden çok hadis zikretme tutumu daha çok Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinde var olan hadislerle ilgilidir. *Nasbu'r-Râye*'de hadis zikredilmemişse İbnü'l-Hümâm ya genelde çok fazla bilgi vermeden birkaç hadis zikreder ya da hiç hadis aktarmaz. Nitekim talak kitabının “Talâku'l-Marîz” babında Zeylaî hiç hadis zikretmemiştir, İbnü'l-Hümâm da konuyu işlediği onbir sayfa boyunca konuyla uzaktan ya da yakından ilgili hiçbir hadise yer vermez⁴⁵⁴. Bunca sayfada hiç hadisin nakledilmemesi *Fethu'l-Kadîr* için sık rastlanan bir durum değildir. Bize göre bu durum, İbnü'l-Hümâm'ın özellikle hadis ilmine dair bilgilerinde *Nasbu'r-Râye*'yi esas aldığı kanaatimizi desteklemektedir.

b) Metni nakledip lafız farklılıklarına işaret etmek

Aynı anlamı veren birden çok hadis zikretmenin yanı sıra metinlerde geçen küçük lafız farklılıklarını da önemseyen İbnü'l-Hümâm, yeri geldikçe bu farklara işaret eder. Aynı anda iki kız kardeşle evli olanlarla ilgili hadiste geçen “Hangisini istersen birini boşa.” lafzının Ebû Dâvûd'un kitabında “Hangisini istersen birini seç.” şeklinde geçtiğini aktarı⁴⁵⁵.

“Üç şey vardır ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir.” şeklinde başlayan hadisin⁴⁵⁶ lafız farklılığına işaret eder. Hadisin ardından “Tirmizî Ebû Hüreyre'den merfu bir haber olarak rivâyet etti, Ebû Dâvûd رَجْعَةً kelimesi yerine عَتَقَ kelimesiyle rivâyet etti.” der⁴⁵⁷.

Uykudan uyanınca ellerin yıkanmadan önce suya daldırılmaması gerektiği ile ilgili hadisi naklederken, Bezzâr'ın *Müsned*'inde Hişâm b. Hasan tarikiyle gelen metni aktarır ve aynı hadisin fiilinde te'kîd nunu olmaksızın *Sahihayn*'da da geçtiği bilgisini verir⁴⁵⁸.

⁴⁵³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 13 Benzer bir örnek için bkz. VI, 266.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 129-140.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 204.

⁴⁵⁶ Ebû Dâvûd, Talak, 9; Tirmizî, Talak ve Liân, 9; İbn Mâce, Talak, 13.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 190.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 17.

“On şey fitrattandır.” hadisi,⁴⁵⁹ “Ameller niyetlere göredir” hadisi,⁴⁶⁰ elbiselerin necasetten temizliğiyle ilgili hadisi,⁴⁶¹ imamlığa en layık olan kimseyi anlatan hadis,⁴⁶² hastanın nasıl namaz kılacağını bildiren hadis,⁴⁶³ müslümanın müslüman üzerindeki haklarını bildiren hadis,⁴⁶⁴ ve kefenin buhurlanmasını tavsiye eden hadisler⁴⁶⁵ hakkında lafız farklılıklarını verir.

“Müslim’in bu lafızlara ilave olarak naklettiği”⁴⁶⁶ ya da “Buhârî’nin rivâyetinde ise şöyledir”⁴⁶⁷ gibi ibarelerle farklılıklara ya da ziyadelere işaret eden⁴⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, tüm nakillerinin kaynağı Zeylaî’nin *Nasbu'r-Râye*’sidir⁴⁶⁹. *Nasbu'r-Râye*’de geçmeyen hadisler için İbnü'l-Hümâm’ın lafız farklılıklarına işaret ettiği tesbit edilememiştir.

Lafız farklılıklarının hükme etkisi konusunda İbnü'l-Hümâm’ın tutumu, herhangi bir hüküm farklılığı söz konusu değilse lafız farklılığına takılıp kalmamak yönündedir. “Kim yemin edecekse Allah adına yemin etsin, aksi halde etmesin”⁴⁷⁰.” anlamında *Hidâye* müellifinin kullandığı hadis yerine, yalnızca bir kelimesi farklı, ancak anlamı aynı olan bir başka hadisi zikreder ve hadis büyük bir çoğunluk tarafından tahrir edildiği halde, lafız farklılıklarını da gündeme getirmeden yalnızca müttefekun aleyh olduğunu bildirmekle yetinir. Bu aynı zamanda Sahihayn’e verdiği değer de bir göstergesidir⁴⁷¹.

İbnü'l-Hümâm, Merğînânî’nin işaret ettiği bir hadisi açıklamak üzere metnin tamamını verir. Ancak Merğînânî’nin küçük bir hatayla naklettiği hadisi aynı hatayla İbnü'l-Hümâm da aktarır. Bu hadiste Peygamberimizin namazda yanılmasını anlatan

⁴⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 61-62.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 271-272.

⁴⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 194.

⁴⁶² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 356-357.

⁴⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 3.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 108.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 119.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 66.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 66.

⁴⁶⁸ Benzer örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 133, 344, 345, 426, 438, 440, 452, III, 223, IV, 159, 423, V, 434, VI, 114, 210-211, VI, 261.

⁴⁶⁹ Krş. Zeylaî, a.g.e. III, 237 ve İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 159.

⁴⁷⁰ Buhârî, Şehâdet 26, Edeb 74, Eymân ve'n-Nüzûr 3, Tevhid 13; Müslim, Eymen 3; Ebû Dâvûd, Eymen ve'n-Nüzûr 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 11,20; Dârimî, Eymen ve'n-Nüzûr 6.

⁴⁷¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 64.

hadiste geçen *عَشِيٍّ* kelimesi yanlışlıkla *عِشَاء* şeklinde verilmiştir⁴⁷². Oysa hadisin *Sahihayn*'da da geçen bütün tariklarında *عَشِيٍّ* kelimesi kullanılmıştır⁴⁷³. Dili çok iyi bilen hadislerdeki lafız farklılıklarına dikkat eden İbnü'l-Hümâm'ın bu küçük yanılıgısı, muhtemelen hadisi ezbere bilmemekten ya da kaynağından tahkik etmeden nakletmekten kaynaklanmış olabilir.

Yemin konusunda geçen bir hadiste de benzer bir durum göze çarpmaktadır. “Zamana sövmeyiniz. Çünkü Allah, zamanın sahibidir” hadisinde İbnü'l-Hümâm, bir takdim tehir yapmış, hadisin ikinci kısmında geçen zaman kelimesi ile Allah lafzının yerini değiştirmiştir. Ancak binlerce hadisin nakledildiği bir eserde bu tür yanılmalar, beşer olmanın zorunlu sonucu olarak görülmelidir.

c) Metni tam olarak ve kaynağıyla birlikte nakletmek

İbnü'l-Hümâm hadislerin bir kısmını zikrederken onların nerede geçtiğini de belirtmiştir. Bazen hadisi zikretmeden önce “ma fi's-Sahîhayn” gibi bir kayıtle, bazen de hadisi zikrettikten sonra hadisin yerini bildirmiştir.

“Ebû Ya'lâ rivâyet etmiştir⁴⁷⁴.” “Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir⁴⁷⁵.”, “İbn Mâce rivâyet etmiştir.”⁴⁷⁶, “Taberânî *el-Evsat*'ta rivâyet etmiştir⁴⁷⁷.”, “Tirmizî ve Nesâî rivâyet etmiştir⁴⁷⁸.” “Hâkim *Müstedrek*'te rivâyet etti”⁴⁷⁹ “Dört sünen sahibi bu hadisi rivâyet etti⁴⁸⁰.”, “Müslim'in dışındaki hadis âlimleri tahric etmiştir⁴⁸¹.”, “Buhârî'nin dışındaki hadis âlimleri tahric etmiştir.”⁴⁸², “*Sahihayn*'da geçtiği gibi”⁴⁸³, “Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve *Sünen*'lerdeki hadiste”⁴⁸⁴, “rivâyetü Müslim an Cabir”⁴⁸⁵, “İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde rivâyet ettiği”⁴⁸⁶, “Malik'in *Muvatta*'ında”⁴⁸⁷ gibi ifadelerle

⁴⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 123.

⁴⁷³ Buhârî, İlim 41, Sehv 5; Müslim, Mesâcid, 97, 98.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 178.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 179, IV, 124.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 179.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 181.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 182.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 127, 184.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 80, IV, 222.

⁴⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 66.

⁴⁸² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 105; III, 223.

⁴⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 102, 108.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 102.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 102.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 120, 184.

hadislerin yerlerini göstermiştir. Ancak hadislerin yerlerini bildirirken kullandığı kaynak büyük ihtimalle Zeylaî'nin *Nasbu'r-Raye*'sidir. Çünkü kitabın hemen bütünüyle ilgili yaygın kanaatimiz; *Nasbu'r-Râye*'nin hadisleri hem seçme hem kullanma hem de hüküm ve kaynak vermedeki ilk ve vazgeçilmez başvuru kitabı olduğu yönündedir.

Hem Sahîhayn'da hem de diğer kaynaklarda geçen hadisin kaynağını verirken “müttefekun aleyh” ya da “fi's-Sahîhayn” kaydını düşer; diğer kaynakları zikretmez.⁴⁸⁸ Bazen de “*Kütüb-i Sitte*'de geçen” der ya da aynı anlamda başka bir ifade kullanır.⁴⁸⁹

Nasbu'r-Râye'de nakledilmediği halde İbnü'l-Hümâm'ın şerhi boyunca konunun farklı bir boyutunu açıklamak üzere hadisler zikrettiği görülmektedir. Örneğin abdestte niyetin hükmünü anlatırken, “Ameller niyetlere göredir.” hadisini aktarır ve az rastlanan bir durum olarak “müttefekun aleyh” kaydını düşer⁴⁹⁰. Yemin konusunda da *Nasbu'r-Râye*'de göremediğimiz bir hadisi, “Ahmed b. Hanbel ceyyid bir isnadla rivâyet etmiştir, İbn Abdilhâdî de isnâdın ceyyid olduğunu söylemiştir.” dedikten sonra zikreder⁴⁹¹. Bir başka hadisi ise “رواه البخاري” kaydıyla verir⁴⁹².

Siyer bölümünün başında Zeylaî'nin nakletmediği on üç hadisi peşpeşe zikreder⁴⁹³. Bu hadisler genelde sahih olmakla birlikte dikkat çeken bir durum vardır ki, bu da İbnü'l-Hümâm'ın kullandığı hadislerle ilgili tutumudur. Zeylaî'nin de naklettiği hadisleri kullanırken hadislerin sıhhati, kaynağı, ricâli ve varsa illetlerine işaret eden cerh ve ta'dîl alimlerinin görüşlerine yer veren İbnü'l-Hümâm, *Nasbu'r-Râye*'de geçmeyen hadisleri; kaynağını vermeden ya da en meşhur bir kaynağına işaret ederek geçmesi *Nasbu'r-Râye*'nin onun vazgeçilmez hadis kaynağı olduğuna dair kanaatimizi desteklemektedir⁴⁹⁴.

Zeylaî'nin nakletmediği “Büyücünün cezası kılıçla boynunun vurulmasıdır.” anlamına gelen hadisi⁴⁹⁵, “Ebû Bekir er-Râzî *Ahkâm*'ında rivâyet etmiştir.” diyerek

⁴⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 125, 134, 239.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 341, 342, 418, 425, 469; VI, 56, 93, 114, 120, 381.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 115; III, 324, VI, 117.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 33.

⁴⁹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 58.

⁴⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 418.

⁴⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 417-420.

⁴⁹⁴ Benzer örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 425, 426, 431, 466, V, 178.

⁴⁹⁵ Tirmizî, *Hudûd*, 27; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 136.

naklede⁴⁹⁶. Oysa hadisi Tirmizî ve Beyhakî de tahrir etmiştir⁴⁹⁷. Ancak İbnü'l-Hümâm, yalnızca elindeki kaynağın adını zikretmekle yetinir. Bu sebeple olacak ki hadisin merfû olduğunu söylemek dışında hiçbir sıhhat değerlendirmesi de yapmamıştır⁴⁹⁸.

İbnü'l-Hümâm genel olarak hadislerin sıhhat derecelerini bildirmeye özen gösterirken, daha önce kullandığı bir hadisi farklı bir bağlamda yeniden kullanıyorsa kaynak vermez ve sıhhat değerlendirmesi yapmaz. Örneğin, “Velisi olmayanın velisi sultandır⁴⁹⁹.” hadisini Hidâye müellifi siyer kitabında da kullanmıştır. İbnü'l-Hümâm ise hadisi şerhte naklettikten sonra hadisle ilgili hiçbir bilgi vermez ve “Bu hadisle ilgili sözümüzü bu şerhin “nikah kitabındaki” “veliler ve denk olanlar” babında daha önce söylemiştik, oraya müracaat et.” der⁵⁰⁰. Aynı şekilde yine siyer kitabında kullandığı bir hadisle ilgili olarak “Bu hadisi zekat kitabında delil olarak kullanmıştık...Bu fasılda zikredilen bütün hadislerle ilgili söz, bu şerhin zekat kitabında geçmiştir.” der ve bilgileri tekrarlamaz⁵⁰¹.

Nasbu'r-Râye'de geçmeyen “Kim bir kadının fercine şehvetle bakarsa, o kadının annesi ve kızı (ile evlenmek) bakan kişiye haramdır.” rivâyetini⁵⁰² naklede. Metnin *el-Ğâye es-Sem'âniyye*'de Ümmü Hâni'den rivâyet edildiği bilgisini verir.⁵⁰³ Ancak muhtemelen sahib olmadığı ya da mezhebinin kullandığı bir hadis olduğu için hadisin sıhhati ile ilgili bilgi vermez.

Hadis rivâyeti ve kaynağını bildirme konusunda İbnü'l-Hümâm'ın kaynağı yine tamamen Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sidir. Bir konuda zikrettiği hadis, verilen kaynaklar, zikredilen diğer tarıklar, râvî ile ilgili bilgiler tamamen *Nasbu'r-Râye* ile örtüşmektedir. Fazla hiçbir bilgi yoktur, ancak bazen özetleme ya da bilinçli olarak bazı bilgileri aktarmama tutumundan kaynaklanan eksiklikler görülebilmektedir. Bu genel olarak *Fethu'l-Kadîr*'in tamamında tesbit edilebilen bir durumdur⁵⁰⁴.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 92.

⁴⁹⁷ Tirmizî, *Hudûd*, 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 212.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 92.

⁴⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Nikah*, 18, 19; Dârimî, *Nikah*, 11.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 28.

⁵⁰¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 61.

⁵⁰² İbn Hazm, *Muhallâ*, IX, 533; İbn Abdi'l-Hâdî, *Risale*, 51.

⁵⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 215.

⁵⁰⁴ Bir örnek için bkz. Zeylaî, a.g.e. III, 230-231; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 102-103.

İbnü'l-Hümâm, “Şahitler olmadan nikah hüküm ifade etmez.” anlamına gelen Merğînânî'nin zikrettiği hadisle ilgili Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'de verdiği bilgileri âdetâ görmezden gelir ve aktarmaz. Oysa Zeylaî bu hadisin bu lafızla garîb olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Hümâm ise hadisi bir defasında hiçbir bilgi vermeden aktarır, bir başka yerde de Dârakutnî'nin rivâyet ettiğini söyler. Oysa Dârakutnî bu lafızla bu hadisi tahrir etmemiş; “Veli ve iki adil şahit olmadan nikah olmaz.” şeklinde tahrir etmiştir⁵⁰⁵.

d) Metni tam olarak kaynak zikretmeden nakletmek

İbnü'l-Hümâm'ın metinleri verirken kullandığı bir diğer yol da metni tam vermek ancak kaynak zikretmemek şeklindedir. Siyer kitabının başında⁵⁰⁶ “Büyük cihaddan küçük cihada döndük.” rivâyetini⁵⁰⁷, nikah kitabında Merğînânî ve Zeylaî'nin zikretmediği “*ناكح اليد ملعون*” rivâyetini⁵⁰⁸ zikreder.

Talak kitabı, istisnâ faslında naklettiği hadis “sahîlhayn”da geçmesine rağmen İbnü'l-Hümâm hadisin kaynağını bildirmez⁵⁰⁹. Bazen de sahih bir hadiste geçtiği üzere der ve ayrıntı vermez.⁵¹⁰

Konuyla yakından ilgisi olmayan bir hadisi, lukata kitabında zikretmiş; hadisin sıhhati, kaynağı ya da senediyle ilgili hiçbir bilgi vermemiştir⁵¹¹. Oysa hadis başta sahihayn olmak üzere pek çok kaynakta geçmektedir⁵¹².

Talak kitabı Hul' babında namaz, tavaf, öşür ve öşrün verileceği miktar ile ilgili hepsi de sahih dört hadis verir ancak ne kaynakları ne de sıhhat dereceleri ile ilgili bilgi verir⁵¹³.

Talak kitabında Merğînânî'nin yalnızca “istibrâ hadisi” diyerek işaret ettiği hadisi zikreder “inşallah yeri gelince hadisle ilgili konuşacağız.” der ancak hadisi bir daha

⁵⁰⁵ Dârakutnî, *Sünen*, III, 225, 226, 227.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 417.

⁵⁰⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 493.

⁵⁰⁸ Aliyyül Kâri, *el-Mevzûâtü 'l-Kübra*, 1022, Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2838.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 124.

⁵¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 124.

⁵¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 115.

⁵¹² Buhârî, Zekat, 57, 60, Cihâd, 188; Müslim, 161; Dârimî, Salat, 213, Zekat, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 300, 301, III, 490, IV, 348.

⁵¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 189. Benzer örnekler için bkz: IV, 218, 221, 225, 273.

zikretmez tahririni de yapmaz. Oysa hadis Zeylaî'nin de zikredip tahririni yaptığı bir hadistir⁵¹⁴.

Yine Zeylaî'nin nakletmediği konuyla doğrudan ilgisi olmayan *Sahihayn*'da, sünenlerde ve daha başka kaynaklarda geçen bir hadisi siyer kitabında zikreder. Ancak hadisin Âişe'den geldiğini zikretmek dışında hiçbir bilgi vermez⁵¹⁵.

İbnü'l-Hümâm genel olarak Zeylaî'nin zikretmediği hadisleri senetsiz ve kaynaksız zikreder, *Nasbu'r-Râye*'den yararlanarak naklettiği hadislerin kaynaklarını bildirir. Ancak bu durumun aksine, Muhâlaa babında Zeylaî'nin zikretmediği iki hadis nakleder. Hadisler zayıftır. İbnü'l-Hümâm hadislerin sıhhat derecesi ile ilgili bilgi vermezken, Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde geçtiklerini bildirir⁵¹⁶. Daha önce de tesbit edildiği üzere, bu hadislerin kaynağının verilmesi genel olarak sık karşılaşmadığımız bir durumdur⁵¹⁷.

Bir hadisi birden çok defa farklı yerlerde kullanıyorsa, ilk kullandığı yerde daha çok Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinden faydalanarak kaynaklarıyla birlikte zikreder. Ancak daha sonraki kullanımında kaynaklara genelde atıfta bulunmaz⁵¹⁸. Bazen de "Daha önce bu hadisi tahrir etmiştik." ifadesini kullanır⁵¹⁹. Bu bilgiye göre *Fethu'l-Kadîr*'in ilk bölümlerinde geçen hadislerin daha çok senetli, kaynaklı ve sıhhat derecelerine işaret edilerek verildiğini, ancak sonraki konularda İbnü'l-Hümâm'ın ilgili yerlere yönlendirdiğini ve aynı bilgileri tekrardan kaçındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

e) Metnin bir bölümünü nakletmek

İbnü'l-Hümâm konunun aslından olmayıp da tâlî bir konu ile ilgili bir hadis ya da konuyla dolaylı yoldan ilgisi olan bir hadis zikredecekse hadisin kaynağını, değerini ya da senedini vermez. Çoğu zaman hadisin yalnızca delil olacak kısmını zikreder. Hatta bu tür hadislerin tamamını zikretme ihtiyacı da duymaz ve delil olarak kullanacağı çoğu zaman birkaç kelimeden oluşan cümleyi nakleder. Örneğin, yemini bozma konusunda

⁵¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 114.

⁵¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 58.

⁵¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 193.

⁵¹⁷ Benzer bir örnek için bkz: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 264.

⁵¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 278, IV, 292.

⁵¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 241, 305, 350.

nelerin yemekle ilgili bir yemini bozacağına örnek verir ve nelerin yemek kapsamına girebileceğini tartışırken **إدام** kelimesinin geçtiği hadisleri gündeme getirir. Ancak bu hadislerin de tamamını değil, ilgili bölümlerini zikreder, bazılarını kimin rivâyet ettiğini bildirirken, çoğunun senedi ya da kaynağı ile ilgili hiçbir bilgi vermez⁵²⁰.

Kasâme hadisinin sadece delil olarak kullanacağı “En büyüğünüz konuşsun.” kısmını cenaze namazı bahsinde aktarır⁵²¹.

“İslâm beş esas üzere bina edilmiştir....” hadisinin⁵²² sadece söz konusu ilk bölümünü aktarır, belki de yaygın olarak bilindiğinden dolayı devamını zikretmez⁵²³.

Yemin kefareti konusunda kişinin doyurma niyeti taşımadan bir şeyler vermesi ile ilgili olarak “Herkes için yalnızca niyet ettiği vardır⁵²⁴.” der ve konuya devam eder. Hadisin başı, sonu, kaynağı ya da değerinden, belki de yaygın olarak bilindiğinden dolayı hiç söz etmez⁵²⁵.

“İnsanoğlu ölünce amelleri kesilir...” şeklinde başlayan hadisin⁵²⁶ bir bölümünü zikreder, tamamını nakletmediği gibi kaynağını da vermez⁵²⁷.

Velinin izni olmadan nikahlanma ile ilgili olarak da hadisin yalnızca ilk bölümünü verir⁵²⁸.

“Cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaç.” ibaresini hadis olarak kaynak ve sıhhat değerlendirmesi yapmadan verir, hadisin baş tarafını vermez⁵²⁹.

Mekke'nin barış değil savaş şartlarında ele geçirildiğini anlatmak üzere Zeylaî'nin zikrettiği, Müslim'in tahrir ettiği uzunca bir hadisin, yalnızca ilk yarısını verir. Çünkü bu bölüm kendi görüşünün delili olarak yeterli gelmektedir⁵³⁰.

⁵²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 121.

⁵²¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 122.

⁵²² Buhârî, *Kitâbü'l-İman*, 2; Müslim, *İman*, 19-22; Tirmizî, *İman*, 3; Nesâî, *İman ve Şerâituh*, 13.

⁵²³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 167.

⁵²⁴ Buhârî, *Bed'ül Vahy*, 1, Talak, 11, *İman*, 41; Müslim, *İmâre*, 155; İbn Mâce, *Zühd*, 26; Nesâî, *Tahâret*, 60.

⁵²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 78.

⁵²⁶ Müslim, *Vasiyye*, 14; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ*, 14; Tirmizî, *Ahkâm*, 36.

⁵²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 186.

⁵²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 248.

⁵²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 242.

Genel olarak *Fethu'l-Kadîr*'e baktığımızda İbnü'l-Hümâm'ın hadisleri bazan tam bir metin olarak kullandığını görürüz. İbnü'l-Hümâm imkan buldukça hadisin kaynağını da verir, hatta senedi ile ilgili bilgiler aktarır kendi yorumunu da ortaya koyar. Ancak yukarıda da örnekleri verildiği üzere İbnü'l-Hümâm'ın çoğu zaman da hadisleri tamamen senetsiz, kaynaksız ve hatta konuyla ilgili bir bölümünü alarak diğer taraflarını nakletmeden zikrettiğini görüyoruz. Bu şekilde kullandığı hadislere baktığımız zaman bunların; ya erbabınca malum ve meşhur hadisler olduğunu, ya hadisin diğer kısımlarının konuyla ilgisi olmadığından metni çok uzatmak istemediğini ya da hadislerin Zeylaî tarafından *Nasbu'r-Râye*'de zikredilmediğini tesbit etmekteyiz. Yukarıda zikredilen muhtemel sebeplerden kaynaklanan bir durum olarak İbnü'l-Hümâm'ın hadis metinlerinin yalnızca konu ile ilgili bölümünü ya da delil niteliğine haiz bölümünü nakletmesinin örnekleri tüm kitapta yaygın olarak görülebilmektedir⁵³¹.

f) Kîle lafzıyla nakletmek

Abdeste başlarken söylenecek sözlerle ilgili olarak “Peygamberimizden “Bismillâhil azîm ve'l-hamdü lillâhi alâ dîni'l-İslâm” sözü rivâyet edildi⁵³²”, “Ebû Hüreyre'nin yüzüğünde iki sinek resmi olduğu nakledildi⁵³³” gibi meçhul sıyga ile haberleri nakletmiştir.

Merğînânî'nin metinde zikrettiği Zeylaî'nin ise “garîbtir” dediği bir rivâyeti İbnü'l-Hümâm, “ruviye” lafzıyla aktarır⁵³⁴.” Ancak ardından aynı anlama gelen sağlam rivâyetleri sıralar. Aynı şekilde şirket kitabında Merğînânî'nin zikrettiği Zeylaî'nin de “garîbtir” dediği hadisi yine temrîz sıygasıyla aktarır⁵³⁵.

Kadında evliliğe engel olacak türden bir rahatsızlığı anlatan rivâyeti kaynağını da vermeden “ruviye” lafzıyla aktarır⁵³⁶.

Merğînânî'nin naklettiği, Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'de zikrettikten sonra hüküm vermeyip boşluk bıraktığı “Nikah asabelerin hakkıdır.” rivâyetini İbnü'l-Hümâm

⁵³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 30-31.

⁵³¹ Benzer örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 255, 257, 283, III, 390, V, 303, VI, 120.

⁵³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 18.

⁵³³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 428.

⁵³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 53.

⁵³⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 148.

⁵³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 241.

şerhinde aynen aktarır. Zeylaî'nin bilgi vermediği hadisle ilgili olarak İbn Hacer "Hadisi bulamadım." demiştir. İbnü'l-Hümâm ise hadisi naklettikten sonra "Hadis Ali'den mevkûf ve merfû olarak rivâyet edilmiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî inkâh/evlendirme lafzıyla zikretmiştir." der⁵³⁷ ancak bilgisinin kaynağını vermez. Burada İbnü'l-Hümâm'ın zayıf rivâyeti temrîz sıygasıyla vermesinin yanı sıra Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'si dışında başka bir kaynaktan bilgi aktarması da anlamlıdır. Ancak zayıf olan aynı haberi daha sonra kesin bir ifadeyle "Rasûlullah (s.a)'ın şu sözü" diyerek nakletmesi de, hadisle ilgili zihninde net bir bilgi olmadığına göstergesi olabilir. Ayrıca önce nikah lafzıyla aktardığı metni ikinci sefer inkah lafzıyla aktarmıştır⁵³⁸.

İbnü'l-Hümâm'ın "ruviye" lafzıyla aktardığı hadislerin geneli bilinçli yapılmış bir tercihin sonucudur ve bu hadisler zayıftır⁵³⁹.

g) Birkaç kelimeyle metne işaret etmek

İbnü'l-Hümâm'ın sahih hadislerle zayıf hadisleri özellikle *Nasbu'r-Râye*'den aldığı yardımla ayırmaya çalıştığı bunun sonucu olarak bazı zayıf hadisleri de temrîz sıygasıyla verdiği yukarıda tesbit edilmişti. Onun sahih hadise verdiği değeri gösteren ve zayıflara dolaylı da olsa işaret eden bir başka metodu da metni tamamen nakletmeyip, birkaç kelimeyle hatırlatmaktır. Kanaatimize göre bu bilinçli bir tercihin sonucudur. Nitekim İbnü'l-Hümâm, *Hidâye*'de Merğînânî'nin zikrettiği, Zeylaî'nin de *Nasbu'r-Râye*'de garîb hükmünü verdiği hadisi şerhinde tekrar zikretmemiştir. İsim vermeden Zeylaî'nin verdiği hükmü aktaran İbnü'l-Hümâm, hükmün ardından hadisin yalnızca ilk kelimesini vermekle yetinmiş böyle bir rivâyeti şerhte tekrarlamayı uygun görmemiştir. Bu tercihinin ardından da "Bu konuda merfû ve mevkûf hadisler vardır" diyerek, merfûlardan bazılarını nakletmiştir⁵⁴⁰. Sünnete bağlılık, bilgide derinlik ve doğruya teslim olmanın izleri görülen bu tercih İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğini değerlendirmek için göz önünde bulundurmaya değer niteliktedir.

⁵³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 268.

⁵³⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 275.

⁵³⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 215, 268, VI, 392.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 225.

Zayıf olan bir başka hadise de yalnızca işaret eder ve Tirmizî'nin senedi sahih değildir, bu babda Rasûlullah (s.a)'dan sağlam bir rivâyet gelmemiştir, sözünü aktarır⁵⁴¹.

Merğınânî nikah kitabında bekar kızın evlilik için izninin alınmasını ifade eden bir hadis nakleder⁵⁴². Zeylaî hadis hakkında “bu lafızla garîbtir.” der⁵⁴³ ve ardından “Altı imam Ebû Hüreyreden rivâyet etmişlerdir ki” diyerek aynı anlama gelen sahih haberi aktarır. Zeylaî'ye tâbî olan İbnü'l-Hümâm hadise her zaman yaptığı gibi garîbtir hükmünü verip hadise de birkaç kelimeyle işaret etmek yerine, daha keskin bir yöntem takip ederek sanki Merğınânî o hadisi hiç zikretmemiş gibi sadece sahih rivâyeti nakletmekle yetinir⁵⁴⁴. Bu, onun sahih hadise verdiği değer bir başka göstergesidir. Ancak İbnü'l-Hümâm bu tercihten yalnızca beş sayfa sonra şerhinde yine Merğınânî'nin zikrettiği ve Zeylaî'nin de *Nasbu'r-Râye*'de “Bu lafızla garîbtir.” dediği bir başka metni nakleder. Metni nakletmesinin yanı sıra Zeylaî'nin verdiği hükmü görmezden gelir ve nakletmez⁵⁴⁵. Oysa Zeylaî bu hadisi bir önceki hadisin hemen yanındaki sayfada tahrir etmiştir⁵⁴⁶ ve İbnü'l-Hümâm'ın bu hükmü görmüş olması bize göre kuvvetli bir ihtimaldir.

Aynı şekilde daha önce zikrettiği hadisleri hatırlatmak üzere⁵⁴⁷ ya metnini hatırında tutamadığı ya da şerhin uzamasını istemediği için hadislere bu şekilde işaret edebilmektedir⁵⁴⁸.

Merğınânî'nin talak kitabında zikrettiği Zeylaî'nin de “Bu lafızla garîbtir” dediği hadisin yalnızca baş tarafını verdikten sonra “Bu lafızla garîbtir ancak manası rivâyet edilmiştir. Dört sünen sahipleri, Eyyub es-Sahtiyânî'den gelen bir hadisi tahrir etmişlerdir.” diyerek⁵⁴⁹, hadisin metnini ardından Tirmizî'nin lafzını verir. “Hadisi Ahmed, Nesâî ve İbn Mâce tahrir etmiştir. Tirmizî hadisin hasen garîb olduğunu

⁵⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 249-250.

⁵⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 257.

⁵⁴³ Zeylaî, a.g.e. III, 194.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 256.

⁵⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 261.

⁵⁴⁶ Zeylaî, a.g.e. III, 195.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 63, 69.

⁵⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 294.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 122.

söylemiştir.”⁵⁵⁰ diyerek, hem Zeylaî'nin verdiği hükme güvendiğini göstermekte, hem de zayıf habere alternatif olacak daha sağlam haberler nakletmektedir⁵⁵¹.

Nikah kitabında Merğmânî'nin zikrettiği “Kim Allah’a ve Ahiret gününe inanıyorsa iki kız kardeşle aynı zamanda ilişkiye girmesin/aynı anda nikahlı olmasın⁵⁵²” hadisinin yalnızca “Kim Allah’a ve Ahiret gününe iman ediyorsa” kısmını zikreder ve devamını nakletmez. Ardından da “Hadis garîbtir.” der⁵⁵³. Çünkü Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*'de “Hadis garîbtir.” hükmünü vermiştir⁵⁵⁴. Bu hükmü onaylayan İbnü'l-Hümâm, hem garîb kelimesini olduğu gibi kullanmış hem de bu hükmü onayladığını hissettirircesine hadisin yalnızca ilk bölümünü şerhinde zikretmiştir. Bu onun hadisin sıhhati ile ilgili hükümleri önemseyişinin göstergesidir. Ancak aynı hadisi İbnü'l-Hümâm'ın ondört sayfa sonra hadisle ilgili hiçbir bilgi vermeden, üstelik kesin bir üslupla üzerine hüküm bina etmek üzere “Rasûlullah (s.a)’ın şu sözü” ifadesiyle nakletmesi düşündürücüdür. Konu ile ilgili daha önce zikredip hükümlerini de naklettiği sağlam haberler⁵⁵⁵ yerine, hem Zeylaî'nin hem kendisinin “garîb” hükmünü verdiği hadisi tekrar ve bu defa kesin bir ifade ile kullanması bizim onun hadisler ile ilgili kaynağı hakkındaki düşüncemizi perçinlemektedir. Hadis hakkında net bir bilgisi olmadığından, ya da hadisi her kullanımında sıhhatini önemseyip araştırmadığından dolayı bu hükümlerinde bazen takdim tehirden, bazan da bir hadisin farklı yerlerde birden çok defa kullanımından kaynaklanan benzeri yanlışlara rastlanabilmektedir.

Verilen örneklerin işaret ettiği üzere İbnü'l-Hümâm'ın şerh boyunca hadisi sevkediş biçiminde bir yeknesaklık görülemedi, değişik amaçlara yönelik olarak farklı kullanımlar tercih etmiştir. Daha çok şekle yönelik olan bu uygulamasının ardından hadisi anlama çabalarına geçebiliriz.

C. Hadisleri Doğru Anlamaya Yönelik Uygulamalar

İbnü'l-Hümâm'ın şerhinde fikhî hükümlerin kaynağı olan hadisleri doğru anlamak ve bu anlayıştan yola çıkarak isabetli sonuçlara ulaşmak amacıyla olduğu ve

⁵⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 122.

⁵⁵¹ krş. Zeylaî, a.g.e. III, 235.

⁵⁵² bkz: “Nikah Hadisleri Tahrici” bölümü.

⁵⁵³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 203.

⁵⁵⁴ Zeylaî, a.g.e. III, 168.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 203.

bu hedefe ulaşmak için Hadis ilmi çerçevesinde değişik disiplinlerden yararlandığı görülmektedir. Eserin kendisinden bazı örneklerle onun nassı en iyi şekilde değerlendirilerek doğruya ulaşma çabaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Garîbu'l-Hadis İlmî

Hadis ilimlerinin en önemlilerinden biri olan Garîbü'l-Hadîs, hadis metinlerinde genelde sık kullanılmadığından, kolay anlaşılabilen kelimeleri konu alan disiplindir. Rasûlullah (s.a) zamanında anlaşılabilen kelimeler yine Rasûlullah (s.a) tarafından açıklandığından böyle bir ilmî disipline ihtiyaç duyulmazken; İslâm coğrafyasının genişlemesi, dilin değişken yapısı ve vahyin nüzulüne şahit olan neslin göçüp gidişinin ardından bu tür yabancı kelimelerin açıklanmasına ihtiyacı artmış ve bunun sonucunda alanın ilk eserleri verilmiştir. Nitekim Hasen b. Mahbûb es-Serrâd (203/818)'in ve Nadr b. Şümeyl (204/819)'in *Garîbü'l-Hadis* isimli eserleri günümüze ulaşmasa da bu alanda yazılan ilk eserlerdendir. İslâm coğrafyasının sınırlarının alabildiğince genişlemesi, değişik kültür ve milletlerden insanların Müslüman oluşu ve hadis malzemesinin içinde olduğu zaman diliminin üzerinden asırlar geçmesi, bütün Müslümanların bu ilme olan ihtiyacını artırmış, işin ehli olan âlimler de bu konudaki eserleriyle bu ihtiyacı karşılamaya çalışmışlardır⁵⁵⁶.

İbnü'l-Hümâm da Kur'ân ve Sünnet'in doğru anlaşılabilir pratik hayata geçirilmesini hedefleyen fıkıh ilmine ait bu eserinde çok fazla sünnet malzemesi kullandığından, bu ilim dalının verilerini önemsemiş ve yeri geldiğinde sık sık kullanmıştır. Çünkü vahyin iniş döneminde peygamber yaşarken nazil ya da varid olan bir nassı bugünün diliyle anlamak kişiyi ciddi bilimsel hatalara sürükleyebilir⁵⁵⁷ ve iyi niyetle sünnet malzemesine yaklaşan kişinin bu hatadan uzak olması gerekir. İşte bu bilinçle hadislere yaklaşan İbnü'l-Hümâm'ın şerhinde Garîbü'l-Hadîs ilmi söz konusu olduğunda genel olarak dikkatimizi çeken bir şey vardır ki, o da İbnü'l-Hümâm'ın bu konudaki bilgilerini bizzat kaynaklardan nakletmesidir. Daha önce de sık sık da belirtildiği üzere hadis ilmiyle ilgili hemen bütün bilgileri *Nasbu'r-Râye* kaynaklı olan çoğu zaman harfi harfine alıntılar yaptığı halde *Nasbu'r-Râye*'yi kaynak göstermeyen

⁵⁵⁶ Garîbü'l-Hadîs alanında yapılan çalışmalarını bir arada görmek için bkz: Uğur, , *Hadis İlimleri* s. 101-107.

⁵⁵⁷ Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, s. 88

İbnü'l-Hümâm Garîbü'l-Hadîs ilmi ile ilgili verilerin neredeyse tamamını ilk kaynağına ulaşarak tesbit etmiş ve nakletmiştir. Nitekim onun verdiği bilgiler büyük oranda *Nasbu'r-Râye*'de tesbit edemediğimiz bilgilerdir.

Bir fıkıh kitabı olması sebebiyle İbnü'l-Hümâm çok zorunlu olarak açıklanması gerektiğine inandığı kelimeler için bu ilmin verilerine başvurur, onun dışında bu alanda yazılmış kitaplarda konu edinen bütün kelimeleri açıklamak eğiliminde değildir. Buna rağmen eserinde Ğarîbü'l-Hadîs ilminin verileri epeyce yer almaktadır. Bir diğer önemli konu da İbnü'l-Hümâm'ın kullandığı kaynaklara bazen eserin bazen de müellifinin adını anarak işaret etmesidir.

Enes'in peygamberimizin abdestini anlattığı hadisinde Rasûlullah (sa.)'ın sarıgının sıfatı olarak geçen **قطرية** kelimesinin hareketlerini tesbit ettiği gibi, anlamını da vermiştir. Kelimenin anlamını da “Kıtriyeye, üzerinde bazı desenler olan Katar'a ait kırmızı bir elbise anlamına gelir. Katar, Umman ile Seyfu'l-Bahr arasında bir yerdir. Diğer bazıları ise kelimenin anlamının; sert, içerisinde kırmızı işâretler olan çizgili aba kumaşı olduğunu bildirmişlerdir⁵⁵⁸ şeklinde açıklar.

Necasetlerin temizlenmesi konusunda elbiseye bulaşan adet kanamasının sorulması üzerine Rasûlullah (s.a)'ın “Onu kazıyın, sonra çitileyin, sonra da suyla yıkayın; geride kalan izi önemli değildir.” sözünde geçen **الْحَتِّ** ve **الْقُرْصُ** kelimelerini açıklamıştır. **الْحَتِّ** bir şeyi çubuk ya da tırnakla kazımaktır, **الْقُرْصُ** , parmağın baş tarafıyla soymak/temizlemektir, şeklinde bilgi verir⁵⁵⁹.

Yedi âzâ üzerine secde etmeyi emreden hadisin tariklarından birinde geçen **أراب** kelimesinin organ/uzuv anlamına gelen “أرب” kelimesinin çoğulu olduğunu söyler⁵⁶⁰.

“Rasûlullah (s.a) bir kimsenin ihtisar halinde namaz kılmasını yasakladı.” Hadisinde geçen **الإختصار** kelimesini, Ebû Dâvûd'un hadisin ardından yaptığı açıklama, İbn Sirin'in sözü ve *Muğrib*'den nakleden, İbnü'l-Esîr'in *Nihâye*'sinden alıntılarla açıklar ve bu kelimenin “eli kalçaya ya da bele” koymak anlamına geldiğini söyler. Tercih etmediği görüşü de Zeylaî'den alıntı yaparak; “İhtisar; âsâya dayanarak veya

⁵⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 14.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 194.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 310.

ruku ve secdeyi tam yapmadan ya da secde ayetlerini okumadan namaz kılmaktır da denilmiştir.” şeklinde aktarır⁵⁶¹.

“Rasûlullah, (s.a) bir gün bize hitabetti ve Sad sûresini okudu. Secdeye gelince indi ve secde etti. Biz de onunla beraber secde ettik. Bir kez daha okudu. Secdeye gelince biz hemen secdeye hazırlandık. Bizi görünce şöyle dedi. “Bu bir peygamberin tevbesidir. Fakat ben görüyorum ki, siz hazırlık yapıyorsunuz. Sizin secdeye hazırlandığınızı görüyorum.” hadisinin aslında geçen “تَشْرُنَ” fiilinin hem hareketlerini tesbit eder, hem de fiilin “hazırlanmak” anlamına geldiğini bildirir⁵⁶².

Aynı şekilde Rasûlullah (s.a)’ın kefenini anlatan rivâyette geçen “beyaz pamuk elbise anlamına gelen⁵⁶³ “سَحْوِيَّةٌ” kelimesini açıklar⁵⁶⁴.

Ölünün ardından ağlama konusunda hadiste geçen “الصَّالِقَةُ” kelimesini “Herhangi bir musibet anında sesini yükselten kimsedir, ağıt olmadan ağlama ve göz yaşı akıtmakta sakınca yoktur.” şeklinde açıklar⁵⁶⁵.

Hac konusunda hadiste geçen “الشَّعْثُ” kelimesini “Saçın dağılması, düzenini kaybetmesi yani yağ kullanmamayı ifade eder” şeklinde; “التَّفْلُ” kelimesini de “Koku kullanmayı terk etmek, kendisinden kötü koku gelmek” şeklinde açıklar⁵⁶⁶.

Hac konusunda hadiste geçen “ثَمْرَةٌ” kelimesinin hareketlerini tesbit eder ve Arafat’ta bir bölge olduğunu açıklar⁵⁶⁷.

Nikah kitabında geçen “Dul kadın, kendisi hakkında velisinden daha çok söz sahibidir⁵⁶⁸.” Hadisindeki dul kadın diye tercüme ettiğimiz “الْأَيْمُ” kelimesini açıklamak üzere: “الْأَيْمُ bekar olsun, boşanmış olsun eşi olmayan kimsedir.” der ve şahit olarak Ebû Ubeyde’nin *Kitabü ’l-Emsâl*’inden bir beyit aktarır⁵⁶⁹.

⁵⁶¹ Zeylaî, a.g.e. II, 88; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 421.

⁵⁶² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 11.

⁵⁶³ İbnü'l-Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, XI, 331.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 115.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 132.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 449.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 453.

⁵⁶⁸ Müslim, Nikah, 66; Ebu Davud, Nikah, 24, 25; Tirmizi, Nikah, 18; Nesai, Nikâh, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 219, 242.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 350.

Yemin kitabında naklettiği hadisin içinde geçen مَصْبُورَةٌ kelimesini “kaza yani hüküm ifade eden demektir. Çünkü yemin sebebiyle alıkonulmuş, kısıtlanmıştır.” diyerek açıklamaktadır⁵⁷⁰.

Yemin kitabında Zeylaî'nin zikretmediği bir hadisi İbnü'l-Hümâm Ebû Ubeyd'in rivâyeti bilgisiyle aktarır. Hadis birebir konuyla ilgili olmayıp, düşüğün doğum anlamına gelip gelmeyeceği gibi bir ayrıntıyla ilgili olduğundan *Hidâye*'de ve *Nasbu'r-Râye*'de geçmez. İbnü'l-Hümâm, rivâyet hakkında başka hiçbir bilgi vermemesi ile hadisin *Nasbu'r-Râye*'de geçmemesi arasında bize göre sıkı bir ilişki vardır. Sened ve sıhhatine dair hiçbir bilgi vermediği hadiste geçen “مَخْبِطًا” kelimesinin anlamını verir. Kelimenin hemzeli ya da hemzesiz olarak iki ayrı kökten gelebileceğini hemzeli olarak “Karnı büyük, yani öfkeden karnı şişmiş” anlamında; hemzesiz kullanımının ise “Bir şeyi yavaş bulduğundan ya da bekletildiğinden dolayı öfkeli” anlamında kullanıldığını söyler⁵⁷¹.

Lukata kitabında geçen Mekke'nin Fethi'nin de anlatıldığı bir hadisin yalnızca konuyu ilgilendiren bölümünü “*Sahihayn*'da da sabit olduğu üzere” kaydıyla veren İbnü'l-Hümâm, hadiste geçen “المنشيد” kelimesinin anlamının “المعرف” olduğunu söyler, “النشيد” kelimesinin de “الطالب” anlamına geldiğini bildirir. Ancak kaynak zikretmez. Bir de beyit aktarır⁵⁷².

Şirket kitabında zikredilen hadiste geçen “يداريء” ve “يمارى” kelimelerinin anlamını Zeylaî “İbrahim el-Harbî *Ġarîbu'l-Hadîs* kitabında der ki” diyerek naklederken; İbnü'l-Hümâm yalnızca “يداريء” kelimesinin anlamını “yani müdafaa etmek” şeklinde müellif ve eserinin adını zikrederek ancak Zeylaî'nin adını anmadan aktarır⁵⁷³.

Hadiste geçen “المردودة” kelimesinin “boşanmış ya da kocası ölmüş kadın” anlamına geldiğini İbrahim el-Harbî'nin *Ġarîbü'l-Hadîs* kitabından aktarır⁵⁷⁴. Aynı bilgi Zeylaî'nin naklettikleri arasında da yer almaktadır⁵⁷⁵.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 56.

⁵⁷¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 150.

⁵⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 120.

⁵⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 144.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 200.

Hadiste⁵⁷⁶ geçen “يزهو” kelimesinin kökünü tesbit eder, “çiçeklenmek, büyüme olgunlaşmak” anlamına geldiğini bildirmek üzere ve Asmaî ve Zemahşerî’den⁵⁷⁷ bilgiler aktarır⁵⁷⁸.

Sıla-i Rahimle ilgili bir hadiste geçen شجنة kelimesinin anlamını ve zabtını vermek üzere Ebû Ubeyd’in ismini anarak kelimenin anlamını⁵⁷⁹ ondan nakille “köklerin birbirine geçmesi gibi kenetlenmiş yakınlık ve alâka” olarak verdikten sonra “Hattâbî (388/998) der ki “شجنة ile; alâka, bağlantı kastedilmiştir.” nakliyle kelimenin anlamını kaynaklar yoluyla tespit etmeye çalışır⁵⁸⁰. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki kaynak ve hadis Zeylaî’nin *Nasbu’r-Râye*’sinde geçmemektedir.

Kölenin velisinin izni olmadan evlenmesi ile ilgili hadiste geçen “عاهر” kelimesini kaynak zikretmeden “zina eden” şeklinde⁵⁸¹ açıklamaktadır. Bir başka hadiste geçen “الواصلة”, “المستوصلة”, “النامصة”, “المتنمصة” kelimelerini de yine kaynak zikretmeden açıklar⁵⁸².

İbnü'l-Hümâm yukarıdakilerden farklı olarak bazen de hadisteki bir kelimenin yaygın anlamıyla mı, yoksa az kullanılan diğer anlamıyla mı anlaşılması gerektiğine işaret eder ve bu bağlamda ihtilam olan kadının ıslaklık görünce gusletmesini bildiren hadisteki “görme” anlamındaki fiilin kesin olarak “bilmek” anlamına geldiğini ve dilcilerin bu kelimenin hakîkî anlamlarından birinin “bilmek” olduğunu ittifakla kabul ettiklerini söyleyerek bir de delil zikreder⁵⁸³.

İbnü'l-Hümâm tüm bu kelimelerin anlamını verirken kullandığı kaynakların adını bazan zikretmiş, bazan da eserin veya müellifin ismini zikretmeden sadece söz konusu eserlerden bilgiler aktarmıştır. İsmi verdiği eserler arasında; Ebû Ubeyd’in *Garîbu'l-*

⁵⁷⁵ Zeylaî, a.g.e. III, 478.

⁵⁷⁶ Buhârî, *Selem*, 3; Müslim, *Büyû*’, 50; Ebû Dâvûd, *Büyû*’, 22.

⁵⁷⁷ bkz. Zemahşerî, *Fâik*, II, 137.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 271.

⁵⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 209; Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, II, 27; İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 897, 1018; II, 1100;

⁵⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 357-358.

⁵⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 369.

⁵⁸² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 391.

⁵⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 68.

Hadîs'i, İbnü'l-Esîr'in en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs'i, İbrahim b. İshak el-Harbî'nin Garîbu'l-Hadîs'i gibi eserler vardır⁵⁸⁴.

2. Muhtelifü'l-Hadis İlmî

Birbiriyle çelişir gibi görünen hadisleri cem' ve te'lîf, tercih, nesh ve tesâkut/tevakkuf gibi yollarla uzlaştırmayı hedef alan Muhtelifü'l-Hadîs ilmi, özellikle sünnetin doğru anlaşılabilmesi ve uygulanabilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu tür hadisler, genelde ilk bakışta aynı anda amel etmeye imkan vermeyen hadislerdir. Şâfiî'nin tanımına göre muhtelifü'l-hadîs ilminin konusu olan muhtelif, aynı meseleyi biri helal, diğeri haram kıldığı için birini terk etmedikçe diğeriyle amel etme imkanı bulunmayan hadislerin genel adıdır⁵⁸⁵.” Bu tür durumların Rasûlullah (s.a) yaşarken, ona müracaat yoluyla çözümlenmesi tabîidir. Ancak onun vefatının ardından vahyin tadrîcîliği, peygamberin beşer olması ya da muhatap kitlenin durumundan kaynaklanan ihtilaflar bir realite olarak var olagelmiş ve çözümü iyi niyetli ve gayretli alimlere kalmıştır. Sorumluluğunun bilincinde olan hadis ve fıkıh alimleri bu konu üzerine eğilmiş ve sünneti en doğru şekliyle; mümkün olduğunca hiç birini ihmâl etmeden tamamını kullanmayı hedeflemişlerdir.

Fıkıh âlimi özellikle ahkâma dâir konularda bazen birbirine zıt hükümler ifade eden binlerce hadisle muhataptır. Fakihin elindeki rivâyetlerden âzamî ölçüde yararlanabilmesi ve her birini yerli yerinde değerlendirebilmesi için bu dalın iyi bilinmesine ve doğru işletilmesine ihtiyaç vardır. İhtilafın varlığı veya var olan ihtilafın çözümü için takip edilecek aşamalar konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya konmuştur. Genel olarak ihtilafın çözümünde aynı metodlardan bahsedilse de bunların işletim sırası konusunda fark vardır. Hanefiler; nesh, tercih, cem' ve te'lîf, tesâkut/terk sıralamasını benimserken, hadisçilerin sıralaması cem' ve te'lîf, nesh, tercih ve tevakkuf şeklindedir⁵⁸⁶.

İbnü'l-Hümâm teâruzu giderme yolları ile ilgili olarak hangi sıralamayı tercih ettiğini açıkça bildirmemiştir; ancak fıkıh ilminin gerektirdiği şekilde hadislerden doğru hüküm çıkarabilmek için Muhtelifü'l-Hadîs ilminin verilerine sık sık başvurmuştur. O

⁵⁸⁴ Ayrıntılar için bkz. “İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadir*'de Atfı Yaptığı Hadis Kaynakları” başlıklı tablo.

⁵⁸⁵ Şâfiî, *Risâle*, s. 213.

⁵⁸⁶ Ayrıntılar için bkz: Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 161-162.

bu konuda temel bilgilere sahip olduğunu eserinde ortaya koymuş; hadisler arasındaki ihtilafı gidermeden önce hadislerin gerçekten teâruz halinde olup olmadıklarını tesbit etmeye çalışmıştır. Bu ilmin verileriyle de örtüşecek şekilde iki hadis arasında teâruzdan söz edebilmek için iki hadisin de değerinin aynı olması gerektiğine vurgu yapan İbnü'l-Hümâm aynı değerde olmayan ancak zıt hükümler ifade eden hadisler için çözümlenmeyi gündeme getirmez. Örneğin, abdesti bozan şeyler konusunda istifrâ ve kanamanın abdesti bozup bozmayacağı ile ilgili hadisleri sıralayıp senedleriyle ilgili bilgiler verdikten sonra şunu söyler: (Aynı değerde olmadıkları için) “Şâfiî'nin rivâyet ettiği hadisler bu hadislere muhalif olarak değerlendirilemez. Biraz müsamahalı davranıp (sahih olduklarını farz ederek) hadisler arasında ihtilaf olduğunu söylesek bile o zaman da; Şâfiî'nin rivâyetini, istifrâda az oluşa; kanda ise akmamaya hamlederiz⁵⁸⁷.” diyerek; yine cem yolunu seçer. İbnü'l-Hümâm'ın yaptığı bu açıklama, özellikle muhtelifü'l-hadîs ilminin inceliklerini çok iyi bildiğinin göstergesidir. Çünkü İbnü'l-Hümâm'ın görüşünü desteklemek üzere serdettiği hadislerin râvîleri ile ilgili bazı eleştiriler yapılsa bile hem rivâyetlerin sayısı çok fazladır ve bu yüzden hiç değilse hasen li ğayrihi derecesini koruyabilirler; hem de bu hadisler her halükarda İmam Şâfiî'nin zikrettiği hadisten daha güçlüdür. Çünkü *Hidâye* müellifinin İmam Şâfiî'nin delil olarak kullandığını söylediği haberle ilgili olarak Zeylaî, “garîb cidden” hükmünü verirken⁵⁸⁸, İbn Hacer, “Onu bulamadım.” der⁵⁸⁹. İbnü'l-Hümâm'ın aynı haberle ilgili hükmü ise “Hadis marûf değildir.” şeklindedir⁵⁹⁰. O halde bir tarafta hasen li ğayrihî hükmü verilebilecek hadisler, diğer taraftan da “garîb cidden” hükmü verilmiş tek bir hadis varken teâruzdan söz etmek ve ihtilâfı giderme yolları aramak İbnü'l-Hümâm'a göre doğru değildir. Nitekim bu işin erbâbı hadis âlimlerine göre de durum bu minvâl üzeredir.

Zengine zekat verilemeyeceği konusunda birbiriyle çelişir gibi görünen iki hadisi değerlendirirken “(Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği) hadis sâbit değildir. Sâbit olsa bile Muâz hadisinin derecesine çıkamaz. Çünkü onu *Kütüb-i Sitte*'nin sahipleri rivâyet etmiştir. Onun derecesine çıksa bile Muâz hadisi tercih edilir, çünkü o

⁵⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 43-44.

⁵⁸⁸ Zeylaî, a.g.e. I, 37.

⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Dirâye*, I, 30.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 40.

yasaklayıcıdır⁵⁹¹.” diyerek önce teâruzun varlığından söz edebilmek için gerekli şarta işaret eder sonra da ihtilâfın varlığı farz edildiği takdirde muhtemel çözümde izlenecek bir ilkeyi hatırlatır.

Çelişir gibi görünen iki hadisle ilgili yorumunda ise İbnü'l-Hümâm aynı ilkeye vurgu yapar. İkinci namazının vakti ile ilgili olarak birbiriyle çelişir gibi görünen iki hadis zikreden İbnü'l-Hümâm bu hadislerden birinin zayıf; diğerinin sahih olduğunu bildirdikten sonra “Bana göre bu iki hadis arasında teâruz yoktur. Çünkü ikinci namazı güneşin rengi değişmeden kılınırsa namaz sonrasında güneş batıncaya kadar da bu kadar iş yapılabilir.” diyerek hadisleri cem etme, birlikte anlama yoluna gitmiştir⁵⁹². Oysa ki burada zikrettiği hadislerden ilki ile ilgili olarak ciddi anlamda eleştiriler yapılmış, Zeylaî bunları ayrıntılarıyla nakletmiştir⁵⁹³. İbnü'l-Hümâm da hadislerden birinin zayıf diğerinin sahih olduğunu bildirmiştir. Burada İbnü'l-Hümâm’ın gözünden kaçan, hadislerin sıhhat dereceleri farklı ise daha sağlam olanın tercih edileceği ve aralarında teâruzdan söz edilemeyeceğidir. İbnü'l-Hümâm’ın bu kaideyi bilmemesi mümkün değildir. Nitekim yalnızca yukarıda verdiğimiz iki örnek onun bu konudaki bilgisi ve dikkatinin göstergesidir. Ayrıca bu örneklerin dışında başka bir yerde de “Şâzz olan, marûf ve meşhur olana muhalefet edecek güçte değildir” demektedir⁵⁹⁴. Ancak burada muhtemelen zihnî yoğunlaşma sağlayamamaktan dolayı yukarıdaki tesbitin aksi bir yorumda bulunmuştur.

İbnü'l-Hümâm ihtilafı giderme yollarını hangi sıralamaya göre kullanacağını, hadisçiler ya da Hanefîlerin tercihinden hangisine tâbi olacağını bildirmez, ancak tercih konusunda işleteceği bir ilkeyi “Teâruz esnasında yasaklama/nehiy (ifade eden haber) mutlaka tercih edilir.” ilkesini hatırlatır⁵⁹⁵.

a) Cem ve Te’lif

Eser boyunca pratiğini gördüğümüz teâruzu giderme yollarından İbnü'l-Hümâm’ın tesbit edebildiğimiz kadarıyla en çok kullandığı cem ve te’lif metodudur denilebilir. Örneğin Mut’a nikahındaki hadisleri değerlendirirken genel olarak mut’a’nın

⁵⁹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 274.

⁵⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 230.

⁵⁹³ Zeylaî, a.g.e. I, 245.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 35.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 136.

önceden Rasûlullah (s.a) tarafından izin verilmiş, ashâbı tarafından da uygulanmış bir nikah türü olduğu ancak sonradan mut'anın yine Rasûlullah (s.a)'ın sözüyle neshedildiği bilgisini veren İbnü'l-Hümâm'ın birbiriyle çelişir gibi görünen hadisleri anlama konusunda tercih ettiği yollardan biri de mezhebinde olduğu üzere nesh yoludur. Mut'a ile ilgili hadislerde zaman bildiren ifadeler de olduğu için genel olarak bu konuda ilim ehlinin çoğunun söylediği gibi nesh hükmü veren İbnü'l-Hümâm, nâsihin hangi nass olduğunu tesbit konusunda da yine birbirine muâriz hadislerle karşı karşıyadır. “Rasûlullah (s.a) mut'ayı Mekke'nin fethi gününde haram kıldı⁵⁹⁶.” hadisi ile “Rasûlullah (s.a) mut'ayı Hayber gününde haram kıldı.” hadisini⁵⁹⁷ naklettikten sonra mut'a nikahının iki defa nesholunduğunu söyleyerek ikisi de sahih olan hadisler arasında tercih yapılmayacağına işaretle iki hadisi de kullanma cihetine gider ve “tevfik” kelimesini kullanır. Ardından nesihle ilgili olarak kendisine göre zayıf olan iki görüşü “قیل” ibaresiyle aktarır. Bu zayıf görüşlerden birincisi; Mut'a nikahı, ehli eşeklerin etleri ve kıble olarak Beyt-i Makdis'e yönelme hükümlerinin ikişer defa neshedildiği görüşü; diğeri de mut'aya zaten üç günlük izin verildiği ve süre dolunca iznin kendiliğinden kalkıp hükmün değiştiği görüşüdür. Ancak bu yorumlar İbnü'l-Hümâm tarafından zayıf görülmüştür. Kendisi de mut'anın iki defa neshedildiğini söyleyen İbnü'l-Hümâm muhtemelen diğer iki hükümle ilgili olarak iki defa nesh edildiği bilgisini zayıf bulmuş ve temrîz sıygasıyla aktarmayı uygun görmüştür⁵⁹⁸. Bu yorumuyla İbnü'l-Hümâm ikisi de sahih kaynaklarda geçen, bu nedenle birbiriyle teâruz etme gücüne sahip iki hadisi değerlendirirken ikisini de kullanmak yolunu seçmiş ve neshin iki defa vâkî olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yani sahih haberlerden birini iptal etmemek için cem' ve te'lif yoluna gitmiştir.

Muhâlaa'nın fesih mi talak mı sayıldığını tartışırken, Abdullah ibn Abbas'tan rivâyet edilen “...Bahçeyi kabul etti ve eşini bir boşamayla boşadı.” hadisini⁵⁹⁹ ve yine ondan rivâyet edilen “İbn Abbas muhâlaa'yı fesh saymıştır.” görüşünü zikreden İbnü'l-Hümâm, iki görüş arasındaki çelişkiyi gündeme getirdikten sonra ihtilafı şöyle çözüme kavuşturur. “Bize göre râvînin ameli, rivâyetinin aksine işaret ediyorsa ve görüşünden döndüğü de bilinmiyorsa bu amel, onun rivâyetini mensûha dönüştürür. Allah doğruyu

⁵⁹⁶ Müslim, Nikah, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 405; Beyhakî, *Sünen*, VII, 367.

⁵⁹⁷ Buhârî, Hiyel, 4; Müslim, Nikah, 30, 31, 32, Tirmizî, Nikah, 29, Et'ime, 6; Nesâî, Nikah, 71.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 238.

⁵⁹⁹ Buhârî, Talak 11; Nesâî, Talak 34.

daha iyi bilir⁶⁰⁰.” diyerek, nesihle ilgili açık bir ifade olmadığı ve rivâyetlerde zaman unsuruna da yer verilmediği halde mezhebinin benimsediği bir usûl kâidesinden yola çıkarak teâruzu nesh yoluyla gidermeyi tercih eder.

“Dul olan, kendisi hakkında velisinden daha çok söz sahibidir.” hadisinde⁶⁰¹ geçen dul kadın diye tercüme ettiğimiz “الأيّم” kelimesini açıklamak üzere şöyle der: “الأيّم, bekar olsun, boşanmış olsun, eşi olmayan kimsedir.” Şâhit olarak Ebû Ubeyde'nin *Kitabü'l-Emsâl*'inden bir beyit aktarır⁶⁰². Ardından bu hadisle birlikte zikredilen ve “Velisiz nikah sahih değildir.” hadisinin⁶⁰³ dengi olmayan bir kişiyle evlenen hanımlara has olduğunu söyler ve velinin bu evliliği feshetmek için dâvâ etme hakkı olduğunu bildirir. Böylece İbnü'l-Hümâm mezhebinin de benimsediği; bir hanımın velisinin izni olmadan evlenebileceği görüşünü onaylamış, tabi olarak konu ile ilgili hadisleri delil olarak kullanmış, karşıt görüş sahipleri tarafından öne sürülen deliller arasında en sağlam olan iki hadisi de taz'îf ya da terk yoluna gitmeden yorumlamayı tercih etmiştir. Hadisin birini açıklarken; bekar da olsa, dul da olsa, hanımın evlilik konusunda velisinden daha fazla söz sahibi olduğunu söylerken, diğerinde velisiz nikahın sahih olmayışını dengi ile evlenmeyen ve velisi tarafından feshettirme hakkı olan nikahlara has olduğunu söyleyerek, hadislerin hiç birini ihmal etmeyip elinden geldiğince hepsiyle amel etme yoluna gitmiştir⁶⁰⁴. Bu da cem ve te'lîf'in İbnü'l-Hümâm'ın çelişkili hadislerde ihtilafı giderme metodunda önemli yer tuttuğuna işâret etmektedir. Bu yüzden cem ve te'lîfe haml ve tevcih metodu da denemilir. Hadisin birin bir konuya, diğerini başka bir konuya haml ve tevcih söz konusu olmaktadır.

“Dul olan, kendisi hakkında velisinden daha çok söz sahibidir. Bekar kızın da izni istenir.” hadisini değerlendirirken; her iki bölümün de aynı anlamda olduğunu söyler. Yukarıda da zikredildiği üzere dul şeklinde tercüme ettiğimiz ایّم kelimesini eşi olmayan boşanmış ya da bekar kadın olarak açıklayan İbnü'l-Hümâm hadisi “Evlenecek olan hanım, kendisi ile ilgili olarak karar vermeye velisinden daha çok söz sahibidir.”

⁶⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 192.

⁶⁰¹ Müslim, Nikah, 66; Ebu Davud, Nikah, 24, 25; Tirmizi, Nikah, 18; Nesai, Nikâh, 31; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 219, 242.

⁶⁰² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 250.

⁶⁰³ Buhârî, Nikah, 36; Tirmizî, Nikah, 14; Ebû Dâvûd, Nikah, 19.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 250-252.

şeklinde anlarken; “kızın izni alınır” ifadesini de kendisini destekleyen bir cümle olarak zikreder. Ancak bekar kızlar velilerinden istendiği için izni alınır ya da onayı olmazsa evlendirilmez. Aksi takdirde hadisin baş tarafı ve son tarafı birbirinden farklı anlamlar içermemektedir, şeklinde yorumlar⁶⁰⁵. Buna göre hadis İbnü'l-Hümâm'ı ve mezhebinin görüşünü desteklemektedir. İbnü'l-Hümâm'ın yorumladığı şekle göre de hadisin ne kendi içinde ne de başka hadislerle arasında bir çelişki vardır.

Mehrin en az miktarı ile ilgili olarak aktardığı ve birbiriyle çelişir gibi görünen hadislerin ardından “Hadisleri cem’ etmek gerekir. Zâhiri itibariyle on dirhemden az olan miktarlar(ın geçtiği hadisler) mehri muaccel’e hamledilir.” diyerek hadislerin hepsiyle amel yolunu seçmiştir⁶⁰⁶. Bu tercihini desteklemek üzere de bazı âlimlerin hiçbir şey vermeden zıfafi doğru bulmadıklarını peygamberimizin de kızı Fâtımâ için zifaftan önce bir şey istediğini anlatır⁶⁰⁷. Yani İbnü'l-Hümâm çelişen hadisleri cem’, daha özel ifadesiyle haml yoluyla daha fazla hadisi hükme kaynak kılma ve mümkün olduğunca ihmal etmeme yolunu seçmiştir.

Kulakların meshi ve bunun yalnızca bir tek defada baş için alınan suyla yapılması gerektiği konusunu işlerken pek çok hadis aktarır⁶⁰⁸. Son olarak söylediği de; Şâfiî'nin savunduğu görüş olan, ayrıca su alarak kulakları mesh konusundaki rivâyetlerin daha az olması buna karşılık başın meshedildiği su ile kulakların meshedildiğini anlatan rivâyetlerin çok olması ve “Kulaklar baştandır.” hadisi⁶⁰⁹ sebebiyle kulakların başın meshi için alınan suyla meshedilmesi gerektiğidir. Şâfiî'nin delil olarak kullandığı yeniden su alma ile ilgili hadis ise vücûb değil, cevâz ifade ettiğini söyler ve hadisi eğer parmaklarda ıslaklık kalmadıysa yeniden su alınabileceği şeklinde yorumlar⁶¹⁰. Yani O'na göre bu iki rivâyet arasındaki ihtilaf küçük bir teville çözümlenebilir; iki hadisle amel mümkündür.

Namazların vakitleri ile ilgili olarak “Cebrâil'in İmâmeti Hadisi” diye bilinen bir rivâyeti naklettikten sonra namaz vakitlerinin ayrıntılarına girer ve “Kim güneş doğmadan sabah namazının bir rekatına yetişirse sabah namazına yetişmiş olur; kim de

⁶⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 254.

⁶⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 305.

⁶⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 306.

⁶⁰⁸ Zeylaî, a.g.e. I, 18-22.

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 51; Tirmizî, *Tahâret*, 29; İbn Mâce, *Tahâret*, 53.

⁶¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 28.

güneş batmadan ikinci namazının bir rekatına yetişirse ikinci namazına yetişmiş olur.” hadisini⁶¹¹ zikreder. Hadisler arasındaki teâruzu gidermek üzere ikinci hadiste bildirilen hükmün Cibrîl hadisi ile çatışmadığına hüküm verip; bu zamanın mekruh vakti bildirdiğine Cibril hadisinin ise “Bu ikisinin arası namaz vakitleridir.” ifadesiyle mekruh olmayan vakitlere işaret ettiğine hamletmenin daha doğru olduğunu söyleyerek, teâruzu giderme konusunda mümkün olduğunca her iki hadisle de amel yolunu tutup, sanki nesh ihtimalini en son çare olarak kullanmak gerektiğine işaret eder⁶¹².

Yatsı namazının vaktiyle ilgili birbiriyle çelişir gibi görünen hadisleri zikreder. Bir hadiste yatsı namazının vakti gecenin ilk üçte biri olarak bildirilirken; diğer bir hadiste gecenin yarısı ifadesi kullanılır. Bir başka hadiste ise gecenin üçte ikisi ifadesi geçer bir başka hadiste ise gecenin tamamı yatsı namazının vakti olarak bildirilir. Hadislerin tamamının sahih kaynaklarda geçtiğini bildirdikten sonra Tahâvî’den nakille bunların hepsinin de yatsı namazının vakti olduğunu, ancak vaktin ilk üçte birinin faziletli vakit olduğunu, daha sonra bu faziletin azaldığını söyleyerek, hadislerin mümkün olduğunca hepsiyle amel etme konusundaki hassasiyetini göstermektedir⁶¹³.

Namazda secdeye giderken ya da secdeden kalkarken ellere dayanmanın yasaklandığını ve Rasûlullah (s.a)’ın ellerine dayandığını ifade eden yalnızca birer rivâyet aktardıktan sonra diğer konularda yaptığı gibi, farklı senet ve metin arayışına girmez ve hadislerin sıhhatiyle ilgili bilgileri çok fazla değerlendirmeden “İki hadisin arasını bulmak daha evlâdır. (Rasûlullah (a.s)’ın ellerine dayandığını bildiren) Vâil rivâyeti yaşlılık haline hamledilir.” der⁶¹⁴. Genelde olduğu üzere yine ilk tercihi cem’ ve te’lif yönündedir.

Kadın, eşek ve kara köpeğin namaz kılanın önünden geçmesi halinde bu kişinin namazının bozulacağı ile ilgili haberi, Âişe’nin “Ben Rasûlullah (s.a)’ın önünde yanı üzere yatarken o namaz kılardı.” hadisi ile İbn Abbas’ın “Namaz kılarken Rasûlullah (s.a)’ın yanına geldim. Eşekten indim ve onu safın önüne bıraktım. Bunu dikkate almadı.(Namazı bozan bir şey saymadı.)” hadisi ile birlikte değerlendiren İbnü’l-

⁶¹¹ Buhârî, *Mevâkîtü’s-Salât*, 28; Müslim, *Mesâcid ve Mevdu’-s-Salât*, 163, 165; Tirmizî, *Salât*, 23, 197; Nesâî, *Mevâkît*, 11, 28.

⁶¹² İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, I, 220-221.

⁶¹³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, I, 225.

⁶¹⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, I, 315.

Hümâm, Âişe ve İbn Abbas hadisinin bu konuda muhkem olup, eşek ve kadının namazı bozmayacağı hususunun kesin olduğunu söyledikten sonra, “Bize göre aynı hadiste birbirinden farklı iki mânânın murâdı caiz değildir.” diyerek; bu hadiste geçen kadın ve eşiğin namazı bozmayacağı ancak huşûya engel olacağını söylerken, kara köpeğin namazı bozacağına hükmetmenin mümkün olmadığına işaret eder. Yani ona göre; hadiste zikredilen şeylerin hiç biriyle namaz bozulmaz, bunlar yalnızca namazın huşûna engel teşkil ederler⁶¹⁵. Sonuç olarak; taz’îf veya terk yoluna gitmeden hadislerin hepsi ile amel edilebilir.

“Yemek hazır olduğunda namaz yoktur⁶¹⁶.” ve “Ne yemek ne de başka bir şey için namazı ertelemeyiniz⁶¹⁷.” hadislerini aktardıktan sonra “İki hadisin arasını cem edebilmek için (yasaklanan) geciktirmek; vaktinden sonraya kadar geciktirmeye hamledilir.” diyerek teâruzu yine cem’ yoluyla giderir⁶¹⁸.

Sabah namazı kunutı ile ilgili haberleri senedleri ve illetleri ile birlikte aktaran⁶¹⁹ İbnü'l-Hümâm, son olarak bu hadisler arasında teâruz olmadığını söyler ve “Sabah namazı kunutı Rasûlullah (s.a)’ın her sabah tekrarladığı revâtib bir sünnet değil, herhangi bir sıkıntı olduğu zaman okuduğu duadır. Rasûlullah (s.a)’ın vefatından sonra diğer sahabiler tarafından okunmaması da nesh edildiğinden değil, ihtiyaç olmadığındandır.” der. “Hadis ehli de böyle söyler ve “Rasûlullah (s.a) bu dünyadan ayrılana kadar sabah kunutuna devam etti.” hadisini “herhangi bir musîbet olduğunda” şartıyla birlikte anırlar.” diyerek yine cem’ ve te’lif yolunu seçer⁶²⁰.

Evlendikten sonra eşinin hamile olduğunu anlayan ve bununla ilgili olarak Rasûlullah (s.a)’a başvuran bir adama Rasûlullah (s.a)’ın “Çocuk senin kölendir.” dediğini bildiren hadisi⁶²¹ değerlendirirken İbnü'l-Hümâm, hadiste geçen söz konusu ifadenin mensûh olduğunu söyler. Ancak nâsihin ne olduğuna dair bilgi vermez. İkinci bir ihtimal olarak da bu ifadenin, çocuğun kocaya hizmet etmesi anlamına yorumlanabileceğini dile getirip, bu ikinci yorumun daha evlâ olduğunu söyler ve

⁶¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 415.

⁶¹⁶ Müslim, *Mesâcid*, 67.

⁶¹⁷ Ebû Dâvûd, *Et’ime*, 10.

⁶¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 430.

⁶¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 444-451.

⁶²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 451.

⁶²¹ Dârimî, *Nikâh*, 37.

“Bütün bu söylediklerimiz hadisin sâbit olması halinde (geçerlidir.)” diyerek Ebû Dâvûd’dan naklettiği ancak sıhhati ile ilgili olarak hiçbir bilgi vermediği hadisin metni üzerinde konuşmadan ve anlama çabasına girmeden önce senedinin sıhhat tesbitinin önemli olduğuna vurgu yapar⁶²².

Rasûlullah (s.a)’ın Kâbe’de namaz kıldığını ve namaz kılmayıp yalnızca dua ettiğini bildiren hadisleri değerlendirirken, müsbet olan haberin nefyeden habere tercih edileceğini, namaz kıldığını ifade eden haberdeki salât kelimesinin dua olarak te’vîlinin zâhirden uzaklaşma anlamına geldiğini, ayrıca diğer haberlerde rekat sayıları da belirtilerek namazın açıkça zikredildiğini söyler. Son olarak da “Daha iyi olan hadislerin arasını cem etmektir. Şöyle ki: Rasûlullah (s.a) Kabe’ye bir defa Kurban bayramı gününde girmiş ve namaz kılmamıştır. Bir defa da ertesi gün girmiş ve o zaman namaz kılmıştır.” der⁶²³.

b) Tercih

Cem’ ve te’lif imkanı olmadığı zaman İbnü'l-Hümâm’ın başvurduğu bir diğer yöntem de tercihtir ki bunu da ilmî disiplinin şartları çerçevesinde yapmaktadır. İbn Abbas ve İbn Mes’ûd’dan farklı lafızlarla nakledilen teşehhüd duaları bunun örneklerindedir. “(Namazdaki oturuşta okumam için) Rasûlullah (s.a) bana öğretti” şeklinde nakletmeleri sonucunda görülen teâruzu giderme konusunda İbnü'l-Hümâm devreye girer. Önce İbn Mes’ûd’un rivâyetinde geçen “ellerimi tuttu” ifadesinin öğretmenin kesinliğine işaret edeceği için tercih noktası olacağı konusunda Zeylaî’ye bir itiraz yöneltir. Ardından şöyle der: “Tercih noktalarından biri de, altı hadis imamının hem lafzı hem de manası üzerinde ittifak etmeleridir ki, bu nâdiren rastlanan bir durumdur. Altı imamdan Buhârî dışındakiler rivâyet etse bile İbn Abbas’ın teşehhüdü Müslim’in fert rivâyetlerinden sayılır. Hadisçilere göre sahihin en üst derecesi, yalnızca mânâda olsa bile Şeyhayn’ın ittifak ettiği hadislerdir. Lafızda da ittifak edilirse başka ne olabilir? Bu sebeple âlimler İbn Mes’ûd’un teşehhüdünün bu konunun en sağlam hadisi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Tirmizî, “Teşehhüdle ilgili Rasûlullah (s.a)’tan gelen en sağlam hadis İbn Mes’ûd hadisidir.” der. Sahâbe ve

⁶²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 234.

⁶²³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 160-161.

Tâbiûnun çoğunun ameli de bu yöndedir⁶²⁴.” Bu sözlerin ardından kendi görüşünü destekleyen farklı rivâyetleri de zikreden İbnü'l-Hümâm'ın söyledikleri, hadis usûlü ile ilgili sağlam bilgisini ve doğru tercihlerini ortaya koymaktadır.

Tercih yaptığı konulardan biri de namazların cem'i ile ilgilidir. O'na göre *Sahihayn*'de geçen ve İbn Mes'ûd'dan gelen “Rasûlullah (s.a)'ın cem dışında hiçbir namazı vaktinin dışında başka bir vakitte kıldığını görmedim. O akşam ve yatsıyı cem etmişti. Ertesi günün sabah namazını da vaktinden önce kılmıştı.” hadisi cem konusunda asıl delildir. İbnü'l-Hümâm'a göre burada râvî, şöhretinden dolayı “Arafat'ta cem” ifadesini kullanmamıştır. Bu hadisin kendisine muhâlif tüm hadislerle tercih edileceğini bildiren İbnü'l-Hümâm, şöyle der: “Râvîsinin fıkhi bilmesi ve ihtiyâta daha uygun olması sebebiyle, teâruz durumunda İbn Mes'ûd'un hadisi tercih edilir. Ya da (cem'e cevaz veren hadislerde geçen) kızılık ve beyazlık anlamlarında müşterek olan şafak kelimesi, kızılığa hamledilir ve tıpkı bizim dediğimiz gibi namazı son vaktine erteleyerek yine vaktinde kılmış olur. Sonra ilk vaktinde diğerini kılmış olur⁶²⁵.” İbnü'l-Hümâm'ın başka bazı konularda yaptığı gibi hem kendi delillerini hem de karşıt görüşün delillerini uzun uzadıya tartışmamasının nedeni, belki de bu konu ile ilgili olarak muhâlif tarafı tartışmaya gerek duyulmayacak bir biçimde yanılığında görmesi olabilir.

Tercih yoluna başvurulmuş bir diğer konu da azildir. Azil yapmanın hükmünü araştıran İbnü'l-Hümâm, önce Müslim'in *Sahih*'inde Cüdâme'den nakledilen “Bu (azil), gizli cinayettir.” anlamına gelen rivâyeti aktarır. Ardından aynı anlama gelen iki mevkûf rivâyet aktardıktan sonra peygamberimizin azle izin verdiğini, Yahudilerin gizli cinâyet yorumunu yalanladığını bildiren rivâyetleri aktarır. Hadislerin hemen hepsi sahih rivâyetlerdir. Ancak iki sağlam hadis birbirine tamamen zıt iki hüküm bildirmektedir ve İbnü'l-Hümâm bu hadislerin arasındaki teâruzu gidermek üzere şöyle der: “Bu hadisler azlin cevâzı konusunda nettir. Sahâbîlerin on tanesinden; Ali, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zeyd b. Sâbit, Ebû Eyyûb, Câbir, İbn Abbas, Hasen b. Ali, Habbâb b. Eret, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah İbn Mes'ûd'dan bir de İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir. *Sünen*lerdeki hadisler Cüdâme hadisini reddetmektedir. Cüdâme hadisi de

⁶²⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 322.

⁶²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 45-46.

sünende yer almaktadır, senedindeki Yahyâ b. Ebî Kesîr hakkında ihtilaf olsa da sahih bir hadistir. (...) Sonuç olarak iki hadis çelişmektedir ve Cüdâme hadisini tercih etmek gerekir. Çünkü o hadis; hükmü, aslın yani aslî ibâhanın dışına çıkarmıştır. Ancak Cüdâme hadisinin aksinin yaygınlığına işaret eden hadislerin çokluğu da ortadadır. Ömer ve Ali de, üzerinden yedi aşama geçmeden önce azlin cinâyet sayılmayacağına ittifak etmişlerdir⁶²⁶...” diyerek bir tercihte bulunur. İbnü'l-Hümâm sıhhat dereceleri aynı olan bu hadisleri birlikte anlama yolu imkansız olunca, sahih garîb hükmü verilen ve azli cinayet olarak değerlendiren metni değil, daha fazla tarîkla, daha fazla sahabîden gelen ve azle izin veren rivâyetleri tercih etmiş ve ona göre son sözünü söylemiştir. Hanefîlerin usûlüne göre ihtilâfı giderme metodunda ikinci sırayı alan tercih yöntemi *Fethu'l-Kadîr*'de İbnü'l-Hümâm'ın da başvurduğu bir yöntemdir.

c) Nesih

İbnü'l-Hümâm hem hadisçilerin hem de Hanefîlerin ihtilaf çözme yollarından biri olan neshi de yeri geldikçe kullanmaktadır.

İbnü'l-Hümâm bazen aralarında açık bir teâruz olmadığı halde kendince muâriz olan hadislerin aralarını bulmaya çalışır. Örneğin bir kadının kadın cemaate imam olması ile hanımın evinde hatta evinin en gizli köşesinde kılacağı namazın daha hayırlı olacağını ifade eden hadislerinin çeliştiğini, çünkü evin en derin en dar kısımlarının cemaatle namaza müsait olamayacağını söyler. Zihnindeki çelişkiyi gidermek üzere başvurduğu yol ise nesihdir. Yani hanımın evde kılacağı namazın daha hayırlı olduğunu bildiren haberler, Rasûlullah (s.a) döneminde hanımların hanımlara imam olması hükmünü neshetmiştir. İmâmet yaptığında kadının nerede duracağını bildirmek üzere İbn Abbas'tan nakledilen; “Hanım, hanımlara imam olur ve ortalarında durur.” sözü, hükmün şer'îliğinin devam ettiğini göstermez. Çünkü nâsîh İbn Abbas'ın gözünden kaçmış olabilir.” diyerek, hanımların imam olabileceğini bildiren rivâyetleri mensûh olarak değerlendirir⁶²⁷. Oysa zannımızca bu rivâyetler arasında teâruz olmadığı gibi nesih kapısını çalmaya da ihtiyaç yoktur. Nitekim Dihlevî (1176/1762) de “Fukahânın mezhep imamlarının görüşlerine ters düşmesi yüzünden hadisler hakkındaki “mensûhtur” sözleri ise iknâ edici değildir. Nesh onların ifadesine göre bir hükmün

⁶²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 378-379.

⁶²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 364.

yerine başkasının gelmesidir. Aslında ise nesih, hükmün son bulmasıdır.” diyerek,⁶²⁸ sanki İbnü'l-Hümâm'ın bu konuda mezhep imamının “hanımların hanım cemaate imamlığının mekruh olduğu” görüşünden etkilenip, meseleye bir hadisçi gibi bakmadığına işaret etmektedir.

Cenaze namazında alınan tekbirlerin sayısını değerlendiren İbnü'l-Hümâm, bazı alimlerin “Sayı hakkında kesin bir hüküm yoktur.” Bazılarının da “Dört tekbir alınması nâsihtir.” dediğini aktardıktan sonra “Doğrusu nesihtir.” der ve ardından nâsih olan nassın değeri ile ilgili gelebilecek itirazlara cevap mahiyetinde “Hadisin isnadı zayıfsa bile metninin batıl olduğu kesin değildir. Sıhhatine delalet eden bazı karinelerle desteklenirse o zaman sahih olur ki, bu hadis de tarîklarının çok olması sebebiyle güçlenmiştir.” diyerek, nesh hükmünü isbatlamaya çalışır. Ayrıca nâsih sayılan hadisi desteklemek üzere “Ebû Hanîfe'nin hadisi de mürsel olsa bile sahihtir. Çünkü bize göre râvîleri sika olduktan sonra mürsel sahihtir.” diyerek son sözünü söyler⁶²⁹. Tercihi nasslar arasında nesih olduğundan yanadır.

İçki içme haddinin uygulanmasının ardından aynı suçun defalarca tekrarlanması halinde içki içenin öldürülmesi gerektiğini anlatan hadisin,⁶³⁰ “Bir kişinin kanı, ancak şu üç kişiden biri ise helal olur: Evlendikten sonra zina eden kimse, müslüman olduktan sonra dinden dönen kimse ve haksız yere bir kimseyi öldüren kimse⁶³¹.” hadisiyle neshedildiğini söyler⁶³².

“Allah'ın belirlediği hadler dışında tazir amaçlı olarak on sopadan fazla vurulmaz⁶³³.” hadisinin mensûh olduğunu söyler. Mensûh oluşunun delili ise sahabenin aksi yöndeki uygulaması ve bu uygulamaya da itiraz edenin olmayışıdır. Ancak nâsihin ne olduğunu kesin olarak bildirmez⁶³⁴.

⁶²⁸ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 514.

⁶²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 128.

⁶³⁰ Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 36; Nesâî, *Eşribe*, 42; İbn Mâce, *Hudûd*, 17; Dârimî, *Eşribe*, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 391, 504.

⁶³¹ Buhârî, *Diyât*, 6; Müslim, *Kasâme*, 25, 26; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 1; Tirmizî, *Hudûd*, 15; Nesâî, *Tahrîm*, 5, 11, 14; Dârimî, *Siyer*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 61, 62, 65, 70, 163, VI, 181, 214.

⁶³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 287.

⁶³³ Buhârî, *Hudûd*, 42; Müslim, *Hudûd*, 40; İbn Mâce, *Hudûd*, 32; Dârimî, *Hudûd*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 45.

⁶³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 335; başka bir örnek için bkz. IV, 94, 95.

Verilen tüm bu örnekler ve çözümlene yolları ve bu yolların kullanım sıralamasına ve sıklığına bakıldığında, İbnü'l-Hümâm'ın Hanefî mezhebince belirlenen sıralamaya genelde bağlı kaldığı, ancak bazı durumlarda sıralamaya sıkı sıkıya bağlı kalmadan hadisçilerin yollarını izlediği söylenebilir.

3. Fıkhu'l-Hadis

Fıkhu'l-Hadîs genel olarak hadisleri anlamak, hadislerden hareketle Hz. Peygamberin gaye ve maksatlarını kavramak ve bunu konu edinen ilim dalının adıdır. Bir başka deyişle Fıkhu'l-Hadîs “hadisin künhüne vâkıf olma ilmidir⁶³⁵.” Bu geniş anlamıyla Fıkhu'l-Hadîs, “İlmü Dirâyeti'l-Hadîs”⁶³⁶ ile aynîlik ve yakınlık arz etmektedir⁶³⁷. Nitekim Rasûlullah (s.a)'ın “Benim sözlerimi işitip, ezberleyip kavradıktan sonra, işittiği gibi, aynen başkalarına aktaran kimselerin Allah yüzlerini ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, fakîh (anlayıp idrak eden) değildir. Nice fıkıh taşıyıcıları, fıkıhı, kendilerinden daha fakîh olan kimselere taşırlar.” anlamındaki hadisi⁶³⁸ de Fıkhu'l hadisin geniş anlamıyla daha o zamandan var olan bir amaç olduğunu göstermektedir. Bu haliyle Fıkhu'l-hadîs, malzemesi, ya da bir yönüyle kaynağı sünnet olan bütün ilim dallarının muhtâç olduğu bir disiplin olarak değerlendirilebilir.

Fıkıh ilminde iyi bir eğitim almış ve eserinde bunca hadise yer vermiş olan İbnü'l-Hümâm'ın hadisleri doğru anlama ve onlardan doğru hükümler çıkarma çabasından yoksun olması düşünülemez. Şerhinde pek çok hadis nakleden İbnü'l-Hümâm'ın hadislerin doğru anlaşılması konusunda büyük bir çaba içerisinde olduğu satır aralarından okunabilmektedir. Doğru anlama ve doğru sonuca ulaşabilme adına sıkı sıkıya takip ettiği ilk yöntem, farklı rivâyetleri bir arada değerlendirmesidir. Aynı râvîden, aynı konuda gelen farklı rivâyetleri bir arada değerlendirerek hadiste söyleneni en doğru biçimde anlamayı amaçlar. Bu amacı gerçekleştirmek üzere abdestte başı meshetme ile ilgili hadisleri değerlendirirken, Muğîre'den gelen bir hadisi Enes'ten gelen başka bir hadisle birlikte değerlendirir ve Muğîre'nin Mesh fiiliyle birlikte

⁶³⁵ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, s. 93.

⁶³⁶ Kâtib Çelebi, *Keşf*, I, 635.

⁶³⁷ Geniş bilgi için bkz. Güler, “Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü”, s. 89-104; Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, s.103.

⁶³⁸ Ebû Dâvûd, *İlim*, 10; Tirmizî, *İlim*, 7; İbn Mâce, *Mukaddime*, 18.

kullandığı “ب” harfi cerrinin “الصاق” değil “تبعيض” yani ba’ziyet/kısmîlik anlamına geldiğini Enes’in rivâyetiyle ispatlamaya çalışır⁶³⁹. Bu İbnü’l-Hümâm’ın hadislerin manayla rivâyeti konusunda sağlam bir bilgisinin olduğunu ve değerlendirmelerinde mümkün olduğunca bütün rivâyetleri birlikte değerlendirme çabasını gösterir.

Hidâye’de başın üç defa meshedilmesi ile ilgili bir rivâyet için geçen “رؤى” fiilinin temriz sıygası olduğunu ve zayıflığı hissettirdiğini bildirir⁶⁴⁰. Zayıf olduğuna işaret ettiği bu rivâyetin ardından Hz. Osman’dan farklı tarîklarla sahih olarak gelen diğer hadisleri zikreder ve orada yıkamanın üçer defa yapıldığını, ancak başa gelince üç defa değil, yalnızca bir defa mesh yapıldığını söyleyerek, bir bakıma hadisin zayıflığını aynı râvîden gelen daha sağlam ve öncekiyle çelişen haberlerle isbatlama yoluna gitmektedir⁶⁴¹.

İhramlı iken, nikah kıyma konusunu işlerken Rasulullah’ın ihramlı iken evlendiğini bildiren hadiste geçen “أحرم” kelimesinin “Harem bölgesine girmek anlamına geldiğini, nitekim Necid bölgesine girmeye de “أُجِدَّ” dendiğini söyleyen İbn Hibbân’ın görüşünü doğru bulmayan İbnü’l-Hümâm tek kelimeyle “بجيد” ifadesini kullanır ve yorumu doğru bulmaz. Görüşünü desteklemek üzere de “Rasûlullah (s.a) Meymûne ile ihramlı iken evlendi, ancak ihramdan çıktıktan sonra zifafa girdi.” hadisini delil getirir. İki hadisi birlikte değerlendirerek İbn Hibbân’ın yorumunun uzak bir yorum olduğunu söyler ve ihramlı iken nikahın caiz olduğuna işaret eder⁶⁴².

Evlenmeden önce erkeğin evleneceği hanımı boşaması konusunda özellikle İmam Şâfiî’nin kullandığı “Evlenmeden önce boşama geçersizdir.” hadisi⁶⁴³ ve bunu destekleyen diğer hadisleri doğru anlama konusunda çaba sarfeder. İmam Şâfiî ve benzer görüşte olanların kullanması muhtemel beş hadis *Nasbu’r-Râye*’den, kaynakları ve rical bilgisiyle birlikte neredeyse aynen nakledilmiştir. İbnü’l-Hümâm zikredilen hadislerden üçünün zayıf olduğu, hatta ikisinin batıl olarak nitelendirildiğini nakleder. Ancak geride İbn Mâce’nin zikrettiği hasen olarak değerlendirilen iki hadis kalmıştır ki, İbnü’l-Hümâm bu hadisleri yorumlar. Hadislerde evlenmeden önce boşanmanın

⁶³⁹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, I, 14.

⁶⁴⁰ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, I, 35.

⁶⁴¹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, I, 35.

⁶⁴² İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, III, 224.

⁶⁴³ Buhârî, Talak 8; Tirmizî, Talak 6; İbn Mâce, Talak 17.

olmayacağı şeklinde geçen ifadelerin; boşanmanın bu şekilde şarta talikini değil, söylendiği anda hüküm ifade etmesi (tencîz) durumunu nefyettiğini bildirir. Eğer “Sözün söylendiği anda geçerliliğine (tencîz) hamlinde bir yarar yoktur. Çünkü bu açıktır ve bunu herkes bilir. Nefyin şarta talika hamledilmesi gerekir.” denirse cevap olarak deriz ki “Bu hüküm (sözün söylendiği anda geçerliliği) konuyla ilgili şer’î hükmün yaygınlaşmasının ardından açık hale gelmiştir. Oysa durum, bundan önce böyle değildir. Cahiliyye döneminde evlenmeden önce boşuyorlar ve bunu (sonuçları olan hüküm ifade eden) boşama sayıyorlardı. Bu ve benzeri hadislerde Rasûlullah (s.a) işte bunu yasakladı.” diyerek, hadisleri doğru anlama konusundaki çabasını gösterir⁶⁴⁴.

Mürtedin öldürülmesi konusunda kendi mezheplerine göre mürtede üç gün mühlet verildiğini, ancak Şaffi’nin görüşüne göre hemen öldürülmesi gerektiğini söyler. “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” ayeti⁶⁴⁵ ile; “Kim dinini değiştirirse onu öldürün.” hadisini⁶⁴⁶ delil olarak her iki tarafın da kullandığını söyler. Ardından da usul bilgilerini de kullanarak hadisin doğru anlaşılması için şöyle bir yorum getirir: “Bu delille üç gün bekletmenin müstehap olduğu hükmü inkar edilirse; biz de deriz ki; bu emirler mutlaktır ve âciliyet gerektirmez. Bilindiği gibi emri geciktirmek caizdir. Sonra bunun (geciktirmenin) vücûbiyeti de Ömer hadisiyle sabittir. Musannıf (Merğînânî)’ın “böyledir çünkü vâcibin şüpheli bir durum için geciktirilmesi caiz değildir.” sözü de iyi değildir. Çünkü bu söz üç gün mühlet verilmesinin kerih görüldüğü anlamına gelmektedir ki, bu da mezhebe ve bizim zikrettiğimiz “Emir mutlaktır ve kaçmasından korkulmadığı takdirde âciliyeti gerektirmez.” ilkesine terstir. Eğer “Zikredilen emirlerin mutlak olduğunu kabul etmiyoruz, aksine emirler fiilin başındaki “ف” harfi ile mukayyettir. Çünkü bu harf vasl ve takip ifade eder.” denirse; biz de “Bu harf atıf harfidir, yani sebep fâ’sıdır.” deriz. Eğer malûlün illetten geri kalamayacağı gerekçesiyle “ف” harfinin vasl ifade ettiği söylenirse; biz de “Ma’lûl şer’î hükümdür. Bu hüküm de öldürülmesinin vâcib olduğudur. Ma’lûl kendisine sebep olan illetten, yani küfür fiilinden uzak düşmüş değildir. Ancak bu şer’î hükmü hemen yerine

⁶⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 103-104.

⁶⁴⁵ Tevbe 9/5.

⁶⁴⁶ Tirmizî, *Hudûd*, 25; İbn Mâce, *Hudûd*, 2; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 1;

getirmek ayrı bir şeydir.” deriz, şeklinde usûl bilgilerini de konuşurarak hadisi doğru anlama konusundaki çabalarını ortaya koyar⁶⁴⁷.

Kişinin kendi avret mahalline dokunmasının abdesti bozup bozmayacağı ile ilgili birbiriyle görünürde çelişen iki hadisi zikreder. *Nasbu'r-Raye*'den alıntılar yaparak senedleri hakkında bilgiler verir, nesh iddialarını gündeme getirir, hanımların rivâyeti ile erkeklerin rivâyetinin çatışması ile ilgili olarak muhtemelen Zeylaî'nin naklettiklerinden de etkilener; “Bu konuda Talk hadisi tercih edilir. Çünkü onlar bilgiyi daha iyi ezberler ve korurlar. İşte bu sebeple de iki kadının şehadeti bir erkeğin şehadetine denk sayılmıştır.” der. Ancak bu yorumu tatminkâr bulmayan İbnü'l-Hümâm, tercih edilen hadisi alıp, diğerini âdeta görmezden gelmek yerine; Zeylaî'nin eserinde göremediğimiz bir yorumla hadislerin arasını cem yoluna gitmektedir. Konuyla ilgili son sözü şudur: “Hadisleri cem yoluna gidersek; o zaman ‘mess-i zeker’ kendisinden çıkan necasetten kinayedir. Bu, belağatın inceliklerindedir. Bir şeyi zikretmezler, ancak ona işaret etmek üzere, ardından gelen şeyi zikrederler. ‘mess-i zeker’i çoğunlukla necasetin çıkması takip eder. Bu durumun bu şekilde ifade edilmesi normaldir. Nitekim Allah-ü Teâlâ da abdest bozmayı kastetmek üzere “heladan gelme” ifadesini kullanır. Böylece problem de çözülmüş olur. Bu konuda Kitab ve sünnetin tabirleri de birbiriyle uyumaktadır. Teâruzunu giderme konusunda söylenecek son şey budur⁶⁴⁸. Bu tercih ve yorum İbnü'l-Hümâm'ın hem doğru anlama çabasının hem de hadislerdeki ihtilafı giderme yollarından biri olan cem' konusundaki başarısının göstergesi sayılabilir.

Özürlünün her namaz vakti için abdest alması konusunu işlerken “her namaz vakti için abdest al” ifadesinin geçtiği hadisi, “her namaz için abdest al” hadisine göre muhkem olarak değerlendirir ve “Din dilinde ve örfte namaz kelimesinin, o namazın vakti için kullanımı yaygındır.” diyerek, gerekçesini dile getirir. Bu görüşünü isbatlamak üzere de “Her namazın(vaktinin) başlangıcı ve sonu vardır⁶⁴⁹.” ve “Kim namaza(vaktine) erişirse kılsın.”⁶⁵⁰ hadislerini delil getirir⁶⁵¹.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 65.

⁶⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 59.

⁶⁴⁹ Dârakutnî, *Sünen*, I, 262

⁶⁵⁰ Buhârî, Teyemmüm, 1, Salat, 56, Cihâd, 122; Ta'bir, 11, 22, İ'tisâm, 1; Müslim, Mesâcid, 3, 5, 7, 8; Tirmizî, Siyer, 5; Nesâî, Gusûl, 26, Cihad, 1; Dârimî, Salât, 111.

⁶⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 182.

Hadislerin merfû ya da mevkûf oluşuyla ilgili birbiriyle çelişen hükümler olduğunda İbnü'l-Hümâm genelde merfû hükmünü vermek için uğraşır. Bir tarıktan merfû, bir tarıktan da merfû olarak gelen rivâyetle ilgili olarak İbnü'l-Hümâm; Sikanın ziyadesinin caiz olduğunu, raf'ın da bir ziyâde olduğunu söyler ve “Râvî sika olduktan sonra başka tarıklardan mevkûf da olsa, biz bunun merfû olduğunu kabul ederiz.” der. Görüşünü desteklemek üzere de Abdülhâk el-İşbilî'den alıntı yapar⁶⁵².

Hz. Osman'ın seferde namazlarını dört rekat kıldığı rivâyeti ve İbn Ömer'in rivâyet ettiği, “Rasûlullah (s.a) ile seferde birlikte oldum. Allah ruhunu alıncaya kadar iki rekata hiç ilâve yapmadı. Ebû Bekir'le yolculuk yaptım, Allah ruhunu alıncaya kadar iki rekata hiç ilâve yapmadı. Ömer'le yolculuk yaptım, Allah ruhunu alıncaya kadar iki rekata hiç ilave yapmadı. Osman'la yolculuk yaptım, Allah ruhunu alıncaya kadar iki rekata hiç ilave yapmadı.”⁶⁵³ hadisini doğru anlamaya ve birlikte değerlendirmeye çalışan İbnü'l-Hümâm, yeni bir rivâyetle çözüme ulaşır. Bu rivâyete göre Osman, Rasûlullah (s.a)'ın bir sözüne dayanarak, Mekke ehlinden olduğunu, bu sebeple de Mina'da seferî sayılmadığını bildirmiş ve durumu açıklığa kavuşturmuştur⁶⁵⁴. Bir tek rivâyetten yola çıkarak hüküm vermek yerine İbnü'l-Hümâm şartlarının elverdiği kadarıyla konuyla ilgili bütün rivâyetleri değerlendirerek sonuca varır.

Cuma günü okunan ezanla ilgili olarak Müslim dışında hadis âlimlerinin rivâyet ettiği bir hadiste “Osman zamanında insanların sayısı artınca okunan ezana bir yenisinin eklendiği” bildiriliyor ve bu ezan üçüncü ezan olarak nitelendiriliyor. Aynı haberi aktaran Buhârî'de ise bu ezan ikinci ezan olarak nitelendiriliyor. İbnü'l-Hümâm aynı haberi veren bu iki rivâyet arasındaki farklılığı anlamaya çalışırken, “Her iki ezan arasında namaz vardır.” Hadisini gündeme getirerek bazen kamet yerine de ezan lafzının kullanıldığına dikkat çekip⁶⁵⁵, rivâyetler arasındaki ikinci yada üçüncü ezan karmaşasına bunun sebep olduğunu dile getirirken, hadisleri bir arada değerlendirme konusundaki başarısını da bir kez daha göstermektedir.

⁶⁵² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 489, 490, 503, 504.

⁶⁵³ Ebû Dâvûd, *Salâtü's-Sefer*, 7; Nesâî, *Taksîru's-Salât*, 5.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 31-32.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 66.

İbnü'l-Hümâm'ın takip ettiği yöntemlerden biri de aynı anlamdaki hadislerin pek çoğunu daha net anlaşılması için ardı ardına zikretmesidir⁶⁵⁶.

Namazını doğru kılmadığı için Rasûlullah (s.a)'ın “Kalk namaz kıl çünkü sen namaz kılmadın.” şeklinde üç kez uyardığı sahâbî ve kıldığı namazı aktarırken Rasûlullah (s.a)'ın “sen namaz kılmadın” sözünü açıklama ihtiyacı hissetmiş ve “Bu söz Kûhî'nin görüşüne göre “günahtan uzak bir namaz”a; Cürcânî'nin görüşüne göre ise “sünnete uygun bir namaza” hamledilir. Birincisi daha evlâdır. Çünkü Rasûlullah (s.a)'ın “sen namaz kılmadın” sözündeki mecaz, hakîkate daha yakındır. Çünkü devamlılık vücûbu gerektirir.” diyerek⁶⁵⁷, bedevîye üç kez yeniden namaz kıldıran Rasûlullah (s.a)'ın sözüyle kastedilenin ne olduğunu tam olarak tesbit etmeyi amaçlar. Çünkü bu hüküm vermek için zorunludur.

Örneklerden rahatça tesbit edilebileceği üzere İbnü'l-Hümâm, şerhinde hadisleri yalnızca nakletmemiş, gerektiğinde rivâyet ilminin verilerini kullandığı gibi hadisleri doğru anlaşılması için yer yer tercihlerde bulunmuş ve yeni yorumlar getirmiştir. Bu onun fıkıh alanındaki üstadlığının tezâhürlerinden biri olduğu gibi Fıkhu'l-Hadîs alanındaki başarısının da kanıtıdır.

D. Mezhebinin Hükümü ile Rivayet Arasında Tercih

Daha çok fakihliği ile meşhûr olan İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmindeki yerini tesbit ederken üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de nass ile mezheb imamının görüşünün teâruzu meselesidir. Delile bağlılığı konusunda övülen bir âlimin böyle bir teâruz durumunda takınacağı tavır önem taşımaktadır. İşte bu başlık altında İbnü'l-Hümâm'ın sünnetin verilerine rağmen mezheb imamı gibi bakıp onun gibi düşündüğü yerler ile imamının görüşüne rağmen sünneti tercih ettiği bazı örneklere yer verilecektir.

1. Mezhebin Hükümünü Tercih Örnekleri

Abdeste başlarken Allah'ın isminin anılmasıyla ilgili zayıf bir rivâyeti “قیل” lafzıyla aktardıktan sonra Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen, “Abdesti olmayanın

⁶⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 18-19.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 307.

namazı; öncesinde Allah'ın ismini anmayanın ise abdesti yoktur.” hadisini zikreder. Daha sonra ise “Hadis, senedindeki kopukluk sebebiyle zayıf görülmüştür. Ancak bize göre bu, mürsel gibidir ve râvîleri âdil ve sika olduktan sonra zarar vermez. İbn Mâce Kesîr b. Zeyd'den O da, Rabîh b. Abdurrahman b. Ebî Saîd'den, O da babasından, O da Ebû Saîd'den rivayet etti ki Rasululah, “Öncesinde Allah'ın ismini anmayanın abdesti yoktur.” buyurdu. Rabîh tanınmadığı için hadis illetli sayıldı. Biz bu konuda Ebû Zür'a'nın “Rabîh şeyhtir.” sözüne katılıyoruz. İbn Ammar, “sikadır” derken; Bezzâr da “O'ndan Fülejh b. Süleyman, Abdulaziz b. Derâverdî, Kesîr b. Zeyd ve başkaları rivâyet etmiştir.” der. Esrem ise “Abdestte besmeleyi Ahmed b. Hanbel'e sordum. Bu konudaki rivâyetlerin en iyisi, Kesîr b. Zeyd'in rivâyetidir. Bu konuda sağlam bir hadis bilmiyorum. Yalnızca abdestle yetinilmesini uygun görürüm. Çünkü konuyla ilgili üzerine hüküm bina edilecek bir hadis yoktur, dedi.” demektedir⁶⁵⁸. Bu alıntılarının ardından İbnü'l-Hümâm, abdest almadan önce besmele çekmekle ilgili uzun uzadıya açıklamalar yapar. Ahmed b. Hanbel'den aktardığı bilginin aksine, abdestte besmelenin gerekli olduğuna inanan İbnü'l-Hümâm, öncelikle Peygamberimizin abdest alırken ya da teyemmüm yaparken kendisine selam verenlerin selamını almadığı ve “Temizlenmeden sizin selamınızı almak istemedim.” anlamındaki sözlerini içeren dört hadis zikreder. Efendimizin selam almayı ile abdest öncesinde besmelenin aynı hükme tabi olması gerektiğini iddia eden ve bu hadislerin meşhur ve sağlam oluşu daha önce zikredilen tesmiye hadisinin de zayıf oluşu ile ilgili itiraza da cevap verir: “Tesmiye hadisinin zayıf olduğu iddiası kabul edilmez.” der. Çünkü İbnü'l-Hümâm, yukarıda da belirtildiği üzere senetteki inkıtâ'nın irsâl gibi olduğuna inanır ve ona göre râvîleri âdil ve sika ise inkıtâ hadise zarar vermez⁶⁵⁹. O'na göre “Bu konudaki hadisler arasındaki ihtilaf da gerçek bir ihtilaf değildir. Çünkü her ne kadar abdestsiz olarak Allah'ın adını zikretmek uygun değilse de, tam bir abdestin alınması için hasen hadisle meşru kılınan bir uygulama da mekruh olamaz. Sahâbîlerin Peygamberimizin abdestini anlatırken besmeleyi zikretmemiş olmaları, besmelenin çekilmeyeceğini göstermez. Çünkü râvî bazen önem verdiği unsuru zikreder diğerlerini unutabilir. Peygamberimizin abdesti anlatılırken, misvak ya da âzâları ovalama her zaman için anlatılmayabilir. Nasıl ki bunlar anlatılmasa bile bunların sünnet olduğunu inkar etmiyorsak, besmele

⁶⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 18.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 18.

anlatılmadı diye de bunu inkar edemeyiz⁶⁶⁰. Burada İbnü'l-Hümâm'ın hadisleri değerlendirirken hadis alimlerinin bir kısım sözlerini âdeta görmezden gelip, mezhebinin görüşünden etkilendiği ve hadisçi gözüyle bakamadığı söylenebilir.

İbnü'l-Hümâm namazda sesli gülmenin abdesti bozacağı ile ilgili kimi mürsel, kimi müsned pek çok haber zikreder. Bu haberlerden bir tanesi Zeylaî'nin de kitabına aldığı, Bakıyye hadisidir⁶⁶¹. Hadisin ardından *Nasbu'r-Raye*'de Zeylaî'nin İbnü'l-Cevzî'den isim vererek yaptığı alıntıyı İbnü'l-Hümâm isim vermeden bize aktarır⁶⁶². Bu alıntıda; Bakıyye'nin tedlisle ta'n edildiği ve zayıf kimselerden hadis alıp bu kimselerin ismini hazfettiği eleştirisi yer almaktadır. Ancak İbnü'l-Hümâm, Bakıyye'nin bu hadiste açık tahdîs lafızlarını kullanması, eğer yalancı değil ve açıkça tahdis lafızlarını kullanıyorsa, tedlîs töhmetinin kalkmasıyla çürütüleceğini söyler. İsim vermeden ve karşıt hiçbir görüş serdetmeden zikrettiği bu alıntı, İbnü'l-Hümâm'ın kendi görüşü olarak algılanabilir. Zaten O, bu hadisi zikredip ardından da bu bilgiyi aktarırken bir bakıma râvî ile ilgili gelebilecek muhtemel eleştirilere karşı kendi delilini peşinen sunma amacındadır. Bu hadisin kitapta zikredilmesi ve yapılan alıntı İbnü'l-Hümâm'ın hadislere sahih hükmü verme konusundaki çabasının bir göstergesi olabilir. İbnü'l-Hümâm'ın zayıf da olsa hadisi âtıl bir biçimde bırakmak yerine, bir şekilde onunla amel etmek ilkesini benimsediği ve bu yolda çaba harcadığı görülmektedir. Râvîleri âdil ve sika olduğu sürece inkitânın zarar vermeyeceği prensibi, zayıf hadislerin tarikları arttıkça güçleneceği prensibi ve farklı hadislerde bilgi verildiği halde Efendimizin uygulamasında anlatılmayan bazı ayrıntılardan dolayı o hadisle amelin nefyedilmeyeceği prensibi, aslında onun hadisleri i'mâl konusunda ne kadar titiz ve gayretli olduğunun göstergesidir. Ancak verdiğimiz bu son örnekte tedlis iddiasına rağmen tashîh çabası, hadis ilminin prensiplerinden uzaklaşma sayılabilir.

İmama uyanın, imam arkasında kırâati konusunda “İmam tekbir aldığı anda tekbir alınız.” hadisini “İmam okuduğu zaman da susunuz.” ilavesiyle rivâyet eden Müslim'in bu hadisine Ebû Dâvûd ve başkalarının zayıf hükmünü verdiğini aktarır. Ardından da “Tarîkı sahih, râvîleri sika olduktan sonra zayıf hükmüne iltifat edilmemiştir. Çünkü bu makbûl olan şâzzdır.” der⁶⁶³. Oysa Zeylaî'nin naklettiğine göre⁶⁶⁴ Buhârî, bu hadisin

⁶⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 19,20.

⁶⁶¹ Zeylaî, a.g.e. I, 48; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 53.

⁶⁶² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 53.

⁶⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 349.

râvîlerinden Süleyman et-Teymî'nin Katade'den, Katade'nin de Yunus b. Cübeyr'den duyduğuna dair herhangi bir semâ lafzının kullanılmadığını, ayrıca Hişam, Saîd, Ebû Avâne, Hemmâm, Eban b. Yezîd ve başkalarının bu hadisi “İmam okuduğu zaman da susunuz.” ziyâdesi olmadan zikrettiğini söyleyerek, söz konusu ziyâdenin şâzz ve merdûd olduğuna işaret eder. Zeylaî, Beyhakî'den nakille Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Yahyâ b. Maîn, Hâkim ve Darakutnî'nin bu ziyâdesinin hata olduğu ve mahfuz olmadığı konusunda görüş birliği içinde olduklarını nakleder⁶⁶⁵. Zeylaî'nin *Nasbu'r-Raye*'sini ilk kaynak olarak kullanan ve oradan alıntılar yapan İbnü'l-Hümâm'ın bu bilgileri görmemesi ya da görüp de gündeme getirmemesi mezhep görüşünü tercihin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

“Her dindar ve günahkârın arkasında namaz kılınız.” hadisi senetteki inkıtâ sebebiyle zayıf sayılmıştır⁶⁶⁶. Aynı senet için İbnü'l-Cevzî *el-İlel*'de inkıtâm yanısıra senetteki Muâviye b. Salih'i de illetli görmüştür. Hadisin diğer senetleri ve benzer metinlerini de veren Zeylaî'nin aktardığı bilgilere göre hadislerin pek çoğu “çok zayıf” hükmü verilebilir durumdadır. Ancak İbnü'l-Hümâm hiçbir şart zikretmeksizin “Bu anlam, Dârakutnî, Ebû Nuaym ve Ukaylî nin farklı tariklarıyla rivâyet edilmiştir, ancak hepsi de bazı râvîleri nedeniyle zayıf görülmüştür. Böylece hadis muhakkıklara göre hasen derecesine ulaşır.” der⁶⁶⁷. Bir başka yerde ise “Sen biliyorsun ki zayıf rivâyetlerin tarikları fazla ise delil olur.” diyerek⁶⁶⁸ rivayetleri çok zayıf kılan unsurları göz ardı ederek hüküm verir.

“Herhangi bir özrü olmadan üç defa cumayı terk edeni Allah münafıklardan sayar.” hadisini aktaran İbnü'l-Hümâm, hadisın Taberânî'nin *el-Mucemu'l-Kebîr*'inde Câbir el-Cu'fî'nin rivâyeti olarak geçtiğini bildirir ve “Fakat şahitleri vardır. Bu nedenle de Cabir'in zayıf olması hadise zarar vermez” der⁶⁶⁹. Râvî Cu'fî, Ebû Hanifeye göre kezzâb, şîaya göre güvenilir durumdadır⁶⁷⁰.

⁶⁶⁴ Zeylaî, a.g.e. II, 20-21.

⁶⁶⁵ Zeylaî, a.g.e. II, 17.

⁶⁶⁶ Dârakutnî, Sünen, II, 57.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 361.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 254.

⁶⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 48.

⁶⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, II, 497; İbn Adıyy, *Kâmil*, II, 113 ve geniş bilgi için bkz. Fığlalı, Ethem Ruhî, “Câbir el-Cu'fî”, *DİA*, VI, 532.

Çoğu zaman harfî harfine alıntılar yaptığı Zeylaî'nin verdiği bilgileri, neredeyse delil olarak gören İbnü'l-Hümâm'ın senedinde Ebû Hanîfe'nin bulunduğu bir rivâyette ilgili Zeylaî'nin naklettiklerini özetleyerek ve bir kısmını da görmezden gelerek nakletmesi önemlidir. *Hidâye* müellifinin zikrettiği “Müslüman toprağında oşür ve haraç birleşmez” hadisi ile ilgili olarak Zeylaî'nin naklettiklerinin bir kısmını nakleder. Oysa Zeylaî “Senette Yahya b. Anbese vardır. Hadisi İbn Adiy *Kâmil*'de zikretmiştir. Beyhaki hadisin bâtil olduğunu söyler, İbnü'l-Cevzî *Mevzuât*'ında zikretmiştir, İbn Hibbân bu sözün Rasûlullah (s.a)'a ait olmadığını, Yahya b. Anbese'nin deccal olduğunu ve hadis uydurduğunu söylemiştir.” gibi bilgilerle hadisin ihticâca elverişli olmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Ancak bunlardan, bir kısmı İbnü'l-Hümâm tarafından nakledilmezken, bir kısmı da özetlenerek ve meçhul bir sıyga kullanımıyla yani şüphe ile verilmiştir. Çünkü hadis mezhebin kullandığı, senedinde de Ebû Hanîfe'nin geçtiği bir rivâyettir⁶⁷¹. Aslında hadise *münker*, *çok zayıf* ya da *batıl* gibi hükümler vermek mümkün iken; İbnü'l-Hümâm'ın bu hadisi delil olarak kullanma düşüncesi mezhebinin görüşünden etkilenecek değerlendirme yaptığının işareti olarak değerlendirilebilir. Yukarıda verildiği şekliyle özet bir biçimde Yahya b. Anbesenin durumuna değinen İbnü'l-Hümâm, hadisin kullanılması için savunma yapar ve bu bilginin bazı tâbiinin sözü olarak da aktarıldığını söyler. Sonuç olarak söylediği ise daha ilginçtir. “Bu tartışmanın sonucu senin de göreceğin üzere, hadisi raf' etmeyen bazı tâbiûnun görüşünü nakletmekten başka bir şey değildir. Böylece bu, mürsel hadis olmuş olur.” Açıkça söylemese de İbnü'l-Hümâm'ın söylemek istediği mürselin de delil olduğu sonuç olarak da mezhebinin görüşünün isabetli olduğudur. Karşıt görüş sahiblerine itiraz sadedinde de “İbnü'l-Mübârek diğer çoğunluğun görüşü olarak haraç ve oşürün birleşebileceğini nakletmiştir. Bu ise istidlâl değil, mezhebin görüşünü nakletmektir.” Diyerek, diğerlerinin de bir delili olmadığını söyler⁶⁷². Oysa karşı tarafın da naklî bir delili yoksa İbnü'l-Hümâm gerektiğinde akli delillerle ya da sahabe ve tâbiûn'un görüşüne müracaat ederek mezhebinin görüşünü savunması beklenirdi. Bu şekilde bir istidlâl ve tartışma senedinde mezheb imamının geçtiği, ancak olabildiğince zayıf bir metni savunmaktan daha insafî bir yol olmalıdır.

⁶⁷¹ Zeylaî, a.g.e. III, 442; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 38-39.

⁶⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 38-39.

Mezhepler arasında en tartışmalı konulardan biri olan namaz içindeki tekbirlerde elleri kaldırma konusuna İbnü'l-Hümâm'ın da kitabında geniş denebilecek bir yer ayırdığını ve çelişkili görünen hadisleri aktarıp doğru sonuca ulaşmaya çalıştığını görüyoruz. Hadislerle ilgili verdiği bilgi ve yorumlardan anladığımız kadarıyla bu konuda da ilk başvuru kaynağı *Nasbu'r-Râye* olmakla birlikte Tahâvî'nin *Şerhu Maâni'l-Âsâr*'ından da yararlanmıştı⁶⁷³.

Birbiriyle çelişen pek çok rivâyeti değerlendirmeleriyle birlikte nakleden İbnü'l-Hümâm bu halli zor meseleyle ilgili olarak kendi yorumunu ekleyerek konuyu sonlandırır. O'na göre; konu hakkında söylenenler çok uzundur, ancak tüm bu söylenenlerin sonunda kesinleşen Rasûlullah (s.a)'ın hem ellerini kaldırdığını, hem de kaldırmadığını ifade eden rivâyetlerin sabit olduğudur. Bu teâruz durumunu gidermek için tercihe ihtiyaç vardır. Tarafı olduğu görüşün tercihe şayan olduğu açıktır. Çünkü bu, namaz içinde mübah olan davranışlardır. Ancak elleri kaldırma fiilinin neshedildiği bilinmektedir. Bu görüş reddedilemeyecek bir biçimde sabit olmuştur. Bu, konuyla ilgili yeni bir hüküm getirmez, aksine; namazda gerekliliği konusunda icma edilen husu kabilindedir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin Evzai'ye söylediği gibi kendi görüşlerini destekleyen rivâyetlerin râvîleri daha faziletlidir. Abdullah b. Mes'ûd fikhî bilmeyen Vâil b. Hucr'dan daha faziletlidir. Çünkü O, yolculuk ve ikâmet halinde Rasûlullah (s.a)'la birlikte olan ve şeriatî bilen bir kimsedir. Tüm bunların sonucunda teâruz durumunda Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetini tercih etmek, onun garîb kaldığı bir rivâyeti almaktan ya da her iki fiilin de sünnet olduğunu söylemekten daha evlâdır. Ancak yine de en iyi Allah bilir⁶⁷⁴.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm konuyla ilgili hadisleri değerlendirirken hadisçilerin gösterdiği titizliği gösterip her bir rivâyeti senedleriyle birlikte ayrı ayrı değerlendirmek⁶⁷⁵ yerine, konuyla ilgili olarak mezhep imamından bir yoruma dayanarak, kendince en doğru sonuca ulaşmak istemiştir. Ancak bize göre yalnızca iki rivâyeti ve râvîlerini esas alarak yaptığı değerlendirme, teâruzu giderme konusunda pek de yeterli ve isabetli olmamıştır. Çünkü elleri kaldırmanın gerekliliğini anlatan rivâyet yalnızca Vâil b. Hucr'dan değil onun dışında, Ömer, Abdullah b. Ömer ve Muhammed

⁶⁷³ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 222-228; Zeylaî, a.g.e. I, 390-418.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 320.

⁶⁷⁵ Konu ile ilgili rivâyetler, tartışma ve değerlendirme için bkz: Güler, *Münâkaşalar*, s.80-94.

b. Amr b. Atâ kanalıyla da gelmiştir. Rivâyetlerin tamamı değerlendirme konusu yapılmadan nesih iddiası, çoğunluğu teşkil eden muhalifleri iknâ edecek güçte değildir.⁶⁷⁶ Nitekim İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350) de bu meselenin mübah olan ihtilaf kapsamına girdiğini söyleyerek⁶⁷⁷ neshin gerekli ve geçerli olmayacağına işaret etmektedir.

Bayram namazının hükmü Hanefî mezhebinin tercih edilen görüşüne göre vaciptir. Ancak sünnet olduğu ile ilgili rivâyetler de vardır. İbnü'l-Hümâm, vücub hükmüne sünnetten delil arar. *Hidaye*'de *el-Camiu's-Sağir*'den aktarılan bilgiye göre; vacib oluşunun delili, Peygamber Efendimizin bunu hiçbir zaman terk etmemesi, sünnet olmasının delili ise bir Bedevi için Rasûlullah (s.a)'ın beş vakit namazdan başka namaz sorumluluğunun olmadığı sözüdür. Aslında bu alıntıda İbnü'l-Hümâm'ın itiraz etmesi gereken bir şey vardır ki, o da Rasûlullah (s.a)'ın bir şeye sürekli devam etmesinin o şeye vâcib hükmü vermek için yeterli olmayacağıdır. Çünkü bu konu ile ilgili olarak İbnü'l-Hümâm, özellikle sünnet müstehab ayrımı yaparken, sık sık bilgi vermiş ve süreklilik arzeden fiilleri sünnet olarak değerlendirirken, Rasûlullah (s.a)'ın devamlı olarak yapmayıp terk edebildiği fiilleri müstehab olarak değerlendirmiştir⁶⁷⁸. Ancak bu konuda ilave bir delil sunmadan Merğînânî'nin “Birinci görüş (vücub hükmü) daha doğrudur ifadesini “Rasûlullah (s.a) hiç terk etmeden sürekli devam ettiği için dirayet ve rivâyet açısından (daha doğrudur)” şeklinde onaylaması, daha önceki tesbitleriyle çelişmektedir. Aynı bakış açısıyla İbnü'l-Hümâm, kendi mezhebinde de bayram namazının sünnet oluşuna delil olarak kullanılan bedevi hadisini; “Ya çöl halkından olduğu ve orada bayram namazı kılma gibi bir ameli olamayacağından ya da bu olayın bayram namazının vücubundan önce gerçekleşmiş olabileceğinden dolayı (Rasûlullah (s.a) böyle söylemiştir)” diyerek sünnet değil de vücub hükmüne delil olarak kullanmakta ve mezhebinin görüşünü savunmayı tercih etmektedir⁶⁷⁹.

Alışverişte görme muhayyerliği ile ilgili olarak müellifin zikrettiği “Bir kimse görmediği bir şeyi satın aldığında, o şeyi görünce muhayyerdir. Eğer isterse alır isterse de bırakır.” anlamındaki hadis ile ilgili olarak Zeylaî ayrıntılı malumat vermiştir. Hadisin mürsel bir yolla geldiğini ve rivâyet zincirinde zayıf bir râvînin olduğunu bildiren

⁶⁷⁶ Güler, *Münâkaşalar*, s. 90.

⁶⁷⁷ İbn Kayyım, *Zâdü'l-Meâd*, I, 275.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 33, 36, 70.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 68-69.

Zeylaî merfû ve muttasıl olarak başka bir tarikthan da geldiğini ancak râvîlerden Amr b. İbrahim el-Kürdî hakkında Dârakutnî'nin "Hadis uydurur." dediğini aktarır. Bunlara ilave olarak Zeylaî'nin hadisi batıl olarak niteleyip hadisi Kürdî'den başkasının nakletmediğini ve İbnü'l-Kattan'dan nakille Kürdî'den alan râvînin bilinmediğini zikretmesine rağmen⁶⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, bu hadisin kullanılması için mürsel olarak gelen tarikla ilgili olarak şöyle der: "Mürsel ilim ehlinin çoğuna göre hüccettir. İbn Ebi Meryem'in adaletinin bilinmemesi sebebiyle zayıf sayılması, onu zayıf sayanların dışındakilerin ilmini nefyetmez⁶⁸¹." Muttasıl senetle gelen rivâyetle ilgili olarak da şöyle der: "Bu, aynı zamanda İbn Sirin'in de görüşüdür, Malik ve Ahmed de bununla amel etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in İbn Ebi Meryem'i taz'îf edenlerden olduğu nakledilmiştir. Alimlerin bu görüşü kabulü, hadisin sıhhatine işarettir." dedikten sonra bu durum hadisin sıhhatine işaret eder mi sorusunu gündeme getirir ve tercih edilen görüşe göre, amelin bu hadise dayandığı kesin olarak bilinmediği sürece hadisin sıhhatine delalet etmeyeceğini söyler. Ebû Hanîfe'nin de içinde bulunduğu senedin râvîlerinden Kürdî ile ilgili olarak ifade edilen "Hadis uydurur." bilgisini nakledip geçmekle yetinir⁶⁸². Bu bilgi gereği hadisi nakletmemesi, yada cerh lafzının ardından bir yorumda bulunması beklenirken sükût etmeyi tercih etmiştir.

Nikah kitabında "küfüvv" bahsinde Arapların bir kısmının bir kısmına denk olduğunu bildiren bir ifade *el-Hidâye* metninde geçmektedir. Bu rivâyet *Nasbu'r-Râye*'de hadis alimlerince ciddi eleştirilere uğramıştır⁶⁸³. Bundan dolayı yakın anlamlı birkaç hadis daha aktaran İbnü'l-Hümâm, Zeylaî'nin naklettiği bazı ta'n noktalarını görüşlerin sahipleriyle birlikte aktarır. Yani İbnü'l-Hümâm hadislerin kiminin mevzu sayıldığını, râvîlerden bazılarının "metrûk" veya "münkerül hadîs" olarak nitelendirildiğini bilmesine ve kitabında aktarmasına rağmen, birkaç satır sonra hadisin tüm tarikları zayıf olsa bile hasen derecesine çıktığını ve delil olarak kullanılabileceğini söyler. "Zikrettiğimiz hadislerle denkliğin muteber olduğu sabit olduktan sonra...." şeklinde olabildiğince zayıf hadislere hüküm bina etmekte bir sakınca görmez⁶⁸⁴. Oysa

⁶⁸⁰ bkz. Zeylaî, a.g.e. IV, 9.

⁶⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 310. Nitekim Nuh İbn Ebî Meryem'i cerh otoriteleri tenkit etmiştir ancak ilk dönem ricâl eserlerinde yalnızca zabt kusurundan söz edilmektedir. Râvî hakkında geniş bilgi *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, Mukaddime, I, 286-289; 496-498 ve Türker, Ömer, "Nuh b. Ebû Meryem", *DİA*, XXXIII, 229-230.

⁶⁸² a. m. a.y.

⁶⁸³ Zeylaî, a.g.e. III, 198-199.

⁶⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 285-286.

hadis alimleri yukarıdaki gibi çok zayıf, hatta mevzu olmakla itham edilmiş hadislerin tarikları ne kadar çok olursa olsun, hasen derecesine yükselmeyeceğinde hemfikirdirler. Nitekim bunu İbnü'l-Hümâm bir başka yerde, “Her ne kadar zayıf tarikların sayısı fazla ise ve bize göre zayıflık sebebi hadis uydurma olmadığı zaman, bu hadisler hasen derecesine çıksa da bu miktar hadisi hasen derecesine çıkarmaya yeterli değildir.” şeklinde dile getirmiştir⁶⁸⁵.

Hanefi mezhebinin genel görüşü on dirhemden daha az değeri olan bir mal için hırsızın elinin kesilmeyeceği yönündedir. Konu ile ilgili delil öne sürmek üzere İbnü'l-Hümâm, çoğunun senedinde Ebû Hanîfe'nin geçtiği merfû ve mevkûf haberler zikreder. Haberlerle ilgili olarak Zeylai'nin aktardığı bazı ta'n noktalarını nakletmez ve bu haberlerin kullanılması için savunma yapar. Sahih ve merfû olarak tesbit edilemeyen haberlerle ilgili olarak; “Mevkûf olsa bile merfû hükmündedir. Çünkü şer'î ölçüler aklın müdahale edemeyeceği konulardır. Bu tür konularda mevkûf merfû hükmündedir.” der. İbnü'l-Hümâm, burada aslında hadisçilerin hükmen merfû' terimine yaklaşmıştır. Ancak mevkûf bir habere merfû hükmü verebilmek için haberin sahih olması ve merfû sahih haberlere muhalefet etmemesi gereğinden söz etmez. Nitekim merfû hükmünde saydığı mevkûf haberin senediyle ilgili olarak cerh ve tadil alimlerinin itirazları vardır⁶⁸⁶. Söz konusu haber, merfû olarak batıl, mevkûf olarak ise zayıf şeklinde değerlendirilmektedir ve Âişe'nin rivâyet ettiği “çeyrek dinar değerindeki mal için el kesilir” anlamındaki sahih hadise⁶⁸⁷ muhaliftir. İbnü'l-Hümâm, bu hadisi konunun başında zikreder ve hiçbir ölçü bildirmeden hırsızın elinin kesileceği hadislerle birlikte gündeme getirir ancak on dirhem ya da bir dinardan söz eden haberleri zikrederken daha sağlam olan bu hadise değinmez. Çok değil sadece iki sayfa önce zikettiği “أخرجه الشيخان” dediği⁶⁸⁸ bu hadisi görmezden gelip, zayıf hükmü verilen mevkûf haberleri merfû sayarak mezhebinin görüşünü destekleyen haberleri savunması mânîdardır.

Mefkûdun hanımının durumu ile ilgili olarak *Hidaye* sahibi'nin zikrettiği hadisi nakleden İbnü'l-Hümâm, hadisle ilgili ciddi ta'n noktalarını aktarır. Konu ile ilgili

⁶⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 122-123.

⁶⁸⁶ Ayrıntılar için bkz. Zeylai, a.g.e. III, 359-360, İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 345, 1. ve 4. dipnotlar.

⁶⁸⁷ Müslim, Hudûd, 1; Ebû Dâvûd, Hudûd, 12; Tirmizî, Hudûd, 16; Nesâî, Sârik, 9, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 36.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 342.

olarak sahabî kavillerine de yer verir. Ancak mezhebinin vazgeçilemeyecek sağlam bir delili olmamasına rağmen, “mefkûdun hanımının, kocasının akranelarının ölümüne kadar bekletilmesini” öngörmesi, kanaatimizce çok zayıf bir hadisi değerlendirme konusunda mezhebinden etkilendiğini göstermektedir⁶⁸⁹.

İbnü'l-Hümâm'ın alışverişte meclis muhayyerliği ile ilgili sahih hadisleri⁶⁹⁰ ve hadisin sonucunda varılan muhayyerlik hükmünü “Ey iman edenler! Sözleşmelerinizi yerine getiriniz⁶⁹¹” “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız ve meşru olmayan bahanelerle yemeyin. Ancak kendiliğinizden razı olarak yaptığımız ticaret bunun dışındadır⁶⁹²” gibi âyetlerin hükmünü geçersiz kılacağı iddiasıyla reddetmesi,⁶⁹³ mezhebin metodolojisinin gereği olarak yapılmış bir tercihtir. Oysa farklı varyantlardan gelen ve sahih kaynaklarda da geçen bu hadisleri görmezden gelmek yerine, bu hadislerin âyetlerdeki “âmm hükmü tahsis ettiğine” hükmetmek hadisin ilminin bakış açısına daha uygun olabilirdi.

Nikah kitabında Merğînânî'nin zikrettiği “Şahitler olmadan nikah hüküm ifade etmez.” anlamındaki hadisi zikreden İbnü'l-Hümâm, rivayetle ilgili Zeylaî'nin verdiği hiçbir bilgiyi nakletmez. Oysa Zeylaî hadisin bu lafızlarla garîb olduğunu bu konuda İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde zikrettiği aynı anlama gelen başka bir hadis bulunduğunu ve İbn Hibbân'ın “Şahitleri zikretme konusunda bundan başka sahih bir haber yoktur” dediğini nakleder⁶⁹⁴. İbnü'l-Hümâm'ın bu bilgileri görmemesi mümkün değildir. Çünkü hadis nikah kitabının ilk hadisidir. Ancak birkaç sayfa sonra aynı hadisi tekrar aktaran ve beraberinde Zeylaî'nin naklettiği İbn Hibbân'ın tahrir edip, “Şahitler konusunda bundan başka sahih haber yoktur.” dediği hadisi zikreder; ardından itiraz eder ve şöyle der: “İbn Hibbân şöyle demiştir. ‘Şahitlerin zikri konusunda bundan başka sahih bir haber yoktur’ Bu sözle Fahu'l-İslâm'ın ‘Şahitler hadisi meşhurdur ve bununla kitabın tahsisi caizdir’ sözü arasında ne kadar da fark var⁶⁹⁵!” diyerek, İbn Hibbân'ın bu görüşüne Fahu'l-İslâmın sözünü tercih ettiğini göstermektedir. Aslında burada İbnü'l-

⁶⁸⁹ krş. Zeylaî, a.g.e. III, 472-473; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 137-140.

⁶⁹⁰ bkz. Buhârî, *Büyû*’, 19, 22, 42, 43, 44, 46, 47; Müslim, *Büyû*’, 43, 46, 47; Ebû Dâvûd, *Büyû*’, 51; Tirmizî, *Büyû*’, 26; Nesâî, *Büyû*’, 4, 8, 9; İbn Mâce, *Ticârât*, 17; Dârimî, *Büyû*’, 15; Mâlik b. Enes, *Muvatta*’, 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 4, 6, 52, 54, 73, 135, 211, III, 402, 403, 425, 434, V, 12, 17, 21, 21, 23.

⁶⁹¹ Maide 5/1.

⁶⁹² Nisa 4/29.

⁶⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 238-239.

⁶⁹⁴ Zeylaî, a.g.e. III, 167.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 191-192.

Hümâm'ın bir hadisçi gibi değil, bir fıkıhçı gibi olaya yaklaştığı ve mezhebinin görüşüne meylettiği görülmektedir.

“Dikkat edin hanımları yalnızca velileri evlendirsın; hanımlar da yalnızca denkleleriyle evlensinler.” rivâyeti Merğınâni'nin zikrettiği “Denklik Faslı”nın ilk hadisidir. Zeylaî hadisi tahrir etmiş, İbnü'l-Hümâm da şerhinde hadisi nakletmiştir. Ancak hadisle ilgili ciddi ta'n noktaları Zeylaî tarafından kaynaklarıyla ortaya konmasına rağmen, İbnü'l-Hümâm hadisi savunur ve delil olduğunu ortaya koymaya çalışır. Hadisi naklettikten hemen sonra Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'de naklettiklerini özetleyerek; “Bu hadis zayıftır. Çünkü senesinde Mübeşşir b. Ubeyd'in Haccâc b. Ertat'tan rivâyeti vardır. Haccâc b. Ertat hakkında ihtilaf edilmiştir. Mübeşşir zayıftır, metruktür. Ahmed b. Hanbel onu hadis uydurma ile ta'n etmiştir. Tahrici gelecektir, ancak şahidlerle delildir.” der⁶⁹⁶. Ancak bunlar İbnü'l-Hümâm'ın Zeylaî'nin aktardıklarından sadece özetle verdiği birkaç noktadır. Yalnızca Haccâc b. Ertat hakkında değil, senetteki Mübeşşir b. Ubeyd hakkında da tenkitler yapılmıştır. İbn Hibbân “O sika râvîlerden mevzular aktarır ve hadisinin yazılması caiz değildir.” demiştir. Bu ve benzeri ağır ta'n noktalarına rağmen İbnü'l-Hümâm'ın hadisi delil olarak kabul etmesi, şahit olarak yine çok zayıf rivâyetler sunması ve bu konuda Zeylaî'nin eserinde yer verdiği⁶⁹⁷ pek çok bilgiyi nakletmemesi dikkat çekicidir.⁶⁹⁸

Mehrin en az miktarını belirleme konusunda İbnü'l-Hümâm mezhebindeki meşhur kavil olan on dirhem görüşünü savunur. Bu konuda delili Cabir kanalıyla gelen Darakutni ve Beyhaki'nin rivâyet ettiği bir hadistir ki, hadisin son bölümünde “On dirhemden az mehir olmaz.” ibaresi vardır⁶⁹⁹. Hadisi zikrettikten sonra kaynak vermez ve “tahrici daha önce geçmişti” der. Hadis yaklaşık on sayfa kadar önce nikahta denklik konusu işlenirken geçmiş, Zeylaî hadisin çok zayıf olduğunu hatta râvîlerinden birinin yalancılıkla itham edildiğini ve münker olduğunu cerh ve ta'dil otoritelerin diliyle aktarmış, ancak İbnü'l-Hümâm, bu bilgilerin bir çoğunu eserine almamıştır. Bu konuda da “hadisin tahrici daha önce geçmişti” sözüyle sanki “daha önce sağlam olduğu ve delil olabileceği geçti” gibi bir îmâda bulunduktan sonra bu hadisle çeliştiğini düşündüğü; “bir çift terlik, Kuran'dan birkaç sûre, bir avuç dolusu hurma gibi şeylerin

⁶⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 280.

⁶⁹⁷ Zeylaî, a.g.e. III, 196-197.

⁶⁹⁸ krş.. Zeylaî, a.g.e. III, 196-197; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 280-282.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 305.

de mehir yerine geçeceğine” ilişkin rivâyetleri sıralar⁷⁰⁰. Ve sonra hadisleri cem etme yoluna gider. Bu hadislerin birlikte değerlendirilebileceğini, çünkü sayılanların ortalama olarak beş dirhem değerinde şeyler olduğunu söyler. Ardından “hadisler arasında teâruz yoktur ki ceme ihtiyaç duyulsun. Çünkü Câbir hadisinde Haccâc b. Ertat ve Mübeşşir b. Ubeyd vardır, ikisi de zayıftır.” Dersen; biz de “Bu hadisin şahidi vardır ve onu güçlendirmektedir. O da Ali (r.a) den gelen rivâyettir ki şöyle demektedir: “On dirhemden daha az miktarda el kesme cezası uygulanmaz, on dirhemden daha az mehir olmaz.” Bunu Darakutnî ve Beyhakî rivâyet etmiştir. Muhammed b. Hasan “Bu hadis bize Ali, Abdullah b. Amr, Âmir ve İbrahim’den ulaştı.” dedi ve Tahâvî, şerhinde Câbir’e ulaşan isnadıyla birlikte Rasûlullah (s.a)’tan rivâyet etti.” diyerek,⁷⁰¹ çok zayıf bir rivâyeti kullanmak için savunma yapar. Bu rivâyeti güçlendirdiğini söylediği rivâyetlerin kimi mevkûf, kimi de zayıf rivâyetlerdir. Ancak rivâyetlerin senedi ile ilgili bazı ta’n noktalarını da aktarmasına rağmen, konuyu mehrin on dirhem ya da onun değerinde bir şey olabileceğine dâir rivâyetlerin çok olduğunu ifade ederek bağlar. Ardından bir tek yüzük, bir avuç hurma, bir çift terlik gibi şeylerin mehir olabileceğine işaret eden hadisleri yeniden aktarır⁷⁰². Açıkça görülmektedir ki İbnü'l-Hümâm bu konuda hadislerin doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına gayret edip, gerekli görüldüğüne özellikle çok zayıf hadislerden sarfı nazar etmek konusunda, diğer bazı konularda gösterdiği hassasiyeti gösterememiş ve hadisleri değerlendirirken mezhebinin görüşünden açık olarak etkilenmiştir.

2. Rivâyeti Tercih Örnekleri

Abdestte organları yıkamaya sağdan başlama ile ilgili olarak *Hidâye* müellifinin “fazilettir” ifadesini müstehabtır, şeklinde açıkladıktan sonra *Hidâye*’de zikredilen Rasûlullah (s.a)’ın her işini yaparken sağdan başlamayı sevdiğini ifade eden hadisi zikretmiş, ardından da Zeylaî’den alıntı yaparak bu anlamı destekleyen ve Hz. Âişe’den *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin zikrettikleri hadislerin lafız farklılıklarını önemsemeden benzer bir hadisi nakletmiştir. Hadisleri naklettikten sonra ise müstehabların hepsinin Rasûlullah (s.a)’ın hoşuna giden şeyler olduğunu ancak bunlara sürekli devam etmediğini söyler. Yani İbnü'l-Hümâma göre bir filin müstehab yada sünnet

⁷⁰⁰ Rivâyetlerin tamamı ve tahriri için bkz. “Nikah Hadislerinin Tahrîci”

⁷⁰¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 306-307.

⁷⁰² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 307.

oluşundaki ölçü, Rasûlullah (s.a)’ın devam konusundaki titizliğidir. Eğer o, bir fiile kesintisiz olarak devam ediyorsa, bunun adı sünnet, fiilden hoşlanmasının yanı sıra mazereti olmadan bazen terk ediyorsa bunun adı müstehabtır. Bu açıklamaları yaptıktan sonra Rasûlullah (s.a)’ın abdest alırken sağ organlarıyla yıkamaya başlamasının müstehab olarak değerlendirilemeyeceğini, çünkü bu konu ile ilgili Rasûlullah (s.a)’ın emir sıygasıyla gelen açık ve sağlam hadisleri olduğunu ve Rasûlullah (s.a)’ın abdestini anlatanların her zaman için sağdan başladıklarını delil göstererek “Tüm bunlarla bir davranış sünnet olur. Nitekim kaplama meshin sünnet oluşu da bu şekildedir” diyerek, Merğînânî’ye itirazlarını dile getirmiş, delilin yönlendirmesine tâbi olarak mezhebinden farklı bir görüş benimsemiştir.⁷⁰³

Sakalların hilallenmesi ile ilgili olarak İbnü'l-Hümâm, bazen hadislerin tamamını, bazen de ilk râvîsinin ismini vererek Zeylaî’nin naklettiklerinden seçmeler yapar⁷⁰⁴. Ancak yine son söz kendisinindir: O’na göre; bu hadisler ondan fazla sahabi tarafından rivâyet edilmiştir ve hepsi zayıf olsa bile çoğunluğun delil oluşu kesindir. Hiç biri bir diğerini hasen mertebesinde aşağı düşürmez. İbnü'l-Hümâm’a göre İmam Ebû Hanîfe Rasûlullah (a.s)’ın buna devamının sabit olmadığını, mücerred bir fiil olarak aktarıldığını söyleyerek, sünnet değil de müstehab hükmünü verir. Buna İbnü'l-Hümâm, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde geçen ve zayıflığı isbatlanmayan “Rabbim bana böyle emretti.” ifadesiyle itiraz eder ve “Bu (ifade), devamlılığın açıkça nakledilmesine ihtiyaç duymaz. Çünkü Allah’ın emri, devamlılığa hamledilir.” diyerek itiraz eder. Bütün bu açıklamaların ardından son sözü ise, “*Mebhut*’ta da Serahsî’nin tercih ettiği gibi, Ebû Yusuf’un sözü tercihe şayandır” şeklindedir⁷⁰⁵.

Enes b. Mâlik’in rivâyet ettiği *Sahîhayn*’da geçen bir hadisi delil getirerek, “Bu hadis, tıraş olurken sağ taraftan başlamanın sünnet olduğunu ifade eder. Bu, mezhepte zikredilen görüşün aksidir, ancak doğru budur.” diyerek mezhebinde bilinen görüşe karşı hadisin ifade ettiği anlamı tercih ettiğini bildirir.

Hanımın hanımlara imam olması konusunda mezhebinin görüşü tahrimen mekruh olmasına rağmen, kendisi tenzihen mekruh hükmünü benimsediğini söyledikten sonra “Bizim bu (tahrimen kerahet) görüşte olma zorunluluğumuz yoktur. Çünkü, ideal olan

⁷⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 36.

⁷⁰⁴ bkz. Zeylaî, a.g.e. I, 24-26; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 30.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 30-31.

(maksud) nerede olursa olsun, doğrunun peşinden gitmektir” diyerek yine delilden yana olduğunu ortaya koyar⁷⁰⁶.

Merğînânî'nin delil olarak kullandığı hadis Zeylaî tarafından “Bu lafızla gariptir.” şeklinde değerlendirilince, hükmü aynen alıp aktaran İbnü'l-Hümâm aynı anlamı veren başka rivâyetleri aktarır. Aktardığı rivâyetlerin hepsi zayıftır. Bunun ardından Hanefî mezhebine mensup İbnü'l-Hümâm'ın hadisin hasen derecesine yükseldiğini söylemesi beklenirken, İbnü'l-Hümâm tercihini aksi yönde kullanır ve şöyle der: “Her ne kadar zayıf tarikaların sayısı fazla ise ve bize göre zayıflık sebebi hadis uydurma olmadığı zaman, bu hadisler hasen derecesine çıksa da bu miktar, hadisi hasen derecesine çıkarmaya yeterli değildir.” diyerek bir hadisçi gibi yorumlamayı tercih eder⁷⁰⁷.

“Geceden niyet etmeyenin orucu yoktur” rivâyeti ile ilgili olarak hadis alimleri, mevkûf olduğu yönünde görüş bildirmişlerse de İbnü'l-Hümâm; “Abdullah ibn Ebî Bekir sikadır. Raf' bir ziyadedir ve sikanın ziyadesi makbuldür⁷⁰⁸.” sözüyle hadisin merfû olduğu yönünde itirazını dile getirir. Ancak merfû hükmünü vermeye çalıştığı hadis, İmam Şâfiî'nin kendilerine karşı delil olarak sunduğu ve Hanefîlerin de ancak tevil ederek “niyetsiz geçen kısmın sevabı yoktur”⁷⁰⁹ şeklinde anladıkları hadistir. Muhalif görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları bir rivayetin merfû olduğunu isbatlamaya çalışmak İbnü'l-Hümâm'ın mezheb taassubundan uzak durma çabasını ve mümkün olduğu kadar hadisleri kullanma gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu bakış açısının eser boyunca sürekli olarak tesbiti mümkün olamamıştır.

Şafiîlerin delil olarak kullandığı, “Şaban'ın yarısı kaldığı zaman oruç tutmayınız.” hadisi ile ilgili olarak Zeylaî'de aktarılanlardan⁷¹⁰ yalnızca Tirmizî'nin verdiği “hasen sahih” hükmünü aktarır⁷¹¹. Hadisin zayıf olduğunu bildiren nakillere dolaylı yoldan da olsa değinmez. Bu, alıntı yaparken onaylamadığı bilgileri almadığını gösterdiği gibi, hadisleri mümkün olabildiğince kurtarma çabasının ve zayıf bile olsa fazâil-i âmâl konusunda zayıf hadisle amel edilebileceği görüşünün işareti sayılabilir.

⁷⁰⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, “Kadının İmâmeti” bölümü.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 122-123.

⁷⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 309.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 308.

⁷¹⁰ Zeylaî, a.g.e. II, 441.

⁷¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 321.

İslam dininden dönen mürted kadının öldürülmesi hususunda da mezhebinden farklı bir görüş benimsemektedir. Mezhebinin görüşünün aksine dinden dönen kadın için şartlar oluşmuşsa onun da öldürülebileceği görüşünü savunmaktadır⁷¹².

Mezhebi ve sünnet arasında kaldığında İbnü'l-Hümâm için yukarıda da örnekleri verildiği üzere, her zaman geçerli tek bir seçimden bahsetmek mümkün olmamaktadır. İbnü'l-Hümâm'ın görüşü, konuya, delile, mezheb imamının delili yorumlayışına göre değişkenlik arzietmekte, bazan delili tercih ettiği görülebildiği gibi, bazan da gerek aynı ekolden gelip aynı metodolojiyi benimsemesi gerekse başka sebeplerden ötürü mezheb imamının tercih ettiği görüŖe sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. Bu hadis ilmi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilse bile İbnü'l-Hümâm'ı taassub çizgisine taşıyacak kadar belirgin bir zihnî donukluğun göstergesi olmamalıdır. Nitekim bazı konularda mezhebinin değil, sünnetin verilerini tercih ettiği de örnekleriyle tesbit edilmiŖtir.

Eserinden yola çıkararak yapılan tesbitlerin ardından, Ŗerhte kullanılan bazı hadislerin sıhhat değerlendirmesinin yapılacağı tahrir bölümüne geçilebilir.

E. Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri: Tahrir ve Değerlendirme

1. Nikah Hadisleri

1 - وَلِدْتُ مِنْ نِكَاحٍ لَأِ مِنْ سِفَاحٍ

“Ben zinadan değil, nikâhtan dünyaya geldim.”

Tahrir ve değerlendirme: Taberânî, *خَرَجْتُ مِنْ نِكَاحٍ غَيْرِ سِفَاحٍ* lafzıyla Beyhakî ve mürsel olarak da Abdürrezzâk rivâyet etmiŖtir⁷¹³.

İbn Hacer (852/1448), Taberânî (360/970) ve Beyhakî (458/1065) tarafından nakledilen hadisin Ebu'l-Huveyrîs kanalıyla Abdullah İbn Abbas'tan rivâyet edildiğini, ancak senedinin zayıf olduğunu AiŖe kanalıyla gelen bir baŖka rivâyetin senedinin de Vâkidî sebebiyle zayıf olduğunu bildirir⁷¹⁴.

2 - يَحِلُّ لِلرَّجُلِ مِنْ أَمْرَاتِهِ الْحَائِضِ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا النَّكَاحَ

“Bir adamın hanımı hayızlı iken onunla cinsel iliŖkiye girmesi dıŖında her Ŗey mübahtır.”

⁷¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 68, 69.

⁷¹³ Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 382; Taberânî, *el-Mucemu'l-Evsat*, VIII, 214; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübrâ*, VII, 190.

⁷¹⁴ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 176.

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla hiçbir kaynakta tesbit edilememiştir. Ancak مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمَّا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ مِنْ أَمْرَاتِهِ وَهِيَ حَائِضٌ قَالَ وَأَنْ يَصْنَعُوا بِهِنَّ كُلَّ شَيْءٍ ، lafzıyla Ebû Dâvûd (275/888), « مَا فَوْقَ الْإِزَارِ وَالتَّعْفُفُ عَنْ ذَلِكَ أَفْضَلُ » lafzıyla Ebû Dâvûd (275/888), الا النكاح lafzıyla Müslim (261/875), ما خلا الجماع lafzıyla Nesâî (303/915), ان كل شيء الا النكاح lafzıyla Ahmed b. Hanbel (241/855), Ebû Dâvûd, İbn Mâce (273/886), ان كل شيء الا النكاح lafzıyla Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir⁷¹⁵.

Enes'ten rivâyet edilen “Yahudiler, kadınlar hayız olduklarında onlarla birlikte yemek yemezler ve onlarla cinsel ilişkide bulunmazlardı. Sahâbîler, Hz. Peygamber'e bu konuyu sorduklarında, “Sana hayız soruyorlar, hayız sıkıntılı bir dönemdir, bu dönemde hanımlarınıza yaklaşmayın” anlamına gelen âyet⁷¹⁶ nâzil oldu. Rasulullah da “o dönemde cinsel ilişki dışında her şeyi yapabilirsiniz” buyurdu” hadisinden anlam olarak alınmıştır. “nikâh” kelimesi Müslim ve diğerlerinde geçerken, Nesâî ve İbn Mâce'de cimâ' kelimesi geçmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere anlam olarak benzerleri kaynaklarda tesbit edilmiş olmakla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın kullandığı şekilde kaynaklarda tesbit edilememiştir.

3 - قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَكَّافِ بْنِ وَدَاعَةَ الْهَلَالِيِّ : أَلَيْكَ زَوْجَةٌ يَا عَكَّافُ ؟ قَالَ لَا ، قَالَ : وَلَا جَارِيَةٌ ؟ قَالَ لَا ، قَالَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ مُوسِرٌ ؟ قَالَ : نَعَمْ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ ، قَالَ : فَأَنْتَ إِذَا مِنْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ ، إِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنْ رُهْبَانَ النَّصَارَى فَأَنْتَ مِنْهُمْ ، وَإِمَّا أَنْ تَكُونَ مِنَّا فَاصْنَعْ كَمَا نَصْنَعُ ، وَإِنَّ مِنْ سُنَّتِنَا النَّكَاحَ ، شِرَارُكُمْ عَزَابُكُمْ ، وَأَرَادِلُ مَوْتَاكُمْ عَزَابُكُمْ ، وَيَحِكُ يَا عَكَّافُ تَزَوَّجْ ، قَالَ : فَقَالَ عَكَّافُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لَا أَتَزَوَّجُ حَتَّى تُزَوِّجَنِي مَنْ شِئْتَ ، قَالَ : فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ زَوَّجْتُكَ عَلَى اسْمِ اللَّهِ وَالْبَرَكَةِ كَرِيمَةَ بِنْتُ كَثُومِ الْحَمِيرِيِّ

“Rasulullah (s.a), Akkâf b. Vedâ' el-Hilâlî'ye, “Senin eşin yok mu ?” diye sordu. Akkâf, “hayır” deyince “Cariyen de mi yok?” dedi. “hayır” deyince “Sen gerçekten varlıklı bir adamsın değil mi?” diye sordu. “Elhamdulillah evet” deyince “O zaman sen şeytanın kardeşlerindensin, eğer hristiyan ruhbanlarından isen onlardansın, eğer bizden isen bizim yaptığımızı yap. Nikâh bizim sünnetimizdir. Sizin en kötüleriniz bekarlarınızdır, ölümlerinizin en alçak olanları da bekarlarınızdır. Yandın ey Akkâf evlen” buyurdu. Akkâf, “Ey Allah'ın Rasûlü ben şimdiye kadar evlenmedim, sen beni istediğin kişi ile evlendir” dedi.Hz. Peygamber de seni Allah'ın adı ve bereketiyle Kerime binti Gûlsüm el-Himyeri ile evlendiriyorum.” buyurdu.

⁷¹⁵ Ebû Dâvûd, Tahâret, 82; Nikâh, 46; Nesâî, Hayız ve İstihâze, 8; İbn Mâce, Tahâret, 125; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 132; III, 246.

⁷¹⁶ Bakara, 2/222

Tahric ve değerlendirme: Ebû Ya'lâ (307/919), Ahmed b. Hanbel ve Taberânî (360/970), Abdürrezzâk (211/826), Beyhakî, benzer lafızlarla rivâyet etmiştir⁷¹⁷.

Heysemî (807/1404), Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin senetlerinde zayıf bir ravi olan Muaviye b.Yahya es-Sedefî vardır “demiştir.”⁷¹⁸ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde zikredilen senette de Ebû Zer'den rivâyet eden râvî bilinmemektedir.⁷¹⁹ İbn Hacer, benzer lafızlarla gelen hiçbir rivâyetin senedinin zaaf ve ıztıraptan salim olmadığını söylemiş⁷²⁰ hatta İbnü'l-Cevzî (597/1200) benzer bir metnin mevzû olduğuna hükmetmiştir⁷²¹. Bu haliyle hadisin zayıf olduğunu söylemek uygun olmalıdır.

4 - تَنَاقَحُوا تَنَاسَلُوا تَكْتُرُوا فَإِنِّي مَكَاثِرٌ بِكُمْ الْأَمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Evləniniz, çoğalınız, kıyamet günü diğər ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızlarla değil ama çok yakın bir biçimde; *تَنَاقَحُوا تَنَاسَلُوا تَكْتُرُوا فَإِنِّي مَبَاهُ بِكُمْ الْأَمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* lafzıyla *Mebisûr*'ta geçmektedir.⁷²² Bunun dışında; *تَنَاقَحُوا تَكْتُرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأَمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* lafzıyla Abdürrezzâk (211/826)'ın *Musannef*'inde⁷²³, *تَزَوَّجُوا فَإِنِّي مَكَاثِرٌ بِكُمْ الْأَمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا تَكُونُوا كَرَهْبَانِيَةِ النَّصَارَى* lafzıyla Beyhakî'nin *Sünen*'inde⁷²⁴ *فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأَمَمَ* lafzıyla Deylemî (509/1115)'nin *Firdevs*'inde⁷²⁵ geçmektedir.

İbn Hacer (852/1448), Deylemî'nin naklettiği rivâyetin senedindeki Muhammed b. Hâris ve Muhammed Bîlmânî sebebiyle senedin zayıf olduğunu söylemiştir.⁷²⁶ Beyhakî'nin naklettiği rivâyetin senedinde de Muhammed b. Sâbit el-Basrî vardır ki o da zayıftır.⁷²⁷

5 - تَزَوَّجُوا الْوُدُودَ الْوُلُودَ فَإِنِّي مَكَاثِرٌ بِكُمْ الْأَمَمَ

“Cana yakın/sevgi dolu ve doğurgan kadınlarla evlenin. Çünkü ben diğər ümmetlere karşı sizinle övüneceğim.”

⁷¹⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XII, 260; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 163; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XVIII, 85; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 171; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, IV, 381.

⁷¹⁸ Heysemî, *Mecma'*, IV, 460.

⁷¹⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXXV, 356.

⁷²⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 537.

⁷²¹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 257, 258.

⁷²² Serahsî, *Mebisûr*, IV, 41.

⁷²³ Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 173.

⁷²⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 78.

⁷²⁵ Deylemî, *Firdevs*, no: 2485.

⁷²⁶ İbn Hacer, *Telhis*, III, 116.

⁷²⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, I, 50; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VII, 217; İbn Hibbân, *Mecrûhin*, II, 252.

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla⁷²⁸ Ebû Dâvûd ve Beyhakî; تَرَوُّوْا الْوُدُودَ; Ahmed b. Hanbel, Hâkim(405/1/1014), İbn Hıbbân (354/965) ve Beyhakî; الْوُدُودَ ve الْوُلُودَ kelimeleri arasındaki takdim tehirle⁷³⁰ Nesâî, rivâyet etmiştir.

Hâkim, isnadının sahih olduğunu söylemiş⁷³¹, Zehebî (748/1347) de bu bilgiye itiraz etmemiştir. Heysemî ise *Mecma'*da isnadının hasen olduğunu bildirmiştir.⁷³² Şuayb Arnavut da hadisin bir senediyle ilgili olarak ricalinin sika isnadının kavî olduğunu bildirirken, bir diğer senedin ise sahih li ğayrihi olduğuna hükmetmiştir.⁷³³

6 - مَنْ أَرَادَ أَنْ يَلْقَى اللَّهَ طَاهِرًا مُطَهَّرًا فَلْيَتَزَوَّجِ الْحَرَائِرَ

“Kim temiz ve arınmış olarak Allah’a kavuşmak isterse hür kadınlarla evlensin.”

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla İbn Mâce ve Buhârî (256/869), *Târih*'lerinde rivâyet etmişlerdir⁷³⁴.

Makdisî, isnadının sahih olmadığını, bütün tariklarında “kezzâb” olarak nitelendirilen birden çok râvî olduğunu bildirmektedir.⁷³⁵ Aclûnî ise Sa’lebî’nin naklettiği rivâyetin senedinde geçen, Ahmed b. Muhammed el-Yemânî’nin metrûk, Yunus b. Mirdâs’ın da mechûl olduğunu belirtmektedir.⁷³⁶ İbn Maîn, İbn Hacer ve Heysemî İbn Mâce’nin senedinde geçen Kesîr b. Selîm’in zayıf olduğunu bildirirler⁷³⁷. Makdisî de aynı kişi ile ilgili olarak “zayıf görülmüştür, metrûkü’l-hadîstir hatta hadis uydurduğu bile söylenmiştir” demektedir.⁷³⁸ Ebû Hâtim er-Râzî de leyyin, zayıf ve münkerü’l-hadis olduğunu söylemiştir.⁷³⁹ İbn Hıbbân onun hadisini yazmanın caiz olmadığını⁷⁴⁰, Nesâî de metrûkü’l-hadis olduğunu bildirmiştir.⁷⁴¹ Bu haliyle hadise çok zayıf hükmünü vermek uygun olmalıdır.

⁷²⁸ Ebû Dâvûd, Nikâh, 3; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 126.

⁷²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 158, 245; Hâkim, *Müstedrek*, II, 193, İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 338; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 126.

⁷³⁰ Nesâî, Nikâh, 11.

⁷³¹ Hâkim, *Müstedrek*, II, 193.

⁷³² Heysemî, *Mecma'*, IV, 474.

⁷³³ İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 338 ve 364.

⁷³⁴ İbn Mâce, Nikâh, 8, Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII, 404.

⁷³⁵ Makdisî, *Tezkira*, I, 909.

⁷³⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 108.

⁷³⁷ İbn Maîn, *Târih*, IV, 122; İbn Hacer, *Telhis*, III, 85; Heysemî, *Mecma'*, II, 310; VII, 363; X, 102, 348.

⁷³⁸ Makdisî, *Tezkira*, I, 68.

⁷³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 9, VII, 152.

⁷⁴⁰ İbn Hıbbân, *Mecrûhin*, II, 223.

⁷⁴¹ Nesâî, *Duafâ*, I, 89.

7 - أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ : الْحَيَاءُ ، وَالتَّعَطُّرُ وَالسَّوَاكُ ، وَالنَّكَاحُ

“Dört şey peygamberlerin sünnetindedir; kına, güzel koku, misvak kullanmak ve evlenmek.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis tam olarak bu lafızlarla değil ancak; أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ lafzıyla İbn Ebî Şeybe ve Abd İbn Humeyd; أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ lafzıyla Tirmizî ve Taberânî; أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ lafzıyla Ahmed b. Hanbel; أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ lafzıyla Said b. Mansur rivâyet etmiştir⁷⁴².

Tirmizî rivâyet ettiği hadisin *hasen-garîp* olduğunu söylemiştir. Ancak rivâyetin senedinde geçen Haccâc ve Ebû’ş-Şimâl ile ilgili ciddi eleştiriler vardır. Nitekim İbnü'l-Hümâm’ın kullandığı metin de Tirmizî’nin tahric ettiği metin değildir. İbnü'l-Hümâm’ın naklettiğine en yakın rivâyetin senedinde Yezid b. Hârûn, Haccac b. Ertât, Mekhûl ve Ebû Eyyûb el-Ensârî vardır. Haccac ile Mekhûl arasında Ebu’ş-Şimâl vardır. Nesâî⁷⁴³ ve Beyhakî, Haccâc ile ihticâc edilemeyeceğini söylerken⁷⁴⁴, İbnü'l-Cevzî onun müdellis olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁵ Senetteki Ebu’ş-Şimâl künyeli râvî de mechuldür.⁷⁴⁶ Bu durumda hadisi zayıf olarak nitelendirmek uygun olmalıdır.

8 - أَرْبَعٌ مَنْ أُعْطِيَهُنَّ فَقَدْ أُعْطِيَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ : قَلْبًا شَاكِرًا ، وَلِسَانًا ذَاكِرًا ، وَبَدَنًا عَلَى الْبَلَاءِ

صَابِرًا ، وَزَوْجَةً لَا تُبْغِيهِ حُوبًا فِي نَفْسِهَا وَمَالِهِ

“Dört şey vardır bunlar kime verilirse, ona dünya ve ahiretin iyilikleri verilmiş demektir. Bunlar; şükreden bir kalp, zikreden bir dil, belalara sabreden bir beden, iffetiyle ilgili günah işlemeyen ve eşinin malı konusunda aşırılığa gitmeyen bir hanımdır.”

Tahric ve değerlendirme: Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmiştir⁷⁴⁷.

Heysemi, el-*Evsat*’taki rivâyetin senedinin ricali *Sahîh*’in ricâlidir demektedir⁷⁴⁸. Senet محمد بن جابان نا محمود بن غيلان نا موسى بن إسماعيل نا حماد بن سلمة نا حميد Senet الطويل عن طلق بن حبيب عن ابن عباس şeklinde. Beyhakî’nin rivâyeti de aynı tarikten nakledilmiştir. O halde hadise sıhhat hükmü verilmelidir.

⁷⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 156; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, I, 103; Tirmizî *Nikâh*, 1; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IV, 183; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 422; Said b. Mansur, *Sünen*, I, 141.

⁷⁴³ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 234, 350.

⁷⁴⁴ Beyhakî *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V, 210, VI, 43, 200; VII, 7.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 318.

⁷⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta’dîl*, III, 390.

⁷⁴⁷ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XI, 134; a.mlf. *el-Mu’cemü’l-Evsat*, VII, 179; Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, IV, 104.

⁷⁴⁸ Heysemî, *Mecma’*, IV, 502.

9 - أَنْ نَقَرَّا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ سَأَلُوا أَزْوَاجَهُ عَنْ عَمَلِهِ فِي السَّرِّ فَقَالَ بَعْضُهُمْ : لَا أَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ : لَا أَكُلُ اللَّحْمَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ : لَا أَنَامُ عَلَى فِرَاشٍ فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ : مَا بَالُ أَقْوَامٍ قَالُوا كَذَا وَكَذَا ، لَكِنِّي أَصَلِّي وَأَنَامُ وَأَصُومُ وَأَفْطِرُ وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي

“Sahabeden bir grup Hz. Peygamberin hanımlarına, O’nun özel olarak yaptığı ibadetleri sordular ve içlerinden bir kısmı, “ben kadınlarla evlenmeyeceğim”, bir kısmı “ben et yemeyeceğim”, bir kısmı da “artık yatakta uyumayacağım” dedi. Hz. Peygamber bu durumdan haberdar olunca, Allah’a hamd-u sena ettikten sonra “Bazı kişilere ne oluyor ki, şöyle şöyle diyorlar! Oysa ben hem namaz kılıyorum hem uyuyorum, hem oruç tutuyorum hem iftar ediyorum ve kadınlarla da evleniyorum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.” buyurdu.

Tahric: Müslim, Nesâî, Ahmed İbn Hanbel, Beyhaki ve bazı lafız farklılıklarıyla Buhârî rivâyet etmiştir⁷⁴⁹. Buhârî’nin metni şöyledir: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ جَاءَ - أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَسَلَّمَ يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَانَتْهُمْ تَقَالُوهَا فَقَالُوا وَأَيْنَ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ عَفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ . قَالَ أَحَدُهُمْ أَمَا أَنَا فَإِنِّي أَصَلَّى اللَّيْلَ أَبَدًا . وَقَالَ آخَرُ أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ . وَقَالَ آخَرُ أَنَا أَعْتَزَلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا . فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ « أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأُخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتَقَاتُمْ لَهُ ، لَكِنِّي أَصُومُ وَأَفْطِرُ ، وَأَصَلِّي وَأَرْقُدُ وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي

10 - ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ عَوْنُهُمْ : الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُكَاتِبُ الَّذِي يُرِيدُ الْإِدَاءَ ، وَالنَّسَائِحُ الَّذِي يُرِيدُ الْعَقَافَ

“Üç kişiye Allah’ın yardımını haktır. Bunlar; Allah yolunda cihad eden, bedelini ödemeye çalışan mükâteb köle, iffetini korumak amacıyla evlenmek isteyen kimsedir.”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizi, bazı takdim tehirler ile Nesâî, Ahmed İbn Hanbel, Beyhakî, İbn Hıbbân ve Hâkim tarafından nakledilmiştir⁷⁵⁰.

Tirmizî hadisin hasen olduğunu bildirmiştir.⁷⁵¹ Hâkim hadisin Müslim’in şartına uyan sahih bir hadis olduğunu söylemiş⁷⁵² Zehebî de herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Ancak *Müstedrek*’e zeyl yazan Vâdiî, İbn Aclân’ın Saîd’den rivâyetinin zayıf olduğunu bu sebeple Müslim’in ona güvenmediğini belirtmiştir.⁷⁵³ Şuayb Arnavut

⁷⁴⁹ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 241; 258; 285; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 119.

⁷⁵⁰ Tirmizi, *Fedailü'l-Cihad*, 20; Nesâî, *Cihâd*, 12; Nikâh, 5; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 252; 437; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 121; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 339; Hâkim, *Müstedrek*, II, 190, 260.

⁷⁵¹ Tirmizî, *Sünen*, IV, 184.

⁷⁵² Hâkim, *Müstedrek*, II, 190, 260.

⁷⁵³ a.m. a.g.e. a.y. 3.dipnot.

ise isnadının kavî olduğunu not etmiştir⁷⁵⁴. Bu haliyle hadisin hasen olduğunu söylemek uygun olmalıdır.

11 - مَنْ تَزَوَّجَ امْرَأَةً لِعِزِّهَا لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ إِلَّا ذُلًّا ، وَمَنْ تَزَوَّجَهَا لِمَالِهَا لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ إِلَّا فَقْرًا ، وَمَنْ تَزَوَّجَهَا لِحَسَبِهَا لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ إِلَّا دَنَاءَةً وَمَنْ تَزَوَّجَ امْرَأَةً لَمْ يَرُدَّ بِهَا إِلَّا أَنْ يَعْضَّ بَصْرَهُ وَيُحْصِنَ فَرْجَهُ أَوْ يَصِلَ رَحْمَةً بَارَكَ اللَّهُ لَهُ فِيهَا وَبَارَكَ لَهَا فِيهِ.

“Kim bir kadınla saygınlığı için evlenirse, Allah onun ancak zilletini artırır. Kim bir kadınla malı için evlenirse, Allah onun ancak fakirliğini artırır. Kim bir kadınla soyu sebebiyle evlenirse, Allah onun ancak alçaklığını artırır. Kim de bir kadını gözünü haramdan korumak, iffetini korumak ve akrabalık kurmak için evlenirse, Allah, onun için hanımında ve hanımı için o kişide bereket yaratır.”

Tahric ve değerlendirme: Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir⁷⁵⁵.

Heysemî bir yerde seneddeki Abdüsselâm b. Abdülkuddûs b. Hubeyb’in zayıf olduğunu ve ihticac edilemeyeceğini, bir başka yerde de çok zayıf olduğunu⁷⁵⁶, Makdisî onun uydurma şeyler rivâyet ettiğini⁷⁵⁷, Zehebî, zayıf sayıldığını⁷⁵⁸, İbn Ebî Hâtim babasının onu zayıf saydığını⁷⁵⁹, İbn Adiyî onun rivâyetlerinin çoğunun mahfuz olmadığını, münker olarak değerlendirilen rivâyetler naklettiğini⁷⁶⁰ bildirmektedir. Ayrıca senette adı geçen Amr b. Osman ile ilgili de tenkitler yapılmıştır. Heysemî, onun metrûk olduğunu⁷⁶¹, İbn Hıbbân sika olduğunu⁷⁶², İbn Ebî Hâtim babasının onunla ilgili olarak hafızasından insanlara münker hadisler anlattığını söylediğini⁷⁶³, Nesâî ise metrûk’l-hadis olduğunu⁷⁶⁴ bildirmiştir.

Yalnızca Taberânî’nin tahric ettiği ve senedinde ciddî eleştiriler almış iki râvînin bulunduğu bu rivâyet için çok zayıf denilebilir.

12 - لَا تَتَزَوَّجُوا النِّسَاءَ لِحُسْنِهِنَّ فَعَسَى حُسْنُهُنَّ أَنْ يُرْدِيَهُنَّ وَلَا تَتَزَوَّجُوهُنَّ لِأَمْوَالِهِنَّ فَعَسَى أَمْوَالُهُنَّ

أَنْ تُطْعِيَهُنَّ.

⁷⁵⁴ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XV, 397.

⁷⁵⁵ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, III, 21; *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, I, 29.

⁷⁵⁶ Heysemî, *Mecma’*, I, 350; IV, 467; V, 233; VII, 543; VIII, 181.

⁷⁵⁷ Makdisî, *Tezkira*, I, 450.

⁷⁵⁸ Zehebî, *Kâşif*, I, 653.

⁷⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, VI, 48.

⁷⁶⁰ İbn Adiyî, *Kâmil*, V, 330.

⁷⁶¹ Heysemî, *Mecma’*, II, 364, VIII, 455;

⁷⁶² İbn Hıbbân, *Sikât*, VII, 483.

⁷⁶³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, VI, 249.

⁷⁶⁴ Nesâî, *Duafâ*, I, 79.

“Kadınlarla (sadece) güzellikleri sebebiyle evlenmeyin, olur ki güzellikleri onları helak edebilir. Onlarla (sadece) malları sebebiyle de evlenmeyin, olur ki malları onları azdırabilir.”

Tahrir ve değerlendirme: İbn Mâce ve Beyhaki, tarafından nakledilmiştir⁷⁶⁵. Rivâyetin devamı şöyledir: **وَلَكِنْ تَزَوَّجُوهُنَّ عَلَى الدِّينِ وَالْأَمَةِ خُرْمَاءَ سَوْدَاءَ ذَاتِ دِينٍ أَفْضَلُ**

İbn Hacer, Abdurrahman b. Ziyad b. Enum’un İbnü’l-Kattân tarafından sika sayıldığını bildirir⁷⁶⁶ ancak Zehebî zayıf görüldüğünü nakleder.⁷⁶⁷ İbn Ebî Hâtim (327/938) ise onun hakkında Ebû Zür’a’ya sorulduğunda sağlam değildir dediğini, ayrıca Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn ve İbnü’l-Kattân’ın da onu zayıf gördüğünü nakleder.⁷⁶⁸ İbn Adıyy (365/976) ve Nesâî de zayıf olduğunu söyler.⁷⁶⁹ İbn Hıbbân ise onun hem tedlis yaptığını hem de sika râvîlerden mevzû şeyler rivâyet ettiğini söyler.⁷⁷⁰ Bu haliyle hadise çok zayıf demek uygun olmalıdır.

13 - **أَعْلِنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ وَأَضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالذُّقُوفِ**

“Nikâhı ilan edin, onu mescitlerde kıyın ve (onu kutlamak için) def çalın.”

Tahrir ve değerlendirme: Tirmizi ve Beyhakî rivâyet etmiştir⁷⁷¹.

Tirmizî hadisin hasen garip olduğunu⁷⁷²; Beyhakî senedindeki İsâ b. Meymun’un zayıf olduğunu⁷⁷³ söylemiştir. İbn Adıyy ise Buhârî’nin onu “münker rivâyetler sahibi” olarak, Nesâî’nin de metrûkü’l-hadis olarak nitelediğini nakletmektedir⁷⁷⁴. Heysemî ise onunla ihticâc konusunda ihtilaf edildiğini ancak çoğunluğun zayıf saydığını nakletmektedir.⁷⁷⁵ Aynı şekilde İbnü’l-Cevzî de onun zayıf olduğunu ve rivâyetlerine güvenilmeyeceğini nakletmektedir.⁷⁷⁶ İbn Hıbbân çok zayıf demiştir.⁷⁷⁷ İbn Ebî Hâtim aynı kişi ile ilgili olarak babasının “metrûkü’l-hadis” dediğini naklederken⁷⁷⁸ Nesâî de aynı görüşü belirtmektedir⁷⁷⁹. Bu haliyle hadise çok zayıf denilebilir.

⁷⁶⁵ İbn Mâce, Nikâh, 6; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübrâ*, VII, 124.

⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 504.

⁷⁶⁷ Zehebî, *Kâşif*, I, 627.

⁷⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 234.

⁷⁶⁹ İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 279; Nesâî, *Duâfâ*, I, 66.

⁷⁷⁰ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, II, 50.

⁷⁷¹ Tirmizi, Nikâh, 6; Beyhakî, *es-Sünenü'l Kübrâ*, VII, 290.

⁷⁷² Tirmizî, *Sünen*, III, 398.

⁷⁷³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 290.

⁷⁷⁴ İbn Adıyy, *Kâmil*, V, 240.

⁷⁷⁵ Heysemî, *Mecma'*, II, 355.

⁷⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *İlel*, II, 627, 628, 738.

⁷⁷⁷ İbn Hıbbân, *Sikât*, VIII, 489.

⁷⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 287.

16 - ثَلَاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ : النَّكَاحُ ، وَالطَّلَاقُ ، وَالرَّجْعَةُ

“Üç şey vardır ki, bunların ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir; evlenme, boşanma ve boşanılan eşe (iddet süresi içinde) geri dönmedir.”

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizi, İbn Mâce, Beyhaki, Dârakutnî, Saîd b. Mansûr tarafından nakledilmiştir⁷⁸⁹.

Tirmizî hadisin *hasen-garîp* olduğunu bildirir. Tüm rivâyetlerin senetlerinde Abdurrahman b. Habîb b. Erdek vardır ki bu râvî ile ilgili olarak tenkitler yapılmıştır. Hâkim “sika” olarak değerlendirip senedi sahih saysa⁷⁹⁰ da Zehebî “فيه لين” diyerek itiraz etmiştir⁷⁹¹. İbn Hacer ise Abdurrahmanın durumu konusunda ricâl otoritelerinin ihtilaf ettiğini bildirir⁷⁹².

Ayrıca İbnü'l-Cevzî, senette adı geçen Atâ'nın İbn Aclân olduğunu onun da “metrûkü'l-hadis” olduğunu bildirir⁷⁹³. Ancak İbn Hacer, İbnü'l-Cevzî'nin bu konuda hata ettiğini bu Atâ'nın İbn Aclân değil İbn Ebî Rebâh olduğunu açıklığa kavuşturmuştur⁷⁹⁴. Bu haliyle hadise Tirmizî'nin verdiği gibi hasen hükmünü vermek doğru olmalıdır.

17 - لَانِكَاحِ الْاِبْشُهْوَدِ

“Nikâh ancak şahitlerle sahih olur.”

Tahrir ve değerlendirme: Hatîb el-Bağdâdî'nin *Tabakât*'inde nakledilmektedir⁷⁹⁵. Metin şu şekildedir: لا نِكَاحَ الْاِبْشُهْوَدِ وَلَا نِكَاحَ الْاِبْشُهْوَدِ Metnin senedi ise şöyledir:

أخبرنا القاضي أبو بكر محمد بن عمر بن إسماعيل الداودي قال أنبأنا علي بن عمر الحافظ قال نبأنا محمد بن مخلد قال نبأنا محمد بن الحسين البندار أبو جعفر قال نبأنا الربيع قال نبأنا عباد بن العوام قال نبأنا الحجاج عن حصين عن الشعبي عن الحارث عن علي قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا نِكَاحَ الْاِبْشُهْوَدِ وَلَا نِكَاحَ الْاِبْشُهْوَدِ

İbnü'l-Hümâm Dârakutnî'nin rivâyet ettiğini nakletmiştir. Ancak Dârakutnî'nin iki adil şahidin gerektiğini bildiren rivâyetlerinin yanında, bu lafızla rivâyeti tesbit edilememiştir. Zeylaî *Nasbu'r-Râye*'de hadisin bu lafızla garip olduğuna, yani

⁷⁸⁹ Ebû Dâvûd, Talak, 9; Tirmizi, Talak ve Liân, 9; İbn Mâce, Talak, 13; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 540; Dârakutnî, *Sünen*, III, 256, 257, IV, 18; Saîd b. Mansûr (227/842), *Sünen*, I, 369.

⁷⁹⁰ Hâkim, *Müstedrek*, II, 236.

⁷⁹¹ Zehebî, *Kâşif*, I, 625.

⁷⁹² İbn Hacer, *Telhis*, III, 210.

⁷⁹³ İbnü'l-Cevzî, *Tahkik*, II, 294.

⁷⁹⁴ İbn Hacer, *Telhis*, III, 210.

⁷⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Tabakât*, II, 224.

kaynaklarda bulunmadığına hükmetmiştir⁷⁹⁶. İbn Hacer de onunla aynı görüştedir⁷⁹⁷. Kasım b.Kutluboğa *Ta'likât*'ında “Muhammed b. el-Hasen *el-Asl*'da bunu tahric etmiştir ve o Hatib'e ulaşmıştır.” diyerek⁷⁹⁸ hadisin kaynağının olduğuna işaret etmektedir. Ancak Heysemî bununla beraber başka bir hadisin de senedinde yer alan Muhammed b. Mahled'in çok zayıf olduğunu⁷⁹⁹ bildirmiştir. Hiçbir hadis mecmuasında geçmeyen bu rivâyet için Zeylaî ve İbn Hacer'in verdiği hüküm geçerli olmalıdır.

18 - الْبَغَايَا النَّاتِيَا يَنْكِحْنَ أَنْفُسَهُنَّ بَعِيرٍ شُهُودٍ

“Günahkar kadınlar; şahitsiz olarak kendi başlarına evlenen kadınlardır.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis tam olarak bu lafızlarla değil ancak; “بَعِيرٍ بَيْنَةً” lafzıyla; Tirmizi, Taberânî, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî tarafından mevkûf olarak rivâyet edilmiştir⁸⁰⁰.

Tirmizî hadisi Abdulalâ'dan başkasının merfu olarak rivâyet etmediğini, onun da bir yerde merfu bir yerde mevkuf olarak rivâyet ettiğini naklederek hadisin mevkûf olduğuna işaret ederken⁸⁰¹; İbnü'l-Cevzî, Abdulalâ'nın sika olduğunu, mevkuf rivâyeti merfu olarak kaydetmenin ziyade olduğunu ve sikanın ziyadesinin makbul olduğunu söyleyerek, rivâyetin merfû olarak sabit olduğu yönünde tercih bildirmektedir⁸⁰². Ukaylî ise bu konuda merfû hiçbir rivâyetin bulunmadığını bildirmiştir⁸⁰³. Hadisin merfû olduğuna hükmedilse bile Heysemî, Rabi' b. Bedr'in metrûk olduğunu bildirmiştir⁸⁰⁴. Bütün senetlerde adı geçen söz konusu metrûk râvî sebebiyle hadise çok zayıf hükmü verilmelidir.

19 - لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍِّّ وَشَاهِدَيْنِ عَدْلٍ ، وَمَا كَانَ مِنْ نِكَاحٍ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ فَهُوَ بَاطِلٌ ، فَإِنْ تَشَاجَرُوا

فَالسُّلْطَانُ وَلِيُّ مَنْ لَا وَلِيَّ لَهُ

⁷⁹⁶ Zeylaî, a.g.e. III, 167.

⁷⁹⁷ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 55.

⁷⁹⁸ İbn Kutluboğa, *Münye*, s. 61.

⁷⁹⁹ Heysemî, *Mecma'*, V, 271.

⁸⁰⁰ Tirmizî, *Nikâh*, 16; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 458(mevkuf olarak); Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XII, 182; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 125.

⁸⁰¹ Tirmizî, *Sünen*, III, 411.

⁸⁰² İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 268;a.mlf. *İlel*, II, 622.

⁸⁰³ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 312.

⁸⁰⁴ Heysemî, *Mecma'*, IV, 526.

“Veli ve iki adil şahid olmadan nikâh hüküm ifade etmez. Bu şartlar yerine getirilmeden yapılan nikâh batıldır. Eğer (hüküm konusunda) anlayamazlarsa, velisi olmayan kişinin velisi devletin yöneticisidir.”

Tahrir ve değerlendirme: İbn Hıbbân, yakın lafızlarla Şafîî, Dârakutnî, Taberânî, Abdürrezzâk ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁰⁵.

İbn Hıbbân, iki adil şahit konusunda bundan başka sahih bir haber yoktur diyerek hadisin sıhhatine hükmetmiştir⁸⁰⁶. Heysemî, Taberânî'nin senedindeki râvîlerden Süleyman b. Erkam⁸⁰⁷, Abdullah b. Mahrez⁸⁰⁸ ve Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî'nin⁸⁰⁹ metrûk olduğunu bildirirken; İbnü'l-Cevzî de Abdullah b. Mahrez'in yanı sıra Yezîd b. Sinan ve Bekr b. Bekkâr'ın da zayıf görüldüğünü nakletmektedir⁸¹⁰. Aclûnî, veli ve iki adil şahit olmadan nikâhın geçerli olmayacağı konusunda sahih bir rivâyetin sabit olmadığını bildirir⁸¹¹. İbn Adiyî, bir başka senette geçen İsmail b. Yusuf'un sika râvîlerden mahfuz olmayan rivâyetler aktardığını ve hadis çaldığını nakleder⁸¹². Rivâyet farklı tariklarla gelmiştir.⁸¹³ İbn Hacer, Dimyâtî'nin otuz kadar sahâbi kanalıyla gelen bu rivâyetin tariklarını bir araya getirdiğini kaydetmiştir⁸¹⁴.

İbn Hıbbân'ın naklettiği rivâyetin dışındaki hemen hemen tüm senetlerde zayıflıktan söz edilmiştir. Ancak İbn Hıbbân'ın rivâyeti; “Ömer b. Muhammed el-Hemedânî, Said b. Yahya b. Saîd el-Emevî, Hafs b. Gıyâs, İbn Cüreyc, Süleyman b. Musa, Zührî, Urve ve Aişe” kanalıyla Rasûlullah (s.a)'a ulaşmaktadır. Şuayb Arnavut da tahkikinde hadisin senedinin hasen olduğunu söylemektedir. O halde hadise hasen hükmünün verilmesi uygun olmalıdır.

أَعْلَنُوا بِالنِّكَاحِ - 20

“Nikâhı duyurunuz/ilan ediniz.”

⁸⁰⁵ İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 386; Şafîî, *Müsned*, I, 220; Dârakutnî, III, 225, 227; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XVIII, 142; a.mlf. *el-Mucemu'l-Evsat*, V, 363, VI, 264, IX, 117; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 196; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 111, 112, 124, 125, 143, 148.

⁸⁰⁶ İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 386

⁸⁰⁷ Heysemî, *Mecma'*, IV, 526.

⁸⁰⁸ Heysemî, *Mecma'*, IV, 527.

⁸⁰⁹ Heysemî, *Mecma'*, IV, 527.

⁸¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 256, 258,

⁸¹¹ Aclûnî, *Keşf*, II, 2337.

⁸¹² İbn Adiyî, *Kâmil*, I, 324.

⁸¹³ Dârakutnî, *Sünen*, III, 225, 227; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XVIII, 142.

⁸¹⁴ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 156.

Tahrir ve değerlendirme: “ ب ” harf-i cerri ile kaynaklarda tesbit edilememiştir. Ancak harf-i cersiz lam-ı ta’rîf ile bazı kaynaklarda nakledilmiştir⁸¹⁵.

Heysemî Ahmed b. Hanbel’in ricalinin sika olduğunu bildirir⁸¹⁶. Şuayb Arnavut da İbn Hibbân’ın rivâyetinin isnadının hasen olduğunu bildirmektedir⁸¹⁷. Çünkü senetteki Abdullah b. el-Esved ile ilgili olarak Ebû Hâtim; Abdullah b. Vehb’den başka ondan hadis rivâyet eden kimse bilmiyorum, demiş,⁸¹⁸ İbn Hibbân da onu sika saymıştır⁸¹⁹. Abdullah b. Esved sebebiyle hadis hasen olarak değerlendirilmiştir.

21 - مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يَجْمَعَنَّ مَاءَهُ فِي رَحْمِ أَخْتَيْنِ

“Allah’a ve ahiret gününe inanan, iki kız kardeşle aynı anda evli olmasın.”

Tahrir ve değerlendirme: Rivâyet bazı Hanefî fıkıh kitaplarında geçmektedir⁸²⁰. Bunların dışında herhangi bir hadis kaynağında tesbit edilememiştir.

Hadis Merğînânî tarafından metinde zikredilmesine rağmen, İbnü'l-Hümâm muhtemelen Zeylaî’nin “garip” hükmünü⁸²¹ esas alarak hadisi kullanmak yerine, hadisin sadece ilk kısmını vermekle yetinmiş ve ardından “garip” demiştir⁸²². İbn Hacer de bir yerde “bu hadisi bulamadım.” derken⁸²³; bir başka yerde “aslı yoktur” demiş⁸²⁴, İbnü'l-Cevzî iki metni de senetsiz olarak ve temrîz sıygasıyla nakletmiş ancak yorum yapmamıştır⁸²⁵. Bu rivâyete hadis kaynaklarında rastlanamamıştır.

22 - إِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِي

“O benim için helal değildir.”

Tahrir: Buhârî, Müslim ve Nesai, tarafından nakledilmiştir⁸²⁶. Nakledilen ibare uzunca bir hadisin içinden alınmış bir bölümdür. Buhârî’nin zikrettiği tam metin ise şöyledir:

عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ لَكَ فِي بِنْتِ أَبِي سَفْيَانَ قَالَ « فَأَفْعَلُ مَاذَا » . قُلْتُ تَنْكِحُ . قَالَ « أَتُحِبِّينَ » . قُلْتُ لَسْتُ لَكَ بِمُخْلِيةٍ ، وَأَحَبُّ مَنْ شَرَكْتَنِي فِيكَ أَخْتِي . قَالَ « إِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِي » . قُلْتُ بَلِّغْنِي أَنَّكَ تَخْطُبُ

⁸¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 5; Bezzâr, *Müsned*, VI, 171; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 374.

⁸¹⁶ Heysemî, *Mecma’*, IV, 531.

⁸¹⁷ İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 374.

⁸¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, V, 2.

⁸¹⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 15.

⁸²⁰ Merğînânî, *Hidâye*, I, 186; Leknevî, *en-Nâfiu ’l-Kebîr*, I, 175.

⁸²¹ Zeylaî, a.g.e. III, 128.

⁸²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 203.

⁸²³ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 55.

⁸²⁴ İbn Hacer, *Telhis*, III, 166.

⁸²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Tahkik*, II, 273.

⁸²⁶ Buhârî, *Nikâh*, 26; Müslim, *Radâ'*, 15; Nesai, *Nikâh*, 44, 46.

. قَالَ « ابْنَةُ أُمَّ سَلَمَةَ » . قُلْتُ نَعَمْ . قَالَ « لَوْ لَمْ تَكُنْ رَبِيبَتِي مَا حَلَّتْ لِي ، أَرْضَعْتَنِي وَأَبَاهَا تُؤَيِّبَةً ، فَلَا تَعْرُضَنَّ عَلَيَّ بَنَاتِكُنَّ وَلَا أَخَوَاتِكُنَّ »

23 - قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُسَلِّمْتُ وَتَحْتِي أَخْتَانُ ، قَالَ : طَلَّقْ أَيُّهُمَا سَنَيْتَ

(Feyrûz ed-Deylemî:) “Ya Rasûlallah ben Müslüman oldum, iki kız kardeşle evliyim” dedim. O da içlerinden dilediğin birini boşa, dedi.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Dârakutnî, Taberânî ve İbn Hıbbân tarafından nakledilmiştir⁸²⁷.

Tüm rivâyetler “Ebû Vehb el-Ceyşânî, Dahhak b. Feyruz ve Feyrûz ed-Deylemî” kanalıyla gelmektedir. Buhârî bu isnad için bir yerde “في إسناده نظر” ifadesini kullanırken⁸²⁸; bir başka yerde de bu üç ismin birbirinden hadis dinleyip dinlemediklerinin bilinmediğini ifade etmektedir⁸²⁹. İbn Hıbbân Ebî Vehb El-Ceyşânî ve Dahhak b.Feyruz’u sika saymıştır⁸³⁰. Söz konusu râvîler ile ilgili Buhârî’nin düştüğü kayıttan yola çıkarak hadisin hasen olarak değerlendirilmesi uygundur. Nitekim Şuayb Arnavut da “İsnadının hasen olması muhtemeldir” kaydını düşmüştür⁸³¹.

24 - لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ أُخِيهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ أُخْتِهَا

“Bir kadın, halası ve teyzesi ile aynı nikah altında tutulamaz.”

Tahric ve değerlendirme: Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, ve Beyhakî tarafından yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir⁸³². En yakın lafız Ahmed b. Hanbel’in de naklettiği; لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا وَلَا الْمَرْأَةُ عَلَى ابْنَةِ أُخِيهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ أُخْتِهَا rivâyetidir⁸³³.

Hadis Müslim’in *Sahîh*’inde yakın lafızlarla geçmektedir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki en yakın metnin senedi حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يونس ثنا حماد يعني بن زيد عن عاصم عن الشعبي عن جابر sahih olduğunu bildirmektedir⁸³⁴.

25 - الْخَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الْأُمِّ

“Teyze anne yerindedir.”

⁸²⁷ Ebû Dâvûd, Talak, 24, 25; Tirmizî, Nikâh, 34; İbn Mâce, Nikâh, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 233; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 289, 290; Dârakutnî, *Sünen*, III, 273, 274; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XVIII, 328, 329; İbn Hıbbân, *Sahîh*, IX, 462.

⁸²⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 248, 249.

⁸²⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 333.

⁸³⁰ İbn Hıbbân, *Sikât*, IV, 387, VI, 291.

⁸³¹ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXIX, 574.

⁸³² Müslim, Nikâh, 37; Ebû Dâvûd, Nikâh, 12; İbn Mâce, Nikâh, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 77; II, 180, 255, 423, 433, 475, 509, 517, III, 338; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 565; VII, 260; VIII, 51.

⁸³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 338.

⁸³⁴ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXII, 470.

Tahric: Buhârî, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Beyhakî ve başkaları tarafından tahrir edilen⁸³⁵ uzunca bir hadisin bir bölümüdür.

26 - لَا يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِهَا وَلَا بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخَالَتِهَا

“Bir kadın halası ve teyzesi ile beraber aynı kişi ile nikâhlanamaz.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, Ahmed İbn Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁸³⁶.

27 - فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِكَ قَطَعْتُمْ أَرْحَامَكُمْ

“Eğer bunu (bir hanımı hala teyze gibi yakın akrabasıyla aynı anda nikâhınız altında tutma işini) yaparsanız akrabalık bağlarını koparmış olursunuz.”

Tahric ve değerlendirme: Taberânî ve İbn Hıbbân tarafından rivâyet edilmiştir⁸³⁷.

Hadisin senedinde geçen Ebû Harîz’in ismi Abdullah b. Hüseyin’dir ve Sicistan kadısıdır⁸³⁸. Zehebî “hakkında ihtilaf edilmiştir” der⁸³⁹. Buhârî, adını zikredip bilgi vermekle birlikte hakkında hüküm vermezken⁸⁴⁰; İbn Hıbbân sikalar arasında zikreder⁸⁴¹. Ahmed b. Hanbel, “Hadisi münkerdir.”⁸⁴² Ebû Hâtim de “هو حسن الحديث ليس” şeklinde farklı görüş bildirmektedir⁸⁴³. Ebû Zür’a ise aynı kişi için “sika” değerlendirmesinde bulunmaktadır⁸⁴⁴. Nesâî, zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁸⁴⁵ Senedin kalan kısmı için herhangi bir söz söylenmemiştir. Şuayb Arnavut, hadisi hasen olarak değerlendirmektedir.⁸⁴⁶ Kanaatimizce de zayıf olduğu konusunda ittifak edilmeyen bir râvî senedi hasen derecesine düşürmektedir.

28 - أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يُجْمَعَ بَيْنَ الْعَمَّةِ وَالْخَالَاتِ وَبَيْنَ الْعَمَّتَيْنِ وَالْخَالَاتَيْنِ

“Hz. Peygamber hala ve teyze ile bir nikâh altında bulundurmaya ve iki hala ve iki teyzeyi bir nikâh altında bulundurmaya hoş karşılamadı.”

⁸³⁵ Buhârî, Sulh, 6; Megâzî, 44; Tirmizî, Birr ve Sıla, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 116; Dârimî, Ferâiz, 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 350; VIII, 8; VIII, 9.

⁸³⁶ Buhârî, Nikâh, 28; Müslim, Nikâh, 33, 34, 36, 40; Tirmizî, Nikâh, 31; İbn Mâce, Nikâh, 31; Nesâî, Nikâh, 47; Dârimî, Nikâh, 8; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 517, 518, 529, III, 67; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 259.

⁸³⁷ Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XI, 337; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 426.

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 485; II, 372; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 34; Mizzî, *Tehzib*, III, 442;

⁸³⁹ Zehebî, *Kâşif*, I, 545.

⁸⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 72.

⁸⁴¹ İbn Hıbbân, *Sikât*, VII, 24.

⁸⁴² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 485; II, 372.

⁸⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 34.

⁸⁴⁴ a.m. a.g.e. a.y.

⁸⁴⁵ Nesâî, *Duafâ*, I, 61.

⁸⁴⁶ İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 426, 1 numaralı dipnot.

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁴⁷.

Her üç senette de adı geçen Husayf hakkında tenkitler yapılmıştır. Husayf, İbn Abdirrahman el-Cezerî'dir⁸⁴⁸. Iclî⁸⁴⁹, sika saymış, İbn Ebî Hâtim, babasının “salihdir, hadisleri karıştırır, hafızasının parlak olmaması sebebiyle tenkit edilmiştir.” dediğini, Ebû Zür'a'nın onu sika saydığını, Yahya b. Saîd'in ondan Kufe'de hiç hadis yazmadığını sonraları ondan hadis yazmaya başladığını nakleder⁸⁵⁰. İbn Hıbbân ise fakih ve salih bir zat olduğunu söyledikten sonra sık hata yaptığını sikaların rivâyeti ile beraber rivâyetlerine itibar edileceğini ancak münferiden yaptığı rivâyetlerin terk edilmesi gerektiğini söylemektedir⁸⁵¹. Tüm bu tenkitlerin doğrultusunda senedin zayıf olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Elbânî⁸⁵² ve Şuayb Arnavut⁸⁵³ da senedin zayıf olduğuna hükmetmiştir.

29 - يَحْرُمُ مِنَ الرِّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ

“Nesep dolayısıyla (kendileriyle evlenmek) haram olan kimseler, süt akrabalığı dolayısıyla da haram olurlar.”

Tahrir: Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁵⁴.

30 - الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ

“Çocuk doğduğu yatağ(ın sahibi olan)a aittir.”

Tahrir: Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesai, Dârimî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁵⁵. Zikredilen ibâre uzunca bir hadisten alınan bir bölümdür.

31 - لَا يُحْرَمُ الْحَرَامُ

⁸⁴⁷ Ebû Dâvûd, Nikâh, 12; yasakladı lafzıyla Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 217; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XXI, 363.

⁸⁴⁸ Mizzî, *Tehzib*, VIII, 257; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, III, 228.

⁸⁴⁹ Iclî, *Sikât*, I, 335.

⁸⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 403.

⁸⁵¹ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, I, 287.

⁸⁵² Elbânî, *Daifu Ebî Dâvûd*, I, 202.

⁸⁵³ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) III, 360.

⁸⁵⁴ Buhârî, Şehâdât, 7; Nikâh, 30, 37, 117; Müslim, Radâ, 1, 3, 9, 13; İbn Mâce, Nikâh, 34; Ebû Dâvûd, Nikâh, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 339; IV, 4, 5; VI, 43, 51, 66, 72, 103, 178; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 248, 720.

⁸⁵⁵ Buhârî, Büyü, 3, 100; Husûmât, 6; Feraiz, 18, 27; Vesâyâ, 4; Hudûd, 23; Ahkâm, 29; Megâzî, 54; Müslim, Radâ, 36, 37; Tirmizî, Vesâyâ, 5; Radâ, 8; Ebû Dâvûd, Talak, 33, 34; İbn Mâce, Nikâh, 59; Vesâyâ, 6; Nesai, Talak, 48; Dârimî, Nikâh, 41; Ferâiz, 45; Muvatta, Akdiye, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 25, 65; II, 180, 207, 239, 280, 385, 475; IV, 237.

“Zaten haram olan bir şey, başka bir şeyi haram kılmaz.”

Tahrir ve değerlendirme: İbn Mâce, Beyhaki ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁵⁶.

Heysemî, Taberânî'nin senedindeki Osman b. Abdirrahmân ez-Zührî'nin metruk olduğunu bildirir⁸⁵⁷. İbnü'l-Cevzî de Buhârî, Nesâî, Dârakutnî, İbn Hibbân ve Ebû Dâvûd'un onu “metrûk”, “kezzâb”, “sika ravilerden mevzu şeyler nakleder” gibi ifadelerle cerhettiklerini nakletmektedir⁸⁵⁸. Ayrıca İbn Mâce'nin de senedinde geçen İshak b. Muhammed el-Ferevî hakkında da tenkit yapılmıştır⁸⁵⁹. İbn Hibbân sika saymıştır⁸⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, babasının onu sadûk olarak değerlendirdiğini, ancak sonradan gözlerini kaybettiğini ve muhtemelen bu hadisi başkasından dinleyip naklettiğini haber verdikten sonra babasının ve Ebû Zür'a'nın ondan hadis rivâyet edip yazdıklarını anlatır⁸⁶¹. Bir başka yerde ise babasının “Onun hadisleri yazılır.” dediğini nakleder⁸⁶². Ukaylî, **لَا يَتَابِعُ عَلَيْهِ** şeklinde görüş bildirirken⁸⁶³, Nesâî, “sika değildir” şeklinde⁸⁶⁴ görüş bildirmiştir. Ayrıca Beyhaki'nin senedinde geçen Abdullan b. Ömer el-Ömerî'nin de zayıf olduğu nakledilmiştir⁸⁶⁵. Ebû Hâtim, hadisi yazılır ancak ihticac edilmez, derken⁸⁶⁶ Ukaylî “Yahya'ya onu sordum, zayıf olduğunu söyledi.” demektedir⁸⁶⁷. Senetlerde hakkında cerh alimlerinin tenkitine uğramış en az bir râvî bulunan bu haberlerin zayıf olduğu söylenebilir. Nitekim, *Fethu'l-Kadîr*'in hadislerini tahrir eden Abdürrezzâk Gâlip el-Mehdî de aynı kanaati dile getirmiştir.

32 - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الَّذِي يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ فَيَغْمِزُ وَلَا يَزِيدُ عَلَى ذَلِكَ : لَا يَتَزَوَّجُ

ابْنَتَهَا

Rasûlullah (s.a), bir kadınla ilişkiye giren (ancak onunla nikah kıymayan) bir erkek hakkında “O kadının kızıyla evlenmesin.” buyurmuştur.

⁸⁵⁶ İbn Mâce, Nikâh, 63; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 168, 169; Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, V, 104; VII, 183.

⁸⁵⁷ Heysemî, *Mecma'*, IV, 493.

⁸⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 276; a. mlf. *İlel*, II, 626.

⁸⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 276; a. mlf. *İlel*, II, 626.

⁸⁶⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 338.

⁸⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, II, 233.

⁸⁶² İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 323.

⁸⁶³ Ukaylî, *Duafâ*, I, 106.

⁸⁶⁴ Nesâî, *Duafâ*, I, 18.

⁸⁶⁵ İbn Hacer, *Lisân*, VI, 135.

⁸⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 109.

⁸⁶⁷ Ukaylî, *Duafâ*, II, 280.

Tahric ve değerlendirme: Abdurrezzak, *Musannef* de tahric etmiştir⁸⁶⁸ İbnü'l-Hümâm özetleyerek nakletmiştir.

İbn Cüreyc'ten yapılan rivâyette Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem tarafından “haberdar edildim ki” şeklinde meçhul sıyga kullanılmıştır. İbnü'l-Hümâm senette irsalin dışında bir inkıta' olduğunu belirtirken⁸⁶⁹ Gâlib el-Mehdî de İbn Cüreyc'in tedlis yapıp kendisine haber veren kişiyi zikretmediğini bunun da sebebinin kesinlikle zayıflık olduğunu bildirmektedir⁸⁷⁰. Ayrıca hadis tabînin Rasûlullah (s.a)'dan yaptığı rivâyet olması sebebiyle ikinci bir inkıta' söz konusudur. Bu haliyle rivâyet zayıftır.

33 - نَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ

“İstimnâ yapan lanetlenmiştir.”

Tahric ve değerlendirme: Tesbit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca Tahtâvî, senetsiz olarak nakletmiştir⁸⁷¹.

Aliyyü'l-Kârî⁸⁷² ve Kâvûkî⁸⁷³ “aslı yoktur” derken, Aclûnî *Keşfu'l-Hafâ*'da Ruhâvî'nin *Menâr* haşiyesinde “aslı yoktur” dediğini nakletmektedir⁸⁷⁴. Ancak Elbânî, senedinin zayıf olduğunu söylemekle birlikte⁸⁷⁵; verdiği hükmün gerekçesiyle ilgili hiçbir açıklama yapmaz. Hadisin senedi bilinmeyip hadis kaynaklarında zikredilmediğinden aslı olmamalıdır.

34 - مَنْ نَظَرَ إِلَى فَرْجِ امْرَأَةٍ بِشَهْوَةٍ حَرَمَتْ عَلَيْهِ أُمَّهَا وَابْنَتُهَا

“Kim bir kadının fercine şehvetle bakarsa, o kadının annesi ve kızı (ile evlenmek) o kişiye haram olur.”

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî *إِذَا نَظَرَ الرَّجُلُ إِلَى فَرْجِ الْمَرْأَةِ حَرَمَتْ عَلَيْهِ أُمَّهَا وَابْنَتُهَا* lafzıyla nakletmiştir⁸⁷⁶.

Senet; “Haccâc b. Ertât, Ebû Hâni' veya Ümmü Hâni'den; o da Rasûlullah (s.a)'tan” şeklindedir. Beyhakî; “Bu munkatı', meçhul ve zayıftır. Haccac'ın müsned rivâyetleri ile bile ihticac edilmezken, bilinmeyen kişilerden naklettiği mürsel rivâyetler

⁸⁶⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, VII, 202.

⁸⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 212.

⁸⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 213, 2. dipnot.

⁸⁷¹ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'l-Merâkı'l-Felah*, II, 95.

⁸⁷² Aliyyü'l-Kârî, *el-Mevzûâtu'l-Kübrâ*, 1022, 360.

⁸⁷³ Kavukî, *Lü'lî*, 211.

⁸⁷⁴ Aclûnî, *Keşf*, II, 1836.

⁸⁷⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, X, 354.

⁸⁷⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 169.

nasıl kabul edilsin?” demektedir⁸⁷⁷ Gâlib el-Mehdî, “Ben de, hadisteki inkıtâ’ın, Haccâc’ın Ümmü Hâni’yi görmemiş olmasından, cehaletin de, Ümmü Hâni’ mi, Ebû Hâni’ mi olduğundan şüphelenmesinden kaynaklandığını düşünüyorum. Haccâc zayıftır ve müdellistir. Hadis de çok zayıftır.” diyerek görüşünü bildirmiştir⁸⁷⁸. Kanaatimizce bu tenkitler hadisi çok zayıf derecesine düşürmektedir.

35 - لَا يَنْكِحُ الْمُحْرَمُ وَلَا يَنْكَحُ

“İhramlı kişi evlenemez ve başkasını evlendiremez.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Dârimî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁷⁹.

36 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ بِمَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرَمٌ

“Rasulullah(s.a) Meymune ile ihramda iken evlendi.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd , Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁸⁰.

37 - وَهُمَا مُحْرَمَانِ

“(Evlenirken) İkisi de (Rasûlullah (s.a) ve Meymûne) ihramlı idi.”

Tahric ve değerlendirme: Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Dârakutnî ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁸¹.

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki senet; Yunus’dan o, Hammâd b. Seleme’den o Humeyd’den, o, İkrime’den o, da İbn Abbas’tan şeklindedir. Ricâlî sikadır ve *Sahîh*’in ricalidir. Senet sahihtir⁸⁸².

38 - وَبَنَى بِهَا وَهُوَ حَلَالٌ وَمَاتَتْ بِسَرَفٍ

“Rasûlullah (s.a) onunla (Meymûne ile) ihramlı değilken zifafa girdi ve Meymune Serif’te vefat etti.”

⁸⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 169.

⁸⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 215, 1. dipnot.

⁸⁷⁹ Müslim, Nikâh, 41, 43, 45; Ebû Dâvûd, Menâsik, 38; Tirmizî, Hac, 23; Nesâî, Menâsikü'l-Hac, 91; Nesâî, Nikâh, 38; Dârimî, Menâsik, 21; Mâlik, *Muvatta*, Hacc, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 65, 68, 73

⁸⁸⁰ Buhârî, Cezâu's-Sayd, 12; Müslim, Nikâh, 46; Tirmizî, Hac, 24; Ebû Dâvûd , Menâsik, 38; Nesâî, Nikâh, 37; Menâsikü'l-Hacc, 90; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 286, 330, 346, 361, Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 331.

⁸⁸¹ Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 90; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 245; Dârakutnî, *Sünen*, III, 263; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 528.

⁸⁸² Ahmed b. Hanbel (Arnavut) IV, 79.

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, Dârakutnî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁸³.

Buhârî'nin metni şöyledir: تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرَمٌ ، وَبَنَى بِهَا ، وَهُوَ حَلَالٌ وَمَاتَتْ بِسَرَفٍ

39 - تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي عُمْرَةِ الْقَضَاءِ

“Rasûlullah (s.a) Meymûne ile kaza umresi yaptığı zaman evlendi.”

Tahric: Buhârî ve İbn Hıbbân tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁸⁴.

40 - أَنَّهُ تَزَوَّجَهَا وَهُوَ حَلَالٌ

“Rasûlullah (s.a) onunla ihramdan çıktıktan sonra evlendi.”

Tahric: Müslim, Tirmizî, Dârakutnî, İbn Hıbbân, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁸⁵.

41 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَهَا وَهُوَ حَلَالٌ وَبَنَى بِهَا وَهُوَ حَلَالٌ وَكُنْتُ أَنَا الرَّسُولُ بَيْنَهُمَا

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre o, şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a) onunla ihramlı olmadığı zaman evlendi ve o durumda zifafa girdi. O ikisinin arasında ben elçi idim.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Hıbbân, Dârakutnî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁸⁶.

Metnin senedi şöyledir: وأخبرنا أبو طاهر الفقيه أنبأ أبو بكر محمد بن الحسين القطان ثنا علي بن الحسن الدراجزدي ثنا أبو نعيم ثنا حماد وهو بن زيد عن مطر عن ربيعة عن سليمان بن يسار عن أبي رافع ابن Hacer, İbn Abdilberr'in bu senedi Süleyman b. Yesar'ın Ebû Râfi'den hadis dinlemediği gerekçesiyle munkatı saydığını İbnü'l-Kattân'ın ise muttasıl saydığını nakletmektedir⁸⁸⁷. Ardından İbn Hacer Süleyman b. Yesâr'ın doğum tarihi ile Ebû Râfi'in vefat tarihlerini verip, Süleyman'ın Ebû Râfi'in vefatında sekiz yaşında olduğunu hatırlatarak, sanki senedin muttasıl olduğuna meyl etmektedir. Tirmizî, “hadis hasendir, çünkü Hammad b. Zeyd'in Matar'dan rivâyeti dışında hadisi müsned olarak rivâyet eden yoktur.” demektedir⁸⁸⁸. Şuayb Arnavut da Matar sebebiyle

⁸⁸³ Buhârî, Meğâzî, 44; Müslim, Nikâh, 46, 48; Tirmizî, Hacc, 23; İbn Mâce, Nikâh, 45; Dârimî, Menâsik, 21; Dârakutnî, *Sünen*, III, 261; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 231, VI, 333, 335, 393.

⁸⁸⁴ Buhârî, Meğâzî, 44; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 441.

⁸⁸⁵ Müslim, Nikâh, 46, 48; Tirmizî, Hacc, 23; Dârakutnî, *Sünen*, III, 260, 261, 262; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 443; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 210, V, 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 333.

⁸⁸⁶ İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 438, 443; Dârakutnî, *Sünen*, III, 262; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 66.

⁸⁸⁷ İbn Hacer, *Telhis*, III, 50.

⁸⁸⁸ Tirmizî, *Sünen*, III, 200.

isnânının zayıf olduğunu bildirir⁸⁸⁹. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Said'in Matar'ı hafızasının kötülüğü konusunda İbn Ebî Leylâ'ya benzettiğini nakledip hadisinin zayıf olduğuna hükmederken⁸⁹⁰, İbn Ebî Hâtim de babasının ve Ebû Zür'a'nın onun "sâlihu'l-hadis" olarak nitelediklerini ancak Ebû Zür'a'nın *كانه لين امره* dediğini de nakleder⁸⁹¹. Hakkında ihtilaf edilen bir râvîden dolayı zayıf demek yerine, Tirmizî'nin verdiği hasen hükmüne tâbi olmanın daha isabetli olacağı kanaati hasıl olmuştur.

42 - تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْضَ نِسَائِهِ وَهُوَ مُحْرَمٌ

"Rasulullah (s.a) hanımlarından biri ile ihramda iken evlendi."

Tahric ve değerlendirme: İbn Hibbân, Beyhakî ve Tahâvî tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁹².

İbn Hibbân'ın senedi *أخبرنا الحسن بن سفيان قال : حدثنا إبراهيم بن الحجاج النيلي قال : حدثنا أبو عوانة عن المغيرة عن أبي الضحى عن مسروق عن عائشة* şeklindedir. Arnavut, senedin tüm ricalinin sika olduğunu bazılarının da Şeyhayn'ın ricâli olduğunu nakletmektedir⁸⁹³.

43 - طلاق العبد اثنتان ولا تحل له حتى تنكح زوجا غيره وقرأ الأمة حيضتان وتزوج الحرة على

الأمة ولا تتزوج الأمة على الحرة

"Kölenin boşama hakkı ikidir. Karısı başka bir kişiyle evlenip boşanmadan kendisine tekrar helal olmaz. Cariye üzerine hür kadın ile evlenilir, hür kadın üzerine cariye ile evlenilmez."

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî ve küçük bir lafız farkıyla Dârakutnî, tarafından rivâyet edilmiştir⁸⁹⁴.

İbnü'l-Cevzî⁸⁹⁵, Zeylaî⁸⁹⁶ ve İbn Hacer⁸⁹⁷, senette adı geçen Muzâhir b. Eslem'in zayıf olduğunu bildirir. Buhârî "Ebû Âsım onu zayıf saymıştır" derken⁸⁹⁸ Ukaylî⁸⁹⁹, Ebû Hâtim⁹⁰⁰ münkerü'l-hadîs olduğunu bildirmiştir. Ancak İbn Hibbân onu

⁸⁸⁹ İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 443, 1. dipnot.

⁸⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 409.

⁸⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VIII, 287.

⁸⁹² İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 440; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 288; VII, 212, Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 269.

⁸⁹³ İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 440, 1. dipnot.

⁸⁹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 369, Dârakutnî, *Sünen*, IV, 39.

⁸⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 299; a.mlf. *Duafâ*, III, 125.

⁸⁹⁶ Zeylaî, a.g.e. III, 175.

⁸⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 535.

⁸⁹⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII, 73.

⁸⁹⁹ Ukaylî, *Duafâ*, II, 141.

⁹⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VIII, 439.

sikalar arasında saymıştır⁹⁰¹. Onun tevsîkine rağmen yukarıda adı geçen otoritelerin eleştirilerinin ardından hadisin zayıf olduğuna hükmetmek uygun olmalıdır.

44 - أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ تُنَكَّحَ الْأَمَةُ عَلَى الْحُرَّةِ. قَالَ : وَتُنَكَّحُ الْحُرَّةُ عَلَى

الْأَمَةِ

“Rasûlullah (s.a), hür kadının üzerine cariye ile evlenmeyi yasakladı, ancak “Cariye üzerine hür kadınla evlenilebilir”dedi.”

Tahric ve değerlendirme: Tam olarak bu lafızlarla Taberî rivâyet etmiştir⁹⁰². 44 numarada nakledilen haberin dışında İbn Ebî Şeybe hadisin sadece birinci bölümünü rivâyet etmiştir⁹⁰³. Bunların dışında maktû bir haber olarak Saîd b. el-Müseyyib, Atâ veya Zührî’ye varan senetlerle tesbit edilmiştir⁹⁰⁴.

Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’indeki râvîlerden biri ile ilgili cehâleti gidermiş, ismi tesbit etmiş, ancak hadisin iki ayrı tarihinin da garip olduğunu söylemiştir⁹⁰⁵. Taberî’nin zikrettiği senet de Ahmed b. Hanbel’in garip dediği tarikla gelmektedir⁹⁰⁶. Mevkuf olarak sahih senetlerle gelse bile, merfû olarak sadece Ahmed b. Hanbel’in “garip” dediği tarikla gelmiştir. Senette adı geçen Hişam için Ahmed b. Hanbel “sahihu’l-hadis” derken⁹⁰⁷, İbn Hibbân sika olarak zikretmiştir⁹⁰⁸. İbn Ebî Hâtim onunla ilgili ta’dîl lafızları nakletmiştir⁹⁰⁹. Ancak Âmir el-Ahvel ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, “sağlam değildir, hadisi zayıftır ” derken⁹¹⁰, Ebû Hâtim ise hadisi ile ihticac edilebileceği ve sika olduğu yönünde görüş bildirmiştir⁹¹¹. İbn Adiy, rivâyetinde bir sakınca görmüyorum, şeklinde görüş bildirmiş⁹¹², İbn Maîn ise sakıncası yoktur demiştir⁹¹³. Senetteki bu şüphenin dışında rivâyet Hasan Basrî’nin Rasûlullah (s.a)’tan rivâyeti olduğu için mürseldir. Bu haliyle hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

45 - أَنَّ غَيْلَانَ بْنَ سَلَمَةَ النَّقْفِيِّ أَسْلَمَ وَلَهُ عَشْرُ نِسْوَةٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَأَسْلَمْنَ مَعَهُ ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَتَّخِرَ مِنْهُنَّ أَرْبَعًا

⁹⁰¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 528.

⁹⁰² Taberî, *Tefsîr*, IV, 17.

⁹⁰³ İbn Ebî Şeybe *Musannef*, III, 467.

⁹⁰⁴ bkz. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 194, 195; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 265, 266; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 467; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 175.

⁹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 91.

⁹⁰⁶ krş. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 91 ve Taberî, *Tefsîr*, IV, 17.

⁹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 355.

⁹⁰⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 264.

⁹⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dîl*, I, 155.

⁹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 182.

⁹¹¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dîl*, VI, 326.

⁹¹² İbn Adiy, *Kâmil*, V, 82.

⁹¹³ İbn Maîn, *Târih*, I, 161.

“Gaylân b.Seleme es-Sakafî Müslüman oldu. Cahiliyede iken on hanımı vardı, onlar da onunla beraber Müslüman oldular. Rasûlullah (s.a) onlardan dört tanesini seçmesini emretti.”

Tahrir ve değerlendirme: Tirmizî, İbn Mâce, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir⁹¹⁴.

Tirmizî, Buhârî'nin bu hadisi mahfuz görmediğini naklettikten sonra “sahih olan rivâyet” diyerek başka bir senet zikretmektedir⁹¹⁵. Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in naklettiği senedin birinde, Ma'mer hakkında konuşulmuştur. Nitekim Buhârî'nin eleştirdiği senet de budur. Ancak rivâyet bunun dışında Şuayb b. Ebî Hamza ve başkaları tarafından da nakledilmiştir. Ma'mer'in hafızası konusunda tenkit yapılmış, aslında mürsel olan senedi hata sonucu muttasıl olarak rivâyet ettiği nakledilmiştir. Hadis mevkuf ve merfu' olarak pek çok kanaldan gelmiştir ancak merfû olarak gelen senetlerde Ma'mer vardır ve onun senedi muttasıl olarak zikretmesi yanılı olarak değerlendirilmektedir. Arnavut da hadisin mevkuf olarak sahih olduğunu zikretmektedir⁹¹⁶. Hadisin merfû rivâyetinin zayıf olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

46 - لَا يَحِلُّ لِأَمْرٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْقِيَ مَاءَهُ زَرْعَ غَيْرِهِ

“Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kişinin kendi suyu ile başkasının tarlasını sulaması (iddetini tamamlamamış bir hanımla ilişkiye girmesi) helal değildir.”

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹¹⁷.

Ahmed b. Hanbel'in senetlerinden birinde inkıta vardır. Çünkü Ebû Merzûk ile Ruveyfi' b. Sâbit arasında bir râvî vardır, fakat zikredilmemiştir. İsmi Haneş es-San'ânî'dir. Nitekim başka bir rivâyette açıkça zikredilmiştir⁹¹⁸. Söz konusu inkıta'dan dolayı senetlerin biri zayıf ise de rivâyet hasen bir senetle de nakledilmiştir⁹¹⁹. Senedi hasen derecesine düşüren Ebû Merzûk'tur. Çünkü her ne kadar sika sayılsa da⁹²⁰,

⁹¹⁴ Tirmizî, Nikâh, 33; İbn Mâce, Nikâh, 40; Muvatta, Talak, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 13, 14, 44; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 233, 285, 286, 287, 289; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 278.

⁹¹⁵ Tirmizî, *Sünen*, III, 435.

⁹¹⁶ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) VIII, 221; IX, 69.

⁹¹⁷ Ebû Dâvûd, Nikâh, 43, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 32, 108; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 711; IX, 214.

⁹¹⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 108.

⁹¹⁹ a.m. a.g.e. a.y.

⁹²⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 665; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 102.

İbnü'l-Cevzî onu sikatında zikreden İbn Hıbbân'ın zayıf saydığını ve ihticac edilemeyeceği hükmünü verdiğini nakletmiştir⁹²¹. Bu haliyle hadis sahih derecesinde değildir, ancak zayıf ve hasen pek çok tarikten gelmiştir. Tüm tarikları birbirini güçlendirir ve hadis sahih derecesine yükselir. Nitekim Arnavut ve Mehdî de aynı şeyi söylemektedir⁹²².

47 - نُضْرَةُ بْنُ أَكْتَمٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى أَنَّهَا بَكْرٌ فِي سِثْرَهَا ، فَدَخَلْتُ عَلَيْهَا فَإِذَا هِيَ حُبْلَى ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَهَا الصَّدَاقُ بِمَا اسْتَحَلَّتَ مِنْ فَرْجِهَا ، وَالْوَلَدُ عَبْدٌ لَكَ ، وَفَرَّقَ بَيْنَنَا وَقَالَ : إِذَا وَضَعْتَ فَحْدُوهَا

“Rasûlullah (s.a)’ın Ashabından Nadra b. Ektem şöyle dedi: Bir hanımla bekar olduğumu zannederek evlendim. Onunla zifafa girdim. Bir de ne göreyim, kadın hamileymiş. Rasûlullah (s.a) bana, “onu kendine helal kıldığın için ona mehir vermen gerekir, doğacak çocuk senin kölendir” dedi ve bizi boşadı. Rasulullah, “doğum yaptığında o kadına hadd cezası verin” buyurdu.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Beyhakî, Dârakutnî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir⁹²³.

Rivâyetlerin hepsi mürsel olarak gelmiştir. Ayrıca senetlerde irsalin dışında başka bir kusur daha vardır ki o da İbn Cüreyc’in müdellis olmasıdır. O, İbrahim b. Yahya’yı isnaddan düşürmüştür. Çünkü İbrahim Kaderiyye’den sayılan ve kizb ile itham edilen bir râvîdir⁹²⁴. Ahmed b. Hanbel “İbn Cüreyc’in mürsel olarak rivâyet ettiği hadislerin bir kısmı mevzûdur, çünkü o, hadisi nereden aldığına bakmaz” diyerek cerhetmiştir⁹²⁵. İbn Adiyî de İbnü'l-Kattân’ın onu kezzâb diye nitelediğini nakletmektedir⁹²⁶. İbn Hıbbân da onun kaderiyeden olduğu için değil yalancı olduğu için terk edildiğini nakleder⁹²⁷. Bu haliyle hadis zayıftır.

48 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّمَهَا يَوْمَ الْفَتْحِ

“Rasûlullah (s.a) onu (mut’a nikâhını) Fetih günü haram kıldı.”

Tahric: Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁹²⁸.

49 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّمَهَا يَوْمَ خَيْبَرَ

⁹²¹ İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, III, 239.

⁹²² Bkz. Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXVIII, 199, 207; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 233, 1. dipnot.

⁹²³ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 36, 37; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 245; Dârakutnî, *Sünen*, III, 250; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 249.

⁹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 535.

⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 551.

⁹²⁶ İbn Adiyî, *Kâmil*, I, 217.

⁹²⁷ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, I, 105.

⁹²⁸ Müslim, *Nikâh*, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 405.

“Rasûlullah (s.a), onu (mut’a nikâhını) Hayber günü haram kıldı.”

Tahric: Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Nesâî, Beyhakî, Mâlik ve Dârimî tarafından rivâyet edilmiştir⁹²⁹.

50 - بَلَّغْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ أَحَلَّ الْمُتْعَةَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنَ الدَّهْرِ فِي غَزَاةٍ غَزَاهَا اشْتَدَّ عَلَى النَّاسِ فِيهَا الْعُزُوبَةُ ثُمَّ نَهَى عَنْهَا

“Rasûlullah (s.a)’dan bize ulaştığına göre o, mut’a nikâhını gazalarından birinde, bekarlığın insanlar için tahammül edilemez hale gelmesinden dolayı üç günlük bir süre ile helal kıldı sonra yasakladı.”

Tahric: Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından nakledilmiştir⁹³⁰. Müslim’in metni şöyledir: رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ أُوطَاسٍ فِي الْمُتْعَةِ ثَلَاثًا ثُمَّ نَهَى عَنْهَا

51 - أَدْنَى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُتْعَةِ ، فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَرَجُلٌ إِلَى امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي عَامِرٍ كَانَتْهَا بَكْرَةٌ عَيْطَاءُ فَعَرَضْنَا عَلَيْهَا أَنْفُسَنَا فَقَالَتْ : مَا تُعْطِينِي ؟ فَقُلْتُ رِدَائِي وَقَالَ صَاحِبِي رِدَائِي ، وَكَانَ رِدَاءُ صَاحِبِي أَجْوَدَ مِنْ رِدَائِي وَكُنْتُ أَنَا أَشَبَّ مِنْهُ ، فَإِذَا نَظَرْتُ إِلَى رِدَائِ صَاحِبِي أُعْجِبُهَا ، وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيَّ أُعْجِبْتُهَا ، ثُمَّ قَالَتْ : أَنْتَ وَرِدَاؤُكَ تَكْفِينِي ، فَمَكَّنْتُ مَعَهَا ثَلَاثًا ، ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنْ كَانَ عِنْدَهُ شَيْءٌ مِنْ هَذِهِ النَّسَاءِ الَّتِي يَتَمَتَّعُ بِهِنَّ فَلْيُحِلِّ سَبِيلَهَا

(Sebra el-Cühenî’den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir:) “Rasûlullah (s.a), bize mut’a için izin verdi. Ben ve beraberimde bir kişi hemen Beni Amir’den endamlı bir bayana gittik, ona mut’a teklif ettik.” “Bana ne vereceksiniz?” dedi. Ben, “gömleğimi” dedim, arkadaşım da “gömleğimi” dedi. Arkadaşımın gömleği benimkinden daha yeniydi, ben ise ondan daha gençtim. Kadın, arkadaşımın gömleğine baktı ve hoşuna gitti. Bana baktığında ise benden hoşlandı ve “sen ve gömleğin bana yeter” dedi. Onunla üç gün beraber yaşadım. Sonra Rasûlullah (s.a), “kimin yanında mut’a ile beraber olduğu bir kadın varsa, onu bıraksın” buyurdu.”

Tahric: Müslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹³¹.

⁹²⁹ Buhârî, Hiyel, 4; Meğâzî, 39; Müslim, Sayd ve Zebâih, 22; Müslim, Nikâh, 29, 30, 31, 32; İbn Mâce, Nikâh, 44; Nesâî, Nikâh, 71; Sayd ve Zebâih, 31; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 202; *Muvatta*, Nikâh, 18; Dârimî, Edâhî, 21.

⁹³⁰ Müslim, Nikâh, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 55; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 318, 323.

⁹³¹ Müslim, Nikâh, 19, 23; Nesâî, Nikâh, 71; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 405; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 314, 315.

52- كُنْتُ أُذِنْتُ لَكُمْ فِي الْإِسْتِمْتَاعِ بِالنِّسَاءِ وَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ“

“Size kadınlarla mut’a nikâhı yapmanız için izin veriyordum, Allah (cc.) bunu kıyamet gününe kadar haram kıldı.”

Tahric: Müslim, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed İbn Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁹³².

53 - خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى غَزْوَةِ تَبُوكَ ، حَتَّى إِذَا كُنَّا عِنْدَ الْعُقَبَةِ مِمَّا يَلِي الشَّامَ جَاءَتْ نِسْوَةٌ فُذِكْرْنَا تَمْتَعْنَا مِنْهُنَّ وَهَنَّ يَظْعَنَ فِي رِحَالِنَا ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَظَرَ إِلَيْهِنَّ وَقَالَ : مَنْ هُوَ لَاءِ النَّسْوَةِ ؟ فَقُلْنَا : يَا رَسُولَ اللَّهِ نِسْوَةٌ تَمْتَعْنَا مِنْهُنَّ ، فَعَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجَنَّتَاهُ وَتَمَعَّرَ وَجْهُهُ ، وَقَامَ فِينَا خَطِيبًا فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ نَهَى عَنِ الْمُنْعَةِ ، فَتَوَادَعْنَا يَوْمَئِذٍ الرَّجَالُ وَالنِّسَاءُ وَلَمْ نَعُدْ وَلَا نَعُودُ إِلَيْهَا أَبَدًا

“Rasûlullah (s.a) ile Tebük Gazvesine çıktık. Şam yakınlarında Akabe’de iken kadınlar geldi. Onlarla mut’a nikâhı yapma fikri aklımıza geldi. Onlar da bizimle birlikte yola çıktılar. Rasûlullah (s.a) geldi ve onlara baktı. “Bu kadınlar kim?” diye sordu. Biz de “Ya Rasûlallah bunlar mut’a nikâhı yaptığımız hanımlardır” dedik. Rasûlullah (s.a) sinirlendi. Yanakları kızardı, yüzü asıldı, bize bir hutbe okudu. Allah(cc)’a hamd ve senadan sonra mut’ayı yasakladı. O gün tüm kadınlar ve erkekler vedalaştık. Mut’aya hiç dönmedik ve ebediyen dönmeyeceğiz.”

Tahric ve değerlendirme: Hadîsi Hâzîmî *Nâsîh ve Mensûh*’da rivâyet etmiştir⁹³³.

Hadisin senedi şöyledir: عن عبد الرحيم بن سليمان عن عباد بن كثير حدثني عبد الله بن محمد بن عقيل سمعت جابر بن عبد الله الأنصاري Senette adı geçen Abbâd b. Kesîr zayıftır⁹³⁴. Hocası Abdullah b. Muhammed b. Akil de zayıftır. İbn Ebî Hâtîm, Süfyan’ın onun hakkında “hıfzında sorun var” dediğini bu yüzden de onun hadisini almayı hoş görmediğini⁹³⁵, İbn Maîn’in de İbn Akîl ile ilgili olarak “her işinde zayıftır” dediğini⁹³⁶ nakletmektedir. İbn Hibbân da hafızasının parlak olmamasından dolayı çok fazla hata yaptığını bu sebeple de hadisinden kaçınmak gerektiğini söylemektedir⁹³⁷. Bu haliyle hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

⁹³² Müslim, Nikâh, 21; İbn Mâce, Nikâh, 44; Dârimî, Nikâh, 16; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 406.

⁹³³ Hâzîmî, *Nâsîh ve Mensûh*, s. 178.

⁹³⁴ İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 333; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta’dîl*, VI, 84, 85.

⁹³⁵ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta’dîl*, I, 40.

⁹³⁶ a.m. a.g.e. V, 153.

⁹³⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 3.

54 - أَنْ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يُلَيِّنُ فِي مُتْعَةِ النَّسَاءِ فَقَالَ : مَهَلًا يَا ابْنَ عَبَّاسِ ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْهَا يَوْمَ خَيْبَرَ ، وَعَنْ لُحُومِ الْحُمْرِ الْبَاسِيَّةِ

“Hz. Ali, İbn Abbas’ın kadınlarla mut’a nikâhı yapma fikrine yumuşak baktığını duyunca; ‘Yavaş ol ey İbn Abbas! Ben Rasûlullah (s.a)’ın Hayber günü mut’a nikâhını ve ehlî eşek etini yasakladığını duydum’ dedi.”

Tahric: Buhârî, Müslim ve Ahmed İbn Hanbel tarafından küçük lafız farklarıyla rivâyet edilmiştir⁹³⁸.

55 - أَنَّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَامَ بِمَكَّةَ فَقَالَ : إِنَّ نَاسًا أَعْمَى اللَّهُ قُلُوبَهُمْ كَمَا أَعْمَى أَبْصَارَهُمْ يُفْتُونَ بِالْمُتْعَةِ يُعَرِّضُ بَرَجْلٌ فَنَادَاهُ فَقَالَ : إِنَّكَ لَجَلْفٌ جَافٌ ، فَلَعَمْرِي لَقَدْ كَانَتْ الْمُتْعَةُ تُفْعَلُ فِي عَهْدِ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ ، يُرِيدُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ لَهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ : فَجَرَّبْ نَفْسَكَ ، فَوَاللَّهِ لِنِ فَعَلْتَهَا لَأَرْجُمَنَّكَ بِأَحْجَارِكَ

“Abdullah b. Zübeyr Mekke’de ayağa kalktı ve bir adama ta’rîz etmek üzere şöyle dedi: “Allah’ın gözlerini kör ettiği gibi kalplerini de kör ettiği bir takım kişiler, mut’a için fetva veriyorlar” Bunun üzerine o adam yüksek sesle şöyle seslendi: “Sen kaba bir adamsın, hayatım üzerine yemin ederim ki mut’a, muttakilerin önderi zamanında yapılıyordu” dedi. Bununla Rasûlullah (s.a)’ın zamanını kastediyordu. İbn Zübeyr, “O halde kendini kontrol et, vallahi onu yaparsan seni kendi taşlarıyla recmederim” dedi”

Tahric: Müslim ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹³⁹.

56 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلَّتِي تَزَوَّجَهَا فَوَجَدَ بِكَشْحِهَا بَيَاضًا الْحَقِي بِأَهْلِكَ

“Rasûlullah (s.a), evlendiği hanımın böğründe bir beyazlık gördüğünde “Hadi ailene geri dön” buyurdu⁹⁴⁰.”

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Beyhakî, Saîd b. Mansûr ve Buhârî tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁴¹.

Tüm senetlerde adı geçen Cemîl b. Zeyd zayıf bulunmuştur⁹⁴². İbn Adiyy İbnü'l-Kattân’ın “sika değildir” dediğini naklederken⁹⁴³ İbn Ebî Hâtim babası kanalıyla Cemîl b. Zeyd’in İbn Ömer’den hadis dinlemediğini kendisine yaz denildiği için

⁹³⁸ Buhari, Hıyel, 4; Müslim, Nikâh, 31; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 142.

⁹³⁹ Müslim, Nikâh, 27; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübrâ*, VII, 319.

⁹⁴⁰ Adı geçen beyazlık bir hastalığın ciltteki tezâhürüdür ve muhtemelen Rasûlullah (sa.)’ın tavrı bizzat hastalık ile ilgili değil bunun evlenilecek kişiden saklanmış olması ile ilgilidir.

⁹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 493; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 36; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 334, 401; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 214; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VII, 223.

⁹⁴² Heysemî, *Mecma*, IV, 552; İbn Hacer, *Telhîs*, III, 139.

⁹⁴³ İbn Adiyy, *Kâmil*, II, 171.

bunları Medine'ye gelip yazdığını itiraf ettiğini nakletmektedir⁹⁴⁴. İbn Hıbbân da onun için çok zayıf ifadesini kullanmaktadır⁹⁴⁵. Ebû Hâtim, hadisi zayıftır demenin yanı sıra Sevrî'nin de onun için "bir şey değildir" dediğini nakleder⁹⁴⁶. Bu haliyle hadis zayıf olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Arnavut da hadise zayıf hükmü vermiştir⁹⁴⁷.

57 - فَرَّ مِنَ الْمَجْدُومِ فَرَارَكَ مِنَ الْأَسَدِ

“Cüzzamlıdan, aslandan kaçtığın gibi kaç.”

Tahric: Buhârî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁴⁸.

58 - أَيُّمَا امْرَأَةٍ اتَّخَذَتْ نَفْسَهَا بغيرِ إِذْنٍ وَلِيِّهَا فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ

“Bir kadın, velisinin izni olmadan kendi kendisine evlenirse nikâhı batıldır, nikâhı batıldır, nikâhı batıldır.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Hâkim, Tayâlisî, Ebû Ya'lâ, Taberânî ve başkaları tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁴⁹.

Hadis birbirinden farklı pek çok tarikten gelmiştir. Senetlerin kimi sahih⁹⁵⁰, kimi hasen⁹⁵¹, kimi de zayıftır⁹⁵². Hâkim'in Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir, ancak tahric etmemişlerdir, dediği rivâyete Zehebî itiraz etmemiştir. Kimi senetleri zayıf olsa da, rivâyet sahih senetlerle de geldiğinden sahih hükmü verilmelidir. Nitekim Arnavut da senetlerin durumunu ayrıntılı olarak değerlendirmesinin ardından hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir⁹⁵³.

59 - لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّ

“Velisiz nikâh olmaz.”

⁹⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, I, 484; II, 69.

⁹⁴⁵ İbn Hıbbân, *Sikât*, VI, 147.

⁹⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, II, 517.

⁹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXV, 417.

⁹⁴⁸ Buhârî, Tıp, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 444.

⁹⁴⁹ Ebû Dâvûd, Nikâh, 18, 19; Tirmizî, Nikâh, 14; Siyer, 12; İbn Mâce, Nikâh, 15; Dârimî, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 47, 66, 166; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 384; Hâkim, *Müstedrek*, II, 200-202; Tayâlisî, *Müsned*, I, 206; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 139, 191,251; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 202.

⁹⁵⁰ Hâkim, *Müstedrek*, II, 200.

⁹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 165; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 384.

⁹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 66.

⁹⁵³ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XLII, 200.

Tahric: Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Mâlik, İbn Hıbbân, Dârakutnî, Tayâlisî, Ebû Ya'lâ, Taberânî tarafından merfû ve mevkûf olarak pek çok tarikla rivâyet edilmiştir⁹⁵⁴.

Hadis sahih hasen ya da zayıf olarak değerlendirilebilecek pek çok senetle gelmiştir⁹⁵⁵. Hâkim, hadisi birden çok senetle tahric etmiş zikrettiği bütün senetlerin de sahih olduğunu bildirmişti⁹⁵⁶ Arnavut da hadisin sahih olduğu sonucuna ulaşmıştır⁹⁵⁷.

60 - النَّيْمُ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَّالِيَّهَا

“Dul hanım, kendisi hakkında velisinden daha çok hak sahibidir.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁵⁸.

61 - أَنْ جَارِيَةَ بَغْرًا أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَتْ أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ كَارِهَةٌ فَخَيَّرَهَا

النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Bekar bir kız Rasûlullah (s.a)’a geldi. Babasının, istemediği halde onu birisiyle evlendirdiğini söyledi. Rasûlullah (s.a) da ona (evlenmek ya da evlenmemek konusunda) muhayyer bıraktı.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, ve Ebû Ya'lâ tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁵⁹.

Hadisi Ebû Ya'lâ mürsel, diğerleri ise muttasıl bir senetle rivâyet etmişlerdir. Hadis, Eyyûb b. Süveyd Sevrî'den o da Eyyûb es-Sahtiyânî'den muttasıl bir senetle rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde Ma'mer er-Rakî Zeyd b. Hıbbân'dan o da Eyyûb'dan muttasıl senetle rivâyet etmiştir. Ancak Beyhakî'nin tesbitine göre; bu hadiste Eyyûb es-Sahtiyânî'den nakleden Cerîr b. Hâzim hata etmiştir. Doğrusu Eyyûb'un İkrime'den, onun da Rasûlullah (s.a)'tan mürsel olarak rivâyetidir⁹⁶⁰. İbn Hacer,

⁹⁵⁴ Buhârî, Nikâh, 36 (bab başlığı olarak); Ebû Dâvûd, Nikâh, 16, Tirmizî, Nikâh, 14; İbn Mâce, Nikâh, 15; Dârimî, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 251; IV, 394, 413, 419; VI, 261; Hâkim, *Müstedrek*, II, 202-205; *Muvatta*, II, 438, 446, 458; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 386, 387, 388, 391, 394, 400; Dârakutnî, *Sünen*, III, 220, 221, 225, 227; Tayâlisî, *Müsned*, I, 71; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 386; VIII, 149, 191, 308, 309; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 192; XI, 142, 340; XII, 64; a.mlf. *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 211; IV, 8; VII, 85, VIII, 42; IX, 117.

⁹⁵⁵ Ayrıntılar için bkz: Zeylaî, a.g.e. III, 183, 184; Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXXII, 482; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 249, 1. dipnot.

⁹⁵⁶ Hâkim, *Müstedrek*, II, 203.

⁹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXXII, 482.

⁹⁵⁸ Müslim, Nikâh, 66; Ebû Dâvûd, Nikâh, 24, 25; Tirmizî, Nikâh, 18; Nesâî, Nikâh, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 219, 242.

⁹⁵⁹ Ebû Dâvûd, Nikâh, 23, 24; İbn Mâce, Nikâh, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 273; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 181; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 404.

⁹⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 181.

rivâyetin ricalinin sika olduğunu söyledikten sonra şu değerlendirmeyi yapar. İrsal ve Cerîr b. Hâzîm'in teferrüdü sebebiyle illetli görmüştür. Bir hadisin muttasıl mı mürsel mi olduğunda ihtilaf edilirse muttasıl olarak rivâyet eden kimsenin hükmüne göre hüküm verilir. Hadisin yalnızca Cerîr tarafından rivâyeti iddiasına gelince, yukarıda da zikredildiği üzere hadis iki ayrı yoldan Eyyûb ve üçüncü olarak da Süleyman b. Harb'den gelmiştir⁹⁶¹Buna göre İbn Hacer, hadisin muttasıl olduğu yönünde görüş bildirmektedir. Nitekim İbnü't-Türkmânî de "Cerîr sikadır ve rivâyetinde raf' ziyadesi vardır. (Ziyâdeyi yapan sika olduktan sonra) hadisin mürsel olarak da rivâyeti (muttasıl rivâyete) zarar vermez" diyerek İbn Hacer'le aynı görüşü paylaşmaktadır. Hadisin muttasıl rivâyeti sabittir, ricâli sikadır ve Buhârî'nin şartına göre sahihtir⁹⁶².

62 - عَنْ خُنْسَاءَ قَالَتْ : أَنْكَحَنِي أَبِي وَأَنَا كَارِهَةٌ وَأَنَا بَخْرٌ ، فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ

"Hansa'dan şöyle dediği rivâyet edildi: Babam beni bekarken, istemediğim halde evlendirdi. Ben de bunu Rasûlullah (s.a)'a şikayet ettim.

Tahric: Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Mâlik, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhaki tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁶³.

63 - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ نِكَاحَ تَيْبٍ وَيَكُرُّ أَنْكَحَهُمَا أَبُوهُمَا وَهُمَا كَارِهَتَانِ

"Rasûlullah (s.a), istemedikleri halde babaları tarafından evlendirilen biri dul diğeri bekar iki kız kardeşin nikâhlarına karşı çıktı."

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Beyhaki, Taberânî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁶⁴.

Heysemî, Taberânî'nin senedindeki İshak b. İbrahim b. Cûfî'yi tanımadığını diğer ricalinin sika olduğunu söylemektedir⁹⁶⁵. İbn Hacer de İshak b. İbrahim için "İbn Hazm'ın meçhul dediğini naklettikten sonra görünüşe göre o İshak b. İbrahim et-Taberî'dir der ve Dârakutnî, İbn Adıyy ve İbn Hıbbân'dan nakille onun sika râvîlerden

⁹⁶¹ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 161; *Dirâye*, II, 61.

⁹⁶² Ahmed b. Hanbel (Arnavut), IV, 275.

⁹⁶³ Buhârî, Nikâh, 43; Hiyel, 11; Ebû Dâvûd, Nikâh, 24, 25; Tirmizî, Nikâh, 18; Nesâî, Nikâh, 35; *Muvatta*, Nikâh, 11; Dârimî, Nikâh, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 328; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 184, 185, 19.

⁹⁶⁴ Dârakutnî, Sünen, III, 233; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübrâ*, VII, 181; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XI, 355; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 147.

⁹⁶⁵ Heysemi, *Mecma*, IV, 513.

sonra “Cerîr b. Hâzım bu şekilde nakletmiştir ancak onun hatası çoktur” demektedir⁹⁷³. İbn Hacer, hadisin Câbir’den gelen tüm tarihlerinin zayıf olduğunu söylemekle birlikte İbn Ömer’den sahih bir yolla geldiğini bildirmiştir. Ancak bu senet de “İbn Ebî Zi’b’in bu hadisi Nâfi’den işitmediği” yönüyle eleştirilmiştir⁹⁷⁴. Hadis bu haliyle mürseldir ve zayıf olmaktan kurtulamamıştır.

66 - النَّيْبُ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا ، وَالْبَكَرُ يَسْتَأْمِرُهَا أَبُوْهَا فِي نَفْسِهَا

“Dul kadın, kendisi ile ilgili olarak velisinden daha çok söz sahibidir, bekar kızlar konusunda ise velileri onlarla istişare eder.”

Tahric: Hadis, başta Müslim olmak üzere Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁷⁵.

67 - لَا تُنْكِحُ النَّيْمَ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ ، وَلَا تُنْكِحُ الْبَكَرَ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ ، قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ إِذْنُهَا ؟ قَالَ

: أَنْ تَسْكُتَ

“Rasûlullah (s.a), boşanmış kadınlar kendileri ile istişare edilmeden evlendirilmezler, bekar kızlar izinleri alınmadan evlendirilmezler dedi. Ya Rasulallah onun izni nasıldır, dediler, O da “susmasıdır” buyurdu.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁷⁶.

68 - النَّيْبُ شَاوِرٌ

“Dul kadınla (evlilik hususunda) istişare edilir.”

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁷⁷. Ayrıca hadis Hanefî fıkıh kitaplarında nakledilmektedir⁹⁷⁸.

Zeylaî, hadis için “garip” derken⁹⁷⁹, İbn Hacer de “Bu lafızla bulamadım” demiştir⁹⁸⁰. Oysa ibare bir hadisin içinde aynen geçmektedir. Ahmed b. Hanbel’in tahric ettiği metin senediyle birlikte şöyledir: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي ثَنَا هِشِيمٌ عَنْ عَمْرِ بْنِ أَبِي سَلْمَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : الْبَكَرُ تَسْتَأْمِرُ وَالنَّيْبُ تَشَاوِرُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ان الْبَكَرَ تَسْتَحِي قَالَ سَكَوتَهَا رِضَاهَا

⁹⁷³ Tahavi, *Şerhu Maâni'l-Âsâr*, VI, 365.

⁹⁷⁴ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 61.

⁹⁷⁵ Müslim, Nikâh, 67; Müslim, Nikâh, 68; Ebû Dâvûd, Nikâh, 24, 25; Nesâî, Nikâh, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 220; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 179.

⁹⁷⁶ Buhârî, Nikâh, 42; Hiyel, 11; Tirmizî, Nikâh, 18; Müslim, Nikâh, 64; İbn Mâce, Nikâh, 11; Nesâî, Nikâh, 33, 34; Dârimî, Nikâh, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 434; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 184.

⁹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 229.

⁹⁷⁸ Bkz. Serahsî, *Mebûsât*, III, 185, IV, 41, 43, 46; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 504; Merğînânî, *Hidâye*, I, 191.

⁹⁷⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 195.

⁹⁸⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 62.

Abdirrahman hakkında ihtilaf edilmiştir. Oğlunun nakillerine göre Ahmed b. Hanbel, “inşallah salihdir” derken⁹⁸¹ Iclî “sakıncası yoktur” demektedir⁹⁸². İbn Adiyîy zayıf sayıldıklarını nakledeken⁹⁸³ Nesâî de “sağlam değildir” demektedir⁹⁸⁴. Hakkında ihtilaf edilen bu râvîden dolayı Arnavut isnadın hasen olduğuna kanaat getirmiştir.

69 - وَالْبِكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا وَإِدْنُهَا صُمَاتُهَا

“Bekar kızın evliliği konusunda izni istenir, onun izni susmasıdır.”

Tahric: Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁸⁵.

Hadis Müslim’de *تُسْتَأْمَرُ* fiiliyle yalnızca bir kelime farkıyla rivâyet edilmiştir. Zikredilen diğer kaynakların neredeyse tamamında aynen İbnü'l-Hümâm’ın naklettiği lafızlarla rivâyet edilmiştir. Ancak *Fethu'l-Kadîr*’in hadislerini tahrir eden Mehdî; “Bu lafızla gariptir” kanaatini dile getirmektedir⁹⁸⁶. Oysa tamamen aynı lafızlarla tahrir edilen metnin senedi için Arnavut’un kanaati de “Şeyhainin şartına göre sahihtir” şeklindedir⁹⁸⁷. Bu haliyle hadisin sahih olduğu düşünülmektedir. Mehdî’ninki, muhtemelen rivâyetin kaynaklarını tam olarak tesbit imkanı bulamadan ulaşılmış bir kanaattir.

70 - وَتَرْوِجُ أَبِي بَكْرٍ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَهِيَ بِنْتُ سَيْتٍ

“Hz. Ebû Bekir’in Hz.Aişe’yi altı yaşında evlendirmesi”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû, Dâvûd, Dârimî, İbn Mâce, Nesâî, Taberânî, Ebû Ya’lâ, Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe, İbn Hıbbân, tarafından Ebû Bekir’in evlendirmesi değil de, Rasûlullah (s.a)’ın evlenmesi şeklinde rivâyet edilmiştir⁹⁸⁸. Ancak dönemin örfü gereği Aişe’yi babası evlendirmiştir. Kaynaklarda evliliğin altı yaşında iken gerçekleştiği bildirildiği için kanaatimizce yukarıdaki metin sahih olarak değerlendirilebilmelidir.

71 - لَا تُتَكَحُّ النَّيْمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ وَالنَّيْبُ يُعْرَبُ عَنْهَا لِسَانُهَا

⁹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 419.

⁹⁸² Iclî, *Sikât*, II, 168.

⁹⁸³ İbn Adiyîy, *Kâmil*, V, 39.

⁹⁸⁴ Nesâî, *Duafâ*, I, 82.

⁹⁸⁵ Müslim, Nikâh, 66; Tirmizî, Nikâh, 18; Ebû Dâvûd, Nikâh, 24, 25; Nesâî, Nikâh, 31; Dârimî, Nikâh, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 219; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 178; 182, 188.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 261, 3. dipnot.

⁹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) III, 377.

⁹⁸⁸ Buhârî, Nikâh, 38, 39, 57, 59, 61; Müslim, Nikâh, 69, 72; Ebû, Dâvûd, Nikâh, 33; Dârimî, Nikâh, 56; İbn Mâce, Nikâh, 13; Nesâî, Nikâh, 29, 78; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 149; XXIII, 17, 21, 22, XXIII, 23; a. mlf. *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VIII, 108; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VIII, 132; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 162; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 26; İbn Hıbbân, *Sahih*, XVI, 56.

“Bekar kızın izni alınır. Dul olan hanım ise kendini konuşarak ifade eder.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis kaynaklarda ne bu lafızlarla ne da yakın lafızlarla bulunabilmiştir. Ancak Hanefî fıkıh kaynaklarında senetsiz olarak nakledilen bir rivâyettir⁹⁸⁹.

72 - أَنْ فَدَامَةَ بِنَ مَطْعُونِ زَوْجَ بِنْتِ أَخِيهِ عُثْمَانَ بْنِ مَطْعُونٍ مِنْ ابْنِ عُمَرَ ، فَرَدَّهَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ : إِنَّهَا يَتِيمَةٌ ، وَإِنَّهَا لَا تُنْكَحُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ

Kudâme b. Maz'un (vefat eden) kardeşi Osman bin Maz'un'un kızını İbn Ömer ile evlendirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) bu evliliği reddetti ve: “O yetimdir ve kendisine danışılmadan evlendirilemez” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁹⁰.

Tam olarak bu lafızlarla değil ancak *إنها يتيمة واليتيمة أولى بأمرها* lafzıyla uzun bir hadisin içinde yer almaktadır. Ancak Dârakutnî, “Muhammed b. İshak hadisi Nâfi'den değil, Ömer b. Hüseyin'den duymuştur” diyerek kullandığı senetlerden birini eleştirmekte, diğerini ise eleştirmeden nakletmektedir. Ahmed b. Hanbel'in senedi için Heysemî “Ricâli sikadır” demektedir⁹⁹¹. Arnavut da Muhammed b. İshak'tan dolayı isnadının hasen olduğunu diğer ricalinin sika olduğunu bildirmektedir⁹⁹². Hadisin hasen olduğu söylenebilir.

73 - لَا يُتَمَّ بَعْدَ الْحُلْمِ

“Ergenlik çağına geldikten sonra yetimlik yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Şâfiî, Abdürrezzâk, Haris b. Muhammed, Ebû Dâvûd, Tayâlisî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁹³.

Abdürrezzâk biri Rasûlullah (s.a)'a diğeri Ali'ye ulaşan merfû ve mevkuf iki senedle tahric etmiştir. Heysemî, Bezzâr'ın *Müsned*'indeki senedin zayıf olduğunu

⁹⁸⁹ Bkz. Kâsânî, *Bedâi'*, II, 504.

⁹⁹⁰ Dârakutnî, *Nikâh*, III, 230; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 130; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 113, 120.

⁹⁹¹ Heysemî, *Mecma'*, IV, 514.

⁹⁹² Ahmed b. Hanbel (Arnavut), X, 285.

⁹⁹³ Şâfiî, *Müsned*, 1522; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 416; VII, 464, VIII, 465; Haris b. Muhammed, *Müsned*, II, 59; *احتلام* lafzıyla Ebû Dâvûd, *Vasâyâ*, 9; Tayâlisî, *Müsned*, I, 243; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 14; a.mlf. *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 95; VI, 337; VII, 222; a.mlf. *el-Mucemu's-Sağîr*, I, 169; II, 158.

söyledikten sonra Taberânî'nin bir senedi için “ricâli sikadır” derken⁹⁹⁴, diğer bir senedin Muterrif b. Mâzin sebebiyle zayıf olduğunu söyler⁹⁹⁵. İbn Hacer; Ukaylî, Abdülhak İşbilî, İbnü'l-Kattân, Münzirî ve başkalarının bu hadisi illetli gördüklerini, Nevevî'nin de Ebû Dâvûd'un yorum yapmayışını dikkate alarak hadisi hasen saydığını bildirir⁹⁹⁶. Senetlerden biri de Cüveybir b. Saîd sebebiyle zayıf görülmüştür⁹⁹⁷. Hadis kimi zayıf, kimi daha sağlam pek çok tarikla gelmiştir. Bu durumda hadise hasen denilebilecektir.

74 - زَوْجَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنْتِ عَمِّهِ حَمْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ وَهِيَ صَغِيرَةٌ

Rasûlullah (s.a) amcası Hamza'nın kızını küçük bir kız iken Ömer b. Ebî Seleme ile evlendirmiştir.

Tahric ve değerlendirme: Böyle bir rivâyet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak bazı kitaplarda senet, metin ve değerlendirme olmaksızın “Rasûlullah (s.a)’ın amcasının kızını küçük yaşta evlendirmesi” şeklinde ya da yukarıdaki lafızlarla senetsiz olarak nakledilmiştir.⁹⁹⁸

75 - أَلَا لَا يُزَوِّجُ النِّسَاءَ إِلَّا الْأَوْلِيَاءُ ، وَلَا يُزَوِّجَنَّ إِلَّا مِنَ الْأَكْفَاءِ

“Dikkat edin, hanımları yalnızca velileri evlendirebilir, onlar da yalnızca denklere ile evlendirilebilirler.”

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî⁹⁹⁹ لا يزوج النساء إلا الأولياء ولا يزوجهن إلا الأكفاء lafzıyla; Dârakutnî¹⁰⁰⁰ ve Taberânî¹⁰⁰¹ لا تنكحوا النساء إلا الأكفاء ولا يزوجهن إلا الأولياء lafzıyla Ebû Ya'lâ da maklûb olarak tahric edilmiştir¹⁰⁰².

Bütün senetlerde Mübeşşir b. Ubeyd vardır. Dârakutnî¹⁰⁰³ ve Buhârî¹⁰⁰⁴ onun için “metrûku'l-hadîstir” derken, Ahmed b. Hanbel, “Bir şey değildir, hadis uydurur” demektedir¹⁰⁰⁵. İbn Ebî Hâtim de babasının onun için “Münkerül-hadîs” dediğini

⁹⁹⁴ Heysemî, *Mecma'*, IV, 411, 615.

⁹⁹⁵ a.m. a.g.e. IV, 480.

⁹⁹⁶ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 101.

⁹⁹⁷ İbn Adiy, *Kâmil*, II, 122.

⁹⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 297; a.mlf. *Tenkîhü't-Tahkîk*, III, 88; Serahsî, *Mabsût*, IV, 43.

⁹⁹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 133.

¹⁰⁰⁰ Dârakutnî, *Sünen*, III, 244.

¹⁰⁰¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 6.

¹⁰⁰² Ebû, Ya'lâ, *Müsned*, IV, 74.

¹⁰⁰³ Darakutni, *Sünen*, III, 244.

¹⁰⁰⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 11.

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 380.

naklelerden¹⁰⁰⁶; İbn Hıbbân “Sika kimselerden mevzû şeyler rivâyet eder. Hadisi ancak teaccüb amacıyla yazılabilir” demektedir¹⁰⁰⁷. Bu durumda hadis için çok zayıftır denilebilir. Nitekim, İbn Hacer de böyle söylemiştir¹⁰⁰⁸.

76 - انه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ عَنْ تَزْوِجِهِ فَذَكَرَهُ أَنَّهَا تَيْبٌ فَقَالَ : هَلَّا بَكَرًا

Rasûlullah (s.a), Cabir'e evlenip evlenmediğini sorunca o da dul bir kadın ile evlendiğini söylemiş, bunun üzerine Rasûlullah (s.a): “Bâkire ile evlenseydin ya!” buyurmuştur.

Tahric: Hadis başta Buhârî ve Müslim olmak üzere pek çok kaynakta rivâyet edilmiştir¹⁰⁰⁹. İbnü'l-Hümâm, hadisin muhtasar bir biçimde manasını vermiştir. Ancak hadis ayrıntılı bir biçimde zikredilen kaynaklarda geçmektedir. Buhârî'nin metni ise şöyledir:

حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ ، فَلَمَّا قَفَلْنَا كُنَّا قَرِيبًا مِنَ الْمَدِينَةِ تَعَجَّلْتُ عَلَى بَعِيرِ لِي قَطُوفٌ ، فَلَحَقْتَنِي رَاكِبٌ مِنْ خَلْفِي فَخَسَّ بَعِيرِي بَعْتَرَةً كَانَتْ مَعَهُ ، فَسَارَ بَعِيرِي كَأَحْسَنَ مَا أَنْتَ رَاعٍ مِنَ الْإِبِلِ ، فَالْتَقَيْتُ فَإِذَا أَنَا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي حَدِيثٌ عَهْدٍ بِعُرْسٍ . قَالَ « أَتَزَوَّجَتِ » . قُلْتُ نَعَمْ . قَالَ « أَبَكَرًا أَمْ تَيْبًا » . قَالَ قُلْتُ بَلْ تَيْبًا . قَالَ « فَهَلَّا بَكَرًا ثَلَاعِبَهَا وَثَلَاعِبُكَ » . قَالَ فَلَمَّا قَدِمْنَا دَهَبْنَا لِنُدْخُلِ ، فَقَالَ « أَمْهَلُوا حَتَّى تَدْخُلُوا لَيْلًا - أَيْ عِشَاءً - لِكَيْ تَمْتَشِطَ الشَّعْبَةُ ، وَتَسْتَحِدَّ الْمُغِيبَةُ

77 - رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ الصُّفْرَةَ فَقَالَ مَهْمٌ ؟ قَالَ تَزَوَّجْتُ

، وَسَأَلَهُ كَمْ سَأَقَ لَهَا .

Rasûlullah (s.a) Abdurrahman bin Avf (r.a.)'ın üzerinde (kadınlara mahsus güzel kokulardan) sufra (kokusunun) izini görünce: “Bu nedir?” diye sordu. O da: “Ya Resûlallah evlendim” cevâbını verdi. Rasûlullah (s.a), “Onun mehri ne kadardır?” diye sordu.

¹⁰⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VIII, 343.

¹⁰⁰⁷ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, III, 30.

¹⁰⁰⁸ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 62.

¹⁰⁰⁹ Buhârî, Nikâh, 10, 122, 123, Nafakât, 12, Büyü' 34, Vekâlet, 8, Daavât, 53, Cihad, 113; Müslim, Radâ' 54, 55, 56, 57; Nesâî, Nikâh 6, 10; Ebû, Dâvûd, Nikâh, 3; İbn Mâce, Nikâh, 7; Tirmizî, Nikâh, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII, 14677; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 576, VII, 124, 125, 397.

Tahric: Buhârî, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârimi ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰¹⁰. Buhârî'nin metinlerinden biri şöyledir:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِهِ أَثْرُ صُفْرَةٍ فَسَأَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ تَزَوَّجَ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ « كَمْ سَقَتَ إِلَيْهَا » . قَالَ زِنَةَ نَوَاةٍ مِنْ دَهَبٍ . قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أَوْلِمُّ وَلَوْ بِشَاةٍ »

78- وَإِنَّمَا تُسْتَأْمَرُ الْبَالِغَةُ

“Ergen kız (evlendirilirken) fikri sorulur.”

Tahric ve değerlendirme: Kaynaklarda evleneceği zaman kıza danışılması ve fikri alınması ile ilgili sahih hadisler olmasına rağmen *الْبَالِغَةُ* kelimesinin geçtiği hiçbir metin tesbit edilememiştir. Ancak aynı anlamdaki *لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ ، وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْنَدَ* metni ve benzerleri sahih kaynaklarda geçmektedir¹⁰¹¹.

79 - النِّكَاحُ إِلَى الْعَصَبَاتِ

“Nikâh erkek akrabalara havale edilir.”

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla ya da aynı anlamı veren başka lafızlarla kaynaklarda bulunamamıştır.

İbnü'l-Hümâm'ın bu rivâyetin Ali b. Ebî Tâlip'ten merfû ve mevkûf olarak nakledildiğini bildirmesine rağmen haber kaynaklarda tesbit edilememiştir. Zeylaî muhtemelen hadisi kaynaklarda bulamadığı için bu hadisle ilgili yorum yapmamış, boşluk bırakarak daha sonra tekrar dönmeyi düşünmüş¹⁰¹² İbn Hacer de bu hadisi bulamadığını söylemiştir.¹⁰¹³ Hadis Hanefî fıkıh kaynaklarında senetsiz olarak geçmektedir¹⁰¹⁴.

80 - يَا عَلِيُّ ثَلَاثٌ لَا تُؤَخَّرُهَا : الصَّلَاةُ إِذَا أَتَتْ ، وَالْجِنَازَةُ إِذَا حَضَرَتْ ، وَاللَّيْمُ إِذَا وَجَدَتْ كُفُوًا

“Ey Ali! Üç şeyi geciktirme; vakti giren namazı, (defnedilmek için) hazırlanan cenazeyi, dengini bulduğun zaman kızları (evlendirmeyi).”

¹⁰¹⁰ Buhârî, Büyû', 1; Nikâh, 55; Menâkibu'l-Ensâr, 3; Tirmizî, Birr 22, Ebû Dâvûd, Nikâh, 2, 29; Nesâî, Nikâh 75, 84; Dârimi, Et'ime, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXI, 13317.

¹⁰¹¹ bkz: Nikah Kitabının Hadisleri, 68 nolu hadis.

¹⁰¹² Zeylaî, a.g.e. III, 195.

¹⁰¹³ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 62.

¹⁰¹⁴ Serahsî, *Mebûsât*, IV, 43; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 491.

Tahric ve değerlendirme: Hadis Tirmizî ve Hatib el-Bağdâdî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰¹⁵.

Timizî bir yerde hadisin *garîb-hasen* olduğunu söylemiş¹⁰¹⁶, bir başka yerde ise *garîb* olduğunu söyledikten sonra isnadının muttasıl olduğunu düşünmüyorum, demiştir.¹⁰¹⁷ İbn Hacer ise isnadının zayıf olduğu yönünde görüş bildirmiştir.¹⁰¹⁸ Buna göre hadisin zayıf olduğu söylenmelidir.

81 - تَخَيَّرُوا لِنُطْفِكُمْ وَاتَّخِذُوا الْأَكْفَاءَ

“Nutfeleriniz (neslinizi devam ettirmek) için hayırlı olan kadınları seçin ve (size) denk olanlarla evlenin!”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, Beyhakî, Hâkim ve Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰¹⁹.

Beyhakî, hadisin ileri derecede zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁰ Sehâvî de hadisin tüm tariklarının zayıf olduğunu söylerken¹⁰²¹, İbn Hacer, kaynağının zayıf raviler olduğunu dile getirir.¹⁰²²

82 - وَلَا مَهْرَ أَقَلَّ مِنْ عَشْرَةِ

“On dirhemden az mehir olmaz.”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, Beyhakî ve Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰²³.

Senedinde Mübeşşir b. Ubeyd vardır ve metruk olduğu söylenmiştir.¹⁰²⁴ İbn Hacer, zayıf olduğunu ayrıca Ali'den benzer bir rivâyetin, iki zayıf tarikten mevkuf olarak geldiğini söylemiştir.¹⁰²⁵ Aclûnî senedinin çok zayıf olduğunu bildirmiş¹⁰²⁶; İbn

¹⁰¹⁵ Tirmizî, Salât, 15, Cenâiz, 74, Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, VIII, 170.

¹⁰¹⁶ Tirmizî, *Sünen*, I, 320.

¹⁰¹⁷ Tirmizî, *Sünen*, III, 387.

¹⁰¹⁸ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 63.

¹⁰¹⁹ İbn Mâce, Nikâh, 46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 133; Hâkim, *Müstedrek*, II, 176; Dârakutnî, *Sünen*, IX, 67.

¹⁰²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 1514.

¹⁰²¹ Sehâvî, *el-Mekâsîdu'l-Hasene*, I, 86.

¹⁰²² İbn Hacer, *Telhis*, IV, 255; *Dirâye*, II, 62.

¹⁰²³ Tirmizî, Nikâh, 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 240; Dârakutnî, *Sünen*, III, 200, 246.

¹⁰²⁴ Zehebî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, II, 196; İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 121. Mübeşşir b. Ubeyd ile ilgili olarak bkz. Nikah Kitabının Hadisleri, 76 nolu hadis.

¹⁰²⁵ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 63.

¹⁰²⁶ Aclûnî, *Keşf*, II, 495.

Kayyım ise hadisin zayıf olduğunda hatta batıl olduğunda icma etmişlerdir, demiştir.¹⁰²⁷ Hadisin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

83 - إِذَا خَظَبَ إِلَيْكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَرُجُوهُ ، إِنْ تَفَعَّلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادًا كَبِيرًا

“Dininden ve ahlakından hoşnut olduğunuz biri, kızınıza talip olursa onunla (kızınızı) evlendiriniz. Bunu yapmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat meydana gelir.”

Tahrir ve değerlendirme: Tirmizî, Beyhakî, İbn Mâce ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰²⁸.

Hadis Rasûlullah (s.a)’tan Ebû Hüreyre ve Ebû Hâtim el-Müzenî kanalıyla gelmektedir. Ancak Ebû Hâtim el-Müzenî’nin sahabî sayılıp sayılamayacağı ihtilafıdır¹⁰²⁹. Alâî, Ebû Zür’a’nın onun Rasûlullah (s.a) ile sohbeti olmadığını söylediğini Ebû Dâvûd’un da rivâyeti “*Merâsil*” de tahrir ettiğini, muhtemelen onu sahâbî saymadığını nakletmektedir¹⁰³⁰. Tirmizî ise onun Rasûlullah (s.a) ile sohbeti olduğunu söyledikten sonra hadisin hasen garip olduğunu bildirmektedir¹⁰³¹. Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyet de İbn Aclân ile Ebû Hüreyre arasındaki Vesîme en-Nasrî isimli râvînin düşmüş olması sebebiyle munkatıdır.¹⁰³² Bu durumda hadis zayıf olmalıdır.

84 - خَظَبَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ وَهِيَ فَرَشِيَّةٌ عَلَى أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ وَلَيْسَ فَرَشِيًّا

“Rasûlullah (s.a), Kureyşli Fâtıma bint Kays’ı Kureyşli olmayan Üsâme b. Zeyd için istedi.”

Tahrir: Müslim, İbn Mâce, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve daha pek çok hadisçi tarafından bu lafızlarla değil ancak aynı anlamdaki farklı lafızla rivâyet edilmiştir¹⁰³³.

85 - النَّاسُ سَوَاسِيَةٌ كَأَسْنَانَ الْمُشْطِ ، لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ إِنَّمَا الْفَضْلُ بِالْتَّقْوَى

“İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittirler. Arabın Aceme hiçbir üstünlüğü yoktur.

¹⁰²⁷ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I, 44.

¹⁰²⁸ Tirmizî, *Nikâh*, 3; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 127; İbn Mâce, *Nikâh*, 46; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 299; a.mlf. *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 141; VII, 131.

¹⁰²⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 214.

¹⁰³⁰ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, I, 307.

¹⁰³¹ Tirmizî, *Sünen*, III, 394.

¹⁰³² İbn Hibbân, *Sikât*, V, 499.

¹⁰³³ Müslim, *Fiten ve Eşrâtu's-Sâa*, 119; *Talak*, 47, 48; İbn Mâce, *Nikâh*, 10; Nesâî, *Nikâh*, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 372.

Üstünlük ancak takva iledir.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi Şihâb ve Beyhakî eserlerinde rivâyet etmiştir¹⁰³⁴.

Senette adı geçen Süleyman b. Amr en-Nehâî ile ilgili ciddi eleştiriler yapılmıştır. Heysemî onun için “kezzâb” ifadesini kullanmış, Ebû Dâvûd, “metrûkûl-hadis” olduğunu söylemiş¹⁰³⁵, İbn Ebî Hâtim de babası Ebû Hâtim’den naklen onun yalancı olup hadis uydurduğunu söylemiştir¹⁰³⁶. Aclûnî de “hadis uydurmakla itham edilmiştir” diyerek eleştirmektedir¹⁰³⁷. İbn Adiyî ise “hadis uydurduğunda ittifak edilmiştir” demektedir¹⁰³⁸. Sonuç olarak hadisin aslı yoktur denilebilir. Nitekim Mehdî de hadis için “batıldır” demiştir¹⁰³⁹.

86 - الْعَرَبُ بَعْضُهُمْ أَكْفَاءُ لِبَعْضِ قَبِيلَةٍ بِقَبِيلَةٍ ، وَالْمَوَالِي بَعْضُهُمْ أَكْفَاءُ لِبَعْضِ قَبِيلَةٍ بِقَبِيلَةٍ

وَرَجُلٌ بَرَجُلٌ إِلَّا حَانِكًا أَوْ حَجَّامًا

“Araplar birbirlerinin dengidir. Kabile kabileye, adam adama denktir. Azatlı köleler de birbirlerinin dengidir. Kabile kabileye, adam adama denktir. Ancak dokumacılar ve kan alma işiyle uğraşanlar müstesna.”

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî ve Bezzâr tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁴⁰.

Beyhakî, Şücâ' b. Velid'in İbn Cüreyc ile kendisi arasında bulunan ravilerden bir kısmını zikretmediği için senette inkita meydana geldiğini, dolayısıyla hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. İki ayrı senetle daha hadisin geldiğini bildiren Beyhakî, senetlerden ikisinin de zayıf olduğunu söyler¹⁰⁴¹. İbn Adiyî, İmrân b. Ebi'l-Fadl ve Zür'a b. Abdullah sebebiyle hadisin münker olduğunu bildirmiştir¹⁰⁴². Heysemî ve Nesâî de İmrân'ın zayıf olduğunu söylemiş¹⁰⁴³, İbn Hıbbân onun sika kimselerden mevzû şeyler rivâyet ettiğine, hadislerinin ancak teaccüb amacıyla yazılabileceğine

¹⁰³⁴ Şihâb, *Müsned*, I, 145; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, XI, 130.

¹⁰³⁵ Nesâî, *Duafâ*, I, 48.

¹⁰³⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, IV, 132.

¹⁰³⁷ Aclûnî, *Keşf*, II, 927.

¹⁰³⁸ İbn Adiyî, *Kâmil*, III, 249.

¹⁰³⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 283, 5. dipnot.

¹⁰⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 134; Bezzâr, *Müsned*, IV, 272.

¹⁰⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 134.

¹⁰⁴² İbn Adiyî, *Kâmil*, V, 95.

¹⁰⁴³ Heysemî, *Mecma'*, VI, 446; Nesâî, *Duafâ*, I, 85.

hükmetmiştir¹⁰⁴⁴. Ukaylî de onun için hadisi mahfuz değildir, münker şeyler rivâyet eder, demiştir¹⁰⁴⁵. Bu durumda hadisin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

87 - تَزْوِجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاطِمَةَ مِنْ عَلِيٍّ بِأَرْبَعِمِائَةِ دِرْهَمٍ

“Rasûlullah (s.a)’ın (kızı) Fâtıma’yı Ali (b. Ebî Tâlib) ile dört yüz dirhem mehir karşılığı evlendirmesi.”

Tahric ve değerlendirme: Rasûlullah (s.a)’ın kızını dört yüz dirhem mehirle evlendirdiğine dair açık bir rivâyet tesbit edilememiştir. Muhtemelen İbnü'l-Hümâm Ali’nin mehir olarak verdiği zırhın değeri ile ilgili olarak gelen rivâyete işaret etmektedir. Rasûlullah (s.a)’ın kızını bir zırhtan oluşan mehirle evlendirdiği pek çok kaynakta geçmekle birlikte, zırhın değerinin dört yüz seksen dirhem olduğu Taberânî’nin eserinde¹⁰⁴⁶ hadisin râvîlerinden birinin sözü olarak nakledilmiştir.

Râvî İbn Ebî Ravvâd, babasının zırhın değerinin dört yüz seksen dirhem olduğunu söylediğini nakletmektedir¹⁰⁴⁷. Senette adı geçen Saîd b. Zenbûr’la ilgili olarak Heysemî bir yerde “hal tercemesini bildiren kimse bulamadım, ancak diğer ricali sikadır” derken¹⁰⁴⁸, bir başka yerde İbn Hibbân’ın onu sika saydığını nakletmiştir¹⁰⁴⁹. İbn Ebî Hâtim de babasının onun için “meçhûl” dediğini nakletmiştir¹⁰⁵⁰. Bu durumda hadisin zayıf olduğu söylenmelidir.

88 - كُلُّ نِكَاحٍ لَمْ يَحْضُرْهُ أَرْبَعَةٌ فَهُوَ سِفَاحٌ : خَاطِبٌ ، وَوَلِيٌّ ، وَشَاهِدًا عَدْلٌ

“Dört kişi hazır bulunmadan kıyılan nikâh zinâdır; nişanlı (erkek), kızın velisi ve iki âdil şahit.”

Tahric ve değerlendirme: Hanefî kaynaklarında senetsiz bir şekilde yalnızca İbn Abbas’tan rivâyet edildiği bilgisi ile nakledilmektedir¹⁰⁵¹. İbn Kudâme, **خَاطِبٌ** kelimesi yerine **زَوْجٌ** kelimesi ile senetsiz bir şekilde nakletmiştir¹⁰⁵². Ancak Dârakutnî yakın anlamlı **النكاح من أربعة الولي والزوج والشاهدين** rivâyetini Rasûlullah (s.a)’a ulaşan bir

¹⁰⁴⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 124.

¹⁰⁴⁵ Ukaylî, *Duafâ*, III, 303.

¹⁰⁴⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, III, 184.

¹⁰⁴⁷ Taberani, *el-Mucemu’l-Evsat*, III, 184.

¹⁰⁴⁸ Heysemî, *Mecma’*, IV, 520.

¹⁰⁴⁹ Heysemî, *Mecma’*, II, 488.

¹⁰⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, IV, 83.

¹⁰⁵¹ Serahsî, *Mebûsât*, IV, 50, 52, 56.

¹⁰⁵² İbn Kudâme, *Muğnî*, IX, 374.

senetle nakletmektedir¹⁰⁵³. İbn Hacer, “Ancak bu rivâyetin senedinde ismi Nâfi’ b. Meysera olan Ebu’l-Husayb vardır ve meçhuldür” demektedir¹⁰⁵⁴. Benzer bir lafızla Beyhakî’nin naklettiği¹⁰⁵⁵ rivâyetin senedinde de Muğire b. Musa el-Basrî vardır ki İbn Hacer, Buhârî’nin onun için “münkerü’l-hadis” dediğini, ancak benzer bir lafzın İbn Abbas’tan mevkûf olarak geldiğini ve Beyhakî’nin onu sahih saydığını da nakletmektedir¹⁰⁵⁶. **فَهُوَ سِفَاحٌ** lafzı veya anlamı kaynaklarda tesbit edilememiştir.

89 - مَنْ أَعْطَى فِي صَدَاقِ امْرَأَةٍ مِلءَ كَفَيْهِ سَوِيْقًا أَوْ تَمْرًا فَقَدْ اسْتَحَلَّ

“Kim bir kadına mehir olarak avuç dolusu kavut veya hurma verirse, o hanımı kendisine helâl kılmış olur.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁵⁷.

Rivâyetlerin tamamı Câbir kanalıyla merfû yada mevkûf olarak gelmiştir. Senette adı geçen İbn Rûmân hakkında eleştiri yapılmıştır. İbn Hibbân, Musa b. Müslim b. Rûman’a *Sikât*’ında yer vermiş¹⁰⁵⁸ ancak *Mecrûhîn*’de de onunla ilgili olarak, “yanılanlardandır, hatta o kadar çok yanılır ki tek başına rivâyet ettikleri ile ihticac edilemez” demiştir¹⁰⁵⁹. İbn Ebî Hâtim, babasının ve Yahya b. Maîn’in onu zayıf olarak değerlendirdiklerini nakletmektedir¹⁰⁶⁰. İbn Hacer de söz konusu râvîden dolayı merfû rivâyetin zayıf olduğunu söyledikten sonra “mevkûf rivâyet daha sağlamdır” demektedir¹⁰⁶¹. Merfû olarak hadisin zayıf olduğu söylenmelidir.

90 - أَنْ عَلِيًّا لَمَّا تَزَوَّجَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا ، فَمَنَعَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُعْطِيَهَا شَيْئًا ، فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْسَ لِي شَيْءٌ ، فَقَالَ : أَعْطِيهَا دِرْعَكَ ، فَأَعْطَاهَا دِرْعَهُ ثُمَّ دَخَلَ بِهَا

Ali, Rasûlullah (s.a)’ın kızı Fâtıma ile evlendiği zaman onunla zifafa girmek istedi. Rasûlullah (s.a), Ali’yi Fâtıma’ya mehir olarak bir şey verinceye kadar zifafa girmekten men etti. Bunun üzerine Ali: “Yanımda ona verecek bir şey yoktur” dedi. Rasûlullah (s.a) da: “Ona zırhını ver.” buyurdu. Ali de ona zırhını verdi ve onunla zifafa girdi.

¹⁰⁵³ Dârakutnî, *Sünen*, III, 224.

¹⁰⁵⁴ Dârakutnî, *Sünen*, III, 224; İbn Hacer, *Telhîs*, III, 51;

¹⁰⁵⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 142; a. mlf. *es-Sünenü’s-Sağîr*, III, 18.

¹⁰⁵⁶ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 163.

¹⁰⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 30; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 208.

¹⁰⁵⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 464.

¹⁰⁵⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 366.

¹⁰⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, IV, 414.

¹⁰⁶¹ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 190.

İsnadında Ebû Kurra Asel b. Süfyah el-Basrî vardır ki zayıftır. İbn Adıyy, “zayıflığına rağmen hadisi yazılır” derken¹⁰⁷⁰, cerh alimlerinin çoğu onu zayıf bulmuştur hatta onun münkerü'l-hadîs olduğu söylenmiştir¹⁰⁷¹. Bu haliyle hadis zayıftır.

93 - زَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ

“Öyleyse ezberinde olan Kur'ân sûreleri karşılığında seni o hanımla evlendirdim.”

Tahric: Buhâri, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Beyhakî ve Ahmed b. Hanbel, tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁷². Buhârî'nin metinlerinden biri şöyledir:

جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ ابْنِي وَهَيْبُ مِنْ نَفْسِي . فَقَامَتْ طَوِيلًا فَقَالَ رَجُلٌ زَوَّجْنِيهَا ، إِنَّ لَمْ تَكُنْ لَكَ بِهَا حَاجَةٌ . قَالَ « هَلْ عِنْدَكَ مِنْ شَيْءٍ تُصَدِّقُهَا » . قَالَ مَا عِنْدِي إِلَّا إِزَارِي . فَقَالَ « إِنَّ أُعْطِيَتْهَا إِيَّاهُ جَلَسَتْ لَا إِزَارَ لَكَ ، فَالْتَمِسْ شَيْئًا » . فَقَالَ مَا أَجِدُ شَيْئًا . فَقَالَ « التَّمِسْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ » . فَلَمْ يَجِدْ . فَقَالَ « أَمَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ » . قَالَ نَعَمْ سُورَةٌ كَذَا وَسُورَةٌ كَذَا لِسُورِ سَمَاهَا . فَقَالَ « زَوَّجْنَاكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ »

94 - أَجَازَ نِكَاحَ امْرَأَةٍ عَلَى نَعْلَيْنِ

Rasûlullah (s.a) bir kadının (mehir olarak) bir çift ayakkabı karşılığında nikâhlanmasına izin verdi.

Âsım b. Ubeydullah (r.a.)'den rivâyete göre, o şöyle demiştir: Abdullah b. Âmir b. Rabia'nın babasından işittiğime göre; Fezâre oğullarından bir kadın bir çift ayakkabı karşılığında evlendi. Rasûlullah (s.a): “Bunca malın ve kendin için bir çift ayakkabıya razı oldun mu?” buyurdular. Kadın ise: “Evet” dedi. Rasûlullah (s.a) da onun nikâhını onayladı.

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve Tayâlisî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁷³.

¹⁰⁷⁰ İbn Adıyy, *Kâmil*, V, 374.

¹⁰⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 366; Buhârî, *et-Tarihu's-Sağîr*, II, 22; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VII, 42; Heysemî, *Mecma'*, II, 546; İbnü'l-Cevzi, *İlel*, I, 106.

¹⁰⁷² Buhârî, *Fazâilü'l Kur'an*, 66; Nikâh, 33, 37, 41; Libâs, 49; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 29, 30; Tirmizî, *Nikâh*, 23; Nesâî, *Nikâh*, 69; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 223, 369; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 330, 335, 336.

Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir¹⁰⁷⁴. Ancak tüm rivâyetlerin senesinde Asım b. Ubeydullah vardır ve zayıftır. Abdullah, babası Ahmed b. Hanbel'in "hadis şeyhleri Âsım'ın hadislerinden sakınırdı" dediğini nakletmektedir¹⁰⁷⁵. Buhârî¹⁰⁷⁶ ve Ebû Hâtim¹⁰⁷⁷ de onu "münkerü'l-hadîs" olarak nitelendirmektedir. Bu haliyle hadis zayıftır.

95 - أَدُّوا الْعَلَانِقَ ، قِيلَ وَمَا الْعَلَانِقُ ؟ قَالَ : مَا تَرَأَى عَلَيْهِ الْأَهْلُونَ وَلَوْ قَضِيًّا مِنْ أَرَاكَ

"Rasûlullah (s.a) "Mehirleri verin" buyurdu. "Mehirler nedir?" denildi. "Bir misvak dalı bile olsa, ailelerin razı olacağı şeydir" buyurdu."

Tahric ve değerlendirme: Hadisi; Beyhakî, Dârakutnî, Saîd b. Mansûr ve İbn Ebî Şeybe rivâyet etmiştir¹⁰⁷⁸.

İbn Adıyy ve İbn Maîn tüm rivâyetlerin senesindeki Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî ve Muhammed b. Hâris'in zayıflığı sebebiyle hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbnü'l-Kattân senetteki Salih b. Abdülcebbâr'ın durumunun bilinmediğini, Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî'nin zayıf olduğunu, babasının da adaletinin sabit olmadığını bildirmiştir.¹⁰⁷⁹ Zehebî ise senetteki Salih hakkında tenkit edildiğini söyler.¹⁰⁸⁰ Zeylaî tüm bu veriler sonucunda "hadisin Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî sebebiyle malûl" olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸¹ Bu haliyle hadis çok zayıftır¹⁰⁸².

96 - لَا يَضُرُّ أَحَدَكُمْ بِقَلِيلٍ مَالِهِ تَزَوَّجَ أَمْ بِكَثِيرِهِ بَعْدَ أَنْ يُشْهَدَ

"Şahitler bulunduktan sonra birinizin az bir malla, ya da çok malla evlenmesi zarar vermez."

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁸³.

¹⁰⁷³ Tirmizî, Nikâh, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 445, 446; Tayâlisî, *Müsned*, I, 156.

¹⁰⁷⁴ Tirmizî, *Sünen*, III, 420.

¹⁰⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 210.

¹⁰⁷⁶ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, VI, 493.

¹⁰⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VI, 347.

¹⁰⁷⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 239; Dârakutnî, *Sünen*, III, 244; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 170; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 492; VII, 289, 290.

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 503.

¹⁰⁸⁰ Zehebî, *Mühezzeb*, VI, 2811.

¹⁰⁸¹ Zeylaî, a.g.e. III, 200.

¹⁰⁸² İbn Hacer, *Telhîs*, III, 190.

¹⁰⁸³ Dârakutnî, *Sünen*, III, 243, 244; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I, 226.

Senette adı geçen Ebû Hârûn el-Abdî'nin zayıf olduğunda icma edilmiştir¹⁰⁸⁴. İbn Hacer onun için bir yerde çok zayıf derken, bir başka yerde metrûk olduğunu söylemiştir¹⁰⁸⁵. İbn Ebî Hâtim de Hammâd b. Zeyd'in onun için "yalancıdır, sabah bir şey rivâyet eder, akşam başka bir şey" dediğini, Ebû Zür'a ve babasının da onu zayıf gördüğünü nakletmektedir¹⁰⁸⁶. Râvîsi bu şekilde eleştirilen haber çok zayıftır.

97 - فَقَالَ : نَشْهَدُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِي امْرَأَةٍ مِمَّا يُقَالُ لَهَا بَرُوعَ بِنْتِ وَأَشِقِ الْأَشْجَعِيَّةِ بِمِثْلِ قَضَائِكَ هَذَا ، فَسَرَّ ابْنُ مَسْعُودٍ سُورًا لَمْ يَسِرَّ مِثْلَهُ قَطُّ بَعْدَ إِسْلَامِهِ

(Ebû Cerrâh ve Ebû Sinan) "Rasûlullah (s.a)'ın aramızdan, kendisine Berva' bint Vâşık denen kadın hakkında buna benzer bir olayda senin verdiğin gibi hüküm verdiğine şahitlik yaparız." dediler. Bunun üzerine İbn Mesud öyle bir sevindi ki, onun Müslüman olduktan sonra böyle sevindiği görülmemiştir.

Berva' bint Vâşık bir adamla evlenmiş, zifafa girmeden de eşi ölmüştü. Rasûlullah (s.a) o kadın hakkında kendisi gibi olan kadınların aldıkları kadar mehir almasını ve iddet süresini beklemesini emretmişti.

Tahric ve değerlendirme: Nesâî, Beyhakî, İbn Hibbân, Hâkim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁸⁷.

Hadisin ricâli sikadır. Zehebî, Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söylemiştir. Halâs ve Ebû Hîsân dışındaki ricâli Şeyhayn'ın ricâlidir, o ikisi Müslim'in ricâlidir¹⁰⁸⁸. Hadis sahihtir.

98 - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ نِكَاحِ الشَّعَارِ

"Rasûlullah (s.a) şigâr nikâhını (mehir vermeden, değış tokuş yoluyla iki erkeğin birbirlerinin akrabaları olan iki hanımla evlenmesini) yasaklamıştır."

Tahric: Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri başta olmak üzere pek çok kaynaktan rivâyet edilmiştir¹⁰⁸⁹.

¹⁰⁸⁴ Heysemî, *Mecma*, I, 630.

¹⁰⁸⁵ İbn Hacer, *Telhis*, II, 78, 246.

¹⁰⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, I, 178; VI, 363.

¹⁰⁸⁷ Nesâî, Nikâh, 68; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 409, 410; Hâkim, *Müstedrek*, II, 197; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 447, 448; IV, 279, 280.

¹⁰⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, (Arnavut), VII, 310, 311.

¹⁰⁸⁹ Buhârî, Nikâh, 29; Hiyel, 4; Müslim, Nikâh, 57, 59, 61; Ebû Dâvûd, Nikâh, 14; Tirmizî, Nikâh, 30; İbn Mâce, Nikâh, 6; Nesâî, Nikâh, 60, 61; *Muvatta*, Nikâh, 11; Dârimî, Nikâh, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 8, 18, 62, 286, 440, 496; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 310, 311.

99 - لَأَشِغَارَ فِي الْإِسْلَامِ

“İslam’da şigar nikâhı yoktur.”

Tahric: Müslim, İbn Mâce, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî, tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁹⁰.

100 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ صَفِيَّةَ وَجَعَلَ عَثْقَهَا صَدَاقَهَا

“Rasûlullah (s.a) Safiye ile evlendi. Onun hürriyetine kavuşmasını da mehri yerine saydı.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, Beyhakî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya’lâ tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁹¹.

101 - لَحْمٌ تُصَدِّقُ بِهِ عَلَى بَرِيرَةَ

“Et, Berîre’ye sadaka olarak verilmiştir.”

Âişe (r.a) şöyle demiştir: “Berîre sayesinde üç tane sünnet (hüküm) meydana gelmiştir: Azat edildi, ardından (kocasına karşı) muhayyer bırakıldı. Rasûlullah (s.a) Berîre hakkında: “Velâ ancak hürriyete kavuşturanındır.” buyurdu. Rasûlullah (s.a) bir defasında eve girdi. Taştan yapılmış bir tencere henüz ateş üzerinde bulunuyordu. Rasûlullah'a evdeki katıktan bir katık ve ekmek sunuldu. Rasûlullah (s.a): “Ben ateş üzerinde bir tencere görmedim mi?” buyurdu. “Berîre'ye sadaka olarak verilmiş bir parça ettir. Sen ise sadaka yemezsin.” denildi. Rasûlullah (s.a): O, Berîre'ye bir sadakadır; bize de Berîre'den bir hediyedir” buyurdu.

Tahric: Buhârî, Müslim, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁹².

102 - الْخِرَاجُ بِالضَّمَانِ

“Kazanç sorumluluk karşılığındadır.”

¹⁰⁹⁰ Müslim, Nikâh, 60; İbn Mâce, Nikâh, 16; Nesâî, Nikâh,60; Hiyel, 15, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 35, 92, 215, 216; III, 162, 165; IV, 439, 441, 444; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 187.

¹⁰⁹¹ Buhârî, Nikâh, 14, 69; Meğâzî, 39; Müslim, Nikâh, 85; Tirmizî, Nikâh, 24; Ebû Dâvûd, Nikâh, 5; İbn Mâce, Nikâh, 42; Dârimî, Nikâh, 45; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 89, 198; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 100, 165, 175, 181, 239, 243, 281, 291, Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 94.

¹⁰⁹² Buhârî, Nikâh, 18; Talâk 14; Müslim, Itk, 3; Nesâî, Talâk, 29; Dârimî, *Sünen*, II, 222; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 130, 180, 276; VI, 115, 172, 175, 178.

Tahric: Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Beyhakî, İbn Hıbbân, Hâkim, Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁹³.

İbn Hıbbân'ın, Hâkim'in Ebû Dâvûd'un ve diğer bazılarının naklettiği senetlerde Müslim b. Hâlid ez-Zencî ve Mahled b. Hıfâf vardır ki, ikisinin de zayıf olduğu söylenmiştir¹⁰⁹⁴. Zehebî'nin tashih ettiği senette de Müslim b. Hâlid ez-Zencî vardır¹⁰⁹⁵. Senetlerden hiç biri eleştiriden salim olmamıştır. Ancak pek çok zayıf tarikten gelen haber hasen derecesine yükselmiştir¹⁰⁹⁶.

103 - أَحَقُّ الشَّرْطِ أَنْ تُؤْفُوا بِهِ مَا اسْتَحْلَلْتُمْ بِهِ الْفُرُوجَ

“Yerine getirilmeye en layık olan şart; kendisi ile hanımları helal kıldığınız şarttır.”

Tahric: Buhârî'nin *Sahîh*'i ve başka kaynaklarda rivâyet edilmiştir¹⁰⁹⁷.

104 - الْمُسْلِمُونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ إِلَّا شَرَطًا أَحَلَّ حَرَامًا أَوْ حَرَّمَ حَلَالًا

“Müslümanlar (koştukları) şartlarına bağlıdırlar. Ancak haramı helal ya da helali haram kılan şart bunun dışındadır.”

Tahric: Buhârî, Beyhakî, Dârakutnî ve Hâkim tarafından rivâyet edilmiştir¹⁰⁹⁸.

105 - أَلَا مَنْ أَرَبَى فَلَيْسَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ عَهْدٌ

“Faiz ile alışveriş yapan ile bizim aramızda bir anlaşma yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla kaynaklarda tesbit edilememiştir.

Zeylaî, “gariptir” derken¹⁰⁹⁹, İbn Hacer de “bu lafızlarla bulamadım” demektedir¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹³ Ebû Dâvûd, *İcâre*, 37, 71; Tirmizî, *Buyu'*, 53; Nesâî, *Buyu'* 15; İbn Mâce, *Ticârât*, 43; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 523, 525; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XI, 298, 299; Hâkim, *Müstedrek*, II, 18, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 49, 237.

¹⁰⁹⁴ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 230; İbn Adiyy, *Kâmil*, VII, 148; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VIII, 347.

¹⁰⁹⁵ Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 18.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 334, 1. dipnot.

¹⁰⁹⁷ Buhârî, *İcare*, 14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 125; VII, 388; Dârakutnî, *Sünen*, III, 27; Hâkim, *Müstedrek*, II, 57.

¹⁰⁹⁸ Buhârî, *İcare*, 14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 125; VII, 388; Dârakutnî, *Sünen*, III, 27; Hâkim, *Müstedrek*, II, 57.

¹⁰⁹⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 203.

¹¹⁰⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 64.

106 - كَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى نَجْرَانَ وَهُمْ نَصَارَى أَنَّ مَنْ بَايَعَ مِنْكُمْ بِالرَّبَا فَلَا ذِمَّةَ لَهُ

“Rasûlullah (s.a), Hristiyan Necran halkına şöyle bir mektup yazdı: “Sizden kim faizle alışveriş yaparsa onun zimmeti (zimmet anlaşması/garantisi) yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi İbn Ebî Şeybe rivâyet etmiştir¹¹⁰¹.

Hadis Şa’bî’den mürsel olarak rivâyet edilmiştir. Ebû Dâvûd benzer bir rivâyet nakletmiştir, fakat o da Süddî’nin İbn Abbas’tan hadis işitmemiş olması sebebiyle eleştirilmiştir¹¹⁰². Biri irsal diğeri de inkıta sebebiyle eleştirilen iki rivâyet de zayıftır.

107 - أَيُّمَا عَبْدٍ تَزَوَّجَ بغيرِ إِنْ مَوْلَاهُ فَهُوَ عَاهِرٌ

“Efendisinden izinsiz olarak evlenen her köle zinakârdır.”

Tahric ve değerlendirme: Başta Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin *Sünen*’leri olmak üzere pek çok kaynakta rivâyet edilmiştir¹¹⁰³.

Tirmizî, bir yerde “Câbir hadisi hasendir ancak Abdullah b. Muhammed b. Akîl ve İbn Ömer’den nakledilenler sahih değildir” derken bir başka yerde hadisin hasen sahih olduğunu nakletmektedir¹¹⁰⁴. Aclûnî, İbn Hibbân’ın, hadisi sahih olarak değerlendirdiğini nakletmektedir¹¹⁰⁵. Hâkim de hadisin Şeyhayn’ın şartlarına göre sahih olduğunu söylemektedir¹¹⁰⁶.

108 - إِذَا نَكَحَ الْعَبْدَ بِغَيْرِ إِذْنِ مَوْلَاهُ فَنِكَاحُهُ بَاطِلٌ

“Efendisinin izni olmadan evlenen kölenin evliliği batıl/geçersizdir.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis, Ebû Dâvûd tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁰⁷. Ebû Dâvûd, hadisin zayıf olduğunu; doğrusunun merfû değil, İbn Ömer’den nakledilen mevkûf bir haber olduğunu bildirmektedir¹¹⁰⁸. Rivâyet merfû olarak zayıftır. Ancak yukarıda da geçtiği üzere aynı manayı veren daha sahih haberler de vardır.

¹¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 426.

¹¹⁰² İbn Hacer, *Telhîs*, IV, 125.

¹¹⁰³ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 15, 16; Tirmizî, *Nikâh*, 21; Dârimî, *Nikâh*, 40; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 195, 196; Hâkim, *Müstedrek*, II, 211; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 301, 377, 382; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 243; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 534; Tayâlisî, *Müsned*, I, 234; Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Âsâr*, III, 114.

¹¹⁰⁴ Tirmizî, *Sünen*, III, 419, 420.

¹¹⁰⁵ Aclûnî, *Keşf*, I, 317.

¹¹⁰⁶ Hâkim, *Müstedrek*, II, 211.

¹¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 15.

¹¹⁰⁸ Ebû, Dâvûd, *Sünen*, I, 633.

109 - ذَاكَ الْوَأْدُ الْخَفِيُّ

“O (azil) gizli çocuk gömmek/öldürmektir.”

Tahric: Müslim, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁰⁹.

110 - عَنْ جَابِرٍ " كُنَّا نَعَزُّ وَالْقُرْآنُ يَنْزِلُ "

Câbir (r.a)'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir. “Kur’ân nazil olurken biz azil yapıyorduk.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹¹⁰.

111 - أَنَّ رَجُلًا قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارِيَةً وَأَنَا أَعَزُّ عَنْهَا وَأَنَا أَكْرَهُ أَنْ تَحْمِلَ وَأَنَا أُرِيدُ مَا يُرِيدُ الرَّجَالُ ، وَإِنَّ الْيَهُودَ تَحَدَّثُ أَنَّ الْعَزْلَ هُوَ الْمَوْءُودَةُ الصُّغْرَى قَالَ : كَذَبَتْ يَهُودُ ، لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَخْلُقَهُ مَا اسْتَطَعَتْ أَنْ تَصْرِفَهُ

“Bir adam, Rasûlullah (s.a)’a gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü! Benim bir cariye var, hâmile kalmasını istemediğim için ondan azl yapıyorum ve ben (diğer) erkeklerin (kadınlara yaklaşırken) istedikleri şeyi istiyorum. Yahudiler de “azlin küçük kız çocuğunu diri diri toprağa gömmek olduğunu söylüyorlar” dedi. Rasûlullah (s.a) da şöyle buyurdu: “Yahudiler yalan söylemişler. Eğer Allah onu (çocuk olarak) yaratmak isteseydi, sen buna engel olamazdın.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹¹¹.

112 - قَالَ : فَجَاءَ الرَّجُلُ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْجَارِيَةَ الَّتِي كُنْتُ ذَكَرْتُهَا لَكَ قَدْ حَمَلَتْ ، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ

Bilâhare o adam tekrar gelerek: “Yâ Rasûlallah! Sana anlattığım câriye gebe kaldı, dedi. O zaman Rasûlullah (s.a): “Ben Allah’ın kulu ve Rasûlüyüm.” buyurdu.

¹¹⁰⁹ Müslim, Nikâh, 141; İbn Mâce, Nikâh, 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 361, 464; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 77; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 231; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, XVII, 448.

¹¹¹⁰ Buhârî, Nikâh, 97; Müslim, Nikâh 127, 136, 137, 188; Tirmizî, Nikâh, 39; İbn Mâce, Nikâh, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 82, 309; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 355, 356.

¹¹¹¹ Müslim, Nikâh, 22, 135; Ebû Dâvûd, Nikâh, 47, 48; Tirmizî, Nikâh, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 53, 388, Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 356, 358.

Tahric: Başta Müslim'in *Sahîh*'i olmak üzere pek çok kaynakta rivâyet edilmiştir¹¹¹².

113 - أَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرَهَا وَكَانَ زَوْجَهَا عَبْدًا

Rasûlullah (s.a) (azad ettikten sonra) Berîre'yi (evliliğini devam ettirme veya sonlandırma konusunda) muhayyer bıraktı. Kocasını o zaman köle idi.

Tahric: Başta Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri olmak üzere pek çok kaynakta rivâyet edilmiştir¹¹¹³.

114 - أَنَّهُ كَانَ حُرًّا حِينَ أُعْتِقْتُ

“(Berire) hürriyetine kavuşturulduğu zaman, kocası hür idi.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, Dârimî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî ve başkaları tarafından rivâyet edilmiştir¹¹¹⁴.

Berîre'nin azat edilince nikâhı konusunda muhayyer bırakılması haberi kimi zaman eşiyile ilgili hiçbir bilgi verilmeden, kimi zaman “eşi hürdü” kimi zaman “eşi köleydi” kaydıyla kimi zamanda “eşi hür olsaydı Rasûlullah (s.a) ona seçme hakkı vermezdi” gibi râvîlerin yorumlarıyla birlikte nakledilmiştir. Eşinin köle olduğu bir önceki hadiste kaydedilmiştir ve bu hadis sahih kaynaklarda birden çok senetle gelmiştir. Hür olduğu kaydı ise, nisbeten daha zayıf kaynaklarda yer alan ve Buhârî gibi otoritelerin itiraz ettiği bir ayrıntıdır. Buhârî, naklettiği hadisin ardından “Esved onun (eşi azat edildiğinde) hür olduğunu söylemiştir. Ancak Esved'in bu sözü munkatı'dır, Âişe'ye ulaşmamıştır. İbn Abbas'ın “Ben onu bir köle olarak gördüm” sözü daha sahihtir, demektedir. Benzer bir biçimde başka bir yerde de Hakem'in sözüne itiraz edip İbn Abbas'ın sözünü tercih etmiştir¹¹¹⁵. Beyhakî de “Bu sadece Esved'in sözüdür. Nitekim Buhârî, de öyle demiştir.” Diyerek, söz konusu ayrıntının hadisin metninden ayrı değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir¹¹¹⁶. İbn Hıbbân da Esved'in

¹¹¹² Müslim, Nikâh, 22; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 58; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 229; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 70; Humeydî, *Müsned*, II, 530.

¹¹¹³ Buhârî, Talak, 15, 16, Ferâiz, 19, 20; Müslim, İtk, 9, 11, 13; Ebû Dâvûd, Talak, 18, 19, Tirmizî, Ridâ, 7; İbn Mâce, Talak, 29; Nesâî, Âdâbu'l-Kudât, 28; Talak, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 280, 361; VI, 115, 170; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 208, 300, 344, 345, 346, 347, 349.

¹¹¹⁴ Ebû Dâvûd, Talak, 19, 20; Tirmizî, Ridâ, 7; Dârimî, Talak, 15; Nesâî, Zekat, 99; Büyû, 78; Talak, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 42, 170; 173, 186; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 344, 348, 349; X, 562.

¹¹¹⁵ Buhârî, *Sahîh*, VI, 2481, 2482.

¹¹¹⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 562.

yanıldığını söylemektedir¹¹¹⁷. Sahih kaynaklarda yer alan habere açıkça muarız olan bu bilginin sahih senetlerle gelse bile, sahih olmayıp zayıf olduğuna hükmedilmelidir.

115 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِبَرِيرَةَ لَمَّا عَتَقْتَ ادَّهَبِي ، فَقَدْ عَتَقَ بَضْعُكَ مَعَكَ

Rasûlullah (s.a), Berire'ye azad olduğu zaman: “Git! Nikâhın da senin ile birlikte azad oldu” buyurmuştur.

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî ve İbn Sa’d tarafından rivâyet edilmiştir¹¹¹⁸.

Tabakât'ta hadis Âmir eş-Şâ'bî'nin rivâyeti olarak gelmiştir ve mürseldir. Ancak Dârakutnî, Âişe kanalıyla muttasıl bir senetle tahric etmiştir. Zeylaî ve İbn Hacer, haberin mürsel olduğunu ancak Dârakutnî'nin muttasıl bir senetle naklettiğini bildirmekten başka bir yorum yapmamışlardır¹¹¹⁹. Dârakutnî'nin senedi şöyledir: محمد بن إسماعيل الفارسي نا عثمان بن حرزاد حدثني أبو الأصبع الحراني نا عبد العزيز بن يحيى نا محمد بن سلمة عن ابن إسحاق عن ابن إسحاق عن أبيان بن صالح عن هشام بن عروة عن أبيه عن Muhammed b. İshâk vardır ki müdellistir¹¹²⁰. Bu durumda hadise zayıf hükmü verilmelidir.

116 - أَنْ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي مَالًا وَوَالِدًا وَإِنَّ وَالِدِي يَحْتَاجُ

إِلَى مَالِي ، قَالَ : أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ إِنَّ أَوْلَادَكُمْ مِنْ أَطْيَبِ كَسْبِكُمْ فَكُلُوا مِنْ كَسْبِ أَوْلَادِكُمْ

Adamın biri Rasûlullah (s.a)'a gelerek: “Ey Allah'ın Rasûlü! Benim (biraz) malım ve bir de babam var. Babamın ise benim malıma ihtiyacı var” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Sen de malın da babanıdır!” Şüphesiz ki çocuklarınızı; kazancınızın en temizlerindedir. Çocuklarınızın kazancından yiyebilirsiniz.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hıbbân, Beyhakî, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹¹²¹.

Hadis bazı zayıf tarikların yanı sıra¹¹²², hasen veya sahih olarak nitelendirilebilecek isnadlarla da gelmiştir¹¹²³. Nitekim, Aclûnî, hadisin değişik

¹¹¹⁷ İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 93.

¹¹¹⁸ Dârakutnî, *Sünen*, III, 290; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VIII, 259.

¹¹¹⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 204; İbn Hacer, *Telhis*, III, 1203; *Dirâye*, II, 64.

¹¹²⁰ Heysemî, *Mecma'*, I, 255; Alâî, *Câmiu't-Tahsil*, I, 261;

¹¹²¹ Ebû Dâvûd, *Büyû*, 77; İbn Mâce, *Ticârât*, 64; İbn Hıbbân, *Sahîh*, II, 142; X, 74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 180, 204, 214; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 756; Ebû Ya'la, *Müsned*, X, 89; Bezzâr, *Müsned*, I, 419; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 517.

¹¹²² İbn Hacer, *Telhis*, III, 189, 190; IV, 9; Aclûnî, *Keşf*, I, 238.

tariklarını zikrettikten sonra tenkit edilenlerin zaaf sebeblerini zikretmiş ancak hadis in sağlam olduğunu bildirmiştir¹¹²⁴. Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinden biri; İbnü'l-Kattân, Ubeydullah b. Ahnes, Amr b. Şuayb, babası ve dedesi senediyle, diğeri, Nasr b. Bâb ve Haccâc b. Ertât'ın bulunduğu zayıf bir senetle bir diğeri ise Yezîd b. Zürey', Hubeyb el-Muallim, Amr b. Şuayb, babası ve dedesi kanalıyla gelmiştir. Zayıf olduğu bildirilenin dışında iki sanedi Arnavut hasen olarak değerlendirmiş ve hadise "sahih li ğayrihi" hükmünü vermiştir¹¹²⁵. İbn Hıbbân'ın senedi ise, İshâk b. İbrahim, Husayn b. Müsennâ, Fudayl b. Mûsâ, Abdullah b. Keysân, Atâ ve Âişe kanalıyla gelmiştir. (Ebû Mücâhid künyeli ve Mervezî nisbeli) Abdullah b. Keysân'ın sadûk olmasına rağmen çokça hata yaptığı kaydedilmiştir¹¹²⁶. Bu sebeple hadis in isnadı hasen olarak değerlendirilir. Hasen olan birden fazla isnatla hadis in sahîh derecesine ulaştığı söylenmektedir¹¹²⁷.

117 - كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّىٰ يَكُونَ أَبَوَاهُ هُمَا اللَّذَانِ يَهُودَانِيَه

“Her doğan fitrat üzere doğar. Daha sonra ana-babası, onu ya yahudileştirir (ya Hristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir.)”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Taberânî ve başkaları tarafından rivâyet edilmiştir¹¹²⁸. Ancak İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği metin aynı şekilde kaynaklarda tesbit edilememiştir. Muhtemelen İbnü'l-Hümâm metni hafızasından nakletmiş ve yanılmıştır. Ancak küçük farklarla hadis sahîh kaynaklar başta olmak üzere pek çok kaynakta geçmektedir. Buhârî'nin metinlerinden biri ise şöyledir: كَلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ ، فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِيَه أَوْ يُنَصِّرَانِيَه أَوْ يَمَجِّسَانِيَه ، كَمَثَلِ الْبَهِيمَةِ تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ ، هَلْ تَرَىٰ فِيهَا جَدْعَاءَ

118 - أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّىٰ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ

وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ

¹¹²³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 180, 214; İbn Hıbbân, *Sahîh*, II, 142.

¹¹²⁴ Aclûnî, *Keşf*, I, 238.

¹¹²⁵ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XI, 580.

¹¹²⁶ Ukaylî, *Duafâ*, II, 290; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 319.

¹¹²⁷ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XI, 580; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 386, 2. dipnot.

¹¹²⁸ Buhârî, Cenâiz, 79, 92, Kader, 3; Tefsîr (Kasas), 2; Müslim, Kader, 22; Tirmizî, Kader, 5; Ebû Dâvûd, Sünne, 17; Mâlik, Cenâiz, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 234; 275; 393, 410, 482; III, 353; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 327, 328, 329; Taberânî, *el-Mu'cemü'l Kebîr*, I, 355.

Rasûlullah (s.a), “İnsanlar لَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ deyinceye kadar onlarla cihad etmekle emrolundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir” buyurmuştur.

Tahric: Buhârî, Nesâî, İbn Hıbbân, Hâkim, Ahmed b. Hanbel ve başkaları tarafından rivâyet edilmiştir¹¹²⁹.

119 - أَنْ ابْنَةَ الْوَلِيدِ بْنِ الْمُغِيرَةَ كَانَتْ تَحْتَ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ فَأَسْلَمَتْ يَوْمَ الْفَتْحِ وَهَرَبَ زَوْجُهَا صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ مِنَ الْإِسْلَامِ فَلَمْ يُفَرِّقْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ امْرَأَتِهِ حَتَّى أَسْلَمَ صَفْوَانُ

Velid b. Mugire'nin kızı Safvan b. Ümeyye'nin nikâhındaydı. Safvan'ın karısı kocasından önce Mekke Fethi sırasında (Mümtehine Suresi'nin inişinden sonra) Müslüman olmuş, Saffan ise Müslüman olmaktan kaçmıştır. Buna rağmen Rasûlullah (s.a) onunla hanımının arasını ayırmamıştır. Saffân (Huneyn ve Taif savaşlarına katılmış ve) daha sonra Müslüman olmuştur.

Tahric ve değerlendirme: Hadis mufassal bir biçimde Mâlik, Beyhakî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹¹³⁰.

Bütün metinler mürsel olarak rivâyet edilmiştir. İbn Abdilberr “bu hadisin muttasıl ve sahih bir senetle rivâyet edildiğini bilmiyorum. Hadisin şöhreti isnadından daha güçlüdür” demektedir¹¹³¹. Hadis mürsel olduğu için hadis ehline göre zayıftır.

120 - رَدَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ ابْنَتَهُ عَلَى زَوْجِهَا أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ بِالنِّكَاحِ الْأَوَّلِ

Rasûlullah (s.a) kızı Zeyneb'i (yeni bir nikâh kıymadan) ilk nikâhı sebebiyle kocası Ebû'l As b. Rebi'a geri vermiştir.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Mâlik, Hâkim, Dârakutnî, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî ve Saîd b. Mansûr tarafından rivâyet edilmiştir¹¹³².

Müstedrek'teki rivâyetlerden üçü de dahil olmak üzere tüm rivâyetler Dâvûd b. Husayn'ın İkrime'nin rivâyetidir. Zehebî aynı râvîler kanalıyla gelen bu rivâyetlerden birincisi için sahih değerlendirmesi yaparken, ikinci rivâyet için yorum yapmamış

¹¹²⁹ Buhârî, İ'tisâm, 28; Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1; İbn Hıbbân, *Sahîh*, I, 399, 401, 453; Hâkim, *Müstedrek*, II, 568; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 36; II, 377, 423, 438, 476, 482, 502, 529; III, 301, 332, 395.

¹¹³⁰ *Muvatta*, Nikâh, 20; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 572, Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 169.

¹¹³¹ İbn Abdilberr, *Temhîd*, XII, 17.

¹¹³² Ebû Dâvûd, Harâc, 25; *Muvatta*, Nikâh 20; Hâkim, *Müstedrek*, II, 219; III, 262, 740; Dârakutnî, *Sünen*, III; 254; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 73; VII, 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 217; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 292.

üçüncü rivâyet için “sahih değildir” kaydı düşmüştür. Ali el-Medenî'nin Dâvûd b. Husayn'ın İkrime'den rivâyetini münker olarak nitelendirdiği nakledilmektedir¹¹³³. Ebû Zür'a da onun için “leyyin” nitelemesi yapmıştır¹¹³⁴. Senette yukarıda zikredilen tenkitin dışında Muhammed b. İshâk vardır ki onun hakkında da ihtilaf edilmiştir¹¹³⁵. Arnavut, isnadın hasen olduğu kaydını düşmüş¹¹³⁶, Elbânî de “sahih” olduğu sonucuna ulaşmıştır¹¹³⁷. Bu şekilde tenkit edilen senet, Arnavut ya da Elbânî'nin görüşüne değil hadis için “zayıftır” hükmünü veren Mehdî'nin görüşüne¹¹³⁸ tâbi olmayı gerekli kılmaktadır.

121 - أَنْ مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَادَى أَلَا لَأَنْتَكُجُ الْحَبَالَى حَتَّى يَضَعْنَ ، وَلَا الْحَيَالَى

حَتَّى يَحِضْنَ

Rasûlullah (s.a)'ın münâdîsi şöyle seslendi: “İyi bilin ki, hamile olan esirler ile doğum yapıncaya kadar, hamile olmayanlarla da hayızdan temizleninceye kadar nikah yapılmaz.”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, Hâkim, Taberânî, İbn Hibbân, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Dârakutnî, Abdürrezzâk, Saîd b. Mansûr tarafından rivâyet edilmiştir¹¹³⁹.

Hâkim, Ebû Dâvûd, Beyhakî ve Ahmed b. Hanbel, aralarında Şerîk'in bulunduğu bir senetle rivâyet etmişlerdir. Hâkim, hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylerken, Zehebî hadisle ilgili herhangi bir not düşmemiştir. Ancak senette adı geçen Şerîk, İbn Abdillâh en-Nehâî'dir ve sika olmasına rağmen hafızası kötüdür¹¹⁴⁰. Nitekim Zeylaî de onun hakkında birden fazla kişinin eleştirisi yaptığını nakletmektedir¹¹⁴¹. Hadisin diğer isnatları içinde de sahih derecesine çıkan olmamıştır¹¹⁴². Hadisin en sağlam senetleri ise Şerîk sebebiyle hasen derecesindedir. Ancak hadis pek çok

¹¹³³ Zehebî, *Kâşif*, I, 379; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 408.

¹¹³⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 408.

¹¹³⁵ İbnü'l-Kattân, *Vehm*, IV, 220; İbn Dakîk el-İd, *İlmâm*, II, 648.

¹¹³⁶ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) III, 369.

¹¹³⁷ Elbânî, *İrvâu'l-Galîl*, I, 380.

¹¹³⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 401, 2. dipnot.

¹¹³⁹ Tirmizî, *Siyer*, 15; Hâkim, *Müstedrek*, II, 217; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX, 415; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 180; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 28; IV, 108, 128; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 207; Dârakutnî, *Sünen*, III, 68, 256; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 227; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 331.

¹¹⁴⁰ İbnü't-Türkmânî, *Cevher*, II, 205; Heysemî, *Mecma'*, V, 580; IX, 43.

¹¹⁴¹ Zeylaî, a.g.e. I, 202.

¹¹⁴² Bkz. İbn Hacer, *Telhis*, I, 171, 172; III, 4; VII, 189; VI, 407.

sahâbîden gerek Evtas, Huneyn ya da Hayber günü gibi kayıtlarla, gerekse mutlak olarak nakledilmiştir. Bu durumda hadisin sahih li-ğayrihî olduğu söylenebilir¹¹⁴³.

122 - فَايَّمَا رَدَّهَا عَلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ

“Rasûlullah (s.a) kızı Zeynep’i yeni bir nikâh (ve yeni bir mehir) ile kocası Ebû’l-Âs b. Rebi’a geri verdi.”

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Hâkim, Dârakutnî, Abdürrezzâk, Tahâvî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁴⁴.

Tüm senetler Haccâc b. Ertât yoluyla gelmiştir ki; o da zayıftır¹¹⁴⁵. Dârakutnî hadisin sabit olmadığını çünkü senette adı geçen Haccâc b. Ertât ile ihticâc olunamayacağını, ilk nikâhı sebebiyle yeni bir nikâh kıymadan eşine verildiğini bildiren İbn Abbas hadisinin doğru olduğunu bildirmektedir¹¹⁴⁶. Bu durumda hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

123 - فَلَمَّا أُرْسِلَ أَهْلُ مَكَّةَ فِي فِدَاءِ الْأَسَارَى أُرْسِلَتْ زَيْنَبُ فِي فِدَائِهِ قَلَادَةً كَانَتْ خَدِيجَةَ أُعْطَتْهَا إِيَّاهَا ،

فَلَمَّا رَأَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَقَّ لَهَا فَرَدَّهَا عَلَيْهَا وَأَطْلَقَهُ لَهَا ، فَلَمَّا وَصَلَ جَهَّزَهَا إِلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلِئَانَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ شَرْطَ عَلَيْهِ ذَلِكَ عِنْدَ إِطْلَاقِهِ وَأَتَّفَقَ فِي مَخْرَجِهَا إِلَيْهِ مَا اتَّفَقَ مِنْ هَبَّارِ بْنِ الْأَسْوَدِ

Mekkeliler, esirleri için fidye göndermeye başladıkları zaman, Zeyneb de Ebû’l-Âs için annesi Hatîce’nin kendisine (evlendiği sırada) hediye ettiği gerdanlığı göndermişti. Allah Resûlü gerdanlığı gördüğünde son derece duygulandı, gerdanlığı gönderdi ve Ebû’l-Âs’ı serbest bıraktı. Ebu’l-Âs, Zeyneb’in yanına varınca (onu babasına göndermek üzere) hazırladı. Çünkü Rasûlullah (s.a) onu serbest bırakırken bunu (kızını Medine’ye göndermesini) şart koşmuştu. Zeyneb’in (Mekke’den) çıkarılacağı yer konusunda anlaşılabilir.

Tahrir ve değerlendirme: Hadisi; Ebû Dâvûd, Hâkim, Beyhakî ve Ahmed b. Hanbel eserlerinde tahrir etmişlerdir¹¹⁴⁷.

¹¹⁴³ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), VI, 326.

¹¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, Harâc, 25; İbn Mâce, Nikâh 60; Hâkim, *Müstedrek*, III, 741; Dârakutnî, *Sünen*, III, 253; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 171; Tahâvî, *Şerhu Maânî'l-Âsâr*, III, 256.

¹¹⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, III, 155, 156, Alâî, *Câmiu’t-Tahsil*, I, 160.

¹¹⁴⁶ Dârakutnî, *Sünen*, III, 253.

¹¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, Cihâd, 121; Hâkim, *Müstedrek*, III; 27, 262, 397; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 527; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 277.

Hâkim, hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ancak onun tahrir etmediğini söylemiş, Zehebî de herhangi bir şekilde yorum yapmamıştır. Ancak hadisin senedinde Muhammed b. İshâk ve Ahmed b. Abdülcebbâr vardır ki bu, senedi sahih derecesinden daha aşağı düşürmektedir. Çünkü Ahmed b. Abdülcebbâr'ı sika sayanlar olduğu¹¹⁴⁸ gibi onu müdellisler arasında sayan¹¹⁴⁹ ve zayıf olduğunu söyleyenler¹¹⁵⁰ de vardır. Muhammed b. İshâk hakkında ihtilaf edilmekle birlikte birden çok kişi onu zayıf saymıştır¹¹⁵¹. Bu durumda hadis zayıf olarak değerlendirilebilecektir.

124 - أَصَبْنَا سَبَايَا أَوْطَاسٍ وَلَهْنًا أَرْوَاجٍ فِي قَوْمِيهِمْ ، فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

فَنَزَلَتْ { وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ }

Evtâs esirlerinden payımıza (kadın) esirler düştü. Esirler içinde kadınların kocaları da vardı. (O kadınlarla ilişkiye girmeyi uygun görmedik.) Bunu Rasûlullah (s.a)'a sordular. Bunun üzerine “(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar size haram kılındı” ayeti kerimesi indi.

Tahrir: Hadis; Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Hanbel, tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁵².

125 - اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا

“Kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye edin.”

Tahrir: Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Beyhakî tarafından tahrir edilmiştir¹¹⁵³.

126 - كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقْسِمُ فَيُعْدِلُ وَيَقُولُ « اللَّهُمَّ هَذَا قَسْمِي فِيمَا أَمْلِكُ فَلَا تَلْمَنِي

فِيمَا تَمْلِكُ وَلَا أَمْلِكُ ». يَعْنِي الْقَلْبَ

“Rasûlullah (s.a), geceleri hanımları arasında taksim eder; gece nöbetine dikkat eder, adaleti sağlar ve: “Ey Allahım! Benim elimden gelen taksimim budur. Senin gücün yetip de benim gücümün yetmediği hususlarda beni hesaba çekme!” diye dua

¹¹⁴⁸ İbn Hıbbân, *Sikât*, VIII, 45.

¹¹⁴⁹ İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Müdellisîn*, I, 37.

¹¹⁵⁰ Ukaylî, *Duafâ*, III, 90; Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, I, 189; Heysemî, *Mecma*; III, 25, 638; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, I, 75.

¹¹⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VII, 193; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, III, 40.

¹¹⁵² Müslim, *Radâ*, 35; Tirmizî, *Nikâh*, 36; Tefsîru'l-Kur'ân, 4; Nesâî, *Nikâh*, 59; Ebû Yâ'lâ, *Müsned*, II, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 73, 84.

¹¹⁵³ Buhârî, *Nikâh*, 81, Müslim, *Radâ*, 18, 60; Tirmizî, *Radâ*, 11; Tefsîru'l-Kur'ân, 9; İbn Mâce, *Nikâh*, 3; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 464.

ederdi. Ebû Dâvûd der ki: Rasûlullah (s.a), “Senin gücünün yetip de benim gücümün yetmediği” sözüyle kalbi(ni) kastetmiştir.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimi, Hâkim ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁵⁴.

Hadislerin tamamı Hammad b. Seleme'nin Eyyûb'dan, onun da Ebû Kılâbe'den, onun da Abdullah b. Yezid'den, onun da Âişe'den yaptığı rivâyettir. Hâkim hadisin Müslim'in şartlarına uyduğunu ancak onun rivâyet etmediğini nakletmiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Ancak Ebû Zür'a “Bu konuda (muttasıl olarak rivâyet etme konusunda) Hammâd'a uyan kimseyi bilmiyorum” diyerek mürsel olduğu yönündeki tercihinine işaret etmektedir¹¹⁵⁵. Tirmizî de mürsel oluşu daha doğrudur diyerek aynı yöndeki tercihinin dile getirir¹¹⁵⁶. Hâkim ve Zehebî'nin verdiği hüküm gereğince hadis sahih ve muttasıl bir senetle gelmiş ancak mürsel olarak da rivâyet edilmiştir. Sika râvînin ziyadesinin hadisin sıhhatine zarar vermeyeceği bilinmektedir. Bu durumda hadisin hem mürsel hem muttasıl senetle geldiği, muttasıl senedin de en azından hasen derecesinde olduğu söylenebilir.

127 - مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ فَمَالَ إِلَىٰ إِحْدَاهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَشِقَّةُ مَائِلٌ

“Kimin iki hanımı olur da onlardan birine (fazlaca) meylederse, kıyamet günü bir tarafı (yere) sarkık olarak gelir.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, İbn Hıbbân, Hâkim, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁵⁷.

Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. İbn Hıbbân ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinin tahricini yapan Arnavut da aynı kanaate ulaşmıştır¹¹⁵⁸.

128 - لِبِكْرِ سَبْعٍ وَلِلنَّيْبِ ثَلَاثٌ

“(Düğünün ardından) bakire kızın yedi, dul kadının da üç gece hakkı vardır.”

¹¹⁵⁴ Ebû Dâvûd, Nikâh, 37, 38; Tirmizî, Nikâh, 42; İbn Mâce, Nikâh, 47; Nesâî, İşratü'n-Nisâ, 2; Dârimi, Nikâh, 25; Hâkim, *Müstedrek*, II, 204; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 471.

¹¹⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 284.

¹¹⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*,

¹¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, Nikâh, 37, 38; Tirmizî, Nikâh, 42; İbn Mâce, Nikâh, 47; Dârimî, Nikâh, 24; İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 7; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 644; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 295, 347, 491; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 469.

¹¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XIII, 320.

Tahric: Hadis; Müslim, Dârimi, Mâlik, Beyhakî ve Dârakutnî, tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁵⁹.

129 - مِنْ السَّنَةِ إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْبَكَرَ عَلَى النَّيِّبِ أَقَامَ عِنْدَهَا سَبْعًا وَقَسَمَ ، وَإِذَا تَزَوَّجَ النَّيِّبَ عَلَى الْبَكَرِ أَقَامَ عِنْدَهَا ثَلَاثًا ثُمَّ قَسَمَ .

“Bir adam bakire kızı dul kadının üzerine alırsa, bakire kızın yanında yedi gece kalması ve (sonra) nöbet taksimi yapması, dul kadını da bakire kızın üzerine alırsa dul kadının yanında üç gece kalıp (sonra) nöbet taksimi yapması sünnettir.”

Tahric: Buhârî, Müslim ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁶⁰.

130 - لَمَّا تَزَوَّجَ أُمَّ سَلْمَةَ أَقَامَ عِنْدَهَا ثَلَاثًا وَقَالَ : « إِنَّهُ لَيْسَ بِكَ عَلَى أَهْلِكَ هَوَانٌ إِنْ شِئْتَ سَبَعْتَ لَكَ وَإِنْ سَبَعْتَ لَكَ سَبَعْتَ لِنِسَائِي »

Rasûlullah (s.a), Ümmü Seleme ile evlendiğinde yanında üç gün kaldı ve şöyle buyurdu: “Ailenin seni ayıplaması söz konusu değildir. İstersen yanında yedi gün kalırım. Ancak seninle yedi gün kalırsam diğer hanımlarımın yanında da yedi gün kalırım.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd ve Mâlik tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁶¹.

131 - وَاسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نِسَاءَهُ فِي أَنْ يَمْرُضَ فِي بَيْتِ عَائِشَةَ

Rasûlullah (s.a), Aişe'nin evinde bakılıp tedavi edilmek hususunda diğer kadınlardan izin istemiştir.

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁶².

132 - كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَا يُفْضَلُ بَعْضًا عَلَى بَعْضٍ فِي مَكْتَبِهِ عِنْدَنَا وَكَانَ قَلَّ يَوْمٌ إِلَّا وَهُوَ يَطُوفُ عَلَيْنَا جَمِيعًا فَيَدْنُو مِنْ كُلِّ امْرَأَةٍ مِنْ غَيْرِ مَسِيَسٍ حَتَّى يَبْلُغَ إِلَى الَّتِي هُوَ يَوْمَهَا فَيَبِيتُ عِنْدَهَا

Rasûlullah (s.a), bizim yanımızda kalacağı zaman (gecelelerini bize) taksim etme hususunda hiçbirimizi diğerinden üstün tutmazdı. Hemen hemen hergün hepimizi (evlerini) dolaşır ve ilişkiye girmeksizin (hanımlarından) her biriyle yakınlık kurardı.

¹¹⁵⁹ Müslim, Radâ', 42; Dârimi, Nikâh, 27; Muvatta, Nikâh, 5; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 475; Dârakutnî, *Sünen*, III, 243.

¹¹⁶⁰ Buhârî, Nikâh, 102; Müslim, Radâ', 44; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 476, 477.

¹¹⁶¹ Müslim, Radâ', 36; Ebû Dâvûd, Nikâh 35; *Muvatta'*, Nikâh, 14.

¹¹⁶² Buhârî, Vudû, 45; Ezân, 39; Tıpp, 22; Hibe, 14; Farzu'l-Humus, 4; Meğâzî, 84; Müslim, Salât, 91, 92; Hibât, 2; Ebû Dâvûd, İcare, 47; İbn Mâce, Hibât, 5.

(Bu hal) nöbet günü kendisinin olan hanımına varıncaya kadar böyle devam ederdi. Artık onun yanında gecelerdi.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Hâkim, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁶³.

Hâkim, hadisin senedinin sahih olduğunu ancak Buhârî ve Müslim'in rivâyet etmediğini nakletmiş; Zehebî bu yoruma itiraz etmemiştir. Tüm rivâyetler Abdurrahman İbn Ebi'z-Zinâd kanalıyla gelmiştir ve o bu rivâyette yalnız kalmıştır. Abdurrahman fakihtir ancak hafızası sebebiyle zayıf görülmüştür¹¹⁶⁴. Bu sebeple yalnızca tek bir râvî tarikiyle gelen bu hadisi sahih değil zayıf olarak değerlendirmenin ihtiyata daha uygun olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Nitekim Arnavut, "isnadı zayıftır" demiştir¹¹⁶⁵.

133 - أَنَّهُنَّ كُنَّ يَجْتَمِعْنَ فِي بَيْتِ النَّبِيِّ

(Rasûlullah (s.a)'ın dokuz hanımı vardı. Bunlar arasında taksim yaptığı zaman ilk kadına ancak dokuzuncudan sonra varırdı.) Zevceleri her gece Rasûlullah (s.a)'ın kendisine geleceği hanımın evinde toplanırlardı.

Tahric: Müslim rivâyet etmiştir¹¹⁶⁶.

134 - كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَقْرَعَ بَيْنَ نِسَائِهِ ، فَأَيُّهُنَّ خَرَجَ سَهْمُهَا خَرَجَ

بِهَا مَعَهُ

Rasûlullah (s.a), bir sefere gitmek istediğinde kadınları arasında kura çekti. Kadınlarından hangisine kura çıkarsa beraberinde onu götürürdü.

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁶⁷.

¹¹⁶³ Ebû Dâvûd, Nikâh, 37, 38; Hâkim, *Müstedrek*, II, 186; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 114, 373, 474; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 107; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 280.

¹¹⁶⁴ Ukaylî, *Duafâ*, III, 198; Heysemî, *Mecma'*, II, 292.

¹¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XLI, 283.

¹¹⁶⁶ Müslim, Radâ, 46.

¹¹⁶⁷ Buhârî, Nikâh, 98; Şehâdât, 30; Cihâd, 64; Hibe, 15; Müslim, Fadâilu's Sahabe, 88; Tevbe, 56; Ebû Dâvûd, Nikâh 37, 38; İbn Mâce, Nikâh, 47; Ahkâm, 20; Dârimî, Nikâh, 26; Cihâd, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 114, 117, 194, 269; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 478.

135 - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ لِسَوْدَةَ بِنْتِ زَمْعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا اعْتَدِي لِي بِوَجْهِ اللَّهِ أَنْ يُرَاجِعَهَا وَتَجْعَلَ يَوْمَهَا لِعَائِشَةَ لِأَنَّ تُحْشَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ أَرْوَاجِهِ

Rasûlullah (s.a), Sevde bint Zem'a'ya (onu boşadığı zaman) “iddetini bekle” buyurmuştur. Sevde de Allah için Kıyamet gününde onun eşleriyle beraber haşrolunmak üzere kendisine geri dönmesini ve kendi gününü Âişe'ye vermeyi istemiştir.

Tahric ve değerlendirme: Hadis tam olarak bu lafızlarla kaynaklarda tesbit edilememiştir. Ancak أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لسودة بنت زمعة رضي الله عنها اعتدي فجعلها تطليقة واحدة وهو أملك به¹¹⁶⁸ lafızıyla Beyhakî rivâyet etmiştir¹¹⁶⁸. Hadisin ikinci bölümü aşağıda da görüleceği üzere sahih kaynaklarda geçmektedir.

Zeylaî; “Bu hadisin mefhûmu Rasûlullah (s.a)’ın Sevde’yi boşamış olmasıdır ki bunu hadis olarak bulamadım” demektedir¹¹⁶⁹. Ancak yukarıda da zikredildiği üzere Rasûlullah (s.a)’ın Sevde’yi boşadığı ve bunu bir ric’î talak saydığı Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir. Beyhakî söz konusu hadisi Ebû Abdullah el-Hafız ve Ebû Bekir b. Hüseyin el-Kâdî Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya’kûb’dan, o da Ahmed İbnü'l-Ferac Ebû Utbe’den, o da Bakıyye’den, o da Ebu'l-Heysem’den, o da Zührî’den, o da Ebû Seleme’den, o da Ebû Hüreyre’den gelen bir senetle tahric etmiştir. Ancak senette adı geçen Ahmed İbnü'l-Ferac Ebû Utbe’yi İbn Hibbân *Mecrûhîn*’de zikretmiş ve “Sika kimselerden onlara ait olmayan hadisler rivâyet eder. Onunla ihticac caiz değildir” demiştir¹¹⁷⁰. İbn Adıyy ve İbnü'l-Cevzî de onun başkaları tarafından da onun zayıf görüldüğünü ve ihticac edilemeyeceğini ancak hadisin yazılabileceğini söylemektedir¹¹⁷¹. Hadis bu haliyle zayıftır.

136 - قَالَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ حِينَ أَسَنَّتْ وَفَرَّقَتْ أَنْ يُفَارِقَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- : يَا رَسُولَ اللَّهِ يَوْمِي لِعَائِشَةَ. فَقَبِلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- مِنْهَا قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِيهَا وَفِي أَشْبَاهِهَا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى : (وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ) (النساء : 128) الْآيَةَ

“Sevde yaşlandığı ve Rasûlullah (s.a)’ın ondan ayrılacağını fark ettiği zaman “Ey Allah'ın Rasûlü! Benim senden hakkım olan nöbet günüm Aişe'ye aittir” demiş, Rasûlullah (s.a) da bunu kabul etmiştir. Aişe: “Allah bu ve benzeri konular hakkında

¹¹⁶⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 343.

¹¹⁶⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 216.

¹¹⁷⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 268.

¹¹⁷¹ İbn Adıyy, *Kâmil*, I, 190; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, I, 83.

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur.” ayeti kerimesini¹¹⁷² indirdi” demiştir.

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Beyhakî ve Hâkim tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁷³.

133 nolu hadis bazı kaynaklarda bu hadisle birlikte nakledilmiştir. Yalnızca Abdurrahman İbn Ebi'z-Zinâd kanalıyla gelen bu hadisin de zayıf olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Çünkü Abdurrahman fakihtir ancak hafızası sebebiyle zayıf görülmüştür¹¹⁷⁴.

137 - أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- طلق سودة : فلما خرج إلى الصلاة أمسكت بثوبه فقالت : ما لي في الرجال حاجة لكني أريد أن أحشر في أزواجك قال فرجعها وجعل يومها لعائشة رضى الله عنها فكان يقسم لها بيومها ويوم سودة.

Rasûlullah (s.a) Sevde'yi boşadı. Bunun üzerine Sevde Rasûlullah (s.a) namaza çıkarken elbisesini tuttu ve şöyle dedi: “Benim erkeklere herhangi bir ihtiyacım yoktur. Ben sadece kıyamet günü sizin zevceleriniz arasında haşr olmak istiyorum.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) da ona döndü. Sevde de kendi gününü Aişe'ye verdi. Böylece Rasûlullah (s.a), Aişe'ye hem kendi gününde hem de Sevde'nin gününde nöbet taksimi yapar oldu.

Tahrir ve değerlendirme: Beyhakî, Taberânî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁷⁵.

Rivâyet, Urve kanalıyla mürsel olarak gelmiştir. Ayrıca senette irsâlin dışında zaaf vardır. Heysemî “Taberânî rivâyet etmiştir, isnadında zayıflık vardır” derken¹¹⁷⁶, Zeylaî ve İbn Hacer yalnızca mürsel olduğunu söylemiştir¹¹⁷⁷. Oysa senette adı geçen Ahmed b. Abdülcebbâr Utâridî zayıftır. Ebû Hâtim onun hakkında “ليس بالقوى” derken¹¹⁷⁸ İbn Adiy de “Irak ehli onun zayıf olduğu konusunda ittifak etmiştir”

¹¹⁷² Nisâ, 4/28.

¹¹⁷³ Ebû Dâvûd, Nikâh, 37, 38; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 114, 468; Hâkim, *Müstedrek*, II, 186.

¹¹⁷⁴ Ukaylî, *Duafâ*, III, 198; Heysemî, *Mecma'*, II, 292.

¹¹⁷⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 33; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 239.

¹¹⁷⁶ Heysemî, *Mecma'*, IX, 395.

¹¹⁷⁷ Zeylaî, a.g.e. III, 217; İbn Hacer, *Telhîs*, III, 203.

¹¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, II, 62.

demektedir¹¹⁷⁹. Ukaylî de “Hadisinde çok hata vardır” diyerek tenkit etmektedir.¹¹⁸⁰ Hadis irsâl ve Attâridî sebebiyle zayıftır.

Değerlendirme

Tahrici yapılan nikâh bölümü hadisleri içinde sahih ve hasen hadislerin toplam sayısı 79, bu bölümde tahrici yapılan hadislere oranı ise yaklaşık olarak % 58’dir. Zayıf olarak değerlendirilenlerin sayısı 37, bölüm hadislerine oranı ise % 25’dir. Çok zayıf, kaynaklarda bulunamayan ve mevzu olarak değerlendirilen hadislerin toplam sayısı 20, bunların nikah kitabındaki hadislere oranı ise yaklaşık % 14’dir.

Hadislerden 110 kadarı *Kütüb-i Sitte*’den herhangi birinde geçmektedir. Bu hadislerin nikah kitabı hadislerinin tamamına oranı ise % 80’den fazladır.

Sahih ve hasen hadislerin bu bölüm hadislerine oranı yaklaşık olarak % 60’a tekâbül etmektedir. Bu sayıya zayıfları da eklersek; İbnü'l-Hümâm’ın nikah bölümünde kullandığı hadislerin % 80’den fazlası kaynaklarda yer alan, senetleriyle sabit hadislerdir denilebilir.

Rakamlardan yola çıkılarak söylenebilecek olan; sahih ve hasen hadislerin toplam sayıya oranının sevindirici olduğudur. Çünkü zayıf olarak tesbit edilen hadislerin tamamı müellifin ve Hanefî mezhebinin delil olarak kullandığı hadislerden ibaret olmayıp, İbnü'l-Hümâm’ın diğer mezhebin delilleri olarak eleştirdiği hadisleri de kapsamaktadır. Ayrıca küçük lafız farklılıkları sebebiyle ayrı ayrı değerlendirilen, bu itibarla senet olarak isnadı zayıf olarak değerlendirilmekle birlikte yakın anlamda sahihleri de bulunan hadisler de dikkate alındığında sonuç daha farklı okunabilecektir. Bu bilgiden yola çıkarak oranın olumlu bir biçimde değişmesinin muhtemel olduğu söylenebilir.

Bir fıkıh şerhi olan eserin hadisleri ile ilgili olarak çıkan sonuç kanaatimizce İbnü'l-Hümâm ve Hanefî fikhî için sevindirici bir durumdur. Özellikle mevzûların ve kaynaklarda bulunamadığı tesbit edilenlerin sayısı olumlu bir sonuç olarak görülmelidir.

¹¹⁷⁹ İbn Adıyy, *Kâmil*, I; 191.

¹¹⁸⁰ Ukaylî, *Duafâ*, III, 90.

Buraya kadar haklarında bilgi sunduğumuz 137 rivâyetin sıhhat durumunu basit bir tablo ile şöyle gösterilebilir.

Sihhat Derecesi	Adet	Oran %
Sahih	65	47, 10
Hasen	15	10, 86
Zayıf	37	26, 81
Çok zayıf	11	7, 97
Bulunamayan	6	4, 34
Mevzu	3	2, 17
Toplam	137	100 %

2. Talak Hadisleri

1 - إِنَّ أَبْغَضَ الْمُبَاحَاتِ عِنْدَ اللَّهِ الطَّلَاقُ

“Allah katında helal olan şeylerin en sevimsizi boşanmadır.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis tam olarak bu lafızlarla hadis kitaplarından değil, yalnızca Hanefî fıkıh kaynaklarında geçmektedir¹¹⁸¹. Ancak أَبْغَضَ الْحَلَالِ إِلَى اللَّهِ الطَّلَاقُ lafzıyla İbn Mâce ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁸². Ayrıca Hâkim de مَا أَحَلَّ اللَّهُ شَيْئاً إِلَيْهِ أَبْغَضَ مِنَ الطَّلَاقِ lafzıyla tahric etmiştir¹¹⁸³.

Hâkim senedin sahih olduğunu ancak Şeyhayn’ın rivâyet etmediğini söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Hâkim’in senedi de dâhil olmak üzere senetlerin hepsi Muhârib b. Disâr kanalıyla gelmiştir. Hâkim’in tashih ettiği senet, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe’nin Ahmed b. Yûnus’tan rivâyetidir. Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe zayıf görülmüştür. Heysemî onun için “Sikadır, ancak birden çok kişi onu zayıf görmüştür” derken¹¹⁸⁴, Zehebî de onu Abdullah b. Ahmed’in kezzâb olarak

¹¹⁸¹ Serahsî, *Mebûsât*, V, 3.

¹¹⁸² İbn Mâce, *Talâk*, I; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 512.

¹¹⁸³ Hâkim, *Müstedrek*, II, 234.

¹¹⁸⁴ Heysemî, *Mecma'*, I, 378.

vasıflandırdığını, ondan başkalarının da zayıf saydığını bildirir¹¹⁸⁵. Hatta Zehebî'nin söz konusu râvîyi müdellis olarak zikrettiği de bildirilmektedir¹¹⁸⁶. Ayrıca senetlerin diğerleri Ubeydullah İbnü'l-Velîd el-Vassâfi sebebiyle eleştirilmiştir¹¹⁸⁷. Bu nedenle tüm rivâyetlerde eleştirilen bir râvî bulunmaktadır.¹¹⁸⁸ Hâkim'in senedi için bu haliyle sahih demek mümkün görünmemektedir. Söz konusu bu senet ve diğer tüm isnatlar için zayıf değerlendirmesi yapılabilir.

2 - مَا أَحَلَّ اللَّهُ شَيْئًا أَبْغَضُ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ

“Allah kendisine talâktan daha sevimsiz gelen bir şeyi helal kılmamıştır.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd ve Hâkim tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁸⁹. Hadis zayıftır. Ebû Dâvûd hadisin ardından yorum yapmamıştır, ancak İbnü'l-Kattân, isnadının zayıf olduğunu, çünkü isnatta mechûl bir râvînin bulunduğunu söyler.¹¹⁹⁰ İbnü'l-Mülakkın da senetteki iki râvînin zayıflığından bahsetmektedir.¹¹⁹¹ Elbânî de hadisin zayıf olduğunu bildirmiştir.¹¹⁹²

3 - طَلَّقَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَفْصَةَ ثُمَّ أَمْرَهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى أَنْ يُرَاجِعَهَا فَإِنَّهَا صَوَّامَةٌ قَوَّامَةٌ

“Rasûlullah (s.a) eşlerinden Hafsa'yı boşadı. Bunun üzerine Allah-ü Teâlâ tekrar eşine dönmesini emretti. Çünkü Hafsa çok oruç tutan ve geceleri ibadetle geçiren bir hanımdır.”

Tahric ve değerlendirme: Hâkim, Taberânî, Bezzâr tarafından rivâyet edilmiştir¹¹⁹³. Beyhakî de *لَمَّا طَلَّقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَفْصَةَ أَمَرَ أَنْ يُرَاجِعَهَا فَرَأَى أَنَّهَا صَوَّامَةٌ قَوَّامَةٌ* lafzıyla rivâyet etmiştir¹¹⁹⁴.

Hadis birden çok tarikla farklı kaynaklarda zikredilmektedir. Hâkim ve Zehebî hadis hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır. Ancak Taberânî ve Bezzâr'ın isnadında Hasen b. Ebî Ca'fer vardır ve zayıftır¹¹⁹⁵. Heysemî Taberânî'nin senedinde

¹¹⁸⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 661.

¹¹⁸⁶ Tarablusî, *Esmâu'l-Müdellisîn*, I, 78.

¹¹⁸⁷ İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 323; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 64.

¹¹⁸⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 30; İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 323; VI, 461; İbn Hacer, *Telhîs*, III, 205;

¹¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 3; Hâkim, *Müstedrek*, II, 214.

¹¹⁹⁰ İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 170.

¹¹⁹¹ İbnü'l-Mülakkın, *Bedr*, VII, 68.

¹¹⁹² Elbânî, *Daifü Ebî Dâvûd*, I, 214.

¹¹⁹³ Hâkim, *Müstedrek*, IV; 97; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XVIII, 365, XXIII, 188; *el-Mucemu'l-Evsat*, I, 54; Bezzâr, *Müsned*, IV, 237.

¹¹⁹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 583.

¹¹⁹⁵ Heysemî, *Mecma'*, IX, 392.

tanımadığı birden fazla kişinin olduğunu bildirdiği gibi, başka bir yerde “Taberânî”nin ricâli sahihtir” de demektedir¹¹⁹⁶.

Rasûlullah (s.a)’ın Hafsa’yı boşadığı ve sonra tekrar ona döndüğünü bildiren ve ayrıntı vermeyen daha sağlam başka haberler de vardır¹¹⁹⁷. Yukarıdaki rivâyet ise bu sağlam rivâyetlerin ayrıntısını vermektedir. Elbânî bazı yönlerden tenkit edilen bu haberin, ayrıntı vermeyen daha sağlam tariklarla hadisin hasen derecesine yükseldiğini bildirir.¹¹⁹⁸ Nitekim Mehdî de aynı görüştedir¹¹⁹⁹.

4 - لعنَ اللهُ كُلَّ ذَوَّاقٍ مُطَّلَقٍ

Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur. “Allah sürekli boşanma (ve yeni birisiyle evlenme yoluyla) zevk peşine düşenlere lanet etsin.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızlarla hadis kaynaklarında tesbit edilememiştir, yalnızca *Mebisût*’ta geçmektedir.¹²⁰⁰ Ancak Taberânî *فإن الله لا يحب الذواقين ولا الذواقات* lafzıyla ve aynı senetle rivâyet etmiştir¹²⁰¹.

Hadis kaynaklarında tesbit edilemeyen rivâyet *Mebisût*’ta senetsiz olarak nakledilmektedir. Ancak İbnü'l-Hümâm’ın naklettiğine en yakın *إن الله يكره الرجل المطلق الذواق* metnini eserine alan Aclûnî, Sehâvî’nin “Bu şekliyle hadisi maruf olarak görmüyorum” dediğini nakletmektedir¹²⁰². Ayrıca Sehavi’nin *لا أحب الذواقين من الرجال ولا الذواقات من النساء* rivâyetini mevzû olarak değerlendirdiği nakledilmektedir¹²⁰³.

Senedinin sıhhatini tesbit imkanı olmayan bu hadisin kaynaklarda geçmediğini söylemek yeterli olacaktır. Yukarıda zikri geçen yakın anlamlı rivâyetler de tenkit edilmiştir. Heysemî, Bezzâr’ın senetlerinden birinde adı geçen Imrân el-Kattân’ı sika sayanların yanında İbnü'l-Kattân ve başkalarının zayıf saydığını, Taberânî’nin senedinde de ismi bilinmeyen bir râvî olduğunu nakletmektedir¹²⁰⁴. İbnü'l-Kattân hadisin güçlü bir senedi olmadığını, ayrıca meçhûlü’l-hâl olan Muhammed b. Şeybe

¹¹⁹⁶ Heysemî, *Mecma*’, IX, 393.

¹¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 36, 38; İbn Mâce, *Talâk*, 1; Nesâî, *Talâk*, 76; Dârimî, *Talâk*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 478; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 100; Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 511.

¹¹⁹⁸ Elbânî, *es-Silsiletü’s-Sahîha*, V, 17.

¹¹⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, III, 445, 1. dipnot.

¹²⁰⁰ Serahsî, *Mebisût*, V, 3, VII, 315.

¹²⁰¹ Taberânî, *el-Mucemu’l-Evsat*, VIII, 24; a. mlf. *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, III, 267.

¹²⁰² Acluni, *Keşf*, I, 291.

¹²⁰³ *Tezkiratü’l-Mevdûât*, I, 965.

¹²⁰⁴ Heysemî, *Mecma*’, IV, 614, 617.

sebebiyle isnadının munkatı olduğunu bildirmektedir¹²⁰⁵. Bu durumda hadis çok zayıf olarak değerlendirilmelidir.

5 - أَيُّمَا امْرَأَةٍ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا بَعِيرٌ نُشُوزٌ فَعَلَيْهَا لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

“Hangi kadın herhangi bir geçimsizlik olmaksızın muhâlaa yoluyla¹²⁰⁶ eşinden boşanırsa Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olur.”

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla senetsiz bir biçimde yalnızca *Mebûsût*’ta nakledilmektedir¹²⁰⁷. Tirmizî, أَيُّمَا امْرَأَةٍ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا مِنْ غَيْرِ بَأْسٍ لَمْ تَرْحَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ lafzıyla meçhul bir sıygayla ve muallak olarak rivâyet ederken başka bir yerde أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا طَلَاقًا مِنْ غَيْرِ بَأْسٍ فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ rivâyetine yer vermiş ve hadisin hasen olduğunu söylemiştir¹²⁰⁸. İbnü'l-Hümâm’ın naklettiği lanet ifade eden lafızla hiçbir kaynakta bulunamamıştır.

6 - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُبْعِثَهَا بِطَلْقَتَيْنِ آخِرَيْنِ عِنْدَ الْقَرِينِ ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : يَا ابْنَ عُمَرَ مَا هَكَذَا أَمَرَكَ اللَّهُ ، قَدْ أَخْطَأْتَ السُّنَّةَ ، السُّنَّةُ أَنْ تَسْتَقْبِلَ الطَّهْرَ فَتُطْلَقَ لِكُلِّ قَرْءٍ ، فَأَمَرَنِي فَرَاغَتْهَا . فَقَالَ : إِذَا هِيَ طَهَّرَتْ فَطَلَّقْ عِنْدَ ذَلِكَ أَوْ أَمْسِكْ ، فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ لَوْ طَلَّقْتُهَا ثَلَاثًا أَكَانَ يَحِلُّ لِي أَنْ أَرَا جَعَهَا ؟ فَقَالَ لَهَا ، كَانَتْ تَبِينُ مِنْكَ وَكَانَتْ مَعْصِيَةً

Abdullah b. Ömer’in anlattığına göre o, eşi hayızlı iken eşini boşamış daha sonra da hemen ardından diğer iki talâkı da kullanmak istemiş. Bu durum Rasûlullah (s.a)’a ulaşınca şöyle buyurmuştur: “Ey İbn Ömer Allah sana böyle emretmemiştir. Sen sünnette isabet etmedin. Sünnet olan temizlik dönemini esas almandır. Her temizlik döneminde (ayrı ayrı birer defa) boşarsın. Rasûlullah (s.a) bana böyle emretti ben de eşime döndüm. Rasûlullah (s.a): “Hanımın (adet dönemi bitip de) temizlik dönemine girdiği zaman bu dönemde istersen boşa, istersen boşama” buyurdular. Ben de “Ey Allah’ın Rasûlü ne dersin, eşimi üç defa boşarsam benim ona tekrar dönmem helal olur mu?” diye sordum. “Hayır, eşin artık kesin olarak senden ayrılmıştır ve senin için (ona yaklaşmak) günah olmuştur” buyurdular.

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹²⁰⁹. Hadis manası farklı şekillerde sahih kaynaklarda da geçmektedir. Ancak bu haliyle nakledilen hadisin senedi zayıftır. Beyhakî, Horasânî yüzünden senedi zayıf görmüştür.

¹²⁰⁵ İbnü'l-Kattân, *Vehm*, II, 542; III, 507.

¹²⁰⁶ Muhâlaa; Karı kocanın anlaşarak çoğu kez kadının mehrinden vaz geçmek gibi bir bedel vermesi karşılığında ayrılmalarını ifade eden bir boşanma şeklidir.

¹²⁰⁷ Serahsî, *Mebûsût*, V, 3.

¹²⁰⁸ Tirmizî, *Talâk ve Liân*, 11.

¹²⁰⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 523, 525; Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, III, 354.

“Metindeki ziyâde yalnızca Atâ el-Horasânî'nin rivâyetidir. Onun hakkında da konuşulmuştur” diyerek¹²¹⁰, zayıf râvînin ziyadesinin kabul edilemeyeceğine işaret etmiştir. Ayrıca Taberânî'nin senedinde adı geçen Ali b. Saîd er-Râzî'nin de zayıf olduğu bildirilmiştir¹²¹¹. Bu haliyle hadis zayıftır ve hasen derecesine yükselmemektedir.

7 - مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ

“Kim bizim üzerinde olmadığımız (dinimizde olmayan) bir iş yaparsa o merdûttur.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Dârakutnî, Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹²¹².

8 - أَنْ أَبَا الصَّهْبَاءِ قَالَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ الثَّلَاثَ كَانَتْ تُجْعَلُ وَاحِدَةً عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَصَدْرًا مِنْ إِمَارَةِ عُمَرَ؟ قَالَ نَعَمْ

Ebû Sahbâ, İbn Abbas'a şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) ve Ebû Bekir dönemi ile Ömer'in hilafetinin ilk yıllarında üç talâkın bir sayıldığı bilmiyor musun? demiş. İbn Abbas da: “Evet” diye cevap vermiştir.

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârakutnî, Beyhakî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹²¹³. Küçük lafız farklılıklarıyla Müslim, Nesâî ve başkaları tarafından rivâyet edilmiştir¹²¹⁴.

9 - أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ : كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَسَنَّتَيْنِ مِنْ

خِلَافَةِ عُمَرَ طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةٌ ، فَقَالَ عُمَرُ : إِنَّ النَّاسَ قَدْ اسْتَعَجَلُوا فِي أَمْرٍ كَانَ لَهُمْ فِيهِ آثَاءٌ ، فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ فَأَمْضَاهُ عَلَيْهِمْ

İbn Abbas şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a) ve Ebû Bekir zamanı ile Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında üç talâk bir sayılırdı. Ömer: “İnsanlar kendileri için süre verilmiş bir konuda acele ediyorlar. Keşke onlar aleyhine bunu bağlayıcı bir hüküm saysak” dedi. Sonra da bunu kesin bir hüküm saydı.

Tahric: Müslim, Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Dârakutnî, Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmektedir¹²¹⁵.

¹²¹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 523.

¹²¹¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 750; Heysemî, *Mecma'*, IV, 339.

¹²¹² Buhârî, *Büyü'*, 60, *İ'tisâm bi'l-Kitâb*, 20; Müslim, *Akdiye*, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 180, 256; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 5, 227; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 303, 309; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 58.

¹²¹³ Müslim, *Talâk*, 17; Ebû Dâvûd, *Talâk* 9; Nesâî, *Talâk*, 8; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 52; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 338, VIII, 250; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 315.

¹²¹⁴ Müslim, *Talâk*, 15, 15; Nesâî, *Talâk*, 8.

10 - طَلَّقَ رُكَّانَةَ بِنُ عَبْدِ يَزِيدَ زَوْجَتَهُ ثَلَاثًا فِي مَجْلِسٍ وَاحِدٍ ، فَحَزَنَ عَلَيْهَا حُزْنًا شَدِيدًا ، فَسَأَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ طَلَّقْتَهَا ؟ قَالَ : طَلَّقْتُهَا ثَلَاثًا فِي مَجْلِسٍ وَاحِدٍ ، قَالَ : إِنْ مَا تِلْكَ طَلْقَةً وَاحِدَةً فَارْتَجِعْهَا

“Rükâne b. Abdiyezîd eşini bir mecliste üç defa boşadı. Sonra buna çok üzüldü. Rasûlullah (s.a) ona eşini nasıl boşadığını sordu. O da “Bir mecliste üç defa boşadım” dedi. Rasûlullah (s.a) “Bu yalnızca bir boşamadır, eşine dön” buyurdular.

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹²¹⁶.

Hadis Dâvûd b. Husayn’ın İkrime’den rivâyetidir. Tirmizî onun İkrime’den rivâyeti ile ilgili olarak “fena değildir” derken¹²¹⁷, Hâkim de *Müstedrek*’te böyle bir senedin sahih olduğu ancak Şeyhayn’ın bunu tahric etmediğini söyler.¹²¹⁸ Dâvûd b. Husayn’ın sadûk olduğu ancak garip ve münker şeyler rivâyet ettiği kaynaklarda bildirilmektedir.¹²¹⁹ Süyûtî de Dâvûd’u propaganda yapmayan ancak bid’atlerle meşgul olanlara örnek olarak zikretmiştir¹²²⁰. İbnü'l-Medîni, İkrime’den rivâyetlerinin münker olduğunu söylerken; Ebû Hâtim er-Râzî de Malik ondan rivâyet etmeseydi hadisi terk edilirdi, demiştir¹²²¹. Bu durumda hadis zayıftır.

11 - عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّ أَبَاهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ أَلْفَ تَطْلِيقَةٍ ، فَانْطَلَقَ عِبَادَةُ فَسَأَلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : بَأْتَتْ بِثَلَاثٍ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ تَعَالَى ، وَبَقِيَ تِسْعِمِائَةٍ وَسَبْعٌ وَتِسْعُونَ عُدْوَانًا وَظَلَمًا ، إِنْ شَاءَ عَذِبَهُ اللَّهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ

Ubâde b. Sâmit’ten rivâyet edildiğine göre babası hanımını bin boşama ile boşamıştı. Sonra Ubâde gitti ve Rasûlullah (s.a)’a (babasının durumunu) sordu. Rasûlullah (s.a) ona “Üç tanesi ile Allah’a karşı günah (boşanma) meydana gelmiştir. Geriye kalan 997 tanesi ise düşmanlık ve zulümdür. Allah isterse ona azap eder, isterse bağışlar” buyurmuşlardır.

Tahric ve değerlendirme: Ubâde’nin babasının değil de dedesinin hanımını bin talâkla boşadığını bildiren bir rivâyet, Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde rivâyet edilmiştir¹²²².

¹²¹⁵ Müslim, Talâk, 15, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 314; Hâkim, *Müstedrek*, II, 214; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 533; Taberânî, *el-Mu’cemü'l-Kebîr*, XI, 23.

¹²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 265; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 537.

¹²¹⁷ Tirmizî, *Sünen*, III, 448.

¹²¹⁸ Hâkim, *Müstedrek*, II, 256, 602, IV, 397, 459.

¹²¹⁹ Safedî, *Vâfi*, I, 1906.

¹²²⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I, 325.

¹²²¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, III, 408.

¹²²² Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 393.

Hadis bu şekliyle kaynaklarda tesbit edilememiştir. İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği rivâyette Ubâde'nin babasının eşini boşadığı nakledilirken, diğer bütün rivâyetlerde boşayan kimsenin Ubâde'nin dedesi olduğu nakledilmektedir. Abdürrezzâk'ın senesinde Yahyâ b. Alâ ve Ubeydullah b. Velîd el-Vassâfi el-Iclî vardır. Adı geçen üç râvî de ciddî bir şekilde eleştirilmiştir. Buhârî, Yahyâ b. Alâ için; “onun hakkında konuşulmuştur” derken¹²²³; İbn Ebî Hâtim, Yahyâ b. Maîn'in onun için “bir şey değildir” Amr b. Ali'nin “metrûkü'l-hadîs”; babasının ise “sağlam değildir” dediğini nakleder¹²²⁴. Nesâî de onun “metrûkü'l-hadîs” olduğunu söylemektedir¹²²⁵. Ubeydullah b. Velîd el-Vassâfi el-Aclî de yine zayıf görülmüştür¹²²⁶. Hadis bu haliyle çok zayıftır.

12 - أَنَّ رُكَّانَةَ طَلَّقَ زَوْجَتَهُ الْبَيْتَةَ ، فَحَلَفَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ مَا أَرَادَ إِلَّا وَاحِدَةً ، فَرَدَّهَا

إِلَيْهِ فَطَلَّقَهَا الثَّانِيَةَ فِي زَمَنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، وَالثَّلَاثَةَ فِي زَمَنِ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Rükane eşini kesin bir şekilde boşamıştı. Rasûlullah (s.a) ona yalnızca bir talâkı kastettiğine dair yemin ettirdi. Sonra eşini ona geri verdi. Rükane eşini Ömer zamanında tekrar boşadı. Üçüncü boşaması ise Osman zamanında oldu.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹²²⁷.

İbnü'l-Cevzî, “Bu hadis için Ebû Dâvûd sahih hükmü vermiştir ancak biz de deriz ki “Ahmed b. Hanbel, Rükâne hadisinin bir şey (sağlam bir delil) olmadığını söyledi” diyerek itiraz etmektedir.¹²²⁸ İbn Kayyım da hadisin sahih olmadığını çünkü bütün râvîleri hakkında zayıf hükmü verildiğini söylemektedir.¹²²⁹ İbn Hacer de senet konusunda ihtilaf edildiğini, sahâbî râvî ve onun boşadığı hanımın isminde farklı görüşler olduğunu söyleyerek hadisin zayıflığına işaret etmekte¹²³⁰ ayrıca senette adı geçen Abdullah b. Ali b. Sâîb hakkında ihtilaf edildiğini hatırlatmaktadır¹²³¹. Bu haliyle hadis zayıftır.

¹²²³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 297; a. mlf. *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 141.

¹²²⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, IX, 179.

¹²²⁵ Nesâî, *Duafâ*, I, 107.

¹²²⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 336.

¹²²⁷ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 13, 14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 542.

¹²²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 293.

¹²²⁹ İbn Kayyım, *Hâşiye*, VI, 191.

¹²³⁰ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 179.

¹²³¹ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 180.

13 - أَنْ عُوَيْمِرًا الْعَجَلَانِيَّ لَمَّا لَاعَنَ امْرَأَتَهُ وَقَالَ : كَذَّبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ أَمْسَكْتُهَا فَهِيَ طَالِقٌ ثَلَاثًا ،
لَمْ يُنْكِرْ عَلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Uveymir el-Aclânî eşi ile mülâane yapınca şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü ona iftira ettim. Onu nikâhım altında tutarsam benden üç defa boştur. O benden üç defa boştur” dedi. Rasûlullah (s.a) bu durumu reddetmedi.

Tahric: Buhârî, Müslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Mâlik tarafından rivâyet edilmiştir¹²³².

14 - حَدِيثِ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ : طَلَّقْتَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا ، فَلَمْ يَجْعَلْ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفَقَةً وَلَا سَكْنَى

Fâtîmâ bint Kays’dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: “Eşim beni üç defa boşadı, Rasûlullah (s.a) da bana nafaka ve mesken hakkı vermedi.”

Tahric: Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹²³³.

15 - أَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا جَمِيعًا فَقَامَ غَضْبَانَ فَقَالَ : أَيْلَعِبُ بِكِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ حَتَّى قَامَ رَجُلٌ فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَقْتُلُهُ

“Rasûlullah (s.a)’a hanımını bir anda üç talâkla boşayan bir adamın durumu haber verildi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) öfkeli bir biçimde ayağa kalktı ve “Ben (hâlâ) sizin aranızda iken Allah azze ve celle’nin kitabı ile mi oynanıyor?” buyurdular. Bir adam yerinden kalktı ve “Ey Allah’ın Rasûlü onu öldüreyim mi?” diye sordu.

Tahric ve değerlendirme: Nesâî rivâyet etmiştir¹²³⁴.

Nesâî bu hadisi Mahreme dışında kimsenin rivâyet ettiğini bilmiyorum, demiştir.¹²³⁵ Ancak senedin ilk râvîsi Mahmud b. Lebîd’in sahabî olup olmadığı ihtilâflıdır¹²³⁶. Nitekim İbn Hıbbân da onun Rasûlullah (s.a)’tan mürsel rivâyetler naklettiğini bildirerek sahabî olmadığına işaret etmektedir¹²³⁷. Mahreme’nin teferrüdü bu tek senette adı Mahmud b. Lebîd hakkındaki ihtilaf sebebiyle hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

¹²³² Buhârî, Talâk, 3, 27, 28; Müslim, Liân, 1; Nesâî, Talâk, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 336; Muvatta’, Talâk, 13.

¹²³³ Müslim, Talâk, 45, 51; Tirmizî, Talâk, 5; Nesâî, Nikâh, 21; İbn Mâce, Talâk, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 411, 416.

¹²³⁴ Nesâî, Talâk, 6.

¹²³⁵ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, III, 349.

¹²³⁶ İbn Ebî, Hâtim, *Cerh ve Ta’dîl*, VIII, 289; İclî, *Sikât*, II, 266; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 522.

¹²³⁷ İbn Hıbbân, *Sikât*, V, 434.

16- فَمُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا ثُمَّ لِيُطْلَقْهَا طَاهِرًا أَوْ حَامِلًا

“Ona emret, hanımına geri dönsün. Sonra temizlendiği vakit ya da hamile olarak onu boşasın.”

Tahric: Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî, tarafından rivâyet edilmiştir¹²³⁸. Hadisin tam metni şöyledir: عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ فَسَأَلَ عُمَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَرَّةً فَلْيُرَاجِعْهَا ثُمَّ لِيُطْلَقْهَا طَاهِرًا أَوْ حَامِلًا

17 - كُلُّ طَلَّاقٍ جَائِزٌ إِنَّا طَلَّاقَ الصَّبِيِّ وَالْمَجْنُونِ

“Çocuğun ve delinin boşaması hariç bütün boşamalar hüküm ifade eder.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızlarla hadis kaynaklarda tesbit edilememiştir. Ancak Hanefî fıkıh kitaplarında geçmektedir¹²³⁹.

İbn Hacer hadis için “bulamadım” derken¹²⁴⁰, Zeylaî, “gariptir” demektedir.¹²⁴¹ Ancak farklı lafızlarla çocuğun boşamasının geçerli olmayacağını bildiren mevkûf haberler vardır.¹²⁴²

18 - كُلُّ طَلَّاقٍ جَائِزٌ إِنَّا طَلَّاقَ الْمَعْنُوهِ الْمَغْلُوبِ عَلَى عَقْلِهِ

“Bütün boşamalar hüküm ifade eder. Ancak akli dengesi yerinde olmayan bunak kimsenin yaptığı boşama geçersizdir.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis daha çok mevkuf olarak rivâyet edilmiştir¹²⁴³.

Tirmîzî, “Bu hadisi merfû olarak sadece Âta b. Aclân’ın rivâyetiyle bilmekteyiz. Âta b. Aclân ise hadis bilgilerini kaybetmiş hadis konusunda zayıf birisidir” demektedir.¹²⁴⁴ İbnü'l-Cevzî ise İbn Hıbbân ve İbnü'l-Kattân’dan nakille Atâ’nın münkerü’l-hadîs, hatta yalancı olduğunu ve hadisinin yazılmasının helal olmadığını söyler.¹²⁴⁵ Buhârî¹²⁴⁶ ve Ebû Hâtîm er-Râzî¹²⁴⁷ de onu münkerü’l-hadîs olarak nitelemiştir. Nesâî ise onun için metrûkü’l-hadîs, demektedir¹²⁴⁸. Bu şekilde eleştirilen bir râvînin teferrüd ettiği hadisin merfû’ olarak aslının olmadığı söylenebilir.

¹²³⁸ Müslim, Talâk, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 26, 61, 64, 65, 73; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 325.

¹²³⁹ Kâsânî, *Bedâi’*, III, 158.

¹²⁴⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 69.

¹²⁴¹ Zeylaî, a.g.e. III, 221, IV, 161.

¹²⁴² Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 85; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 74; Saîd b. Mansur, *Sünen*, I, 392;

¹²⁴³ Buhârî, Talâk, 10 (Ali’den mevkûf olarak); Tirmizî, Talâk ve Liân, 15; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 409, (Ali’den mevkûf olarak); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 72, 74 (Ali’den mevkûf olarak); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 570 (Ali’den mevkûf olarak).

¹²⁴⁴ Tirmizî, *Sünen*, III, 496.

¹²⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *İlel*, II, 645.

¹²⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 476.

¹²⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta’dîl*, VI, 335.

¹²⁴⁸ Nesâî, *Duafâ*, I, 85.

19 - رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنَّسْيَانُ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ

“Ümmetimden hata, unutmama veya ikrah sebebiyle yaptıkları şeylerin sorumluluğu bağışlanmıştır.”

Tahrir ve değerlendirme: Bu lafızlarla hadis fıkıh ve usul kitaplarında, daha çok senetsiz olarak nakledilmektedir.¹²⁴⁹ Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tesbit edilememiştir. Ancak daha çok **إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لَكُمْ عَنْ ثَلَاثَ** lafzıyla malum sıyga ile nakledilmiştir¹²⁵⁰.

İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği lafızlarla hadis genelde senetsiz olarak nakledilmektedir, ancak bazılarında da senet zikredilmiştir. Zikredilen senette iki zayıf râvî vardır. Ebû Hâtim er-Râzî¹²⁵¹, İbn Adıyy¹²⁵² ve İbn Hacer¹²⁵³ hadisin münker olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel'in "Kim bu haberin merfû olduğunu iddia ederse Allah'ın kitabına ve sünnete muhalefet etmiş olur" dediğini nakletmektedir¹²⁵⁴. Ayrıca Ahmed b. Hanbel hadisi münker olarak değerlendirmiş, hatta münker lafzını **جِدَا** lafzıyla te'kid etmiştir¹²⁵⁵. Bu haliyle hadis çok zayıftır.

Hadis kitaplarında geçenlerin sıhhat dereceleri daha iyidir.¹²⁵⁶ İbn Hibbân senediyle birlikte **“إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانُ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ”** şekilde tahrir etmiş ve senedinin Şeyhayn'ın şartlarına göre sahih olduğunu bildirmiştir.

20 - حَدِيثُ حُدَيْفَةَ وَأَبِيهِ حِينَ حَلَفَهُمَا الْمُشْرِكُونَ ، فَقَالَ لَهُمَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفِي لَهُمْ بَعْدَهُمْ

وَسْتَعِينُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ

Huzeyfe ve babasına (Bedir savaşında Rasûlullah (s.a) ile birlikte savaşa katılmayacaklarına dair) müşrikler (zorla) yemin ettirmişlerdi. Bu durum Rasûlullah (s.a)'a ulaşınca “(Haydi siz gidin, savaşa katılmayın) Biz sözümüzü tutarız, onlara karşı da Allah'tan yardım dileriz” buyurdular.

¹²⁴⁹ Serahsî, *Mabsût*, I, 169, V/32, VII, 271; Kâsânî, *Bedâi'*, I, 537, VI, 139, İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 440, 564, 632, 801; Âmidî, *İhkâm*, I, 203, II, 268.

¹²⁵⁰ İbn Mâce, *Talâk*, 16; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 202; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 170; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 134; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XI, 133.

¹²⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 292.

¹²⁵² İbn Adıyy, *Kâmil*, II, 390, VI, 464.

¹²⁵³ İbn Hacer, *Telhîs*, I, 282.

¹²⁵⁴ İbn Hacer, *Telhîs*, I, 282.

¹²⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 561.

¹²⁵⁶ Bkz. Zeylaî, a.g.e. III, 223; İbn Hacer, *Telhîs*, I, 281-283; Elbânî, *İrvâu'l-Galil*, I, 231.

Tahric: Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹²⁵⁷.

İbnü'l-Hümâm hadise işaret etmiş tam olarak lafızlarıyla vermemiştir. Ancak metin farklı lafızlarla adı geçen kaynaklarda rivâyet edilmiştir. Müslim'in metni şöyledir; وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ جُمَيْعٍ حَدَّثَنَا أَبُو الطُّفَيْلِ حَدَّثَنَا حُدَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ قَالَ مَا مَعْنَى أَنْ أَشْهَدَ بَدْرًا إِلَّا أَنِّي خَرَجْتُ أَنَا وَأَبِي - حُسَيْلٌ - قَالَ فَأَخَذْنَا كُفَّارُ فَرِيْشٍ قَالُوا إِنَّا نُرِيدُونَ مُحَمَّدًا فَقُلْنَا مَا نُرِيدُهُ مَا نُرِيدُ إِلَّا الْمَدِيْنَةَ . فَأَخَذُوا مِنَّا عَهْدَ اللَّهِ وَمِيثَاقَهُ لِنُنْصِرَفَنَّ إِلَى الْمَدِيْنَةِ وَلَا نُقَاتِلَ مَعَهُ فَاتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتَاهُ الْخَبَرَ فَقَالَ « أَنْصِرْفَا نَفِي لَهُمْ بَعْدَهُمْ وَتَسْتَعِينُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ - 21 - أَنْ رَجَلًا كَانَ نَائِمًا فَقَامَتْ امْرَأَتُهُ فَأَخَذَتْ سَكِينًا فَجَلَسَتْ عَلَى صَدْرِهِ فَوَضَعَتْ السَّكِينِ عَلَى حَلْقِهِ فَقَالَتْ : لَتَطْلُقَنِي ثَلَاثًا أَوْ لَأَذْبِحَنَّكَ فَنَاشَدَهَا اللَّهُ فَأَبَتْ فَطَلَّقَهَا ثَلَاثًا ثُمَّ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ وَقَالَ : " لَا قَبِيْلَةَ فِي الطَّلَاقِ "

“Bir adam uyuyordu. Hanımı kalktı, bir bıçak aldı ve adamın göğsünün üzerine oturup bıçağı boğazına dayadı ve “Ya beni üç Talâkla boşarsın ya da seni keserim.” Bunun üzerine adam Allah adına kadına yalvardı (ve bu işten vazgeçmesini istedi) Ancak kadın (adamın isteğini) geri çevirdi. Adam da hanımını üç defa boşadı ve sonra Rasûlullah’a (s.a) gelip durumu anlattı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a); “Boşamada kaylule olmaz/hükmü değıştirecek bir mazeret sayılmaz” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Saïd b. Mansûr ve Ukaylî tarafından rivâyet edilmiştir¹²⁵⁸.

İbn Hacer hadisin, senedindeki Safvân’ın münkerü’l-hadîs olduğunu söyler¹²⁵⁹. İbn Adıyy, Safvân ile ilgili olarak, Ukaylî de Safvan’dan rivâyet eden Ğâz b. Cebele ile ilgili olarak Buhârî “hadisi münkerdir ve hadisine güvenilirmez” demektedir¹²⁶⁰. İbn Ebî Hâtim de Ğâz ile ilgili olarak babasının aynı şeyi söylediğini Safvân için ise “hadisi yazılır ancak sağlam değildir” dediğini nakletmektedir¹²⁶¹. İbn Kayyim da hadiste üç tane illet olduğunu söylemiş ve bu illetleri Safvân’ın zayıflığı, Ğâz b. Cebele’nin leyyin oluşu, ve diğer râvînin Ğâz’dan rivâyet ederken tedlîs yapması şeklinde açıklar. Sonra da bu hadisle ihticac edilemeyeceğini söyler.¹²⁶² Hadis çok zayıftır.

الطَّلَاقُ بِالرِّجَالِ وَالْعِدَّةُ بِالنِّسَاءِ - 22

“Boşama (yetkisi) erkeklere aittir, iddet beklemek ise kadınlar içindir.”

¹²⁵⁷ Müslim, Cihad ve Siyer, 98; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 397, 398; Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, VII, 213.

¹²⁵⁸ Saïd b. Mansûr, *Sünen*, I, 275, 276; Ukaylî, *Duafâ*, II, 211, III, 441.

¹²⁵⁹ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 69.

¹²⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 114; Ukaylî, *Duafâ*, II, 211; III, 441; İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 91.

¹²⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, IV, 422; VII, 58.

¹²⁶² İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, V, 194.

Tahric ve değerlendirme: İbnü'l-Hümâm senetsiz bir biçimde Rasûlullah (s.a)'tan gelen bir haber olarak nakletmiştir, ancak merfû olarak kaynaklarda tesbit edilememiştir. Fakat mevkûf olarak; bazı kaynaklarda rivâyet edilmiştir¹²⁶³.

Zeylaî merfû olarak rivâyeti gariptir, derken¹²⁶⁴ İbn Hacer de “merfû olarak kaynaklarda bulamadım” demektedir.¹²⁶⁵ Ancak İbn Abbas ve İbn Mesud'dan sahih bir senetle mevkûf olarak gelmektedir.¹²⁶⁶

23 - طَلَّاقُ النِّسَاءِ ثِنْتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ

“Câriyenin boşanması iki defadır, iddeti de iki hayız süresi kadardır”

Tahric ve değerlendirme: Başta *Sünen*'ler olmak üzere pek çok kaynakta rivâyet edilmiştir¹²⁶⁷.

Ebû Dâvûd muhtemelen garîb anlamını ifade etmek üzere “وهو حديث مجهول” demiş¹²⁶⁸, Tirmizî hadisle ilgili olarak “Âişe hadisi garibtir. Bu hadisi merfû olarak sadece Muzahir b. Eslem'in rivâyetiyle biliyoruz. Bu hadisin dışında Muzahir'in başka rivâyet ettiği hadis bilmiyoruz” demiştir¹²⁶⁹. Buhârî de Ebû Âsım'ın Muzâhir'i zayıf saydığını nakletmektedir¹²⁷⁰. Beyhakî ise Ömer b. Şebîb el-Müslî'nin hadisin merfû olarak rivâyetinde yalnız kaldığını kendisinin de zayıf olduğunu söyledikten sonra “Doğrusu Sâlim ve Nâfi'nin İbn Ömer'den mevkûf olarak rivâyetidir” demektedir.¹²⁷¹ Hadis merfû olarak zayıftır.

24 - عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ سَيِّدِي زَوَّجَنِي أُمَّتَهُ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يُفَرِّقَ بَيْنِي وَبَيْنَهَا . قَالَ فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ « يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَا بَالُ أَحَدِكُمْ يُزَوِّجُ عَبْدَهُ أُمَّتَهُ ثُمَّ يُرِيدُ أَنْ يُفَرِّقَ بَيْنَهُمَا إِنَّمَا الطَّلَاقُ لِمَنْ أَخَذَ بِالسَّاقِ

Abdullah bin Abbâs'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bir adam Rasûlullah (s.a)'ın yanına gelerek: “Yâ Rasûlallâh! Benim efendim, beni cariyesi ile evlendirdi. Şimdi de o câriye ile beni birbirimizden ayırmak istiyor” diye şikâyetle bulundu. İbn Abbâs demiştir ki: Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) (hemen) minbere çıktı

¹²⁶³ Taberânî, *el-Mu'cemül Kebîr*, IX, 337; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 236; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 314; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 101; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 368, 369, 370.

¹²⁶⁴ Zeylaî, a.g.e. III, 225.

¹²⁶⁵ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 70.

¹²⁶⁶ a.yer.

¹²⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 6; Tirmizî, *Talâk ve Liân*, 7; İbn Mâce, *Talâk*, 30; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 38; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 369, 370; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VII, 26'da ve mevkûf olarak; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 303; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 221 ve 238; İbn Ebî Şeybe; *Musannef*, IV, 101.

¹²⁶⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 664.

¹²⁶⁹ Tirmizî, *Sünen*, III, 488.

¹²⁷⁰ Buhârî, *et-Târihu's-Sağîr*, II, 128.

¹²⁷¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 369.

ve: “Ey insanlar! Sizden birisine ne oluyor ki kölesini cariyesi ile evlendirir, sonra onları birbirinden ayırmak ister. Şüphesiz boşama (yetkisi) ancak kadının bacağına tutan (kocasın)a aittir. (kölenin efendisine âit değildir)”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, Dârakutnî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹²⁷².

Hadis daha çok Abdullah İbn Lehîa kanalıyla gelmiştir ki onun da zayıf olduğu bildirilmiştir.¹²⁷³ Zehebî, ondan rivâyetlere dikkat edilmesi gerektiğini ancak bütün rivâyetlerini yok sayacak derecede tenkitte aşırı gitmenin doğru olmayacağını belirtmiştir¹²⁷⁴. Dârakutnî'nin senetlerinden biri Bakıyye b. Velid'in Ebu'l-Haccâc el-Mihri'den rivâyeti olması sebebiyle¹²⁷⁵ diğeri de Ebû Sehl künyeli Fadl b. Musa sebebiyle¹²⁷⁶, zayıf görülmüştür. Ancak zayıf sayılan râvî ve senetler aşırı derecede zayıf görülmedikleri ve İbn Lehîa'yı sika sayanlar da olduğu¹²⁷⁷ için hadis hasen derecesine yükselebilir. Nitekim Elbânî, de hadisin hasen derecesine yükseldiğini söylemiştir¹²⁷⁸.

25 - لَعْنُ اللَّهِ الْفُرُوجَ عَلَى السَّرُوجِ

“Allah semerlerin üzerindeki kadınlara lanet etmiştir.”

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızla hadis kaynaklarında herhangi bir rivâyet tesbit edilememiştir.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*'de¹²⁷⁹ hadis için “gerçekten garip” derken, İbn Hacer hadisi kaynaklarda bulamadığını bildirmiş¹²⁸⁰, Aliyyü'l-Kârî ise aslının olmadığına hükmetmiştir.¹²⁸¹

26 - نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَوَاتِ الْفُرُوجِ أَنْ يَرْكَبْنَ السَّرُوجَ

“Rasûlullâh (s.a) kadınların semerler üzerine binmesini yasakladı.”

Tahric ve değerlendirme: Yalnızca İbn Adıyy tarafından nakledilmiştir¹²⁸².

¹²⁷² İbn Mâce, *Talâk*, 31; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 37; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 370, 572, 588.

¹²⁷³ Aclûnî, *Keşf*, I, 248; İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 395; Dârakutnî, *İlel*, V, 347; Ukaylî, *Duafâ*, II, 295; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, II, 136.

¹²⁷⁴ Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, VIII, 14.

¹²⁷⁵ Zeylaî, a.g.e. IV, 210.

¹²⁷⁶ İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 14; Heysemî, *Mecma'*, IV, 615.

¹²⁷⁷ Dalgın, Nihat, “İbn Lehîa”, *DİA*, XX, 159.

¹²⁷⁸ Elbânî, *İrvâ*, VII, 108, 109.

¹²⁷⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 228.

¹²⁸⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 71.

¹²⁸¹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 277.

¹²⁸² İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 313.

لَفْزِيهَا *Sahîhayn*'da ve başka yerlerde geçmektedir¹²⁹².

29 - إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُوبُ وَلَا نَحْسِبُ، الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا، وَعَقْدَ الْإِبْهَامِ فِي الثَّلَاثَةِ، وَالشَّهْرُ هَكَذَا

وَهَكَذَا وَهَكَذَا

Rasûlüllâh (s.a) “Biz (Arab kavmi), ümmî bir topluluğuz. Yazı yazmaz ve (yıldız) hesabı yapmayız; ay, bazen şöyledir, bazen böyledir.” buyurdu. (Râvilerden İshak (yani Erzak) “Üç defa eliyle işaret etti, üçüncü işarete bir parmağını yumdu” demiştir.)¹²⁹³

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmektedir¹²⁹⁴.

30 - ادْخَلَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّبَابِيتَيْنِ فِي أُذُنَيْهِ

“Rasûlullah (s.a) (abdest alırken) kulaklarının içine serçe parmaklarını soktu.”

Tahric ve değerlendirme: Rasûlullah (s.a)’ın abdesti anlatılırken farklı lafızlarla; İbn Hibbân, Dârakutnî, İbn Ebî Şeybe Beyhakî ve Ebû Ya’lâ tarafından rivâyet edilmiştir¹²⁹⁵.

İbn Dakîk el-İd hadisin sahih olduğuna hükmetmiş¹²⁹⁶, İbn Hacer de “isnadı sağlamdır” demiştir¹²⁹⁷. Arnavut, İbn Hibbân’ın senedini hasen olarak değerlendirmiştir¹²⁹⁸. Kanaatimizce hadis en azından sahih li-ğayrihî derecesinde olmalıdır.

31 - خَلَّلُوا أَصَابِعَكُمْ قَبْلَ أَنْ يَتَخَلَّلَهَا نَارُ جَهَنَّمَ

“Ateş hilallemeden önce parmaklarınızın arasını (abdest alırken) hilalleyiniz.”

Tahric ve değerlendirme: Tam olarak bu lafızlarla değil ancak çok küçük farklarla Dârakutnî, Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹²⁹⁹.

Zeylaî İbnü'l-Hümâm’ın naklettiği lafız için “bu lafızla gariptir” demiştir¹³⁰⁰. Ancak Dârakutnî’nin Âişe ve Ebû Hüreyre’den naklettiği iki rivâyetin de senedinde problem vardır. Senetlerden ilki Yahya b. Meymûn b. Atâ sebebiyle diğeri de Amr b.

¹²⁹² Buhârî, Zekat, 18, Nafakât, 2; Müslim, Zekat, 95, Nesâî, Zekat, 60; Ebû Dâvûd, Zekat, 39, Dârimî, Zekat, 15, 21, 22, 25.

¹²⁹⁴ Buhârî, Savm 13; Müslim, Sıyâm, 15; Ebû Dâvûd, Sıyâm 4; Nesâî, Sıyâm 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 43, 52.

¹²⁹⁵ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 367; Dârakutnî, *Sünen*, I, 105; İbn Ebî Şeybe *Musannef*, 17, 25; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 55, 67; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 367.

¹²⁹⁶ İbn Dakîk, *İlmâm*, I, 66.

¹²⁹⁷ İbn Hacer, *Dirâye*, I, 22.

¹²⁹⁸ bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 367, 2. dipnot.

¹²⁹⁹ Dârakutnî, *Sünen*, I, 95; mevkûf olarak da Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 22-23; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 19; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, IX, 247.

¹³⁰⁰ Zeylaî, a.g.e. I, 26.

Kays sebebiyle zayıf sayılmıştır¹³⁰¹. Buhârî Amr b. Ali'nin Yahya için "kezzâb" dediğini naklederken¹³⁰², İbn Ebî Hâtim de babasının onun için "kezzâbdır, Ali b. Zeyd'den mevzû, Âsım el-Ahvel'den münker şeyler rivâyet eder" dediğini nakletmektedir¹³⁰³. İbn Hıbbân da ondan rivâyetin ve onunla ihticacın caiz olmadığını söylemektedir¹³⁰⁴. Amr b. Kays da zayıftır¹³⁰⁵, hatta metrûkü'l-hadîs olduğu söylenmiştir¹³⁰⁶. Aclûnî senetlerden birini zayıf diğerini ise vâhî şeklinde nitelendirmiş¹³⁰⁷, Şevkânî aynı değerlendirmeyi Makdisî'den nakletmiştir¹³⁰⁸. Hadis bu haliyle çok zayıftır.

32 - الْمُخْتَلَعَةُ يَلْحَقُهَا صَرِيحُ الطَّلَاقِ مَا دَامَتْ فِي الْعِدَّةِ

"Muhâlaa yoluyla boşanan bir kadın için iddeti devam ettiği sürece sarîh talâk geçerlidir."

Tahric ve değerlendirme: İbnü'l-Hümâm'ın zikrettiği bu rivâyet hiçbir hadis kaynağında merfû olarak geçmemektedir. Ancak fıkıh kitaplarında senetsiz bir şekilde Rasûlullah (s.a)'tan gelen merfû bir haber olarak nakledilmektedir¹³⁰⁹.

Beyhakî, *المختلعة لا يلحقها الطلاق* şeklinde bir bab açmış, hadisi naklettikten sonra bu rivâyeti pek çok hadis kitabında aradığını ancak merfû olarak bulamadığını kaydeder.¹³¹⁰ İbnü't-Türkmânî de mevkûf olduğu yönünde görüş bildirmektedir¹³¹¹. Ancak mevkûf olarak bazı kaynaklarda zikredilmekte¹³¹² yine mevkûf olarak haberin tam aksi de rivâyet edilmektedir¹³¹³. İbnü'l-Cevzî, "mevzûdur, aslı yoktur" demektedir¹³¹⁴. Rivâyet mevkûf olarak bazı kaynaklarda zikredilmiş ise de merfû olarak aslı yoktur.

¹³⁰¹ Zeylâî, a.g.e. a.y.

¹³⁰² Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 258.

¹³⁰³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, IX, 188.

¹³⁰⁴ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, III, 121.

¹³⁰⁵ İbn Maîn, *Târîh*, III, 82; Buhârî, *Duafâ Sağîr*, I, 81; Ukaylî, *Duafâ*, III, 186; İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, II, 85.

¹³⁰⁶ Nesâî, *Duafâ*, I, 81.

¹³⁰⁷ Aclûnî, *Keşf*, II, 204.

¹³⁰⁸ Şevkânî, *Fevâid*, I, 11.

¹³⁰⁹ Serahsî, *Mebûsât*, V, 15; Kâsânî, *Bedâi'*, III, 208.

¹³¹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 97.

¹³¹¹ İbnü't-Türkmânî, *Cevher*, VII, 317.

¹³¹² Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 342, 343; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 489,

¹³¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 122.

¹³¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 295.

33 - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: لَا تَعْجَلِي حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبِيكَ

Rasûlüllâh (s.a) Aişe (r.a)'ye hitaben: “ (Vereceğin cevap konusunda) Acele etme! Anne ve babanla istişare edersin” buyurmuştur. Bu ifadeler, Rasûlüllâh (s.a)'ın eşlerini kendisiyle evli kalmak ya da dilerlerse boşanmak konusunda muhayyer bıraktığını bildiren hadisin bir bölümüdür.

Tahric: *Sahîhayn* ve bazı *Sünen*'lerde rivâyet edilmiştir¹³¹⁵.

34 - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا خَيْرًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاخْتَرْنَاهُ وَلَمْ يَعُدَّهُ عَلَيْنَا شَيْئًا

Aişe (r.a)'den nakledildiğine göre şöyle demektedir: “Rasûlüllâh (s.a), bizi muhayyer bıraktı. Biz de onu seçtik. Bu durumu bizim aleyhimize (Talâk gibi hüküm ifade eden) bir şey saymadı.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel, tarafından rivâyet edilmiştir¹³¹⁶.

35 - قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا طَلَّاقَ قَبْلَ النِّكَاحِ

Rasûlüllâh (s.a) şöyle buyurdu: “Evlilikten önce boşama yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim, Beyhakî ve Abdürrezzâk tarafından mevkûf ve merfû olarak rivâyet edilmiştir¹³¹⁷.

İbn Mâce'nin senetlerinin birinde Cüveybîr b. Sa'd vardır ki zayıf olduğunda ittifak edilmiştir¹³¹⁸. iki ayrı tarikla yaptığı rivâyetlerden biri ile ilgili olarak İbn Hacer “senedi hasendir” demiştir.¹³¹⁹

Hâkim ve Zehebî rivâyetin ardından herhangi bir yorum yapmamıştır. Ancak senette adı geçen Âmir el-Ahvel ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, “sağlam değildir, hadisi zayıftır ” derken¹³²⁰, Ebû Hâtim ise “hadisi ile ihticac edilebileceği ve sika olduğu” yönünde görüş bildirmiştir¹³²¹. İbn Adiyy, rivâyetinde bir sakınca görmüyorum, şeklinde görüş bildirmiş¹³²² İbn Maîn ise sakıncası yoktur demiştir¹³²³. Bu şüphe sebebiyle Hâkim'in senedi hasen derecesinde olmalıdır.

¹³¹⁵ Buhârî, Mezâlim 26, Tefsir 272; Müslim, Talâk 22; Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân 65; Nesâî, Nikâh 2, Talâk 26.

¹³¹⁶ Müslim, Talâk 27, 28; Ebû Dâvûd, Talâk 12; Tirmizî, Talâk 4; Nesâî, Nikâh 2, Talâk 27; İbn Mâce, Talâk 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 45, 47, 170, 205, 239, 240.

¹³¹⁷ Buhârî, (muallak olarak) Talâk 8; Tirmizî, Talâk 6; İbn Mâce, Talâk 17; Hâkim, *Müstedrek*, II, 245; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 505, 507, 508; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 416, 418, 419.

¹³¹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 257; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, II, 540; Nesâî, *Duafâ*, I, 28; İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, I, 217.

¹³¹⁹ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 211.

¹³²⁰ Ahmed b. Hanbel, *İtel*, II, 182.

¹³²¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 326.

¹³²² İbn Adiyy, *Kâmil*, V, 82.

Ancak aynı anlama gelmek üzere *لا طلاق إلا بعد نكاح* lafzıyla Dârakutnî, Taberânî, ayrıca merfû ve mevkûf olarak Saîd b. Mansûr ve İbn Ebî Şeybe rivâyet etmiştir¹³²⁴. Birbirinden farklı pek çok tarikla gelen hadis de yukarıdaki rivâyeti desteklemektedir. Bu durumda hadisin sahih li-gayrihî mertebesinde olduğu söylenebilir.

36 - لا نذر لابن آدم فيما لا يملك، ولا عثق له فيما لا يملك، ولا طلاق له فيما لا يملك

“Âdem oğlunun sahip olmadığı bir şeyi adama, yine sahip olmadığı bir köleyi âzâd etme ve (nikâh yoluyla) sahip olmadığı bir kadını boşama hakkı yoktur”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Dârakutnî, Beyhakî, Hâkim, Taberânî ve Saîd b. Mansûr tarafından rivâyet edilmiştir¹³²⁵.

Rivâyetlerin bir kısmı هشيم أنا عامر الأحول عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده kanalıyla gelmiş; Tirmizî bu kanalla gelen rivâyet için “Hadis hasen sahihtir. Bu konuda rivâyet edilen en sağlam hadistir” demiştir¹³²⁶. *Müstedrek*’de nakledilen senet için İbn Hacer “bu konuda rivâyet edilen en sağlam haber” hükmünü yinelemiştir¹³²⁷. Arnavut da isnadının hasen olduğunu söylemiştir¹³²⁸.

37 - ان النبي صلى الله عليه وسلم سئل عن رجل قال: يوم أتزوج فلانة فهي طالق ثلاثا قال: طلق ما لا

يملك

“Falanca kadın onunla evlendiğim gün o üç defa boştur.” diyen bir adamın durumu Rasûlüllâh (s.a)’a sorulduğunda şöyle buyurdu: “Sahip olmadığı (nikâhlanmadığı) birini boşadı.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî tarafından rivâyet edilen hadisin¹³²⁹ senedi şöyledir: نا أبو الحسين أحمد بن محمد بن جعفر الجوزي نا محمد بن غالب بن حرب نا خالد بن يزيد القرني نا عبد الرحمن بن مسهر نا أبو خالد الواسطي عن أبي هاشم الرماتي عن سعيد بن جبير عن بن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

¹³²³ İbn Maîn, *Târîh*, I, 161.

¹³²⁴ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 16, 34; Taberânî, *el-Mucemu'l-Evsat*, VII, 222, VIII, 144; a.mlf. *el-Mucemu's-Sağîr*, I, 302; merfû ve mevkûf olarak Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 251-253'de İbn Ebî Şeybe, *Musenef*, IV, 63, 64, 65, VII, 305.

¹³²⁵ Tirmizî, *Talâk* 6; İbn Mâce, *Talâk*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 190; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 15, 16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 506; Hâkim, *Müstedrek* II, 245; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XX, 160; a.mlf. *el-Mucemu'l-Evsat*, II, 297; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 251.

¹³²⁶ Tirmizî, *Sünen*, III, 486.

¹³²⁷ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 72.

¹³²⁸ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XI, 392.

¹³²⁹ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 16.

Ukaylî hadisin râvîlerinden Abdurrahman b. Müshir'i zikrederken hadisi nakletmiştir¹³³⁰. Hadis batıldır İbn Ebî Hâtîm onun için babasının “metrûkû'l-hadîs”, Ebû Zür'a'nın ise “hadis uydurur” dediğini nakletmektedir¹³³¹. İbn Hibbân onun için “sika kimselerden uydurma şeyler rivâyet eder” derken, İbn Adıyy “kezzâb” demektedir¹³³². Bu şekilde cerhedilen bir râvî kanalıyla gelen, Makdisî'nin batıl dediği hadisin aslının olmadığı söylenebilir.

38 - عن أبي ثعلبة الخشني قال عم لي: اعمل لي عملا حتى أزوجه إبنتي فقلت: إن تزوجتها فهي طالق ثلاثا ثم بدا لي أن أتزوجها، فأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فسألته فقال لي: تزوجها فإنه لا طلاق إلا بعد النكاح، قال فتزوجتها فولدت لي سعدا وسعيدا

Amcam bana “Benim için öyle bir iş yap ki; ben de kızımı seninle evlendireyim” demişti. Ben de “Eğer kızınla evlenirsem üç defa boş olsun” dedim. Sonra onunla evlenme durumu belirdi. Rasûlüllâh (s.a)'a geldim ve ona sordum, o da bana şöyle cevap verdi: “O kadını nikâhla. Çünkü talâk ancak nikâhtan sonra meydana gelir.” O da dedi ki: “Bunun üzerine ben de onu nikâhladım, o da bana Sâ'd ve Saîd'i doğurdu.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹³³³. Hadisin senedi şöyledir: نا جعفر بن محمد بن نصير نا أحمد بن يحيى الحلواني نا علي بن قرين نا بقرية بن الوليد عن ثور بن يزيد عن خالد بن معدان عن أبي ثعلبة الخشني

Hadis batıldır. Makdisî hadisin batıl olduğunu ve râvîlerinden Ali b. Karîn'i İbn Maîn ve başkalarının yalancı saydığını söyler¹³³⁴. İbn Hacer onun için “vâhî” derken¹³³⁵ Ukaylî hadis uydurduğunu söylemiş¹³³⁶ İbn Adıyy de “hadis çalar” demiştir¹³³⁷. Hadisin aslı yoktur.

39- مَنْ حَلَفَ بِطَلْقِ أَوْ عِتَاقِ وَقَالَ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى مُتَّصِلًا بِهِ فَلَا حِثَّ عَلَيْهِ

“Kim boşamak veya azad etmek için yemin eder ve hemen ardından “İnşallah” derse ona bir günah (keffaret) yoktur.”

¹³³⁰ Ukaylî, *Duafâ*, II, 346.

¹³³¹ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 230.

¹³³² İbn Maîn, *Târîh*, I, 160.

¹³³³ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 35.

¹³³⁴ İbn Abdilhâdî, *Tenkîh*, III, 208.

¹³³⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 58.

¹³³⁶ Ukaylî, *Duafâ*, III, 249.

¹³³⁷ İbn Adıyy, *Kâmil*, V, 214.

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızla hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Ancak hadis “من حلف على يمين فقال : إن شاء الله فلا حنث عليه” lafzıyla bazı kaynaklarda rivâyet edilmiştir¹³³⁸.

Bu lafızlar için Zeylaî “gariptir” derken¹³³⁹ İbn Hacer, “bulamadım” demektedir¹³⁴⁰.

40 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَقَالَ : إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَقَدْ اسْتَنْتَى فَلَا حَنْثَ عَلَيْهِ

“Kim bir şey üzerine yemin ederse ve “İnşaallah” derse, istisna yapmış olur ve ona bundan dolayı bir günah (ve keffaret) yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, İbn Hıbbân ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁴¹.

Tirmizî, hadisin hasen olduğunu¹³⁴², Şuayb Arnavut ise İbn Hıbbân’ın *Sahîh*’i ve *Müsned*’deki senedin Şeyhayn’ın şartına göre sahih olduğunu söylemiştir¹³⁴³.

41 - مَنْ قَالَ لِامْرَأَتِهِ أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى أَوْ لِعَلَامِهِ أَنْتَ حُرٌّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى أَوْ عَلَيْهِ الْمَشْيُ

إِلَى بَيْتِ اللَّهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ

“Kim hanımına “inşaallah sen boşsun” derse, ya da kölesine “inşaallah sen hürsün” derse veya “inşallah Beytullah’a yürüyerek gideceğim” diye yemin ederse, aleyhine bir sorumluluk (günah ve keffaret) yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî eserinde rivâyet etmiştir¹³⁴⁴. Hadis çok zayıftır. Çünkü senedinde İshak el-Kâ’bî vardır. İbn Hıbbân, İshak el-Kâ’bî’nin sika râvîlerden zayıf veya uydurma şeyler rivâyet ettiğini, onunla ihticâcın, hatta hadisin rivâyetinin bile caiz olmadığını bildirmiştir¹³⁴⁵. İbn Adıyy ve İbnü’l-Cevzî de benzer şeyleri dile getirmiştir¹³⁴⁶.

¹³³⁸ Ebû Dâvûd, Eymân ve’n-Nüzûr 11; Tirmizî, Nüzûr ve Eymân 7; Nesâî, Eymân ve’n-Nüzûr 39, 43; ve “متصلاً به” ilavesiyle Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 10.

¹³³⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 234.

¹³⁴⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 72.

¹³⁴¹ Nesâî, Eymen ve’n-Nüzûr 43; Ebû Dâvûd, Eymen ve’n-Nüzûr 11; Tirmizî, Nüzûr ve Eymen 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 10; Dârimî, Nüzûr ve Eymen, 7; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 183; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX, 255.

¹³⁴² Tirmizî, *Sünen*, IV, 108.

¹³⁴³ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), VIII, 187.

¹³⁴⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 361.

¹³⁴⁵ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, I, 137.

¹³⁴⁶ İbn Adıyy, *Kâmil*, I, 338; İbnü’l-Cevzî, *Duafâ*, I, 106.

42 - مَنْ طَلَّقَ وَاسْتَنْتَى فَلَهُ تَنْبِيَاهُ

“Kim hanımını boşar ve istisna yaparsa, istisnası onun lehine geçerlidir.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Sünen, IV, 35, Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, VII, 361'de rivâyet edilmiştir. Dârakutnî'nin senedi şöyledir: نا عثمان بن أحمد الدقاق نا إسحاق بن إبراهيم بن سنين نا عمر بن إبراهيم بن خالد نا حميد بن عبد الرحمن بن مالك اللخمي نا مكحول عن مالك بن يخامر عن معاذ بن جبل

Hadisin bütün senetlerinde adı geçen Humeyd b. Mâlik el-Lahmî zayıf olduğu için¹³⁴⁷ hadis zayıftır. Zeylaî de Abdülhak el-İşbilî, Beyhakî ve İbnü'l-Cevzî'den hadisin zayıf bulunduğunu nakletmiştir¹³⁴⁸.

43 - قَالَ سُلَيْمَانٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَأَطُوفَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى تِسْعِينَ امْرَأَةً كُلُّ تَلْدَةٍ غُلَامًا فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ : يَعْني الْمَلِكُ ، قُلْ : إِنْ شَاءَ اللَّهُ ، فَتَسِي إِلَى آخِرِهِ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَوْ قَالَهَا لِقَاتَلُوا جَمِيعًا

“Süleyman (s.a) (bir gün): “Bugün, kesinlikle doksan kadınıma uğrayacağım. Hepsi de bir yiğit doğuracak!” dedi. Arkadaşı (yani melek) ona: “İnşaallah de!” dedi. Ama Hz. Süleyman söylemeyi unuttu. (...) Eğer Süleyman (s.a) “inşaallah” demiş olsaydı hepsi de Allah yolunda cihad eden çocuklara sahip olacaktı.”

Tahric: Buhârî, Müslim ve Nesâî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁴⁹. İbnü'l-Hümâm hadisi muhtasar olarak ve manasıyla nakletmiştir. Buhârî'nin metinlerinden biri şöyledir:

قال سليمان بن داود عليهما السلام لأطوفن الليلة على مائة امرأة أو تسع وتسعين كلهن يأتي بفارس يجاهد في سبيل الله فقال له صاحبه قل إن شاء الله فلم يقل إن شاء الله فلم يحمل منهن إلا امرأة واحدة جاءت بشق رجل والذي نفس محمد بيده لو قال إن شاء الله لجاهدوا في سبيل الله فرسانا أجمعون

44 - لَا يُخْتَلَى خَلَاهَا

“(Mekke'nin) Yaş otları koparılmaz...”

Tahric: Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁵⁰.

¹³⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, III, 228; İbn Adıyy, *Kâmil*, II, 279; Ukaylî, *Duafâ*, I, 267; İbn Maîn, *Târîh*, IV, 429; Aclûnî, *Keşf*, I, 27; İbn Hacer, *Lisân*, II, 366.

¹³⁴⁸ Zeylaî, a.g.e. III, 235.

¹³⁴⁹ Buhârî, *Eymân ve Nüzûr*, 2, *Keffâratü'l-Eymân*, 9; Müslim, *Eymân* 25; Nesâî, *Eymân ve Nüzûr*, 40, 43.

¹³⁵⁰ Buhârî, *Cenâiz* 75; Müslim, *Hacc* 445, 464; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 119, 253, 348.

45 - قال رسول الله وَاللَّهِ لَأَعْرُوزَنَّ قَرِيْشًا وَاللَّهِ لَأَعْرُوزَنَّ قَرِيْشًا ، ثُمَّ سَكَتَ ثُمَّ قَالَ : إِنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ لَمْ

يَغْرُهُمْ

Rasûlüllâh (s.a) “Vallahi Kureyş'le savaşacağım, vallâhi Kureyş'le savaşacağım” buyurdu. Sonra sustu sonra da: “İnşallah” dedi. Sonra onlarla savaşmadı.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Hıbbân, Beyhakî, Taberânî ve Ebû Ya'lâ tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁵¹.

Heysemî, Taberânî'nin *el-Evsat*'ındaki senedin sahih olduğunu söylemiştir¹³⁵². Hadis bazı tariklardan müsned olarak gelirken, bazı tariklardan da mürsel olarak rivâyet edilmektedir. Ancak Ebû Dâvûd hadisi İbn Abbas, İkrime, Simâk ve Şerik tarîkiyle birden fazla kişinin müsned olarak rivâyet ettiğini söylemektedir¹³⁵³. İbn Hıbbân ve İbn Adıyy de hadisi zayıf râvîlerden nakletmiş¹³⁵⁴, Şuayb Arnavût, *Sahih*'in tahkikinde hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.¹³⁵⁵ Bu durumda hadisin zayıf olduğu söylenebilecektir ve hasen derecesine çıkacak şâhitleri tesbit edilememiştir.

46 - قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرُوهُ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ: يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَانِعٌ إِلَّا مَنْ أَطَعْتُهُ ، يَا

عِبَادِي كُلُّكُمْ عَارٌ إِلَّا مَنْ كَسَوْتُهُ

Rasûlüllâh (s.a) Rabbi Azze ve Celle'den naklen rivâyet ettiği bir hadîs-i kudsîde şöyle buyurdu: “(Allah Buyurdu ki:) Ey kullarım! Hepiniz açsınız! Yalnız benim doyurduğum müstesna. Ey kullarım! Hepiniz çıplaksınız, yalnız benim giydirdiğim müstesna!”

Tahric: Müslim, Buhârî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁵⁶.

47 - أبا رزین العفیلّی سأل رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقال عرفتُ الطلقتين في القرآن فأين الثالثة

؟ فقال : في قوله (أو تسريحاً بإحسان)

“Ebû Rezîn el-Ukaylî'den rivâyet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a)'a bir adam gelip, “Kur'an'da bulunan iki talâkı anladım peki üçüncüsü nerede?” diye sordu. Rasûlullah (s.a) da “ya da güzellikle salıvermektir” ifadesindedir, buyurdu.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Beyhakî, Saîd b. Mansûr, Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁵⁷.

¹³⁵¹ Ebû Dâvûd, Eymân ve Nüzûr, 20; İbn Hıbbân, *Sahih*, X,185; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 47; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XI, 282; a.mlf. *el-Mucemu'l-Evsat*, I, 300; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 78.

¹³⁵² Heysemî, *Mecma'*, IV, 327.

¹³⁵³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 250.

¹³⁵⁴ İbn Hıbbân, *Mecrühin*, II, 307; İbn Adıyy, *Kâmil*, II, 330; V, 298.

¹³⁵⁵ İbni Hıbbân, *Sahih*, X, 185.

¹³⁵⁶ Müslim, *Birr ve Sıla*, 55; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, I, 172; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 93.

Hadis sahihtir. Dârakutnî ve Beyhakî hadisi muttasıl bir senetle naklettikten sonra “doğrusu Ebû Rezîn’den mürsel olarak rivâyetidir” diyerek mürsel oluşu yönünde tercih bildirirken¹³⁵⁸, İbn Hacer İbnü’l-Kattân’ın müsned olarak da tashih ettiğini bildirmiştir.¹³⁵⁹ Gâlip el-Mehdî ise hadisin isnadı ceyyid ricâli sikadır, Müslim’in şartlarına uymaktadır¹³⁶⁰ demiştir.

48 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ زَوْجَتَهُ ثَلَاثًا فَتَزَوَّجَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ فَدَخَلَ بِهَا ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يُوَاقِعَهَا أَتَحِلُّ لِرِزْوَجِهَا الْأَوَّلِ؟ قَالَ : لَا حَتَّى يَذُوقَ الْأَخْرُ مِنْ عُسَيْلَتِهَا مَا ذَاقَ الْأَوَّلَ

“Rasûlüllâh (s.a) a karısını üç defa boşayan bir adamın durumu soruldu. Kadın başka bir adam ile evlendi. Sonra onunla cinsî münasebette bulunmadan onu boşadı. Böyle bir kadın ilk kocasına (tekrar) helal olur mu? Rasûlüllâh (s.a): “Hayır! İkinci kocası onun balcağızından, birincinin tattığı gibi tatmadıkça helal olmaz” buyurdu.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁶¹.

49 - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتْ امْرَأَةٌ رِفَاعَةَ الْفَرِظِيِّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ كُنْتُ عِنْدَ رِفَاعَةَ الْفَرِظِيِّ فَطَلَّقَنِي فَأَبَتْ طَلَاقِي فَتَزَوَّجْتُ بَعْدَهُ بَعْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ الزَّبِيرِ بِفَتْحِ الزَّايِ لَا غَيْرُ وَإِنَّمَا مَعَهُ مِثْلُ هُدْبَةِ النَّوْبِ ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ : أَتُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ ؟ لَا ، حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكَ

“Âişe (r.a)’den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Rifâa el-Kurazî’nin hanımı Rasûlullah (s.a)’a geldi ve: “Ben Rifâa’nın nikâhında idim. O beni boşadı ve boşanmamı kesinleştirdi. Ben de ondan sonra Abdurrahmân bin Zebîr ile evlendim. Fakat (Abdurrahmân’da) olan (erkeklik organı), ancak elbisenin saçağı gibi birşeyden ibarettir, dedi. Rasûlullah (s.a) tebessüm etti ve kadına: "Sen eski kocan Rifâa'ya mı dönmek istiyorsun? Hayır! (İkinci kocan) Abdurrahmân senin balcağızından, sen de onun balcağızından tatmadıkça (eski eşine dönemezsin)” buyurdu.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel, tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁶².

¹³⁵⁷ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 3, 4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 539; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 340, 341; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 337; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV 190.

¹³⁵⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 539; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 3-4.

¹³⁵⁹ İbn Hacer, *Telhis*, III, 445.

¹³⁶⁰ bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 158, 1. dipnot; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 4.

¹³⁶¹ Müslim, Nikâh 114; Ebû Dâvûd, Talâk, 47, 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, III, 284; VI, 42, 192.

¹³⁶² Buhârî, Şehâdet 3, Talâk 35, Edeb 68; Müslim, Nikâh 111; Tirmizî, Nikâh 26; Nesâî, Talâk 10; İbn Mâce, Nikâh 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VI, 34, 37, 226.

50 - فَأَرَادَ رِفَاعَةَ أَنْ يَنْكِحَهَا فَنَهَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: لَا تَحِلُّ لَكَ حَتَّى تَذُوقَ الْعُسَيْلَةَ

“Rifâa hanımını (tekrar) nikâhlamayı istedi. Rasûlüllâh (s.a) da onu nehyetti ve buyurdu ki: “(Yeni kocanın) Balçağızının tadına bakana kadar sana helal olmaz.”

Tahric ve değerlendirme: Mâlik, İbn Hıbbân, Şâfiî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁶³.

Arnavut, hadisin “muttasıl, müsned ve sahih” olduğunu söylemiştir¹³⁶⁴.

51 - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَانَتْ امْرَأَةً مِنْ فَرِيظَةَ يُقَالُ لَهَا تَمِيمَةٌ بِنْتُ وَهْبٍ تَحْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ

الزَّبِيرِ فطَلَّقَهَا فَتَزَوَّجَهَا رِفَاعَةَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي فَرِيظَةَ ثُمَّ فَارَقَهَا فَأَرَادَتْ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الزَّبِيرِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا ذَاكَ مِنْهُ إِلَّا كَهْدَبَةٌ ثَوْبِي فَقَالَ وَاللَّهِ يَا تَمِيمَةُ لَا تَرْجِعِي إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ رَجُلٌ غَيْرُهُ

“Âişe’den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Kureyza'dan Temîme binti Vehb denen bir kadın Abdurrahman bin Zebîr'in Nikâhı altında idi. Abdurrahman onu boşadı. Yine Kureyza'dan bir adam olan Rifâa o kadını nikâhladı. Sonra ondan ayrıldı. Temîme daha sonra Abdullah b. Zebîr’e dönmek istedi ve “Ey Allah’ın Rasûlü onda yalnızca şu elbisemin saçağı gibi bir şey var” dedi. Rasûlüllâh (s.a), bu durum hakkında şöyle buyurdu: “Ey Temîme! Ondan başka bir adam senin balçağızının tadına bakmadıkça Abdurrahman’a dönme!”

Tahric ve değerlendirme: Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁶⁵.

Taberânî’nin senedinde Muhammed b. İshâk vardır ki hakkında ihtilaf edilmiştir¹³⁶⁶. Ayrıca hadis sahih kaynaklarda geçen tam aksidir. Meşhûr ve sahih rivâyetlere göre Temîme önce Rifâa’nın nikâhı altında idi daha sonra Abdurrahman b. Zebîr’le evlendi¹³⁶⁷. Hadis senedindeki zaaf ve metindeki şâzlık sebebiyle zayıftır.

52 - لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُحَلَّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ

“Rasûlüllâh (s.a), ilk kocasına helâl olabilmesi için bir kadınla nikâh kıyan hulleci (kocay)a ve kendisi için hulle yapılan (kocay)a lanet etmiştir.”

¹³⁶³ Muvatta, Nikâh, 7; İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 430; Şâfiî, *Müsned*, I, 293; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 593.

¹³⁶⁴ İbn Hıbbân, *Sahih*, IX, 430, 2. dipnot.

¹³⁶⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VII, 269.

¹³⁶⁶ Heysemî, *Mecma'*, IV, 627.

¹³⁶⁷ Bkz. 49 ve 50 nolu hadisler.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, Darîmî, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁶⁸.

Ahmed b. Hanbel'in naklettiği senetlerden biri Ebû Cafer er-Râzî ve Hâris el-A'ver, diğer ikisi de; Hâris el-A'ver sebebiyle zayıftır¹³⁶⁹. Ancak rivâyetlerden biri Buhârî'nin şartlarına göre sahih sayılan bir senetle gelmiştir¹³⁷⁰. Nesâî'nin senedi Ahmed b. Hanbel'in sahih sayılan senedi ile aynıdır, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin senetlerinden biri de adı geçen Hâris sebebiyle zayıftır. Ancak hadis, zayıf bazı tariklardan gelse bile sahih tariklardan da gelmiştir. Hadis sahih olmalıdır.

53 - أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِالتَّيْسِ الْمُسْتَعَارِ ؟ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ : هُوَ الْمُحَلَّلُ ، لَعَنَ اللَّهُ الْمُحَلَّلَ

وَالْمُحَلَّلُ لَهُ

“(Ey ashabım!) Ben size ödünç alınan tekeyi bildirmeyeyim mi?” buyurdu. Sahâbîler: “Evet bildir, Ey Allah'ın Resûlü.” dediler. Rasûlüllâh (s.a): “O hulle yapan (koca)dır. Allah hulle yapan(kocay)a ve kendisi için hulle yapılan (kocay)a lanet etsin.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Hâkim, Dârakutnî, Taberânî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁷¹.

İbn Hacer, İbnü'l-Kattân ve İbn Dakîk el-İd'in hadisi tashih ettiğini nakletmektedir¹³⁷². Ancak senetlerin hepsinde adı geçen Mişrah b. Hâ'ân'ın zayıf olduğu bildirilmiştir¹³⁷³. Ayrıca Mişrah'tan hadisi rivâyet eden Leys b. Sa'd'ın ondan hadis dinlemediği¹³⁷⁴ ve râvîlerden Ebû Sâlih hakkında da ihtilaf edildiği¹³⁷⁵ gerekçesiyle hadis eleştirilmiştir. Hadis hepsi zayıf olan tariklardan gelmektedir ve hasen derecesine yükseltecek şahitleri yoktur.

54 - جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عُمَرَ فَسَأَلَهُ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا فَتَزَوَّجَهَا أُخْتُ لَهُ لِيُحِلَّهَا لِأَخِيهِ هَلْ تَحِلُّ

لِلأَوَّلِ ؟ قَالَ : لَا إِلَّا نِكَاحَ رَعْبَةٍ ، كُنَّا نَعُدُّ هَذَا سِفَاحًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Bir adam İbn Ömer'e gelerek hanımını üç talâkla boşanmış bir adamın kardeşi boşadığı hanımla onu eski eşine helal kılmak niyetiyle nikâhlarsa bu nikâh hanımı eski

¹³⁶⁸ Ebû Dâvûd, Nikâh 16; İbn Mâce, Nikâh, 33; Nesâî, Talâk 13; Darîmî, Nikâh 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 87, 88, 94, 448; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 325; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, X, 38; *el-Mucemu'l-Evsat*, VII, 127.

¹³⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 78; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 222; Ukaylî, *Duafâ*, I, 208.

¹³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), VII, 315.

¹³⁷¹ Ebû Dâvûd, Nikâh 16; İbn Mâce, Nikâh 33; Hâkim, *Müstedrek*, II, 217; Dârakutnî, *Sünen*, III, 251; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XVII, 299; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 325.

¹³⁷² İbn Hacer, *Telhis*, III, 170.

¹³⁷³ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 452; *Mecrûhîn*, III, 28; Ukaylî, *Duafâ*, IV, 222; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, III, 121.

¹³⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 180; Buhârî, *Ilel*, s. 161.

¹³⁷⁵ İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 504; Ukaylî, *Duafâ*, II, 163; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, II, 127.

kocasına helal kılar mı?” diye sordu. O ise “Hayır, evlenme isteğiyle kıyılan nikâh helal kılar. Biz Rasûlullah (s.a) zamanında bu nikâhı zina sayardık” demiştir.”

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî ve Hâkim tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁷⁶.

Hâkim, rivâyetin Şeyhayn’ın şartına göre sahih olduğunu söylemiş, Zehebî herhangi bir yorum yapmamıştır. Heysemî de hadisin ricâlinin *Sahîh*’in ricâli olduğunu bildirmiştir¹³⁷⁷. Zeylaî de hadisle ilgili olarak Hâkim’in tashîhini nakletmekle yetinmektedir¹³⁷⁸.

55 - لا صلاة بعد الفجر والعصر

“Sabah ve ikinci namazından sonra namaz kılınmaz.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Dârakutnî ve Abdürrezzâk tarafından bu lafızlarla değil ancak bu anlama gelen başka lafızlarla rivâyet edilmiştir¹³⁷⁹.

56 - لا تَمْنَعُوا أَحَدًا طَافَ بِهَذَا الْبَيْتِ وَصَلَّى آيَةَ سَاعَةٍ شَاءَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ

“Kâbe’yi tavaf eden, gece ve gündüzün herhangi bir vaktinde namaz kılan kimseyi engellemeyin.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, Tirmizî, Nesâî, Beyhakî, İbn Hıbbân, Hâkim, Ahmed b. Hanbel ve Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁸⁰.

Hâkim, hadisin Müslim’in şartına göre sahih olduğunu ancak onun rivâyet etmediğini söylerken Zehebî herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir¹³⁸¹. Arnavut da tahkikinde aynı hükmü dile getirmiştir¹³⁸². Hadis sahih olmalıdır.

57 - فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ الْعَشْرُ

“Semânın (yağmurun) suladığı mahsûlde oşür vardır.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, Mâlik, ve Ahmed b. Hanbel tarafından yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir¹³⁸³.

58 - لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ

¹³⁷⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 326; Hâkim, *Müstedrek*, II, 238.

¹³⁷⁷ Heysemî, *Mecma'*, IV, 270.

¹³⁷⁸ Zeylaî, a.g.e. III, 237.

¹³⁷⁹ Buhârî, *Salât*, 10; *Mevâkît*, 30; *Büyû*, 62; *Libâs*, 20; Müslim, *Büyû*, 1, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 42; III, 95; Dârakutnî, *Sünen*, I, 423, 424; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 260.

¹³⁸⁰ İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 149; Tirmizî, *Hacc*, 42; Nesâî, *Mevâkît*, 37; *Menâsikü'l-Hacc*, 137; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 610; İbn Hıbbân, *Sahîh*, IV, 421; Hâkim, *Müstedrek*, I, 618; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 80; V, 149; Dârakutnî, *Sünen*, I, 425; II, 266.

¹³⁸¹ Tirmizî, *Sünen*, III, 220.

¹³⁸² Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXVII, 297.

¹³⁸³ Buhârî, *Zekat*, 55; Müslim, *Zekat*, 8, Ebû Dâvûd, *Zekat*, 5, 13; Tirmizî, *Zekat*, 14; Nesâî, *Zekat*, 25; İbn Mâce, *Zekat*, 17; Dârimî, *Zekat*, 29; Muvatta, *Zekat*, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 145; III, 241, 353.

“Beş vesk miktarından az olan mahsülde zekât yoktur.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî ve Dârimî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁸⁴.

59 - أَنْ امْرَأَةً ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ اخْتَلَعَتْ مِنْهُ ، فَأَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَعْتَدَ بِحَيْضَةٍ

Sabit bin Kays’ın hanımı, kocasından hul’ yoluyla (bir bedel karşılığında) boşanmıştı. Rasûlüllâh (s.a) ona bir hayız (ve bir temizlik) süresince iddet beklemesini emretti.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, Hâkim, Dârakutnî, Beyhakî, Taberânî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁸⁵.

Tirmizî Rasûlullah (s.a)’ın muhâlaa sonrasında bir hayız süresince iddeti emrettiği ile ilgili iki hadis nakleder. Biri isim zikretmeden naklettiği rivâyettir ki o rivâyetin sahih olduğunu söylemiştir¹³⁸⁶. Ancak Sabî b. Kays’ın hanımı ile ilgili naklettiği rivâyetin hasen garip olduğuna hükmetmiştir¹³⁸⁷. Hâkim de biri mürsel diğeri muttasıl iki senetle nakletmiş, senedi muttasıl olanın isnadının sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir¹³⁸⁸. İbnü'l-Cevzî ise Amr b. Müslim sebebiyle hadisin sahih olmadığına hükmetmiştir¹³⁸⁹. Zeylaî de hadisin Amr sebebiyle reddedildiğini nakletmektedir¹³⁹⁰. Tirmizî’nin hasen garip hükmünü verdiği rivâyetle Hakim’in naklettiği iki senedde de Amr b. Müslim vardır ancak, Tirmizî’nin sahih hükmünü verdiği senette Amr b. Müslim’in adı geçmemektedir. Ahmed b. Hanbel, Amr’ın zayıf olduğuna¹³⁹¹ İbn Hıbbân ise sika olduğuna hükmetmiştir¹³⁹². Yahyâ b. Maîn, sağlam olmadığını bildirirken¹³⁹³ İbn Ebî Hâtim İbnü'l-Kattân’ın onu zayıf saydığını nakletmiştir¹³⁹⁴. Amr b. Müslim sebebiyle bütün senetler zayıftır.

¹³⁸⁴ Buhârî, Zekat 4, 32, 56; Müslim, Zekat 1, 3; Ebû Dâvûd, Zekat 2; Tirmizî, Zekat 7; Nesâî, Zekat 5, 18, 24; Muvatta, Zekat, 1; Dârimî, Zekat 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 403; III, 31, 60; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 143, 204, 210, 227; VII, 9.

¹³⁸⁵ Ebû Dâvûd, Talâk, 17, 18; Tirmizî, Talâk 10, 11; Hâkim, *Müstedrek*, II, 246; Dârakutnî, *Sünen*, III, 256; IV, 46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 713; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, II, 207; XXIV, 265; a.mlf. *el-Mucemu'l-Evsat*, V, 30; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 506.

¹³⁸⁶ Tirmizî, *Sünen*, III, 491.

¹³⁸⁷ a.m. a.g.e. a.y.

¹³⁸⁸ Hâkim, *Müstedrek*, II, 246.

¹³⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 295.

¹³⁹⁰ Zeylaî, a.g.e. III, 244.

¹³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *İel*, I, 385.

¹³⁹² İbn Hıbbân, *Sikât*, VII, 217.

¹³⁹³ İbn Maîn, *Târih*, III, 100.

¹³⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VI, 259.

60 - اقبل الحديقة واطفأها تطليقة

“Bahçeni al hanımını da bir talâkla boşa.”

Tahric: Buhârî, Nesâî, Dârakutnî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁹⁵.

61 - لكل شيء زكاة ، وزكاة الجسد الصوم

“Her şeyin bir zekâtı vardır. Bedenin zekâtı da oruçtur¹³⁹⁶.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁹⁷.

Tüm senetlerde adı geçen Musa b. Ubeyde er-Râzî'nin zayıf olduğunda ittifak vardır¹³⁹⁸. Hadis bu haliyle zayıftır.

62 - أن النبي صلى الله عليه وسلم جعل الخلع تطليقة بآنة

“Rasûlüllâh (s.a) muhâlaa'yı bir kesin boşama saymıştır.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Ebî Şeybe, Dârakutnî, Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹³⁹⁹.

Hadis kimi mürsel kimi muttasıl senetlerle rivâyet edilmiştir. Beyhakî ve Dârakutnî hadisi muttasıl senetlerle rivâyet etmişlerdir. Mürsel olanlar irsâl sebebiyle, muttasıl senetler de Abbâd b. Kesîr sebebiyle¹⁴⁰⁰ zayıftır.

63 - أن النبي صلى الله عليه وسلم جعل الخلع تطليقة

“Rasûlullah (s.a) muhâlaa'yı bir boşama saymıştır.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Ebî Şeybe tarafından Saîd b. Müseyyib'den mürsel olarak rivâyet edilmiştir¹⁴⁰¹. İrsâl sebebiyle zayıftır.

64 - المختلعات هن المنافقات

“(Sebebsiz yere) muhâlaa yoluyla boşanan kadınlar münafıklardır.”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, Nesâî ve Saîd b. Mansûr tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁰².

¹³⁹⁵ Buhârî, Talâk 12; Nesâî, Talâk, 34; Dârakutnî, *Sünen*, III, 254; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 497.

¹³⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, hadisi delil olarak kullandığı muhâlaa ile ilgili hadisin râvîlerinden Cemhân'ın bir başka rivayeti olarak Cemhân'ın rivayetinin delil olduğunu isbatlama amacıyla nakletmiştir.

¹³⁹⁷ İbn Mâce, Sıyam 44; İbn Ebî Şeybe, *Musannef* II, 274; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III, 292.

¹³⁹⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VII, 291; a.mlf. *et-Târihu's-Sağîr*, II, 93; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta'dil*, VIII, 151; İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 334; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 234; Ukaylî, *Duafâ*, IV, 160.

¹³⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 117, 118; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 45; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 504.

¹⁴⁰⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VI, 42; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 84; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 169; Mizzî, *Tehzib*, XIV, 149; İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 335.

¹⁴⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 117.

¹⁴⁰² Tirmizî, Talâk, 11; Nesâî, Talâk 34; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 330.

Tirmizî “hadis bu haliyle gariptir ve isnadı kuvvetli değildir” demiştir¹⁴⁰³. Nesâî de “Hasan Basrî bu hadisi Ebû Hüreyre’den başkasından duymadım demektedir ancak Ebû Abdurrahman Hasan Basrî’nin Ebû Hüreyre’den hiç hadis dinlemediğini söylemektedir” diyerek senetle ilgili eleştirilere işaret etmektedir. Nitekim Saîd b. Mansûr’un aynı rivâyeti Hasan Basrî’den mürsel olarak rivâyet etmesi de Nesâî’nin naklini doğrular niteliktedir. Abdürrezzâk da bu metni Hasan Basrî’den maktu olarak rivâyet etmiştir¹⁴⁰⁴. Tirmizî’nin senedinde adı geçen Müzâhim b. Zevvâd¹⁴⁰⁵ ve Leys b. Ebî Süleym¹⁴⁰⁶ zayıftır.

65 - أَيُّمَا امْرَأَةٍ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا مِنْ غَيْرِ مَا بَأْسَ بِهِ لَمْ تَرْحُ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ

“Hangi kadın geçerli bir sebep yok iken kocasından hul' yoluyla boşanırsa Cennetin kokusunu alamaz.”

Tahrir ve değerlendirme: Tirmizî ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁰⁷.

Tirmizî, hadisi temriz sıygasıyla ve senetsiz olarak nakletmiştir¹⁴⁰⁸. Abdürrezzâk da Ebû Kılâbe’den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ancak sebepsiz yere eşinden boşanmak isteyen hanıma cennetin kokusunun haram olduğunu ifade eden başka hadisler vardır¹⁴⁰⁹. Hadisin اخْتَلَعَتْ lafzıyla zayıf olduğu söylenebilir.

66 - جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَشْكُو زَوْجَهَا فَقَالَ : أترددين عليه حديقته ؟ قالت :

نعم وزيادة ، قال : أما الزيادة فلنا

Bir kadın Resulullah (s.a)’a gelerek kocasını şikayet etti ve aralarında şu konuşma geçti: “Sana verdiği bahçeyi iade eder misin?” dediğinde “Evet, fazlasıyla” dedi. Rasûlullah: “Fazlasına hayır. Fakat bahçesini verirsin” buyurdu.

Tahrir ve değerlendirme: Dâraikutnî, Beyhakî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴¹⁰.

¹⁴⁰³ Tirmizî, *Sünen*, III, 492.

¹⁴⁰⁴ Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 514.

¹⁴⁰⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 416; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dîl*, VIII, 405; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, III, 114.

¹⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, II, 379; İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 88; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 231; Nesâî, *Duafâ*, I, 90.

¹⁴⁰⁷ Tirmizî, *Talâk* 11; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 195.

¹⁴⁰⁸ Tirmizî, *Sünen*, III, 492.

¹⁴⁰⁹ Tirmizî, *Talâk*, 11; Dârimî, İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 490; Hâkim, *Müstedrek*, II, 239; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, IV, 390.

¹⁴¹⁰ Dâraikutnî, *Sünen*, III, 321; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 499, 500; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 502.

Rivâyetlerin hepsi Atâ'dan mürsel olarak gelmiştir. Dârakutnî de İbn Cüreyc'in Atâ ve İbn Abbas'tan muttasıl bir senetle rivâyet ettiğini ancak mürsel olmasının daha sahih olduğunu bildirmiştir¹⁴¹¹. Hadis irsâl sebebiyle zayıftır.

67 - أَنْ ثَابِتَ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ كَانَتْ عِنْدَهُ زَيْنَبُ بِنْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَرْزَةَ وَكَانَ أَصْدَقَهَا حَدِيثًا فَكَرِهَتْهُ ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أترددينَ عَلَيْهِ حَدِيثَهُ الَّتِي أُعْطَاكَ ؟ قَالَتْ نَعَمْ وَزِيَادَةٌ ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَمَا الزِّيَادَةُ فَلَا وَلَكِنْ حَدِيثُهُ ، قَالَتْ نَعَمْ ، فَأَخَذَهَا وَخَلَّى سَبِيلَهَا

Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Zeynep bint Abdullah b. Übeyy b. Selûl ile evli idi. Sâbit Zeyneb'e mehir olarak bir bahçe vermişti. Zeynep (artık) eşinden hoşlanmadı. Rasûlullah (s.a) ona: “Sana verdiği bahçeyi iade eder misin?” dediğinde “Evet, fazlasıyla” dedi. Rasûlullah: “Fazlasına hayır. Fakat bahçesini verirsin” dediğinde kadın; “Evet veririm.” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) bahçeyi Sâbit adına aldı ve karısını serbest bıraktı.

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Beyhakî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴¹².

İbnü'l-Cevzî hadisin isnadının sahih olduğunu söyledikten sonra Dârakutnî'nin Ebu'z-Zübeyr'in bu hadisi birden fazla kişiden dinlediğini bildirdiğini nakletmektedir¹⁴¹³. Beyhakî ise “Bu da (bir önceki gibi) mürseldir” demektedir¹⁴¹⁴. Hadis yalnızca Ebu'z-Zübeyr kanalıyla mürsel olarak gelmiştir ve irsâl sebebiyle zayıftır.

68 - لَا يَأْخُذُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُخْتَلِعَةِ أَكْثَرَ مِمَّا أُعْطَاهَا

“Bir adam muhâlaa yoluyla boşanacak kadından, ona (mehir olarak) verdiği kadar daha fazlasını (geri) alamaz.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Beyhakî, Abdürrezzâk ve Saîd b. Mansûr tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴¹⁵.

Hadis daha çok Atâ'nın Rasûlullah (s.a)'tan mürsel olarak rivâyet ettiği merfû bir haber olarak gelmiştir. Yalnızca Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde Ali'den mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Ancak onun da senesinde ismi bildirilmeyen bir râvî vardır. Hadis merfû olarak irsâl sebebiyle zayıftır.

¹⁴¹¹ Dârakutnî, *Sünen*, III, 321.

¹⁴¹² Dârakutnî, *Sünen*, III, 255; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 502; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 500.

¹⁴¹³ İbnü'l-Cevzî, *Tahkik*, II, 288.

¹⁴¹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 500.

¹⁴¹⁵ Dârakutnî, *Sünen*, III, 255; Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 500; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 335.

69 - أَنْ جَمِيلَةَ بِنْتِ سَلُولَ أَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ وَاللَّهِ مَا أُعْتِبُ عَلَى تَابِتٍ فِي دِينٍ وَلَا خُلِقَ وَلَكِنِّي أَكْرَهُ الْكُفْرَ فِي الْإِسْلَامِ لَا أُطِيقُهُ بَعْضًا ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَتُرَدِّينَ عَلَيْهِ حَدِيثَهُ ؟ قَالَتْ نَعَمْ ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا حَدِيثَهُ وَلَا يَزْدَادُ

“Cemile bint Selûl, Rasûlullah (s.a)'a gelerek: “Vallahi ben (kocam) Sabit (bin Kays)'ı ne dini(nin noksanlığı), ne de huyu(nun kötülüğü) bakımından kınıyorum. (Ondan ayrılmak istememin sebebi bunlar değildir.) Ancak ben (onun yanında kalırsam) nankörlük etmekten korkuyorum, (çünkü) ondan nefret etmemeye gücüm yetmiyor. (Bunun için ondan ayrılmak istiyorum).” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) “Sâbit'in mehir olarak sana vermiş olduğu bahçesini ona geri verir misin?” diye sordu. Cemile bint-i Selûl: “Evet veririm.” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a), Sabit bin Kays'a, bahçesini Cemîle'den (geri) almasını ve bundan fazla bir şey almamasını (ve buna karşılık kadını boşamasını) emretti.”

Tahric: Buhârî, İbn Mâce, Nesâî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴¹⁶.

70 - الْمُخْتَلَعَةُ لَا يَلْحَقُهَا صَرِيحُ الطَّلَاقِ وَإِنْ كَانَتْ فِي الْعِدَّةِ

“Kocası ile muhâlaa yapmış kadın için iddeti devam ettiği süre içinde olsa bile sarih talâk geçerli olmaz.”

Tahric ve değerlendirme: Şâfiî, Abdürrezzâk ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴¹⁷.

İbn Abbas, İbn Zübeyr'den mevkûf olarak gelmiştir ve hiçbir kaynakta merfû olarak tesbit edilememiştir. İbnü'l-Hümâm “Onların (delil olarak kullandıkları) hadislerinin aslı yoktur” demiş, hadisleri tahric eden Mehdî de aynı hükmü yinelemiştir¹⁴¹⁸.

71 - لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطَيْبٍ مِنْ نَفْسِهِ

“Müslüman bir kimsenin malı ancak kendi gönül rızası ile (başkasına) helâl olur.”

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Dârakutnî ve Ebû Ya'lâ, tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴¹⁹.

¹⁴¹⁶ Buhârî, Talâk, 12; İbn Mâce, Talâk 22; Nesâî, Talâk, 34; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 497, 498, 499.

¹⁴¹⁷ Şâfiî, *Müsned*, I, 152; Abdürrezzâk, *Musannef* IV, 122; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 317.

¹⁴¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, IV, 215.

¹⁴¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 113; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 100, VIII, 182; Dârakutnî, *Sünen*, III, 26; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 140.

Ebû Ya'lâ'nın senedi için Heysemî “Senette Ebû Harre er-Rakkâşî vardır. Ebû Dâvûd onu tevsik etmiş, İbn Maîn zayıf saymıştır” demektedir¹⁴²⁰. Ancak hadisin daha sağlam başka şahitleri de vardır¹⁴²¹ ve hadis bu şahitlerle hasen derecesine çıkmaktadır¹⁴²².

72 - حَوْلَةَ بِنْتِ مَالِكِ بْنِ ثَعْلَبَةَ قَالَتْ ظَاهَرَ مَنِّي زَوْجِي أَوْسُ بْنُ الصَّامِتِ ، فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْكُو إِلَيْهِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجَادِلُنِي فِيهِ وَيَقُولُ : اتَّقِ اللَّهَ فَإِنَّهُ ابْنُ عَمِّكَ ، فَمَا بَرَحْتُ حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ { قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ } إِلَى الْعَرَضِ ، فَقَالَ : يُعْتَقُ رَقَبَةً ، فَقُلْتُ لَا يَجِدُ ، فَقَالَ : يَصُومُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ ، قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ شَيْخٌ كَبِيرٌ مَا بِهِ مِنْ صِيَامٍ ، قَالَ : فَيُطْعِمُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ، قُلْتُ : مَا عِنْدَهُ شَيْءٌ يَتَصَدَّقُ بِهِ ، قَالَ : فَإِنِّي أُعِيثُهُ بِعَرَقٍ مِنْ تَمْرٍ ، قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنِّي سَأَعِيثُهُ بِعَرَقٍ آخَرَ ، قَالَ : قَدْ أَحْسَنْتِ ، قَالَ : فَادْهَبِي فَأَطْعِمِي بِهِمَا عَنَّهُ سِتِّينَ مِسْكِينًا وَارْجِعِي إِلَى ابْنِ عَمِّكَ

“Havle binti Mâlik b. Sa'lebe demiştir ki: Kocam Evs bin Sâmit bana zihâr¹⁴²³ uygulamıştı. Ben de Rasûlullah (s.a)'a varıp (ondan) yakındım. Rasûlullah (s.a): “Allah'tan kork, o senin amcanın oğludur” diyerek onun hakkında benimle tartışıyordu. (Bu tartışmaya) devam ettim, nihayet benim hakkımda Kur'an(dan) “Allah kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti” (ayeti kerimesinden itibaren zihâr için) farz (kılınan keffâreti açıklayan kısım)a kadar olan âyetler indi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a): “O halde (kocan) bir köle azad eder.” buyurdu. Ben, “O, (köle azad edecek gücü kendisinde) bulamaz” dedim. Rasûlullah (s.a): “(Öyleyse) Peşpeşe iki ay oruç tutar,” buyurdu. Ben; “Yâ Rasûlallah o yaşlı biridir, oruç da tutamaz.” diye cevap verdim. Resulullah (s.a): “Öyleyse altmış yoksulu doyursun” buyurdu. Ben; “Onun yanında (zihâr keffâretine yetecek kadar) dağıtabileceği (bir mal) yok” deyince; Rasûlullah (sa.), “Ben bir arak¹⁴²⁴ hurma hurma ile yardım edebilirim” dedi. Ben de; “Bir arakla da ben ona yardım edebilirim” dedim. “Aferin sana git o iki arak (hurmay)ı onun adına altmış yoksula yedir ve amcanın oğluna dön.” buyurdu.

¹⁴²⁰ Heysemî, *Mecma'*, III, 585, IV, 305.

¹⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 113.

¹⁴²² İbn Abdilhâdî, *Tenkîh*, III, 50; Zeylaî, a.g.e. IV, 223; Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXXIV, 561.

¹⁴²³ Zihâr; Koncanın, karısını neseb, süt emme veya sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılması caiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi, bir uzvuna benzetmesidir. Bu benzetmeye “zihâr” denilmesi, bunun çoğu kez arkaya (sırta) nisbetle yapılır olması sebebiyledir. Cahiliye döneminde zihâr bir tür , talâk sayılmaktaydı. İslâm bu tür talâkı yasaklamış ve sakındırmak için zihâr yapanların keffâret vererek eşlerine geri dönmelerini istemiştir. (bkz. Mücâdele 58/2-4)

¹⁴²⁴ Arak, içine hurma konup taşınan bir tür örülmüş sepettir. (Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 105.)

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Hıbbân, Hâkim, Beyhakî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhuye, Taberânî ve İbnü'l-Cârûd tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴²⁵.

Hâkim muhtasar olarak yaptığı rivâyetin ardından sahih olduğunu ancak Şeyhayn'ın rivâyet etmediğini söylemiş, Zehebî buna herhangi bir itiraz yapmamış, Arnavut, İbn Hıbbân'ın senedinin sahih olduğuna hükmetmiştir¹⁴²⁶.

73 - عن عائشة رضي الله عنها كان يأمرني أن أتزر فيبشيرني وأنا حائضٌ

Rasûlullâh (s.a), ben hayızlı olduğum zaman bana peştamal bağlamamı emreder sonra da tenini tenime dokundururdu.

Tahric: Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴²⁷.

74 - أن رجلاً ظاهرَ من امرأته فوقَ عليها قبلَ أن يُكفّرَ ، فقال له رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ما

حملك على هذا ؟ قال : رأيتُ خلخالها في ضوءِ القمرِ ، وفي لفظٍ : بياضَ ساقِها قال : فاعتزلها حتى تُكفّرَ

“Bir adam karısına zihâr yaptı. Sonra da zihâr keffâretini ödemedi hanımıyla cinsî münâsebette bulundu. Rasûlullah (s.a): “Seni bunu yapmaya (ilişkiye girmeye) iten sebep neydi?” diye sordu adam: “Ey Allah'ın Rasûlü, ay ışığında onun halhallerini (başka bir lafızda bacağına beyazlığını) gördüm.” dedi. O zaman Rasûlullah (s.a): “Keffareti ödeyinceye kadar karından uzak dur!” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Hâkim, Beyhakî, Taberânî, Abdürrezzâk ve İbnü'l-Cârûd tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴²⁸.

Tirmizî hadisin hasen sahih garip olduğunu söylemiştir¹⁴²⁹. Hâkim iki ayrı tariktan hadisi rivâyet etmiştir. Rivâyetin birinin ardından “Şâhidi İsmail b. Müslim'in Amr b. Dînâr'dan naklettiği rivâyettir. Ancak Şeyhayn İsmail ve Hakem b. Ebân ile ihticac etmemiştir. Oysa Hakem sadûktur” diyerek senetlerden birinin sağlam olduğuna işaret etmek isterken Zehebî, İsmail b. Müslim için “vâhî” ifadesini kullanmış, diğerinde adı geçen Hafs b. Ömer el-Adenî için “sika değildir” demiştir¹⁴³⁰. Ayrıca Hâkim'in sadûktur dediği Hakem b. Ebân'ın zayıf olduğu söylenmiştir. Heysemî

¹⁴²⁵ Ebû Dâvûd, Talâk, 17; İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 107; Hâkim, *Müstedrek*, II, 523; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 410; İshâk b. Râhuye, *Müsned*, V, 103; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, I, 225; İbnü'l-Cârûd, *Müntekâ*, I, 186.

¹⁴²⁶ İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 107.

¹⁴²⁷ Buhârî, Hayz, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 208; Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 322.

¹⁴²⁸ Ebû Dâvûd, Talâk 17; İbn Mâce, Talâk, 26; Hâkim, *Müstedrek*, II, 244; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 386; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XI, 236; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 430; İbnü'l-Cârûd, *Müntekâ*, I, 187.

¹⁴²⁹ Tirmizî, *Sünen*, III, 503.

¹⁴³⁰ Hâkim, *Müstedrek*, II, 244.

onunla ilgili olarak bazı yerlerde “zayıf” derken, başka yerlerde “çok zayıf” veya “metrûk” ifadesini kullanmıştır¹⁴³¹. İbn Maîn’in onu sika saydığı nakledilmiş¹⁴³², İbn Hibbân da sika saymıştır¹⁴³³. Ancak zayıf sayanlar da olmuştur¹⁴³⁴. Abdürrezzâk ve Nesâî hadisleri İkrime’den mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Senetlerin kimi irsâl, kimi İsmail b. Müslim, kimi de Hafs b. Ömer el-Adenî sebebiyle zayıftır. Ayrıca Hakem’in adının geçtiği senetlerin de zayıf olarak değerlendirilmesi uygundur.

75 - عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمُظَاهِرِ يُوَقَّعُ قَبْلَ أَنْ يُكْفَرَ قَالَ كَفَّارَةٌ وَاحِدَةٌ

“Rasûlullah (s.a) keffaretini ödemededen hanımıyla cinsel ilişkide bulunan müzâhir hakkında; “Tek bir keffâret yeterlidir” buyurdu.”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, İbn Mâce, Dârakutnî, Taberânî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴³⁵.

Abdürrezzâk hadisi Saîd b. Müseyyib’ten mürsel olarak rivâyet etmiştir. Tirmizî, hadisin hasen garip olduğunu söylemiştir¹⁴³⁶. Ancak Tirmizî’ninki de dahil olmak üzere tüm senetlerde adı geçen Muhammed b. İshâk, müdellistir¹⁴³⁷. Hadis zayıftır ve hasen derecesine yükselecek şâhitleri yoktur.

76 - لِيَلِجَ عَلَيْكَ أَفْلَحُ فَإِنَّهُ عَمَّكَ مِنَ الرِّضَاعَةِ

(Rasûlullâh (s.a) Âişe’ye hitâben şöyle buyurmuştur.) “Eflah senin yanına girsin! Çünkü o senin süt amcandır.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Dârimî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴³⁸.

77 - أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ رَجُلًا يَقُولُ لِامْرَأَتِهِ يَا أُخِيَّةَ فَكَرَهُ ذَلِكَ وَنَهَى عَنْهُ

“Rasûlullâh (s.a), hanımına “bacım-hemşire” diye hitabeden bir adamı işitti ve bunu kerih görüp, o kişiyi bundan menetti.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Beyhakî ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴³⁹.

¹⁴³¹ Heysemî, *Mecma'*, II, 295; III, 20; VI, 44.

¹⁴³² Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, III, 10; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 113.

¹⁴³³ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 185.

¹⁴³⁴ İbn Adiy, *Kâmil*, II, 355, 386.

¹⁴³⁵ Tirmizî, Talâk 19; İbn Mâce, Talâk 26; Dârakutnî, *Sünen*, III, 318; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, VII, 43; Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 431.

¹⁴³⁶ Tirmizî, *Sünen*, III, 502.

¹⁴³⁷ Alâî, *Câmiu't-Tahsil*, I, 55; İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 29.

¹⁴³⁸ Buhârî, Nikâh 116; Müslim, Radâ', 7; Ebû Dâvûd, Nikâh 8; Tirmizî, Radâ', 2; Nesâî, Nikâh 52; Dârimî, Nikâh 48.

Hadis Ebû Temîme kanalıyla gelmiştir. Ancak o sahâbî değil, tabîdir¹⁴⁴⁰. Bu sebeple hadis mürseldir bu sebeple zayıf olarak değerlendirmek uygun olmalıdır.

تَصَدَّقُوا عَلَى أَهْلِ الْأَدْيَانِ - 78

“Bütün dinlerin mensuplarına sadaka verin!”

Tahric ve değerlendirme: Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁴¹. Hadisin tam metni senediyle birlikte şöyledir: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَشْعَثَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جَبْرِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَصَدَّقُوا إِلَّا عَلَى أَهْلِ دِينِكُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى لَيْسَ عَلَيْكُمْ هُدَاهُمْ إِلَى قَوْلِهِ وَمَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ يَوْفَ إِلَيْكُمْ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَصَدَّقُوا عَلَى أَهْلِ الْأَدْيَانِ

Hadis Saîd b. Cübeyr’in mürseli olarak rivâyet edilmiştir. Rivâyet muttasıl bir senetle gelmemiş veya başka tariklarla hasen derecesine çıkamamış, irsal sebebiyle zayıf derecesinde kalmıştır.

الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ شَيْءٌ - 79

“Hürriyetine kavuşmak için (efendisine belli bir para ya da mal vermek üzere) kitabet anlaşması yapan bir köle, vermeyi vaad ettiği borçtan üzerinde (ödenmedik) bir şey kaldığı sürece köledir.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, Muvatta’, Beyhakî, Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁴².

Hadisi Ebû Dâvûd ve bir rivâyetinde Beyhakî merfû olarak rivâyet etmiştir. Onun dışında tüm kaynaklar mevkûf olarak nakletmiştir. İkisinin hadisi de Amr b. Şuayb’ın babasından ve dedesinden yaptığı rivâyettir. Amr b. Şuayb, özellikle babasından ve dedesinden yaptığı rivâyetler konusunda eleştirilmiş, bu rivâyetleri zayıf görülmüştür¹⁴⁴³. Hadis zayıftır ve merfû olarak hasen derecesine çıkamamıştır.

¹⁴³⁹ Ebû Dâvûd, Talâk 16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 580, 581; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 186.

¹⁴⁴⁰ İbn Abdilberr, *İstiâb*, I, 514; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 1148; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 54.

¹⁴⁴¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 401.

¹⁴⁴² Ebû Dâvûd, Itk 1; Tirmizî, Büyü’, 35; Mâlik, Mükâtebe, 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 539, 540, 541, 544, 550; Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 405, 408, 410; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 316, 317.

¹⁴⁴³ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VI, 342; İbnü'l-Kattân, *Vehm*, V, 475; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 238; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Müdebbisîn*, I, 35.

80 - فَأَطْعِمُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ثَلَاثِينَ صَاعًا ، قَالَ لَا أَمْلِكُ ذَلِكَ إِلَّا أَنْ تُعِينَنِي ، فَأَعَانَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَمْسَةِ عَشَرَ صَاعًا ، وَأَعَانَهُ النَّاسُ حَتَّى بَلَغَ

Rasûlüllâh (s.a) (eşine zihâr yapan ve köle azadına gücü yetmediğini söyleyen Evs'e hitâben); “Öyleyse otuz sa’ ilealtmış fakiri doyur, buyurdu, Evs, “Buna gücüm yoktur, ancak bana yardım edersen olur” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) ona onbeş sa’ yardımda bulundu. Ve insanlar da onun için otuz sa’ı tamamlayana kadar yardım ettiler.

Tahric ve değerlendirme: Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁴⁴.

Beyhakî haberi naklinin ardından; hadiste zikredilen yardım konusunda ihtilaf olduğunu, Rasûlullah (s.a) ve başkalarının yardımını konusunda birbirinden farklı rivâyetler geldiğini, çoğunun da mürsel olduğunu bildirmiştir. Zeylaî ve İbn Hacer, hadis hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır¹⁴⁴⁵. Hadis Havle veya eşi Evs kanalıyla pek çok tariktan rivâyet edilmiştir. Bazı rivâyetler mürsel ve zayıf olsa da Beyhakî ve Taberânî'nin senetleri daha sağlamdır. Hadise hasen hükmü verilmelidir¹⁴⁴⁶.

81 - فَأَطْعِمُ وَسَقًا مِنْ تَمْرٍ بَيْنَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ، قَالَ : وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَقَدْ بَشْنَا وَحَشِينُ مَا أَمْلِكُ لَنَا طَعَامًا ، قَالَ : فَانْطَلِقْ إِلَى صَاحِبِ صَدَقَةِ بَنِي زُرَيْقٍ فَلْيَدْفَعْهَا إِلَيْكَ فَأَطْعِمُ سِتِّينَ مِسْكِينًا وَسَقًا مِنْ تَمْرٍ وَكُلْ أَنْتَ وَعِيَالُكَ بِقِيَّتِهَا

Seleme İbn Sahr el-Beyâzî (r.a) ye Resulullah (s.a) şöyle buyurdu: “Öyleyse altmış fakire bir vesk kuru hurma yedir!” Seleme; “Seni hak peygamber olarak gönderen Zât'a yemin olsun (ben ve hanım, her) ikimiz aç ve yiyeceksiz olarak geceyi geçirdik, yiyecek hiçbir şeye sahip değilim” dedi. Rasûlullah (sa.) (bu söz üzerine): “Beni Zureyk'in sadaka mallarına bakan memura git, o miktar (hurmay)ı sana versin, sen de bir vesk hurmayı altmış fakire yedir. Geri kalanı da sen ve ailen yeyin!” buyurdular.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁴⁷.

Buhârî Seleme b. Sahr'ın Rasûlullah (sa.) ile sohbeti olduğunu ancak hadisinin sahih olmadığını bildirmiştir¹⁴⁴⁸. Ayrıca Buhârî'nin Süleyman b. Yesâr'ın Seleme b.

¹⁴⁴⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 619; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 247.

¹⁴⁴⁵ Zeylaî, a.g.e. III, 247; İbn Hacer, *Dirâye*, II, 76.

¹⁴⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, IV, 240, 2. dipnot.

¹⁴⁴⁷ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 16, 17; Dârimî, *Talâk*, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 37; V, 436.

¹⁴⁴⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 72.

Sahr'dan hadis işitmediğini söylediği de nakledilmektedir¹⁴⁴⁹. Ayrıca senette adı geçen Muhammed b. İshak müdellistir¹⁴⁵⁰. Bu haliyle hadisin zayıf olduğu söylenmelidir.

82 - أَنْتِ بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ وَإِنَّا فَحْدٌ عَلَى ظَهْرِكَ

Rasûlüllâh (s.a), (hanımına zina iftirasında bulunan kişiye): “Dört şahit getir, yoksa (şahit getirmediğin takdirde) sırtına hadd cezası vurulur.” buyurdu.

Tahric: Buhârî ve Ebû Dâvûd tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁵¹.

83 - أَرْبَعَةٌ لَّا لِعَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ أَزْوَاجِهِمْ : الْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ ، وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ ،

وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ

“Kadınlardan dört sınıf vardır ki onlar (ile kocaları) arasında liân yapılmaz: Müslüman erkeğin nikâhı altındaki yahudî kadın, müslüman erkeğin nikâhı altında bulunan Hristiyan kadın, hür erkeğin nikâhı altındaki cârîye ve kölenin nikâhı altındaki hür kadın.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, Dârakutnî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁵².

Hadis Amr b. Şuayb'ın babası ve dedesi kanalıyla rivâyet edilmiştir. Dârakutnî'nin senedi Amr b. Şuayb'ın yanı sıra Osman b. Abdurrahman el-Vakkâsî¹⁴⁵³ sebebiyle İbn Mâce'nin senedi de Osman b. Atâ el-Horasânî¹⁴⁵⁴ ve babası sebebiyle zayıftır. Abdürrezzâk ise mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Mevkûf oluşu daha doğrudur. Merfû olarak zayıftır¹⁴⁵⁵.

84 - الْمُتْلَاعِنَانِ لَّا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا

“Birbirlerine lanet etmiş olan karı-koca asla bir araya gelemez.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁵⁶. Abdürrezzâk, *Musannef*'inde¹⁴⁵⁷ Ömer, İbni Mes'ud ve Ali'den, Taberânî de İbn Mesud'dan mevkûf olarak rivâyet etti¹⁴⁵⁸. Hadis bu lafızlarla değil ancak **مضت السنة أن لا يجتمع المتلاعنان** lafzıyla kaynaklarda yer almaktadır. İbn Hacer “isnadında sakınca

¹⁴⁴⁹ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, I, 190.

¹⁴⁵⁰ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, I, 55; İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 29.

¹⁴⁵¹ Buhârî, *Şehâdet* 21; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 12.

¹⁴⁵² İbn Mâce, *Talâk*, 27; Dârakutnî, *Sünen*, III, 163, 164; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 127.

¹⁴⁵³ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VI, 238; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 98; Ukaylî, *Duafâ*, III, 206; Nesâî, *Duafâ*, I, 75.

¹⁴⁵⁴ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 368; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 162; İbn Adıyy, *Kâmil*, V, 170; Ukaylî, *Duafâ*, III, 210;

¹⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 76.

¹⁴⁵⁶ Dârakutnî, *Sünen*, III, 274, 275; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 410.

¹⁴⁵⁷ Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 112.

¹⁴⁵⁸ Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, IX, 334.

yoktur” demektedir¹⁴⁵⁹. Zeylaî de İbnü'l-Cevzî'nin hadisin isnadı için “ceyyid” dediğini nakletmektedir¹⁴⁶⁰. Hadise hasen hükmü verilebilir.

85 - أَنْ رَجُلًا لَاعَنَ امْرَأَتَهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفَرَّقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

بَيْنَهُمَا وَالْحَقَّ الْوَلَدَ بِأَمِّهِ

“Rasûlullâh (s.a) zamanında bir adam karısı ile mülâane¹⁴⁶¹ yaptı. Resulullah (s.a) da aralarını ayırıp çocuğu annesine verdi.”

Tahric: Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁶².

86 - لَمَّا فَرَغَا مِنْ لِعَانِيَهُمَا قَالَ عُوَيْمِرٌ : كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ أَمْسَكْتُهَا ، فُطِّقَهَا عُوَيْمِرٌ ثَلَاثًا قَبْلَ

أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Lânetleşmeyi bitirdikleri zaman Uveymir: "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer ben onu (nikâhım altında) tutacak olursam, onun aleyhine yalan söylemiş olurum, dedi ve daha Rasûlullah (s.a) ona (hanımını boşaması için) emir vermeden hanımını üç talâkla boşadı.

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Abdürrezzâk ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁶³.

87 - وَقَالَ سَهْلٌ : فُطِّقَهَا ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ فَأَنْفَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَكَانَ مَا صَنَعَ عِنْدَ

رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُنَّةً . قَالَ سَهْلٌ : حَضَرْتُ هَذَا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَمَضَتْ

السُّنَّةُ بَعْدَ فِي الْمُتْلَاعَيْنِ أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَهُمَا ثُمَّ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا

“Sehl şöyle demiştir: Uveymir karısını Rasûlullah (s.a) ın huzurunda üç talâkla boşadı. Rasûlullah (s.a) da bunu (talâkları) geçerli kıldı. Peygamber (s.a) in huzurunda yapılan bir iş sünnet olurdu. Sehl dedi ki: "Ben Resulullah (s.a) ın yanında bu olay yaşanırken hazır bulundum. (Bu olaydan) sonra liân yapan karı-kocanın hakkında bir daha birleşmemek üzere ayrılmaları sünnet oldu.

¹⁴⁵⁹ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 76.

¹⁴⁶⁰ Zeylaî, a.g.e. III, 251.

¹⁴⁶¹ Mülâane/Liân; kocanın karısına zina isnadında bulunması ve dört şahit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hâkim huzurunda Şer’î usûle uygun olarak dörder defa şهادette bulduktan sonra kendilerine lanet ve gazab okumalarıdır. Koca “zina isnadında doğru olduğuna, eğer yalancılardan ise Allah Teâlâ’nın lanetinin üzerine olmasını”; kadın da “kocasının kendisine zina isnadında yalancı olduğuna, eğer doğru ise Allah Teâlâ’nın gazabının üzerine olmasını” yeminle ifade eder (Nur 24/6-9). Yapılan bu yeminler, koca hakkında kazif haddi, karı hakkında da zina haddi yerine geçer ve hakim tarafından araları ayrılır.

¹⁴⁶² Müslim, Liân 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 64.

¹⁴⁶³ Buhârî, Salât, 44; Tefsîr-i Süre, 24; Talâk, 4, 29; Ahkâm, 18; Müslim, Liân, 1, 3; Ebû Dâvûd, Talâk, 26, 27, 35; Nesâî, Talâk, 7; İbn Mâce, Talâk, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 261; V, 331; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 115; Abdürrezzâk *Musannef*, VII, 115; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, VI, 113.

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Beyhakî ve Taberânî, tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁶⁴.

Yukarıda da geçtiği üzere hadisin ilk bölümü meşhurdur, ancak lanetleşen iki çiftin ebediyyen bir daha birleşemeyeceği yukarıdaki metinle birlikte yalnızca Ebû Dâvûd, Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir. rivâyetlerin tamamı Sehl b. Sa'd kanalıyla gelmiştir ve isnatta İyâd b. Abdullah el-Fihri vardır ki hakkında ihtilaf edilmiştir. İbn Hibbân ve İclî sika olarak deęerlendirmiş¹⁴⁶⁵, Ukaylî hadisinin mahfuz olmadığını söylemiştir¹⁴⁶⁶. İbn Ebî Hâtim de babasının onun için "sağlam değildir" dediğini nakletmiştir¹⁴⁶⁷. Bu haliyle hadisin zayıf olduğuna hükmedilebilir ve hasen derecesine yükseltecek şâhitleri de bulunamamıştır.

88 - وَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَيْسَ لَهَا عَلَيْهِ قُوَّةٌ وَلَا سُكْنَى مِنْ أَجْلِ أَنَّهَا يَفْتَرِقَانِ

بِغَيْرِ طَلَّاقٍ وَلَا مُتَوَقِّئٍ عَنْهَا

"Rasûlullah (s.a) (mülâane sonucu eşinden ayrılan) Hilal bin Ümeyye olayında, boşanma ve kocanın vefatı sebebiyle meydana gelen bir ayrılık olmadığı için kadının nafaka ve mesken hakkı olmadığına hükmetti."

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Beyhakî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁶⁸.

Hadisin râvîlerinden Abbâd b. Mansûr'un hıfzı zayıftır ve müdellislerdendir¹⁴⁶⁹. İbn Ebî Hâtim ise babasından nakille onun İkrime ve Eyyûb'den rivâyetinde zaaf olduğunu bildirmektedir¹⁴⁷⁰. Zayıf olduğu başka otoritelerce de dile getirilen¹⁴⁷¹ Abbâd b. Mansûr sebebiyle hadis zayıftır.

89 - لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا

"Senin (mülâane yoluyla ayrıldığın) o hanımla bir araya gelmen hiçbir biçimde mümkün değildir."

¹⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, Talâk 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 401; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, VI, 117.

¹⁴⁶⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 524; İclî, *Sikât*, II, 198.

¹⁴⁶⁶ Ukaylî, *Duafâ*, III, 350.

¹⁴⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 409.

¹⁴⁶⁸ Ebû Dâvûd, Talâk 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 394, 402; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 238, 245.

¹⁴⁶⁹ İbn Hacer, *Tabakât*, I, 50.

¹⁴⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 86.

¹⁴⁷¹ İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 338; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 166; Ukaylî, *Duafâ*, III, 135.

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî, tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷².

90 - سَائِرِ الْيَوْمِ لَا أَفْضَحُ قَوْمِي

(Aralarında mülâane gerçekleşen Hilâl b. Ümeyye'nin eşi) şöyle dedi: “(Bugüne kadar kavmimi utandırmadığım gibi) Bundan sonra da kavmimi rezil etmem.”

Tahric: Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel, tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷³.

91 - قَذَفَ امْرَأَتَهُ بِشَرِيكِ ابْنِ سَحْمَاءَ وَكَانَ أَخَا الْبِرَاءِ بْنِ مَالِكٍ لَأَمِّهِ ، وَكَانَ أَوَّلَ رَجُلٍ لَاعَنَ فِي الْإِسْلَامِ ،
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَنْظَرُوهَا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَبْيَضَ سَبْطًا قَضِيءَ الْعَيْنَيْنِ فَهُوَ لِهَيْلَالِ بْنِ أُمِّيَّةَ .
وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا حَمَشَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ ابْنِ سَحْمَاءَ ، قَالَ : فَأَتَيْتُ أَنَّهَا جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا حَمَشَ
السَّاقَيْنِ.

Enes b. Mâlik; “Hilâl b. Ümeyye karısının Şerik b. Sahmâ ile zinâ yaptığı iddiasında bulundu. Hilâl, Berâ bin Mâlik'in anne bir kardeşi olup İslâm'da ilk liân yapan adamdı. Rasûlullah (s.a): “Kadını gözlemleyin! Eğer beyaz (tenli), düz saçlı, bozuk gözlü bir çocuk doğurursa, çocuk Hilâl b. Ümeyye'ye; sürmeli gözlü, dalgalı saçlı, ince baldırlı doğurursa Şerik b. Sahmâ'ya aittir” buyurdu. (Enes b. Mâlik şöyle devam etmiştir:) Sonra haber aldım ki, kadın sürmeli gözlü, dalgalı saçlı, ince baldırlı bir çocuk doğurmuş.”

Tahric: Müslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷⁴.

92 - أَنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَاعَنَ بَيْنَ الْعَجَلَانِيَّ وَامْرَأَتِهِ وَكَانَتْ حُبْلَى

“İbn Abbas (r.a)'dan rivâyete göre, o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a), Aclânlı Uveymir ve karısı arasında karşılıklı lanetleşme yaptırdı, o sırada kadın hamile idi.”

Tahric ve değerlendirme: Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî, Abdürrezzâk ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷⁵.

Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in senedi sahihtir, ricâli sikadır. Hatta Arnavut, Şeyhayn'ın şartlarına göre sahihtir demiştir¹⁴⁷⁶.

¹⁴⁷² Buhârî, Talâk 33, 53; Müslim, Liân 5; Ebû Dâvûd, Talâk 27; Nesâî, Talâk 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 11; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 522, 635, 639, 647.

¹⁴⁷³ Buhârî, Tefsîri Sûre, 24; Ebû Dâvûd, Talâk 27; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an 24, 25; Nesâî, Talâk 38; İbn Mâce, Talâk 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 239.

¹⁴⁷⁴ Müslim, Liân 11; Nesâî, Talâk 37, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 143; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 622.

¹⁴⁷⁵ Nesâî, Talâk 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 336; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 294; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 118; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 169, 643.

93 - اللَّهُمَّ بَيِّنْ ، فَجَاءَتْ بَوْلِدٍ عَلَى الْوَجْهِ الْمَكْرُوهِ

(İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a) mülâane yapan çift hakkında;) “Allah’ım bu konuda gerçeği ortaya çıkar” diye dua etti. Daha sonra kadın istenmeyen bir şekilde (zina yaptığı iddia edilen adama benzeyen) bir çocuk dünyaya getirdi.

Tahric: Buhârî, Müslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷⁷.

94 - اللَّهُمَّ بَيِّنْ فَوَضَعَتْ شَبِيهَا بِالَّذِي ذَكَرَ زَوْجَهَا أَنَّهُ وَجَدَ عِنْدَ أَهْلِهِ ، فَلَاعَنَ بَيْنَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(Hilal’in başından geçen hâdise hakkında Rasûlullah (s.a) “Allah’ım bu konuda gerçeği ortaya çıkar” diye dua etti. Daha sonra kadın kocasının hanımının yanında yakaladığını iddia ettiği adama benzeyen bir çocuk doğurdu. Rasûlullâh (s.a) o iki kişi arasında lanetleşme yaptırdı.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Nesâî, Beyhakî ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷⁸.

95 - أَيُّمَا امْرَأَةٍ أَدْخَلْتَ عَلَى قَوْمٍ مِنْ لَيْسَ مِنْهُمْ فَلَيْسَتْ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ وَكَأَنَّ يَدْخُلُهَا اللَّهُ جَنَّتَهُ ، وَأَيُّمَا رَجُلٍ جَدَّ وَكَدَهُ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ احْتَجَبَ اللَّهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفَضَحَهُ عَلَى رُءُوسِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ

Resûlullah (s.a) mülâane ayeti indiğinde şöyle buyurdu: "Bir kavme o kavimden olmayan bir çocuğu dahil eden bir kadının Allah(ın dîni) ile hiçbir alâkası yoktur ve Allah onu kesinlikle cennetine koymayacaktır. Bile bile çocuğunu kabul etmeyen bir erkeği de Allah kendisinden uzaklaştıracak (kıyamet gününde) önceki ve sonraki (ümme)lerin önünde onu rezil edecektir.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârimî, Beyhakî, İbn Hibbân, Hâkim ve Şâfî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁷⁹.

Hadis Abdullah b. Yunus kanalıyla gelmiştir. İbn Hibbân’ın hadislerini değerlendiren Arnavut hadisin senedi için zayıf hükmünü verdikten sonra Abdullah b.

¹⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), V, 218.

¹⁴⁷⁷ Buhârî, Talâk, 31, 36; Hudûd, 43; Müslim, Liân, 12; Nesâî, Talâk, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 366; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 117.

¹⁴⁷⁸ Buhârî, Talâk, 36; Hudûd, 43; Müslim, Liân, 12; Nesâî, Talâk 39; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 642; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 296.

¹⁴⁷⁹ Ebû Dâvûd, Talâk 28, 29; Nesâî, Talâk 47; Dârimî, Nikâh, 42; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 637; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 418; Hâkim, *Müstedrek*, II, 242; Şâfî, *Müsned*, I, 258.

Yunus'u İbn Hibbân'dan başka tevsik eden olmamıştır. Ayrıca Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin bu hadisi rivâyetleri dışında *Kütüb-i Sitte*'de hadisi geçmemektedir diyerek, hadisin isnadının zayıf oluşunun sebebini dile getirir¹⁴⁸⁰. Hâkim rivâyetinin ardından hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir, Zehebî hiçbir yorum yapmamıştır. *Müstedrek*'e notlar düşen Vâdî de "Abdullah b. Yunus'tan yalnızca Yezîd b. el-Hâd rivâyet etmiştir. İbnü'l-Kattân'dan nakledildiğine göre onun durumu bilinmemektedir. Ben diyorum ki o bizzat kendisi mechûldür ve Müslim'in ricâlinden değildir" demektedir¹⁴⁸¹. Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban tarafından sika olarak değerlendirilmiştir¹⁴⁸². İbn Ebî Hâtim onun tek bir hadisle bilindiğini nakletmektedir¹⁴⁸³. İbn Hacer de *مجهول الحال مقبول* ifadesini kullanmıştır¹⁴⁸⁴. Dârakutnî onun bu hadiste teferrüd ettiğini naklettikten sonra hadisi sahih olarak değerlendirmiştir¹⁴⁸⁵. Hadisin sahih olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Abdullah b. Yunus'un mechûl oluşu sebebiyle hadise zayıf hükmü vermek uygun olmalıdır.

96 - مَنْ ادَّعى أَبَا فِي الْإِسْلَامِ غَيْرَ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ

Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: «Her kim İslâm'da, babası olmadığını bildiği halde babasından başkasını baba olarak iddia ederse ona cennet haramdır»

Tahric: Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁸⁶.

97 - لَّا عُدْوَى وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ ، وَفِرَّ مِنَ الْمَجْدُومِ فِرَارَكَ مِنَ النَّاسِدِ

"Hastalığın kendi kendine sirayeti yoktur; uğursuzluk yoktur, baykuşta uğursuzluk yoktur,safer yoktur¹⁴⁸⁷. Cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaç."

Tahric: Buhârî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁸⁸.

¹⁴⁸⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 418, 2. dipnot.

¹⁴⁸¹ Hâkim, *Müstedrek*, II, 242, 2. dipnot.

¹⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, I, 246; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 29.

¹⁴⁸³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 205.

¹⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 330.

¹⁴⁸⁵ Dârakutnî, *Ilel*, X, 376.

¹⁴⁸⁶ Buhârî, *Ferâiz*, 29; Müslim, *Îmân*, 114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 170, 175, V, 46.

¹⁴⁸⁷ Safer; cahiliyye döneminde hastalığın kaynağı olarak gösterilen ve insan karnında yaşadığı iddia edilen yılan türü bir canlıdır. Bkz. Ebû Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, I, 25; Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 399; İbnü'l-Esîr, *Nihâye fi Garibi'l-Hadis*, III, 69.

¹⁴⁸⁸ Buhârî, *Tıb*, 19, 24, 44, 52; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 135.

98 - قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَاطِمَةَ بِنْتِ أَبِي حُبَيْشٍ فَانظُرِي فَإِذَا أَتَاكَ فِرْوَكٌ فَلَا تُصَلِّي ، فَإِذَا مَرَّ فِرْوَكٌ

فَتَطَهَّرِي وَصَلِّي

Rasûlullah (s.a), (“Yâ Rasûlallah! Ben devamlı kanamaya marûz kalan bir kadını, temiz olamıyorum. Namazı terk mi edeyim? diye soran) Fâtıma bint Ebî Hubeyş'e hitaben şöyle buyurmuştur: “Senin asıl hayzın (başlama zamanı) geldiği vakit namazı bırak. Hayzın (kesilme zamanı) gelince temizlen (yıkan), sonra namaz kıl!” buyurmuştur.

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hıbbân tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁸⁹.

99 - أَخْبَرَنِي أَبُو الزَّبِيرِ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَمْرٍ ، وَسَأَلَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَيْمَنِ مَوْلَى عُرْوَةَ كَيْفَ تَرَى فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ حَائِضًا ؟ فَقَالَ : طَلَّقَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَسَأَلَ عَمْرُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : فَلْيُرَاجِعْهَا ، فَرُدَّهَا ، وَلَمْ يَرَهَا شَيْئًا ، فَقَالَ : إِذَا طَهَّرْتَ فَلْيَطْلُقْ أَوْ لِيَمْسِكْ ، قَالَ ابْنُ عَمْرٍ : وَقَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ * (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ ...)

“Urve'nin azatlısı Abdurrahmân bin Eymen İbn Ömer'den (boşama olayını) işitmiş. Abdurrahmân: “Karısını hayız hâlinde iken boşayan bir adam hakkında ne dersin?” diye sormuş. Ebu'z-Zübeyr şöyle anlatmış: “Rasûlüllâh (s.a) zamanında İbn Ömer hayız halindeki karısını boşadı. Ömer (bu meseleyi) Rasûlüllâh (s.a)'a sordu: Rasûlüllâh (s.a) da ona: “Oğlun karısına dönsün!” dedi ve kadını kocasına iade etti ve bunda bir beis görmedi. Sonra şöyle buyurdu: “Kadın temizlendiğinde onu boşasın yahud (nikâhında) tutsun!” İbn Ömer: Peygamber (s.a): “Ey Peygamber! Kadınları boşayacağımızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun!” âyetini¹⁴⁹⁰ de okudu, demiştir.”

Tahric: Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁹¹.

¹⁴⁸⁹ Buhârî, Vudû, 63; Hayz, 8, 19, 24; Müslim, Hayz, 62,63; Ebû Dâvûd, Tahâret, 107, 108, 109, 110; Tirmizî, Tahâret, 93, 96; Nesâî, Tahâret, 133, 134; Hayz, 2, 4, 6; İbn Mâce, Tahâret, 115, 116; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 420, 464; İbn Hıbbân, *Sahîh*, IV, 183.

¹⁴⁹⁰ Talak 65/1.

¹⁴⁹¹ Müslim, Talak 14; Ebû Dâvûd, Talak 4, 10; Nesâî, Talak 1; Abdürrezzâk *Musannef*, VI, 309; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 61, 80, 139.

100 - لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُوْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحَدِّثَ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ

وَعَشْرًا

“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadının bir ölüye üç günden fazla yas tutması helal değildir. Ancak kocası için dört ay on gün yas tutabilir.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁹².

101 - وَكَدَّتْ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةَ بَعْدَ وِفَاةِ زَوْجِهَا بِلِيَالٍ ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ

قَدْ حَلَلْتِ فَاتَّحِي مَنْ شِئْتِ

Sübey’a kocasının vefatından birkaç gece sonra bir çocuk dünyaya getirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a)’a gitti ve durumu anlattı. Resulullah (s.a) da şöyle buyurdu: “Şu anda evlenmen sana helaldir, dilediğin kimse ile evlenebilirsin.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Mâlik, İbn Hıbbân, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁹³.

102 - عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَوْلَاتِ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ

يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ الْمُطْلَقَةَ ثَلَاثًا أَوْ الْمَتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا ؟ فَقَالَ : هِيَ الْمُطْلَقَةُ ثَلَاثًا وَالْمَتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا

Übey b. Kâ’b’den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir. Rasûlullah (s.a)’a şöyle dedim: “Hamile olan kadınların iddeti doğum yapıncaya kadardır hükmü üç defa boşanmış kadın için midir, yoksa eşi vefat eden kadın için midir?” Rasûlullah (s.a) “Hem üç defa boşanmış kadın, hem de eşi vefat etmiş kadın içindir” buyurdular.

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel ve Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁹⁴.

Dârakutnî, Ahmed b. Hanbel’in isnadıyla hadisi nakletmiştir. Hadisin isnadı Müsennâ İbnü’s-Sabbâh sebebiyle¹⁴⁹⁵ zayıftır. Hadis farklı lafızlarla farklı zayıf tariklerle da gelmiştir¹⁴⁹⁶. Ancak hasen derecesine yükselecek durumda değildir¹⁴⁹⁷.

¹⁴⁹² Buhârî, Cenâiz, 30, Talâk 44, 47, 48; Müslim, Talâk, 58, 59, 62, 63, 65; Ebû Dâvûd, Menâsik 2, Talâk 43; Tirmizî, Radâ’, 15, Talâk 18; Nesâî, Talâk 55; İbni Mâce, Talâk 35, Menâsik 7; Dârimî, Talâk, 12; Muvatta’, Talâk 35, İsti’zân 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 236, 250, 437, VI, 37, 249, 281, 286, 287, 324, 325, 426.

¹⁴⁹³ Buhârî, Talâk, 39; Meğâzî, 10; Müslim, Talâk, 56; Muvatta’, Talâk 30; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 133; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 311, 120; Şâfiî, *Müsned*, I, 299; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XXIII, 261.

¹⁴⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* V, 116; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 39.

¹⁴⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, II, 298; Buhârî, *et-Târihu’s-Sağîr*, II, 97; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, VIII, 324.

¹⁴⁹⁶ bkz. Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 143; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 178.

¹⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXXV, 34.

103 - أن سبيعة بنت الحارث أخبرته أنها كانت تحت سعد بن خولة وهو من بني عامر بن لؤي وكان ممن شهد بدرًا، فثوئي عنها في حجة الوداع وهي حاملٌ ، فلم تشب أن وضعت حملها ، فلما تعلق من نفاسها تجملت للخطاب ، فدخل عليها أبو السنايل بن بعك رجل من بني عبد الدار فقال : ما لي أراك متجملة لعلك ترجين النكاح ، والله ما أنت بناكحة حتى تمر عليك أربعة أشهر وعشْر ، قالت : فلما قال لي ذلك جمعت علي ثيابي حين أمسيت ، فأتيت النبي صلى الله عليه وسلم فسألته عن ذلك ، فأفتاني أني قد خللت حين وضعت حملي ، وأمرني بالتزوج إن بدا لي ،

“Subey'a şöyle anlattı: Kendisi Resûlullah'ın Bedir'de hazır bulunmuş sahâbîlerinden Sa'd b. Havle'nin nikâhı altındaydı. Sa'd Âmir b. Lueyy oğulları soyundandı. Subey'a gebe iken kocası Veda Haccı'nda vefat etti. Kocasının vefatının üzerinden çok geçmeden bir çocuk dünyaya getirdi. Nifâsını tamamladığında isteyenleri (ne görünmek) için süslendi. Bu sırada Abdüddâr oğullarından bir zât olan Ebu's-Senâbil Ba'kek, Subey'a'nın yanına gelip kendisini süslenmiş görerek: “Ne o? Seni, isteyenler için süslenmiş görüyorum. Sanıyorum ki nikâh arzu ediyorsun. Hiç şüphesiz sen vallahi üzerinden dört ay on gün geçmedikçe evlenemezsin!” dedi. Ben de Ebu's-Senâbil bunları bana söyleyince, o akşam elbisemi giyinip Resûlullah'a gittim ve durumumu kendisinden sordum. Rasûlüllâh (s.a) çocuğumu doğurduğum zaman evlenmeye helâl olduğuma bana fetva verdi ve bana istersem evlenebileceğimi emretti.”

Tahric: Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁹⁸.

104 - عَنْ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ : لَأُتَبَسُّوا عَلَيْنَا سِنَّةً نَبِيَّنَا ، عِدَّةَ أُمَّ الْوَالِدِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ

وَعَشْرٌ

“Amr bin el-Âs şöyle dedi: Peygamberimiz Muhammed (s.a)'in sünnetini karıştırmayınız. Kocası ölmüş ümmü'l-veledin iddeti dört ay on gündür.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, Hâkim, Dârakutnî, İbn Ebî Şeybe tarafından rivâyet edilmiştir¹⁴⁹⁹.

Hâkim, hadisin Şeyhayn'ın şartlarına göre sahih olduğunu söylemiş, Zehebî ise itiraz etmemiştir. Ancak Kabîsa b. Züeyb'in Amr İbnü'l-Âs'dan hadis dinlemediği gerekçesiyle¹⁵⁰⁰ isnadı munkatı ve zayıf görülmüştür. Ayrıca senette adı geçen Matar b.

¹⁴⁹⁸ Buhârî, Meğâzî, 8; Müslim, Talâk, 56.

¹⁴⁹⁹ İbn Mâce, Talâk 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 203; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 136; Hâkim, *Müstedrek*, II, 250; Dârakutnî, *Sünen*, III, 309; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 144.

¹⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, II, 372; Dârakutnî, *Sünen*, III, 309.

Tahmân el-Varrâk da zayıftır¹⁵⁰¹. Zeylaî de hadisin mevkûf oluşunun daha doğru olduğunu nakletmiştir.

105 - أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تُحِدَّ عَلَى زَوْجِهَا حَتَّى تَنْقُضِيَ عِدَّتَهَا ، وَعَلَى مَنْ سِوَاهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ

Resûlullah (s.a) bir kadının kocası için iddetini tamamlayıncaya kadar; kocadan başkası için ise üç gün yas tutmasına izin vermiştir.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd *Merâsîl*'inde rivâyet etmiştir¹⁵⁰².

Zeylaî hadisin kaynağını verdikten sonra Abdülhakk'ın *Ahkâm*'ında “doğrusu, Ümmü Atiyye hadisidir” diyerek muttasıl senede işaret ettiğini nakletmektedir¹⁵⁰³. İbn Hacer de hadisin mürsel oluşunu ifade ettikten sonra “ruhsat” kelimesinin kullanılması ile ilgili olarak “في ذلك نظر” demektedir¹⁵⁰⁴. Hadis benzer lafızlarla sahih kaynaklarda geçse de bu lafızlarla munkatı bir isnatla gelmiştir ve zayıftır.

106 - أَنَّهُ نَهَى الْمُعْتَدَّةَ أَنْ تَخْتَضِبَ بِالْحِنَاءِ وَقَالَ الْحِنَاءُ طِيبٌ

“Rasûlullah (s.a), (kocası vefat edip) iddet bekleyen bir kadının kına sürmesini yasaklamış ve ‘kına güzel kokudur’ buyurmuştur.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızlarla hadis kaynaklarında tesbit edilememiştir.

Zeylaî de Hacc bölümünde ihram yasakları zikredilirken kınanın güzel koku sayılıp yasaklandığına ilişkin rivâyetleri hatırlattıktan sonra iddet bekleyen kimsenin kına kullanmaması ile ilgili başka bir rivâyet nakleder.¹⁵⁰⁵ Hadis fıkıh kitaplarında geçmektedir¹⁵⁰⁶.

107 - نَهَى الْمُعْتَدَّةَ عَنِ الْكُحْلِ وَالذَّهْنِ وَالْخِضَابِ بِالْحِنَاءِ وَقَالَ الْحِنَاءُ طِيبٌ

“Rasûlullah (s.a) (Kocası vefat edip) iddet bekleyen bir kadının sürme çekmesini, yağlanmasını, kına ile kokulanmasını yasaklamış ve ‘kına güzel kokudur’ buyurmuştur.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis kaynaklarında bu haber tesbit edilememiştir. Zeylaî Serûcî'nin bu hadisi Nesâî'ye nisbet ettiğini nakletmiştir¹⁵⁰⁷. Ancak Nesâî'nin bu

¹⁵⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, I, 409, 491; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VII, 287; Ukaylî, *Duafâ*, IV, 219.

¹⁵⁰² Ebû Dâvûd, *Merâsîl*, 452.

¹⁵⁰³ Zeylaî, a.g.e. III, 260.

¹⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 79.

¹⁵⁰⁵ Zeylaî, a.g.e. III, 261.

¹⁵⁰⁶ bkz. Serahsî, *Mebûsât*, IV, 15; V, 11; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 415; III, 330.

¹⁵⁰⁷ Zeylaî, a.g.e. III, 260.

lafızla bir rivâyeti tesbit edilememiştir. Nesâî'nin rivâyeti *الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا لَا تَلْبَسُ* şeklinde dir. İbn Hacer hadisi bulamadığını bildirmektedir¹⁵⁰⁸. Yas tutan veya iddet bekleyen hanımla ilgili sahih kaynaklarda haberler olmasına rağmen, İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği bu iki haber fıkıh kitapları dışında hadis kaynaklarda tesbit edilememiştir.

108 - عَنْ أُمِّ سَلْمَةَ قَالَتْ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا فِي عِدَّتِي مِنْ وَقَاةِ أَبِي سَلْمَةَ : لِمَا تَمْتَشِطِي بِالطَّيِّبِ وَلَا بِالْحِنَاءِ فَإِنَّهُ خِضَابٌ ، قُلْتُ : فَبِأَيِّ شَيْءٍ أَمْتَشِطُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ : بِالسِّدْرِ تُخَلِّفِينَ بِهِ رَأْسَكَ

Ümmü Seleme'den rivâyet olduğuna göre o şöyle dedi: “Kocam Ebû Seleme vefat ettiği zaman iddedimi beklerken Rasûlullah (s.a) bana: “Koku ve kına ile de taranma çünkü kına boyadır.” buyurdu. Ben, “Neyle taranayım ey Allah'ın Resûlü?” diye sordum. “Başının her tarafını kaplarcasına başına koyacağın sidr yaprağı ile” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Nesâî, Beyhakî, Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁰⁹.

Ebû Dâvûd hadisin ardından yorum yapmamıştır. Zeylaî Abdülhakk'ın “Bu hadisin bilinen bir senedi yoktur” dediğini nakletmektedir¹⁵¹⁰. Hadis, her üç kaynakta da Ümmü Hakîm, annesi ve Ümmü Seleme kanalıyla gelmiştir. İbn Hacer Ümmü Hakîm'in durumunun bilinmediğini¹⁵¹¹ annesinin ismini de bulamadığını¹⁵¹² söylemiştir. Bu durumda Ebû Dâvûd'un olumlu düşünmesine rağmen, hadisin isnadı zayıf olarak değerlendirilebilir.

109 - أَنَّ امْرَأَةً تُوَفَّى زَوْجَهَا فَخَشُوا عَلَى عَيْنَيْهَا فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَأْذَنُوهُ فِي الْكُحْلِ فَقَالَ « لَا تَكْحَلْ قَدْ كَانَتْ إِحْدَاكُنَّ تَمُكْتُ فِي شَرِّ أَحْلَاسِهَا أَوْ شَرِّ بَيْتِهَا ، فَإِذَا كَانَ حَوْلَ فَمَرَّ كَلْبٌ رَمَتْ بِبِعْرَةٍ ، فَلَا حَتَّى تَمْضِيَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

Kocası ölen bir kadının yakınları, bu kadının gözlerinin ağrmasından endişe ettiler de Rasûlullah (s.a)'a geldiler ve kadının gözlerine sürme çekmesi için ondan izin istediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Gözüne sürme çekmesin!

¹⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 79.

¹⁵⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 44, 46; Nesâî, *Talâk*, 66; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 440; VII, Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XXIII, 419.

¹⁵¹⁰ Zeylaî, a.g.e. III, 261.

¹⁵¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 756.

¹⁵¹² İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 519; *Takrîb*, I, 764.

Cahiliyet zamanında sizden herhangi biriniz (kocasını öldüğünde) en kötü elbiseleri içinde veya evinin en kötü yerinde beklerdi. Bir sene bitince da yanından bir köpek geçtiği zaman bir deve tezeği atardı (ve bu suretle iddetinden çıkardı). Hayır dört ay on gün geçinceye kadar gözüne sürme çekmesin!”

Tahrir: Buhârî, Müslim, Tayâlisî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵¹³.

110 - لَا تَلْبَسُ الْمُتَوَفَّى عَلَيْهَا زَوْجَهَا الْمُعْصَفَرُ مِنَ النَّيَابِ وَلَا الْمُمَشَّقَةُ وَلَا الْحَلِيَّ ، وَلَا تَخْتَضِبُ وَلَا تَتَّحِلُّ

“Kocasını vefat eden bir kadın aspurla ve kırmızı çamurla boyanmış elbise giyemez. (Altın ve gümüş) ziynet takınamaz, boyalanamaz ve sürme çekemez.”

Tahrir ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hıbbân ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵¹⁴.

Hadisin isnadı sağlamdır¹⁵¹⁵. Arnavut, Büzeyl b. Meysera dışında ricâlinin Şeyhayn’ın ricâli olduğunu, onun da Müslim’in ricâli olduğunu söylemektedir¹⁵¹⁶.

111 - السِّرُّ النَّكَاحُ

“Gizlice sözleşmek¹⁵¹⁷ nikâhtır.”

Tahrir ve değerlendirme: Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe lafzıyla değil manasıyla rivâyet edilmiştir¹⁵¹⁸.

Zeylaî hadis gariptir, hükmünü vermiş¹⁵¹⁹, İbn Hacer de hadisi bulamadığını söylemiştir¹⁵²⁰. İbnü'l-Hümâm da Zeylaî’yi takib ederek “Kitab’da zikredilen hadis gariptir” demiştir¹⁵²¹. Hadis Hanefî fıkıh kaynaklarında senetsiz bir biçimde nakledilmektedir¹⁵²². Buhârî, Hasan Basrî’den “Gizlice sözleşmek zinadır” dediğini nakletmektedir¹⁵²³. Mücâhid’in “başkasıyla evlenmemek üzere sözleşmek” şeklinde açıkladığı nakledilmektedir¹⁵²⁴. Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî gizlice

¹⁵¹³ Buhârî, Talâk, 47; Tıp, 18; Müslim, Talâk, 60; Tayâlisî, *Müsned*, I, 223; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 428, 439.

¹⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, Talâk, 44, 46; Nesâî, Talâk, 64; İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* VI, 302.

¹⁵¹⁵ İbn Hacer, *Telhis*, III, 238.

¹⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), *IVXL*, 205.

¹⁵¹⁷ وَلَا جَنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عِلْمَ اللَّهِ أَنْكُمْ سَتَذَكَّرُونَ لَكِنْ لَا تَوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا ayetindeki (Bakara, 2/235) سِرًّا kelimesinin tefsiri bağlamında nakledilmiştir.

¹⁵¹⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 56; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 535, 536.

¹⁵¹⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 262.

¹⁵²⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 79.

¹⁵²¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, IV, 309.

¹⁵²² Meydânî, *Lübâb*, I, 205; Mergînânî, *Hidâye*, II, 32.

¹⁵²³ Buhârî, Nikâh, 35.

¹⁵²⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 55.

sözleşmenin mâhiyetine ilişkin mevkûf ve maktû haberler nakletmişlerdir, ancak bu haberlerde zina, başkasıyla evlenmemek üzere sözleşmek, o kişiyle evleneceğine dair söz vermek gibi farklı yorumlar vardır¹⁵²⁵. Ancak merfû herhangi bir haber tesbit edilememiştir.

112 - صلى الله عليه وسلم تسألُهُ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهَا فِي بَنِي خُدْرَةَ فَإِنَّ زَوْجَهَا خَرَجَ فِي طَلْبِ أَعْبُدٍ لَهُ أَبْفُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا بِطَرْفِ الْقُدُومِ لِحِقْمِهِمْ فَتَقَلُّوهُ فَسَأَلَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَرْجِعَ إِلَى أَهْلِي فَأَبَى لَمْ يَتْرُكْنِي فِي مَسْكَنٍ يَمْلِكُهُ وَلَا نَفَقَةَ . قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " نَعَمْ " . قَالَتْ فَخَرَجْتُ حَتَّى إِذَا كُنْتُ فِي الْحَجْرَةِ أَوْ فِي الْمَسْجِدِ دَعَانِي أَوْ أَمَرَ بِي فِدْعَيْتُ لَهُ فَقَالَ " كَيْفَ قُلْتِ " . فَرَدَدْتُ عَلَيْهِ الْقِصَّةَ الَّتِي ذَكَرْتُ مِنْ شَأْنِ زَوْجِي قَالَتْ فَقَالَ " امْكُتِي فِي بَيْتِكَ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ " . قَالَتْ فَاعْتَدَدْتُ فِيهِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا . قَالَتْ فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَانَ أَرْسَلَ إِلَيَّ فَسَأَلَنِي عَنْ ذَلِكَ فَأَخْبَرْتُهُ فَاتَّبَعَهُ وَقَضَى بِهِ .

“Ebû Saîd el Hudrî’nin kızkardeşi Fürey’a binti Mâlik b. Sinan, Rasûlullah (s.a)’a gelerek Hudre oğulları kabilesinde bulunan ailesine dönmek için izin istediğini kocasının firar eden kölelerin peşinden çıkıp gittiğini ve Tarafu’l-Kudûm denen yere ulaştığında kendisini öldürdüklerini anlattı ve dedi ki: Rasûlullah (s.a)’dan ailemin yanına dönmeyi istedim çünkü kocam bana ne bir oturacak yer ne de yiyecek içecek bırakmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) “Evet gidebilirsin” buyurdu. Ben de kalktım odama veya mescide kadar varmışım ki Rasûlullah (s.a) benim çağrılmamı emretti ve şöyle dedi: “Nasıl demiştin?” Ben de kocam hakkındaki anlattığımı tekrarladım. O da iddet süresi bitinceye kadar evinde kal buyurdu. Ben de dört ay on gün orada iddetimi bekledim. Osman (r.a.) halife olduğunda bana bir adam göndererek bunun hükmünü sordu ben de haber verdim. O da bu hükme uyarak hüküm verdi.”

Tahric ve değerlendirme: Mâlik, Tirmizî, Nesâî, İbn Hıbbân, Beyhakî ve Şâfiî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵²⁶.

Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu bildirmiştir¹⁵²⁷. İbn Abdilberr de hadisin meşhur ve sabit olduğunu söylemiştir¹⁵²⁸. Zeylâî hadisi tashih edenleri naklettikten sonra; İbnü'l-Kattân kanalıyla İbn Hazm’ın Zeyneb binti Ka’b için “mechuldür, Sa’d b. İshâk’tan başka ondan hadis rivâyet eden olmamıştır, adaletiyle meşhur değildir” demiştir. Ardından da “Bana göre durum böyle değildir. Aksine hadis sahihtir” şeklinde

¹⁵²⁵ bkz. Abdürrezâk, Musannef, VII, 56; İbn Ebî Şeybe, Musannef, III, 535; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, VII, 178, 179.

¹⁵²⁶ Muvatta’, Talâk, 31; Tirmizî, Talâk, 23; Nesâî, Talâk, 60; İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 278; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, VII, 434; Şâfiî, *Müsned*, I, 241.

¹⁵²⁷ Tirmizî, *Sünen*, III, 508.

¹⁵²⁸ İbn Abdilberr, *Temhîd*, XXI, 27.

görüş bildirmiştir¹⁵²⁹. Nitekim Zeyneb binti Ka'b sahâbîdir¹⁵³⁰. İbn Hacer İbn Hıbbân'ın onu tâbîinden ve sika saydığını¹⁵³¹ naklettikten sonra itiraz etmekte İbn Abdilberr'in de onu sahâbî saydığını delil göstererek itiraz etmektedir¹⁵³². Zeyneb, İbn Hacer'in söylediği gibi sahâbî, İbn Hıbbân'ın söylediği gibi tâbî olsada sika sayıldığı için hadis sahihtir.

113 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجَهَا أَنْ تَعْتَدَ حَيْثُ شَاءَتْ

“Rasûlullâh (s.a) eşi ölmüş bir hanıma (evinin dışında) dilediği yerde iddet beklemesini emretti.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî *غير بيتها* ilavesiyle rivâyet etmiştir¹⁵³³.

Dârakutnî; Ebû Mâlik'ten başkası hadisi muttasıl bir senetle rivâyet etmemiştir ki o da zayıftır. Ayrıca Mahbûb da zayıftır” diyerek hadisin zaaf sebebinin dile getirmiştir¹⁵³⁴. Tirmizî Fürey'a hadisinin ardından bu haberi senet vermeden Rasûlullah (s.a)'ın ashabından bazı ilim ehli ve başkalarının görüşü olarak nakletmiştir¹⁵³⁵. Daha sonra da (Süfyân es-Sevrî, Şâfî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'ye nisbet ettiği Fürey'a hadisinin öngördüğü) birinci görüş, daha doğrudur şeklinde tercihinin bildirmiştir. Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî de İbn Abbas'tan *فإن خرجن فلا جناح عليكم فيما* *فإن خرجن فلا جناح عليكم فيما* ifadesinin *غير إخراج* hükmünü neshettiğini ve eşi vefat etmiş kadının dilediği yerde iddet bekleyebileceği görüşünü nakletmiştir¹⁵³⁶.

İbnü'l-Kattân, hadisin isnadında geçen ve Mahbûb'un zayıf, Atâ'nın da hakkında ihtilaf edilmiş bir kişi olduğunu, Ebû Mâlik en-Nehaî'nin ise içlerinde en zayıf olduğunu naklederek isnadı eleştirir¹⁵³⁷. Hadis zayıftır.

114 - شَهَادَةُ النِّسَاءِ جَائِزَةٌ فِيمَا لَا يَسْتَطِيعُ الرَّجَالُ النَّظَرَ إِلَيْهِ

“Erkeklerin bakıp göremeyecekleri konularda kadınların şahitlik yapması caizdir/geçerlidir.”

Tahric ve değerlendirme: Merfû bir hadis olarak kaynaklarda tesbit edilememiştir.

¹⁵²⁹ Zeylaî, a.g.e. III, 264.

¹⁵³⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, VII; 679.

¹⁵³¹ İbn Hıbbân, *Sikât*, IV, 271.

¹⁵³² İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 451.

¹⁵³³ Dârakutnî, *Sünen*, III, 266.

¹⁵³⁴ Dârakutnî, *Sünen*, III, 266.

¹⁵³⁵ Tirmizî, *Sünen*, III, 508.

¹⁵³⁶ Buhârî, Talâk, 50; Ebû Dâvûd, Talâk, 43, 45; Nesâî Talâk, 61.

¹⁵³⁷ İbnü'l-Kattân, *Vehm*, III, 127.

Zeylaî; garip derken¹⁵³⁸ İbn Hacer bulamadığını söylemiştir¹⁵³⁹. İbn Abdilhâdî de “İsnadı yoktur, ya da ilim ehlinin delil kabul edemeyeceği bir isnadı vardır” diyerek¹⁵⁴⁰ hadisin kaynaklarda bulunabilse bile delil olamayacağına işaret etmektedir. Ancak bazı kaynaklarda yakın anlamları içeren benzer lafızlarla mevkûf veya maktu haberler yer almaktadır¹⁵⁴¹. İbnü'l-Hümâm'ın naklettiğine en yakın haber ise İbn Şihâb ez-Zühri'den gelen rivâyettir ki “مضت السنة” ifadesiyle nakledilmektedir¹⁵⁴². Ancak bu rivâyet de irsâl sebebiyle zayıftır.

115 - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَجَازَ شَهَادَةَ الْقَابِلَةِ

“Rasûlüllâh (s.a) ebenin şahitliğine izin verdi.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî, Taberânî, Abdurrezzâk ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁴³.

Dârakutnî de Muhammed b. Abdülmelik ile A'meş arasındaki mehcûl râvîden dolayı senedi eleştirmektedir. Beyhakî, biri mevkûf diğeri merfû iki rivâyeti de naklettikten sonra tenkit etmiştir. Ali'den mevkûf olarak gelen haberi Câbir el-Cu'fî, Abdullah b. Necî, Süveyd b. Abdilazîz'in zayıf olmaları sebebiyle tenkit etmiş; merfû olan haberi de “Muhammed b. Abdülmelik A'meş'ten işitmemiştir. Aralarında bilinmeyen bir râvî vardır” diyerek tenkit etmiştir. Taberânî rivâyetinin ardından “Bu hadisi A'meş'ten Muhammed b. Abdilmelik'ten başkası rivâyet etmemiştir” derken Heysemî, Taberânî'nin senedi ile ilgili olarak “İsnatta bilmediğim bir kişi var” demiştir¹⁵⁴⁴. Zeylaî de İshâk b. Râhûye'nin “Eğer Ali'nin ebe hakkındaki hadisi sahih olsaydı söyledik” dediğini nakletmektedir¹⁵⁴⁵. Beyhakî ve İbnü't-Türkmânî de Şâfiî'nin “Eğer Ali'den gelen hadis sâbit olsaydı ona uyardık” dediğini nakletmektedir¹⁵⁴⁶. Rivâyet merfû olarak zayıftır.

116 - أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنِي هَذَا كَانَ بَطْنِي لَهُ وَعَاءٌ ، وَتَدْبِي لَهُ سِقَاءٌ ، وَحَجْرِي لَهُ حِوَاءٌ ،

، وَإِنَّ أَبَاهُ طَلَّقْتِي وَأَرَادَ أَنْ يَنْزِعَهُ مِنِّي ، فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْتِ أَحَقُّ بِهِ مَا لَمْ تَنْكِحِي

Bir kadın Rasûlullah (s.a)'a hitaben: “Ey Allah'ın Resûlü! Şu benim oğluma,

¹⁵³⁸ Zeylaî, a.g.e. III, 264; IV, 80.

¹⁵³⁹ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 80.

¹⁵⁴⁰ İbn Abdilhâdî, *Risâle*, s. 39.

¹⁵⁴¹ Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 484, VIII, 333; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 175.

¹⁵⁴² Abdurrezzâk, *Musannef*, VIII, 333; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 329.

¹⁵⁴³ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 232, 233; Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, I, 189; Abdurrezzâk, *Musannef*, VIII, 334; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 151.

¹⁵⁴⁴ Heysemî, *Mecma'*, IV, 365.

¹⁵⁴⁵ Zeylaî, a.g.e. IV, 81.

¹⁵⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 151; İbnü't-Türkmânî, *Cevher*, X, 151.

karnım onun için kundak oldu. Göğsüm bakraç oldu, kucağım onun için barınak oldu. Onun babası beni boşadı. (Şimdi de) onu benden koparmak istiyor” dedi. Rasûlullah (s.a) ona: “Sen evlenmediğin sürece ona (bakmaya ondan) daha müstehaksın” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Hâkim ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁴⁷.

Hadis, Amr b. Şuayb’ın babasından onun da dedesinden yaptığı rivâyettir. Hâkim, hadisin senedinin sahih olduğunu ancak Şeyhayn’ın rivâyet etmediğini söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Heysemî de ‘ricâli sikadır’ şeklinde görüş bildirmiştir¹⁵⁴⁸. Arnavut, Abdülaziz b. Abdülmelik ve Müsennâ b. Sabbâh sebebiyle iki tarikın hasen olduğuna hükmetmiş, Hâkim’in senedi için verdiği sahih hükmüne de itiraz etmemiştir. Ancak hadis otoriteleri Amr b. Şuayb’ın babası ve dedesinden yaptığı rivâyetler şüpheyle karşılanmaktadır¹⁵⁴⁹. Bu sebeple hadisi zayıf olarak değerlendirmek daha doğru olmalıdır.

117 - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرَ غُلَامًا بَيْنَ أَبِيهِ وَأُمَّهُ

Rasûlüllâh (s.a) olgun yaştaki bir çocuğu (boşanmış olan) anne veya babasını tercih etmekte serbest bırakmıştır.”

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, İbn Mâce, Şâfiî, Ebû Ya’lâ, Saîd b. Mansûr ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁵⁰.

Tirmizî hadisin hasen sahih olduğuna hükmetmiştir¹⁵⁵¹. Arnavut da isnadının sahih; Ebû Meymûne hâriç ricâlinin Şeyhayn’ın ricâli olduğunu söylemiş ve hadisin sahih olduğu yönünde görüş bildirmiştir¹⁵⁵².

118 - سَمِعْتُ امْرَأَةً جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا قَاعِدٌ عِنْدَهُ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ زَوْجِي

يُرِيدُ أَنْ يَذْهَبَ بِابْنِي وَقَدْ سَفَانِي مِنْ بَنِي أَبِي عَنبَةَ وَقَدْ نَفَعَنِي ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَهْمَا عَلَيْهِ ، فَقَالَ زَوْجُهَا : مَنْ يُحَافَتِي فِي وَكَلْدِي ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : هَذَا أَبُوكَ وَهَذِهِ أُمُّكَ فَخُذْ بِيَدِ أَيُّهُمَا شِئْتَ ، فَأَخَذَ بِيَدِ أُمَّهُ فَأَنْطَلَقَتْ بِهِ

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre o şöyle anlattı: Ben Rasûlüllâh (s.a)’ın

¹⁵⁴⁷ Ebû Dâvûd, Talâk, 34, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 182; Hâkim, *Müstedrek*, II, 248; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 4.

¹⁵⁴⁸ Heysemî, *Mecma'*; IV, 593.

¹⁵⁴⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VI; 342; İbnü'l-Kattân, *Vehm*, V, 475; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VI, 238; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-Müdekkisîn*, I, 35.

¹⁵⁵⁰ Tirmizî, *Ahkâm*, 21; İbn Mâce, *Ahkâm*, 22; Şâfiî, *Müsned*, I, 288; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 512; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 110; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 3.

¹⁵⁵¹ Tirmizî, *Sünen*, III, 638.

¹⁵⁵² Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XII, 308.

yanında otururken bir kadının gelip de; Ey Allah'ın Rasûlü kocam (beni boşadıktan sonra bir de) oğlumu (alıp) götürmek istiyor. Bana da içmek ve kullanmak üzere Ebû Inebe kuyusunu bıraktı, dedi. Rasûlüllâh (s.a): “Onun hakkında kura çekiniz” buyurdu. Bunun üzerine (kadının) kocası: “Çocucuğum hakkında bana karşı kim hak iddia edebilir?” dedi. Rasûlüllâh (s.a) da (çocuğa dönerek): “Şu baban, şu da annen, şimdi onlardan istediğinin elini tut” buyurdu. (Çocuk da) annesinin elini tuttu. Bunun üzerine (kadın) çocukla (birlikte oradan uzaklaşıp) gitti.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârimî, Hâkim, Beyhakî ve Abdürrezzâk tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁵³.

Rivâyetlerin tamamı Ebû Hüreyre kanalıyla gelmiştir. Hâkim isnadının sahih olduğunu ancak Şeyhayn'ın rivâyet etmediğini söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Tirmizî yukarıdaki hadisi tashih etmiştir. Metinler farklıdır ancak isnatları aynıdır. O halde bu hadise de sıhhat hükmü verilebilmelidir.

119 - عَنْ رَافِعِ بْنِ سِنَانَ أَنَّهُ أَسْلَمَ وَأَبَتْ أَمْرَأَتُهُ أَنْ تُسَلِّمَ ، فَجَاءَهَا بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ لَمْ يَبْلُغْ فَأَجْلَسَ النَّبِيُّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَبَ هُنَا وَالْأُمَّ هُنَا ثُمَّ خَيْرَهُ وَقَالَ : اللَّهُمَّ اهْدِهِ ، فَذَهَبَ إِلَى أَبِيهِ

Râfi' bin Sinan'dan nakledildiğine göre: Râfi' Müslüman olmuş fakat hanımı İslâm'ı kabul etmemişti. Onların küçük bir erkek çocukları da vardı, henüz akıl balığ olmamıştı. Rasûlullah (s.a) babayı bir tarafa anneyi de bir tarafa oturttu, sonra çocuğu dilediğini seçmekte serbest bıraktı ve: “Allah'ım onu doğruya sevket!” diye duâda bulundu. Çocuk da babasını seçti.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁵⁴.

Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiş; Zehebî de itiraz etmemiştir. Arnavut da Ahmed b. Hanbel'in senedinin sahih olduğunu dile getirmiştir¹⁵⁵⁵. Ancak hadisin metninde ıztırap vardır. Muhayyer bırakılan çocuk bazı rivâyetlerde kız, bazılarında ise erkek çocuğu olarak bildirilmiş, kız çocuğu için de iki ayrı isim zikredilmiştir. İbn Hacer, senedinde ihtilaf vardır, metinler de birbirinden farklıdır

¹⁵⁵³ Ebû Dâvûd, Talâk, 34, 35; Nesâî, Talâk, 52; Dârimî, Talâk, 16; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 196; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 6; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 157, 158.

¹⁵⁵⁴ Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahkâm, 22; Nesâî, Talâk, 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 446; Hâkim, *Müstedrek*, II; 247; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII,160; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 9, 285; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 6.

¹⁵⁵⁵ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXXIX, 170.

demektedir¹⁵⁵⁶. İbn Hacer, ayrıca İbnü'l-Kattân'ın “Eğer kız çocuğu ile ilgili rivâyetler sahih ise bu ikisinin iki ayrı olay olduğuna hükmedilir” dediğini nakletmektedir¹⁵⁵⁷. İbn Hacer'in tesbitleri de değerlendirilerek hadise sahih değil hasen hükmü verilmesi daha isabetli olacaktır.

120 - أَنَّ أَبَوَيْنِ اخْتَصَمَا فِي وُلْدٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدُهُمَا كَافِرٌ ، فَخَيَّرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَوَجَّهَ إِلَى الْكَافِرِ ، فَقَالَ : اللَّهُمَّ اهْدِهِ ، فَتَوَجَّهَ إِلَى الْمُسْلِمِ فَقَضَى لَهُ بِهِ

Biri kâfir olan ebeveyn çocukları hakkında birbiriyle husumete düşüp çocuklarını da yanlarına alıp durumu Resûlullah'a taşıdılar. Rasûlullah (s.a) çocuğu muhayyer bıraktı. Bunun üzerine çocuk kafir olana yöneldi. O esnada Resûlullah “Allah'ım onu doğruya sevket!” diye duâda bulundu. Sonra çocuk Müslüman olana yöneldi. Resûlullah da çocuğun Müslüman olanda kalması yönünde hüküm verdi.

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Nesâî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁵⁸.

Bütün senetler İsmail b. Uleyye, Osman el-Bettî, Abdülhamîd b. Seleme, babası ve dedesi kanalıyla gelmiştir. *Fethu'l-Kadîr*'in hadislerini tahric eden Mehdî, İbnü'l-Kattân ve İbn Hacer'den nakille Abdülhamîd b. Seleme, babası ve dedesinin bilinmediğini, hadis ehlinin de bu hadisi sâbit saymadığını naklederek hadise zayıf hükmü vermiştir¹⁵⁵⁹. Ancak Arnavut aynı tarikattan gelen Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği hadise sahih hükmü vermiştir. Bunun sebebini de şöyle açıklar: “Osman el-Bettî - ki o İbn Müslim'dir- isnatta hata etmiştir ve “Abdülhamîd b. Seleme, babasından; o da dedesinden” demiştir. Bu yalnızca Osman tarîkıyla bilinen bir silsiledir. İbn Hacer'in *Tehzîb*'de naklettiğine göre Dârakutnî Abdülhamîd b. Seleme, babası ve dedesi tanınmamaktadır” demiştir. Biz de deriz ki: Bu konuda başkaları Dârakutnî'ye muhalefet etmiş ve şöyle demişlerdir: “Abdülhamîd b. Cafer'in babasından; onun da dedesinden rivâyet ettiğine göre dedesi müslüman olmuş ancak hanımı olmamıştır. (Osman'ın zikrettiği tarîkın) doğrusu da budur. Osman'ın senette yanıldığını teyid eden şeylerden biri de Ebû Âsım en-Nebîl'in sözüdür ki şöyle der: “Abdülhamîd b. Cafer'in, Osman el-Bettî'ye tahyir hadisini rivâyet ettim” dediğini işittim. Biz diyoruz ki, Abdülhamîd'in dedesi Râfi' b. Sinandır”

¹⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Telhis*, IV, 11.

¹⁵⁵⁷ İbn Hacer, a.e. a.y.

¹⁵⁵⁸ İbn Mâce, *Ahkâm*, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 446; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 9, 285; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 83.

¹⁵⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 336, 1. dipnot.

Arnavut, senedin zayıf olmadığını aksine başkaları tarafından da tashih edilen bir senet olduğunu yalnızca râvîlerden birinin hatası sebebiyle zayıf görüldüğünü dile getirmektedir. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Hadisin hasen olduğu söylenmelidir.

121 - أَنَّ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلَّى بِمِنَى أَرْبَعًا ثُمَّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَاهَلَ

فِي بَلَدَةٍ فَهُوَ مِنْ أَهْلِهَا يُصَلِّي صَلَاةَ الْمُقِيمِ وَإِنِّي تَاهَلْتُ مِنْذُ قَدِمْتُ مَكَّةَ

Abdurrahman b. Hâris demiştir ki: “Osman (r.a) Minâ'da (dört rekâtlı farz namazları) dört rekat olarak kıldı ve dedi ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdular: “Kim bir beldeye evlenirse, o oranın halkındandır ve mukîm gibi namaz kılar.” Ben de Mekke'ye geldiğimde evlendim.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁶⁰.

Hadisin senedinde İkrime b. İbrâhim ve Abdurrahman b. Ebî Zübâb vardır. Abdurrahman bilinmemektedir¹⁵⁶¹. İkrime ise zayıftır¹⁵⁶². Bu haliyle hadis zayıftır.

122 - فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النَّسَاءِ فَإِنَّهُنَّ عَوَانٌ عِنْدَكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللَّهِ وَاسْتَحْلَلْتُمُ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ

وَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِنَنَّ فِرْسَكُمْ أَحَدًا تَكَرَّهُوهُنَّ ، فَإِنْ فَعَلْنَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبْرَحٍ ، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

“Kadınlar hususunda Allah'tan korkun! Çünkü onlar sizin yanınızda tutsaktırlar, siz onları Allah'ın emânıyla aldınız ve onları Allah'ın kelimesiyle kendinize helâl kıldınız. Döşeklerinize, sevmediğiniz bir kimseye ayak bastırmamaları sizin onlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yaparlarsa, onları zarar vermemek şartıyla dövün! Onların sizin üzerinizdeki hakkı da, yiyeceklerini ve giyeceklerini mâruf şekilde vermenizdir.”

Tahric: Müslim, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁶³.

123 - خُذِي مِنْ مَالِهِ بِالْمَعْرُوفِ مَا يَكْفِيكَ وَيَكْفِي بَنِيكَ

(Ebû Süfyân'ın karısı Hind'in sorusu üzerine Resûlullah (s.a) ona): “Onun malından makul bir ölçüde sana ve oğullarına yetecek kadar al!” buyurdular.

¹⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, Menâsik, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 62; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 205; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XVIII, 209.

¹⁵⁶¹ Dârakutnî, *Suâlât-ı Burkânî*, I, 42; Heysemî, *Mecma'*, V, 297.

¹⁵⁶² İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VII, 11; Nesâî, *Duafâ*, I, 85; Heysemî, *Mecma'*, II, 361; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, II, 185.

¹⁵⁶³ Müslim, Hacc, 147; İbn Mâce, Menâsik, 84; Dârimî, Menâsik, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 72.

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁶⁴.

124 - وَأَبْدَأُ بِمَنْ نَعُولُ ، فَقِيلَ مَنْ أَعُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ : أَمْرَأَتُكَ تَقُولُ أَطْعِمْنِي وَإِنَّا فَارِقْنِي ، خَادِمُكَ

يَقُولُ أَطْعِمْنِي وَاسْتَعْمَلْنِي ، وَكَذَلِكَ يَقُولُ أَطْعِمْنِي إِلَى مَنْ تَثْرُكُنِي

Rasûlüllâh (s.a), (kime sadaka verileceğini soran bir sahâbîsine) “...İlk önce ihtiyacımı karşılaman gereken kimselerden başla” buyurdu. “Kimin ihtiyacını karşılamalıyım ey Allah’ın Rasûlü?” denildi. Buyurdular ki: “Hanımın, beni doyur ya da benden ayrıl, der; hizmetçin beni doyur ya da beni çalıştır, der. Çocuğun beni doyur, beni kime bırakıyorsun, der” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel, Dârakutnî, Nesâî ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁶⁵.

İbnü'l-Hümâm’ın tamamını Rasûlullah (s.a)’tan gelen merfû bir hadis olarak naklettiği hadisin ilk kısmı sahihtir, sahih kaynaklarda farklı şekillerde yer almaktadır. Ancak *فَقِيلَ مَنْ أَعُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ* lafzından itibaren olan kısım Rasûlüllâh (s.a)’a ait değildir. Nitekim, hadis *سنل أبو هريرة ما من تعول قال امرأتك تقول أطعمني أو انفق علي شك أبو عامر* şeklinde de rivâyet edilmiştir¹⁵⁶⁶. Bu kısmın Ebû Hüreyre’nin sözü olduğunu nakleden başka rivâyetler de vardır¹⁵⁶⁷. Başta sahihler olmak üzere pek çok kaynakta hadisin sadece ilk kısmının nakledilmesi ve son bölümün Ebû Hüreyre’nin sözü olarak bazı kaynaklarda yer alması bu bölümünü aslında Rasûlüllâh (s.a)’a ait olmadığı sonucuna ulaştırmıştır. Nitekim hadisi bu şekilde nakleden İbn Aclân, hafızası ile ilgili olarak eleştirilmiştir¹⁵⁶⁸. Nitekim İbn Aclân bu ikinci bölümü bir rivâyetinde Rasûlüllâh (s.a)’ın bir rivâyetinde ise Ebû Hüreyre’nin sözü olarak nakletmiştir¹⁵⁶⁹. Hadisin *فَقِيلَ مَنْ أَعُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ* şeklinde başlayan ikinci kısmı zayıftır.

125 - يَا أَبَا هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : لَأَ هَذَا مِنْ كَيْسِ أَبِي هُرَيْرَةَ

“Ey Ebû Hüreyre! Sen bu hadîsi bu şekilde Resûlullah’tan işittin mi?” dediler.

¹⁵⁶⁴ Buhârî, Büyû’, 95; Nafakât, 9; Ahkâm, 14, 28; Müslim, Akdiye, 7; Ebû Dâvûd, Büyû’, 79; İbn Mâce, Ticâret, 65; Nesâî, Âdâbu’l-Kudât, 31; Dârimî, Nikâh, 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 39, 50, 207; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 738, 752; X, 237, 239, 452.

¹⁵⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 527; Dârakutnî, *Sünen*, III, 295; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V, 385; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 744.

¹⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 524.

¹⁵⁶⁷ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 744; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V, 384; İbnü’l-Cârûd, *Müntekâ*, I, 188.

¹⁵⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 286; Buhârî, *et-Târihu’s-Sağîr*, II, 75; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta’dil*, VIII, 49.

¹⁵⁶⁹ krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 527; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V, 384.

Ebû Hüreyre de: “Hayır, bu hadîs Ebû Hüreyre’nin torbasındandır!” diye (soruyu inkâr ve ta’rîz ile) karşıladı.

Tahric: Buhârî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁷⁰.

126 - لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ

“Akraıyla ilişkiyi kesen kimse cennete girmez.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁷¹.

127 - الرَّحْمُ شِجْنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ ، قَالَ اللَّهُ مَنْ وَصَلَكِ وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعْتُهُ

Rasûlüllâh (s.a) şöyle buyurmuştur: “Rahim (yakınlık, hısımlık) Rahmân kökündendir. Allah Teâlâ buyurdu ki: Ey rahm karabeti! Her kim seninle irtibatını sürdürürse ben de onunla irtibatımı sürdürürüm, kim de seninle irtibatını keserse, ben de onunla irtibatımı keserim!”

Tahric: Buhârî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁷². Yakın lafızlarla başka pek çok kaynakta da yer almaktadır.

128 - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْحَمَّامَ وَتَوَوَّرَ

“Rasûlüllâh (s.a) örtüsüne sarılı olarak hamama girdi.”

Tahric ve değerlendirme: Bu lafızlarla kaynaklarda tesbit edilememiştir.

İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği hadis *Hidâye*'de geçmediği için Zeylaî ya da İbn Hacer rivâyetle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Ancak hamama girme konusunda *تَوَوَّرَ* lafızıyla Rasûlüllâh (s.a)'tan gelen merfû bir haber tesbit edilememiş, *عَنْ ابْنِ عَمْرِو أَنَّهُ كَانَ يَدْخُلُ الْحَمَّامَ فَيُنَوِّرُهُ صَاحِبُ الْحَمَّامِ فَإِذَا بَلَغَ حَقْوَهُ يَقُولُ لَصَاحِبِ الْحَمَّامِ اأْرَجْ* lafızıyla İbn Ömer'den gelen bir haber tesbit edilmiştir¹⁵⁷³.

129 - مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يَدْخُلُ الْحَمَّامَ إِلَّا بِمَنْزَرٍ ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا

يَدْخُلُ حَلِيلَتَهُ الْحَمَّامَ

“Kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa hamama örtüsüz vaziyette girmesin, peştemal kullansın. Allah’a ve ahiret gününe inanan hanımını hamama sokmasın.”

¹⁵⁷⁰ Buhârî, Nafakât, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252.

¹⁵⁷¹ Buhârî, Edeb, 11; Müslim, Birr ve Sıla ve'l-Edeb, 18, 19; Tirmizî, Birr ve Sıla, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 80, 83, 84.

¹⁵⁷² Buhârî, Edeb, 13.

¹⁵⁷³ Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XII, 266.

Tahric ve değerlendirme: Nesâî, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Taberânî, Ebû Ya'lâ ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁷⁴. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bir rivâyette ikinci kısım "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kadın hamama girmesin" şeklindedir¹⁵⁷⁵.

Hâkim hadisin senedinin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ancak onun rivâyet etmediğini söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Tirmizî ise hadisin hasen garip olduğuna hükmetmiştir¹⁵⁷⁶. Ardından senette geçen Leys b. Ebî Süleym'in sadûk olduğunu ancak muhtemelen Tâvûs'un Câbir'den nakli konusunda hata yapmış olabileceğini söyledikten sonra Buhârî'den nakille Ahmed b. Hanbel'in "Leys'in rivâyet ettiği hadise sevinilmez. Çünkü o başkalarının merfû olarak rivâyet etmediği şeyleri merfû olarak rivâyet eder. Bu sebeple (cerh otoriteleri) onu zayıf görmüştür" dediğini nakleder. Hadisin hemen hemen tüm tarikları tenkit edilmiştir¹⁵⁷⁷. Arnavut da Ahmed b. Hanbel'in senedinin zayıf olduğu ancak hadisin şahitlerle hasen derecesine çıktığı sonucuna ulaşmıştır¹⁵⁷⁸.

130 - الْحَمَّامُ حَرَامٌ عَلَى نِسَاءِ أُمَّتِي

"Hamamlar benim ümmetimin kadınlarına haramdır."

Tahric ve değerlendirme: Hâkim rivâyet etmiştir¹⁵⁷⁹. Heysemî zayıf bir tarikla Taberânî'nin *إِنَاثٌ أُمَّتِي فِي الْإِزَارِ حَرَامٌ عَلَى إِنَاثِ أُمَّتِي* lafzıyla benzer bir hadis rivâyet ettiğini nakleder¹⁵⁸⁰.

Taberânî'nin rivâyeti zayıftır¹⁵⁸¹. Hâkim, hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Senette adı geçen Yahya b. Ebî Üseyd'den pek çok kimse rivâyet etmesine rağmen muteber cerh âlimleri tarafından sika sayılmaması senet için eleştiri sebebi olmuş ve Vâdî Hâkim'in sahihtir kaydına itiraz etmiştir¹⁵⁸². Gâlip el-Mehdî, Yahya'nın durumuna rağmen hadisin şâhidi olduğu

¹⁵⁷⁴ Nesâî, *Gusl ve Teyemmüm*, 2; Tirmizî, *Edeb*, 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 339; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 426, 427; Taberânî, *el-Mucemu'l-Evsat*, I, 212; II, 294; III, 69; VII, 218; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 435; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, V, 12.

¹⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 20.

¹⁵⁷⁶ Tirmizî, *Sünen*, V, 113.

¹⁵⁷⁷ Heysemî, *Mecma'*, I, 617, 618, 620; İbnü'l-Cevzî, *İlel*, I, 339; İbn Adıyy, *Kâmil*, II, 315; III, 97.

¹⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXIII, 19.

¹⁵⁷⁹ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 428.

¹⁵⁸⁰ Heysemî, *Mecma'*, I, 619.

¹⁵⁸¹ Heysemî, *Mecma'*, I, 619; İbn Hacer, *Lisân*, V, 265; İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 159; Münzirî, *Terğîb*, I, 121; Zehebî, *Mizân*, III, 631.

¹⁵⁸² Hâkim, *Müstedrek*, IV, 428, 1. dipnot.

gerekçesiyle hasen olarak değerlendirmiştir¹⁵⁸³. Münzirî, isnadı sahih, hasen veya bunlara yakındır, derken¹⁵⁸⁴ Heytemî sahih olduğuna hükmetmiştir¹⁵⁸⁵. Kanaatimizce hadisin bir önceki hadisin de şâhitliği sebebiyle sahih olarak değerlendirilmesi mümkündür.

131 - سَتُفْتَحُ عَلَيْكُمْ أَرْضُ الْعَجَمِ وَسَتَجِدُونَ فِيهَا بَيُوتًا يُقَالُ لَهَا الْحَمَامَاتُ فَلَا يَدْخُلُهَا الرَّجَالُ إِلَّا بِالْإِزَارِ ،
وَأَمْتَعُوهَا النِّسَاءَ إِلَّا مَرِيضَةً أَوْ نَفْسَاءَ

“Size acem ülkesini fethetmek müyesser olacaktır ve sizler orada hamam denilen bazı evler bulacaksınız. Oralara erkekler peştamalsiz olarak girmesinler. Hasta ve lohusa olanları dışında kadınların da oraya girmelerini engelleyin!”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd ve İbn Mâce tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁸⁶.

Ebû Dâvûd yalnızca Mısırlılar rivâyet etmiştir, demektedir¹⁵⁸⁷. Her iki rivâyetin de senesinde Abdurrahman b. Ziyâd b. En’um el-İfrîkî vardır ki tenkit edilmiştir¹⁵⁸⁸. İbn Hibbân onun zayıf olduğunu söylemiş¹⁵⁸⁹ İbn Ebî Hâtim onunla ilgili olarak babasının “hadisi yazılır ancak ihticac edilmez” dediğini nakletmiştir¹⁵⁹⁰. Bu haliyle hadis zayıftır ve hasen derecesine çıkacak durumda değildir.

132 - إِنَّ أَبَا حَفْصِ بْنِ الْمُغِيرَةَ خَرَجَ مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَرْسَلَ إِلَى امْرَأَتِهِ فَاطِمَةَ بِنْتِ
قَيْسٍ بِتَطْلِيقَةٍ كَانَتْ بَقِيَّتُ مِنْ تَطْلِيقِهَا

“Ebû Hafs bin Muğire Ali bin Ebî Tâlib radiyallahu anh ile (Yemen'e gitmek üzere yola) çıkmış. (Yemen'de bulunduğu sırada) Fâtıma'ya, kendisini geri kalan üçüncü talâkla boşadığı (haberini) göndermiş...”

Tahric: Müslim, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Taberânî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁹¹.

133 - وَلَا نَفَقَةٌ لَكَ : إِلَّا أَنْ تَكُونِي حَامِلًا

“Hâmile olman dışında senin için nafaka yoktur”

Tahric: Hadisi Müslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir¹⁵⁹².

¹⁵⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 360, 1. dipnot.

¹⁵⁸⁴ Münzirî, *Terğîb*, I, 181.

¹⁵⁸⁵ Heytemî, *Zevâcir*, I, 128.

¹⁵⁸⁶ Ebû Dâvûd, *Hammâm*, 1; İbn Mâce, *Edeb*, 38.

¹⁵⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 436.

¹⁵⁸⁸ İbn Adiyî, *Kâmil*, IV, 279.

¹⁵⁸⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 252

¹⁵⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, V, 234.

¹⁵⁹¹ Müslim, *Talâk*, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 414; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 746; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XXIV, 372.

134 - أَنْ أَبَا حَقِّصَ بْنِ الْمُغِيرَةِ الْمَخْزُومِيَّ طَلَّقَهَا ثَانًا ثُمَّ انْطَلَقَ إِلَى الْيَمَنِ ، فَقَالَ لَهَا أَهْلُهُ لَيْسَ لَكَ عَلَيْنَا

نَفَقَةٌ ، فَانْطَلَقَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فِي نَفَرٍ فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِ مَيْمُونَةَ

Kocası Hafs bin Muğire el-Mahzûmî kendisini (Fâtıma binti Kays'ı) üç talâkla boşamış. Sonra Yemen'e gitmiş. Aile fertleri Fâtıma'ya: “Senin bizde nafaka hakkın yoktur; demişler. Bunun üzerine Hâlid bin Velîd birkaç kişi ile kalkarak Meymûne'nin evinde bulunan Rasûlullah (s.a)'a gelmişler ve...

Hadisin yalnızca ilk kısmı *Fethu'l-Kadîr*'de zikredilmiştir. Devamı ise anlam olarak şöyledir: Rasûlüllâh (s.a)'a: “Ebû Hafs, karısını üç talâkla boşamıştır. Acaba bu kadına nafaka var mıdır?” diye sormuşlar. Rasûlüllâh (s.a), “Ona nafaka yoktur ama iddet vardır.” buyurmuş. Fâtıma'ya da: “Nefsin hakkında benden önce bir iş yapma!” diye haber göndermiş; ve Ümmü Şerîk'in evine taşınmasını emir buyurmuş. Sonra tekrar haber göndererek: “Ümmü Şerîk'e ilk muhacirler ziyarete gelirler; sen âmâ Ibn Ümmi Mektûm'un yanına git! Çünkü baş örtünü attığın vakit seni görmez.” buyurmuşlar. Bunun üzerine Fâtıma onun yasma gitmiş. İddetî geçince Rasûlüllâh (s.a), bu hanımı Üsâme b. Zeyd b. Hârise ile evlendirmiştir.

Tahric: Müslim, Nesâî, İbn Hıbbân, Nesâî ve Tahâvî rivâyet etmiştir¹⁵⁹³.

135 - فَقَالَتْ فَاطِمَةُ حِينَ بَلَغَهَا قَوْلُ مَرْوَانَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ الْقُرْآنُ ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ

وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا قَالَتْ هَذَا لِمَنْ كَانَتْ لَهُ مُرَاجَعَةٌ ، فَأَيُّ أَمْرٍ يَحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ ؟ فَكَيْفَ تَقُولُونَ : لَا نَفَقَةَ لَهَا إِذَا لَمْ تَكُنْ حَامِلًا فَعَلِمًا تَحْبِسُونَهَا ؟

Fâtıma Mervân'ın sözü kendisine ulaştığında şöyle demiştir: “Öyle ise sizinle aramızda (hakem olarak) Kur'ân vardır. Allah-u Teâlâ: “Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hali dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar.” Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.” buyurmuştur. (Ama) bu kendisine ric'at hakkı olana âiddir. Üç talâktan sonra ne gibi bir iş olabilir? Kadın hâmile olmadığı zaman nasıl ona nafaka yoktur, diyorsunuz? Onu neye hapsediyorsunuz?”

Tahric: Hadis; Müslim, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Abdürrezzâk ve İshâk b. Râhûye tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁹⁴.

¹⁵⁹² Müslim, Talâk, 41; Ebû Dâvûd, Talâk, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 414.

¹⁵⁹³ Müslim, Talâk, 38; Nesâî, Talâk, 7; İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 65; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 350; Tahâvî, *Maâni'l-Âsâr*, III, 64.

136 - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَجْعَلْ لَهَا سُكْنَى وَلَا نَفَقَةَ ، فَأَخَذَ الْأَسْوَدُ كَفًّا مِنْ حَصَاً فَحَصَبَهُ بِهِ وَقَالَ : وَيْلَكَ تُحَدِّثُ بِمِثْلِ هَذَا

Ebû İshâk şöyle demiştir: Esved bin Yezid ile Mescid-i Âzam'da oturuyorduk. Şâ'bî de yanımızda idi. Derken Şa'bî, Fâtıma bint Kays hadîsini ve Rasûlullah (s.a)'ın ona mesken ve nafaka vermediğini rivâyet etti. Bundan sonra Esved bir avuç çakıl taşı alarak onun üzerine attı ve şunları söyledi; “Yazık sana! Böyle birşeyi rivâyet ediyorsun!”

Tahric: Müslim ve Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁵⁹⁵.

137 - لِلْمُطَلَّقةِ ثَلَاثًا النَّفَقَةُ وَالسُّكْنَى

“Üç defa boşanmış kadın için mesken ve nafaka hakkı vardır”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî ve Tahâvî aynı anlama gelen farklı lafızlarla rivâyet etmiştir¹⁵⁹⁶. Ayrıca İbn Mes'ûd ve Ömer'den mevkûf olarak gelmiştir.¹⁵⁹⁷

Dârakutnî'nin metni senediyle birlikte şöyledir:

نا محمد بن عبد الله بن إبراهيم نا محمد بن أحمد بن الوليد بن برد نا الهيثم بن جميل نا زهير عن جابر عن عامر الشعبي قال دخلنا على فاطمة بنت قيس فقلنا لها حدثينا عن قضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم فيك قالت : دخلت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعى أخو زوجي فقلت إن زوجي طلقني وإن هذا يزعم أن ليس لي سكنى ولا نفقة فقال بل لك سكنى ولك نفقة قال إن زوجها طلقها ثلاثا فقال صلى الله عليه وسلم إنما السكنى والنفقة على من له عليها رجعة فلما قدمت الكوفة طلبني الأسود بن يزيد يسألني عن ذلك وأن أصحاب عبد الله بن مسعود ليقولون لها السكنى والنفق

Senette Câbir el-Cu'fî vardır ki Şia'ya göre güvenilir olmasına rağmen Ehl-i Sünnet'e göre zayıftır¹⁵⁹⁸. Hattâ başta Ebû Hanîfe olmak üzere başkaları tarafından da kezzab veya metrûk olarak da nitelendirilmiştir¹⁵⁹⁹. Tahâvî'nin senedi de Hammâd b. Ebî Süleyman, İbrahim en-Nehâî ve Ömer kanalıyla gelmiştir. Bu senet de İbrahim en-Nehâî'nin Ömer'e yetişmemiş olmasından dolayı munkatı ve zayıf sayılmıştır¹⁶⁰⁰. Hadisi hasen derecesine çıkaracak şahitleri yoktur.

¹⁵⁹⁴ Müslim, Talâk, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 414; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 746; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 20; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, V, 231.

¹⁵⁹⁵ Müslim, Talâk, 46; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 25.

¹⁵⁹⁶ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 22; Tahâvî, *Maâni'l-Âsâr*, III, 68.

¹⁵⁹⁷ Müslim, Talâk, 46; Tirmizî, Talâk, 5, Liân, 5; Dârimî, Talâk, 10; Dârakutnî, *Sünen*, IV, 21, 27; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 750; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 136, 137.

¹⁵⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, II, 497; İbn Adiyy, *Kâmil*, II, 113; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 208.

¹⁵⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fiğlalı, Ethem Ruhî, “Câbir el-Cu'fî”, *DİA*, VI, 532.

¹⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 481.

138 - أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ لِفَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ : إِنَّمَا أَخْرَجَكَ هَذَا اللِّسَانُ : يَعْنِي أَنَّهَا اسْتَطَالَتْ عَلَى أَحْمَانِهَا

وَكَثُرَ الشَّرُّ بَيْنَهُمْ فَأَخْرَجَهَا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ لِذَلِكَ

“Âişe (r.a) Fâtîma binti Kays’a şöyle demiştir. “Seni bu dil (inle söylediklerin) (evinden) dışarı çıkarmıştır.” Yani o eşi tarafından olan akrabalarına dil uzatmış, aralarında husumet çok olmuştur. Bu sebepten dolayı da Rasûlüllâh (s.a) onu (evinden) çıkarmıştır. (Yani mesken ve nafaka hakkı vermemiştir.)

Tahric ve değerlendirme: Kâdî İsmâîl (282/895)’in *Ahkamu’l-Kuran*’ında rivâyet ettiği nakledilmiştir¹⁶⁰¹.

Kâdî İsmâîl’in rivâyetinde Muhammed b. İshâk vardır ki o da müdellistir¹⁶⁰². Ayrıca senette bir belirsizlik vardır. Muhammed b. İshâk “Zannediyorum ki Muhammed b. İbrâhîm’den, o da Âişe’den” şeklinde kesin olmayan tereddütlü bir ifade kullanmıştır¹⁶⁰³. Bu durumda hadis zayıftır. Ancak Saîd b. el-Müseyyib’den benzer rivâyetler mevkûf olarak nakledilmiştir¹⁶⁰⁴.

139 - المطلقۃ ثلاثا لها السكنى والنفقة

“Üç defa boşanmış kadın için mesken ve nafaka vardır.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶⁰⁵.

Mevkûf olarak farklı pek çok tarikten gelmişse de merfû olarak yalnızca Dârakutnî tek bir tarikten rivâyet etmiştir. İsnadındaki Harb b. Ebi'l-Âliye cerh edilmiştir. Sika olarak değerlendirenler varsa da İbn Maîn onu zayıf saymıştır¹⁶⁰⁶. İbn Abdülhâdî Harb sebebiyle zayıf gördüğü hadisin Câbir’den mevkûf olarak gelişini daha doğru bulmuştur¹⁶⁰⁷. Harb sebebiyle hadis zayıftır¹⁶⁰⁸.

140 - مَنْ مَلَكَ ذَا رَحِمٍ مَحْرَمٍ مِنْهُ عَتِقَ عَلَيْهِ

“Kim (nikâhı kendisine) haram olan akrabas(ın)a (efendi olarak) sahip olursa (köle olan bu kişi) hürdür.”

¹⁶⁰¹ İbn Hazm, *Muhalla*, X, 294.

¹⁶⁰² Heysemî, *Mecma'*, X, 209.

¹⁶⁰³ İbn Hazm, a.g.e. X, 294.

¹⁶⁰⁴ Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 26; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 684, 749; Şâfiî, *Müsned*, (Sindî Tertibi), s.1275; Tahâvî, *Maâni'l-Âsâr*, III, 69.

¹⁶⁰⁵ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 21.

¹⁶⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 251.

¹⁶⁰⁷ İbn Abdülhâdî, *Tenkîh*, III, 244.

¹⁶⁰⁸ Zeylâî, a.g.e. III, 274; İbnü'l-Cevzî, *Tahkîk*, II, 304.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶⁰⁹.

Mevkûf olarak farklı kaynaklarda da rivâyet edilen hadis merfû olarak yukarıda zikredilen kaynaklarda geçmektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivâyetlerden biri Yezid b. Hârûn-Hammâd b. Seleme-Katâde-Hasan Basrî-Semura b. Cündüb kanalıyla gelmiştir. Arnavut, bu isnadın sahih olduğunu yalnızca Hasan Basrî'nin "anane" lafzıyla rivâyet ettiğini bildirdikten sonra hadisin de hasen li-ğayrihi hükmünde olduğunu söylemiştir¹⁶¹⁰. Ancak sahih olduğu söylenen senetler eleştirilmiştir. Ebû Dâvûd "Bu hadisi Hammâd b. Seleme'den başkası rivâyet etmemiştir. Onun hakkında da şüphe edilmiştir." diyerek, senetle ilgili eleştirisini dile getirmektedir¹⁶¹¹. Tirmizî ise "Bu hadisi merfû olarak yalnızca Hammâd'ın rivâyeti olarak bilmekteyiz. Bazıları bunu Katade'den, o da Hasan'dan, o da Ömer'den şeklinde mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir." dedikten sonra "Hadisi ayrıca Damre b. Rabîa Sevrî'den, o da Abdullah b. Dînâr'dan, o da İbn Ömer'den o da Rasûlullah (s.a)'tan tarîkıyla rivâyet etmiştir. Damre'ye bu hadiste tâbi olunmamıştır. Bu hadis ehline göre hatalı bir rivâyettir" demiştir¹⁶¹². Hâkim, biri Damre kanalıyla gelen diğeri Katâde Hasan ve Semura kanalıyla gelen iki rivâyete yer vermiş, biri için sahih hükmü verirken, Damre kanalıyla gelen rivâyet için "Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir" hükmünü vermiş, Zehebî de itiraz etmemiştir. Ancak Damre Buhârî ve Müslim'in ricâlinden değildir. Rivâyetler Hammâd'ın Semura'dan hadis dinlememesi, Damre'nin infiradı ve Katâde'nin Ömer'e yetişip yetişemediği gibi pek çok yönden eleştirilmiştir¹⁶¹³. Bu durumda hadisin zayıf olduğu söylenebilmelidir.

141 - مِنْ حَدِيثِ طَارِقٍ قَالَ قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ عَلَى الْمِنْبَرِ يَخُطُبُ

النَّاسَ وَهُوَ يَقُولُ يَدُ الْمُعْطَى الْعَلِيَا وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأَخْتَكَ وَأَخَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ

Târık el-Muharibî (r.a)'den rivâyete göre, o şöyle demiştir: Medine'ye geldim, bir de baktım ki Rasûlullah (s.a) insanlara minberde hitab ediyor ve diyordu ki: "Veren el üstündür. Yedirip içirmeye geçimini üstlendiğin kimselerden başla; annen, baban, kız ve erkek kardeşlerin. Sonra yakınlık durumuna göre akrabaların."

¹⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, *İtk*, 8; Tirmizî, *Ahkâm*, 28; İbn Mâce, *İtk*, 5; Hâkim, *Müstedrek*, II, 256, 257; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 18, 20.

¹⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXXIII, 338, 366.

¹⁶¹¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 419.

¹⁶¹² Tirmizî, *Sünen*, III, 646.

¹⁶¹³ bkz. Zeylaî, a.g.e. III, 278, 279; İbn Hacer, *Telhîs*, IV, 212; İbnü't-Türkmânî, *Cevher*, X, 290, 291.

Tahric ve değerlendirme: Nesâî, İbn Hıbbân ve Dârakutnî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶¹⁴.

Yezîd b. Ziyâd dışındaki ricâli Şeyhayn'ın ricâlidir¹⁶¹⁵. Yezîd ise sikadır¹⁶¹⁶. Elbânî ve Arnavut hadisin sıhhatine hükmetmişlerdir¹⁶¹⁷.

142 - عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حَيْدَةَ الْفُشَيْرِيِّ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبْرُ؟ قَالَ أُمَّكَ ، قَالَ ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ أُمَّكَ ، قَالَ

ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ أَبَاكَ ، ثُمَّ الْإِقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ

Muaviye b. Hayde'den nakledildiğine göre o Rasûlüllâh (s.a)'a şöyle demiştir: “Ey Allah'ın Rasûlü! Kime iyilik etmeliyim? “Annene” buyurdu. “Sonra kime” dedim. “Annene” buyurdu. “Sonra kime” dedim, yine “Annene” buyurdu. “Sonra kime” dedim. “Babana, sonra derece derece yakınlar” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Hâkim ve Buhârî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶¹⁸.

Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu ancak Şeyhayn'ın rivâyet etmediğini söyledikten sonra senedin bir kısmını zikredip bu bölümün onların şartlarına göre sahih olduğunu bildirmektedir. Zehebî de itiraz etmemiştir. Ancak Vâdî zikredilen bu bölümde adı geçen Hâkim b. Muaviye'nin ve babasının Şeyhayn'ın ricâlinden olmadığı yönünde itiraz etmektedir¹⁶¹⁹. Tirmizî hadisin hasen olduğuna hükmettikten sonra, Behz b. Hakîm eleştirilmiştir ancak hadis ehline göre sikadır, demektedir¹⁶²⁰. Hadis'in Şeyhayn'ın şartlarında olmasa bile sahih li-ğayrihi olduğunu söylemek mümkündür.

143 - فَإِنْ فَضَّلَ عَنْ أَهْلِكَ شَيْءٌ فَلِدَوِي قَرَابَتِكَ

“Ailenden bir şey artarsa akrabana ver.”

Tahric: Müslim, Nesâî ve İbn Hıbbân tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶²¹.

¹⁶¹⁴ Nesâî, Zekat, 51; İbn Hıbbân, *Sahih*, VIII, 131; Dârakutnî, *Sünen*, III, 44.

¹⁶¹⁵ İbn Hıbbân, *Sahih*, VIII, 131, 1. dipnot.

¹⁶¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, II, 20; İbn Hıbbân, *Sikât*, VII, 621; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, IX, 262.

¹⁶¹⁷ Elbânî, *İrvâ*, III, 319; İbn Hıbbân, *Sahih*, VIII, 131, 1. dipnot.

¹⁶¹⁸ Tirmizî, *Birr ve Sila*, 1; İbn Mâce, *Edeb*, 1; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 129; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 3, 5; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 260; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, I, 15.

¹⁶¹⁹ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 260, 1. dipnot.

¹⁶²⁰ Tirmizî, *Sünen*, IV, 309.

¹⁶²¹ Müslim, Zekat, 41; Nesâî, Zekat, 60, Büyü', 84; İbn Hıbbân, *Sahih*, VIII, 132.

144 - هُمْ إِخْوَانُكُمْ حَوْلَكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمَهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَيَلْبَسُهُ مِمَّا

يَلْبَسُ ، وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِيْبُوهُمْ

Biz Rebeze'de Ebu Zer'in yanına girmiştik. Bir de gördük ki üzerinde bir kumaş var ve aynısından kölesinin üzerinde de var. Bunun üzerine (kendisine): “Ey Ebu Zer! Kölenin kumaşını alıp da kendi kumaşına (ilave etsen sana bir takım) elbise olur. Kölene de başka bir elbise giydiren" dedik. (Bize) şöyle cevap verdi:”Ben Rasûlullah (s.a)’ı: “(Köleleriniz) Allah'ın kendilerini sizin hizmetinize verdiği kardeşlerinizdir. Kimin kardeşi kendi elinin altına ise, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın ve ona gücünü aşan bir iş yüklemesin. Şayet ona gücünü aşan bir iş yüklerse kendisine yardım etsin!” derken, işittim

Tahric: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶²².

145 - وَمَنْ لَمْ يَلَانِمَكُمْ مِنْهُمْ فَبِعِوْهُمْ وَلَا تُعَذِّبُوا خَلْقَ اللَّهِ

“Eğer siz(in emirleriniz)e uygun hareket etmezlerse onları satınız. (Fakat) Allah'ın yarattıklarına işkence etmeyiniz.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd tarafından tahric edilmiştir¹⁶²³.

Bu ifade Ebû Dâvûd'taki rivâyette yukarıdaki rivâyete ziyâde olarak geçen bölümdür. Ebû Dâvûd rivâyetin ardından herhangi bir yorum yapmamıştır. Rivâyetin biri حدثنا محمد بن عمرو الرازي ثنا جرير عن منصور عن مجاهد عن مورق عن أبي ذر biri عثمان بن أبي شيبة ثنا جرير عن الأعمش عن المعمر بن سويد . قال رأيت أبا ذر Zeylaî metin veya senetle ilgili herhangi bir tenkit nakletmemiş, kendisi de yorum yapmamıştır. Ebû Dâvûd'un yorum yapmaması da hadisin sıhhatine işaret eder. Elbânî hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir¹⁶²⁴.

146 - وَعَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ آخِرُ كَلَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ الصَّلَاةَ ،

اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ

Ali (r.a)'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.)'ın son sözü: “Namaza (sarılın) namaza!... (Bir de) sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler (köleleriniz) hakkında Allah'tan korkun!” oldu.

¹⁶²² Buhârî, İman, 20, Itk, 15; Müslim, İman, 40; Ebû Dâvûd, Edeb, 133; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 161.

¹⁶²³ Ebû Dâvûd, Edeb, 133.

¹⁶²⁴ Elbânî, *İrvâ*, VII, 235.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Buhârî, İbn Hıbbân, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶²⁵.

Hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki isnadında; Ümmü Musa hariç ricâli, Şeyhayn'ın ricâlidir ve sikadır. Hadis sahihtir denilebilir¹⁶²⁶.

147 - امْرَأَةٌ دَخَلَتْ النَّارَ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ ، لَمْ يَأْكُلْ مِنْ خَشَّاشِ الْأَرْضِ . وَكَلَا هِيَ

أَطْعَمَتْهَا

“Bir kadın bir kedi yüzünden cehenneme girmiştir. Kadın o kediyi açlıktan ölene kadar hapsedmiş. Onu yerin haşerelerinden yemesi için de bırakmamış, kendisi de yiyecek vermemiştir”

Tahric: Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶²⁷.

148 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَى عَنْ إِضَاعَةِ الْمَالِ وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ

“Rasûlullah (s.a) malı boşa harcamayı ve çok soru sormayı yasaklardı.”

Tahric: Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Mâlik tarafından rivâyet edilmiştir¹⁶²⁸.

Değerlendirme

Tahrici yapılan Talak Kitabı hadisleri içinde sahih ve hasen hadislerin toplam sayısı 85, bu bölümde tahrici yapılan hadislere oranı ise yaklaşık olarak % 57'dir. Zayıf hadislerin sayısı 43, bölüm hadislerine oranı ise % 29'dur. Çok zayıf, kaynaklarda bulunamayan veya mevzû olarak değerlendirilenlerin toplam sayısı 21, bunların talak kitabındaki hadislere oranı ise yaklaşık olarak % 14'dür.

Hadislerin 120'den fazlası *Kütüb-i Sitte*'den herhangi birinde geçmektedir. Bu hadislerin talak kitabındaki bütün hadislere oranı ise yaklaşık % 85 olarak tesbit edilmiştir.

¹⁶²⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 123, 124; İbn Mâce, Cenâiz, 64, Vesâyâ, 1; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, I, 67; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 570; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 78, 251, V, 426, VI, 290; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 18.

¹⁶²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 24.

¹⁶²⁷ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 16, *Enbiyâ*, 52; Müslim, *Küsûf*, 9, 10, *Selâm*, 151, 152, *Birr ve Sıla ve Edeb*, 133, 134, *Tevbe*, 25; Nesâî, *Küsûf*, 14, 20; İbn Mâce, *İkâmü's-Salât ve's-Sünne*, 152, *Zühd*, 30; Dârimî, *Rikâk*, 93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 188, 261, 269, 457, 467, 479, 501, III, 317, 374, VI, 350, 351.

¹⁶²⁸ Buhârî, *Zekat*, 52; Müslim, *Akdiye*, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 327, 367, IV, 249; *Muvatta'*, *Kelâm*, 8.

Sahih ve hasen hadislerin yanı sıra hadis ilmi açısından zayıf sayılan ancak Hanefî usul alimlerinin metodolojisine göre delil olarak kullanılabilen mürsel gibi hadisleri de sahih ve hasenlere eklendiğinde ve zayıf hadislerin bir kısmının da karşıt görüş sahiplerinin delilleri olarak zikredildiği göz önünde bulundurulduğu zaman sonuç daha farklı okunabilecektir.

Talak bölümünde tahriri yapılan 148 hadisin sıhhat durumları ve bunların ilgili başlık altındaki hadislere oranı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Sıhhat Derecesi	Adet	Oran %
Sahih	72	48,68
Hasen	12	8,10
Zayıf	43	29,05
Çok zayıf	6	4,05
Bulunamayan	10	6,75
Mevzu	5	3,37
Toplam	148	100

3. Yemin Hadisleri

1- مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ

“Kim yemin ederse Allah adına yemin etsin.”

Bu, hadisin bir bölümüdür. Hadisin Buhârî tarafından rivâyet edilen tam metni şöyledir: **أَلَا إِنَّ اللَّهَ يَنْهَأكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ ، فَمَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ ، وَإِلَّا فَلْيَصْمُتْ**

Tahrir: Hadis *Sahihayn* başta olmak üzere pek çok kaynakta geçmektedir¹⁶²⁹. Rivayetlerin tamamı küçük lafız farklılıkları ile İbn Ömer'den gelmiştir.

2 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ هُوَ فِيهَا فَاجِرٌ لِيَقْتَطَعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَأَدْخَلَهُ النَّارَ

¹⁶²⁹ Buhârî, Şehâdet, 26, Edeb, 74, Eymân ve'n-Nüzûr, 3, Tevhîd, 13; Müslim, Eymân, 3; Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 5; Malik, Nüzûr ve'l-Eymân 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 11, 20; Dârimî, Eymân ve'n-Nüzûr, 6.

“Her kim müslüman bir kimsenin malını koparıp almak için günahkâr olarak (yalan yere) yemin ederse, Allah ona cenneti haram kılar ve cehenneme koyar.”

Tahric: Zeylaî, hadisin İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde rivâyet edildiğini bildirmiştir.¹⁶³⁰ Ancak İbn Hibbân'ın metni¹⁶³¹ şu şekildedir: **من حلف على يمين فاجرة يقطع** بها مال امرئ مسلم بغير حق حرم الله عليه الجنة وأوجب له النار قالوا وإن كان شينا يسيرا يا رسول الله قال وإن كان قضيبا من أراك وإن كان قضيبا من أراك قالها ثلاث مرات ilavesiyle Müslim başta olmak üzere başka kaynaklarda da geçmektedir¹⁶³².

3 - لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ

“...Allah, kendisine öfkeli olduğu halde Allah'a kavuşur.”

Hadisin tam metni şöyledir: **مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ وَهُوَ فِيهَا فَاجِرٌ لِيَقْتَطَعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ**

“Her kim müslüman bir kimsenin malını koparıp almak için günahkâr olarak (yalan yere) yemin ederse, Allah, kendisine öfkeli olduğu halde Allah'a kavuşur.”

Tahric: Hadis başta *Sahîhayn* olmak üzere pek çok kaynakta geçmektedir¹⁶³³.

4 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ مَصْبُورَةٍ كَاذِبًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Yalan yere; sahibini ilzâm edecek bir yemin eden kişi, cehennemde kalacağı yerine hazırlansın.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tahric etmiştir¹⁶³⁴. Ebû Dâvûd'un lafzında **فَلْيَتَّبِعُوا بِوَجْهِهِ مَقْعَدَهُ** şeklinde kelime ziyadesi varken, *Müsned*'deki metin şöyledir: **مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ كَاذِبَةٍ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا بِوَجْهِهِ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ**

¹⁶³⁰ Zeylaî, a.g.e. III, 292.

¹⁶³¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 483.

¹⁶³² Müslim, İmân, 218; Nesâî, Kudât, 30; Muvatta, Akdiye, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 455; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 328; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 483; Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 462; Teberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, I, 274; II, 192; a.mlf. *el-Mucemu'l-Evsat*, VII, 173.

¹⁶³³ Buhârî, Musâkât, 5; Husûmet, 3; Rehn, 6; Şehâdet, 19, 20, 23, 25; Tefsîr, 58; Eymân ve'n Nüzûr, 10, 16; Ahkâm, 30; Tevhîd, 24; Müslim, İmân, 220, 221, 222, 224; Ebû Dâvûd, Eymân ve'n Nüzûr, 2; Tirmizî, Büyû', 42; Tefsîru'l Kur'ân, 4; İbn Mâce, Ahkâm, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 377, II, 118, IV, 191, V,25, 211, 212.

Her iki rivayetin de tariki aynıdır. Hadisin sahih olduğu bildirilmiştir. Ricâlinin tamamı sika, senedi Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir¹⁶³⁵.

5 - الْكَبَائِرُ : الْإِشْرَاقُ بِاللَّهِ ، وَعَفْوُ الْوَالِدَيْنِ ، وَقَتْلُ النَّفْسِ ، وَالْيَمِينُ الْعَمُوسُ .

“Büyük günahlar; Allah’a şirk koşmak, anne-babaya isyan, cana kıymak, bilerek doğrudan ayrılıp yalan yere yemin etmektir.”

Tahric: Buhârî¹⁶³⁶ ve Nesâî¹⁶³⁷ tahrir etmiştir.

6 - خَمْسٌ لَيْسَ لَهُنَّ كَفَّارَةٌ : الشَّرْكَ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَتْلُ النَّفْسِ بغيرِ حَقٍّ ، وَبَهْتُ مُؤْمِنٍ ، وَالْفِرَارُ مِنَ الرَّحْفِ ، وَالْيَمِينُ صَابِرَةٌ يَفْتَطَعُ بِهَا مَالًا بغيرِ حَقٍّ

“Beş şey vardır ki onların keffâreti yoktur. Bunlar: Allah azze ve celle’ye şirk koşmak, haksız yere bir kişiyi öldürmek, bir mümine iftira atmak, savaştan kaçmak, kendisi sebebiyle haksız yere mal elde edeceği bağlayıcı yemindir.”

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde geçen hadisin¹⁶³⁸ metninin tamamı şöyledir:

مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَأَدَّى زَكَاةَ مَالِهِ طَيِّبًا بِهَا نَفْسُهُ مُحْتَسِبًا وَسَمِعَ وَأَطَاعَ فَلَهُ الْجَنَّةُ أَوْ دَخَلَ الْجَنَّةَ وَخَمْسٌ لَيْسَ لَهُنَّ كَفَّارَةٌ الشَّرْكَ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَتْلُ النَّفْسِ بغيرِ حَقٍّ أَوْ نَهْبُ مُؤْمِنٍ أَوْ الْفِرَارُ يَوْمَ الرَّحْفِ أَوْ يَمِينٌ صَابِرَةٌ يَفْتَطَعُ بِهَا مَالًا بغيرِ حَقٍّ

Hadisin isnadında Bakıyye vardır ve o müdellistir¹⁶³⁹. Ayrıca senette adı geçen Mütevekkil'in ismi konusunda da ihtilaf vardır. Mütevekkil ya da Ebû Mütevekkil olabilir. Buhârî ve Ebû Hâtim, onun Mütevekkil olduğunu söylerken, Ebû Zür'a Ebû Mütevekkil olduğunu belirtir.¹⁶⁴⁰ Bu durumda hadisin zayıf olduğunu söylemek uygun olmalıdır.

¹⁶³⁴ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 436, 437,441.

¹⁶³⁵ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XXIII, 142.

¹⁶³⁶ Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 15.

¹⁶³⁷ Nesâî, Tahrîmü'z-Zem, 3, Kasâme, 49.

¹⁶³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 361.

¹⁶³⁹ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XIV, 351.

¹⁶⁴⁰ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XIV, 351 .

7 - وَهُوَ كَلَامُ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ كَلَّمَ وَاللَّهِ وَبَلَى وَاللَّهِ

“O (ğamûs yemini) bir kişinin evinde (sürekli) “Vallahi hayır.” Ve “Vallahi evet.” (diyerek) konuşmasıdır.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis Ebû Dâvûd¹⁶⁴¹ ve Beyhaki¹⁶⁴² tarafından Âişe tarikıyla merfu olarak rivâyet edilmiştir. Ancak Ebû Dâvûd hadisi Dâvûd b. Ebî Furât'ın, Zührî-Abdülmelik b. Ebî Süleyman-Mâlik b. Miğvel'in Âişe'den mevkuf olarak rivâyet ettiklerini belirterek sanki mevkuf olduğu yönünde tercih bildirmiştir¹⁶⁴³. Zeylaî sadece rivâyeti ve Ebû Dâvûd'un açıklamasını nakletmekle yetinmiş¹⁶⁴⁴, İbn Hacer ise Dârakutnî'nin mevkuf olarak sahih saydığını Buhârî, Şâfiî ve Mâlik'in de mevkûf olarak rivâyet ettiğini naklederek, açıkça olmasa da mevkuf olduğu yönündeki tercihini bildirmiştir¹⁶⁴⁵. Merfu rivâyetin râvîlerinden Humejd için Ebû Hâtim, “Bazı hadisleri yazılır”¹⁶⁴⁶ İbrâhim b. Meymûn es-Sâi' için ise “Hadisi yazılır ancak ihticac edilmez” demiştir¹⁶⁴⁷. Bu haliyle hadisin merfu olarak zayıf olduğu söylenmelidir.

8 - وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ

“İnşallah biz de size katılacağız.”

Hadisin Müslim'deki metinlerinden biri şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى الْمُقَبَّرَةَ فَقَالَ « السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّا
إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ وَدِدْتُ أَنَا قَدْ رَأَيْنَا إِخْوَانَنَا »

Tahric: Hadis; tamamı Ebû Hüreyre'den olmak üzere Müslim¹⁶⁴⁸, Ebû Dâvûd¹⁶⁴⁹, Nesâî¹⁶⁵⁰, İbn Mâce¹⁶⁵¹, Mâlik b. Enes¹⁶⁵² ve Ahmed b. Hanbel¹⁶⁵³ tarafından tahric edilmiştir.

¹⁶⁴¹ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 7.

¹⁶⁴² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 49.

¹⁶⁴³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 243.

¹⁶⁴⁴ Zeylaî, a.g.e. III, 293.

¹⁶⁴⁵ İbn Hacer, *Telhis*, IV, 167.

¹⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, III, 229.

¹⁶⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, II, 134.

¹⁶⁴⁸ Müslim, Tahâret, 39, Cenâiz, 102.

¹⁶⁴⁹ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 83.

¹⁶⁵⁰ Nesâî, Tahâret, 110, Cenâiz, 103.

¹⁶⁵¹ İbn Mâce, Cenâiz, 36.

9 - لَيْسَ عَلَى مَقْهُورٍ يَمِينٌ

“Tehdid altında yemin edenin aleyhine yemin sorumluluğu yoktur.”

Tahric ve değerlendirme: Dârakutnî tahric etmiştir¹⁶⁵⁴. Hadisi Dârakutnî Vâsile b. Eska' ve Ebû Ümâme'den nakletmiş sonra da Anbese b. Abdurrahman'ın zayıf olduğunu bildirmiştir¹⁶⁵⁵. İbnü'l-Cevzî de hadisin Anbese sebebiyle zayıf olduğuna hükmetmiş¹⁶⁵⁶, İbn Abdülhâdî “Hadis münkerdir, hatta mevzûdur. Bir grup onunla ihticaca cevaz vermemiştir” şeklinde görüş bildirmiştir.¹⁶⁵⁷ Bu değerlendirmelerin ardından hadisin çok zayıf olduğu söylenebilir.

10 - الَّذِي رَأَى رُؤْيَا فَقَصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ انْتَنُ لِي فَلَا عَيْرَ لَهَا فَادْنُ لَهُ فَعَبَّرَهَا ، ثُمَّ قَالَ : أَصَبْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، فَقَالَ أَصَبْتَ وَأَخْطَأْتَ ، فَقَالَ أَفَسَمْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَتُخْبِرُنِي ، قَالَ لَا تُفْسِمُ

Bir adam bir rüya görmüş ve rüyasını Rasûlullah (s.a)’a anlatmıştır. Ebû Bekir “Ey Allah’ın Rasûlü izin verirseniz rüyayı ben yorumlayayım.” dedi, Rasûlullah (s.a) izin verdi ve Ebû Bekir rüyayı yorumladı. Ardından da “İsabet ettim mi? Ey Allah’ın Rasûlü!” deyince Rasûlullah (s.a) “Hem isabet ettin, hem hata ettin” buyurdu. Ebû Bekir: “Allah adına yemin ederim ey Allah’ın Rasûlü (hata ettiğim şeyi) bana bildir misin, deyince, Rasûlullah (s.a); “Yemin etme” buyurdular.

Tahric: Muhtemelen İbnü'l-Hümâm hadisi manasıyla nakletmiş ve hadisin aslına işaret etmiştir. Yakın lafızlarla Buhârî¹⁶⁵⁸, İbn Mâce¹⁶⁵⁹, Ebû Dâvûd¹⁶⁶⁰, Ahmed b. Hanbel¹⁶⁶¹, Dârimî¹⁶⁶², Beyhakî¹⁶⁶³ tarafından tahric edilmiştir. Buhârî'nin metni aşağıdaki şekildedir.

¹⁶⁵² Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Tahâret 6

¹⁶⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 301, 409, V, 153, VI, 110, 180.

¹⁶⁵⁴ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 171.

¹⁶⁵⁵ a. y.

¹⁶⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Tahkik*, Zeylaî, a.g.e. III, 294.

¹⁶⁵⁷ İbn Abdilhâdî, *Tenkîh*,

¹⁶⁵⁸ Buhârî, Ta'bir, 47.

¹⁶⁵⁹ İbn Mâce, Ta'birü'r-Rüyâ, 10.

¹⁶⁶⁰ Ebû Dâvûd, *Sünne*, 8.

¹⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 236.

¹⁶⁶² Dârimî, Ru'yet, 13.

¹⁶⁶³ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 67, 68.

أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ فِي الْمَنَامِ ظِلَّةً تَنْطِفُ السَّمْنَ وَالْعَسَلَ ، فَارَى النَّاسَ يَتَكَفَّفُونَ مِنْهَا فَالْمُسْتَكْبِرُ وَالْمُسْتَقِيلُ ، وَإِذَا سَبَبَ وَأَصَلَ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ ، فَأَرَاكَ أَخَذْتَ بِهِ فَعَلَوْتَ ، ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَعَلَا بِهِ ، ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَعَلَا بِهِ ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَانْقَطَعَ ثُمَّ وَصَلَ . فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ وَاللَّهِ لَتَدَعَنِي فَأَعْبِرَهَا . فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « اعْبُرْ » . قَالَ أَمَا الظِّلَّةُ فَالْإِسْلَامُ ، وَأَمَا الَّذِي يَنْطِفُ مِنَ الْعَسَلِ وَالسَّمَنِ فَالْفِرَانُ حَلَاوَتُهُ تَنْطِفُ ، فَالْمُسْتَكْبِرُ مِنَ الْفِرَانِ وَالْمُسْتَقِيلُ ، وَأَمَا السَّبَبُ الْوَاصِلُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ فَالْحَقُّ الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ تَأْخُذُ بِهِ فَيُعْلِيكَ اللَّهُ ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ رَجُلٌ مِنْ بَعْدِكَ فَيَعْلُو بِهِ ، ثُمَّ يَأْخُذُ رَجُلٌ آخَرُ فَيَعْلُو بِهِ ، ثُمَّ يَأْخُذُهُ رَجُلٌ آخَرُ فَيَنْقَطِعُ بِهِ ثُمَّ يُوَصِّلُ لَهُ فَيَعْلُو بِهِ ، فَأَخْبِرُنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ أَصَبْتُ أَمْ أَخْطَأْتُ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أَصَبْتَ بَعْضًا وَأَخْطَأْتَ بَعْضًا » . قَالَ فَوَاللَّهِ لَتُحَدِّثَنِي بِالَّذِي أَخْطَأْتُ . قَالَ « لَا تُقْسِمُ » .

11 - قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ طَعَنَ بَعْضُ النَّاسِ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ فِي إِمَارَتِهِ إِنْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ ، وَأَيْمُ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَخَلِيفًا لِلْإِمَارَةِ .

“Üsâme b. Zeyd’in komutanlığını bazı insanlar eleştirip dil uzatınca Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Siz onun komutanlığına dil uzatıyorsunuz. Daha önce siz onun babasının komutan olmasını da eleştirmiştiniz. Allah’a yemin olsun ki o komutanlığa layıktır.”

Tahric: Hadis; Buhârî¹⁶⁶⁴, Müslim¹⁶⁶⁵ ve Tirmizî¹⁶⁶⁶ tarafından tahric edilmiştir. İbnü'l-Hümâm’ın zikrettiği lafızlar Buhârî’nin metninin bir bölümüdür, metnin tamamı ise şu şekildedir:

بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْنًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ ، فَطَعَنَ فِي إِمَارَتِهِ ، وَقَالَ « إِنْ تَطْعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلِهِ ، وَأَيْمُ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَخَلِيفًا لِلْإِمَارَةِ ، وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ » .

¹⁶⁶⁴ Buhârî, Ahkâm, 33, Fadâilü’s-Sahâbe, 17, Eymân ve’n-Nüzûr, 2.

¹⁶⁶⁵ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 63.

¹⁶⁶⁶ Tirmizî, Menâkıb, 39.

12- أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا بَعَثَ جَيْشًا يَقُولُ إِذَا حَاصَرْتُمْ أَهْلَ حِصْنٍ أَوْ مَدِينَةٍ فَأَرَادُوكُمْ عَلَى أَنْ تُعْطَوْهُمْ ذِمَّةَ اللَّهِ وَذِمَّةَ رَسُولِهِ فَلَا تُعْطَوْهُمْ.

Rasûlullah (s.a) bir ordu göndereceğinde şöyle buyururdu: “Bir kale ya da şehir halkımı kuşatırsanız onlar da sizden Allah’ın ve Rasûlünün ahdini kendilerine vermenizi isterlerse bunu onlara vermeyin.”

Tahric ve değerlendirme: Tam olarak bu lafızlarla değil ancak başka lafızlarla mufassal olarak kaynaklarda zikredilen hadisi Müslim¹⁶⁶⁷, Tirmizî¹⁶⁶⁸, Dârimî¹⁶⁶⁹ ve Abdürrezzâk¹⁶⁷⁰ tahric etmiştir. Uzun bir hadisin¹⁶⁷¹ içinde yer alan benzer bir metin şöyledir:

إِذَا حَاصَرْتَ أَهْلَ حِصْنٍ فَأَرَادُوكَ أَنْ تَجْعَلَ لَهُمْ ذِمَّةَ اللَّهِ وَذِمَّةَ نَبِيِّهِ فَلَا تَجْعَلْ لَهُمْ ذِمَّةَ اللَّهِ وَلَا ذِمَّةَ نَبِيِّهِ
وَلَكِنْ اجْعَلْ لَهُمْ ذِمَّتَكَ وَذِمَّةَ أَصْحَابِكَ فَإِنَّكُمْ أَنْ تُخْفَرُوا ذِمَّتَكُمْ وَذِمَّةَ أَصْحَابِكُمْ أَهْوَنُ مِنْ أَنْ تُخْفَرُوا ذِمَّةَ اللَّهِ وَذِمَّةَ
رَسُولِهِ. وَإِذَا حَاصَرْتَ أَهْلَ حِصْنٍ فَأَرَادُوكَ أَنْ تُنْزِلَهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ فَلَا تُنْزِلَهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَنْزِلْهُمْ عَلَى
حُكْمِكَ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي أَتُصِيبُ حُكْمَ اللَّهِ فِيهِمْ أَمْ لَا .

13 - مَنْ حَلَفَ بِالْأَمَانَةِ فَلَيْسَ مِنَّا

“Kim (Allah’ın) emanet (i) lafızıyla yemin ederse bizden değildir.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi Ebû Dâvûd¹⁶⁷², Hâkim¹⁶⁷³, İbn Hıbbân¹⁶⁷⁴ ve Ahmed b. Hanbel¹⁶⁷⁵ tahric etmiştir. Ebû Dâvûd hadisle ilgili bir değerlendirme yapmamış; Münzirî, hadisin her halükarda hasen derecesinden aşağı inmeyeceğini bildirirken¹⁶⁷⁶, İbn Hacer de aynı kanaati dile getirmiştir¹⁶⁷⁷.

¹⁶⁶⁷ Müslim, Cihad ve Siyer, 3.

¹⁶⁶⁸ Tirmizî, Siyer, 48.

¹⁶⁶⁹ Dârimî, Siyer, 8.

¹⁶⁷⁰ Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 220.

¹⁶⁷¹ Müslim, Cihad ve Siyer, 3.

¹⁶⁷² Ebû Dâvûd, Eymân ve’n-Nüzûr, 5.

¹⁶⁷³ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 289.

¹⁶⁷⁴ İbn Hıbbân, *Sahih*, (4363).

¹⁶⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 353.

¹⁶⁷⁶ Münzirî, *Terğîb ve Terhîb*, IV, 58.

¹⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Dirâye*, III, 361.

14 - مَنْ نَذَرَ نَذْرًا وَلَمْ يُسَمِّ فَعَلَيْهِ كَفَّارَةٌ يَمِينٍ

“Kim bir adak adar da ne olduğunu tam olarak belirlemezse, (adağını yerine getiremediği takdirde) yemin kefareti ödemesi gerekir.”

Tahric ve değerlendirme: Tam olarak bu lafızlarla değil ancak küçük lafız farklılıklarıyla; İbn Mâce¹⁶⁷⁸, Ebû Dâvûd¹⁶⁷⁹, Beyhakî¹⁶⁸⁰ ve Dârakutnî¹⁶⁸¹ tahric etmiştir. Ebû Dâvûd, Vekî' ve başkalarının İbn Abbas'tan mevkûf olarak rivayet ettiğini söylerken, Beyhakî, haberin merfû' olarak İbn Abbas'tan başkaları tarafından da rivâyet edildiğini söylemiştir. Rivâyetin kuvvetli olmayan bir başka tarikten da merfu olarak geldiğini bildirmiştir¹⁶⁸². Ancak hadis başka lafızlarla değişik kaynaklarda geçer. Tirmizî'nin lafzı şöyledir: كَفَّارَةُ النَّذْرِ إِذَا لَمْ يُسَمِّ كَفَّارَةٌ يَمِينٍ Tirmizî, hadisin hasen sahih garip olduğunu söylemiştir. Ancak Tirmizî'nin tashih ettiği senette Muhammed b. Ziyâd b. Ebî Ziyâd vardır ki Ebû Hâtim onun mechûl olduğunu söylemiştir¹⁶⁸³. Nitekim Elbânî de hadise zayıf hükmü vermiştir¹⁶⁸⁴.

15 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ بِمَلَّةٍ غَيْرِ الْإِسْلَامِ كَاذِبًا مُتَعَمِّدًا فَهُوَ كَمَا قَالَ

“Kasıtlı olarak ve yalan yere kim İslâm'dan başka bir din adına yemin ederse o kişi söylediği gibidir.”

Tahric: Hadisi; Buhârî¹⁶⁸⁵, Müslim¹⁶⁸⁶, İbn Mâce¹⁶⁸⁷, Tirmizî¹⁶⁸⁸, Ebû Dâvûd¹⁶⁸⁹, Nesâî¹⁶⁹⁰, Ahmed b. Hanbel¹⁶⁹¹ ve Beyhakî¹⁶⁹² tahric etmiştir.

¹⁶⁷⁸ İbn Mâce, Keffâret, 17.

¹⁶⁷⁹ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 25.

¹⁶⁸⁰ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 77, 78, 120.

¹⁶⁸¹ Dârakutnî, *Sünen*, IV, 158.

¹⁶⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 45.

¹⁶⁸³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, VIII, 125.

¹⁶⁸⁴ Elbânî, *Daîfu't-Tirmizî*, I, 180.

¹⁶⁸⁵ Buhârî, Cenâiz, 82, 83.

¹⁶⁸⁶ Müslim, İmân, 176, 177.

¹⁶⁸⁷ İbn Mâce, Keffâret, 3.

¹⁶⁸⁸ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 16.

¹⁶⁸⁹ Ebû Dâvûd, Eymân ve Nüzûr, 7.

¹⁶⁹⁰ Nesâî, Eymân ve Nüzûr, 7, 31.

¹⁶⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 33, 34.

¹⁶⁹² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 54.

16 - أُدُوا عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“Müslümanlardan hür veya köle herkes için (fitır sadakasını) veriniz.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızlarla kaynaklarda tesbit edilememiştir. Muhtemelen İbnü'l-Hümâm hadisi yine manası ile rivâyet etmiştir. Hadisler farklı lafızlarla Tirmizî¹⁶⁹³, Ebû Dâvûd¹⁶⁹⁴, Nesâî¹⁶⁹⁵, Dârimî¹⁶⁹⁶ ve Dârakutnî¹⁶⁹⁷ ve Ahmed b. Hanbel¹⁶⁹⁸ tarafından tahric edilmiştir. Nakledilenler içinde yukarıdakine en yakını Dârakutnî'nin tahric ettiği'dir ki lafzı şöyledir: **خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ فَقَالَ أُدُوا صَاعًا مِنْ بُرٍّ أَوْ قَمْحٍ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ وَصَغِيرٍ وَكَبِيرٍ.**

Heysemî “Mevkûf olarak sahihtir, merfu rivâyeti sahih değildir” demiştir¹⁶⁹⁹. Ahmed b. Hanbel biri merfu diğeri de Ebû Hüreyre'den mevkuf olmak üzere iki ayrı yerde rivâyet etmiş, Arnavut da mevkuf rivâyet için, “Ricâli sikadır, Şeyhayn'ın rivâyetidir” diyerek tashih etmiş¹⁷⁰⁰ merfu rivâyet için ise “Merfu olarak zayıftır” demiştir¹⁷⁰¹.

17 - من حلف على يمين فرأى خيرا منها فليكفر عن يمينه ثم ليات الذي هو خير

“(Kim bir şey üzerine yemin eder de, sonradan yeminine uymamayı daha hayırlı görürse) Yemininin keffaretini versin. Sonra da hayırlı olan şeyi yerine getirsin.”

Tahric ve değerlendirme: Taberânî¹⁷⁰² ve Şihâb el-Kudâî¹⁷⁰³ hadisi küçük lafız farklılıklarıyla ancak **ثُمَّ** lafzıyla muallak ve müsned olarak rivâyet etmiştir. Heysemî, senedin ricâlinin sika olduğunu söyledikten sonra Abdullah b. Hasen'in Ümmü Seleme'den hadis dinlemediğini bildirmektedir¹⁷⁰⁴. Ayrıca hadisin metninde de problem vardır. Zeylaî “Bu hadisler **ثُمَّ** atfıyla yemini bozmayı önce (keffareti sonra)

¹⁶⁹³ Tirmizî, Zekat, 35.

¹⁶⁹⁴ Ebû Dâvûd, Zekat, 20.

¹⁶⁹⁵ Nesâî, Zekat, 30, 31, 32, 33.

¹⁶⁹⁶ Dârimî, Zekat, 27.

¹⁶⁹⁷ Dârakutnî, *Sünen*, II, 147.

¹⁶⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 277; V, 432.

¹⁶⁹⁹ Heysemî, *Mecma*, III, 229.

¹⁷⁰⁰ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XIII, 157.

¹⁷⁰¹ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXXIX, 67.

¹⁷⁰² Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, XXIII, 307.

¹⁷⁰³ Kuzâî, *Müsned*, I, 308,

¹⁷⁰⁴ Heysemî, *Mecma*, IV, 332.

zikreden rivâyetlere muarızdır” diyerek bu durumu dile getirmektedir¹⁷⁰⁵. Hadis senetteki inkıta ve metindeki problem sebebiyle zayıftır.

18 - إِذَا حَلَفْتَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَيْتَ غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَكْفَرُ عَنْ يَمِينِكَ وَأَنْتَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ

“Eğer bir şeye yemin eder de başkasının ondan daha hayırlı olduğunu görürsen, yemininin keffaretini öde ve hayırlı olan şeyi yerine getir.”

Tahric: Hadisi, Buhârî¹⁷⁰⁶, Müslim¹⁷⁰⁷, Nesâî¹⁷⁰⁸, Dârimî¹⁷⁰⁹, Ahmed b. Hanbel¹⁷¹⁰ ve Beyhakî¹⁷¹¹ tarafından tahrir edilmiştir.

19 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَكْفُرْ عَنْ يَمِينِهِ وَلْيَفْعَلْ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ

“Kim bir şeye yemin eder de yemin ettiği başka bir şeyi daha hayırlı görürse yeminin keffaretini ödesin ve hayırlı olan şeyi yapsın.”

Tahric: Hadis; Müslim¹⁷¹², Ebû Dâvûd¹⁷¹³, Tirmizî¹⁷¹⁴, Nesâî¹⁷¹⁵, İbn Mâce¹⁷¹⁶, Mâlik b. Enes¹⁷¹⁷, Ahmed b. Hanbel¹⁷¹⁸ ve Dârimî¹⁷¹⁹ tarafından tahrir edilmiştir.

20 - فَكْفَرُ عَنْ يَمِينِكَ ثُمَّ أَنْتَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ

“...Yemininin keffaretini ver sonra da hayırlı olan şeyi yerine getir.”

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd¹⁷²⁰, Nesâî¹⁷²¹ ve Beyhakî¹⁷²² tarafından tahrir edilmiştir.

¹⁷⁰⁵ Zeylaî, a.g.e. III, 299.

¹⁷⁰⁶ Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 1.

¹⁷⁰⁷ Müslim, Eymân 19.

¹⁷⁰⁸ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr 15.

¹⁷⁰⁹ Dârimî, Nüzûr ve Eymân, 9.

¹⁷¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 136, V, 62, 63.

¹⁷¹¹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 88.

¹⁷¹² Müslim, Eymân, 11, 12, 13, 14, 17.

¹⁷¹³ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr 15.

¹⁷¹⁴ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 6.

¹⁷¹⁵ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr, 15, 16.

¹⁷¹⁶ İbn Mâce, Kefâret, 7, 8.

¹⁷¹⁷ Malik b. Enes, *Muvatta* ', Nüzûr ve Eymân, 7.

¹⁷¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 185, 210, 212, IV, 256, 257.

¹⁷¹⁹ Dârimî, Nüzûr ve Eymân, 9.

Sahih olan rivayetlerden farklı olarak metne **ثُمَّ** kelimesi ilave edilmiştir, ancak hadis sahihtir. İbn Hacer ve İbn Abdilhâdî sahih olduğunu, İbnü'l-Mülakkın ise sahih veya hasen olduğunu söylemiştir¹⁷²³.

21 - كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَلَفَ لَا يَحْنُثُ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ كَفَّارَةَ الْيَمِينِ فَقَالَ : لَا أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ ، إِلَى أَنْ قَالَ : إِنْ كَفَرْتُ عَنْ يَمِينِي ثُمَّ أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ

“Rasûlullah (s.a) yemin ettiği zaman asla vazgeçmez, mutlaka yeminini yerine getirirdi. Nihayet Allah, yemîn keffâreti âyetini indirince: Ben herhangi bir şeye yemîn eder de, ondan başkasını yeminimden daha hayırlı görürsem, muhakkak o hayırlı olanı yaparım ve yeminimden keffâret veririm” buyurdu.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi Hâkim¹⁷²⁴ tahric etmiştir. Hadisin bir benzeri takdim ve te'hîr ile İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'inde de geçmektedir¹⁷²⁵.

Hâkim, hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu zikretmiş, Zehebî ise itiraz etmemiştir. Vâdî “Şeyhayn'ın şartına uygun değildir. Çünkü Müslim, Tufâvî'den rivâyet etmemiştir” demektedir. Ayrıca sıhhatine de itiraz etmiş, Buhârî'nin aynı hadisi Ebû Bekir'den mevkuf olarak rivâyet ettiğini nakletmiştir¹⁷²⁶. Bu metnin merfu olarak rivayeti gariptir. Ayrıca her iki kaynağın da senedinde Tufâvî vardır ki, asıl adı Muhammed b. Abdurrahman'dır. İbn Hıbbân onun sika olduğuna hükmetmiş¹⁷²⁷, İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel ve Dârakutnî'den nakille onun tedlis yaptığını bildirmiştir¹⁷²⁸. İbn Ebî Hâtim, İbn Maîn'in onun için “sâlih”, Ahmed b. Hanbel'in “sakıncası yok, sadûk ve sâlihtir”, Ebû Zür'a'nın ise “münkeru'l-hadîs” dediğini nakletmiştir. Dârakutnî de bu hadisin merfu olarak rivâyetinde Tufâvî'nin yanıldığını bildirmiştir¹⁷²⁹.

¹⁷²⁰ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 14,15;

¹⁷²¹ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr, 15.

¹⁷²² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 90.

¹⁷²³ İbn Hacer, *Bülûğu'l-Merâm*, II, 29; İbn Abdilhâdî, *Muharrer*, 378, İbnü'l-Mülakkın *Tuhfetü'l-Muhtâc*, II, 559.

¹⁷²⁴ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 441.

¹⁷²⁵ İbn Hıbbân, *Sahîh*, 4353.

¹⁷²⁶ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 441; 2 ve 3. dipnot

¹⁷²⁷ İbn Hıbbân, *Sikât*, VII, 442.

¹⁷²⁸ İbn Hacer, *Müdellesin*, I, 43.

¹⁷²⁹ Dârakutnî, *İlel*, I, 265.

Bu durumda hadis merfu olarak zayıftır. Ancak rivayet Ebû Bekir'e varan mevkuf bir rivayet olarak nakledilmiştir¹⁷³⁰.

22 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَاتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَلْيُكْفِرْ عَنْ يَمِينِهِ

“Kim bir yemin eder sonra da başka bir şeyin yemin (ettiği şey) den daha hayırlı olduğunu görürse hayırlı olan şeyi yapsın ve yemininin keffaretini ödesin.”

Tahric: Hadis, Müslim¹⁷³¹, Nesâî¹⁷³², İbn Mâce¹⁷³³, Ahmed b. Hanbel¹⁷³⁴, Dârimî¹⁷³⁵ ve Beyhakî¹⁷³⁶ tarafından tahric edilmiştir.

23 - عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْتُ ابْنَ عَمٍّ لِي آتِيَهُ أَسْأَلُهُ فَلَا يُعْطِينِي وَلَا يَصِلْنِي ثُمَّ يَحْتَاجُ إِلَيَّ فَيَأْتِينِي وَيَسْأَلُنِي وَقَدْ حَلَفْتُ أَنْ لَا أُعْطِيَهُ وَلَا أَصِلُهُ ، فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَأَكْفَرُ عَنْ يَمِينِي

Ebu'l-Ahvas'dan onun da babasından rivayetine göre o şöyle diyor: “Rasûlullah (s.a)'a şöyle dedim: “Ey Allah'ın Rasûlü amcaoğluma gidip kendisinden bir şeyler istiyorum; vermiyor, sıla yapmıyor/benimle ilgilenmiyor, sonra da ihtiyacı olursa gelip benden istiyor. Ben de ona bir şey vermemeye ve onunla ilgilenmemeye yemin ettim” dedim. Rasûlullah (s.a) da hayırlı olanı yapmamı ve yeminimin keffaretini vermeme emretti.

Tahric ve değerlendirme: Hadis, küçük lafız farklılıklarıyla Nesâî¹⁷³⁷ ve Ahmed b. Hanbel¹⁷³⁸ tarafından tahric edilmiştir. Hadislerin metninde küçük farklılıklar olsa da hepsi aynı senetle gemiştir. Senedi muttasıl, ricâli ise sikadır. Elbânî¹⁷³⁹ ve Arnavut¹⁷⁴⁰, hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

¹⁷³⁰ Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 1, Tefsîr, 8; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 61.

¹⁷³¹ Müslim, Eymân, 13.

¹⁷³² Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr, 16.

¹⁷³³ İbn Mâce, Keffâret, 7.

¹⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 256, 257, 258.

¹⁷³⁵ Nüzûr ve Eymân, 9;

¹⁷³⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 32.

¹⁷³⁷ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr, 16.

¹⁷³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 136.

¹⁷³⁹ Elbânî, *Sahîhu'n-Nesâî*, 3797 nolu hadis, a.mlf. *İrvâü'l-Galîl*, VII, 167.

¹⁷⁴⁰ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXVIII, 465.

24 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَاتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ ثُمَّ لِيُكْفَرْ عَنْ يَمِينِهِ

Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Kim yemin eder de bir şeyin yemin (ettiğin) den daha hayırlı olduğunu görürse hayırlı olan şeyi yerine getirsin sonra da yemininin kefaretinin ödesin.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi Tayâlisî¹⁷⁴¹ *Müsned*'inde iki ayrı yerde tahrir etmiştir.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*'de “Sarakustî'nin naklettiği dışında bulamadım” demektedir¹⁷⁴². İbnü'l-Hümâm muhtemelen Zeylaî'nin verdiği bilgiye dayanarak, “Bu lafızla bilinmemektedir.” demektedir.¹⁷⁴³ *Fethu'l-Kadîr*'in hadislerini tahrir eden Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî de bu hükme varmış olmalı ki hadis hakkında Zeylaî ve İbnü'l-Hümâm'ın görüşlerini aktarmış daha başka görüş beyan etmemiştir. Ancak hadis bu lafızlarla tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca iki kaynaktan yer almaktadır. Hadisin senedi şu şekildedir:

حدثنا يونس قال حدثنا أبو داود قال حدثنا جرير بن حازم قال سمعت الحسن يحدث عن عبد الرحمن بن سمرة

İbnü'l-Hümâm hadisin İbn Ömer kanalıyla geldiğini bildirirse de İbn Ömer'den bu lafızla yapılmış bir rivayet tesbit edilememiştir. Ondan gelen rivayette خَيْرٌ kelimesi yerine أحسن kelimesi yer almaktadır ve rivayetin sonunda ثُمَّ لِيُكْفَرْ عَنْ يَمِينِهِ ifadesi yerine وليستغفر الله ibaresi yer almaktadır¹⁷⁴⁴. Ayrıca hadis İbn Ömer değil, Abdurrahman b. Semura'dan¹⁷⁴⁵ rivâyet edilmiştir.

Sarakustî (302/914), *Garîbü'l-Hadis*'inde bu lafızla, ancak beraberinde bir kısma naklederek Tayâlisi ile aynı isnatla tahrir etmiştir¹⁷⁴⁶. Hadisin metni şöyledir.

¹⁷⁴¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 192, IV, 181 (Hadis no:1351,1435)

¹⁷⁴² Zeylaî, a.g.e. III, 297.

¹⁷⁴³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 81.

¹⁷⁴⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 390.

¹⁷⁴⁵ Bkz. Tayâlisî, *Müsned*, I, 192, IV, 181 (Hadis no:1351,1435); Sarakustî, *Garîbu'l-Hadis*, I, 253.

¹⁷⁴⁶ Sarakustî, a.g.e. I, 252.

من حلف على يمين فرأى غيرها خيرا منها فليأت الذي هو خير ثم ليكفر عن يمينه

Hadis için hasen hükmü verilebilir¹⁷⁴⁷. Çünkü Velîd b. Kâsım b. Velîd el-Hemedânî dışında tüm ricâli sikadır. Onun hakkında ihtilaf edilmiştir. Ahmed b. Hanbel sika olduğunu söylemiş, İbn Adıyy, “Eğer sika râvîlerden rivayet ediyor, kendisinden de sika râvîler rivayet ediyorsa problem yoktur.” demiştir. İbn Maîn, “hadisi zayıftır” derken, İbn Hıbbân onu güvenilir râvîler arasında zikretmiştir¹⁷⁴⁸.

25 - أَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ أَعْتَكِفَ لَيْلَةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ . وَفِي رِوَايَةٍ : يَوْمًا ، فَقَالَ : أَوْفِ بِنَذْرِكَ.

Ömer b. Hattâb “Ey Allah’ın Rasûlü ben Müslüman olmadan önce Mescid-i Harâm’da bir gece(bir rivayette bir gün) itikafa girmeyi adanmıştım.” demiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) da: “Adağımı yerine getir” buyurmuştur.

Tahric: Hadis Buhârî¹⁷⁴⁹, Müslim¹⁷⁵⁰, Tirmizî¹⁷⁵¹, Ahmed b. Hanbel¹⁷⁵², Beyhakî¹⁷⁵³ tarafından tahrir edilmiştir.

26 - تُبْرِنُكُمْ يَهُودُ بِخَمْسِينَ يَمِينًا.

“O halde yahûdiler kendilerinden elli kişinin yemini ile size karşı temize çıkarlar.”

Tahric: Hadis, Müslim¹⁷⁵⁴, Ebû Dâvûd¹⁷⁵⁵, Tirmizî¹⁷⁵⁶, Nesâî¹⁷⁵⁷, Mâlik b. Enes¹⁷⁵⁸ ve Beyhakî¹⁷⁵⁹ tarafında tahrir edilmiştir. Zikredilen metin, “Kasâme hadisi” diye bilinen hadisin bir bölümüdür. Hadisin Müslim tarafından tahrir edilen metni senediyle birlikte şöyledir:

¹⁷⁴⁷ Serakustî, a.g.e. I, 253, 1.dipnot.

¹⁷⁴⁸ a.y.

¹⁷⁴⁹ Buhârî, İ’tikâf, 5, 15, Eymân ve’n-Nüzûr, 29.

¹⁷⁵⁰ Müslim, Eymân, 27.

¹⁷⁵¹ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 12.

¹⁷⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 37, II, 21, 154.

¹⁷⁵³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 129.

¹⁷⁵⁴ Müslim, Kasâme ve'l-Muhâribîn, 1.

¹⁷⁵⁵ Ebû Dâvûd, Diyât, 8.

¹⁷⁵⁶ Tirmizî, Diyât, 22, 23.

¹⁷⁵⁷ Nesâî, Kasâme, 4.

¹⁷⁵⁸ *Muvatta'*, Kasâme, 1, 4.

¹⁷⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 187, 189, 193, X, 303, 304.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ يَحْيَى - وَهُوَ ابْنُ سَعِيدٍ - عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَتْمَةَ - قَالَ يَحْيَى وَحَسِبْتُ قَالَ - وَعَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ أَنَّهُمَا قَالَا خَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ بْنُ زَيْدٍ وَمُحَبِّصَةُ بْنُ مَسْعُودِ بْنِ زَيْدٍ حَتَّى إِذَا كَانَا بِخَبِيرٍ تَفَرَّقَا فِي بَعْضِ مَا هُنَالِكَ ثُمَّ إِذَا مُحَبِّصَةُ يَجِدُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَهْلٍ قَتِيلًا فُدْفَنَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ وَحُويِّصَةُ بْنُ مَسْعُودٍ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَكَانَ أَصْعَرَ الْقَوْمِ فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ لِيَتَكَلَّمَ قَبْلَ صَاحِبِيهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (كَبَّرَ الْكُبْرَ فِي السَّنِّ) فَصَمَتَ فَتَكَلَّمَ صَاحِبَاهُ وَتَكَلَّمَ مَعَهُمَا فَذَكَرُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقْتَلَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَهْلٍ فَقَالَ لَهُمْ « أَتَحْلِفُونَ خَمْسِينَ يَمِينًا فَتَسْتَحِقُّونَ صَاحِبِكُمْ ». أَوْ « قَاتِلِكُمْ ». قَالُوا وَكَيْفَ نَحْلِفُ وَلَمْ نَشْهَدْ قَالَ « فَتُبْرُنُكُمْ يَهُودُ بِخَمْسِينَ يَمِينًا ». قَالُوا وَكَيْفَ نَقْبَلُ أَيْمَانَ قَوْمٍ كَفَّارٍ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى عَقْلَهُ .

27 - كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمُكُثُ عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَيَشْرَبُ عِنْدَهَا عَسَلًا فَتَوَاصَيْتُ أَنَا وَحَفْصَةُ عَلَى أَنْ آئِنْنَا إِنْ دَخَلَ عَلَيْهَا فَلْتَقُلْ إِنِّي أَجِدُ مِنْكَ رِيحَ مَغَافِيرٍ فَدَخَلَ عَلَيَّ إِحْدَانَا فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ : لَأَ ، بَلْ شَرِبْتُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ وَلَنْ أَعُودَ إِلَيْهِ فَنَزَلَتْ { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ .

Hiz. Aişe anlatıyor: Peygamber (s.a), (bazan hanımı) Zeyneb bint Cahş'ın yanında kalır, orada bal (şerbeti) içerdi. Ben, Hiz. Peygamber (hanımlarından) hangisinin yanına gelirse o Peygambere "Senin ağzında megâfir kokusu buluyorum" desin diye Hafsa ile anlaştım. (Gerçekten de Hiz. Peygamber) hanımlarından birinin yanına girmiş o da Peygamber'e bu sözü söylemiş, (Hiz. Peygamber de): "Hayır! Ben Zeyneb bint Cahş'ın yanında bal (şerbeti) içtim ve bir daha bunu asla içmeyeceğim" buyurdu. Bunun üzerine, "(Ey Peygamber!) Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?" (âyet-i kerimesi)¹⁷⁶⁰ nazil oldu.

Tahric: Hadisi Buhârî¹⁷⁶¹, Müslim¹⁷⁶², Ebû Dâvûd¹⁷⁶³, Nesâî¹⁷⁶⁴, Ahmed b. Hanbel¹⁷⁶⁵ ve Beyhakî¹⁷⁶⁶ tahrir etmiştir.

28 - لَأَ نَذَرَ فِي مَعْصِيَةٍ وَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةٌ يَمِينٍ

“Günah işlemekte adak adamak yoktur. Bunun kefareti yemin kefaretidir.”

¹⁷⁶⁰ Tahrim, 66/1-5.

¹⁷⁶¹ Buhârî, Talâk, 7, Eymân ve'n-Nüzûr, 25.

¹⁷⁶² Müslim, Talâk, 20.

¹⁷⁶³ Ebû Dâvûd, Eşribe, 11.

¹⁷⁶⁴ Nesâî, Talâk, 17, Eymen ve'n-Nüzûr, 20, İşretti'n-Nisâ, 4.

¹⁷⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 221.

¹⁷⁶⁶ Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, X, 561.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd¹⁷⁶⁷, Tirmizî¹⁷⁶⁸, Nesâî¹⁷⁶⁹ ve Ahmed b. Hanbel¹⁷⁷⁰ tahric etmiştir.

Tirmizî hadisin garip olduğuna ve sahih olmadığına¹⁷⁷¹ İbn Hacer, zayıf olduğuna hükmetmiştir¹⁷⁷². Bu şekliyle hadis zayıftır ancak “Adağın keffareti yemin keffaretidir.”¹⁷⁷³ anlamına gelen sahih hadisler de vardır.

29 - مَنْ نَذَرَ وَسَمَّى فَعَلَيْهِ الْوَفَاءُ بِمَا سَمَّى

“Kim bir adak adar da adağını belirlerse belirlediği şekilde adağını yerine getirmesi gerekir.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızla hiçbir kaynakta tesbit edilememiştir. Nitekim Zeylaî hadisin garip olduğunu bildirirken¹⁷⁷⁴; İbn Hacer de “(Hadis kaynaklarında) bulamadım.” demektedir¹⁷⁷⁵. Ancak adağı yerine getirme konusunda başka hadisler vardır.

30 - مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِيعَهُ ، وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يُعْصِيَ اللَّهَ فَلَا يُعْصِهِ

“Allah’a itaat etmeyi adayan kimse adağını yerine getirsin, Allah’a isyan etmeyi adayan kimse ise Allah’a isyan etmesin.”

Tahric: Hadisi Buhârî¹⁷⁷⁶, Ebû Dâvûd¹⁷⁷⁷, Tirmizî¹⁷⁷⁸, Nesâî¹⁷⁷⁹, İbn Mâce¹⁷⁸⁰, Malik b. Enes¹⁷⁸¹, Ahmed b. Hanbel¹⁷⁸², Dârimî¹⁷⁸³ ve Beyhakî¹⁷⁸⁴ tahric etmiştir.

¹⁷⁶⁷ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 23.

¹⁷⁶⁸ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 1.

¹⁷⁶⁹ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr, 41.

¹⁷⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 444, VI, 247.

¹⁷⁷¹ Tirmizî, *Sünen*, V, 495.

¹⁷⁷² İbn Hacer, *Telhis*, IV, 175.

¹⁷⁷³ Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 27, 29, 30; Müslim, Nezir, 7, 8.

¹⁷⁷⁴ Zeylaî, a.g.e. III, 300.

¹⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Dirâye*, II, 92.

¹⁷⁷⁶ Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 27, 28, 30, 31.

¹⁷⁷⁷ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzûr, 19, 22.

¹⁷⁷⁸ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 2.

¹⁷⁷⁹ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzûr, 27, 28.

¹⁷⁸⁰ İbn Mâce, Keffâret, 16.

¹⁷⁸¹ Muvatta', Nüzûr ve Eymân, 4.

¹⁷⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 36, 41, 224.

¹⁷⁸³ Dârimî, Nüzûr ve Eymân, 3.

¹⁷⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 384.

31 - أَنَّهُ نَهَى عَنِ النَّذْرِ وَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي بِخَيْرٍ

Rasûlullah (s.a) adak adamaktan nehyetmiş ve bir hayır getirmez, buyurmuştur.

Tahric: Hadisi Buhârî¹⁷⁸⁵, Müslim¹⁷⁸⁶, Nesâî¹⁷⁸⁷, Tirmizî¹⁷⁸⁸, Ebû Dâvûd¹⁷⁸⁹, Ahmed b. Hanbel¹⁷⁹⁰, Beyhakî¹⁷⁹¹ tahrir etmiştir.

32 - مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ وَقَالَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَا حَنْثَ عَلَيْهِ

“Kim bir yemin eder ve (hemen ardından) inşaallah derse (ve yemin ettiği şeyi yaparsa) yeminini bozmuş olmaz.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi anlamı aynı olmak üzere bazı lafız farklılıklarıyla Ebû Dâvûd¹⁷⁹², Tirmizî¹⁷⁹³, Nesâî¹⁷⁹⁴, Ahmed b. Hanbel¹⁷⁹⁵, Dârimî¹⁷⁹⁶ ve Beyhakî¹⁷⁹⁷ tahrir etmiştir.

Hadis pek çok tarikten gelmiştir. Hepsî Eyyûb’un Nâfi’den onun da İbn Ömer’den birbirine yakın lafızlarla yaptıkları rivayetlerdir. Tirmizî, “İbn Ömer hadisi hasendir. Aynı şekilde Sâlim ve İbn Ömer’den mevkuf olarak da rivâyet edilmiştir. Eyyûb es Sahtiyânî’den başka bu hadisi merfu olarak rivâyet eden kimse tanımıyoruz. İsmail b. İbrahim “Eyyûb bu hadisi bazen merfû’ bazen de mevkûf olarak rivâyet ederdi” demektedir¹⁷⁹⁸.

33 - وَقَدْ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُنَاوِنُ عَائِشَةَ رَأْسَهُ لِتُصَلِّحَهُ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ وَهِيَ فِي بَيْتِهَا.

“Rasûlullah (s.a) mescidde itikafta Âişe de kendi odasında iken Rasûlullah (s.a) saçını taraması için başını Âişe’ye doğru uzatırdı.”

¹⁷⁸⁵ Buhârî, Kader, 6, Eymân ve’n-Nüzûr, 26.

¹⁷⁸⁶ Müslim, Nezir, 2, 4, 6.

¹⁷⁸⁷ Nesâî, Eymân ve’n-Nüzûr, 24.

¹⁷⁸⁸ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 11.

¹⁷⁸⁹ Ebû Dâvûd, Eymân ve Nüzûr, 18.

¹⁷⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 61, 86, 118, 301.

¹⁷⁹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 130.

¹⁷⁹² Ebû Dâvûd, Eymân ve’n-Nüzûr, 11.

¹⁷⁹³ Tirmizî, Nüzûr ve Eymân, 7.

¹⁷⁹⁴ Nesâî, Eymân ve’n-Nüzûr, 15, 16, 39, 43.

¹⁷⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 6, 10, 38, 39, 68, 126, 127, 153.

¹⁷⁹⁶ Dârimî, Nüzûr ve Eymân, 7, 9.

¹⁷⁹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 360, 361, X, 46.

¹⁷⁹⁸ Tirmizî, *Sünen*, IV, 108.

Tahric: Hadis, Buhârî¹⁷⁹⁹, Nesâî¹⁸⁰⁰, Ahmed b. Hanbel¹⁸⁰¹, Dârimî¹⁸⁰², Beyhakî¹⁸⁰³ tarafından tahrir edilmiştir.

34 - مَنْ بَاعَ عَبْدًا وَلَهُ مَالٌ فَمَالُهُ لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ ، وَإِنْ بَاعَ نَخْلًا قَدْ أُبْرِتَ فَمُرْتُهُ لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ

“Bir kimse, malı olan bir köleyi satarsa, müşteri şart koşmamışsa mal satıcıya aittir. Yine bir kimse aşılannmış hurma ağacını (meyveleri üzerinde iken) satarsa, müşteri meyvenin kendisine ait olmasını şart koşmamışsa, (meyveler) satıcıya aittir..”

Tahric: Aynı metin değil, ancak aynı anlamdaki benzer lafızlar ve takdim te’hirle; Buhârî¹⁸⁰⁴, Müslim¹⁸⁰⁵, Ebû Dâvûd¹⁸⁰⁶, Tirmizî¹⁸⁰⁷, Nesâî¹⁸⁰⁸, Mâlik b. Enes¹⁸⁰⁹, Ahmed b. Hanbel¹⁸¹⁰, Dârimî¹⁸¹¹ ve Beyhakî¹⁸¹² tarafından tahrir edilmiştir.

35 - أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضَعَ تَمْرَةً عَلَى كِسْرَةٍ وَقَالَ هَذِهِ إِدَامٌ هَذِهِ

Rasûlullah (s.a) hurmayı bir ekmek parçasının üzerine koyup, “Bu (hurma), bunun (ekmeğin) katığıdır.” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Hadisi Ebû Dâvûd¹⁸¹³ tahrir etmiştir.

Ebû Dâvûd, hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır¹⁸¹⁴. Elbânî ise hadisin zayıf olduğunu bildirmiştir.¹⁸¹⁵ Çünkü senette adı geçen Yusuf’un peygamberimizle sohbetinin olup olmadığı konusunda alimler ihtilaf etmiştir¹⁸¹⁶.

¹⁷⁹⁹ Buhârî, İ’tikâf, 19.

¹⁸⁰⁰ Nesâî, Hayz ve İstihâza, 20, 21, Tahâret, 176.

¹⁸⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 171, 234, VI, 56, 204, 231, 234.

¹⁸⁰² Dârimî, Tahâret, 107.

¹⁸⁰³ Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, I, 268, IV, 510.

¹⁸⁰⁴ Buhârî, Müsâkât, 17.

¹⁸⁰⁵ Müslim, Büyû’, 80.

¹⁸⁰⁶ Ebû Dâvûd, İcâre, 42, 44.

¹⁸⁰⁷ Tirmizî, Büyû’, 25.

¹⁸⁰⁸ Nesâî, Büyû’, 76.

¹⁸⁰⁹ Muvatta’, Büyû’, 2.

¹⁸¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 10, 301, 309.

¹⁸¹¹ Dârimî, Büyû’, 27.

¹⁸¹² Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V, 529, 531, 532, VI, 10.

¹⁸¹³ Ebû Dâvûd, Eymân ve’n-Nüzûr, 8, 10.

¹⁸¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 244.

¹⁸¹⁵ Elbânî, *Sahîhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 244

¹⁸¹⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 691; Mizzî, *Tehzîb*, X, 27; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 460.

36 - لَوْ نَظَرْتِ إِلَىٰهَا فَإِنَّهُ أَحْرَىٰ أَنْ يُؤَدِمَ بَيْنَكُمَا

“Ona baksaydın ya. Çünkü, bakman (evlendiğinizde) aranızda ülfet ve sevginin devam etmesi için daha uygundur.”

Tahric ve değerlendirme: Hadisi Tirmizî¹⁸¹⁷, Nesâî¹⁸¹⁸, İbn Mâce¹⁸¹⁹, Ahmed b. Hanbel¹⁸²⁰, Dârimî¹⁸²¹ ve Beyhakî¹⁸²² tahrir etmiş, Tirmizî hadisin hasen olduğuna hükmetmiştir.¹⁸²³

37 - سَيِّدُ الْبَادِمِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ النَّحْمُ

“Dünyada ve ahirette katıkların efendisi ettir.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis bu lafızlarla kaynaklarda tesbit edilememiştir. Ancak farklı bir lafızla “سَيِّدُ طَعَامِ أَهْلِ الدُّنْيَا وَأَهْلِ الْجَنَّةِ اللَّحْمُ” şeklinde İbn Mâce¹⁸²⁴, İbn Hibbân¹⁸²⁵, İbnü'l-Cevzî¹⁸²⁶, Beyhakî¹⁸²⁷ ve Taberânî¹⁸²⁸ tarafından tahrir edilmiştir.

Yukarıda metnini verdiğimiz rivayet Ebu'd-Derdâ'dan gelmiştir. Taberânî, hadisi İbn Büreyde'den Ebû Hilâl'in, ondan da Ebû Ubeyde el-Haddâd'ın rivâyet ettiğini bildirmiştir. Râvîlerden Süleyman el-Cezerî hakkında İbn Hibbân, “Sika râvîlerin hadislerine benzemeyen uydurma şeyler rivayet eder.” demiş¹⁸²⁹, sonra bazı münker rivayetler sıralamıştır. Bu rivayet de onlardan biridir. Aclûnî, İbnü'l-Cevzî'nin mevzû olarak değerlendirdiğini, ancak İbn Hacer'in ise mevzû oluşunun kesinleşmediği gerekçesiyle bu hükmü vermektan kaçındığını nakletmektedir¹⁸³⁰. Nitekim İbn Hacer, hadisin râvîlerinden Ahmed b. Halîl'in tercemesinde Ebû Hâtim'in onu yalancılıkla

¹⁸¹⁷ Tirmizî, Nikah, 5.

¹⁸¹⁸ Nesâî, Nikah, 17.

¹⁸¹⁹ İbn Mâce, Nikah, 9.

¹⁸²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 244, 246.

¹⁸²¹ Dârimî, Nikah, 5.

¹⁸²² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 84, 85, 130.

¹⁸²³ Tirmizî, *Sünen*, III, 397.

¹⁸²⁴ İbn Mâce, *Et'ime*, 27.

¹⁸²⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 332.

¹⁸²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât el-Kübrâ*, II, 302.

¹⁸²⁷ Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, V, 2044.

¹⁸²⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 166, a.mlf. *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VII, 271.

¹⁸²⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 329.

¹⁸³⁰ Aclûnî, *Kesf*, II, 497.

birlikte andığını zikrettikten sonra “Ben onun münker bir hadisi vardır” diyorum, diyerek bu hadisi zikretmektedir¹⁸³¹. Hadis çok zayıftır.

38 - صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِحْدَى صَلَاتَيْ الْعِشَاءِ

“Rasûlullah (s.a) bize iki namazdan birini (akşam veya yatsı namazını) kıldırdı.”

Tahric: Buhârî¹⁸³² ve Müslim¹⁸³³ tarafından tahric edilmiştir. *Sahihayn*'daki metnin son bölümü إِحْدَى صَلَاتَيْ الْعِشَاءِ şeklindedir.

39 - هَلُمَّ إِلَى الْغَدَاءِ الْمُبَارَكِ.

(Rasûlullah (s.a) Ramazan ayında sahura davet ederken) şöyle buyurdu: “Mübarek yemeğe buyurun.”

Tahric ve değerlendirme: Hadis, Ebû Dâvûd¹⁸³⁴, Nesâî¹⁸³⁵, Beyhakî¹⁸³⁶, Ahmed b. Hanbel¹⁸³⁷ ve Taberânî¹⁸³⁸ tarafından tahric edilmiştir.

Hadis hasen liğayrihîdir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in müsnedindeki rivayetin senesinde Hâris b. Ziyâd vardır ki, ondan yalnızca Yunus b. Seyf rivayet etmiştir. İbn Hıbbân'dan başkası onun sika olduğunu söylememiştir. Zehebî, *Mizân*'da onun mechûl olduğunu söylemiş, İbn Abdilberr “Mechûl ve münkerü'l-hadîstir.” demiştir. Hadisin bütün senetleri zayıftır¹⁸³⁹.

40 - تَعَشُّوْا وَلَوْ بِكَفٍّ مِنْ حَشَفٍ فَإِنَّ تَرْكَ الْعِشَاءِ مَهْرَمَةٌ

“Bir miktar hurma bile olsa akşam yemeğini yeyiniz, çünkü akşam yemeğini kaldırmak ihtiyarlık ve güçsüzlüğe sebep olur.”

¹⁸³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 25.

¹⁸³² Buhârî, *İlim*, 41, Sehv, 5.

¹⁸³³ Müslim, *Mesâcid ve Mevdiu's-Salât*, 97, 98.

¹⁸³⁴ Ebû Dâvûd, *Sıyâm*, 16.

¹⁸³⁵ Nesâî, *Sıyâm*, 25, 26.

¹⁸³⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 395.

¹⁸³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126.

¹⁸³⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 17, 322.

¹⁸³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXVIII, 372-373.

Tahric ve değerlendirme: Hadis, Tirmizî¹⁸⁴⁰, İbn Mâce¹⁸⁴¹, Şihâb¹⁸⁴² ve Ebû Ya'lâ¹⁸⁴³ tarafından tahric edilmiştir.

Hadis zayıftır. Çünkü Tirmizî, “Bu, münker bir hadistir. Ancak bu tarikandan biliyoruz. Anbese'nin hadis konusunda zayıf olduğu söylenmiştir. Abdülmelik b. Allâk ise meçhul bir kimsedir” diyerek hadisin zaaf sebebini dile getirirken¹⁸⁴⁴; İbn Hıbbân “hadisin aslı yoktur” hükmünü vermekte¹⁸⁴⁵, Aclûnî senetteki İbrahim b. Abdisselam'ın hadis çaldığını¹⁸⁴⁶; İbn Hacer de Abdülmelik'in metrûk olarak değerlendirildiğini¹⁸⁴⁷ bildirmektedir. Bu haliyle hadis çok zayıf olarak değerlendirilmelidir.

41 - أَنَّهُ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ: هَلْ عِنْدَكُمْ مَاءٌ بَاتَ فِي شَنٍّْ وَإِلَّا كَرَعْنَا

Rasûlullah (s.a) bir defasında bir kavmin yanına gitmiş ve “Eğer yanında eski, kırba içinde gecelemiş su varsa (içeriz), yoksa ağzımızla bu sudan içeriz” buyurmuştur.

Tahric ve değerlendirme: Ebû Dâvûd¹⁸⁴⁸ ve Ahmed b. Hanbel¹⁸⁴⁹ hadisi tahric etmiştir.

Hadis hasendir. Çünkü tüm tarikaları Câbir kanalıyla gelmiştir. Fülehyh b. Süleyman dışında ricâli sikadır, altı hadis imamının da rivayetlerini kabul ettiği kimselerdir. Ancak Ebû Hâtim, Fülehyh için “sağlam değildir” derken; İbn Maîn buna ek olarak “hadisiyle ihticac olunamaz” demektedir¹⁸⁵⁰. İbn Hacer de; Fülehyh'in sadûk ve hatası çok olan bir kimse olduğunu söylemektedir¹⁸⁵¹. Hadis bu lafızlardan farklı olarak uzun bir biçimde sahih kaynaklarda da zikredilmektedir. Buhârî'nin tahric ettiği rivayetlerden biri şöyledir¹⁸⁵².

¹⁸⁴⁰ Tirmizî, *Et'ime*, 46.

¹⁸⁴¹ İbn Mâce, *Et'ime*, 54.

¹⁸⁴² Şihâb, *Müsned*, I, 428.

¹⁸⁴³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 314.

¹⁸⁴⁴ Tirmizî, *Sünen*, IV, 287.

¹⁸⁴⁵ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, II; 174.

¹⁸⁴⁶ Aclûnî, *Keşf*, II, 366.

¹⁸⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 366.

¹⁸⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 18.

¹⁸⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 329, 343, 344, 355.

¹⁸⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, VII, 84.

¹⁸⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 448.

¹⁸⁵² Buhârî, *Eşribe*, 14. Diğer rivayetler için bkz: Buhârî, *Eşribe*, 20, İbn Mâce, *Eşribe*, 25, Dârimî, *Eşribe*, 22; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 447.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَمَعَهُ صَاحِبٌ لَهُ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « إِنْ كَانَ عِنْدَكَ مَاءٌ بَاتَ هَذِهِ اللَّيْلَةَ فِي شَيْءٍ ، وَإِلَّا كَرَعْنَا » . قَالَ وَالرَّجُلُ يُحَوِّلُ الْمَاءَ فِي حَائِطِهِ - قَالَ - فَقَالَ الرَّجُلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ عِنْدِي مَاءٌ بَانِتٌ فَأَنْطَلِقُ إِلَى الْعَرِيشِ - قَالَ - فَأَنْطَلِقَ بِهِمَا ، فَسَكَبَ فِي قَدَحٍ ، ثُمَّ حَلَبَ عَلَيْهِ مِنْ دَاجِنٍ لَهُ - قَالَ - فَشَرِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ شَرِبَ الرَّجُلُ الَّذِي جَاءَ مَعَهُ

42 - إِنْ اللَّهُ تَعَالَى يُحَدِّثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ ، وَإِنْ مِمَّا أَحَدَّثَ أَنْ لَا يُتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ

“Şüphesiz ki Allah-ü Teâlâ, dilediği konuda hüküm koyar. O'nun koyduğu hükümlerden biri de namazda konuşulmaması hükmüdür.”

Tahric: Hadis, Buhârî¹⁸⁵³, Ebû Dâvûd¹⁸⁵⁴, Nesâî¹⁸⁵⁵, Ahmed b. Hanbel¹⁸⁵⁶ ve Beyhakî¹⁸⁵⁷ tarafından tahrir edilmiştir.

43 - إِنْ صَلَّاتِنَا هَذِهِ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ

“Şu bizim namazımızda insan sözü olan hiç bir şeyin konuşulması uygun değildir.”

Tahric: Hadisi Müslim¹⁸⁵⁸, Ebû Dâvûd¹⁸⁵⁹, Nesâî¹⁸⁶⁰, Dârimî¹⁸⁶¹ ve İbn Ebî Şeybe¹⁸⁶² tahrir etmiştir.

44 - أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا شَاعِرٌ كَلِمَةٌ لِيَبِيدَ : أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

“Şairlerin söylediği en doğru söz Lebîd’in söylediği “Dikkat edin Allah’tan başka her şey batıldır. Bütün nimetler de çaresiz yok olacaktır.” sözüdür.”

Tahric: Hadis, Müslim¹⁸⁶³, Ahmed b. Hanbel¹⁸⁶⁴ ve İbn Ebî Şeybe¹⁸⁶⁵ tarafından tahrir edilmiştir.

¹⁸⁵³ Buhârî, Tevhîd, 42.

¹⁸⁵⁴ Ebû Dâvûd, Salât, 165, 166, 170.

¹⁸⁵⁵ Nesâî, Sıfatü’s-Salât, 20, Sehiy, 20.

¹⁸⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 435.

¹⁸⁵⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 324, 341, 473.

¹⁸⁵⁸ Müslim, Mesâcid, 33.

¹⁸⁵⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 171.

¹⁸⁶⁰ Nesâî, Sıfatü’s-Salât, 20.

¹⁸⁶¹ Dârimî, Salât, 177.

¹⁸⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V,272.

¹⁸⁶³ Müslim, Şiir, 3, 6.

45 - لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللّٰهُ.

“Zamana sövmeyiniz. Çünkü zaman Allah’ın elindedir/onun yarattığı bir şeydir.”

Tahric: Hadis Buhârî¹⁸⁶⁶, Müslim¹⁸⁶⁷, Ahmed b. Hanbel¹⁸⁶⁸ tarafından tahrir edilmiştir.

46 - يَظُنُّ مُحِبُّنَا عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ حَتَّى يُدْخِلَ أَبْوَاهُ الْجَنَّةِ.

“Düşük doğmuş çocuk beklemekten sıkılmış olarak¹⁸⁶⁹, anne babasını cennete girdirinceye kadar cennetin kapısında durur.”

Tahric ve değerlendirme: Tam metin şöyledir: *سوداء ولود خير من حسناء لا تلد إني مكاتر بكم الامم حتى بالسقط يظل محببنا على باب الجنة يقال له ادخل الجنة فيقول يا رب وأبواي ؟ فيقال له ادخل* Hadisi Taberânî¹⁸⁷⁰ tahrir etmiş, Heysemî¹⁸⁷¹ senette adı geçen Ali İbnü’r-Rabî sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir. Ali, münker rivâyetleri fazla olduğu için kendisiyle ihticac edilmeyen bir kişidir¹⁸⁷². Ancak tek bir tarîktan gelen ve “münker ve aslı yoktur” şeklinde değerlendirilen¹⁸⁷³ hadis için zayıf değil “çok zayıf” hükmünün verilmesi daha uygun olmalıdır.

47 - مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَفْرَأَ الْقُرْآنَ غَضًّا طَرِيًّا كَمَا أَنْزَلَ فَلْيَفْرَأْ بِقِرَاءَةِ ابْنِ أُمِّ عَبْدِ

“Kim, yeni indiği gibi (bozulmamış bir biçimde) Kuran’ı okumağa heves ederse, İbn Ümmi Abd (Abdullah b. Mesud)’in kıraatı üzere okusun.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce¹⁸⁷⁴, Ahmed b. Hanbel¹⁸⁷⁵, İbn Hıbbân¹⁸⁷⁶, Hâkim¹⁸⁷⁷ ve Taberânî¹⁸⁷⁸ tarafından tahrir edilmiştir.

¹⁸⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 470.

¹⁸⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 117.

¹⁸⁶⁶ Buhârî, *Edeb*, 101.

¹⁸⁶⁷ Müslim, *Elfâz mine'l-Edeb*, 3, 5.

¹⁸⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 395, 491, 496, 499, V, 299, 311.

¹⁸⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, Kelimenin hemzeli ya da hemzesiz olarak iki ayrı kökten gelebileceğini, hemzeli olarak “Karnı büyük yani öfkeden karnı şişmiş” anlamında; hemzesiz kullanımının ise “Bir şeyi yavaş bulduğundan ya da bekletildiğinden dolayı öfkeli” anlamında kullanıldığını söyler. (İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 150).

¹⁸⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX, 416; a.mlf. *el-Mu'cemü's-Sağîr*, VI, 44.

¹⁸⁷¹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 95, IV, 474.

¹⁸⁷² Hıbbân, *Mecrühîn*, II, 111; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 229.

¹⁸⁷³ İbn Hıbbân, a.e. a.y.

¹⁸⁷⁴ İbn Mâce, *Mukaddime*, 11.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki iki senetten biri hasen, diğeri zayıftır. Ancak hadisin başka şahitleri de vardır. Hadislerin zaafı şiddetli olmadığından ve birbirini güçlendirecek pek çok tarikattan geldiğinden ve senetlerden biri bizzat hasen olduğundan dolayı hadis için hasen li-ğayrihi¹⁸⁷⁹ hükmü verilebilir.

48 - لَنْ يَجْزِيَ وَلَدٌ وَالِدَهُ إِلَّا أَنْ يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ.

“Bir çocuk babasının hakkını kesinlikle ödeyemez. Ancak babasını köle olarak bulur, satın alır ve azat ederse (ödeyebilir.)”

Tahric: Müslim¹⁸⁸⁰, Ebû Dâvûd¹⁸⁸¹, Tirmizî¹⁸⁸², İbn Mâce¹⁸⁸³ ve Ahmed b. Hanbel¹⁸⁸⁴ tahric etmiştir.

49 - مَا خَطَبْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُطْبَةً إِلَّا أَمَرَنَا بِالصَّدَقَةِ وَنَهَانَا عَنِ الْمُثَلَّةِ ، وَقَالَ : إِنَّ

مِنَ الْمُثَلَّةِ أَنْ يَنْذِرَ الرَّجُلُ أَنْ يَحُجَّ مَاشِيًا ، فَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَحُجَّ مَاشِيًا فَلْيُهْدِ هَدْيًا وَلْيَرْكَبْ

“Rasûlullah (s.a) sadakayı emredip müsleden sakındırmadığı hiçbir hutbe irad etmedi. Hutbesinde “Bir adamın yürüyerek hacc yapmayı adaması da müsle sayılır. Kim yürüyerek hacc yapmayı adarsa bir kurban versin ve (bineğine) binsin.” buyurdu.

Tahric ve değerlendirme: Ahmed b. Hanbel¹⁸⁸⁵, Hâkim¹⁸⁸⁶, Beyhakî¹⁸⁸⁷, Taberânî¹⁸⁸⁸, Heysemî¹⁸⁸⁹, bu, hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki metinlerinden biridir. Hakim bu metnin senedinin sahih olduğunu söylemiştir. Ancak Arnavut, “Hadisin bir kısmının senedi sahihtir fakat; إِنَّ مِنَ الْمُثَلَّةِ أَنْ يَنْذِرَ الرَّجُلُ أَنْ يَحُجَّ مَاشِيًا ، فَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَحُجَّ مَاشِيًا فَلْيُهْدِ هَدْيًا وَلْيَرْكَبْ bölümünün senedi zayıftır. Çünkü Hasan el-Basrî, İmrân'dan hadis dinlememiştir. Aralarında Heyâca b. İmrân vardır. Ayrıca Salih b.

¹⁸⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 446, IV, 278.

¹⁸⁷⁶ İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 543.

¹⁸⁷⁷ Hâkim, *Müstedrek*, II, 247, III, 359.

¹⁸⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX, 68, 81.

¹⁸⁷⁹ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), VII, 277; XXX, 400.

¹⁸⁸⁰ Müslim, *Itk*, 25.

¹⁸⁸¹ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 129.

¹⁸⁸² Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 8.

¹⁸⁸³ İbn Mâce, *Edeb*, 1.

¹⁸⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 230, 376, 445.

¹⁸⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 429.

¹⁸⁸⁶ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 338.

¹⁸⁸⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 135.

¹⁸⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XVIII, 158.

¹⁸⁸⁹ Heysemî, *Mecma'*, IV, 339.

Rüstem ve Kesîr b. Şanzîr hakkında olumsuz şeyler söylenmiştir.” dedikten sonra, hadisin bu zayıf ilave olmadan hasen tariklerle¹⁸⁹⁰ da nakledildiğini bildirmektedir¹⁸⁹¹. Ancak İbnü’l-Hümâm’ın delil olarak kullandığı bölümün zayıf olduğu nakledilmiştir.

50 - لَا نَدْرَ فِيمَا لَا يَمْلِكُ ابْنُ آدَمَ

“Ademoğlunun sahip olmadığı bir şey için adak adaması doğru değildir.”

Tahric ve değerlendirme: İbn Mâce¹⁸⁹² ve Ahmed b. Hanbel¹⁸⁹³ tahric etmiştir. Arnavut, *Müsned*’de geçen tüm ricâlinin sika olduğunu, bazısının Müslim’in, bazısının da Şeyhayn’ın şartlarına göre sahih olduğunu bildirmiştir.¹⁸⁹⁴

51 - الْأَنْصَارُ شِعَارٌ وَالنَّاسُ دِثَارٌ

“Ensâr insanların (bedene en yakın olan) iç elbisesi gibidir, diğerleri ise (nisbeten tenden uzak olan) dış elbise gibidir.”

Hadisin devamında Rasûlullah (s.a) “Eğer insanlar bir dere veya dağ yoluna yönelip, Ensâr da başka bir dere yoluna yönelmiş olsalardı, şüphesiz ben Ensâr’ın yöneldiği dere yolunda giderdim ve eğer hicret(in yüce şeref ve üstün fazileti) olmasaydı ben (kendimi) Ensâr’dan bir kişi saymış olurdu.” buyurmuştur.

Tahric: Buhârî¹⁸⁹⁵, Müslim¹⁸⁹⁶, İbn Mâce¹⁸⁹⁷ ve Ahmed b. Hanbel¹⁸⁹⁸ tahric etmiştir.

52 - هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَتُكَلِّمُ الْمَوْتَى يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِي مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعِ لِمَا أَقُولُ مِنْ هَوْنَاءٍ أَوْ مِنْهُمْ.

(Ömer ile beraberdik. Bedirde savaşımlardan bahsederek şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v), savaştan önce kafirlerin öldürülecekleri yerleri göstererek, “İnşallah burası falan ve filan kimsenin öldürüleceği yerdir” buyurdu. Ömer sözünü şöyle sürdürdü:

¹⁸⁹⁰ Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19858,19877, 19950 nolu hadisler.

¹⁸⁹¹ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXXIII, 90.

¹⁸⁹² İbn Mâce, Keffâret, 16.

¹⁸⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 429, 430, 432, 434.

¹⁸⁹⁴ Ahmed b. Hanbel (Arnavut) XXXIII, 88, 96, 114, 125.

¹⁸⁹⁵ Buhârî, Meğâzî, 53.

¹⁸⁹⁶ Müslim, Zekat, 139.

¹⁸⁹⁷ İbn Mâce, Mukaddime, 164.

¹⁸⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 42.

Peygamber (s.a.)'i hak din üzere gönderen Allah'a yemin olsun ki o kafirler peygamberin gösterdiği yerde öldürüldüler ve hepsi bir kuyuya atıldılar. Peygamber (s.a.v), kuyunun başına gelerek şöyle seslendi.) “Ey fûlan oğlu fûlan, Ey fûlan oğlu Fûlan, Rabbinizin vaad ettiği şeyi buldunuz mu?” Ömer dedi ki: “Ey Allah'ın Rasûlü! Ölülerle konuşuyorsun!” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Canımı elinde tutana hamdolsun ki onlara söylediğimi siz onlardan daha iyi işitemezsiniz.”

Tahric: Buhârî¹⁸⁹⁹, Nesâî¹⁹⁰⁰ ve Ahmed b. Hanbel¹⁹⁰¹ tahric etmiştir.

53 - إِنَّ الْمَيِّتَ لَيَسْمَعُ حَفَقَ نِعَالِهِمْ إِذَا انْصَرَفُوا.

“Ölü, insanların (kendisini bırakıp) dönerkenki ayak seslerini işitir.”

Tahric: Hadisi, Müslim¹⁹⁰², Ebû Dâvûd¹⁹⁰³ ve Ahmed b. Hanbel¹⁹⁰⁴ tahric etmiştir.

54 - كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَلَا فَرُّوْهَا.

“Ben sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmişim. Artık şimdi kabirleri ziyaret edebilirsiniz.”

Tahric: Hadis; Müslim¹⁹⁰⁵, Ebû Dâvûd¹⁹⁰⁶, Tirmizî¹⁹⁰⁷, Nesâî¹⁹⁰⁸, İbn Mâce¹⁹⁰⁹, Mâlik b. Enes¹⁹¹⁰, Ahmed b. Hanbel¹⁹¹¹ ve Hâkim¹⁹¹² tarafından tahric edilmiştir.

55 - وَتَقْبِيلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ بَعْدَ مَا أُدْرِجَ فِي الْكَفَنِ

“Kefenlendikten sonra Rasûlullah (s.a.)'ın Osman b. Ma'zûn'u öpmesi.”

¹⁸⁹⁹ Buhârî, Meğâzî, 7.

¹⁹⁰⁰ Nesâî, Cenâiz, 117.

¹⁹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 182, IV, 29, VI, 276.

¹⁹⁰² Müslim, Cennet, 71.

¹⁹⁰³ Ebû Dâvûd, Sünnet, 27.

¹⁹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 347, 445, III, 233.

¹⁹⁰⁵ Müslim, Cenâiz, 106, Nikah, 21, Edâhî, 37.

¹⁹⁰⁶ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 81, Eşribe, 7.

¹⁹⁰⁷ Tirmizî, Cenâiz, 60.

¹⁹⁰⁸ Nesâî, Cenâiz, 100, Eşribe, 40.

¹⁹⁰⁹ İbn Mâce, Cenâiz, 47.

¹⁹¹⁰ Mâlik b. Enes, *Muvatta*’, Dahâye, 4.

¹⁹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 145, 452, III, 38, 63, 237, 250, V, 350, 355, 356, 361.

¹⁹¹² Hâkim, *Müstedrek*, I, 530, 532.

Tahric ve değerlendirme: Hadisi İbn Mâce¹⁹¹³, Tirmizî¹⁹¹⁴, Ebû Dâvûd¹⁹¹⁵, Ahmed b. Hanbel¹⁹¹⁶, Beyhakî¹⁹¹⁷ rivâyet etmiştir. İbnü'l-Hümâm, hadisi tam metin olarak vermeyip yalnızca cümle içinde bilgi olarak nakletmiştir. Hadisin aslı şöyledir: **عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَبْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُثْمَانُ بْنُ مَطْعُونٍ وَهُوَ مَيِّتٌ**

Âişe (r.a)'den rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a), Osman b. Ma'zûn'u ölü iken öpmüştür.” Tirmizî, naklettiği hadisle ilgili olarak “Bu Âişe hadisi hasen-sahihtir” demiştir¹⁹¹⁸. Şuayb Arnavut da Tirmizî'nin hükmünü herhangi bir yorum getirmeden aktardıktan sonra hadisin senetlerinde geçen Asım b. Ubeydullah sebebiyle zayıf olduğunu bildirmiştir.¹⁹¹⁹

56 - أَنَّ الصَّعْبَ بْنَ جَتَّامَةَ أَهْدَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِمَارَ وَحْشٍ وَهُوَ بِالْأَبْوَاءِ أَوْ بِيَدَانَ فَرَدَّهُ عَلَيْهِ ، فَلَمَّا رَأَى مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ : إِنَّا لَمْ نَرُدَّهُ عَلَيْكَ إِلَّا أَنَّا حُرْمٌ

Sa'd b. Cessâme Rasûlullah (s.a)'a Ebvâ veya Veddân denilen yerde vahşi bir eşek hediye etmişti. Rasûlullah (s.a) da onu kabul etmeyip geri çevirmişti. Onun yüzündeki hoşnutsuzluğu görünce şöyle buyurdu: “Onu sana iade etmezdik, fakat biz ihramlıyız o yüzden (hediyeni) kabul etmedik.”

Tahric: Hadis bu lafızlarla Buhârî¹⁹²⁰, Müslim¹⁹²¹, Tirmizî¹⁹²² ve Ahmed b. Hanbel¹⁹²³ tarafından; farklı lafızlarla da Nesâî¹⁹²⁴ ve yine Ahmed b. Hanbel¹⁹²⁵ tarafından tahric edilmiştir.

¹⁹¹³ İbn Mâce, Cenâiz, 7.

¹⁹¹⁴ Tirmizî, Cenâiz, 14, Şemâil, 146.

¹⁹¹⁵ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 35, 36.

¹⁹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 43, 56, 207.

¹⁹¹⁷ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 578.

¹⁹¹⁸ Tirmizî, *Sünen*, III, 314.

¹⁹¹⁹ Ahmed b. Hanbel (Arnavut), XL, 194, XLII, 469.

¹⁹²⁰ Buhârî, İhsâr, 17, Hibe, 5.

¹⁹²¹ Müslim, Hacc, 50, Elfâz mine'l-Edeb, 20.

¹⁹²² Tirmizî, Hacc, 26.

¹⁹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119.

¹⁹²⁴ Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 79.

¹⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 216, 289, 340.

Değerlendirme

Fethu'l-Kadîr'in “Yemin Kitabı”nda geçen hadislerin tekrarları ve mevkufları çıkarıldıktan sonra geriye kalan elli altı hadisin değerlendirmesi yapılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Tahrirci yapılan yemin hadisleri içinde sahih ve hasen hadislerin toplam sayısı 40, yemin kitabında tahrirci yapılan hadislere oranı ise % 70'den biraz fazladır. Çok zayıf olarak değerlendirilen hadisler ile kaynaklarda bulunamayan hadislerin toplam sayısı 4, bunların yemin kitabındaki hadislere oranı ise yaklaşık % 7'dir. Tabloda da açık olarak görüleceği üzere, bu bölüm hadisleri içerisinde hadis alimlerinin ittifakla “uydurma”, “batıl” ya da “aslı yoktur” şeklinde değerlendirdiği bir hadis bulunmamaktadır.

Hadislerden 52'si *Kütüb-i Sitte*'den herhangi birinde geçmektedir. Bu hadislerin yemin kitabı hadislerinin tamamına oranı ise yaklaşık % 92 olarak tesbit edilmiştir.

Bu bölümde dikkati çeken bir başka husus da tahrirci yapılan bölümler arasında sıhhat derecesi açısından en iyi bölüm olmasıdır. Nikah kitabında incelenen 138 hadisin içinde 64'ü; Talak kitabında incelenen 148 hadisin içinde 73'ü sahih olarak değerlendirilebilir ve bu oranlar % 50'nin altında kalırken, bu bölümde incelenen 56 hadis içinde 35'inin sahih olması ve sahihlerin oranının % 62'den fazla olması dikkat çekicidir. Ayrıca diğer bölümlerde az da olsa aslı olmayan hadisler tesbit edilmişken, bu bölümde bu şekilde değerlendirilebilecek bir hadise rastlanmamıştır.

Kanaatimizce bu bölümün hadislerinin sıhhatiyle ilgili ortaya çıkan olumlu sonuçta en önemli etken bu bölüme müellifin geniş bir mukaddime yazmamış olması, daha açık bir ifadeyle İbnü'l-Hümâm'ın Zeylaî'nin naklettiği rivâyetlere çok fazla ilâvede bulunmamış olmasıdır.

Bölüm hadislerinin sıhhat değeri ile ilgili tablo ise şöyledir:

Sıhhat Derecesi	Adet	Oran %
Sahih	35	62, 50
Hasen	5	8, 92
Zayıf	12	21, 42
Çok zayıf	3	5, 35
Bulunamayan	1	1, 78
Mevzû	0	0
Toplam	56	100

4. Genel Değerlendirme

Tez çerçevesinde *Fethu'l-Kadîr*'de geçen hadislerin genel bir sayımı yapılmıştır. Eserde kullanılan hadislerin sayısı yaklaşık olarak 4000'dir. Bunlardan 2776'sı merfû' haber, 812'si merfû' haberlerin tekrarı, 265'i de tekrarlarıyla birlikte mevkûf haberlerdir. Rakamların tesbiti için yapılan sayımda, *Fethu'l-Kadîr*'in hacimli olması, haberlerin senetsiz olarak verilmesi, bir haberin birden çok yerde geçmesi ya da İbnü'l-Hümâm'ın hadis metinlerine bazen birkaç kelimeyle bazan yalnızca sahâbî râvîsini anıp metni nakletmeden işaret etmesi gibi etkenlerden dolayı farklı değerlendirmeler yapılabilir. Nitekim bir kelimeyle işaret ettiği ya da sahâbî râvîsinin adıyla işaret ettiği merfû ve mevkûf hadisler sayıya ilave edilirse toplam sayıda ciddi bir artış görülecektir. Ancak sayım yapılırken, sahâbî râvînin adı anılarak ya da bir tek kelime verilerek fıkhîta yaygın olarak kullanılan hadislere yapılan işaretler sayıya dâhil edilmemiştir. Bu bilinçli tercihe yanılma payını da eklediğimiz zaman yeni bir sayımda ulaşılabilecek

rakamlarda bazı değişiklikler olabilir. Kitapta zikredilen hadislerin sayısı ve bölümlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Kitap İsmi	Merfû' Hadis (Tekrarsız)	Merfû' Tekrar	Mevkûf	Toplam
Tahâret	270	38	13	321
Salât	796	147	46	989
Zekat	124	59	4	187
Savm	124	49	11	184
Hacc	417	134	31	582
Nikah	137	48	20	205
Radâ'	19	10	6	35
Talak	148	56	53	257
Itâk	66	12	12	90
Eymân	56	15	4	75
Hudûd	99	49	16	164
Sirkat	40	17	7	64
Siyer	169	57	24	250
Lakît	1		1	2
Lukata	14	11		25
İbâk	1		3	4
Mefkûd	2	1	2	5

Şirket	10			10
Vakf	19	6		25
Büyü'	141	66	12	219
Sarf	5	9	1	15
Kefâlet	11	10		21
Havâle	4	2	1	7
Edebü'l-Kâdî	38	14	4	56
Şehâdât	34	18	4	56
Rucû' an Şehâdât	2			2
Vekâlet	7	1	1	9
Toplam	2751	824	273	3852

Daha önce metodun tesbitinde de zikredildiği üzere, sadece merfû' haberlerin tahrici yapılmış ve tekrarlar pratiklik açısından işleme dahil edilmemiştir. O halde tüm eserdeki hadisler ile tahrici yapılanlar karşılaştırılırken esas alınacak rakam merfû' ve tekrarların çıkarıldığı 2751'dir. Nikah talak ve yemin bölümlerinin hadisleri olarak belirlediğimiz değerlendirmesi yapılan toplam hadis sayısı 341 olup eserdeki merfû' hadislere oranı ise yaklaşık % 12'dir.

Nikâh, talak, ve yemin bölümlerinde tahrirci yapılan hadislerin tamamının durumu ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıhhat Derecesi	Adet	Oran %
Sahih	172	50,43
Hasen	32	9,38
Zayıf	92	26,97
Çok zayıf	20	5,86
Bulunamayan	17	4,98
Mevzu	8	2,33
Toplam	341	100

Fethu'l-Kadir'in tamamını tam olarak yansıtmaya bile tahrirci yapılan hadislerin tamamından ortaya çıkan sonuç ise kanaatimizce sevindiricidir. Değerlendirmeye tâbî tutulan hadislerin yarısından biraz fazlası sahihtir. Hasen hadisleri eklediğimizde bu oran yaklaşık olarak % 60'a çıkmaktadır. Zayıf hadisleri de daha sağlamları bulunamadığı takdirde fıkıh ilminde delil olarak kullanıldığını göze alarak bu sayıya eklersek rakam % 86'ya ulaşmaktadır. Hadislerinin % 14'ünün ise ihticâca elverişli olmadığı söylenebilir.

Yukarıda zikredilen sonucun yanı sıra değinilmesi gereken bir nokta da delil olmaya elverişli olmayan hadislerle ilgilidir. Mevzû, kaynaklarda bulunamayan veya çok zayıf olarak değerlendirilen hadislere baktığımızda bunların büyük bir çoğunluğunun Merğînânî veya Zeylaî'nin naklettikleri değil, İbnü'l-Hümâm'ın naklettikleri olduğu görülmektedir. Merğînânî'nin naklettiği Zeylaî'nin "bulamadım" dediği hadislerin varlığı bir gerçektir. Ancak bunların dışında Merğînânî ve Zeylaî'nin

nakletmediği, İbnü'l-Hümâm'ın mukaddimelerinde zikrettiği hadisler ile yine İbnü'l-Hümâm'ın konuyu işlerken mevzuyla doğrudan değil, ancak uzaktan ilgili herhangi bir yönüyle delil olarak kullanmayı düşünüp naklettiği hadislerin sıhhat durumunun diğerlerine göre daha zayıf olduğu ve delil olamayacak şekilde vasıflandırılan hadislerin çoğunu bu tür hadislerin oluşturduğu tesbit edilmiştir. Örneğin yukarıda tahrirci yapılan nikah ve talak hadislerinin ilk hadisleri İbnü'l-Hümâm'ın yazdığı mukaddimelerde naklettiği, genelde Merğînânî ve Zeylaî'nin nakletmediği hadislerdir. Bu hadislerin toplam sayısı fazla olmamasına rağmen içlerinde kaynaklarda tesbit edilemeyen veya çok zayıf olarak değerlendirilen hadisler göze çarpmaktadır. Örneğin talak kitabı hadislerinin tahrir sıralamasında üçüncü sıradaki hadis¹⁹²⁶ kaynaklarda tesbit edilememiştir. Bu hadis Merğînânî ve Zeylaî'nin nakletmediği İbnü'l-Hümâm'ın zikrettiği bir hadistir. Ayrıca tahrirci yapılan hadisler içinde konuyla doğrudan ilgili olmadığı halde sırf bölüm içinde İbnü'l-Hümâm zikrettiği için tahrir ameliyesine dahil edilen hadislerde de durum aynıdır. Nitekim yemin hadisleri içinde tahrirci yapılan ekmek, et ve akşam yemeği ile ilgili hadisler¹⁹²⁷ Merğînânî ve Zeylaî'nin değil sadece İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği hadislerdir ve birisi zayıf; ikisi ise çok zayıf olarak değerlendirilmektedir.

Tahrirci yapılan hadislerden yola çıkılarak ulaşılan bir önemli sonuç da şudur: İhticâca elverişli olmayan hadisler olarak değerlendirilen; çok zayıf, kaynaklarda tesbit edilememiş ve mevzuların bir kısmı Merğînânî tarafından zikredilen; İbnü'l-Hümâm'ın da bazan eleştirerek bazan eleştirmeden naklettiği hadislerdir. Ancak diğer bir kısmı da *Hidâye*, *Nasbu'r-Râye* ve *Fethu'l-Kadîr* açısından baktığımızda ilk nakledeni İbnü'l-Hümâm olan hadislerdir. Sayı itibariyle Zeylaî'nin naklettiği hadislere çok az bir ilâve yapan İbnü'l-Hümâm'ın bu naklettiklerinin değerinin böyle olması aslında İbnü'l-Hümâm'ın Hanefî fıkıh kaynaklarını hadis mecmuası gibi kullanmasından ve orada geçen çoğu senetsiz haberleri olduğu gibi nakletmesinden kaynaklanmaktadır. Bu da hadis ilmindeki konumunu tesbit etmeye çalıştığımız İbnü'l-Hümâm için kanaatimizce bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

¹⁹²⁶ لعن الله كل ذواق مطلق hadisi.

¹⁹²⁷ Bkz. Yemin Kitabının Hadisleri, nu: 35, 37, 40.

III. FETHU'L-KADİR'İN HADİS KAYNAKLARI

Herhangi bir eserin oluşumunda ona vücut veren, onu besleyen ve şekillendiren unsurlar görmezden gelinerek eserin değerini tesbit mümkün değildir. İlmî bir eserin tetkik ve tahlilinde yararlanılan kaynakları bilmenin hem müellifi tanıma, hem eserin değerini tesbit açısından zorunlu olduğu ortadadır. Bu nedenle *Fethu'l-Kadir*'in kaynaklarının tesbiti çalışmanın temel konularından biridir. Ancak çalışılan alanın Hadis anabilim dalı olması sebebiyle, eserin yalnızca hadis kaynakları konu edinilmiş, bunun dışındaki kaynaklara işaret edilmemiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın hadis naklettiği bazı fıkıh kitaplarına da atıf yapılmıştır.

A. Kaynak Kullanımında İzlediği Yöntem

İbnü'l-Hümâm'ın eserinde adını ya da müellifini zikrettiği kaynakları kullanımı ile ilgili olarak, pek çok kaynak kullandığı, yapılacak ilk ve en önemli tesbit olsa gerektir. Nitekim onun *Fethu'l-Kadir*'de sayıları yüze ulaşan çok çeşitli kaynaklara müracaat ettiği eserinde açıkça görülmektedir. Fıkıh, hadis, tefsir, lugat ve edebiyat alanında pek çok eseri ya adıyla ya da müellifinin ismiyle birlikte anan İbnü'l-Hümâm'ın hadis kaynaklarını kullanım metodu, çalışmamız için önem arz etmektedir.

İbnü'l-Hümâm'ın kullandığı kaynakların başında Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'si gelmektedir. Farklı bölümlerde çeşitli vesilelerle değinildiği üzere eserin hemen her sayfası *Nasbu'r-Râye*'den yapılan alıntılarla işlenmiştir. Ancak isim vererek yaptığı alıntılar yok denecek kadar azdır.

Abdestte organların üç kere yıkanıp başın yalnızca bir kere meshedilmesi ile ilgili olarak *Hidâye*'de nakledilen Enes hadisini ve bununla ilgili Zeylaî'nin verdiği bilgileri aktardıktan sonra “Zeylaî, bu hadisi Taberânî'nin *Mucem*'inde bulamadığını söyler.¹⁹²⁸” der. Ardından da ekler: “Ancak bu, ya Zeylaî'nin hatasıdır, ya da O'nun elindeki nüshadan düşmüştür.”¹⁹²⁹ diyerek, hem alıntı yaptığı kaynağa, hem de naklettiği bilgiyi asıl kaynağıyla karşılaştırıp tahkik ettiğine işaret eder.

Yağmur duası için elbiseyi ters çevirme¹⁹³⁰ ve namazda iken selâmı işaretle alma konusunda isim vererek Zeylaî'den alıntı yapar.¹⁹³¹

¹⁹²⁸ Zeylaî, a.g.e. I, 30.

¹⁹²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 35.

¹⁹³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 95.

Zeylaî'nin ismini andığı ender yerlerden birinde *Hidâye*'de geçen hadisle ilgili olarak şöyle der: “Sonra bu hadis maruf değildir. Şeyh Cemaleddin ez-Zeylaî bu hadis zikrettikten sonra “garibtir” der ve ardından bizim de zikrettiğimiz pek çok hadis nakleder.” der.¹⁹³²

Alışveriş kitabında geçen bir hadisle ilgili “Hadisi tahrir eden İmam Zeylaî uzun araştırmalarım sonunda senedini bulamadım, der.” şeklinde adını da anarak Zeylaî ‘den alıntı yapar.¹⁹³³ Ancak verilen bu örnekler İbnü'l-Hümâm'ın *Nasbu'r-Râye*'den yaptığı alıntılarla ilgili istisnâî durumlardır.

Uzunca alıntı yaptığı ve kelimesi kelimesine aktardığı bir bölümde İbn Hibban'ın *Sahih*'inde geçen hadisin yeri ile ilgili olarak Zeylaî “birinci kısım, doksansekizinci bölüm” derken İbnü'l-Hümâm, “birinci kısım, yetmiş ikinci bölüm” demektedir. Bu bir basım hatası ya da küçük bir yanlışlık değilse İbnü'l-Hümâm'ın alıntı yaparken elindeki nüshalardan karşılaştırma yaptığının göstergesi olabilir¹⁹³⁴. Ancak bu, konuyla ilgili olarak *Fethu'l-Kadir*'de rastladığımız birkaç örnekten biridir. *Nasbu'r-Râye*'den veya diğer hadis kaynaklarından yaptığı alıntılar konusunda genelde muhtasar bir biçimde ve çoğu zaman kaynağın ismini zikretmeden alıntı yapan İbnü'l-Hümâm, fıkıh kaynaklarını kullanma konusunda daha farklı bir yol takip etmektedir.

“*Bedâi* sahibini izleyerek *Mecma*' sahibinin de söylediği”¹⁹³⁵ şeklindeki bir ifadeyle kullandığı kaynağa işaret etme ve sözün asıl sahibini tesbit etme konusundaki hassasiyetini gösterir¹⁹³⁶.

Hülâsâ'nın Kerâhiyye kitabında Ebû Cafer'den, onun da Hişâm'dan, onun da Muhammed'den naklettiğine göre şeklinde hem sened hem de kaynak vererek, İmam Muhammed'in görüşünü verir ve alıntının sonuna “انتهى” ifadesini koyar¹⁹³⁷.

“*Hülâsâ*'da *Nevâzil*'den nakledildiğine göre”¹⁹³⁸ ifadesiyle, elinde olan kaynağa ve asıl kaynağı görmediğine işaret eden İbnü'l-Hümâm, Zeylaî'den naklettikleri ile ilgili olarak aynı hassasiyeti göstermez. Hadis kaynaklarına ulaşma konusunda büyük

¹⁹³¹ Zeylaî, a.g.e. II, 91; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 423.

¹⁹³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, V, 39.

¹⁹³³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 382.

¹⁹³⁴ Zeylaî, a.g.e. II, 200; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 62.

¹⁹³⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 308.

¹⁹³⁶ krş. Zeylaî a.g.e. III, 228; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, IV, 13.

¹⁹³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 218-219.

¹⁹³⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI, 236.

oranda *Nasbu'r-Râye*'den yararlandığını düşündüğümüz, ancak isim vererek açık bir biçimde ifade etmediği için kesin hüküm vermekten kaçındığımızdan dolayı İbnü'l-Hümâm'ın eserinde adı geçen kaynakları ve atıf yapılan yerleri *Nasbu'r-Râye*'deki ilgili sayfa ile birlikte verilecektir.

B. Hadis Literatürü

İbnü'l-Hümâm'ın hadis kaynakları başlığı altında zikredilecek olan eserler iki ana bölüme ayrılmış, hadis metinlerinin geçtiği sahih, sünen, müsned, musannef vb eserler ile hadisin “Ricâl İlmi” şeklinde adlandırılan dalı dışında diğer dallarla ilgili eserler “Hadis Literatürü” başlığı altında sıralanmıştır. Ancak, hadisin senedinin incelenip, sıhhatinin ortaya konmasında önemli rol oynayan “Ricâl İlmi”ne ait eserler öneminden dolayı bir diğer başlık altında incelenmiştir.

Binlerce hadis içeren *Fethu'l-Kadîr*'de İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmine ilişkin kullandığı kaynaklar, hem *Fethu'l-Kadîr*'in hadis açısından değerini, hem de İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğini tesbit açısından önemli ve zorunludur. Süneti hüküm verirken kaynak olarak kabul eden fıkıh ilmine dair bir kitabın, hadis alanında yazılmış kaynaklardan yararlanması hem doğal hem de gereklidir. Daha önce İbnü'l-Hümâm hakkında çalışma yapanların da belirttiği üzere¹⁹³⁹, *Fethu'l-Kadîr* hadis kaynakları açısından gerçekten zengin bir kitaptır. İbnü'l-Hümâm hadislerin yerlerini tesbit etmek için başta *Kütüb-i Sitte*, olmak üzere *Sahih*, *Musannef*, *Müsned*, *Müstedrek* ve *Müstahrec* türünden pek çok kaynağa yer vermiştir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadis sahasındaki hemen hemen tüm kaynaklara vâkîf olduğunu ifade eden Hakkı Aydın¹⁹⁴⁰, bu eserlerin *Fethu'l-Kadîr*'de zikredildiği yerleri tesbit etmiş ve her bir eserle ilgili *Fethu'l-Kadîr*'den bir sayfa numarasına işaret etmiştir. Ancak çalışmanın her bölümünde ve aşamasında yapıldığı üzere *Fethu'l-Kadîr*'in hadis kaynakları bölümünün de *Nasbu'r-Râye* ile mukayeseli bir biçimde ortaya konması daha doğru sonuçlara götürecektir. Kullanılan kaynakların ne kadarı *Nasbu'r-Râye*'de yer alan ve kullanılan kaynaklardır, ne kadarı İbnü'l-Hümâm tarafından *Nasbu'r-Râye*'dekilere ilave olarak ulaşılmış kaynaklardır, bunun tesbiti İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin tesbiti için zorunludur. Hadis metinlerinin kaynağı olarak İbnü'l-

¹⁹³⁹ Aydın, a.g.e. s. 93; Kırbaçoğlu, a.g.m. s. 25; Özmen, a.g.e. s. 21.

¹⁹⁴⁰ Aydın, a.g.e. s. 93.

Hümâm'ın zikrettiği hadis kaynaklarını Aydın'ın verdiği sıralamaya bağlı kalarak şöyle verebiliriz:

Buhârî (256/892) ve Müslim (261/874)'in *Sahîh*'leri, Buhârî'nin *el-Edebu'l-Müfred*'i, Ebû Dâvûd (275/888), Tirmizî (279/892), Nesâî (303/905) ve İbn Mâce'nin (273/886) *Sünen*'leri, İbn Huzeyme'nin (311/923) *Sahîh*'i, İbn. Hibbân el-Bustî'nin (354/965) *Kitâbu't-Tekâsîm ve'l-Envâ'* adını verdiği *es-Sahîh*'i, el-Hâkim Ebû Abdillah en-Neysâbûrî'nin (405/1014) *el-Mustedrek*'i ve *Erbaûn*'u, İbnü'l-Cârûd'un *Müntekâ*'sı, Ebû Hanîfe (150/767), Şâfî (204/819) ve Ahmed b. Hanbel'in (241/874) *Müsned*'leri, Ebû Bekr el-Beyhakî'nin (458/1065) *Sünen*'i ve *Kitâbü'l-Ma'rife*'si, Ebû Dâvud'un (275/888), *Merâsîl*'i, İmam Mâlik'in (179/795) *el-Muvatta*'ı, Tayalîsî (204/819) ve Hâris b. Ebî Usâme'nin (282/895) *Müsned*'leri, Dârakutnî'nin (385/995) *Sünen*'i, İshâk b. Râhûye (238/852), Ebû Ya'la Ahmed b. Ali el-Mevsîlî ve Ebû Bekr el-Bezzâr'ın (292/904) *Müsned*'leri, el-Beğavî'nin (516/1122) *Şerhu's-sünne*'si, ed-Deylemî'nin (509/1115) *Kitâbu'l-Firdevs*'i, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (430/1038) *Târih-u İsbahân*'ı, Abdurrezzâk (210/825), İbrâhîm el-Münzirî (236/850) ve İbn Ebî Şeybe'nin (235/849) *Musannef*'leri, et-Taberânî'nin (360/970) *Mu'cem*'leri, İbn Abdilberr'in (463/1070) *et-Temhîd*'i, et-Taberî'nin (310/922) *Tehzîbu'l-Âsâr*'ı, Tirmizî'nin (279/892) *el-İlelu'l-kebîr*'i, Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî'nin (597/1201) *et-Tahkîk*'i, İbn Dakîkî'l-İd'in (702/1302) *el-İmâm*'ı, Ebû Bekr el-Cassâs'ın (370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebî Hâtim'in (327/938) *Kitâbu'l-İlel*'i, İbrâhîm el-Harbî'nin (285/898) *Kitâbu Garîbi'l-Hadis*'i, İbn Zencûye'nin (251/865) *Kitâbu'l-emvâl*'i, et-Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu Maâni'l-Âsâr*'ı, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (224/839) *Garîbü'l-Hadis*'i.

Görüldüğü üzere hadis ilimlerinin pek çok dalına ait hadis edebiyatının çeşitli türleri *Fethu'l-Kadîr*'de yerini almış ve İbnü'l-Hümâm kullandığı hadislerin, ya da aktardığı bilgilerin kaynağı olarak bazen bu eserlerin, bazen müelliflerinin, bazen her ikisinin adını anmıştır, bazen de hadis ilminde meşhur olduğu şekliyle *Sahîhayn* ya da *Kütüb-i Sitte* şeklinde kullanımlarla kaynakların yaygın olarak kullanılan isimlerine işaret etmiştir. Ancak tesbit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Hümâm bu kaynakların şerhinde zikredilmesinde de *Nasbu'r-Râye*'den büyük yardım almış, çoğu zaman onun naklettiği kaynaklarla yetinmiş, yeni kaynaklara başvurmamıştır. Ancak nadiren de olsa Zeylaî'nin kullanmadığı kaynakları kullandığı görülmektedir. Eser fıkıh şerhi olduğu

için *Nasbu'r-Râye*'de kullanılmayan fıkıh ilmine dâir pek çok esere işaret edilmesi normaldir ve yukarıda nâdiren kaydıyla yapılan tespit hadis ilmine ilişkin kaynaklar içindir. Örneğin İbnü'l-Hümâm'ın Garîbü'l-Hadîs alanında kullandığı eserlerin hemen hepsi *Nasbu'r-Râye*'de göremediğimiz kaynaklardır. Bu durum, İbnü'l-Hümâm'ın *Nasbu'r-Râye*'nin kaynaklarına ilave kaynaklar kullandığını ifade etmektedir. Yukarıda zikredilen kaynakların *Fethu'l-Kadîr* ve *Nasbu'r-Râye*'deki yerlerinden birkaç tanesine işaret edeceğimiz aşağıdaki tablo durumu ana hatlarıyla görmemize yardımcı olacaktır. Kullanılan kaynakların sayıca fazla olması, şerhin çok uzun olması ve bir kaynağın doğal olarak pek çok defa tekrarlanıyor olmasından dolayı, her eserle ilgili örnek mahiyetinde yalnızca birkaç sahifeye işaret edilecek; özellikle hadis metinlerden *Câmî* ve *Müsned* türü eserlerin kullanımı zarûrî ve yaygın olduğundan, şerhte de çok sık kullanıldığından sadece bir veya iki örneğe işaretle yetinilecektir. *Fethu'l-Kadîr*'in tamamı okunarak tesbit edilen kaynaklar ilgili bölümlerde *Nasbu'r-Râye*'de de kullanılmışsa, onun da kaynağı verilerek kaynak kullanımında İbnü'l-Hümâm ile Zeylaî kıyaslanmış olacaktır. Eğer aynı kaynakların ilgili bölümlerde Zeylaî tarafından kullanıldığı tesbit edilememişse bu bölüm boş bırakılacak ve böylece kaynak kullanımındaki orijinalite açısından *Fethu'l-Kadîr*'in durumu ortaya konulmuş olacaktır.

İbnü'l-Hümâm'ın <i>Fethu'l-Kadîr</i>'de Atıf Yaptığı Kaynaklar	<i>Fethu'l-Kadîr</i>	<i>Nasbu'r-Râye</i>
Abdülhak el-İşbilî (582/1186), <i>el-Ahkâmü's-Suğrâ</i>	IV/122	III/235
	IV/162	III/239
	IV/367	III/274
	IV/406	III/279
Ahmed b. Hanbel (241/855), <i>Müsned</i>	IV/283	III/256
Abdürrezzâk b. Hemmâm (211/826), <i>Musannef</i>	IV/103	III/223
	IV/172	III/241
	V/383	III/374
Beğavî Ebu'l-Kâsım (516/1122), <i>Mesâbîhu's-Sünne</i>	V/334	III/354
Beyhakî (458/1066), <i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i>	IV/164	III/240
	IV/176	III/243

<i>Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr</i>	IV/256	III/250
<i>Delâilü'n-Nübüvve</i>	V/242	III/338
<i>Hilâfiyyât</i>	VI/200	III/478
<i>Şuabu'l-Îmân</i>	I/328	I/434
Bezzâr Ebû Bekr Ahmed b. Amr (292/904), <i>Müsned</i>	IV/282	III/256
	V/205	III/315
	VI/125	III/470
Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed (256/870), <i>el-Câmiu's-Sahîh</i>	IV/274	III/255
	II/69	II/209
Dârakutnî Ebu'l-Hasen Ali (385/995), <i>Kitâbu's-Sünen</i>	IV/190	III/243
	IV/253	III/248
Deylemî, Ebû Mansûr (255/868), <i>Firdevsü'l-Ahbâr</i>	V/315	III/353
Ebû Dâvûd Süleyman Sicistânî(275/888), <i>es-Sünen</i>	IV/20	III/247
<i>Kitâbu'l-Merâsîl</i>	IV/194	III/245
	IV/303	III/260
	IV/412	III/281
Ebû Ubeyd, <i>Kitâbu'l-Emvâl</i>	VI/41	III/446
	VI/43	III/447
Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (307/919), <i>el-Müsnedü'l-Kebîr</i>	VI/125	III/263
	VI/310	III/470
Esmâî Abdülmelik b. Kureyb (215), <i>Garîbü'l-Hadîs</i>	VI/165	
	VI/271	
Ezdî, Abdülğanî, b. Saîd (409/1018) ¹⁹⁴¹	II/299	II/419
Hâkim en-Neysâbüri Ebû Abdullâh (405/1014), <i>el-Müstedrek</i>	IV/160	III/240
	IV/290	III/258
	IV/310	III/263

¹⁹⁴¹ “Ezdî, İbn Cüreyc'den nakille Yahyâ b. Abbâd'ın münkerül hadis olduğunu söyledi.” şeklindeki nakilde kitap ismi *Nasbu'r-Râye*'de de *Fethu'l-Kadîr*'de de zikredilmemiştir. Ezdî'nin, *Adâbu'l-Muhaddisîn*, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Muştêbihi Esmâi'r-Ricâl*, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi Nakaleti'l-Hadîs*, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi'r-Ricâl* gibi eserleri vardır. Muhtemelen Zeylâi ve İbnü'l-Hümâm'ın atıf yaptığı kaynak son üç eserden biridir.

<i>Ulûmu 'l-Hadîs</i>	II/304	II/431
	VI/405	IV/18
Hatîb el-Bağdâdî (463/1070), <i>Kitâbu 'l-Kunût</i>	I/443	II/124
	I/448	II/136
Hattâbî Hamd b. Muhammed (388/998), <i>Garîbü 'l-Hadîs</i>	IV/357	
	VI/328	
<i>Maâlimü 's-Sünen</i>	IV/425	III/283
	VI/91	
	VI/328	
Hâzîmî, (584/1188), <i>el-İ'tibâr fi 'n-Nâsîh ve 'l-Mensûh</i>	III/239	III/178
	III/240	III/181
İbn Dakîkî'l-İd (702/1302), <i>el-İmâm fi Şerhi 'l-İlmâm</i>	II/286	II/407
	II/423	III/9
	II/432	III/14
	II/441	III/21
	II/514	III/88
İbn Ebî Hâtîm er-Râzî (327/938), <i>Kitâbu 'l-Merâsîl</i>	V/343	III/357
İbn Ebî Şeybe el-Vâsîtî (235/849), <i>el-Musannef</i>	IV/103	III/223
	V/384	III/373
	VI/44	III/447
İbn Hibbân el-Bustî (354/965), <i>el-Müsnedü 's-Sahîh</i>	IV/290	III/258
	IV/310	III/263
İbn Mâce (273/886), <i>es-Sünen</i>	IV/195	III/245
	IV/220	III/247
	IV/253	III/248
İbnü'l-Cevzî (597/1201), <i>et-Tahkîk fi İhtilâfi 'l-Hadîs</i>	II/419	III/4
	V/61	III/294
	VI/279	IV/8
	VI/88	III/40

İbnü'l-Esîr (606/1209), <i>en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs</i>	II/118	
İbnü'l-Kattân (628/1231), <i>Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm</i>	III/253	III/190
	V/360	III/364
	V/381	III/370
	VI/144	III/474
İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (285/898), <i>Garîbü'l-Hadîs</i>	II/112	II/260
	VI/144	III/474
	VI/149	III/475
	VI/200	III/478
İshâk b. Râhûye et-Teymî (238/852), <i>el-Müsned</i>	II/184	II/343
	V/205	III/314
	VI/56	III/454
Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd (224/838), <i>Garîbü'l-Hadîs</i>	IV/166	
	IV/357	
	V/150	
	VI/206	
<i>Kitâbu'l-Emvâl</i> ¹⁹⁴²	III/365	III/203
Kutbî, <i>Garîbü'l-Hadîs</i> ¹⁹⁴³	V/13	
	VI/43	
Makdisî, İbn Abdi'l-Hâdî (744/1343), <i>Tenkîhu't-Tahkîk</i>	III/253	III/190
	IV/425	III/283
	V/61	III/294
	VI/471	IV/32
Mâlik b. Enes el-Esbâhî (179/795), <i>Muvatta'</i>	IV/282	III/256
	IV/310	III/263

¹⁹⁴²İslâm Mâlî Hukuku'na dâir bu eseri Zeylâi ve İbnü'l-Hümâm hadis nakletmek amacıyla kullanmışlardır.

¹⁹⁴³Kutbî nisbetiyle Garîbü'l-Hadîs alanında eseri bilinen bir müellif kaynaklarda tesbit edilememiştir. Ancak İbn Hallikân (681/1282) *Vefeyâtü'l-Â'yân*'ında İbn Kuteybe'yi anlatırken Kuteybe isminin kökünün “قتبية” olduğunu ve bu kökten nisbet isminin “قتبية” ve bunun ismi-i taşğîrininde “قتبية” olduğunu söyler. Bu nedenle İbnü'l-Hümâm'ın “القتبي” ismiyle verdiği müellifin İbn Kuteybe olduğu, ya farklı bir kullanım şekli nedeniyle dolaylı olarak bu şekilde zikredildiği ya da basım hatası olduğu düşünülmektedir. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, III, 44.

Münzirî Abdülazîm Zekiyyüddîn(656/1258), <i>el-Muhtasar</i>	V/292	IV/302
	VI/57	III/455
	VI/125	III/469
Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), <i>el-Câmiu's-Sahîh</i>	IV/303	III/361
Nevevî Ebû Zekeriyâ Yahyâ (676/1277), <i>el-Minhâc</i>	I/414	II/78
<i>Hülâsâ fî Ehâdisi'l-Ahkâm</i>	II/71	II/211
	V/59	III/293
Rûyânî (502/1108) veya Tebrizî (502/1108), <i>Tehzîb</i> ¹⁹⁴⁴	VI/385	
Serakustî, Kâsım b. Sâbit (302/914), <i>Garîbü'l-Hadis</i>	II/157	II/316
Şâfiî, Muhammed b. İdris (204/819), <i>Müsned</i>	IV/281	III/255
	V/211	III/317
	VI/104	III/465
Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen (189/804), <i>Kitâbu'l-Âsâr</i>	V/242	III/334
Taberânî, Süleyman b. Ahmed (360/970), <i>el-Mu'cemu'l-Kebîr</i>	IV/40	III/247
<i>el-Mu'cemu'l-Evsat</i>	IV/160	III/238
<i>Kitâbu Müsnedi Şâmiyyîn</i>	I/463	II/140
Tahâvî Ebû Ca'fer (321/932), <i>Şerhu Meâni'l-Âsar</i>	VI/313	IV/10
<i>Müşkilü'l-Âsâr</i>	II/184	II/343
Tirmizî Ebû İsâ Muhammed (279/892), <i>Sünen</i>	IV/222	III/246
	IV/310	III/263
<i>eş-Şemâilü'n-Nebeviyye ve'l-Hasâisu'l-Mustafâviyye</i>	I/461	II/142
Vâkîdî Muhammed b. Umer (207/824), <i>Kitâbu'l-Meğâzî</i>	IV/312	III/281
	IV/260	III/253

¹⁹⁴⁴ İbnü'l-Hümâm bir hadiste geçen garib bir kelimeyi açıklarken “*Tehzîb*'de şöyledir.” diyerek eserin tam ismini ve müellifinin adını vermeden zikreder. Hadisteki garip kelimeyi açıklarken kullandığı bu eserin *Garîbü'l-Hadis*'e ilişkin olacağından hareketle bu ilim dalında İbnü'l-Hümâm'dan önceki yıllarda telif edilen eserleri gözden geçirdiğimizde basıldığına dair bilgi sahibi olmadığımız iki eserle karşılaştık. Bunlardan biri Abdulvâhid İsmâîl er-Rûyânî (502/1108)'ye ait *et-Tehzîb fî Garîbi'l-Hadis* isimli çalışma diğeri de Yahyâ b. Ali el-Hatîb et-Tebrizî (502/1108)'ye ait *Tehzîbü Garîbi'l-Hadis* isimli çalışmadır. (Uğur, *Edebiyat*, s.104) İbnü'l-Hümâm'ın zikrettiği bu eserin muhtemel müelliflerinin vefat tarihleri aynı olup *Nasbu'r-Râye*'de kullanılmadığından dolayı oradan da herhangi bir işaret bulamayınca muhtemel iki yazarın da ismini kaydederek çalışmaya işaret etmeyi uygun gördük.

	V/252	III/342
	VI/104	III/466
Ya'murî , İbn Seyyidi'n-Nâs (734/1334), <i>Sîret</i>	V/435	III/385
Zehebî (748/1367), <i>Muhtasar (Telhîsu'l-Müstedrek)</i>	VI/88	III/459
Zemahşerî (538/1144), <i>el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs</i>	VI/271	
	VI/328	
	VI/385	
Zeylaî (762/1360), <i>Nasbu'r-Râye</i> ¹⁹⁴⁵	I/35	
	I/322	
	I/423	
Zeylaî (762/1360), <i>Nasbu'r-Râye</i> ,	II/91	
	II/95	
	IV/162	
	IV/305	
	V/39	
	V/450	
	VI/382	

C. Rical İlmine İlişkin Kaynakları

“Er kişi” anlamına gelen “رجل” kelimesinin çoğulu olan “رجال” kelimesi Hadis Usûlü ilminde hadis rivayet eden kişileri ifade etmek üzere kullanılan bir ıstılah halini almıştır. Ancak az da olsa hadis ilmiyle meşgul olan, hadis rivayetini kendisine iş edinmiş kimseleri ifade etmek üzere de kullanılmaktadır. Ancak ilk anlamı yaygın kullanılan anlamıdır¹⁹⁴⁶.

İbn Sîrîn'den nakledilen “ İlk zamanlar isnad sormuyorlardı, ne zaman ki fitne zuhur etti, bize kendilerinden rivayet ettiğiniz kimselerin isimlerini söyleyin demeye başladılar. Bu suretle ehl-i sünnetten olanlara bakıyorlar ve hadislerini alıyorlar, ehl-i

¹⁹⁴⁵ Bu tabloda yalnızca İbnü'l-Hümâm'ın Zeylaî'nin ismini anarak alıntı yaptığı veya itiraz ettiği sayfalara işaret edilmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın Zeylaî'nin adını anmadan *Nasbu'r-Râye*'den yaptığı alıntılar farklı başlıklar altında örneklendirilmiştir.

¹⁹⁴⁶ Uğur, *Edebiyat*, s. 222.

bid'atten olanlara bakıyorlar ve onların hadislerini de terk ediyorlardı.” sözü¹⁹⁴⁷, Ricâl İlminin ilk nüvesi olan isnadın, ilk zamanlardan itibaren önem kazandığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Hadisin sıhhatini tesbitte senedin oynadığı önemli rol ve senedin râvîlerden oluşan bir zincir olması sebebiyle, hadisin sıhhatini tesbit ve bu tesbite göre pratiğe aktarma rical ilminin varlığını zorunlu kılmaktadır. Rical ilmi başlığı altında ise râvîlerin durumlarını anlatan farklı sistem ve ölçülerde yazılmış pek çok tür bulunmaktadır. Bu bağlamda Tarîh, Tabakât, Vefeyât, kitabları ile bizzat râvîlerin durumlarından bahsedilen Sikât, Duafâ, Mecrûhîn, Metrûkîn vb adlarla anılan tüm kitapları ricâl ilmi başlığı altında değerlendirilecektir. Bu bölümde de yukarıda olduğu gibi yalnızca İbnü'l-Hümâm'ın eserinde kaynakların adını zikrettiği bazı yerlere *Nasbu'r-Râye* ile mukayese edilerek işaret edilecektir. Bu işaretlerle amaçlanan, İbnü'l-Hümâm'ın ricâl ilmine ilişkin kaynakları kullanımında Zeylaî ile benzerliğinin veya farklılığının ortaya konmasıdır.

İbnü'l-Hümâm'ın <i>Fethu'l-Kadîr</i>'de Atıf Yaptığı Ricâl İlmine Dâir Kaynaklar	<i>Fethu'l-Kadîr</i>	<i>Nasbu'r-Râye</i>
Ahmed b. Hanbel (241/855), <i>Kitâbü'l-İlel ve Ma'rîfeti'r-Ricâl</i>	II/448	III/256
Buhârî (256/870), <i>et- Târîhu'l-Kebîr</i>	VI/88	III/459
<i>et-Târîhu'l-Evsat</i>	VI/279	IV/7
Dârakutnî Ebu'l-Hasen Ali (385/995), <i>Kitâbü'l-İlel</i>	II/343	II/254
<i>el-Mü'telif ve'l-Muhtelif</i>	VI/68	III/458
Ebû Hâtim er-Râzî Muhammed b. İdris (277/890) ¹⁹⁴⁸	II/300	II/422
	II/350	II/457
Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), <i>Târîhu İsbahân</i>	II/127	II/167
Hatîb el-Bağdâdî (463/1070), <i>el-Müttefik ve'l-Müfterik</i>	I/317	I/395
İbn Adıyy, Ebû Ahmed (365/975), <i>el-Kâmil fi'd-Duafâ</i>	IV/103	III/232
	V/381	IV/70

¹⁹⁴⁷ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 28.

¹⁹⁴⁸ Gerek *Nasbu'r-Râye* gerekse *Fethu'l-Kadîr*'de sık sık adı geçen Ebû Hâtim er-Râzî'nin eseri olarak hiçbir kitap ismi zikredilmemektedir. Muhtemelen onun görüşleri İbn Ebî Hâtim'in babasından nakillerle yazdığı kitabı *İlelü'l-Hadîs* adlı kitaptan aktarılmaktadır. Çünkü Ebû Hâtim'in hiçbir eseri günümüze ulaşmamıştır. (Cânan, İbrahim, “Ebû Hâtim er-Râzî” *DİA*, X, 150-151.)

	VI/68	III/458
İbn Ebî Hâtim er-Râzî (327/938), <i>Kitâbu'l-Ilel</i>	III/252	III/190
	IV/162	III/239
	IV/258	III/252
İbn Hibbân el-Bustî (354/965), <i>Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Mecrûhîn</i>	I/348	II/13
	II/354	II/460
	II/441	III/22
<i>Kitâbu's-Sikât</i>	V/344	III/357
İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd (230/845), <i>et-Tabakâtü'l-Kübrâ</i>	III/381	III/204
	IV/260	III/254
İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd (230/845), <i>et-Tabakâtü'l-Kübrâ</i>	VI/430	III/382
	VI/44	III/447
İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferac (597/1201), <i>el-Mevzûat el-Kübrâ</i>	II/350	II/455
Tirmizî Ebû İsa Muhammed (279/892), <i>el-Ilel el-Kübrâ</i> ,	I/244	I/259
	IV/162	III/239
	IV/412	III/281
Ukaylî Muhammed b. Amr (323/934), <i>Duafâ</i> ,	II/384	II/477
Yahyâ İbn Maîn el-Bağdâdî (233/847), <i>et-Târih</i>	III/308	III/200
	IV/103	III/232
	V/251	III/340
Zehebî Ebû Abdillâh (748/1367), <i>Mîzânü'l-İ'tidâl</i>	I/448	
	II/519	

IV. DEĞERLENDİRME

İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğinin incelendiği bölüm, kitabından yapılan tesbitler, belli bölümlerin tahriri ve kullandığı kaynaklarla ilgili yapılan değerlendirmeleri kapsamaktadır.

Bölüm içinde daha çok *Fethu'l-Kadîr-Nasbu'r-Râye* mukayesesi ön plana çıkarılarak İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği hadislerin kaynağı, değeri, sıhhat hükmü veya

benzeri başka bilgilerin kaynağı tam olarak tesbit edilmeye çalışılmış ve bilgilerin orijinalitesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde İbnü'l-Hümâm'ın hadisçilik yönünün tesbiti için *Fethu'l-Kadîr*'den yapılan tesbitler *Nasbu'r-Râye* mukayeseli olarak değerlendirildiğinde onun büyük ölçüde Zeylaî'ye güvendiği, ona bağlı kalarak hadisleri sevk edip değerlendirdiği görülmektedir.

Bazen senetli bazen senetsiz olarak kullandığı hadislerin temel kaynağı *Nasbu'r-Râye*'dir. Çünkü onun farklı lafız ve tariklerle naklettiği pek çok rivayet değerlendirmeleriyle birlikte *Fethu'l-Kadîr*'de de yer alırken, onun hadis nakletmediği konularda İbnü'l-Hümâm'ın da hadis nakletmemesi ya da senedi ve kaynağı olmayan çoğu zaman da lafza bağlı kalmadan mânâsı itibariyle nakledilen hadisler sevk etmesi, kaynağının *Nasbu'r-Râye* olduğunu açıkça ortaya koyacak niteliktedir.

İbnü'l-Hümâm hadis sevk ederken *Nasbu'r-Râye*'yi kullandığı gibi hadislerin kaynağı, sıhhat derecesi ve ricâli ile ilgili bilgiler verirken de kaynağı Zeylaî'dir. Eserin tamamında *Nasbu'r-Râye*'den alıntı yapan İbnü'l-Hümâm, yalnızca birkaç yerde Zeylaî'nin adını anmakta diğer yerlerde ismini anmadan alıntı yapmaktadır.

Zeylaî'nin senediyle verdiği hadis *Fethu'l-Kadîr*'de de senediyle nakledilmiş, sıhhat hükmü belirlenen hadis de aynı şekilde nakledilmiştir. *Nasbu'r-Râye*'de verilen ayrıntıların belli oranda ihtisar edilerek genelde aynı sıralamayla nakledilmesi, iki kaynak arasındaki yakın ilişkiye bir başka işaretir.

Kendisinden kısa zaman önce *Hidâye*'nin hadislerini tahrir eden Zeylaî'nin eserini elinden düşürmeyen ve çoğu zaman ona güvenip tâbî olan İbnü'l-Hümâm'ın eserinde *Nasbu'r-Râye*'nin gölgesi açıkça hissedilmektedir. *Nasbu'r-Râye* olmasaydı ya da İbnü'l-Hümâm'dan sonra yazılmış olsaydı, kanaatimizce *Fethu'l-Kadîr*'de bu kadar fazla hadis sevk edilmez ve hadis ilimlerine dair bu kadar bilgi yer almazdı.

Tüm bu örnek ve tesbitlerin ardından ulaştığımız sonuç, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'i şerh ederken büyük oranda *Nasbu'r-Râye*'den yardım aldığı, kitabı elinden düşürmediği ve itiraz ettiği istisnâ birkaç nokta dışında Zeylaî'ye tam olarak güvenip nakillerde bulunduğu *Nasbu'r-Râye* olmadan yazılacak *Fethu'l-Kadîr*'in nasıl olacağını tam olarak bilmek mümkün değildir. Ancak verdiği bilgilerin çoğu zaman kelimesi kelimesine *Nasbu'r-Râye* ile uyuşması ve kullandığı kaynakların aynı şekilde Zeylaî'nin eserinde aynı sıralamayla aynı ölçüde kullanılması, İbnü'l-Hümâm'ın hadis

bilgisinin büyük bir oranda *Nasbu'r-Râye*'ye bağlı olduğuna işaret etmektedir. *Fethu'l-Kadîr*'in *Nasbu'r-Râye* olmadan nasıl olacağını tesbit için İbnü'l-Hümâm'ın diğer eserlerine de bakmanın isabetli olacağı açıktır. Diğer eserlerinde *Fethu'l-Kadîr*'deki kadar hadis kullanmaması, kullandığı hadisleri senet, kaynak ve sıhhat derecelerine işaret etmeden sevk etmesi, *Fethu'l-Kadîr*'in *Nasbu'r-Râye* ile beslenip güçlendiğinin başka bir göstergesidir.

SONUÇ

İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği) başlıklı bu çalışma, üzerinde çalıştığımız müellif ve eserinin hadis ilmindeki yerini tesbit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Hadis ya da hadis usûlüne dâir müstakil bir eseri bulunmayan İbnü'l-Hümâm'ın en çok hadis içeren eseri tesbit edebildiğimiz kadarıyla *Fethu'l-Kadîr*'idir. Onun hadisçiliği araştırılırken, bu eseri diğer eserlerine tercih edilmiş ve bu eserden yola çıkarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmine dâir bize kadar ulaşan bir eseri yoktur. Ancak öğrencilerinden Sehâvî, İbnü'l-Hümâm'ın çok fazla olmasa da hadis rivayeti ile ilgilendiğini bildirmekle birlikte; semâ ve icâzet yoluyla alıp aktardığı hadisleri derleyip *Erbeûn* olarak anılabilecek bir risale oluşturduğu ve buna hocasının çok sevindiğini bildirir. Daha sonra İbnü'l-Hümâm bu cüzü anlatmış, âlimler de ondan dinlemiştir. Ancak bu cüzün günümüze kadar ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği ile ilgili olarak ortaya çıkan tesbitleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- İbnü'l-Hümâm, hadis eğitimini Ebû Zür'a el-İrâkî'den (825/1423) Şems eş-Şâmî el-Hanbelî (831/1427), Cemal Abdullah el-Hanbelî (815/1412), Tağribirmîş el-Hanefî et-Türkmânî (823/1420), Ahmed b. Ali el-Vâsîfî (86/1432), İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), Bedrüddin el-Aynî (855/1451) ve başka hocalardan almıştır. İbnü'l-Hümâm, Müeyyediyye'deki hadis meclisinde Aynî'nin mukarrirlerinden biri olmuştur. Ancak hadis alanında telif ettiği ve günümüze ulaşan bir eseri bulunmamaktadır.
- 2- Öğrencilerinden Sehâvî, İbnü'l-Hümâm'ın rivâyet ettiği hadisleri bir cüz halinde *Erbeûn* adıyla bir araya getirdiğini ve İbnü'l-Hümâm'ın bunu daha sonra talebelerine okuttuğunu bildirmektedir. Ancak eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı tesbit edilememiştir.

- 3- İbnü'l-Hümâm eğitiminin bir gereği ve sonucu olarak eserlerinde hadisleri delil olarak kullanmış, yeri geldikçe hadis ilmine ilişkin ayrıntılar da nakletmiştir. Ancak eserleri arasında en çok hadis naklettiği *Fethu'l-Kadîr*'dir. Gerek *Müsâyere* gerekse *Tahrîr*'de de hadis nakleden İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'i hadis ve ilimleri açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu eserinde yaklaşık 4000 kadar rivâyete yer veren İbnü'l-Hümâm yine diğer eserlerinden farklı olarak bu kitabında hadis ilimlerine dair çok fazla nakilde bulunmuştur.
- 4- İbnü'l-Hümâm, konuları işlerken öncelikle *Hidâye* müellifinin sevk ettiği hadisleri kullanmaktadır. Kullandığı hadislerle ilgili değerlendirmeler de yapan İbnü'l-Hümâm gerekli gördüğünde Merğînânî'nin hadis ilmi ile ilgili hatalarına işaret etmektedir.
- 5- Merğînânî'nin zikrettikleri dışında gerek Hanefî mezhebinin, gerekse diğer mezheplerin delil olarak kullandığı ya da kullanmaları muhtemel hadisleri sıralar. Bu hadislerin neredeyse tamamı Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinden alınmıştır. Nitekim okumalarda yapılan karşılaştırmalarda aynı hadislerin, çoğu zaman aynı sıralamayla nakledildiği pek çok defa tesbit edilmiştir. Ancak İbnü'l-Hümâm'ın bazı ayrıntılarla ilgili olarak Merğînânî ve Zeylaî'nin nakletmediği hadisleri eserinde kullandığı da görülmektedir. Bu onun hafızasında istediği anda kullanabileceği çeşitli konularda hadisler olduğunu göstermektedir. Ancak *Nasbu'r-Râye*'de zikredilmediği halde İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği hadislerin sayısı *Nasbu'r-Râye*'de nakledilenlere göre oldukça azdır ve bu hadisler daha çok kitap başlarındaki mukaddimelerde zikredilmektedir. Ayrıca bu hadislerin sıhhat değeri Zeylaî'den naklettiklerine oranla genel olarak daha zayıftır. Yani *Fethu'l-Kadîr*'de kullanılan hadislerin neredeyse tamamı *Nasbu'r-Râye*'den nakledilmiş üzerine özellikle ahkam hadisleri açısından çok fazla ilave yapılmamıştır.
- 6- İbnü'l-Hümâm, hadislerin metin ve senetlerinde bazı tasarruflar yapmaktadır. Bazen hadisi tam olarak senedi ve metniyle veren İbnü'l-Hümâm'ın bazen senedi tamamen hazfederek bazen bir kısmını hazfedip sahâbî ve tâbiî râvîsini naklederek verdiği görülmektedir. Bazen da senede dâir hiçbir bilgi vermeyen

İbnü'l-Hümâm'ın metinlerle ilgili tutumu da bundan farklı değildir. Bazen metin tam olarak kaynaklarda geçtiği gibi verilirken, bazen de muhtemelen şerhi uzatmamak düşüncesiyle hadisin yalnızca konuyu ilgilendiren tarafı maksad hasıl olacak şekilde en kısa haliye verilir. Bazen İbnü'l-Hümâm hafızasından ya da fıkıh kitaplarından, lafzını hadis kitaplarında tam olarak tesbit edemediğimiz ancak mana itibariyle doğru olan ve değişik lafızlarla kaynaklarda geçen metinler aktarır. Bazen da ya çok meşhur olmasından ya da daha önce tam metniyle nakledilmiş olmasından dolayı birkaç kelimeyle nakletmek istediği hadise işaret eder metni vermez. Bu tür tasarruflar bir fıkıh şerhi olan *Fethu'l-Kadîr* için eksiklik sayılmasa bile İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğini tesbit açısından zorlayıcı olmuştur. Nitekim senedi verilmediği gibi, metni de tam olarak verilemeyen rivâyetlerin sıhhat değeri konusunda net bir şey söylemek mümkün olamamıştır.

- 7- Senet ve metin dışında hadislerin kaynağına dâir de bilgiler veren İbnü'l-Hümâm bazen hadisleri kaynaksız olarak sevk ederken, bazen da hadisin geçtiği tüm kaynakları yalnızca kitap ya da müellif isimlerine işaret ederek vermiştir. Bazen de *Sahîhayn*'a duyduğu haklı güvenin işareti olarak hadisin yalnızca *Sahîhayn*'da, ya da iki *Sahîh*'ten birinde geçtiğini söylemekle yetinmiş, diğer kaynaklara işaret etmemiştir.
- 8- Kaynakların yanı sıra hadisin râvîleri ile ilgili de bilgiler veren İbnü'l-Hümâm, yeri geldiğinde ricâl kitaplarından alıntılarla herhangi bir râvînin sika veya zayıf olduğunu bildirmiş, bazen de verilen hükümlere itiraz etmiştir. Ricâl ilminin önemini bilen ve kullanan İbnü'l-Hümâm bazen farklı sebeplerden dolayı bu verilere itiraz edebilmektedir.
- 9- Hadis ilminin Fıkhu'l-Hadîs, Garîbü'l-Hadîs ve Muhtelifü'l-Hadîs gibi değişik dallarından yararlanan İbnü'l-Hümâm bu ilimlerin ilkeleri ve verileri çerçevesinde sünnet malzemesini işlemeye çalışmış, fakih olmasından kaynaklanan farklar tesbit edilse bile, bazı meseleleri bir hadisçi gibi değerlendirebilmiştir.

10- İbnü'l-Hümâm'ın hadisleri değerlendirme yöntemine bakıldığında hadis ilmine dair kaynakları kullandığı, ilmin temel ilkelerine bağlı kalmaya çalıştığı, ancak fakih olması ve bir mezhebe mensup olmasının sonucu olarak bazı meselelerde mezhebini haklı çıkarmak için çaba gösterdiği de tesbit edilmiştir.

11- İbnü'l-Hümâm'ın hadis naklederken, sıhhat hükmü verirken, ricâl değerlendirmesi yaparken veya hadis kaynaklarına ulaşırken kullandığı en temel kaynak Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sidir. Tesbit edildiği kadarıyla hemen her konuyu işleyip değerlendirirken birebir *Nasbu'r-Râye*'den yararlanan İbnü'l-Hümâm muhtemelen döneminin telif geleneğinin sonucu olarak Zeylaî ve *Nasbu'r-Râye*'nin adını eserinde çok sık anmamış, yalnızca birkaç yerde müellif ve eserin ismini anmıştır. Oysa her alıntı yaptığında Zeylaî'nin adını anacak olsaydı her sayfada en az birkaç defa ismini anması gerekebilirdi. Bu durum bir açıdan iki eser arasındaki benzerliği ortaya koyarken, diğer açıdan da İbnü'l-Hümâm'ın verdiği her bilgiyi doğrudan kendi kaynağından almadığı, elindeki esere ve müellifine duyduğu güveni de ortaya koymaktadır. Ancak İbnü'l-Hümâm'ın bazen Zeylaî'nin nakletmediği hadisler sevkettiği ya da nadiren de olsa onun vermediği bilgilere ilk kaynağından ulaştığı da tesbit edilmiştir.

12- İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr*'de naklettiği hadislerin ortalama olarak yüzde onuna tekâbül eden ve tahriri yapılan 343 hadis, İbnü'l-Hümâm'ın kendi mezhebinin delili olarak kullandığı, kullanmayıp eleştirdiği ve diğer mezheplerin kullandığı hadislerin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle tahriri yapılan ve genel olarak sıhhat değerine işaret edilen hadisler İbnü'l-Hümâm'ın bizzat kendisinin delil olarak kullandığı hadislerden ibaret değildir. Buna rağmen ulaşılan sonuç ilmî bir eser adına takdir edilmesi gereken bir sonuçtur ki, kullanılan hadislerin büyük bir çoğunluğu senediyle birlikte hadis kitaplarında tesbit edilen rivayetlerdir. Değerlendirmeye tâbî tutulan hadislerin yarısından biraz fazlası sahihtir. Hasen hadisleri eklediğimizde bu oran yaklaşık olarak % 60'a çıkmaktadır. Zayıf hadisleri de daha sağlamları bulunamadığı takdirde fıkıh ilminde delil olarak kullanıldığını göze alarak bu

sayıya eklersek rakam % 86'ya ulaşmaktadır. Hadislerinin % 14'ünün ise ihticâca elverişli olmadığı söylenebilir.

13- Tüm bu tesbitler Zeylaî'nin *Nasbu'r-Râye*'sinden hayli yardım alsa da; İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmine ilişkin ciddî bir eğitim aldığını, birikimini kullandığını, ilim dalının kaynaklarını tanıdığını ve bir hadisçi gözüyle meseleleri değerlendirmeye çalıştığını gözler önüne sermektedir. Ancak beşer olmaktan kaynaklanabilecek yanlıguların yanı sıra, fakîh kimliğinin ağır basmasından kaynaklanan bazı zorlamalara/tekellüflere de rastlanabilmektedir. *Fethu'l-Kadîr*'de *Nasbu'r-Râye*'nin etkilerini de göz önünde bulundurduğumuzda İbnü'l-Hümâm'ın Fıkıh ve Kelam ilminde gösterdiği başarıyı Hadis ilminde gösteremediğini söylemek mümkündür. Hadis ilminde müstakil bir eser telif etmemiş olan İbnü'l-Hümâm'ın eserlerinde pek çok hadis kullanıyor olması, gerekli gördüğünde hadis ilim dallarına ait kaynaklardan bilgiler aktarmasına rağmen, onun kelimâ ve fikhî yönünü gölgelede bırakacak bir hadisçi olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla hadisçiliği ortaya konulmaya çalışılan İbnü'l-Hümâm, ilim dünyasınca ihmâl edilmiş durumdadır. Arap âleminde İbnü'l-Hümâm ile ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı İslâm Ansiklopedisinde İbnü'l-Hümâm maddesinin yer almaması ve İbnü'l-Hümâm'ın herhangi bir yönünün Türkiye'de doktora düzeyinde bugüne kadar çalışılmamış olması, bu ihmâlin işaretlerinden bir kaçı olmalıdır. Oysa özellikle adı geçen meşhur eserlerinin tahkikli neşirleri gerçekleştirilerek pek çok açıdan tahlil edilip ilim dünyasına sunulması durumunda bundan ilim çevreleri ciddî anlamda istifade edecektir.

İbnü'l-Hümâm'ın eserinden sadece en çok hadis içeren ve en hacimli olanından yola çıkılarak yapılan ve hadislerinin yalnızca bir bölümü tahrir edilebilen bu tez onun çok yönlülüğü karşısında şüphesiz eksik kalacaktır. Onun diğer yönleriyle birlikte hadisçiliğinin de belki diğer eserlerinden yola çıkarak farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bilindiği üzere *Fethu'l-Kadîr*'de yalnızca Hanefilerin değil, diğer mezheplerin de delil olarak kullandığı pek çok hadis nakledilmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın bazen *Hidâye* müellifinin kullandığı hadisleri bile

“garîb” olarak değerlendiren nakletmeksizin geçtiği ve onun yerine sahih hadisleri sevkettiği ve karşıt görüş sahiplerinin delil olarak kullandığı zayıf hadislerin varlığı da göz önünde bulundurularak yalnızca İbnü'l-Hümâm'ın ve mezhebinin delil olarak kullandığı hadislerin tahric edileceği bir çalışmanın da ufuk açacağı kanaati hasıl olmuştur. Bu durumda ortaya çıkacak sonuç Hanefî mezhebinin kaynakları açısından daha net bir sonuç olabilecektir.

Bu vesileyle çalışmamızı tamamlarken, farklı bakış açılarıyla İbnü'l-Hümâm'ın eserlerinin ya da Hanefî fihhına mesned teşkil eden hadislerin tahliline dair yapılacak ve çalışmamızı bir adım daha ileriye taşıyacak müstakbel araştırmalara duyulan ihtiyacı dile getirmek uygun olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, 2. Baskı, (thk. Habîbur-Rahmân el-A'zamî), Beyrut, 1403.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî (1162/1748), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs amme's-tehera min Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1351-1352.
- Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, ts.
Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, (thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri), 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1420/1999.
el-Ilel ve Marifetu'r-Ricâl, Beyrut, 1408/1988.
- Alâî, Ebû Saîd Halil b. Keykeldî (761/1359), *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmî'l-Merâsîl*, Beyrut, 1407/1986.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân (1014/1605), *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadis el-Mevdû'*, Haleb, 1414.
- Altıntaş, Ramazan, "İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî'ye (861/1456) Göre Allah'ın Yaratıklara Acı Çektirmesi Sorunu", *CUIFD*. c. IX/2, ss.45-60.
- Âmidî, Seyfüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali (631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut, 1404.
- Arslan, Ahmed Turan, "Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî", *Sivas Yöresel Dergi*, İstanbul 1991, sy. 1.
 "Kemaleddin İbnü'l-Hümam, Hayatı - Şahsiyeti - Eserleri", *Kemaleddin İbn-i Hümmam'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği(Sempozyum Bildirileri)* Sivas, 1991, ss.9-13
- Avvâme, Muhammed, *Dirâse Hadîsiyye Mukârane li Nasbi'r-Râye ve Fethi'l-Kadîr ve Münyeti'l-Elmaî*, (Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühüm* ile birlikte) Beyrut, 1997.

- Aydın, Hakkı, “Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri”, *Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği, (Sempozyum Bildirileri)*, Sivas, 1991, ss.33-47
Sivaslı İbn-i Hümam ve Tahrîri, Sivas, 1993.
- Bağdatlı, İsmail Paşa (1920), *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul, 1955.
Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn, İstanbul 1954.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hasen (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabâd, h.1344.
Şuabu'l-Îmân, Beyrut, 1410.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1971), *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1967.
- Brockelmann, C. (1956), *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1949.
Supplementband, Leiden, 1937-1942.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, 3. Baskı, (thk. ve tlk. Mustafa Dîb el-Buğâ) Beyrut, 1407/1987.
et-Târîhu'l-Kebîr, (thk. Seyyid Hâşim Nedvî), Dâru'l-Fikr, y.y. ts.
et-Târîhu's-Sağîr, Kâhire, 1977.
- Canan, İbrahim, “Ebû Hâtim er-Râzî” *DİA*, X, 150-151.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, II. Baskı, İstanbul, 1996.
- Dalgın, Nihat, “İbn Lehîa”, *DİA*, XX, 158-159.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah (255/868), *Sünen*, I-II, (thk. Fevâz Ahmed İzmirli) Beyrut, 1407.

Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali (385/995), *Kitâbu's-Sünen*, Beyrut, 1966.

el-Ilel, Riyad, 1405/1985.

Suâlâtu'l-Burkânî li'd-Dârakutnî, Pakistan, 1404.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr (509/1115), *el-Firdevsü'l-Ahbâr*, Beyrut, 1986.

Dihlevî, Şâh Veliyyullâh (1176/1762), *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1994.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut, 1405.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî (224/838), *Garîbu'l-Hadîs*, Beyrut, 1396.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî (307/919), *Müsned*, Dimeşk, 1404/1984.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddin (1999), *Daîfu Ebî Dâvûd*, Beyrut, 1412.

Ğâyetü'l-Merâm fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Helâl ve'l-Harâm, Beyrut, 1405.

İrvâu'l-Ğalîl fî Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl, Beyrut, 1405/1985.

Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd, Mektebetü't-Terbiyyetü'l-Arabî, yy, 1409.

Silsiletü'l-Ehâdîs ed-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ es-Seyyi' fi'l-Ümme, Riyad, 1992.

Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, Mektebetü'l-Maârif.

Emîr Pâdişâh (987/1579), *Teyşîru't-Tahrîr*, Dâru'l-Fikr, y.y. ts.

Eruz, A. Fulya, "Memlûkler/Sanat", *DİA*, XXIX, ss. 97-100.

Emecan, Feridun ve dğr. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1994.

Fığlalı, Ethem Ruhî, "Câbir el-Cu'fî", *DİA*, VI, 532.

- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkûb (817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 2. Baskı, Beyrut, 1987.
- Furat, Ahmet Suphi, “İbnü'l-Hümâm'ın Avrupa Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Eserleri”, *Kemaleddin İbn-i Hümmam'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği* (Sempozyum Bildirileri), Sivas, 1991, ss. 91-93.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 2. Baskı, Ankara, 2000.
- Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara, 1997.
- “Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü”, *İlam Araştırma Dergisi*, c. 1, Sayı:2; Yıl, 1996, ss. 113-132.
- “İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlîli”, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Bursa, 2005, c. II, ss. 325-333.
- Güneş, Kamil, *İbnü'l-Hümâm'ın Kader Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜSBE. 1993.
- Güzel, Abdurrahim, “Gazzâlî'nin “Kavâidü'l-Akâid”i ile İbnü'l-Hümâm'ın “Kitabü'l-Müsâyere”sinin Mukayesesi”, *Kemâleddin İbn-i Hümmam'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği* (Sempozyum Bildirileri), Sivas, 1991, ss. 75-81.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, 1411/1990.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed el-Bağdâdî (463/1070), *Târîhu Bağdâd ev Medînetü's-Selâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim (388/998), *Maâlimü's-Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.

- Hâzimî, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ (584/1188), *el-İ'tibâr fi Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, Haydarâbad, 1319.
- Heysemî, Nûreddîn (807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, 2. Baskı, Beyrut, 1412/1992.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (974/1567), *ez-Zevâcir min İffirâki'l-Kebâir*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1981.
- Hizmetli, Sabri, “Kemaleddin İbnü'l-Hümâm es-Sivasi'nin *Kitabu'l-Müsayere*'si ve İslâm Tarihindeki Yeri”, *Kemaleddin İbn-i Hümmâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Bildirileri) Sivas, 1991, ss. 49-58.
- Hol, P. M, Lambton, A. K. S. Lewis, B. *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (yay. yön. İsmail Kılıçoğlu, çev. Hamdi Aktaş ve diğerleri), İstanbul, 1988.
- Iclî, Ebu'l-Hasen, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih (261/875), *Ma'rifetü's-Sikât*, Medîne, 1405/1985.
- Işıcık, Yusuf, “Delile Bağlılık, Hür Düşünce ve İbnü'l-Hümâm”, *Kemaleddin İbn-i Hümmâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Bildirileri) Sivas, 1991, ss. 83-89.
- Tenkîhu't-Tahkîk fi Ehâdisi't-Ta'lik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, yy. 1419.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî (463/1070), *Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, Mağrib, 1387.
- el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut, 1409.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (744/1343), *el-Muharrer fi'l-Hadîs*, Dâru'l-Atâ, yy. 1402.
- Risâle Latîfe fi Ehâdis Mütferrika Daîfe, Dâru'l-Hedy, yy. 1421.

- İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah (365/976), *el-Kâmil fî Duafâi 'r-Ricâl*, Beyrut, 1409/1988.
- İbn Dakîkî'l-İd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn, (702/1302), *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, Mısır; trs. (Mısır, 1344'den ofset).
- İbn Ebî Hâtim er-Râzî (327/938), *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, Haydarâbad, 1371/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah el-Kûfî (235/849), *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr* (thk. Kemâl Yusuf el-Hût), Riyad, 1409.
- İbn Emîr el-Hâc(879/1474), *et-Takrîr ve 't-Tahbîr*, Beyrut, 1996.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl el-Askalânî (852/1448), *Takrîbü't-Tehzîb* (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406/1986.
- Telhîsu'l-Habîr*, Beyrut, 1419/1989.
- Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1379.
- İnbâü'l-Gumr bi Ebnâi'l-Umr fî't-Târîh*, II. Baskı, Beyrut, 1406/1986.
- Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut, 1404/1984.
- Takrîbu't-Tehzîb*, Suriye, 1406/1986.
- Lisânü'l-Mîzân*, III. Baskı, Beyrut, 1406/1986.
- ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, Mektebetü'l-Faysaliyye, yy. 1413.
- el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, 1412.
- Tabakâtü'l-Müdelisîn*, Umman, 1403/1983.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, (808/1406) *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-mübtede ve'l-haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*, Beyrut, 1413/1992.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyâtü'l-Â'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân mimmâ sebet bi'n-Nakli evi's-Semâ ev Esbetehü'l-Â'yân*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali (456/1064), *el-Muhalla*, (thk. Ahmet Muhammet Şâkir), Dâru'l-Cîl, y.y. ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (354/965), *Sahîhu İbn Hibbân* (thk. Şuayb el-Arnaut), 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.
- Sikât*, Dâru'l-Fikr, y.y. 1395/1975.
- Mecrûhîn*, Dâru'l-Va'y, Haleb, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed (751/1350), *İ'lâmü'l-Muvakîin an Rabbi'l-Âlemîn*, Kâhire, 1422.
- Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-Ibâd* (thk. Şuayb Arnaut, Abdulkâdir Arnaut), Beyrut, 1405.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (276/889), *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut, 1378/1959.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynüddîn (879/1474), *Münyetü'l-Elmaî fî mâ Fâte min Tahrîci Ehâdisi'l-Hidaye li'z-Zeylaî*, (Zeylaî'nin Nasbu'r-Râye'si ile birlikte), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, y.y. 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvîni (273/886), *Sünen*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.
- İbn Maîn, Ebû Zekerriyya Yahya (233/848), *Târîh* (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Dımeşk, 1400.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisanü'l-Arab*, 3. Baskı, Beyrut, 1994.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 4. Baskı, Mısır, 1395/1975.
- İbn Tağrıberdî Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yusuf b. Abdullah (874/1470), *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfâ ba'de'l-Vâfi*, (thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz), Kahire, 1988.
- ed-Delîlü's-Şâfi ale'l-Menheli's-Sâfi*, I-II, (thk. Fehim Muhammed Şeltut), Mektebetü Hancî, Kahire, ts.

- İbn Teymiyye, Mecdüddin Abdisselam b. Abdillâh (652/1254), *el-Müntekâ fî Ehâdîsi'l-Ahkâm an Hayri'l-Enâm*, (tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahman), Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Cârûd Ebû Muhammed Abdillâh b. Alî (307/920), *Müntekâ mine's-Süneni'l-Müsnedi an Rasûlillâh*, Beyrut, 1408/1988.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (597/1200), *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Beyrut, 1406/1986.
- el-Ilelü'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, Beyrut, 1603.
- Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, (thk. Nureddin Boyacılar), Riyad, 1418/1997.
- et-Tahkîk fî Ehâdîsi'l-Hilâf*, Beyrut, 1415.
- İbnü'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beyrut, 1399/1979.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid (861/1457), *Fethu'l-Kadîr lil-Âcizi'l-Fakîr* (thk. Şeyh Abdürrezzak Gâlib el-Mekkî), Beyrut, 2003.
- et-Tahrîr fî Usuli'l-Fıkh*, Mısır, 1351.
- el-Müsâyera fî'l-Akâidi'l-Münciye*, İstanbul, 1979.
- el-Fetâva's-Sirâciyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 378/2.
- İbnü'l-İmâd, Şihâbüddîn Ebu'l-Hilâf (1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Mahmud el-Arnâvut-Abdulkadir el-Arnâvut), Beyrut, 1993.
- İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (507/1113), *Tezkiratü'l-Mevzûât*, Beyrut, 1415.
- İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed (628/1231), *el-Vehm ve'l-Îhâm*, Riyad, 1418.

- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî (804/1401), *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrîri Ehâdîsi's-Şerhi'l-Kebîr, Suud, 1425.*
Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti Ehâdîsi'l-Minhâc, Mekke, 1406.
- İbnü't-Türkmânî, Ebû'l-Hasan Alâaddin (750/1349), *el-Cevheru'n-Nakî, Haydarabad, 1344-1356.*
- Kallek, Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471-473.
 “İbn Cemâa”, *DİA*, XIX, 304-395.
- Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, *DİA*, XV, 27-64.
 “İbnü'l-İrâkî”, *DİA*, XXI, 90-92.
- Karademir, Halil İbrahim- Aymak, Mustafa, “*Kemaleddin İbnü'l-Hümmam'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Bildirileri), Sivas, 1993.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddîn (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi fî Tertibi's-Şerâi'*, Kahire, 1910.
- Kâtib Çelebi (1067/1656), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (nşr. Şerafettin Yaltkaya), Maârif Vekaleti Yay. Maarif Matbaası, 1941.
Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1887.
- Kâvukcî, Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Halil (1305/1888), *el-Lü'lüü'l-Mersû' fîmâ lâ Asla lehu ev bi Aslihî Mevzû*, Beyrut, 1415/1994.
- Kefevî, Muhammed b. Süleyman (990/1583), *Ketâibu'l-A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1931
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dımaşk, 1960.
- Keşmirî, Muhammed Enver (1352/1933), *Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî maa Hâşiyeti Bedri's-Sârî*, Beyrut, ts.

- Kettanî, Muhammed Abdulhayy (1382/1962), *er-Risaletü'l-Müstatrafe*, Beyrut, 1986.
- Kevserî, Muhammed Zâhid (1371/1952), *Fıhku Ehli'l-Irâk ve Hadîsühüm* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut, 1390.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri, “Kemaleddin İbnü'l-Hümâm’ın Hadisçiliği”, *Kemaleddin İbnü'l-Hümâm’ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği, (Sempozyum Bildirileri)* Sivas, 1991, ss.25-32.
- Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk”, *DİA*, XXIX, 87-90.
- Koca, Ferhat, “Emîr Padişah”, *DİA*, XI, 143.
 “İbn Teymiye”, *DİA*, XX, 391-405.
 “İbnü'l-Hümâm”, *DİA*, XXI, 87-90.
 “Merğînânî”, *DİA*, XXIX, 182-183.
- Koçkuzu, Ali Osman; *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983.
- Kopraman, Kazım Yaşar, “*Memlûkler*”, (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV içinde; VI. cilt ve VII, 17-48. sayfalar), İstanbul, 1987.
- Köse, Saffet, “İbn Emîr el-Hâc”, *DİA*, XIX, 476-477.
- Kuzâî, Şihâb (454/1062), *Müsned*, Beyrut, 1407/1986.
- Leknevî, Muhammed Abdulhayy (1304/1886), *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi Hanefiyye*, Beyrut, 1998.
- Makrizî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1442), *Kitabü's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk* (thk. Said Abdülfettah Âşur), Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1972.
el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr, I-II, Dâru Sâdır, (Kahire 1270 baskısından ofset), Beyrut, ts.
- Mâlik b. Enes el-Medenî (179/795), *el-Muvatta'* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), y.y. 1425/2005.
- Martel-Thoumian, Bernadette, *Les Civils et L'administration Dans L'etat Militaire Mamlûk (IX./XV. Siecle)*, Damas, 1991.

- Ma'tuk, Salih Yusuf, *Bedruddîn el-Aynî ve Eseruhû fî Ilmi'l-Hadîs*, Beyrut, 1407/1987.
- Mecdî Mehmed Efendi (999/1591), *Hadâiku's-Şekâik*, (*Şekaik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri içinde*), İstanbul, 1989.
- Merâğî, Abdullah Mustafa(816/1413), *el-Fethu'l-Mübîn, fî Tabakâti'l-Usûliyyîn*, Mısır, ts.
- Mergînânî, Burhâneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul, 1991.
- Meydânî, Abdülğanî el-Ganîmî (1298/1881), *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, 2. Baskı, Beyrut, 1996.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf (742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Beyrut, 1400/1980.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim (656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Kahire, 1421.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-IV, Dâru'l-Cîl ve Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, Beyrut, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed (303/915), *Sünen* (thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî), Beyrut, 1411/1991.
- ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, Halep, 1369.
- Nuaymî, Ebu'l-Mefâhir Muhyiddin Abdulkadir (927/1521), *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris* (nşr. el-Cafer el-Hasenî), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, y.y. 1988.
- Ökten, Saadettin, "İbnü'l-Mecdî", *DİA*, XXI, 123-124.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara, 1990.
- "İbnü's-Sââtî", *DİA*, XXI, 190-192.
- Özel, Ahmet, "Kureş", *DİA*, XXVI, 441-442.
- Özen, Şükrü, "İbnü's-Şihne Ebu'l-Velîd", *DİA*, XXI, 222-224.

- Özmen, Ramazan, *Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Ün. S.B.E. Van, 1997.
- Özüdoğru, Bekir, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Ün. S.B.E. İstanbul, 2008.
- Rapoport Yossef, "İbn Taymiyya and Mamluk Society", ed. Michael Winter ve Amalia Levanoni, *The Mamluks In Egyptian and Syrian Politics and Society*, Leiden-Boston, 2004.
- Rıdvanoğlu, Mahmut, "Habbâzî", *DİA*, XIV, 342-343.
- es-Safedî, Halîl b. Aybek (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, 2. Baskı, en-Neşriyyâtü'l-İslâmiyye, y.y. 1962-1997.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman (227/842), *Sünen*, Beyrut, 1985.
- Sakallı, Talat, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 152-154.
- Sâlih, Suphi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara, 1988.
- Sarakustî, Ebu'l-Kâsım Sabit b. Hazm b. Abdurrahman el-Avfî el-Endelüsî (302/914), *ed-Delâil fî Şerhi mâ Ğafelehû Ebû Ubeyd ve'bnü Kuteybe min Garîbi'l-hadîs* (thk. Muhammed b. Abdullah Kannâs), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 2001.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Ahmed (643/1245), *Tuhfetu'l-Ahbâb ve Buğyetü'l-Tullâb*, 2. Baskı, Kahire, 1406/1986.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (902/1496), *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ts.
- el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ Ale'l-Elsine*, Kahire, 1991.
- ez-Zeyl Alâ Rafi'l-Isr*, Mısır, 1966.
- Selim M. Rızk, *Asru Selâtini'l-Memâlik*, Mısır, 1962.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (483/1090), *el-Mebsût*, Kahire, 1324-1331.

- Serkis, Yusuf b. İlyan (1351/1932), *Mu'cemu Matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Muarraba*, Kahire, 1928.
- Seyyid Bey (1924), *Usul-i Fıkıh/Medhal*, İstanbul, 1333.
- Sübkî, Taceddin Abdülvehhâb (771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (nşr. Muhammed M. et-Tanâhî), Kahire, 1383-1396/1964-1976.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman (911/1505), *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhat* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts.
- el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Abdurrahman Salim Mükerrrem, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- Husnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısr ve'l-Kâhira*, Beyrut, 1997.
- Nazmü'l-İkyân fi A'yâni'l-A'yân*, (thk. Philip K. Hitti) el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Tabakâtü'l-Huffâz*, Dâru'l-Buhûsü'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- Tedrîbu'r-Râvî* (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), Riyad, ts.
- Şafak, Ali, “Sivaslı Kemaleddin İbnü'l-Hümâm ve Hukuk Metodolojisinde (Usulü Fıkıhta) Yeri, Eserlerinden Bazı Örnekler”, *Kemaleddin İbn-i Hümmam'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, ss. 59-73.
- Şâfî, Muhammed b. İdris (204/820), *er-Risâle* (thk. Ahmet M. Şâkir), Kahire, 1940.
- Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Şakir, Mahmud, *et-Târîh 'ul-İslâmî*, 5. Baskı, Beyrut 1411/1991.
- Şemsettin Sami (1904), *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1306.

- Şener, Mehmet, “İbnü'l-Hümâm'ın İlmî ve Fıkhî Yönü” *Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*, ss. 21-24.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (1250/1834), *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsini men ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefi), 2. Baskı, Musul, 1404/1983.
- el-Mu'cemu'l-Evsat* (thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), Kahire, 1415.
- el-Mu'cemu'l-Sağîr* (thk. Muhammed Şekûr), Beyrut, 1405/1984.
- Müsnedü's-Şâmiyyîn*, Beyrut, 1405/1984.
- Taberî, Ebû Câfer İbn Cerîr (310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Kahire, 1903.
- Tahâvî, Ebû Câfer Ahmed el-Mısırî (321/933), *Şerhu Maâni'l-Âsâr*, 2. Baskı, Beyrut, 1987.
- Tâhir, Bursalı Mehmet (1344/1925) *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul, ts.
- Tânevî, Muhammed Ali (1158/1745), *Mevsûâtü Keşşâfi Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm* (thk. Ali Rahrûc), Beyrut, 1996.
- Taşköprizâde(968/1561), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Usmâniyye*, İstanbul, 1405.
- Mevzûâtü Mustalahâti Miftâhi's-Saâde ve Misbahi's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm*, Beyrut, 1998.
- Taşpınar, Halil, “Kemaleddin İbnü'l-Hümam'ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri ve *el-Müsayere* Adlı Eserinden “İman ve İslâm” Örneği”, *CUIFD*. c. IX, 2, s.137-168.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd (204/819), *Müsned*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (279/892), *Sünen* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.), Beyrut, ts.
- Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, 1996.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr (322/934), *ed-Duafâu'l-Kebîr*, Beyrut, 1404/1984.
- Ünal, İsmail Hakkı *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 1994.
- Wensinck, A. J. ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî. (Concordance et Indices de la Tradition Musulmane)*, İstanbul, 1988.
- Yazıcıoğlu, M.Said, *Mâturîdî ve Neseî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul 1992.
- Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *Siyasî Dinî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, VII. Cilt, İstanbul, 1991.
- "Memlûkler", *DİA*, XXIX, ss. 90-97.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (748/1347), *el-Kâşif fi Marifeti men lehû Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, Cidde, 1413/1992.
- Mîzânü'l-İ'tidâl, fi Nakdi'r-Ricâl*, Beyrut, 1963.
- Mühezzeb fi İhtisâri's-Sünenü'l-Kübrâ li'l-Beyhakî, Dâru'l-Vatan*, yy. 1422.
- Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1401-1405/1981-1985.
- Telhîsu Kitâbi'l-Mevdûât li'bni'l-Cevzî*, Mektebetü'r-Rüşd, y.y. ts.
- Zemahşerî Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (538/1144), *el-Fâik fi Garîbi'l-Hadîs*, II. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, ts.
- Zeylaî, Cemâleddin Ebî Muhammed Abdullah b. Yusuf (762/1360), *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, 2. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, y.y. 1973.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, 2. Baskı, y.y. ts.